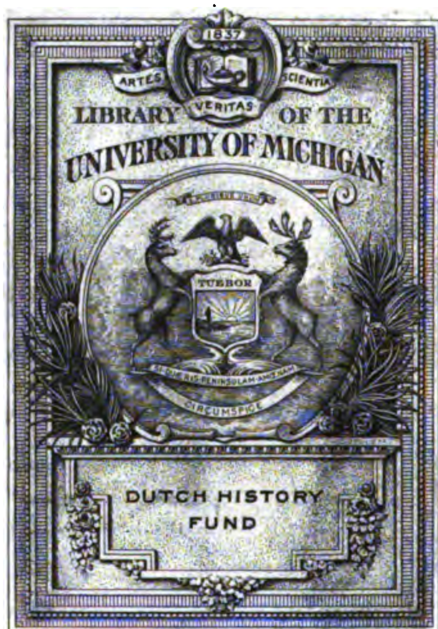

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE
DUTCH HISTORY
FUND

BOEKBESCHOUWING,

VOOR

1821.

VADERLANDSCHE LETTEROEFENINGEN,

OF

TIJDSCHRIFT

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Kunsten en Wetenschappen, betrekkelijk.

EERSTE STUK.

VOOR

1821.

BOEKBESCHOUWING.

Te AMSTERDAM, bij
G. S. LEENEMAN VAN DER KROE
en
J. W. IJNTEMA.
1821.

BOEKBESCHOUWING.

Waarde en Schoonheid der Godgeleerdheid en van den Geestelijken Stand. Redevoeringen aan Nederlandsche Jongelingen, naar het Hoogduitsch van K. H. SACK, *Domkandidaat te Berlijn. Met eene Voorrede van* E. A. BORGER, *Hoogleeraar in de Faculteit van Wijsbegeerte en Letteren aan de Hoogeschool te Leyden. Te Breda, bij* W. van Bergen en Comp. 1819. *In gr.* 8vo. *XXIV en* 159 *Bl. f* 1-10-:

Dit boek had reeds lange behooren aangekondigd te zijn geweest in dit Maandwerk. Het verdient niet alleen gekend te worden door elken Nederlandschen jongeling, die zich aan de Godgeleerde wetenschappen toewijdt; maar ook door die ouders, die hunne zonen opleiden tot den geestelijken stand, en ook door elken Godsdienstleeraar, en elken beoefenaar der Godgeleerdheid en hoogschatter van den stand des Evangeliedienaars. Ja, allen, die de hand kunnen en willen bieden en reeds werken tot bevordering van het oogmerk, waartoe de voortreffelijke DERMOUT zijne Leerrede, naar den wil der Nederlandsche Hervormde Synode, uitgaf, tot verwekking van een zoo noodzakelijk als heilzaam gevoel van de waarde van het Leeraarsambt, mogen dit werkje niet ontberen.

De Redevoeringen zijn acht in getal. De eerste geeft *een algemeen overzigt der Godgeleerdheid.* De tweede handelt over *Schriftverklaring;* de derde, over de *Kerkelijke Geschiedenis*, (d. i. derzelver beoefening;) de vierde, over de *leerstellige Godgeleerdheid;* de vijfde, over de *vooroordeelen tegen de keuze van den geestelijken stand;* de zesde stelt den *Geestelijke* voor, als *Leeraar* en *Prediker van het Christendom;* de zevende, als *Bedienaar der Kerke*, en de achtste, in zijne *betrekking tot de menschelijke maatschappij.*

Op den titel lezen wij: „ aan Nederlandsche Jongelin-„ gen." Wij ontveinzen echter niet, dat wij niet beseffen, waarom er *dat* nu staat. Immers, de verandering van Duitschland in Nederland uitgezonderd, treffen wij niets aan, dat bijzonder voor de Nederlandsche Jongelingschap, als zoodanig, was ingerigt. Had de Vertaler kunnen goedvinden deze Redevoeringen zóó te bewerken, dat dezelve bijzonder aan *dien* titel beantwoord hadden, hij had ons nog al meer aan zich verpligt. Toen wij de vijfde Redevoering lazen, wenschten wij dit voornamelijk. Desniettegenstaande zijn toch deze Redevoeringen *ook* voor de Nederlandsche Jongelingen en anderen nuttig, en zoo velen den geestelijken stand eere aandoen, en in denzelven nut stichten willen, mogen ze niet missen.

De Voorrede is van BORGER. Welke aanprijzing van dit werk! Van die Voorrede zelve zeggen wij alleen, met weemoedige aandoening over het verlies van dien grooten man: zij is van BORGER. In dezelve kent men hem, zoo als hij was! Roem en eere verdient hij ook om deze Voorrede, die ten bewijze dient, hoe hoog hij, schoon niet meer Hoogleeraar in de *Godgeleerdheid*, den geestelijken stand schatten bleef. Leefde hij, gewis maakten we over het een en ander, waarin wij hem niet kunnen bijvallen, onze bedenkingen; maar ze zijn niet *noodzakelijk*. Die zijne nagedachtenis vereert, schaffe zich, om dezelve, en om deze Voorrede, in welke vooral zijn schrander *vernuft* doorstraalt, dit werkje aan. Ach, hoe spoedig is dat *licht* uitgebluscht! Maar ook hoe spoedig is BORGER bevorderd en verhoogd tot eenen stand, hem alleen door de Hoogste Wijsheid te schenken, die hem, in haar rijk, niet mist!

Bijbel voor de Jeugd. *Door* J. H. VAN DER PALM. *IXde Stuk.* *Te Leyden*, *bij* D. du Mortier en Zoon. 1819. *In kl.* 8*vo.* *X en* 218 *Bl.* *f* 1-4-:

Met een diepgetroffen hart vatten wij de pen op, om ver-

verslag te doen van het onderhavig stukje des Bijbels voor de Jeugd. De Schrijver geeft voor hetzelve, in een voorberigt, de treurige reden op, waarom deszelfs uitgave eenigzins is vertraagd geworden; eene reden, die bij ons ten sterkste verlevendigde het onbesefbaar groot verlies, dat de achtingwaardige en gevoelige man geleden heeft, in eenen jeugdigen, uitnemenden Zoon, den eenigsten van vier, die overgebleven was. Dit allersmartelijkst verlies trof ieder, die den Heer VAN DER PALM eenigzins kende: en wie, die zelfs den man nooit zag of hoorde, kan zonder weemoed dit voorberigt lezen? Men vindt in hetzelve de uitboezeming van eenen regtschapenen en edeldenkenden Vader, die, beter dan iemand, den uitstekend veel belovenden en braven jongeling in zijne groote waarde had leeren kennen, en, zich aan zijn gevoel geheel overgevende, kort en krachtig afschetst, wat hij voor zijne Ouders, en bijzonder voor zijnen Vader als Hoogleeraar, was, en welke streelende hoop men van hem koesteren mogt. Dit doet hij op de roerendste wijze; terwijl hij tevens zijne echt-Christelijke onderwerping zóó aan den dag legt, dat men daardoor veel stichting ontvangt, en zich met hoogachting vervuld gevoelt voor onzen troostrijken Godsdienst, die eene verstandige en volkomene onderwerping, zelfs bij de treffendste en hartverscheurendste verliezen, verwekken kan. — Mogten vooral jeugdige lezers, uit hetgene de waardige man van den zoo vroeg aan zijn hart ontrukten jongeling gezegd heeft, al dat nut voor hun hart en levensbestuur opzamelen, hetwelk hij zich daarmede bijzonder heeft voorgesteld!

Het stukje, 't welk zich reeds door het voorberigt als van zelve bijzonder aanbeveelt, beveelt zich ook niet minder, dan de vorige, aan door den belangrijken inhoud en innemende behandeling. Het handelt over de 20 eerste hoofdstukken van het eerste boek van Samuël; dat is, over de gewijde geschiedenis, van Samuël's geboorte af, tot op David's vlugt voor Saul. Hier had de verdienstelijke Schrijver weder ruime stof, om, op zijne eigenaar-

 di-

dige en bevallige wijze, licht, leering en ſtichting over de Bijbelſche taferelen te verſpreiden. Wij zullen, om den rijkdom der ſtof, ons vergenoegen moeten met ons tot eenige weinige bijzonderheden te bepalen, en eenige der aanmerkingen, met gepaste beſcheidenheid, mede te deelen, welke ons onder het aandachtig lezen van dit ſtukje voor den geest gekomen zijn.

Keurig en dichterlijk is de vertaling van Hanna's lied, ter gelegenheid van de geboorte van Samuël gezongen. Zij is hier en daar wat vrijer en losſer, dan in de verbeterde Bijbelvertaling, waarin de Hoogleeraar zich iets nader aan den grondtekst gehouden heeft. Daar ſommigen in het ongegronde denkbeeld zijn, dat deze lofzang niet door Hanna zelve opgeſteld is, als met hare omſtandigheden niet genoegzaam overeenkomende, zagen wij met genoegen, dat onze Schrijver in het tegenovergeſtelde gevoelen ſchijnt te wezen. *De inhoud van den lofzang*, zegt hij met reden, *is uit hare omſtandigheden ontleend: van eene verachte en vernederde vrouw, eene vereerde en gelukkige moeder geworden zijnde, beſchouwt zij alle lotverwisſelingen als het werk van God, Gods gunst als de bron van alle heil, en ijdele grootſpraak of zelfverheffing als den voorbode van een' gewisſen val.*

Natuurlijk en levendig is de beſchrijving der eerſte openbaring, aan den jongen Samuël gedaan, betreffende het ongeluk, dat den Hoogepriester Eli boven het hoofd hing, als eene ſtraf voor het ſchandelijk gedrag van zijne beide zonen, en voor zijne lakenswaardige toegeeflijkheid. In dit gedeelte is den Schrijver eene kleine onnaauwkeurigheid ontglipt. Bl. 16 had hij Eli beſchreven, als, uit hoofde van zijne hooge jaren, *het gebruik zijns gezigts verloren hebbende;* en bl. 18 beſchrijft hij hem, als *ziende, dat Samuël bedeesd was.*

De merkwaardige geſchiedenis van het gevangennemen van de Arke des Verbonds door de Filistijnen, van derzelver verblijf onder dit volk, en van hare terugkeering naar het land der Israëlieten, hebben wij, over 't geheel genomen, volmaakt naar den geest der tijden en der men-

ſchen

fchen behandeld, en de wijze tusfchenkomst eener wonderdadige Voorzienigheid, overal, waar het te pas kwam, verftandig gehandhaafd en aan den dag gelegd gevonden. Alleen hebben wij ons niet volkomen kunnen vereenigen met hetgene de Heer VAN DER PALM, bl. 39, zegt, dat de uitvinding der Filistijnen, om de Ark, die men niet langer in het land kon dulden, op eenen wagen, met twee zuigende koeijen befpannen, te vervoeren, zonder dat er iemand was, die ze ftuurde, *eigenlijk eene ftrafbare verzoeking van God was.* Deze Bijbelfche uitdrukking, zóo als dezelve hier ftaat, komt ons wat hard voor. Men zou dezelve wel zóó kunnen verzachten, dat de Filistijnen de magt van den Israëlietifchen God Jehova op eene nieuwe proef wilden ftellen, en zich dus het gevaar op den hals haalden, dat de hun reeds overgekomene rampen bleven voortduren, ja zelfs verzwaard en vermeerderd werden. Dan, liever noemen wij het, met onzen Schrijver zelven, in eene aanteekening op zijne Bijbelvertaling, 1 Sam. VI: 7, *eene nieuwe, niet kwalijk uitgedachte proefneming.* Het was, trouwens, eene laatfte poging van een flim en in het naauw gebragt bijgeloof, hetwelk met wrevel de meerderheid van de Israëlietifche Godheid boven die der Filistijnen ondervond, en zich nog heimelijk vleide, dat deze alles afdoende poging gelukken zou; dat de koeijen niet van zelf, en tegen den onweêrftaanbaren aandrang der natuur aan, de Ark naar de Israëlieten zouden terugvoeren. Gebeurde dus hetgene men meende te kunnen hopen, dan moesten ook al de ondervondene rampen louter toeval zijn, en niet aan de flaande hand van Jehova, der Israëlieten Befchermgod, buiten allen twijfel worden toegefchreven. Men zie het 9de vers.

Bij dit zelfde gedeelte der gefchiedenis behoort ook het verhaal, 1 Sam. VI: 19, van de geduchte ramp, aan de inwoners van Beth-Semes overgekomen, tot ftraf van hunne vermetelheid, daar zij in de Ark des Heeren hadden ingezien. *Dit was,* zoo als VAN DER PALM te regt opmerkt, bl. 43, *eene heiligfchennis, eene openlijke ma-*

 jes-

jesteitschennis van Israëls God en Koning, *die niet ongestraft mogt blijven*, *of het was gedaan met de waardigheid van den Israëlietischen eerdienst en alle deszelfs plegtigheden*. Dan, of er wel *vijftig duizend en zeventig man* deze vermetelheid met den dood geboet hebben, twijfelen wij zeer. Onze Schrijver vertaalt, met eene verplaatsing der woorden in den grondtekst, waarin de woordvoeging zeer vreemd is: *en Hij sloeg onder de lieden van Beth-Semes zeventig man*, *en Hij sloeg onder het volk vijftig duizend man.* Hij vooronderstelt, dat een groot gedeelte van gansch Israël zich aan deze misdaad mede schuldig maakte. Hoe aannemelijk hij dit gevoelen, vooral in eene aanmerking op zijne Bijbelvertaling, ook make, is toch, naar ons inzien, veel aannemelijker het gevoelen van hen, die stellen, dat er slechts 70 man bij die gelegenheid omgekomen zijn, en dat het grooter getal van 50000 man van den rand in den tekst is ingeslopen. Ons bestek gedoogt niet, dit gevoelen uitvoerig te staven. Men leze en bepeinze, hetgene de Hoogleeraar MUNTINGHE, in zijne *Geschiedenis der Menschheid naar den Bijbel*, 5de D. bl. 97—104 der aanmerkingen, hierover heeft voorgedragen. Dit alleen merken wij op, dat het inderdaad een groote slag was, dewijl dezelve de inwoners van eene enkele stad trof, gelijk het 20ste en 21ste vs. schijnen aan te duiden, en alleen het grootste gedeelte van hen, die terstond bij de aankomst der Ark aan hunne nieuwsgierigheid botvierden; zoodat VAN DER PALM niet veel grond heeft, om aan te dringen op *den grooten slag*, *dien de Heer geslagen had*, hetgene men, naar zijn begrip, niet genoegzaam schijnt overwogen te hebben.

Na zeer veel behagen geschept te hebben in de hulde, aan Samuël's groote verdiensten gedaan, bijzonder door de Profetenscholen, waarschijnlijk door hem het eerst, ter aankweeking van Israëlietischen geest en Israëlietische wijsheid, opgerigt, stonden wij stil bij den tijd, waarin Saul voor het eerst, als 't ware, op het tooneel treedt, en overdachten onpartijdig het gunstig voorkomen, waarme-

me-

mede onze Schrijver hem doet optreden. Hij beschrijft hem, bl. 69, als een' jongen man, eenvoudig en onbedreven, van eenen aanleg, die zich tot veel goeds en groots kon doen vormen; als iemand van een schoon en edel voorkomen, bl. 74; die vele voortreffelijke hoedanigheden en een zeer gevoelig hart had, en vatbaar was voor groote gewaarwordingen van pligt en Godsdienst, bl. 81; die, zelfs na zijne openlijke verkiezing tot Koning, eene groote nederigheid, gematigheid en zedigheid betoonde, bl. 89. Wij zijn er verre af, om Saul alleen van de zwartste zijde te willen voorstellen, en erkennen in hem bijzonder een' man, die door zijne krijgsbedrijven veel goeds gedaan heeft. Dan, wij gelooven tevens, dat hij in zijne jeugd reeds de kiemen bij zich droeg van die kwade geaardheid, welke hij naderhand openbaarde. Wij zijn het volkomen met NIEMEIJER eens, die, in zijne *Bijbelsche Karakterkunde*, hem, van zijne vroege jeugd af aan, beschouwt als een koel, achterhoudend, tot zwaarmoedigheid geneigd mensch, die bijna geene andere driften bezat, dan alleen eerzucht. In den Bijbel lezen wij niets van zijn edel voorkomen, maar wel van zijne rijzige gestalte, waardoor hij boven allen uitstak. Het was, in ons oog, meer koelheid en achterhoudendheid, in een' jongeling, en bij zijne groote bestemming tot den troon, niet natuurlijk, dan zedigheid, dat hij zich verstoken had, toen hij tot Koning zou aangesteld worden. Eindelijk kunnen wij geene groote gevoeligheid of vatbaarheid voor edele gewaarwordingen, met den Heer VAN DER PALM, daarin zien, dat Saul deel neemt in de bezigheden en gevoelens der Profeten. Dit deed hij, immers, naderhand nog eens, toen David, door hem vervolgd, bij hen eene schuilplaats gezocht had. Ja, dit deden ook de manschappen, die Saul, eer hij toen zelf kwam, op hem had afgezonden. — Veel beter beviel ons hetgene onze Schrijver van den uitmuntenden David zegt, zoo ver deze in het door hem behandelde geschiedverhaal voorkomt. Dan, uitstekend behaagde ons alwat hij van den onvergelijkelijken Jonathan heeft voorgedragen.

Dit overschoon karakter kon door niemand beter, dan door eenen VAN DER PALM, naar waarde beoordeeld en beschreven worden. En wij deelden met geheel ons hart in hetgene hij, ten slotte van zijne behandelde geschiedenis, en na het aandoenlijk afscheid van David en Jonathan te hebben geschilderd, opmerkt: *Men heeft*, zegt hij, *het der Bijbelsche geschiedenis somtijds te laste gelegd, dat zij enkel het verhaal van boosheid, afval en gruwelen behelst: maar men heeft daarbij over het hoofd gezien het menigvuldige groote, en schoone, en edele, daarin ons ten voorbeelde opgeteekend. Men heeft vergeten, dat deze geschiedenis, daar zij ons het menschelijk verderf doet betreuren, en beven voor de strafgerigten der Goddelijke regtvaardigheid, ons tevens de deugd leert beminnen, en aan menschelijke deugd leert gelooven!*

Jezus Geboorte, in zeven Leerredenen, benevens eene over zijne Kindschheid; door DAVID MUSLIN, *Predikant aan de Munsterkerk te Bern. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* J. H. BROUWER. *Te Amsterdam, bij* A. B. Saakes. 1818. *In gr. 8vo. X en* 116 *Bl. f* 1-2-:

Wel was er verzocht om eene spoedige beoordeeling dezer Leerredenen; dan, er lag en ligt nog dagelijks zoo veel op ons te wachten, en het bestek van ons Maandwerk is zoo klein, naar evenredigheid van hetgene er uitkomt — dit strekke te onzer verontschuldiging!

De Vertaler geeft in de Voorrede de gegronde redenen op, die hem noopten ter vertaling van sommige Leerredenen van MUSLIN, van welke deze het begin uitmaken. Wij kunnen ook niet anders zeggen, of zij zijn der vertalinge waardig. Zij bevelen zich aan door kortheid, klaarheid, eenvoudigheid en warmte. De eerste schetst de groote blijdschap, welke, in de onderscheidene betrekkingen en behoeften des menschelijken levens, over

Jezus geboorte op den duur moet ondervonden worden (LUC. II: 10, 11). De tweede ontvouwt den Engelenzang (vs. 14). De derde leert, wat de bereidwilligheid tot sterven vooronderstelt, en hoe zij moet gesteld zijn (vs. 28—30). De vierde wijst aan, waaromtrent Jezus ons duidelijkere begrippen gegeven hebbe, en hoe zich de hedendaagsche wereld gedrage ten opzigte van dit licht, dat Hij ons schonk (vs. 31, 32). De vijfde loopt over de blijdschap, die er in den Hemel is, over Jezus geboorte (XV: 10). De zesde heldert de woorden, JO. XIV: 9, op: *die mij gezien heeft, die heeft den Vader gezien*, en toont aan, welk eene weldaad het zij, dat Jezus ons den Vader in *zijn* beeld zigtbaar heeft voorgesteld. De zevende stelt voor, naar ZACH. IX: 9, hoe veel reden tot vreugde ook wij hebben, dat Hij, die gekomen is, onze Koning, regtvaardig, een Heiland en arm is. De achtste, eindelijk, naar REINHARD bewerkt, en tot tekst hebbende LUC. II: 52, beantwoordt de vraag, of het mogelijk en of het noodig zij, het godsdienstig gevoel vroegtijdig bij kinderen op te wekken? — Deze opgaaf van den inhoud zal de belangrijkheid dezer Leerredenen genoeg doen zien, en wij verheugen ons op de voortzetting.

Gevolgen der Voldoening; of iets over de vrage: Verkondigt Gods heilig Woord dat een gedeelte van het menschelijk geslacht, hier namaals, zonder einde boosaardig en lijdend zal blijven; of verkondigt hetzelve de eindelijke zaligheid van alle menschen? Voornamelijk geschreven voor eenvoudige Christenen. Door MARIA ALETTA HULSHOFF. *Te Amsterdam, bij* W. Brave. 1820. *In gr. 8vo.* 151 *Bl. f* 1-8-:

Reeds de titel doet vermoeden, dat Mejufvrouw HULSHOFF de eindelijke gelukzaligheid van alle menschen zal vasthouden; dit is ook werkelijk het geval, en het wordt

 door

door, maar *op hare wijze* betoogd. Zij zoekt haar gevoelen wel te staven door de H. Schrift; maar eigenlijk staat zij eene onvoorwaardelijke voorbeschikking tot zaligheid voor, en dan vindt zij natuurlijk geene andere *theodicee*, of eerredding der Godheid, dan dat, God bij eenen pottenbakker en de menschen bij leem vergeleken, in den stelligsten zin, eindelijk alles door de Goddelijke almagt te regt komt. Het bloed van den Heiland kon niet vruchteloos vloeijen, zegt zij; de uitverkorenen, voor welke Hij leed, moeten er de vruchten van ontvangen; Hij heeft den Geest voor hen verworven. Maar God onze Zaligmaker is een volkomen Zaligmaker van alle menschen zonder uitzondering en zonder eenige voorwaarde. Nu heeft God eenigen uit het menschdom uitverkoren en voorbestemd, om in dit aardsche leven opgewekt te worden uit dien dood in zonden en misdaden, waarin elk mensch van nature ligt; maar die ongeloovig deze wereld verlaten, zullen hier namaals, veelligt na vele eeuwen, de levendmakende onwederstaanbare genadewerking Gods ondervinden, en zoo eindelijk allen gelukkig worden, enz.

Wij halen ongaarne oude geschillen, en allerminst die over den grond der Goddelijke voorwetenschap, en eene al of niet voorwaardelijke voorbeschikking, op; en wij gevoelen, dat alle deze geschillen voor deugd en troost onvruchtbaar zijn; terwijl men wijsgeerig *voor* en *tegen* tot in het oneindige twisten kan, en ieder de Bijbelschrijvers, die ons geene transcendentale wijsbegeerte leeren wilden, laat spreken naar zijn inzigt. Wat de eindelijke gelukzaligheid van alle menschen betreft, zoo zien wij, ook na de lezing van dit boekje, zoo wel als na die van menig ander meer of minder geleerd en uitvoerig geschrift, tot nog toe niet, dat de Bijbel iets stelligs beslist; en wij houden het raadzaam, niet wijs te zijn boven het geschrevene, en de menschen te leeren, zich te rigten naar de altijd veilige voorschriften. Het ontbreekt de Schrijfster niet aan vernuft, om haar gevoelen te handhaven. „God wil de zaligheid van elk mensch, MITS dat hij

met

met berouw en goede voornemens enz. in dit leven tot Hem kome; zelfs wilde God de zaligheid van Nero; doch God wist, met alle zekerheid, van eeuwigheid, dat Nero, en vele millioenen met hem, aan die voorwaarde niet voldoen zouden, en dus hier namaals zonder einde rampzalig zouden worden; doch geheel door eigen schuld." Dit denkbeeld komt, naar het oordeel van Mejufvrouw HULSHOFF, hierop uit: „ God zoude hunne redding willen, als zij geheel anders handelden dan Hij voorweet dat zij doen zullen: nu WIL Hij hunne redding NIET." Dit moet het oude Remonstrantsche gevoelen wederleggen. Elders doet zij het op deze wijze: Een aardsch vader vermaant zijnen zoon ernstig en liefderijk; maar deze holt voort, en wordt ongelukkig: het ontbrak den vader aan wijsheid, voorwetenschap en magt; maar den Allerhoogsten ontbreekt het aan niets van dit alles. „ Als ik met een *rijtuig*, in eene felle vorst, een' eenzamen weg langs rijdende, een' armen kleinen knaap vond zitten, in het uiterst gevaar van door de koude bevangen te worden en te sterven: en ik verliet het rijtuig, en stond een half uur lang den knaap dringend te noodigen, om tot behoud van zijn leven in mijn rijtuig te treden, hem oprigtende, ondersteunende, en biddende van mijne hulp gebruik te maken: en hij weigerde het en stiet mij van zich, en ik verliet hem, na een half uur geduldig aan te houden, verzekerd dat hij om moest komen: wat zoudt gij dan van mij denken; zoo ik ligchaamskragt genoeg had om den knaap op te nemen, met geweld in het rijtuig te brengen, en hem zoo te redden? En vooral wat zoudt gij denken, als ik het u verhaalde, en betuigde wel vast voorzien te hebben, daar ik den knaap als stug en hoofdig kende, dat hij zich niet zou laten overhalen; maar dat ik slechts wilde doen blijken, dat de schuld van zijn omkomen bij hem lag, en dat zijn omkomen mij niet moest toegeschreven worden? — zoudt gij mij dan hoogst weldadig en menschlievend achten? — En zoo, ten naasten bij, stelt de Arminiaan, dunkt mij, God, de Algoede, de Alwijze, de Almagtige, voor; zonder dit echter zelve zoo

in

in te zien." — Wij doen hulde aan het hart van de menschlievende Jufvr. HULSHOFF, die, tot in hare spelling zelve, zonderling en onverzettelijk is, en die wij anders doorgaans zeer kras, zoo als men zegt, in hare godgeleerde denkbeelden vinden; maar wij moeten opregt verklaren, dat noch de geletterde, noch de meer eenvoudige in haar boekje iets zal vinden, hetgene nieuw voor den eenen of overtuigend voor den anderen is.

———

Dusveel ter aankondiging van dit werkje. En nu nog een welmeenend en ernstig woord van, of liever tot, MIETJE HULSHOFF zelve.

Wij hebben wijlen haren Vader, den waardigen Predikant HULSHOFF, gekend; en wij bejammeren het, dat zijne Dochter, welker zeldzame lotgevallen ons almede van nabij bekend zijn, zich zoo zeer der geestdrijverije, (zij vergeve ons het misschien wat strenge woord!) eerst in het Politieke, thans in het Godsdienstige — neen! in het Godgeleerde, overgeeft. Met buitengewone geestvermogens toegerust, van een onafhankelijk vermogen verzekerd, had zij harer Sekse ten sieraad kunnen strekken, en zichzelve eene jammerlijke beruchtheid besparen. Alsdan, welligt gelukkig gehuwd, ware zij gewisselijk, in de waardige vervulling der zoete, en eener Vrouwe passende, pligten van Echtgenoote en Moeder, voor altijd bewaard gebleven van te stranden op de onzalige en onvrouwelijke klip van het Staatkundige, en tevens, in de betrachting der stille, huisselijke deugden, voor die omdwaling in de doolhoven der onvruchtbare godgeleerde haarkloverijen, welke geenen Man van gezond verstand, hoeveel minder nog eener zwakke Maagd, betamen. Het zachte waas van *praktische* godsvrucht had haar alsdan behoed voor spitsvindige *theoriën*, zich afmattende in de nasporing van zaken, welke, in Gods Woord zelf, in een heilig donker zijn gelaten voor ons, die in dezen zoo wel, als in zoo vele andere opzigten, hier slechts *ten deele kennen*. Zij ware beveiligd gebleven voor de, waarschijnlijk

lijk in *Noord-Amerika* opgedane, *Methodistische* dweeperije; en de verketterende naam zelfs van *Arminiaan*, en wat dies meer zij, focileelijk in den mond van een meisje, (zie o. a. *Voorberigt*, bl. VI.) ware, tot haar waarachtig geluk, haar almede geheel onbekend gebleven. Mogt zij nog bedenken, wat *tot haren vrede dient!* Mogt zij hare zoo kwalijk versnedene *pen* verwisselen voor de *naald*, en, als eene andere DORCAS, liever haren kostelijken tijd besteden tot het vervaardigen van kleederen voor de *ligchamen* der behoeftigen, dan zich, door het schrijven van meer dergelijke blaauwboekskens, af te slooven in het zorgen voor derzelver *zielen*, hetgene zij gerust kan overlaten aan zoo vele, oneindig meer bevoegde, Mannen, die stichten en verlichten, in stede van te ergeren en te verergeren! — Het zij zoo!

Gedachten over het voorlezen der Heilige Schrift in de Kerken, en plan tot verbetering van hetzelve. Met eene Bijlage, behelzende voorbeelden ter oefening in den verschillenden leestoon des Bijbels. Te Rotterdam, bij Mensing en van Westreenen. *In gr. 8vo. VI en 59 Bl. f* :-12-:

Reeds eenigen tijd geleden is de *Recensent ook der Recensenten* ons vóór geweest in de beoordeeling van dit boekje, en heeft niet alleen van hetzelve een uitvoerig verslag gedaan, maar een afzonderlijk *opstel* daarenboven ons gegeven, in hetwelk hij zijn gevoelen, over de hier medegedeelde gedachten, breeder heeft ontwikkeld. Daar wij nergens anders eene beoordeeling van dit stukje gezien hebben, is hierdoor, ja, wel de gelegenheid, om *ook* de Recensenten te recenseren, belet; maar ons is groote dienst gedaan, die niet veel anders, althans niets beters, over dit stukje te zeggen hebben, dan hetgene wij nu zouden moeten overnemen. Wij maken derhalve slechts onze Lezers op deze *Gedachten* en *Bijlage*, die

wij

wij elk aan een' anderen achtingwaardigen Schrijver te danken hebben, van nieuws opmerkzaam.

Sedert des wijzen HINLÓPEN'S, altijd nog hoogstbelangrijk, schrijven over dit gewigtig onderwerp, zijn er al zoo vele *gedachten* en *plannen* medegedeeld, aangaande hetzelve, en — nog is men niet veel verder. Deze waardige mannen doen echter geen overtollig werk; en het zal ons hoogst verblijden, wanneer op hetgene zij voorstellen, en op hetgene desaangaande in het *Mengelwerk* van genoemden *Recensent* voorkomt, behoorlijk acht gegeven wordt door hen, die daartoe *en* verpligt *en* bevoegd zijn. Wij hopen vooral, dat de voortreffelijke HERINGA, wanneer eens zijn *Raadvrager en Raadgever* weder verschijnt, met zoo veel goeds, als ons dezelve reeds gaf, *zijnen* raad, aangaande de voorlezing der H. S., mededeelen zal; want waarlijk er is hier wel *raad* noodig, vooral hoe men toch eindelijk baat zal hebben bij zoo veel goeden raad. De klagten over het misbruik in dit deel van den openlijken Godsdienst, door den Schrijver der Gedachten aangeheven, zijn al te gegrond.

Om ééne aanmerking aan dien Schrijver aan te bieden ter beoordeeling: „De namiddag-Godsdienst vange, om beletselen voor te komen, in den winter en zomer op denzelfden tijd aan; doch waar avond-godsdienstoefening is, stelle men deze een uur later. Zoo kan ook dan de verbetering ingevoerd worden. Waarom de Schrijver die verandering van tijd noodig keurt, leze men zelf bij hem na." Dus lazen we, eer wij dit stukje zelve gezien hadden, bij den gemelden Recensent. Het was ons niet duidelijk. Wij zochten dan naderhand in het boekje zelve meer licht, en daar vonden wij: „ Er bestaat eene zwarigheid, — welke alleen door eene verschikking in den tijd van het beginnen der godsdienstoefening gedurende den winter zoude kunnen weggenomen worden. Ik bedoel den, op vele plaatsen gewonen, aanvang van den namiddag-godsdienst in dit jaargetijde: vele huismoeders en andere personen, die met de zorg of andere werkzaamhe-

lieden in de huisgezinnen belast zijn, moeten zich haasten, zullen zij te half twee ure in de kerk zijn, en hoe zouden zij dan nog vroeger daarin komen kunnen, enz. Doch ter mogelijke oplosfing van dit gegronde bezwaar, neme ik de vrijheid van in bedenking te brengen, of men ook, gedurende den winter, den namiddag-godsdienst niet op denzelfden tijd, als in den zomer, zoude kunnen doen aanvangen?" — Het blijft ons duister, wat men wil. „Wij zien de zwarigheid vermeerderd, niet opgeheven. Of, als de namiddag-Godsdienst, in den winter, op denzelfden tijd, als des zomers, zal beginnen, begint dezelve dan niet vroeger? Waartoe dan ook de avond-Godsdienst een uur later? Wij gisfen, dat hier eene fout is, en dat de Schrijver den aanvang der namiddag-Godsdienstoefening *niet* 's winters zoo vroeg als des zomers wil aangevangen hebben. Maar — zoo is het immers op vele plaatfen? Dus nog eens, het is ons duister, wat men wil.

Wij voor ons zijn door eigene ervaring geleerd, dat, tot verbetering omtrent de deelneming der Gemeente aan de voorlezing, (die dan toch vooral goed gefchiede, en door geene ongefchikte perfonen) niets dienftiger is, dan verfcheidenheid. De Gemeente wete niet, wanneer dezelve zal plaats hebben. Vóór of na den voorzang, onmiddellijk na het voorgebed, of na den tusfchenzang gefchiede dezelve. Wanneer de tekst des Leeraars groot is, befta dezelve alleen in de voorlezing van dien tekst; wanneer die tekst uit den zamenhang behoeft opgehelderd te worden, leze de Leeraar zelf voor de Gemeente, of geve het den Voorlezer op, (hetgene in allen gevalle gefchiede!) hetzij vóór of na het voorgebed. — In het eerfte geval blijve de zoogenoemde vooraffpraak weg, die in het geheel fchadeloos kan gemist worden, en van welke wij ons nimmer bedienen. Zoo wint men tijd, en, wanneer dan ook de voorlezing gefchiede, het gemeenfchappelijk gezang behoeft er niet door verminderd te worden. — Wij geven het om beter. *Variis modis bene fit.*

Aan alle Godsdienstleeraren, Voorlezers, en Vrienden der

der openlijke Godsvereering, prijzen wij, intusschen, dit goedkoope boekje ernstig aan, hetwelk zeer onderhoudend is, vol van leering en nuttige herinnering. Zie hier eene aanteekening uit hetzelve: „Wat zoude een Heiden „of Turk denken moeten, wanneer hij in zulk eene ge„druischmakende vergadering kwam, en echter hoorde „*lezen?* Zoude het niet dit zijn? „„Daar ik bemerk, „„dat er naauwelijks drie menschen naar dat lezen luis„„teren, zoo moet zeker hetgene die man leest van „„heel weinig belang zijn."''

Het verwonderde ons eenigzins, niets aangemerkt te vinden omtrent het zoogenoemde *inloopen*, om voor niet te kunnen zitten, wanneer het tijdstip dáár is, door eene staande afgeslotene menigte afgewacht, dat de Predikker zal komen; wanneer — terwijl nog uit des Heeren heilig woord gelezen wordt — het eveneens is, zoo als het eens iemand noemde, alsof de drommel losbreekt. Dat geloop heeft echter misschien geene plaats, waar de Schrijver woont, die er anders, dunkt ons, wel van zoude gewaagd hebben. „Een oploop, een oploop in „de kerk!" riep, nog zeer onlangs, eene vrouw uit, die, voor het eerst te Amsterdam zijnde, dáár ter kerke gaan wilde, maar verschrikt was teruggekeerd. Zij had nog al gevraagd naar een' Predikant, die den loop zoo niet had, als wel anderen. 't Is wat te zeggen! 1 Kor. XIV: 40.

Het Zeebad, of Overzigt over den oorsprong en de nuttigheid der Baden in 't algemeen, benevens eene meer opzettelijke Beschouwing van den invloed der Zeebaden in 't bijzonder, enz. Met een Aanhangsel, nopens de nieuwe Zeebad-inrigting te Scheveningen. Door G. SWARTENDIJK STIERLING, *A. L. M. Med. Chir. et Phil. Dr. enz., en* A. MOLL, *Med. Dr. enz. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. 1819. *In gr. 8vo. XVI en* 337 *Bl. f* 2-16-:

Hoewel wij het met den Voorredenaar, Dr. MOLL, niet

niet eens zijn, ten aanzien van den zwakkeren toestand van het tegenwoordig geslacht, in vergelijking van alle vorige geslachten; hoewel wij in het bad, zelfs in het zeebad, het groote toovermiddel niet ontwaren, hetwelk het gezonken menschdom nieuwe kracht en heerlijkheid schenken zal, — zijn wij echter, van den anderen kant, te zeer overtuigd van de groote en weldadige werking van het bad, als middel tot behoud eener zwakke gezondheid en ter herstelling van eene geheel verwoeste, om de poging der Schrijvers, om dat middel meer algemeen bekend te doen worden, niet levendig toe te juichen! Dit schijnt althans het voorname oogmerk met de uitgave van dit werk, hetwelk gedeeltelijk vertaling, gedeeltelijk oorspronkelijk is. De Inleiding, en de eerste Afdeeling, over *baden in 't algemeen*, zijn wij grootendeels aan de pen van Dr. MOLL verschuldigd, die, tot de zamenstelling daarvan, echter van eenige, door Dr. STIERLING uitgegevene, verhandelingen gebruik maakte. De tweede Afdeeling, over het *zeebad in 't bijzonder*, welke met eene reeks van waarnemingen, over de aanwending van hetzelve in onderscheidene ziekten, besloten wordt, is uit het Hoogduitsch naar Dr. STIERLING vertaald. Het kort, maar belangrijk berigt van het zeebad te Scheveningen is van den Nederlandschen Schrijver.

De Inleiding geeft ons een beknopt overzigt van de geschiedenis van het bad, welke men met genoegen en niet zonder vrucht lezen zal. MOLL beschouwt, te regt, het bad als een van die middelen, waartoe de mensch als door de natuur gedreven werd. 't Is het eenvoudigst en natuurlijkst middel ter reiniging en verfrissching. Dit is echter alleen waar van het open, hetzij dan zee- of rivier-bad, of in andere wateren. Het eigenlijk *huisbad* is, (zoo ons dunkt) enkele volken uitgezonderd, eerst bij meerdere beschaving en aanvankelijke weelde in gebruik gekomen, en een bewijs van dezelve. Het is zoo weinig eene *behoefte* van den mensch, dat zeer vele volken het, in alle eeuwen, zeer wel zonder stelden; zeer gezond en sterk waren, en nog zijn, zonder hetzelve. Ons dunkt,

het bad moet, *als zoodanig*, onder de *geneesmiddelen* blijven, en niet onder de dagelijksche behoeften der gezonden opgenomen worden. Bijna de geheele eerste Afdeeling van dit werkje zal dit kunnen bewijzen. Als b. v. MOLL *in de eerste plaats* over den invloed van het bad op het menschelijk ligchaam handelt, en daartoe deszelfs werking op de huid, deszelfs weldadig vermogen in het bevorderen der spijsvertering en voeding beschouwt, merkt hij reeds aanstonds het ligchaam aan, als in een' staat van ziekte. Neiging toch tot huiduitslag, tot jicht, tot *rheumatisme*, tot gebrekkige spijsvertering, tot *hypochondrie* (bl. 25) vindt men bij geene gezonden. Een geregeld levend mensch, die een gezond gestel heeft, staat niet bloot voor zulke kwalen, althans niet zoo, om het bad als een voorbehoedmiddel, als *de eerste en voornaamste steun van zijne gezondheid* (bl. 26), te behoeven. Ook vinden wij het vreemd, wanneer de Schrijver, over de meerdere *drukking* van het water sprekende, hetzelve *daarom* weldadiger voor ons ligchaam acht, dan de dampkringslucht zelve; daaruit toch moet *volgen*, dat wij eigenlijk halfslachtige dieren zijn, en in het water leven moeten, alleen met de koppen er buiten; althans, dat wij in den dampkring slecht geplaatst zijn. De menigte van *voorzorgen* en *bepalingen*, welke hij *in de tweede plaats* voorschrijft, als min of meer noodzakelijk bij de aanwending van het bad, toonen ook genoeg aan, dat hetzelve niet als een algemeen noodzakelijk middel tot behoud der gezondheid gelden kan. Moesten gezonden gezonde spijs met zoo veel omzigtigheids eten, wie kon er gezond blijven? welke straf zoude de gezondheid zijn! In dit tweede Hoofdstuk dezer Afdeeling wordt anders de manier, waarop men baden moet, zeer duidelijk en juist aangeduid. — In het derde Hoofdstuk spreekt de Schrijver meer bepaald over het nut van het bad; ook daaruit blijkt het, dat hij, deze bladen schrijvende, meest ziekelijke en zwakke menschen voor oogen heeft gehad. Wanneer men inderdaad het bad, als *middel ter bedaring van vermoeijenissen van ziel en ligchaam*, en *ter verlen-*

ging

ging des levens, *noodig* had, er zoude onder ons naauwelijks iemand weltevreden en bij volle krachten kunnen leven, noch eenen gezegenden ouderdom bereiken.

De tweede Afdeeling, van Dr. STIERLING, levert ons eerst eene meer theoretische beschouwing, vervolgens praktische waarnemingen. De Schrijver beschouwt hier voornamelijk de huid, als dat deel, waarop het bad meer onmiddellijk werkt, als een deel tevens, hetwelk, door deszelfs naauwe vereeniging met andere deelen, zich meermalen als oorzaak van ziekte en van genezing doet kennen. Ten einde deze voorstelling nader te ontwikkelen, geeft hij ons een kort overzigt van 's menschen leven in den regelmatigen of gezonden, en in den onregelmatigen of zieken toestand, waaruit hij dan vervolgens de algemeene grondbeginselen der geneeswijze afleidt, en bij die gelegenheid over de beste manier spreekt, om de zeebaden te gebruiken. *Hij* besluit met op te geven, in welke gevallen het zeebad aangewezen is, en met deze opgave, door het historisch verhaal van eenige ziektegevallen, te staven.

Wij vonden hier bevestigd, hetgene men van elders weet: dat het zeebad allerweldadigst werkt in onderscheidene zenuwkwalen, in ziekten van den onderbuik, in klierziekten en velerlei uitslag. Wij kunnen echter niet ontveinzen, dat ook dit gedeelte der verhandeling, schoon gansch niet van waarde ontbloot, als doorzaaid is met gewaagde stellingen, oppervlakkige beschouwingen, onnaauwkeurige en vreemde uitdrukkingen. Wij vinden het b. v. gewaagd, de *resorbtie* en *secretie* als hoofddeelen van het *animalische* leven (bl. 117) te beschouwen, daar die werkingen evenzeer in de planten aanwezig zijn; de *periodiciteit* in de ziekten toe te kennen aan het zenuwen watervaatstelsel (bl. 122), daar dezelve baarblijkelijk meer eigen is aan het stelsel der bloedvaten, in hetwelk eene regelmatige wisseling van beweging en rust, en eene bestendige terugkeering tot hetzelfde punt (het hart b. v.), plaats heeft; de scheurbuik toe te schrijven aan een gebrek van zuurstof (bl. 287), daar het genoeg be-

 kend

kend is, dat het bloed geene zuurstof uit de lucht opneemt; de *rachitis* als na verwant aan de scheurbuik te beschouwen (bl. 288). Onnaauwkeurig is het, in de ontleding van het zeewater, het lakmoes als een *reagens* aan te merken op de *zuurstof* (bl. 153); onnaauwkeurig en onverstaanbaar de zinsnede bl. 117: *de overgang van sensus tactus tot sensus cum conscientia*; is er *tactus sine conscientia?* bl. 294: *in abstracto kan ik mij geene ziel denken*; wat is dat? De geheele ontleding van het zeewater is zeer oppervlakkig, zoo ook de beschouwing van het maaksel en de werking der huid, enz. Dit neemt niet weg, dat men hier vele belangrijke waarnemingen en schrandere opmerkingen vindt, waardoor dit werkje den tijd, aan de lezing besteed, wèl beloont.

Verkorte Geschiedenis der Nederlanden, of der XVII Nederlandsche Gewesten, van de vroegste tijden, tot op den Vrede te Parijs in 1815. *Door* N. G. VAN KAMPEN. *Met Platen. Iste Deel. Tot op den Munsterschen Vrede. Te Haarlem*, bij de Erven F. Bohn. 1819. *In gr. 8vo. XIV*, 514 *Bl. f* 4-4-:

Wij bezitten, het is waar, geschiedenissen des vaderlands in groot aantal, in allerlei vorm, hetzij haren geheelen afloop of eenig voornaam deel behelzende, met vele kunde en onpartijdigheid beschreven. En nogtans zijn wij, met eenen Hoogleeraar in dit vak, van gevoelen, dat er, als het ware, een nieuw tijdperk voor de gepaste bearbeiding dezer stoffe is aangebroken, deels met de hereeniging van alle de Nederlanden tot één gebied, deels om het zwijgen der oude partijschappen, die toch bezwaarlijk ooit nalaten, op den bedaardsten en besten zelfs, zoo lang zij in kracht zijn, eenen zekeren invloed uit te oefenen. Ten opzigte, echter, van het laatste moet nog altijd eene zekere omzigtigheid worden in acht genomen, ten einde niet, door den geest des tijds, tot nieuwe

we eenzijdigheid te worden vervoerd. Voorheen toch was de algemeene ſtemming in deze landen gemeenebestgezind, en onze voornaamſte geſchiedſchrijvers in het bijzonder behoorden veelal tot die partij, welke dit gevoelen het ſterkst drijven. Sedert hebben wij zoo vele republieken, met geestdrift opgerigt, op allerlei wijze, weer jammerlijk zien inſtorten, en zijn zelve, tot zoo deerlijk eene mate, de ſlagtoffers dezer vrijheidszucht (althans ten deele) geworden, dat het openbaar gevoelen blijkbaar gevaar loopt, tot een ander uiterſte over te ſlaan; een gevaar, des te grooter, omdat de zaden tot zulk eene beſchouwing onzer vaderlandſche geſchiedenis, welke tot gansch andere dan de gewone beſluiten voert, niet zijn verloren gegaan, maar nog in den jongſten tijd, door een zeer geleerd man, zorgvuldig verzameld en gekoesterd, en op dit oogenblik, zoo men hoort, gezaaid en gekweekt met al den ijver en al de warmte van een *genie*, even verwonderlijk om deszelfs ſtoutheid en kracht, als om de zeldzame afpadigheid van hetzelve, in de bewandeling van het gansche veld der wetenſchappen.

Met genoegen, maar tevens met eene onrustige nieuwsgierigheid, namen wij dus deze eerſte, openbare vrucht van het nieuwe ſaizoen op. De man, die ons dezelve levert, billijkt trouwens te meer dit onrustig verlangen. Hij toch heeft ons reeds blijken gegeven, niet ſlechts van bekwaamheid, van bijzondere neiging, om, op het voetſpoor van Engelſche en andere historieſchrijvers, de geſchiedenis regt pragmatisch, en dus op eene wijze te behandelen, die ons tot den geest der tijden en perſonen doet doordringen, maar ook van eene onafhankelijkheid in eigen oordeel, en eene ſtoutheid, om, welke partij ook, gaaf weg in het ongelijk te ſtellen, en, zonder aanzien van perſonen, eenen ieder (zoo als hij meent) het zijne te geven, die ons met regt mogten doen vragen: wat hebben wij hier te wachten? Het is zoo, 's mans oogmerk ſtrekt niet verder, dan tot twee zoodanige boekdeelen, als wij nu één bezitten; en hij kan zich dus in ſtaatkundige beſchouwingen niet zeer verdiepen.

Inderdaad, het is moeijelijk, zoo vele zaken in zoo kort een bestek te bevatten; te moeijelijker, omdat het hier niet te doen is om de geschiedenis van eenen enkelen staat en volk, altijd wèl en behoorlijk vereenigd zijnde geweest, maar om de beschrijving (men vergeve het woord!) van eene soort van monster, dat, nu eens veelhoofdig, nu gescheiden dan vereenigd, eindelijk eenen langen tijd in twee gansch afgezonderde hoofddeelen gesplitst, somtijds op dit, daarna op een geheel ander punt, ook wel op twee, drie te gelijk de voorname aandacht vestigt, en volstrekt geen vast midden, als geschikt standpunt voor één geheel overzigt, aanwijst. Het verhaal ontvangt hierdoor ligtelijk de gedaante eener algemeene wereldgeschiedenis, die, op de gewone wijze, eene ontzaggelijke menigte van allerlei gebeurde zaken meer opsommende dan verhalende, al. ligt eene vervelende vermoeijenis aanbrengt. Wij willen niet ontkennen, dat wij, in enkele hoofdstukken van dit werk, iets dergelijks ontwaarden.

Dan, over het geheel komt het ons voor, dat de Heer VAN KAMPEN de meeste klippen, in het voorbijgaan aangewezen, wèl vermeden, en inderdaad niet weinig van de voordeelen bereikt heeft, welke de tijdsgelegenheid, daarentegen, aanbiedt. Zijn werk levert doorgaans eene aangename lectuur, en, wanneer men, onder alle de schermutselingen van bijzondere of meer openbare veetes, ook al niet veel vrucht weet te verzamelen, dan komt hij ons, dikwijls, op het slot, zelf vriendelijk te hulp, om de gesteldheid van den tijd, het gevolg der gebeurtenis, de vordering of verachtering van beschaafdheid en welvaart, benevens andere gewigtige zaken, onder het oog te brengen. Ja, na het doorlezen van dit ééne boekdeel, onze geschiedenis, van de vroegste tijden af, tot op den Munsterschen vrede voortzettende, (zeker geene ongelukkige verdeeling) zijn wij ruim zoo wèl te vreden, als na het doorworstelen van eenen geheelen stapel, omdat wij nu een vrij volledig over- en inzigt van het gebeurde voor den geest en in het nog versche ge-

heu-

heugen hebben. Desgelijks gelooven wij te mogen zeggen, dat onze schrijver, bij alle voorkomende gelegenheden, vrij onpartijdig is geweest. Zijne korte ontwikkelingen van den stand der zaken, zijne aanmerkingen en wenken zijn, meestal, aannemelijk en belangrijk. Hij is den Hoekschen minder gunstig, dan WAGENAAR en anderen. Doch, is het waar, dat deze aanhang meestal uit den adel bestond, terwijl de steden, dat is de burger- of middelstand, doorgaans op de andere zijde waren, dan is het gewis zeer verkeerd, onze latere scheuringen, waarbij Holland en de rijke handelstand zulk een voornaam gewigt op de anti-vorstelijke schaal legden, met die oude partijschappen te vergelijken, of zelfs deze als een gevolg van die te beschouwen, hoezeer er dan ook punten van overeenkomst mogen zijn aan te wijzen. De Heer VAN KAMPEN hoedt zich ook wel voor zulk eene gelijkstelling. Ten aanzien van den twist, die, in het begin der zeventiende eeuw, het vaderland en de kerk in rep en roer stelde, is hij althans geen naprater van de nieuwe paradoxie, die aan sommigen thans schijnt te behagen. Onpartijdig, naar het ons voorkomt, zonder te beslissen over hetgene voor geene stellige beslissing vatbaar is, zonder stout te beweren, dat er aan de eene zijde niets verkeerds zou zijn bedreven, zonder de natuurlijke aanleidingen te verzwijgen, die het hoofd der zegepralende partij aanleiding tot onvergenoegdheid konden geven, of hem, den held des vaderlands, in een al te donker licht te plaatsen, laat hij echter de blijkbare waarheid openlijk hare zaak bepleiten, en bewimpelt zijne eigene verontwaardiging niet, over hetgene den vaderlande gewis tot groote oneer heeft gestrekt. Van Leicester, en zijnen aanhang in dit land, hebben wij niet eens gesproken; daar VAN KAMPEN zelfs over Elizabeth zoo denkt, als de latere schrijvers van haar land ons over deze listige, heerschzuchtige en vaak zwakke, althans wreede koningin hebben leeren denken.

Wij maken dus geene zwarigheid, om dit geschiedboek algemeen aan te prijzen, als geschikt, om ons met de

lotgevallen van ons vaderland, op eene aangename en nuttige wijze, bekend te maken, om de, door twee eeuwen scheidings, verkoelde broederliefde tusschen de Brabandsche en Hollandsche Nederlanders weer aan te wakkeren, en inzonderheid ook de liefde voor ons vorstelijk huis, dat zoo veel beleids en moeds, ja zoo veel edel bloeds voor ons te koste gelegd, en niet zonder vrucht besteed heeft, krachtig te bevestigen. Ondertusschen willen wij de enkele aanmerkingen, die ons zijn voorgekomen, niet verzwijgen.

De eerste en gewigtigste (in ons oog) is deze: dat er geen genoegzaam gebruik is gemaakt van de Vriesche (of Friesche, het verscheelt ons niet) geschiedenis. Ten opzigte van WAGENAAR is het bekend, dat Holland bij hem de hoofdzaak was. Maar VAN KAMPEN erkent de belangrijkheid van evengenoemde volk; ja zegt, dat zij ligt met meer regt, dan de Batavieren, onze voorvaderen zijn te noemen. Het is waar, hij veronachtzaamt hen ook geenszins, en geeft zelfs, in het voorbijgaan, te kennen, dat hun gebied en naam zich voormaals over meest alle de oude vereenigde gewesten, ja zelfs nog verder, heeft uitgestrekt. Maar, waarom dan niet eens stilgestaan bij de inrigting van dien alouden staat? zoo als, nog korteling, de grijze WIARDA, juist in den laatsten zetel der Friesche onafhankelijkheid, reeds vroeger de plaats van deszelfs algemeene vergaderingen, in Oostfriesland gevestigd, ons die in onderscheidene werkjes heeft doen kennen. Misschien toch was zulk een gebruik inzonderheid dienstig, om licht over de geheele oudste geschiedenis van ons land te verspreiden. Tot staving dezer gedachte, zij het ons geoorloofd, hier een gering staal, uit het Hoogduitsch vertaald, in te lasschen.

„ Reeds in het laatste tijdperk der Karolingers, en nog meer na het verdwijnen van dezen stam, met den dood van keizer Lodewijk het kind (911), zonk het keizerlijk aanzien, gelijk in Duitschland, alzoo ook bijzonder in Friesland. De Duitsche keizers konden zich, bij den

ver-

verwarden toestand, om het, zekerlijk nog tot het Duitsche rijk behoorende, doch voor hen te afgelegene Friesland niet bekommeren. Hierdoor werd gemeenlijk de aanstelling der graven verzuimd. Waren ook, van tijd tot tijd, in sommige gouwen (streken) graven voorhanden, zoo konden zij echter, bij de tegensportelingen van het volk, geene ondersteuning van den keizer verkrijgen. Nog minder wilde het zoodanigen graven gelukken, naar het voorbeeld der Hollandsche en Duitsche graven, markgraven en hertogen, de hun als keizerlijke stadhouders en beambten toevertrouwde graafschappen erfelijk te maken en op hunne nakomelingen te doen overgaan. De geest der, bij de Friezen nog niet uitgebluschte, vrijheid werd wederom aangewakkerd, brak overal in laaije vlammen uit; en zoo ontstond, van de Zuiderzee tot aan de Wezer, een onafhankelijke, demokratische staat, in welken het volk den teugel alleen in handen had, en door zijne, uit zijn midden jaarlijks vrij gekozene, regters, hoewel onder vele inwendige en ook van buiten aangebragte stormen, liet besturen."

Bij verder onderzoek *blijkt* het, dat deze staat zuiver foederalistisch was, en dat noch adel noch geestelijkheid eenige voorkeur in het bestuur bezaten, ja dat de eerste geheel niet bestond, en zich niet dan uit het duurzaam bezit van uitgebreide landgoederen langzaam ontwikkelde. Zie *Landtagen der Friesen*, enz.

Onze andere aanmerking is zelfs gering, indien iets, de eere van eenen mensch, van eene vorstelijke personaadje betreffende, gering kan zijn. Bijaldien, namelijk, de gedachte, dat Jacoba van Beijeren geene kannetjes gemaakt, maar *geledigd*, en daarna in de gracht geworpen zou hebben, geheel of ten deele steune op de waarheid, (misschien nog niet eens waarheid) dat zij deze kunst nooit geleerd had, dan moeten wij dien grond al te zwak keuren. Immers, hoe vele voorbeelden zijn er van vorsten, die allerlei, ook de vreemdste handwerken, uit liefhebberij, beoefenden! Deze werkte in koper en ijzer; die schildert, naar men zegt, op porselein, en maakt zegellak; een ander vond zelfs vermaak in varkens te kelen en worsten te stoppen: en zoo men hiertegen aanvoert, dat dit dan toch met Jacoba's levendigen en stouten aard zou strijden, zoo beroep ik mij op Karel V, die, na het woeligst leven, zich bezig hield met uurwerken te maken,

ken, waartoe zeker het taaiste geduld werd vereischt. Zou de gravin, gedwongen stil te zitten, en den geest vol bedroevende gedachten, dan geene afleiding in dergelijk eene bezigheid hebben kunnen zoeken?

De derde betreft eigenlijk den stijl. De Heer VAN KAMPEN heeft denzelven los en ongedwongen. Dan, bij te veel haast, kan dit ligt in eene fout ontaarden. Dit heeft welligt plaats op bl. 401, waar wij althans, zijne denkwijze over Oldenbarneveld nog niet kennende, meenden geboekstaafd te zien, dat er (naderhand) redenen genoeg waren, om te denken, dat die grijze staatsman en zijn aanhang prins Maurits, bij Nieuwpoort, opzettelijk ter slagtbank hadden gevoerd. Het staat er niet, dat is zoo; maar de schijn nam ons, voor een oogenblik, dermate in, dat wij het boek, met eene soort van verontwaardiging, ter zijde legden.

Ziedaar eenige bedenkingen! Wij zullen er niet meer bijvoegen. De afleiding des woords *graaf*, van graauw, grijs, komt ons zeer aannemelijk voor; gelijk ook *Hühnerich*, rijk in hoenders, ons beter, dan *Haynrich*, boschrijk, tot stamwoord van *Hendrik*, behaagt.

Reizen in de Binnendeelen van Braziliё, vooral in deszelfs goud- en diamantrijke streken, op gezag van den Prins Regent van Portugal, benevens eene Reis naar Rio de la Plata, en eene Schets der Omwenteling van Buenos-Ayres. Door JOHN MAWE. *Uit het Engelsch. Met Platen. II Deelen. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1817 - 1818. *In gr. 8vo. Te zamen XLVI, 718 Bl. f 7-10-:*

Het zij ons vergund, omtrent deze, te lang, onverdiend, teruggezette, Reize, kort te zijn; daar zij ongetwijfeld reeds in aller handen is, althans behoort te zijn. Het zij ons tevens vergund, dezelve te beoordeelen met de woorden van den *Hoogduitschen* Vertaler, den allezins bevoegden E. A. W. VON ZIMMERMANN, aan wiens uitspraak wij ten volle ons zegel hechten. „Niet ligt vindt de Aardrijkskundige elders belangrijker narigten, dan hier bij den *Engelschman* MAWE. Immers, juist dat groote, aan voortbrengsels zoo rijke land, *Braziliё*, bestond naauwelijks voor de Aardrijkskunde: aan gene zijde der kust-

kustbergen was het zelfs voor de meeste *Portugezen* een onbekend land. En terwijl wij van *Westindië*, van *Hindostan*, ja zelfs van *Achter-Indië*, eene geheele reeks van beschrijvingen hebben, moest de Aardrijkskenner zoowel als de Natuurbeschrijver zich op zijn best met het gezigt op de eerste bergketen van het beloofde land der Nieuwe Wereld vergenoegen. Maar door het voôr ons liggende werk is niet alleen deze onbekendheid weggenomen, maar zelfs de tweede, diep landwaarts in liggende *Alpen*-reeks heeft de Schrijver beklommen, ons de daarvan afvloeijende stroomen beschreven, en tevens den aard der gebergten en gewigtigste schatten voôr de Delfstofkunde, aldaar te vinden, benevens derzelver waarde voor den Staat, blootgelegd. Dan, hoe veel dit alles zij, zoo blijft het echter slechts een gedeelte, en ik durf zeggen, het minste gedeelte van de waarde dezes werks. De verbazende Provincie of het Kapiteinschap *Matto-Grosso*, van vele duizend vierkante mijlen, geheel in den achtergrond des vasten lands gelegen, moest, volgens het zoo even gemelde, nog minder bekend zijn. En hier vertoont ons nu de Schrijver inderdaad een geheel nieuw land, en heeft tevens eene der aanzienlijkste gapingen in onze kennis der Aarde vervuld. Immers, op dit ruime bergvlak ontspringen eene menigte stroomen, gedeeltelijk tot de grootste der Nieuwe Wereld behoorende, welke of, zoo als de *Madeira*, de *Xinga*, de *Araguay*, de *Tocantin*, noordwaarts vloeijen, en de grootste takken des geweldigen *Amazonenstrooms*, den koning der vloeden des Aardrijks, uitmaken, of zuidwaarts neêrdalen, gelijk de *Paraguay*, de *Cujava*, de *Taguari*, en voor het meerendeel den *Rio de la Plata* vormen. *Matto-Grosso* is dus als 't ware de voedster der beide reuzenstroomen van *Zuidamerika*, de *Amazone* en de *Plata*. Dit groote bergvlak, waartoe vooral *Paresis* behoort, is hier naauwkeurig beschreven." — In XX Hoofdstukken, met vier Aanhangsels, is het werk verdeeld, en met weluitgevoerde Plaatjes versierd. Nieuwheid en belangrijkheid kenmerken hetzelve; en geen liefhebber van Land- en Volkenkennis mag deze Reisbeschrijving ontberen.

Al-

Algemeen Woordenboek van Kunsten en Wetenschappen, voor den beschaafden stand, en ten behoeve des gezelligen levens, onder medewerking van een aantal vaderlandsche Geleerden bijeenverzameld door G. NIEUWENHUIS. *Iste. Deel. A—B. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1820. *In gr. 8vo. 523 Bl. Bij Inteekening f 5-6-:*

Niet zonder vooroordeel namen wij dit werk in handen. Het *Duitsche Conversations-Lexicon* toch, waarvan wij eene bloote vertaling verwachtten, is niet alleen geheelenal naar den smaak van het *Duitsche* Publiek ingerigt, die nog al van onzen volkssmaak verschilt; maar ook op verscheidene plaatsen zeer oppervlakkig, en doet, gelijk onze naburen in het algemeen, zeer weinig regt aan de verdiensten van beroemde *Nederlanders*, althans van dezulken, die niet enkel in 't *Latijn* geschreven hebben. Doch reeds bij eene vlugtige inzage van het voor ons liggende werk bespeurden wij, dat die gebreken grootendeels verbeterd waren, en dat het werk meest overal, waar het noodig scheen, vermeerderd, verbeterd of omgewerkt was. Dit verheugt ons, en toont, dat de Uitgever zijne talrijke Inteekenaars geenszins met eene rauwe, onbekookte vertaling heeft willen te vreden stellen, maar aan waarlijk kundige mannen de taak heeft opgedragen, om dit *Woordenboek* (hetwelk eigenlijk geene *geleerde Encyclopedie*, maar een *Handwoordenboek* der noodzakelijkste kundigheden voor den beschaafden stand en de gezellige verkeering moet zijn) voor *Nederlanders* geschikt te maken. Het moet, volgens het opgegeven Plan, algemeene kundigheden in de vakken der Geschiedenis, Aardrijksbeschrijving, Natuurkunde en Natuurlijke Historie, fraaije Letteren en Kunsten in zich bevatten. De *Redactie* erkent in de Voorrede zelve, dat het haar moeijelijk geweest is, hier de grenslijn tusschen *algemeene beschaafde* en *eigenlijk geleerde* kundigheden te trekken: het komt ons echter voor, dat zij daarin tamelijk wel geslaagd is. Doch men moet *consequent* zijn, en zich b. v., wat de Geschiedenis van afgelegene Volken betreft, ten regel stellen, om ook dáár de beroemde mannen, hetzij *al* of *niet*, te vermelden; maar niet gedeeltelijk, zoo als hier geschied is met de *Groote Mogols*, onder welke AKBAR wel, maar de

niet

niet minder vermaarde AURENG-ZEB niet vermeld is. Dan, misschien zullen wij laatstgemelden op de O, als ORANG-ZEB, ontmoeten.

Natuurlijk is zulk een werk voor geene vermelding des inhouds, of uittreksel, vatbaar. Wij zullen dus slechts de vaderlandsche Geleerden noemen, die wij daarin aangetroffen hebben, als zoo vele nieuwe, of althans verbeterde en vermeerderde Artikelen, die het boven het *Duitsche Conversations-Lexicon* vooruit heeft. Wij vinden hier dus ÆNEÆ, HIERONYMUS VAN ALPHEN, (wiens verdiensten, als *Nederduitsch* Dichter, zoowel verheven Lierzanger als Kinderdichter, te flaauw vermeld worden; HUIZINGA BAKKER, daarentegen, wat al te weidsch *een onzer beste Nederlandsche Dichters* genoemd), de Schilder BAKKER, MEEUWS MZ. BAKKER, BALTHAZAR BEKKER, ELIZABETH BEKKER, Wed. WOLFF, BELLAMY; BERKHEY (LE FRANCQ VAN), de Tooneelspeler BINGLEY, BOERHAVE, (kort en doodoppervlakkig; terwijl GIJSBERT BONNET meer dan vijfmaal zooveel plaats inneemt. Zulk eene onevenredigheid, zekerlijk het gevolg van de meerdere of mindere beknoptheid der medewerkers, is hinderlijk, en moest door de *Redactie* in de volgende Deelen worden weggenomen) BONTEKOE, (Geneesheer) LAMBERT BOS, BERNARDUS en JERONIMO DE BOSCH, HERMAN BOSSCHA, BROEKHUIZEN, de Schilders BREUGEL, BLOEMAERT, BRONKHORST en BROUWER, BRUGMANS (Vader en Zoon; het Artikel van den laatsten is uitstekend bewerkt), de BURMANS (kort). Bovendien zijn er nog, betrekkelijk ons land, de Artikelen *Alblasserwaard*, *Alkmaar*, *Amersfoort*, *Amsterdam*, *Brugge*, enz. Ook omtrent den *bloemenhandel in Holland* wordt een zeer naauwkeurig Artikel geleverd. Bij de daar opgegevene werkjes kan nog een van den Marquis DE ST. SIMON worden gevoegd, in gr. 4to., over de Hiacinten. In de meeste Artikelen, die wij doorgeloopen hebben, vonden wij, zoo ver onze kunde strekt, doorgaans juistheid met klaarheid vereenigd, zóó echter niet, of er zijn nog vele misslagen, die wij liefst alleen aan het *Hoogduitsche* werk (hetwelk wij met dit niet hebben kunnen vergelijken) willen toeschrijven. B. v. in het reeds boven aangestipte AKBAR staat: „De grootste Vorst, „waarop niet alleen Indië, *maar geheel Afrika*, in de jong-„ste

„ ste Eeuwen, mag roemen." Doch dit zal wel eene drukfout zijn voor *Azië*. Bij *Aken* staat, dat die Stad bij den Vrede van *Parijs* aan *Pruissen* is *teruggegeven*. Doch *Pruissen* heeft die Stad nooit bezeten, gelijk uit het Artikel zelve blijkt, daar zij voorheen eene (vrije) Rijksstad was. De Vrede te *Aken* van 1748 wordt wel vermeld, doch niet die van 1668, zoo vereerend voor onzen Staat, die daarbij, onder den grooten JAN DE WITT, het eerst aan LODEWIJK XIV pael en perk stelde. De Wijsgeer ANACHARSIS komt voor onder den naam van *den jongen*, hetwelk juist de bijvoeging was, die BARTHELEMY aan zijnen verdichten ANACHARSIS gaf, om hem van dien *ouderen Scyth* te onderscheiden. Bij ATTILA staat: *Zijne vijanden behandelden hem zeer onmenschelijk*. Hier staat, zekerlijk bij abuis, de vierde voor den eersten naamval; *Hij behandelde*, enz. want Sieur ATTILA gaf niemand gelegenheid, om *hem* onmenschelijk te behandelen. Bij *Australië* worden slechts de westelijke eilanden volledig opgegeven; van de oostelijke ontbreken de *Zeevaarders*-, de *Fidji*-, de *lage* of *gevaarlijke*, de *Marquesas*- of *Washingtons*-eilanden, en het *Paasch*-eiland. *Banianen* worden genoemd: *Eene zekere gezindheid onder de Indianen, die aan de zielsverhuizing gelooven*. Alle *Indianen* gelooven aan de zielsverhuizing; de *Banianen* maken geheeltelijk de derde hoofd-*kaste* uit, die der *Vysfy*, welke voorgeeft uit BRAMA's buik te zijn voortgekomen, en zich daarom hoofdzakelijk op de *voeding* van het Staatsligchaam toelegt, en is zoo min eene *sekte*, als onze koopmansstand. De *Barden* noemt men godsdienstige personen *onder de oude Duitsche Volken*, (dit is nog niet bewezen) *inzonderheid onder de Galliërs*. De *Galliërs*, of *Kelten*, verschilden zeer wezenlijk in afkomst en taal van de *Duitschers*. „ Wat de *Barden* bij de *Celten* waren, zijn de *Skelders* bij de *Gothen* „ geweest." Lees *Skalden*, en, in plaats van *Gothen*, *Noordsche Volken*. *Batavia* zou vóór 40 jaren 160,000 inwoners gehad hebben, en er thans nog slechts 47,000 hebben. Aan het eerste twijfelen wij zeer; het tweede is uit de verhuizing van de ongezonde kust naar de gezonde binnenlanden (of naburige bergen) te verklaren. Het Artikel *Bevolking* geeft, onzes inziens, die der Aarde wat te laag op; in de eerste opgave is zekerlijk *Azië*, en in de tweede *Afrika* (waarschijnlijk ook *Amerika*) te gering geschat. Men kan

el-

eigenlijk die beide werelddeelen geheel niet begrooten, daar de binnenlanden van het eene nog geheel niet, die van het andere niet genoegzaam, bekend zijn. Onder de voornaamſte boekerijen wordt het aantal gedrukte boeken en handſchriften, in elke derzelve, opgegeven, behalve in ons Vaderland, waarvan men, dunkt ons, toch wel eene opgave zou hebben kunnen bekomen. Of is dit zoo niet? en ſtaan wij daarin bij andere Volken ten achter? Het Artikel *Braminen* is zeer kort (naar evenredigheid van andere, minder belangrijke.) BRUTUS, (MARCUS) de vriend van CICERO en CATO, wordt in een paar regels te hard beoordeeld, door hem *verrader* en *moorder* te noemen. Hij dwaalde ongetwijfeld, en zwaar; maar ſlechts met zijn verſtand, niet met zijn hart. Anders zou hij ANTONIUS niet geſpaard hebben, om toch geen droppel onnoodig bloed te vergieten. Bij het woord *Bijen* ſpreekt men nog van *geſlachtlooze* werkbijen, daar het toch bewezen is, dat de werkbijen eigenlijk van het mannelijke geſlacht zijn, doch met niet ontwikkelde teeldeelen. — Doch het ſtaat ons tegen, fouten op te zoeken; en het is reeds een geluk, dat de fouten, in zulk een werk, gelijk in andere *Compilatiën*, niet in grooten getale op elke bladzijde te vinden zijn. In verſcheidene wijsgeerige Artikelen, b. v. *Bijgeloof*, *Bovennatuurkunde*, *Analyſis* enz., hebben wij den kundigen hoofd-*Redacteur*, den Heer NIEUWENHUIS, meenen te herkennen. Het werk kiest geene partij, noch in het godsdienſtige, noch in het ſtaatkundige: een modèl van onzijdige opgave der gevoelens is, ten aanzien van het eerſte, het Artikel *Bezetenen*.

Zonder nu in de beantwoording der vraag te willen treden, of een werk van dezen aard voor *ſolide* Geleerdheid en Letterkunde al of niet wezenlijk voordeelig zij, (waaromtrent het gezegde van D'ALEMBERT, in de Voorrede aangehaald, niets afdoet, als die zelf aan de *Encyclopedie* ſchreef, en dus Regter was in zijne eigene zaak) zoo ſtaat ons hier ſlechts te beoordeelen, of, daar er nu eenmaal zulk eene menigte dier geſchriften beſtaat, het voor ons liggende tot de betere, dan tot de ſlechte behoore. En dan aarzelen wij niet, naar ons inzien, het ruimſchoots tot de eerſte te tellen. De breede lijst van Inteekenaren, voor hetzelve geplaatst, bewijst, dat men in ons land nog niet opziet tegen werken van zekere uitgebreidheid, gelijk dit zekerlijk worden zal. Des te

meer

meer spijt het ons, dat eene andere onderneming van langen adem, de vertaling van een nog veel meer *klassiek* boek, naar evenredigheid zoo weinig opgang maakt. Wij bedoelen het uitmuntende werk van GIBBON, *het Verval en den Ondergang des Romeinschen Rijks*, een der eerste geschiedkundige voortbrengselen van alle Eeuwen, waarvan de twee eerste Deelen zoo meesterlijk door den Heer MESSCHAERT in onze taal zijn overgebragt, doch waarvan de inteekenlijst voor het vervolg zoo gering is, dat de onderneming, bij gebrek van aanmoediging, misschien zal moeten gestaakt worden. Het getal der prullen, die vertaald, gedrukt en gekocht worden, is *legio*; en tegen zulk een nuttig, leerzaam, en door de beloofde Noten van den Heer MESSCHAERT tegen sommige begrippen van GIBBON nog dubbel belangrijk werk ziet men op? Dit doet onzer Natie geene eer aan. De Lezer verschoone deze uitweiding. Zij is niet geheelenal vreemd aan ons onderwerp, noch aan de voorheen opgeworpene vraag: want, zoo GIBBON, door gebrek aan deelneming, onvertaald moet blijven, is zulks een sterk bewijs voor de mindere *soliditeit* van onzen leeftijd in wetenschappelijken smaak, aan welke de menigvuldige Woordenboeken en *Compilatiën* — waardoor men slechts van de oppervlakte schept, en van het *indringen* in de wetenschap wordt afgetrokken — wel niet volkomen onschuldig zijn zullen.

Druk en letter van het *Woordenboek* zijn fraai, en het is van eenen goed gegraveerden Titel voorzien.

Lotgevallen en vroegere Zeereizen van JACOB HAAFNER, *volgens deszelfs nagelatene papieren uitgegeven door* C. M. HAAFNER. *Met Platen. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1820. *In gr. 8vo. f* 4-18-:

Wij ontvangen hier weder een werk van den bekenden Reiziger HAAFNER, wiens bij uitstek onderhoudende reisverhalen zelfs in vreemde talen zijn overgebragt. Het goede vertier derzelve zal den Zoon des (thans overledenen) mans bewogen hebben, om den zeldzamen levensloop van zijn' Vader, die tot nu toe, door de *Reis van Madras naar Ceylon*, de *Reize te voet door het Eiland Ceylon*, en *Reize in eenen* Pa-

Palanquin (2 Deelen), slechts stukswijze was bekend geworden, te voltooijen, door *vooreerst* deze vroegere lotgevallen, *daarna* het tusschenbeiden vallende verblijf in *Bengalen*, waarin de man een aanzienlijk vermogen verkreeg, en *eindelijk* de zeereizen en ontmoetingen tot de terugkomst in *Europa*, het licht te doen zien; zoodat de lotgevallen van dezen Reiziger niet minder dan zeven Deelen zullen beslaan.

De Uitgever *protesteert*, in zijne Voorrede, vrij scherp tegen het ongeloof, dat door sommige *baardelooze knapen* tegen de waarheid der elders geboekte gebeurtenissen gekoesterd, en onbewimpeld aan den dag wordt gelegd. Wij moeten bekennen, menigeen met een' zeer welvoorzienen, ja wel eens grijzen baard voor dat zelfde ongeloof, ten minste omtrent zekere punten des verhaals — met name de *voetreize door Ceylon* — te hebben hooren uitkomen. En zoo die reize, benevens de anderen, eene menigte wonderbare zaken, doodsgevaren, en bijna *miraculeuze* reddingen bevatte, — men denke slechts eens aan de slang in *Ceylon*, en het onderaardsche hol, waaruit de Schrijver ontkwam — zoo wordt de som dier wonderen door dit verhaal niet weinig vermeerderd. Wij achten ons echter geenszins bevoegd, iets van hetgene hier voorkomt voor *onwaar* te verklaren, niet uit vrees dat men ons den baard zal betwisten, maar omdat de grenslijn van het mogelijke en onmogelijke, 't geen de mensch kan ondervinden en doorstaan, onzes inziens, niet wel te bepalen is, en omdat wij den Heer HAFNER (dit was zijn regte naam; dien van HAAFNER nam hij slechts aan, om niet met een' ander' verwisseld te worden) op geene strijdigheid met de gewoonten, zeden en natuurlijke gesteldheid dier landen (welke hij zekerlijk door en door moest kennen) betrapt hebben. — Doch onze Lezers zullen zekerlijk een kort verslag van dit werk verwachten. Wij zullen echter eene der grootste verdiensten van hetzelve — het spannen en bezig houden eener nieuwsgierigheid en angstige verwachting naar de uitkomst — geenszins nutteloos maken door een uitvoerig uittreksel. Slechts het voorname beloop zullen wij in enkele trekken schetsen, opdat de Lezer vooraf beoordeele, of hij hier ook soms, *Aus meinem Leben, Wahrheit und Dichtung* vindt, gelijk GÖTHE, dan wel het zuivere, onopgesmukte verhaal van waarschijnlijke lotgevallen.

De Vader van HAAFNER was tot monnik bestemd, doch had in dit leven geen zin, maar ontsnapte, werd te Halle Luthersch, trouwde daar met eene koopmansdochter, zette zich als Geneesheer neder te *Embden*, deed tusschenbeiden eene reis als Scheepsdokter naar *China*, doch kwam, zoo 't schijnt, niet rijker terug, zoodat hij van *Embden* naar *Amsterdam* ging verhuizen; de praktijk ging daar eerst vrij voorspoedig, doch verminderde naderhand, *omdat de man Vreemdeling was* (de Zoon zegt zelf, in eene noot, dat dit toch anders het zwak der *Hollanders* nog al niet is); zoodat de oude Heer weder naar de *Oost* ging, en zijnen toen elfjarigen Zoon medenam. Doch onderweg stierf hij: de Zoon was zonder geld, (het welk men hem ontstal) zonder vrienden of magen, te midden van ruwe schepelingen, (dit tooneel van den dood des Vaders wordt treffend geschilderd) en werd nu, daar men juist op dit oogenblik aan de *Kaap* kwam, door den menschlievenden Equipagiemeester RIJSWIJK aangenomen. Hier bleef hij eenigen tijd, alsmede bij den Boekhouder SCHILLER; doch ging eerlang zijn geluk te *Batavia* beproeven. Hier, echter, zag hij de Vrouw van den Vice-Commandeur, aan wien hij aanbevolen was, in eene *niet* dubbelzinnige houding met haren muzijkmeester. Natuurlijk moest hij nu, onder een of ander voorwendsel, van de hand gezonden worden. Hij kwam, na een' vreesselijken storm, die met treffende waarheid geschilderd wordt, weder aan de *Kaap*, waar hij tweemaal in doodsgevaar was, eens door een' leeuw, en andermaal door een' razenden haaf. In het laatste geval vooral (waarbij men weder des Schrijvers talent van verhalen bewonderen moet) was hij, om zoo te spreken, slechts een duimbreed van zijnen ondergang. Kort daarna keerde hij naar het Vaderland terug, vond zijne Moeder in diepe armoede gedompeld, en wilde haar met zijne verdiende *gage* (als Kajuitjongen) ondersteunen; doch hier had nu een onverklaarbaar geval plaats. Een fatsoenlijk Heer (HILKES was zijn naam, en dit moet ons de echtheid van het geval waarborgen) staat op zijn' stoep, ziet den scheepsjongen met een' zak geld, lokt hem in zijn huis, en neemt hem, onder fraaije beloften, het geld af, om het — ten nutte van den jongeling te besteden. En was deze man nu een bedrieger? Geheel niet; hij had het beste met den jongen voor: doch, hoewel deszelfs Moeder geen genoegen in die schik-

king

king nam, wilde hij echter niet loslaten, maar, ter spijt der wettige eigenaarster, het geld ten behoeve van HAAFNER beleggen, die liever naar den vreemdeling, dan naar zijne Moeder hoorde. Vreemd is dit geheele geval, wij moeten het bekennen, en zelfs in dit boek, zoo rijk aan avonturen, een der zonderlingste. Hoe het zij, HILKES besteedt den jongeling bij een' Schilder, waar hij goede vorderingen maakte; doch een twist met een' medeleerling breekt die loopbaan en de liefde van eene Kosters-dochter voor hem af; (*hij* had eerst een *Hottentotsch* meisje bemind.) Thans ging hij weder naar zee; maar nu ook schenen alle mogelijke rampen tegen hem zamengezworen. Tusschen *Europa* en de *Kaap* kwam er brand in het schip (doch werd spoedig gebluscht); tusschen de *Kaap* en *Batavia* ware het schip, door de slaperigheid van een' Zeeöfficier, bijna omgeslagen. (Belangrijk is hier weder de beschrijving van den spoedigen overgang uit het fraaiste tot het akeligste weer.) Te *Batavia* bekwam de Schrijver de rotkoorts, doch herstelde, ging naar *Bengalen* met een nog ziekelijk ligchaam, leed, bij gedurige wederinstortingen, schipbreuk bij den mond van den *Ganges*, en werd, slechts met de kleederen, die hij aan had, gered, naar het hospitaal gebragt, een hol der smarten des doods, volgens de beschrijving van HAAFNER, waarin zich alles vereenigt, om het doel der inrigting — herstelling der lijders — tegen te werken. Vreesselijk moet de ellende zijn, die men hier doorstaat, en verregaande de onbarmhartigheid der aangestelden. Eens werd de Schrijver er voor dood aangezien, en was reeds half in een lap zeildoek genaaid, toen hij, door een onverwacht geluk, eenen zucht slaakte, op het oogenblik, dat men hem levend ging begraven! Kort daarna meende een vijand, die naast hem in eene krib lag, hem van achter te doorsteken, hetwelk, weder door een onverwacht geluk, werd tegengehouden. Het hospitaal zelve was zoo akelig, dat HAAFNER liever het ellendige scheepsleven met een ziekelijk ligchaam doorstond, en daartoe de eerste de beste gelegenheid waarnam; doch zelfs deze jammerlijke verademing was hem niet beschoren: hij bekwam den persloop, en moest weder naar het hospitaal. Dan ook nu loerde hij op gelegenheid tot verlossing, en ging eindelijk scheep naar *Nagapatnam*, onder Kapitein KOEL-BIER, eenen duivel in menschengedaante, die op den

 over-

overtogt niet minder dan *vier* moorden aan zijn scheepsvolk beging, waarvan HAAFNER (die mede schier dagelijks door de schandelijkste mishandelingen geteisterd was) een verhaal opstelde, hetwelk echter geene andere uitwerking had, (daar het monster zich door geld wist te redden, en naderhand ook ongestraft in eene *Hollandsche* stad heeft gewoond) dan dat onze Schrijver, wiens schrift en stijl men goedkeurde, als jongste Klerk op het Negotie-kantoor te *Nagapatnam* geplaatst werd. — Hier eindigt dit verhaal, waarvan in de *Reize van Madras naar Ceylon* de draad weder opgevat wordt.

Bij gelegenheid van 's mans verblijf te *Batavia*, geeft hij dan ook eene beschrijving dier stad, en een overzigt van alle de *Nederlandsche Oostindische* bezittingen. Hij trekt bij die gelegenheid, gelijk doorgaans, zeer tegen de in *Indië* gevestigde *Europeanen* te velde, welke hij *beulen van drie vierde gedeelten der bekende wereld* noemt, (dat is toch wat sterk!) en waarvan hij stalen van wreedheid verhaalt, die het haar doen te berge rijzen. Vooral merkt hij op, (gelijk ook reeds meermalen door anderen gedaan is) dat de *Vrouwen* in *Indië* in onmenschelijkheid uitsteken. Het komt ons voor, dat dit verschijnsel (gelijk te *Rome* onder de vroegere Keizers, en in de *Fransche* Omwenteling) daaraan moet toegeschreven worden, dat deze Vrouwen, zoodra zij de zedigheid, de schaamte en ondergeschiktheid (welke haar moeten kenschetsen) eenmaal uitgeschud hebben, en daarbij verstoken zijn van opvoeding en godsdienstige beginselen; zoodra zij, als onbepaalde Meesteresfen van slavinnen of Echtgenooten, (immers veelal zijn zij het, die den aankomenden gelukzoeker haar vermogen aanbrengen, en hem daarvoor beheerschen) den teugel afwerpen, die haar vooral moet binden, — zij dan halfflachtige wezens, monsters worden, die de kracht van ziel niet hebben, om, gelijk de Man, door achting voor zichzelve, eenig perk te stellen aan hare hartstogten. Alsdan wordt die gevoeligheid, die aandoenlijkheid, welke haar anders zoo zeer versiert en tot het meesterstuk der Schepping maakt, in woedende drift en ontembare wraakzucht, hare behoefte naar liefde in schaamteloozen wellust veranderd; en zij wordt eene duivelin, gelijk die Mevrouw V. D. B. te *Batavia*, die wij wel wenschten, dat HAAFNER volnit had genoemd; want, zoo de menschelijke regtvaardigheid zulke gedrogten niet op het schavot kan brengen, moeten een

ten minste hare namen, ten affchrik van anderen, met den vloek der nakomelingfchap worden gebrandmerkt.

Ook de Predikanten komen er flecht af; en wij gelooven het gaarne, daar men doorgaans niet dan het uitfchot van Katechizeermeesters en Ziekentroosters naar *Indië* — ten minste *plagt* te zenden. Wij hopen, dat, in dit en andere opzigten, bij de nieuwe *organifatie*, eene grondwettige herftelling zal plaats hebben: en, indien het waar zij, dat het vreesfelijke *amok*-roepen het gevolg is der uiterste tergingen van de ongelukkige, tot wanhoop gebragte *Javanen*; dat de Heelmeesters in de Volkplantingen de onkundigste en ongevoeligste, gelijk de Oppasfers of *Ziekevaders* de hebzuchtigfte fchepfelen zijn, wier vereenigde behandeling in de hospitalen zoo veel als het moorddadige klimaat tot de vreesfelijke fterfte in *Batavia* en op andere *Indifche* plaatfen bijdraagt, — alsdan zijn ook de fterkfte maatregelen tot herftel niet te hard, en geene wreede deernis met zulke onwaardige beambten of verfoeijelijke Meesters moet eene volledige herfchepping beletten. Wij hopen echter, dat de vele veranderingen, die, federt den tijd, dat HAAFNER fchreef, op *Java* zijn voorgevallen, reeds aanmerkelijke verbeteringen zullen hebben te wege gebragt, en hebben met genoegen bij RAFFLES (hoezeer onzen verklaarden vijand, wiens gemoed de Vrede niet verzoend heeft) eene blijkbare deelneming in de *Javanen* gevonden, welke hun lot, ook onder het *Nederlandfche* bestuur, zekerlijk zal hebben verzacht.

Dat de ftijl van HAAFNER wegflepend is, en in belangrijkheid, aangenaamheid, of levendigheid van fchildering, geenen Roman iets toegeeft, is bekend, en hebben wij ook reeds hier en daar aangetoond. Wij verlangen dus naar de twee overige werken, die de Uitgever beloofd heeft. Het voor ons liggende is met het Portret van den Auteur, een' gegraveerden Titel en Vignet, en twee Platen, van des Schrijvers vrijerij met het *Hottentotfche* meisje, en de ftad *St. Denis* op het eiland *Bourbon*, verfierd.

Gedichten van R. H. VAN SOMEREN.

Antwerpschen Almanach voor 1820.

(Tweede Verslag. Zie No. XVI des vorigen Jaars.)

Bijna alle onderwerpen zijn uit den tijd onzer verlossing uit Fransche slavernij genomen. De toon is meest warm; de rolling der verzen gemakkelijk; de vergelijkingen zijn niet zelden nieuw. Het geheel beviel ons zeer wel, ondanks kleene feilen van al te groote onnauwkeurigheid in de vermelding van namen als anderzins; men zie b. v. bl. 28. in de *Verovering van den Briel.* Ook is, in het laatste couplet van datzelfde gedicht, de uitdrukking: *Ontgloeijers van de ziel!* aan de burgerij van den Briel, niet gelukkig.

Dan, deze en dergelijke feilen van eenen Dichter, die liet nog niet in allen deele meester, zijn niet noemenswaardig bij al het treffende, dat onder anderen gevonden wordt in den *Welkomstgroet aan den Kroonprins en de Kroonprinses, bij derzelver aankomst in de Nederlanden*, beginnende:

Wees welkom, wees welkom, ô Prins! in het land,
  Wees welkom, ô jonge Vorstinne!
Gij, monden van ijzer, barst open en brandt!
Gij, feestlampen, flikkert aan gevel en wand!
Gij, vlaggen, ontrolt u, op stroom en op strand,
  En wappert van toren en tinne!

Of in den *Slag van Algiers*, waarvan de aanhef is:

Klink, lofbazuin! klink, Neêrlands glorie,
  Van pool tot pool, de zeeën rond!
Zingt, Barden! Neêrlands zeevictorie,
  In lied'ren, vol van dichtrenvond.
Herboren, maar nog zwak en teeder,
  Vond Neêrlands Maagd den drietand weder,
  Die haar verlamde hand ontviel;
Thans gaat zij weêr den zeeslaf sling'ren,
Ter straf van trotsche zeebedwing'ren,
  Ter wraak op ieder plunderkiel.

Kan

Kan 't zijn? Herleeft ge, of speelt ge in droomen,
  O lang verleden glorietijd?
Hervat ge, ô Zeeleeuw! zonder schromen,
  Verjeugd, uw' ouden worstelstrijd?
Gaat ge, als voor dezen, 't roofdier straffen,
Dat heel Euroop' thans aan durft blaffen,
  En spotten met zijn zeegezag?
Hoe! schiet, na bang en nachtlijk duister,
Een straal u toe van d' ouden luister,
  Die 't laatste blonk om ZOUTMANS vlag?

Veel schoons is er in het gedicht *de Nederlandsche Taal.* Men ontwaart duidelijk, dat het onderwerp den Dichter buitengemeen verwarmd heeft. Ook onderschrijven wij gaarne hetgene hij zegt bl. 68, 69:

Een volk blijft groot bij eigen zeden,
  Bij eigen wet en eigen taal;
Het bukke een poos voor tegenheden,
  Maar 't heft zich ras in zegepraal.
Een vijand moog dat volk verneêren,
Zijn schatten met zijn grond verheeren,
  Ja, 't wisschen uit der volken lijst;
Hij waan 't reeds lang van d' aard' verdrongen,
Vergeefs! 't behield het merk der tongen,
  Dat nog zijn edlen stam bewijst.

Maar 't volk, dat, wulpsch en diep bedorven,
  Met eigen taal en zeden spot,
Dat volk is ras van d' aard' verstorven,
  't Bereidt zich spoedig 't ijslijkst lot.
De vreemden, heet om 't uit te plond'ren,
Doen 't, listig, eerst hun taal bewond'ren,
  Daarna hun zeden en gebruik;
En 't kroost van vroeg're wereldwing'ren,
Breidt zich den strik met eigen ving'ren,
  Vleit zich van zelf in 's vangers fuik.

Mijn Vaderland! eens d' eer der aarde,
  Kan 't zijn! is dit uw treurig beeld?

 Ver-

Vergat gij dan zoo ver uw waarde,
 ô Diepgezonken Leeuwenteelt!
Maar neen! al sleepte, als and're volken,
U de eeuwgeest mee in 's afgronds kolken;
 Al werd uw erf der vreemden buit;
Al werdt gij 's dwinglands hurelingen,
Gij wist uw boei weêr los te wringen,
 En bragt uw taal er zuiver uit.

Zoo bergt, bedreigd door duizend dooden,
 Na 't end van een verloren slag,
Een krijgsknecht, onder struik en zoden,
 Al vlugtend, 's lands gewijde vlag.
Hij zelf vall' 's vijands magt in handen,
Wat nood! — Hij blijft in ijz'ren banden
 Nog gloeijen door 't gevoel van eer;
De krijgskans keert — zijn boeijen vallen,
Nu brengt hij, onder lofgeschallen,
 Zijn' Vorst 't geborgen vaandel weêr.

Onder de gemakkelijkste en vloeijendste gedichten rekenen wij *Holland boven al*, dat wij gaarne in zijn geheel zouden mededeelen, zoo niet reeds vele aanhalingen onze aankondiging wijdloopig hadden doen zijn; nu kiezen wij daaruit bl. 77, 78,

Vlak en laag zijn Neêrland's dreven;
 't Water, met het land in strijd,
 Schijnt het, in den wintertijd,
Aan verzwelging prijs te geven;
 Maar als, rijk in levensschat,
Phebus zwoele lentestralen,
 Plant en kruid en klaverblad,
Uit de drassen bovenhalen;
 Maar wanneer het grasrijkst veld
Is bevolkt met tal van koeijen,
 Uit wier zuivel vloed van geld
Aan den Veeman toe komt vloeijen;
 Maar als Flora Haarlems woud,
Heeft omtuild met oogsten bloemen,
 Die van d' aard' betaald met goud,

Hol-

Holland als haar kweeker roemen;
  Maar als Ceres milde hand,
't Land, gewoekerd uit de baren,
  Heeft met golvend goud beplant,
Zoo ver 's wand'laars oogen staren;
  Maar als d' edele ooftgodes,
Hollands vetgemeste hoven,
  Schoon misdeeld van wingerdbes,
Komt met vruchtb'ren adem stoven;
  Als zij gaarden, vol en zoet,
Waard Hesperie's hof te sieren,
  Hier verguldt, daar blozen doet,
Langs den zoom der landrivieren;
  Maar als zoo veel oosterweeld',
Als, bijéén, geen land kan geven,
  Holland! aan uw tooverteelt
Mij te naauwer vast doet kleven;
  Dan, schoon ook met laf gebral,
Trotsche baren op u smalen,
In uw heerlijk omheinde dalen,
  In uw godd'lijk wonderdal,
  Juich ik: *Holland boven al!*

Na de *Vaderlandsche* gedichten vindt men onder de *Mengeldichten* de *Grootheid van den Mensch* in vier Zangen bezongen, waarvan de eerste de *natuurlijke schoonheid*, de tweede de *redelijke voortreffelijkheid*, de derde de *zedelijke waarde*, en de vierde de *verhevene bestemming* ten onderwerpe heeft. Waarlijk, er is veel zinrijks en dichterlijks in alle gezangen. Bijzonder trof ons al aanstonds in den eersten Zang:

Ô Mensch! die dieren wilt gebieden,
  Maar zelf hun bloeddorst strekt ter prooi!
Gij zwicht, wen gij wordt aangevallen;
Zoo zwicht ook, in de herdersstallen,
  Voor wolf en beer het weêrloos ooi.

U, lamm'ren, dekt Natuur met vachten;
  U, rund'ren, kleedt ze in huiden in;
U, vog'len, schept zij pluim en schachten;
  U, visschen, schulp en schub en vin;

 Gij

Gij allen trotst het ruwste weder;
Alleen de mensch, van aanleg teeder,
Wordt door dien gebrek ligt geraakt;
Naakt, arm en voor de ellend' *geboren*,
Zoo wordt die Vorst der aard' *geboren*,
Wanneer Natuur haar banden slaakt.

Of wil men een staal uit zijnen anderen Zang, b. v. den derden:

Niet feller zwelgt, in 't hart der golven,
De haai of krokodil zijn prooi;
Niet dieper zet een bende wolven
De tanden in het weerloos ooi.
't Afgrijslijkst ras van boschgedrogten,
Viert minder wreed zijn heetste togten,
En kent nog in 't verslinden grens;
Zij mogen rooven en vernielen;
Maar onderling zijn ras te ontzielen....
Zoo strijdt, zoo moordt alleen de Mensch!

Meer durven wij hier niet bijvoegen; anders haalden wij uit den *Tijd*, of uit *Aarnoud en Adolf van Gelder*, nog gaarne iets aan. Dan, hetgene wij hebben bijgebragt, is ook genoeg, om den Dichter VAN SOMEREN te doen kennen als iemand, waarlijk van een' uitstekenden aanleg, die, op kieschheid en beschaving zich toeleggende, en zijne gedichten onderwerpende aan een bedaard oordeel, met de beste Dichters zal kunnen wedijveren. De Rotterdamsche Maatschappij: *Verscheidenheid en Overeenstemming*, wordt door den Dichter, in zijne Voorrede, als de voornaamste kweekschool zijner Zanggodin geroemd. Dit Voorberigt is uiterst bescheiden, en draagt blijken van nederigheid, die, welgemeend, ware verdiensten dubbelen glans bijzetten.

Zie daar onze taak volbragt! Nu zal het toch wel allezins duidelijk zijn, waarom wij twee schijnbaar elkander vreemde werken hebben bijeengevoegd.

Wij wenschen, ten slotte, dat door het edele Antwerpsche Genootschap voor den volgenden jaargang een rijke oogst van uitnemende gedichten van de Noorddichters in Zuidelijke en Noordelijke gewesten worde ingezameld, en zullen dan gaar-

ne

ne die inzameling van Nederlandsche en broederlijke werkzaamheid weder aankondigen. Het Fransch mogen zij gerust naar Brussel zenden. Het heeft ons echter genoegen gedaan, te zien, dat de Heer L. G. VISSCHER, aldaar, zich ook loffelijk heeft onderscheiden in dezen Antwerpschen Almanak, door zijn uitnemend gedicht, de *Eendragt*, dus beginnende:

Wie is die spruit van reine liefde,
 Die met zoo schoone glansen praalt?
Wie is zij, in wier minlijk wezen
En vreugd en welvaart is te lezen,
 En uit wier oog de vrede straalt?

Wie is zij die dien zachten luister
 Verbindt aan wonderbare kracht?
Een kracht die, boven maat en perken,
Al wat zij wil weet uit te werken,
 En list en tegenstand veracht.

't Is de Eendragt ——

Ja, Eendragt, uit liefde en zachtaardigheid geboren, geeft vreugd en welvaart, kracht en heerlijkheid, en is tegen vreemde list en geweld best bestand. Werken wij allen, op het voorbeeld van VAN SOMEREN en anderen, hiertoe mede; geven wij iets toe, om veel te winnen, en toonen wij meer en meer, dat tot broederlijke hulpvaardigheid broederlijke liefde het best en het zekerst den weg baane.

Kersnacht, Dichtstukje, door F. C. DE GREUVE, *R. K. Priester van de Orde der Augustijnen. Te Groningen, bij* E. Mekel. 1819. *In gr. 8vo. 31 Bl.*

Met bescheidenheid meldt de vervaardiger dezen zijnen eersteling aan; en deze bescheidenheid, en het eerwaardig karakter in de maatschappij, en geheel 's mans goede gezindheid en stemming, (voor zoo veel wij uit deze dichtregels kunnen oordeelen) vorderen allezins bij den lezer achting en bescheidenheid. Het vers is stichtelijk; de vinding niet gemeen

meen of verwerpelijk, en de bedoeling Christelijk, zedelijk; allezins uitmuntend. Aan aanleg, om eenmaal iets meer dichterlijks te geven, ontbreekt het den Eerw. DE GREUVE niet; — gemeenzame omgang in een' kring van goede kunstvrienden zou hem, buiten twijfel, voordeelig zijn. Men oordeele uit deze kleine proef:

Kies, sterveling! — God liet u vrijheid van geweten.
Waan niet, dat zijn bevel u slaafsch dwinge of keten';
Neen, de inspraak van uw hart, van God u ingestort,
Bestuure uw' wil en pligt, die u dan dierbaar wordt.
En boeit gehoorzaamheid, niet slaafsch, maar onbedwongen,
U aan zijn wet; zeg, wordt ze u dan nog opgedrongen?
Neen, kies, en wek u zelf tot onderwerping op. —
Zoo doet een reiziger. Hij ziet den steilen top
Eens sneeuwbergs, met begeerte en hijgend zielsverlangen
Naar wetenschap, vervaarlijk voor zich overhangen;
Hij stijgt, en dankt natuur, dat ze op zijn' stouten togt,
Ondoenlijk anders, heeft een heimlijk spoor gewrocht. —
Stijg zoo ten hemel! God heeft 't middel u geschonken;
En zonder dat, — gij waart steeds dieper neêrgezonken,
Verwijderd van uw doel, geknaagd van zelfverwijt,
In d'afgrond neêrgeploft, en hoop en hemel kwijt.

De onderwijzende Landman met zijne Kinderen, in leerzame Gesprekken over den Landbouw en de Landhuishoudkunde; door J. HAZEU, CZ. *Met Platen. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1820. *In kl. 8vo.* 224 *Bl. f* 1 - 10 - :

Avondgesprekken over verschillende wetenschappelijke en zedekundige onderwerpen. Een Leesboek voor de Jeugd. Uit het Fransch vertaald. Met Platen. Te Amsterdam, bij C. Schaares. 1819. *In kl. 8vo.* 226 *Bl. f* 1 - 10 - :

Geschiedjes voor de Nederlandsche Jeugd. In 's Gravenhage, bij S. de Visser. *In 12mo.* 93 *Bl. f* : - 12 - :

Paul, of de Gevolgen van Vlijt, in zeven Hoofdstukken, met acht gekleurde Plaatjes, naar de vinding van GRENIER. *Te Amsterdam, bij* de Wed. H. Gartman *en* W. van Vliet, 1819. *In kl. 8vo.* 68 *Bl. f* 2 - 4 - :

Sprookjes-boek voor Kinderen. Uit de Nalatenschap van Moeder de Gans, bijeenverzameld en uitgegeven door de Gebroeders GRIMM. *Naar het Hoogduitsch. Met Platen. Te Amsterdam, bij* de Wed. G. A. Diederichs en Zoon. 1820. *In kl. 8vo. XVI*, 143 *Bl. f* 1-2-1.

Museum des buitengewonen en wondervollen, behelzende ware Gebeurtenisfen uit onzen Leeftijd. Te Amsterdam, bij C. L. Schleijer, 1820. *In kl. 8vo.* 160 *Bl. f* 1-10-:

No. 1. Offchoon wij gaarne erkennen, dat er veel goeds in dit werkje gevonden worde, zoo kunnen wij toch niet zeggen, in hetzelve, maar vorm en ftijl, groot behagen te vinden. Een en ander zijn alles behalve onderhoudend voor *kinderen*. De Heer HAZEU, vergeleken met die van eenen SALZMAN, CAMPE en anderen, heeft eene vervelende manier van vertellen: hem ontbreekt het zoo noodige vereischte, van zich te kunnen verplaatfen in den kinderlijken leeftijd; en zijne aardigheden zijn vrij zouteloos. „ Ik heb ook niet vergeten," zegt hij zediglijk, „ de Landjeugd, tevens, zedelijk onderwijs te geven." Maar dit is, inderdaad, pover genoeg; en leeringen, als hier de vader zijnen kinderen inprent, op een gezegde van Hendrik, die er beter achter is dan papa: „ Daar is Dirk al weer met zijn voordeel op de lappen." — „ Ja, dat is wel goed," zegt vader, „ men moet niet altijd naar zijne lusten te werk gaan, maar ook *zijn belang zoeken*." Zulke lesfen, zeggen wij, behooren althans niet tot de zuiverfte moraal. Maar vader babbelt dikwijls maar zoo wat heen, raak of mis. Waarlijk, er behoort meer toe, dan men wel denkt, om voor kinderen te fchrijven.

No. 2. Een boekje, dat der jeugd vele, voor verftand en hart nuttige en weldadige, meestal gefchiedkundige kennis bijbrengt. Het een en ander moge ook al eens wat fterk tot het wonderbare overhellen, onder een gepast toezigt mogen wij de lezing gerust aanbevelen.

No. 3. Regt lieve gedichtjes voor kinderen. De namen van eenen WARNSINCK, eene P. MOENS en anderen waarborgen zulks reeds *à priori*; en wij verheugen ons over dit nieuw gefchenkje voor de kinderbibliotheek, die toch onafgebrokene verfcheidenheid verlangt en behoeft. De uitvoering is zeer zindelijk.

No. 4.

"No. 4. Van dat wij hem, op het eerste plaatje, te bed liggende, tot, op het laatste, met zijnen lauwerkrans zien, behaagt deze Paul ons zeer; en nog meer bevalt ons het boekje, dat over hem handelt. Hij is niet alleen een voorbeeld van vlijt, maar ook van ouderliefde en braafheid; zoodat wij de ouders opwekken, hunnen lievelingen dezen Paul te schenken, en de kinderen, dat zij hem tot hunnen vriend en voorbeeld kiezen.

No. 5. Met verlof van de hooggeleerde *Duitsche* Uitgevers en Boekbeoordeelaars, en den zeer geleerden, maar niet zeer taalkundigen, *Nederlandschen* Vertaler tevens, hebben wij in lang geen zotter boekje met misselijker prentjes in handen gehad. Eene *Nieder-Zwebrusche* boerin spelde hun de meeste en schoonste (!) sprookjes op de mouw! Misschien verstaan wij den verhevenen zin van deze wonderschoone rarigheden niet; maar dit weten wij, dat ons de hersenen en de geruste slaap van onze lieve kleinen te zeer ter harte gaan, dan dat wij beide aan den schrikwekkenden indruk van zulke spookachtige prentjes en roodkousige, blaauwbaardige vertelseltjes immer zullen wagen.

No. 6. Vorm en titel van dit stukje deden ons, bij de ontvangst, dit werkje onder die, voor de lieve jeugd bestemd, rangschikken; maar het schijnt daartoe niet bestemd, en is er ook minder toe geschikt; althans het laatste verhaal, „*voor Meisjes en Vrouwen*," monsteren wij vooral en geheel van de kinderlectuur uit. Wij lazen dit werkje, over 't algemeen, met genoegen, en mogen gaarne zien, dat het voortgezet worde. — AMILCAR en *rodganzen*, onder vele, willen wij slechts drukfeilen noemen.

Sterre- en Weêrkundige Berigten voor het Jaar 1821, *met eene Beschrijving en onderscheidene Afbeeldingen der Zonsverduistering van* 7 *Sept.* 1820, *enz. Door Mr.* E. H. GREVE. *IVde Jaargang. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. *f* 1-:-:

Almanak der Akademie van Groningen, voor 1821. *Door* TH. VAN SWINDEREN. *IXde Jaargang. Te Groningen, bij* J. Oomkens. *f* :-11-:

Almanak tot Nut en Vergenoeging, enz. voor 1801. Door J. A. UILKENS, *Art. Lib. Mag. Phil. Dr., Hoogleeraar te Groningen. Te Groningen, bij* J. Oomkens. *f* 1-6-:

Almanak, aan Bevalligheid en Deugd gewijd, 1801. Te Amsterdam, bij M. Westerman. *f* 1-10-:

Nuttige en aangename Tijdkorter in ledige oogenblikken, of Almanak voor 1801. *Door* A. HAZELHOFF. *IXde Jaargang. Te Groningen, bij* A. Hazelhoff. *f* :-5-:

Zie hier weder een vijftal Jaarboekjes, alle welke men ons dringend verzocht heeft, ten spoedigste in ons Maandwerk aan te melden. Maar, wat zullen wij er veel van zeggen? 't Zijn alle oude bekenden, die wij echter met genoegen wederzien. De oogst is dit jaar niet zeer overvloedig, maar het gewas daarom niet minder gedijd.

No. 1. Deze, voornamelijk Sterrekundige, Berigten zijn bijzonder juist en uitvoerig omtrent de laatste groote Zonsverduistering, in betrekking tot de waarnemingen van anderen. Dezelve is voor geen nader verslag vatbaar. De arbeidzame GREVE verdient den dank der beoefenaars en liefhebbers van dit schoone vak van studie.

No. 2, versierd met het welgetroffen Silhouet van Prof. DRIESSEN, houdt denzelfden gang en altoo dezelfde waarde, wel bijzonder voor *Groningen*, maar toch ook eenigermate voor de overige Akademiesteden, wie dit voorbeeld ter navolging opwekke.

No. 3. is van Prof. UILKENS. De beste aanbeveling van den inhoud! In de onderscheidene voorschriften trok onze opmerking dat, om hollende paarden te bedaren, bestaande in een snoer aan elken ooglap, beide van den kop des paards door een' ring voortloopende, om met het leizeel vastgehouden te worden; terwijl men, op het oogenblik dat een paard wil doorgaan, het snoer aantrekt en alzoo de ooglappen sluit, wanneer het beest, niets kunnende zien, terstond zou bedaren. — Bij dat, rakende het brandblusschen, vroezen wij, dat de raad, om het slijk der grachten te roeren en het water voor de spuiten troebel te maken, of er zelfs gootmodder, straatvuil enz. bij te voegen, als het vermogen om te blusschen aanmerkelijk vermeerderende, ligtelijk dezelve zou verstop-

stoppen; en alsdan de gansche werking verhinderen. — Glaswerk, in een' ketel met koud water aan de kook brengende, en hetzelve daarin weder langzaam latende verkoelen, zal niet springen, al giet men er, bij eene koude onder het vriespunt, kokend water in. — Hagel, in eene flesch met Malaga verbleven; een ei, door een hoen gelegd, bij toeval door rattenkruid vergiftigd, veroorzaakten beide eene doodelijke vergiftiging. — — Ziedaar eenige bijzonderheden, welke de oplettendheid op dit goedkoope Jaarboekje nader mogen vestigen.

No. 4. Zindelijke uitvoering, bevallige plaatjes, keur van dichtstukjes, van TOLLENS, LOOTS, WARNSINCK, WESTERMAN, MESSCHERT en andere lievelingen van Apollo, onderscheiden dezen Almanak, die zich uitnemend staande houdt. *Haasje Klaas Dochter* is in den regten toon gedicht; b. v.

Zij dook, uit overvrome zucht,
  Niet in een bange cel,
Waar 't weiflend hart de wereld ducht;
  o Neen, zij wist te wèl,
Dat, wat ons van de menschheid scheidt,
Ons, niet het naast tot God geleidt.

Ook het *burleske* vond hier, in WARNSINCK, VAN OOSTERWIJK BRUYN en STORM VAN 'SGRAVESANDE, geestige vereerders.

No. 5. Welmeenend en hartelijk. Veel meer mogen wij er niet van zeggen. 't. Is een boekje, ook om den geringen prijs, inzonderheid voor den, dus genaamden, gemeenen man geschikt. Ééne aanmerking vergunne ons de vrome Opsteller. Wij houden niet van meisjes, die van hare ouders met een' Jongen vrijer wegloopen, en dat nog wel *met vertrouwen op den Alwetenden!* Zulke voorbeelden, ter navolging voorgesteld, worden ligt toegepast, om moedwillige ongehoorzaamheid te wettigen. Alle JOHANNA's vallen toch geene SAMUELS in de armen, zoo als deze hier, die haar ongerept in die van vader en moeder wederbrengt.

BOEKBESCHOUWING.

Collectanea, sive notæ criticæ et commentarius in epistolam Judæ. Accedunt de fonte doctrinæ, et dictionis Judæ genere et colore, disputationes duæ. Auctore M. T. LAURMAN. Groningæ, apud *W. van Boekeren*. 1818. 8vo. form. maj. pp. XVI, 252. *f* 2-10-:

Deze kritische en ophelderende aanmerkingen waren door den Heer LAURMAN, ruim zes jaren geleden, bestemd tot eene akademische proeve te *Franeker*. Dan, de toenmalige rampvolle tijden en andere bijkomende oorzaken hem hierin verhinderd hebbende, begon hij naderhand zijnen onvolledigen arbeid te hervatten, en besloot eindelijk, na dikwerf geaarzeld te hebben, het stuk af te werken en uit te geven. Hij betuigt echter, dat vele dingen, in de jeugd bewerkt en geschreven, de proef van een' meer gevorderden leeftijd en van een zeer geoefend oordeel niet kunnen doorstaan. Hij hoopt, dat, met het verloopen der jaren, de jeugdige weelderigheid minder worden, en het verstand veel beschaven zal. Met dat al wilde hij deze jeugdige proeve niet tot den onderdom verschuiven, omdat de vrees gedurig vermeerdert, en, terwijl men overweegt wanneer men beginnen zal, het te laat wordt om te beginnen.

Daar de Schrijver zelf dus, in zijne voorrede, genoegzaam te kennen geeft, dat men welligt, in deze proeve, het een en ander overtollig, of niet juist genoeg behandeld, zal vinden, kan het hem niet bevreemden, dat wij nog al vele aanmerkingen zouden te maken hebben, wilden wij alles op de keper beschouwen. Verre zij het, echter, van ons, hem te streng te beoordeelen! Wij zien en achten in hem een jong mensch, vol van zucht om kundigheden te verzamelen en met dezelve nut te doen, bezield met de begeerte naar grondig onderzoek, en met uit-

uitnemende geestvermogens begaafd. Zoodanig komt hij ons voor in dit werk, en wij beschouwen hetzelve als eene wezenlijke aanwinst voor de kritiek en de uitlegkunde van het N. V. Wij willen, derhalve, ons onthouden van al te scherp de stoutheid en losheid te berispen van verscheidene gissingen om den tekst te veranderen, en de veelal noodelooze opeenstapeling van geleerde en ongeleerde aanhalingen. Beide zijn, in ons oog, als jonge uitspruitsels van eene schoone, doch al te wild en weelderig groeijende plant, waaraan hij zelf, die haar kweekte, zeer veel, gelijk wij vertrouwen, bij het rijpen zijner jaren en zijns oordeels, zal vinden, dat te besnoeijen ware geweest.

Zie hier de inrigting van het werk. Eerst komen kritische aanmerkingen. Dan volgt de uitvoerige verklaring des briefs. Voorts komen twee afzonderlijke verhandelingen; de eene over de bron der leer van den Apostel Judas. Achteraan zijn aanmerkingen op iedere dezer afdeelingen, ja zelfs op de kritische aanmerkingen. Mogelijk zal er nog een deeltje uitkomen, over den echten oorsprong des briefs, deszelfs gelegenheid, en opmerkelijke overeenkomst met den tweeden brief van Petrus. Indien de kundige LAURMAN dat gedeelte in eene geleidelijke orde en met vermijding van eene lastige omslagtigheid, zoowel als van aanstootelijke schrijffouten, uitgeeft, zal hij in alle opzigten groote eer behalen in het oog van bevoegde regters.

De weg der zaligheid naar het beloop des Bijbels, door L. EGELING, *Evangeliedienaar der Hervormde Gemeente te Leyden. Een Leesboek voor mijne tegenwoordige en voormalige Leerlingen. Ook voor anderen, die de kennis der waarheid liefhebben. Iste Deel. Te Amsterdam, bij* C. COVENS. 1820. *In gr. 8vo.* 662 *Bl. f* 4 - 4 - :

Het strekt grootelijks tot bewijs, dat het godsdienstig on-

onderwijs onder ons op eenen hoogen prijs staat, dat een werk, als het tegenwoordige, en van die uitgebreidheid, eenen uitgever vindt, en dat deze uitgave, bedriegen wij ons niet, in geenen deele een waagstuk is. De leerlingen van den Eerw. EGELING zijn, en waren, talrijk; talrijk zijn ook die van andere Leeraren, welke den leiddraad van EGELING, in onderscheidene gemeenten, bij hun onderwijs volgen; en bij alle dezen is zeker het aantal van de zoodanigen, die dit uitgebreide werk, te hunner voorbereiding *tot* en herinnering *aan* de catechisatiën, verlangen te bezitten, veel talrijker nog, dan dat van de zoodanigen, die het kunnen bekostigen. Dit laatste jammert ons, en daarom zouden wij mindere uitgebreidheid verlangd hebben; en evenwel hopen wij geenszins, dat het tweede deel, naar hetwelk wij grootelijks verlangen, aanmerkelijk zal worden ingekort, maar wenschen zeer de ter ontwikkeling voor hetzelve noodige ruimte. Welligt wordt in der tijd, door eene verkorte uitgave, zooveel mogelijk in de behoefte van minvermogende leerlingen voorzien; welligt ook vereenigen zich nu reeds sommigen der zoodanigen tot den gemeenschappelijken aankoop en het gemeenschappelijk genot. Maar wij laten ten dezen zorgen, wie kan, en zeggen liever, met weinige woorden, den Lezer ons oordeel over het werk, zoo als het thans voor ons ligt.

Over de inrigting van het werk behoeven wij niet te spreken: 's mans uitmuntend *Vraagboekje, tot onderwijs in de Christelijke Leer*, is bekend; bij hetzelve staat het geschiedkundige van den Godsdienst op den voorgrond, en wordt, als Gods opeenvolgende openbaring aan de menschen, regt praktisch behandeld: tot dus ver loopt ook dit eerste deel; terwijl de Geloofs- en Zedeleer, gelijk in het Vraagboekje, in het tweede volgen zal. Dit boekje wordt op den voet gevolgd, zoodat niet alleen de hoofdstukken en afdeelingen, maar ook de vragen, in een doorloopend verhaal of betoog, ééne of meer tevens, in paragraphen, behandeld worden. Het oogmerk is dus vooral, den leerlingen het noodig onderwijs te geven;

 zij

zij ontvangen hier genoegzame aanwijzing en opheldering, en daarenboven nog telkens wenken tot verder nadenken; en, na zich door deze handleiding behoorlijk te hebben voorbereid, kan het niet missen, of zij zullen den onderwijzer, op iedere in het boekje voorkomende vraag, en ook die, waartoe het boekje aanleiding geeft, voldoen, en ook zichzelve ten dezen voldoen, daar alles, wat een verstandig Leeraar er verder moge bijvoegen, volkomen zal worden begrepen. De onderwijzer zal wel doen, deze uitbreiding van het leerboekje in te zien; al vindt hij dan ook niet veel, dat hem nieuw of vreemd is, het zal hem echter stemmen tot geleidelijk en onderhoudend vragen. Ook is het wel mogelijk, dat er onderwijzers zijn, wie dit volstrekt hier en daar behoefte is, opdat een schrander en ijverig leerling hen niet boven het hoofd zij. De meeste Leeraars, echter, vinden, vertrouwen wij, niets dan herinnering aan het hun bekende; maar zij vinden evenwel overal EGELING, den oordeelkundigen, schranderen, geleerden, hartelijk godvruchtigen, gemoedelijk naauwkeurigen, eenvoudigen EGELING, wien het niet maar te doen is, om kennis en overtuiging, maar tevens gevoel en beoefening in te prenten door zijn onderwijs, en wiens voornaamste sterkte hier weder blijkt te zijn *Bijbelkennis en het spreken van Bijbeltaal.* In het voorberigt betoont zich de waardige man niet geheel over zich zelven te vreden, omdat het hartelijke hier en daar ontbreken zou; dan, hoezeer wij, hetgeen hij te dezen aanzien ter verontschuldiging zegt, laten gelden, vonden wij hem, in vergelijking met andere soortgelijke werken, in dit opzigt, boven berisping, en moeten wij, juist uit dit oogpunt, dezen zijnen arbeid bijzonder aanprijzen.

Wij willen iederen onderwijzer, die ook Do. EGELING's leiddraad niet volgt, waarschuwen, dat, daar dit leesboek nu in veler handen is, hij zich op menige vraag gevat houden moet; en hij, die dit leerboek gebruikt, mag ook wel bedacht zijn, dat de leerling, die den Bijbel raadpleegt bij zijne oefening, hier ook nog

wel

wel aanleiding vinden kan tot eene en andere vraag, die VGELING niet heeft geopperd, en waarop hij dan toch het antwoord niet behoort schuldig te blijven; b. v. aangaande het vonnis over den verleider in het Paradijs, de verzoeking van den Heer in de woestijne, enz. En als wij ons geroepen gevoelden, om eene proeve te geven, dat wij, bij al onze goedkeuring, die wij opregt voor dit werk betuigen, evenwel hier en daar nog wel iets anders opvatten of inzien, zouden wij vooral ook het lijden in Gethsemané niet vergeten. Maar dit beneemt niets aan de waarde van den uitmuntenden arbeid.

Het aangewezene is echter het éénige doel of de éénige bruikbaarheid van dit werk niet; het is tot een doorgaand huis- en leesboek bijzonder geschikt; en daartoe prijzen wij het vooral ook aan in die gezinnen, waar er onder de huisgenooten zijn, die naar den leiddraad van den Schrijver, of aan denzelven eenigermate gelijksoortige, onderwijs in den Godsdienst ontvangen: want het kan niet missen, of de huisvader, die het daartoe bezigt, zal aan de zoodanigen eenen wezenlijken dienst doen, en, terwijl hij zich en de overige huisgenooten wezenlijk sticht, gedurig aanleiding vinden, om de opmerkzaamheid der leerlingen op het mondeling onderwijs des Leeraars te scherpen, en naar hunne vatbaarheid *voor*, en hunne behartiging *van*, dat onderwijs onderzoek te doen.

Iets over de Verdraagzaamheid, met betrekking tot de Protestantsche Kerk.

Uw woord is waarheid. JOH. XVII.

Te Rotterdam, bij N. Cornel. 1819. *In gr. 8vo.* 27 *Bl.* *f* :-4-:

Of de Schrijver dit *Iets* verstaat, weten wij niet; dat wij het *niet* verstaan, is zeker, en dat het over het geheel — gelijk de volgende volzin: „ *deze* (voor wien „ het verstand het beginsel is, waaruit zij Gods getuige-

„ nis-

„ nissen willen uitleggen) opgeblazen in hunne diepe „ kennissen, kunnen niet dan met verachting nederzien „ op die genen, voor wien het eene overtuigende waar„ heid is, dat de wijsheid der menschen dwaasheid bij „ God is, en die in hun," — voor onze meeste lezers *abracadabra* is. Ten aanzien van dezen aangehaalden volzin nu viel ons wel eene, bij eenen zoo diepzinnigen Schrijver echter wat al te gewaagde, gissing in; het *punctum* namelijk aan het einde weg te doen, en de kapitale letter van het volgende woord in eene gewone te veranderen; dan in éénen adem doorlezen: „ en die in „ hun nietszijn" (een raar woordje, Lezer!) „ voor „ hunnen Schepper, den eenigen weg geopend zien, om „ in het bloed van Jezus Christus gezaligd te worden." Maar geheel het boekje, ook al loopen de volzinnen zonder bedenking naar des Schrijvers meening af, geeft aanhoudend aanleiding tot gissingen, wat de man toch eigenlijk hebben wil.

's Mans verlichte of onverlichte denkwijze in het godsdienstige is duidelijk. „ Het menschdom is voor God „ slechts eene blik. Toen God hetzelve als geheel be„ grepen in de lendenen van Adam beschouwde, hing „ deszelfs geluk of ongeluk ook geheel van dat hoofd „ af; de ongehoorzaamheid van Adam daalde dus op het „ geheele menschdom neder, en wij allen worden onder „ de gedreigde straf: „ *gij zult den dood sterven*," be„ grepen." Vraagt men nu, of dit *regt* is? zoo wijst ons de man naar het onfeilbaar *woord van God*, waar wij door Paulus leeren, dat *de stam van Levi in de lendenen van Abraham gerekend werd aan Melchizedek tienden gegeven te hebben.* Hij gunne ons evenwel de vraag, of het dan ook al niet eeniglijk ten gevolge der door hem veroordeelde verdraagzaamheid is, dat men, bij eene ter dood veroordeelde vrouw, het menschelijk oordeelt, dat het vooraf blijke, dat de misdadige niet zwanger is, opdat het ongeborene kind niet deele in de welverdiende straf der misdadige moeder? — Maar waarlijk wij verbazen ons, dat men de leer der onmiddellijke toere-

rekening van Adams zonde ook al te hulp roept, wanneer men in deze eeuw tegen de verdraagzaamheid der Protestanten onderling schrijven wil. Doch de man doet ook eene soort van protest, dat hij het tegen die Christelijke verdraagzaamheid hebben zou, welke er tusschen de verschillende Geloofsgenootschappen behoort plaats te grijpen; en de verdraagzaamheid, tegen welke hij zich meent te moeten verzetten, is zoodanig eene, (dit is de duidelijkste verklaring, die hij van zijne meening geeft) „ die, in tegenoverstelling van de gehechtheid aan de „ gronden van onze Hervormde Protestantsche leer, ons „ nopen zoude, ons van de strengheid van hare beginse„ len te verwijderen, en alzoo aan de meer schijnbare „ gematigde gevoelens, door het algemeen aangenomen, „ gehoor te geven."

Het boekje begint met de Fransche omwenteling en derzelver *vrijheid*, *gelijkheid*, *broederschap*, en eindigt daar ook mede, zoo wij meenen ons willende betoogen, dat de godsdienstige verdraagzaamheid onder Protestanten onderling een leugengeest is, die zich vermomt, en met het oude: „ God weet, dat, wanneer gij van den ver„ boden boom eet, gij niet zult sterven, maar eeuwig „ leven," ons eigenlijk dezen regel wil inscherpen: „ *God weet het, dat alle, die hetgene in zijn woord,* „ *ter verkrijging der zaligheid, uitdrukkelijk bevolen* „ *wordt, niet volgen, echter zalig zullen zijn.*" De verdraagzaamheid beweert hij, dat men in het godsdienstige overbrengen wil, om ieder ook dáár zijne gewaande regten te doen opsporen, en een nieuw wetboek daar te stellen. De voorstanders van dezelve zijn, als 't ware, geheel met liefde tot het menschdom bezield, en willen iederen mensch de baan tot verkrijging van alle voorregten openen; hoewel hij erkent, dat er toch nog onder zijn, die deze verdraagzaamheid onder vaste en bepaalde wetten wenschen bedwongen te zien. Maar hoe ook, 's mans *echte oude Protestantsche Hervormde leer* raakt daarmede, denkt hij, weg: want die verdraagzaamheid geeft gevoel van voortreffelijkheid van ons verstand;

schroeft de spil, waarop 's mens geheele leer draait, Adam's val, los; de levendmakende kracht van den geest Gods, als onmisbaar, valt dan weg, en de leer der verzoening door Jezus Christus, en het groote doel van onze verlossing, dat wij in Hem volmaakt zijn, wordt eindelijk almede vernietigd.

Wij hebben nog van geene verdraagzaamheid gehoord, die den steller van dit boekje of eenig mensch zou dwingen, om zijne innerlijke overtuiging te verkrachten; en, hoe slecht de man ook redenere en schrijve, hij heeft er vrijheid toe. De verdraagzaamheid, die ook wij met geheel ons hart voorstaan, met betrekking tot de Protestantsche Hervormde Kerk, heeft met het produkt van zijne verbeelding niets gemeen; en, in zoover hij maar niet openlijk verdoemen, of ons dwingen wil, met hem te verdoemen, heeft hij voor zich en zijne gevoelens van onze verdraagzaamheid niets te vreezen. Maar niemand late zich bedotten door den armen man; zijn *Iets* is inderdaad een *niets;* en die het boekje gelezen heeft, kan zich van lagchen voorzeker niet onthouden, als hij dan zich nog eens den aanhef te binnen brengt: „*De waarheid* „*ontmoet geene grootere hindernis, om met alle hare be-* „*minnelijkheid en luister onder de menschen te verschij-* „*nen, dan in het bedrog, hetwelk in het gebruik der* „*woorden in de zamenleving is ingeslopen.*" — „Sedert „ruim *dertig* jaren heeft het woord *verdraagzaamheid* „als een *toover woord* alle rangen en klassen aangeval- „len," zegt hij. Wat wonder dan, dat hij er ook eens mede schermutselen wil! Evenwel — onze man is geen toovenaar.

Aanspraken en Leerrede bij de stichting van een nieuw Kerk-gebouw. Door A. N. VAN PELLECOM, *Predikant te Prinsenhage. In 's Gravenhage, bij* de Wed. J. Allart en Comp. 1820. *In gr. 8vo.* 98 *Bl. f* 1-:-:

De aardige afbeelding van het fraaije kerkje, de pasto-

zij en het kostershuis, al dadelijk op den titel, — de opdragt aan den ouden eerwaardigen vader van den Prediker, — het voorberigt, met de betuiging, dat eigenlijk niets met oogmerk voor het lezend publiek was gesteld, — de betuiging vooral ook, dat aanmerkingen, scherpe aanmerkingen op dit geschenk, hetwelk hem zijn zoon aanbiedt, den vader, den grijsaard, zouden grieven, — in één woord, alles, alles is, naar het schijnt, en wij laten het gelden, als 't ware een beleefd verzoek tot gunstige aanmelding; alhoewel wij niet inzien, dat daartoe zoo veel aanzoek noodig was, noch ook, dat de inhoud dezer opstellen zelve juist bijzonder tot *scherpe* aanmerkingen uitlokken zou.

Geheel dit boekje is een blijvend aandenken voor de Hervormde gemeente in Prinsenhage, welke, na zoo vele jaren van een eigen kerkgebouw enz., ten gevolge der staatsverandering van 1795, verstoken te zijn gebleven, door den edelmoedigen bijstand van Neêrlands geliefden Koning werd hersteld in derzelver dierbaarste regten, en voor de toekomst met volkomen vertrouwen zich ten aanzien van dezelve gewaarborgd rekent. Het kan niet anders, of ieder Protestant in die streken, ja in geheel Nederland, neemt hartelijk deel in de regtmatige vreugde van dien blijden dag der inwijding van dat nieuwe kerkgebouw voor die gemeente, en zal zich gaarne vereenigen met den wensch van derzelver Leeraren, bij het leggen van den eersten steen door zijnen grijzen en eerwaardigen vader, dat men uit de voortreffelijke en hartelijke wijze, op welke hij ruim veertig jaren in de verkondiging des Evangelies werkzaam geweest is, een gevolg voor het werk, nu door hem verrigt, (het leggen, namelijk, van den eersten steen aan dat kerkgebouw) mag afleiden, en dat men alzoo met goeden grond niet slechts de gelukkige voltooijing van dien bouw, maar ook *wezenlijk nut en zegen* voor de gemeente van Prinsenhage, voorspellen mogt.

De Aanspraak van den Leeraar te dier gelegenheid werd met een Dichtstukje, door hem daartoe opzettelijk ver-

vaardigd, besloten. De laatste Leerrede in de oude en ongeschikte plaats ter godsdienstoefening, in welke men zich zoo lang had moeten behelpen, volgt nu, en wordt *Toespraak* genoemd, omdat hier de woorden, Jo. XIV: 31: *Laat ons van hier gaan*, hoe gepast en naïf ook klinkende, enkel als *motto* kunnen worden opgenomen, en geenszins als tekst; iets, waaromtrent zich de Prediker regt verontschuldigt, betuigende, dat zoo iets anders tegen zijne bestendige gewoonte is. De eigenlijke Leerrede ter inwijding heeft Luc. XIX: 46: *Daar is geschreven: mijn huis is een huis des gebeds.* Wij vonden en de keuze en de behandeling overeenkomstig het doel; verstaanbaar, nuttig, en stichtelijk. Ook de Gebeden zijn kort, en bevielen ons. De Gezangen zijn mède door den Leeraar zelven voor deze gelegenheid opzettelijk vervaardigd, en, zoo dezelve eenige verontschuldiging behoefden, vinden zij die gereedelijk, daar zich de Dichter, ter bevordering van het stichtelijk gebruik, aan psalm- en gezangwijzen gebonden hield.

Geheel dit bundeltje mogen wij gerust als een lief en hartelijk aandenken aan dien vreugdedag aanmelden, met hetwelk de Leeraar voorzeker eer en dank heeft ingelegd.

JOSEPHI L. B. DE QUARIN, &c. Animadversiones practicæ in diversos morbos. I. Morbi acuti. Editio Viennensi auctior emendatior. Curavit præfationemque adjecit J. L. KESTELOOT, Med. Chirurg. Art. Obst. Doct., in Academiâ Gandavensi Professor medicinæ practicæ ordinarius &c. Gandavi typis *P. F. de Goesin-Verhaeghe.* 8vo. form. maj. 1820. XIX, 286 pp. II. Morbi chronici. 253 pp.

In de Voorrede tot deze uitgave maakt ons de verdienstelijke Hoogleeraar, wien wij dezelve verschuldigd zijn, in de eerste plaats bekend met het leven, de letterkundige verdiensten en de schriften van den beroemden QUARIN,

RIN, en vervolgens met het oogmerk, hetwelk hij, als Uitgever, met de bezorging eener nieuwe uitgave van dit werk zich heeft voorgesteld. In het oog van den Heer KESTELOOT behoort QUARIN, te regt, onder die weinigen, wier schriften eene waarde hebben, onafhankelijk van tijden en omstandigheden, derhalve echt *klassiek* zijn, en niet algemeen genoeg verspreid kunnen wezen. De laatste Weener uitgave, door den beroemden Schrijver wel bewerkt, doch eerst na zijnen dood uitgekomen, is zoo vol drukfouten en misstellingen, dat dezelve doorgaans onverstaanbaar is. Dit bewoog onzen Landgenoot, met behulp van andere uitgaven, den zin te herstellen, daarbij tevens de aangehaalde plaatsen uit andere Schrijvers te vergelijken, en, op die wijze, eene zooveel mogelijk naauwkeurige en volledige uitgave in het licht te geven. Het belang zijner leerlingen heeft hem in zijn besluit bevestigd, en wij gelooven, dat niet alleen zij, maar dat alle kweekelingen der onderscheidene geneeskundige scholen, in ons vaderland, hem daarvoor dank verschuldigd zijn. Want hoewel de noordelijke Akademiën, tot dus verre, den geest des tijds hebben weêrstand geboden, en de verderfelijke zucht, om het gebruik der Latijnsche taal uit *alle* geleerde inrigtingen te verbannen, daar nog niet heerscht, heeft echter ook daar, reeds sedert jaren, de mode zich meester gemaakt van de toehoorders, om al, wat niet fonkelnieuw, wat niet Duitsch of Fransch is, met opgetrokken neus aan te zien. Het is dus inderdaad een loffelijk werk, een' bijna vergeten Schrijver in een nieuw kleed te steken, en alzoo de aandacht der tijdgenooten aan te bevelen. — Deze nieuwe uitgave verdient daarenboven allezins de voorkeur boven een der vorige, wegens de aanzienlijke vermeerderingen en verbeteringen, door den Schrijver aangebragt, en waarvan de geleerde Uitgever ons, in zijne Voorrede, een kort overzigt geeft. Daaruit blijkt, dat QUARIN altijd een opmerkzaam oog gehad heeft op de vorderingen der kunst, en dat hij, in het midden der ook te Weenen plaats gehad hebbende omwentelingen en be-

roeringen, in het vak der Geneeskunst, met standvastigheid, den koninklijken weg der ervaring heeft bewandeld. Onder die gewigtige bijvoegselen, waarvan KESTELOOT gewaagt, hebben de volgende onze aandacht getroffen. QUARIN heeft niets dan *nadeelige* uitwerkingen gezien van het koud stortbad in den *typhus*. Het komt ons echter niet voor, dat, te dien opzigte, zijne waarnemingen alles afdoen. Hij geeft noch eene bepaalde omschrijving der gevallen, waarin dat middel waarlijk is aangewezen, noch eene beschrijving der manier, waarop hij het heeft zien aanwenden. Lezenswaardiger is, hetgene hij over het regt gebruik en het misbruik van de kina, in deze ziekte, heeft. De *longtering* heeft hij zien vermeerderen, na het verwaarloozen der aderlatingen in borstontstekingen, door de Brownianen. De *zakwaterzucht* heeft hij dikwijls als erfelijk waargenomen; in de *borstbeklemming* (*asthma*) heeft hij dikwijls ontsteking der borstingewanden op eene te prikkelende geneeswijze zien volgen. Maar hij keurt ook zeer de gedurige aderlatingen af, die meestal waterzucht ten gevolge hebben, enz.

Bij het eindigen der geneeskundige studie, wanneer de aanstaande Geneesheer reeds gelegenheid verkrijgt zelf waar te nemen, zijn vooral zoodanige geschriften, als dit van QUARIN, zeer aan te prijzen. Wijdloopige verhandelingen, waarin alle de verschillende gevoelens der Schrijvers over den aard en de geneeswijze eener ziekte zeer geleerd worden voorgesteld en zeer spitsvindig overwogen, verliezen haar nut, wanneer men werken moet; dan behoeft men korte aanwijzingen, welke men terstond vatten kan en opvolgen. Daarenboven zijn Schrijvers, welke slechts éene ziekte tot een voorwerp hunner beschouwing maken, meest altijd eenzijdig. Veel nuttiger zijn dus, voor eerstbeginnenden, waarnemingen over onderscheidene ziekten. Van dien aard zijn de opmerkingen, welke ons de beroemde Schrijver van dit werk uit zijne rijke ervaring mededeelt. Wanneer men zich daarmede vertrouwd maakt, zal men zijne praktische loopbaan met meer gerustheid intreden. Wij wenschen derhalve dit boek

in

in de handen van zeer vele onzer eerstbeginnende Kunstbroeders, en hopen, dat de verdienstelijke Uitgever daardoor zal worden aangemoedigd, om zijne zorge aan meer dergelijke, onder ons niet genoeg verspreide, geschriften te besteden.

De behandeling der ingeënte op de natuurlijke Kinderpokjes toegepast, en de volkomene gelijkheid in derzelver beloop en gevolg aangetoond; door B. TERSIER. *Tweede, vermeerderde Uitgave. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn, 1820. *In gr. 8vo.* XII en 122 *Bl.* *f* 1-5-:

Daar wij de eerste uitgave dezer verhandeling niet bij de hand hebben, kunnen wij niet beoordeelen, in hoeverre dezelve *vermeerderd* mag genoemd worden. Zoo veel houden wij voor zeker, dat de verdienstelijke Schrijver, in de even zoo gelukkige als oordeelkundige beoefening der kunst grijs geworden, geene verschooning behoeft voor de *tweede* uitgave van dit geschrift. Het is waar, de kinderziekte wordt steeds zeldzamer; de laatste *epidemiën* hebben de voorbehoedende kracht der koepokken zoo zeer doen kennen, dat wij, met eenigen grond, op de eindelijke uitroeijing dier pest mogen hopen; maar, zoolang dit geen plaats heeft, blijft elke bijdrage tot de juiste kennis en oordeelkundige behandeling dier verschrikkelijke kwaal de aandacht der Geneeskundigen waardig. De ervaren Schrijver tracht, in deze verhandeling, aan te toonen, dat niet de inenting der kinderziekte op zich zelve, maar alleen de meest gewone behandeling bij dezelve, de grond is van de heilzame gevolgen dier kunstbewerking. Daar nu een oordeelkundig gebruik van de versche lucht een hoofdpunt in de behandeling der ingeënte kinderziekte uitmaakt, wil hij hetzelve ook bij die der natuurlijke hebben ingevoerd. Wij gelooven niet, dat één ervaren en onbevooroordeeld Arts zal in twijfel trekken, of de behandeling doet zeer veel af tot het wel-

ſlagen der inenting. Maar wij twijfelen er aan, of, bij de gewone wijze van inenting, de *inwendige* beſmetting zoo ligt en zoo dikwijls plaats heeft, als de geëerde Schrijver zulks vooronderſtelt, en op welke vooronderſtelling zijn geheele bewijs grootendeels gegrond is. Zoude er zich uit de geringe hoeveelheid poketter, welke de Geneesheer ter inenting gebruikt, zoo veel ſmetſtof ontwikkelen, als genoegzaam is, om, door inademing of doorzwelging, de beſmetting te doen geboren worden? Dat het plaats *kan* hebben, wanneer men van den eenen arm op den anderen overent, is ligt begrijpelijk; maar daaruit volgt niet, dat het in die gevallen *moet* plaats hebben, en dus nog veel minder in zoodanige, waar niet van arm tot arm wordt geënt, en de verſpreiding der ſmetſtof door den dampkring dus naauwelijks aanwezig kan zijn. Wij moeten derhalve voorshands blijven aannemen: dat de mindere teêrheid der plaats, welke, bij de inenting, het eerst met het vergif in aanraking komt, veel toebrengt, om de hevigheid der ziekte te matigen; en dat de behandeling daartoe alleen dàn zal bijdragen, wanneer zij naar het bijzonder karakter der kwaal en de gesteldheid van den lijder wordt ingerigt.

Aanmerkingen omtrent den ſtaat en de evenredigheid der beſtanddeelen van de Dampkringslucht, en onderzoek van hetgeen daaromtrent geſteld is in zekere Verhandeling van den Heer H. C. VAN DER BOON-MESCH, *Medicinæ Studioſus, tot antwoord dienende op eene Prijsvraag, door de Natuur- en Wiskundige Faculteit van de Leidſche Hoogeſchool uitgeſchreven, en van den volgenden inhoud: Op welk eene wijze bewaart de Natuur de evenredigheid tusſchen de beſtanddeelen van den Dampkring? Te Amſterdam, bij* C. G. Sulpke. 1820. *In gr. 8vo. f* :-18-:

Algemeen hebben deze Aanmerkingen zeer veel opziens ge-

gebaard, daar zij eene Verhandeling betreffen, die vele Natuurkundigen, welligt zonder een naauwkeurig onderzoek, voor uitmuntend hielden, en waarin, volgens deze Aanmerkingen, bijna iedere bladzijde eene grove fout tegen eenige voorname natuurkundige wet zoude bevatten. De mededeeling van den inhoud van het boekje zelve zal genoegzaam kunnen doen oordeelen, wat er van de zaak zij.

Wij zijn er verre af van goed te keuren, dat jonge Schrijvers, van welke men veel verwachten kan, door scherpe en onbillijke recensiën worden afgeschrikt; en wij willen niet ontveinzen, dat wij in het eerst dit werkje uit zoodanig oogpunt beschouwden. Dan, eene naauwkeurige en onbevooroordeelde lezing noodzaakte ons, geheel andere gedachten van hetzelve op te vatten. Immers, het is ook even verkeerd, dat jonge Schrijvers, welke dwalingen zij ook voortbrengen, steeds gevleid zouden worden; en wij weten niet, waarom gegronde aanmerkingen niet op eene bescheidene wijze ook tegen hen zouden kunnen voorgedragen worden.

De Schrijver der Aanmerkingen geeft, in zijne Voorrede, de aanleidende oorzaken op, die hem tot het uitgeven van dezelve aanspoorden. Hij had, namelijk, besloten, eene recensie van de bewuste Verhandeling te schrijven; maar, daar zijn geschrift te uitgebreid geworden was, liet hij hetzelve onuitgegeven liggen, tot dat er eene prijsvraag door de Leydsche Hoogeschool uitgeschreven werd, waaruit bleek, dat men het aldaar voor bewezen hield, dat het water in de dampkringslucht zich in eenen opgelosten staat bevindt, hetwelk evenwel tegen het door de eerste Natuurkundigen algemeen aangenomen gevoelen strijdt. Het is ook daarom, dat hij den Hoogleeraar, die de bewuste vraag uitschreef, verzoekt, de reden van deze stelling te willen openbaren; daarbij echter tevens verklarende, dat de bewijzen van den Heer BOON-MESCH hem geheel onvoldoende voorkomen.

De Schrijver begint zijne aanmerkingen zelve met te zeggen, dat er weinige Geniën zijn, die reeds in hunne jeugd

jeugd in staat zijn, ontdekkingen in de Natuurkunde en aanverwante wetenschappen te doen. Dit vooral moeten jonge lieden in 't oog houden; en wezenlijk zoude de Heer BOON-MESCH door zijne Verhandeling meer roems behaald hebben, had hij geene nieuwe theoriën zoeken voor te dragen, welke hij niet bewijzen kan, en die dikwijls eenen nadeeligen invloed op de wetenschappen hebben.

De Schrijver voert voorts ter verdediging van zijn geschrift aan, dat eene teregtwijzing van zulke gebrekkige theoriën van jonge lieden dan vooral noodzakelijk is, als hunne verhandelingen, die dezelve bevatten, zich niet meer, als het werk van jongelingen, tot den beschermenden bundel der Akademische Annales bepalen, maar, in Mis-Catalogen aangekondigd, overal afzonderlijk verkrijgbaar gemaakt worden. „In eenen tijd," zegt hij, „waarin in ons Vaderland zoo weinig in het vak der „Wis- en Natuurkunde geschreven wordt, zouden wel- „ligt buitenlandsche Geleerden, minder bekend met onze „inrigtingen, meenen, dat zulke stellingen met die van „de Meesters der Schrijvers, dat is met de Geleerden in „deze vakken aan onze Universiteiten, overeenkwamen; „en, buiten twijfel zoude dit den roem onzer Natie zeer „nadeelig zijn."

Den roem van ons Vaderland (in hetwelk de natuurkundige wetenschappen zoo vele voorstanders gevonden hebben) te verdedigen, is zeker de pligt van een ieder, die zich hiertoe in staat gevoelt.

Onze Schrijver geeft voorts aan den stijl van den Heer BOON-MESCH den lof, welke hem in dit opzigt toekomt; namelijk, dat hij zijne zaken in eene zeer goede orde weet voor te dragen; maar merkt ook hierbij tevens aan, dat zijne gevolgtrekkingen meestal niet zeer juist zijn. Deze aanmerking kan op al de schriften van den Heer BOON-MESCH toegepast worden; en de gissing van den Schrijver, dat hem de eigenlijk gezegde mathematische kundigheden ontbreken, en dat zulks de reden hiervan zoude zijn, komt ons zeer juist voor; en niemand

mand zal het den Schrijver ten kwade kunnen duiden, dat hij derhalve den Heere BOON-MESCH den raad geeft, bijaldien zulks het geval mogt zijn, zich eenigen tijd aan deze studiën te wijden.

Vervolgens deelt de Schrijver ons eenige algemeene aanmerkingen over den dampkring mede, waardoor een ieder in staat gesteld wordt, zich een regt begrip van den aard dezer vloeistof te vormen. Hij bewijst hierin, dat dezelve niet uit eene chemische vereeniging der gazsoorten, maar uit eene mechanische menging van dezelve bestaat, en toont aan, dat de waterdamp zich, als eene veerkrachtige vloeistof, door de overige veerkrachtige gazsoorten heen, volgens dezelfde wetten als deze, uitbreidt, zonder chemisch met de dampkringslucht vereenigd te worden.

Eindelijk gaat de Schrijver over tot de beoordeeling van de Verhandeling van den Heer BOON-MESCH. Wij moeten bekennen, dat, alhoewel wij tegen het boekje vooringenomen waren, en vijanden van alle scherpe kritieken zijn, wij echter, zullen wij der waarheid hulde doen, moeten verklaren, dat de aanmerkingen zeer juist en gematigd voorgedragen zijn; en wij raden den Heer BOON-MESCH, dat hij deze aanmerkingen in dank ontvange: want, als men wilde zoeken, zoude men op elke bladzijde van zijne Verhandeling nog vele fouten kunnen vinden. Inderdaad, het komt ons onbegrijpelijk voor, hoe hij THOMSON zoo geheel verkeerd kon begrijpen, en hoe hij, zoo aan dezen, als aan DALTON, een gevoelen kan toeschrijven, juist het tegengestelde van hetgene door dezelve overal in hunne werken voorgedragen wordt. Wij begrijpen niet, welke gronden de Heer BOON-MESCH heeft voor eene hypothese, zoo als die, waarvan de Schrijver spreekt op bl. 44 enz., volgens welke hij de wereld voor eene groote galvanische kolom verklaart; of voor die van den Heer EBEL, welke hij misschien eens, spottenderwijze, door den Hoogleeraar BRUGMANS had hooren voordragen. Neen, dit voorzeker zal hij evenmin kunnen verdedigen als de chemische vereeniging van den dampkring; en, naar het ons

voorkomt, zijn de bewijzen van den Schrijver der Aanmerkingen zoo gegrond, dat zij een ieder, die onbevooroordeeld is, en eene genoegzame ervaring in de natuurkundige wetenschappen verzameld heeft, ten volle zullen overtuigen, dat juist dit boekje in staat is, om de eer onzer Natie te verdedigen, en om dwalingen, die vooral bij jonge lieden ligt eenen verkeerden indruk kunnen maken, voor te komen.

Galerie historique des Contemporains, ou nouvelle Biographie. Tom. VII. M — P. Tom. VIII. Q — Z. Bruxelles, chez *Wahlen*. 1820. 8vo. 926 pages.

Deze twee Deelen, welke dit werk besluiten, zijn vooral rijk, door de menigte, de bekendheid en het gewigt van vele der daarin behandelde personen voor de Geschiedenis der laatste jaren. Men beoordeele zulks uit de volgende opgave (behalve nog verscheidene anderen, die ook eene meer of min gewigtige rol op het wereldtooneel gespeeld, doch niet zóó op den voorgrond gestaan hebben): MAXIMILIAAN JOSEPH, Koning van *Beijeren*, MERLIN, METTERNICH WINNEBURG (de bekende *Oostenrijksche* Staatsdienaar, wat te kort en oppervlakkig behandeld), MIRANDA, MONRÖE, Sir JOHN MOORE, MOREAU, MORILLO (de bekende *Spaansche* Bevelhebber tegen de opstandelingen in *Zuid-Amerika*, zeer uitvoerig geschilderd), NAPOLEON BONAPARTE (73 bladzijden in 2 kolommen, kleine druk; wij zullen daarop terugkomen), NECKER, NEY, VAN DER NOOT, ORLEANS (LODEWIJK FILIPS JOSEPH) naderhand FILIPS EGALITÉ, de bekende Neef en vijand van LODEWIJK XVI, zijn Zoon de Hertog van *Chartres* of tegenwoordige Hertog van *Orleans*, de ORLOWS, OUDINOT (REGGIO), THOMAS PAYNE, PICHEGRU, Paus PIUS VI, PIUS VII, PITT (WILLIAM) de Zoon, REGNAUD DE ST. JEAN D'ANGELY,

RE-

REVEILLÈRE LÉPEAUX, ROBESPIERRE, SAINT JUST, SCHIMMELPENNINCK (zeer uitvoerig, en, zoo veel wij kunnen nagaan, volkomen naar waarheid; er zijn daarin vele minbekende bijzonderheden), SHERIDAN, SIDMOUTH (ADDINGTON), SIEYES, SIDNEY SMITH, SOULT (zeer uitvoerig), STANISLAUS AUGUSTUS, Koning van *Polen*, SUCHET (ALBUFERA), SUWAROW, TALLEYRAND PÉRIGORD (vol onderhoudende Anekdoten, omtrent zijne betrekkingen met NAPOLEON en Mevrouw STAAL), TALLIEN, TALMA (insgelijks zeer vermakelijk door kleine trekken, die, wanneer ze waar zijn, nog al eenig licht op het karakter van NAPOLEON verſpreiden), TIPPOE-SAÏB, VANDAMME, VERGNIAUD (met BRISSOT een van de hoofden der *Gironde* in 1792 en 1793), WELLESLEY, WELLESLEY-POLE, WELLINGTON, WREDE, en YORK (Hertog van). Hoe belangrijk voor de Geſchiedenis konden de levensbcrigten van zoo vele perſonen, die op dezelve den onmiddellijkſten invloed hebben uitgeoefend, niet worden, wanneer dezelve met *onpartijdigheid*, of ten minſte zonder een vooraf opgevat ſtelſel van lof en blaam uit te deelen, waren behandeld! Doch bij vele verdienſten dezer verzameling, bij eene menigte, vooral kleine, kenſchetſende bijzonderheden, die men hier vindt, ſtuit men toch gedurig op die partijzucht, waarover wij ook bij vorige Deelen reeds hebben geklaagd. Hoewel men gereedelijk de dwingelandij van NAPOLEON erkent, moet echter, wanneer het de zaak van *Frankrijk*, van de *Franſche* Omwenteling, van het *Franſche* Leger tegen *Europa* geldt, *Europa* altijd ongelijk, *Frankrijk* en het *Franſche* Leger altijd gelijk hebben; terwijl een geweldige haat tegen de *Bourbons* overal doorſtraalt. Zoo wordt de daad van MOREAU, uit de zuiverſte vaderlandsliefde ondernomen, om *Frankrijk* aan het ondragelijk juk van den *Corſicaan* te ontrukken, genoemd, *ontrouw aan zijnen roem, en vereeniging met de vijanden van zijn Vaderland; een ſlap,*

 door

door het gevoelen aller Volken en door de ware eer gewraakt; terwijl men MOREAU zelven *dorst naar wraak* toeschrijft. In NAPOLEON's levensschets, die voor 't overige zeer wel gesteld en eene gewigtige bijdrage is tot het staatkundig leven van dit zonderlinge verschijnsel in de Geschiedenis, wordt het ellendige vertelseltje van gebrek aan kruid, en den zotten Korporaal, die de brug liet springen, — niet de neêrlaag der *Franschen, die de overwinning hadden behaald* — als oorzaken van den tegenspoed bij *Leipzig* opgegeven, letterlijk volgens de *Bulletins*, waarvan de leugenachtigheid toenmaals te *Parijs* tot een spreekwoord geworden was. Doch men erkent de onregtvaardigheid van den inval in *Spanje*. Een trek, die den tiran geheel schildert, is een antwoord, op zijn *veertiende* jaar gegeven aan eene Dame, die bij den lof van TURENNE toch ook afkeuring van deszelfs verwoesting der *Paltz* voegde: „ Wat ligt daaraan gelegen," zeide NAPOLEON, „ indien die verwoesting tot zijne „ oogmerken dienstig was?" Het spreekt van zelve, dat de dood van NEY als een *moord* beschouwd wordt, omdat LODEWIJK XVIII zich door de *Capitulatie* van *Parijs*, met de Bondgenooten gesloten, niet gehouden achtte, alle verraders, die toevallig op dat oogenblik in de Hoofdstad waren, ongestraft te laten. De *Capitulatie* is niet geschonden: want de *Bondgenooten* hebben NEY ongemoeid gelaten; zijn verraden Monarch heeft hem buiten *Parijs* doen vatten en voor de Regtbank doen stellen. In het Artikel ORLEANS trekt men de partij van dien ouden booswicht, door alle partijen gehaat en veracht, die zich over het lijk van zijnen deugdzamen bloedverwant, LODEWIJK XVI, een' weg ten troon zocht te banen. Dit alles, zelfs het aandeel, dat hij in de dagen van 5 en 6 October 1789 gehad heeft, moet *laster* zijn. Nogtans kan men zijne uitgebragte stem tegen het leven van zijnen bloedverwant niet loochenen; men tracht dus slechts den grooten invloed daarvan te ontkennen. Men ziet de reden van deze teedere deelneming in een' door geheel *Europa* veroordeelden mensch: het is de tegenwoor-

woordige Hertog van *Orleans*, dien men aan het *Fransche* Volk, ten nadeele van den thans regerenden tak der *Bourbons*, zoekt aan te bevelen; maar gewis zal deze edele Prins die aanbeveling zelf niet goedkeuren. Omdat OUDINOT, in 1815, niet dadelijk de partij van NAPOLEON gekozen, maar zich slechts onzijdig gehouden heeft, *mist hij de eigenschappen van groote Veldheeren, volharding van karakter en wil.* Van PICHEGRU wordt veel meer kwaads dan goeds gezegd. Zijne uitstekende krijgsbekwaamheden, voortreffelijke krijgstucht en menschlievendheid worden niet of naauwelijks genoemd, maar hij en de geheele partij der gematigden, waartoe zelfs een CARNOT en de edele CAMILLE JORDAN behoorden, onwaardiglijk ten toon gesteld, en de zegepraal van het Uitvoerend Bewind op de Nationale Vertegenwoordiging (5 Sept. 1797) door middel der bajonetten, een der schandelijkste feiten in de *Fransche* Omwenteling, bewimpeld of verschoond. Zelfs voor ROBESPIERRE vindt men eenige verschooning. (Nogtans is dit Artikel zeer goed en menschkundig gesteld; het keurt de tirannij der mannen des bloeds ten sterkste af, maar zoekt die ruim zoo zeer onder de beschuldigers van ROBESPIERRE, dan bij hem.) Ook in andere levensberigten (b. v. DE SERRE) nemen de Schrijvers volkomen de rol van Advocaten der welbekende *Conventie* op zich. Deze partijdigheid heeft echter dit goede, dat de Schrijvers vooreerst vele ijsselijkheden, in de laatste maanden van 1815 door de *Ultra's* gepleegd, in het licht stellen, b. v. de mishandeling van het afgehouwen hoofd van Kapt. OUDIN, bl. 342, en anderdeels, dat zij nu ook eenige dier staatkundige *Kameleons*, die onder NAPOLEON voor den Keizerlijken zetel kropen, en het thans even zeer voor den troon des Konings doen, uit hunne eigene gezegden ontmaskeren. (Zie b. v. de Artikelen SÉGUIER en SIMÉON.) Doch gaan wij tot aangenamer onderwerpen over.

Ten aanzien der *letterkundige Geschiedenis* is de oogst niet minder rijk, dan ten opzigte der staatkundige. Om eerst van de buitenlanders te spreken, wij vinden hier den

Wiskundige MÉCHAIN, den beroemden *Italiaanschen* Dichter MONTI, den ook onder ons bekenden *Engelschen* Doctor en Reiziger MOORE, den *Deenschen* Bisschop MUNTER, den Schrijver der *Romeinsche* Geschiedenis NIEBUHR, den Commandeur DE NIEUPORT (in *Frankrijk* geboren, hoewel thans een *Nederlander*), OKEN, den grooten Starrekundige OLBERS (ontdekker van twee Planeten, *Pallas* en *Vesta*), PASTORET (den kenner der *Oostersche* Wetgevingen), PESTALOZZI, DE PRADT (voorheen, wie zou dit zeggen! een Schrijver *tegen* de *Fransche* Omwenteling), PRIESTLEY, QUATRÉMÈRE D'ISJONVAL (meer of min een fortuinzoeker, maar merkwaardig door zijne opmerkingen nopens de spinnen, die, naar men wil, den intogt der *Franschen* in *Holland* bevorderde, welken hij uit zijne gevangenis te *Utrecht* verzekeren liet, dat de vorst zou aanhouden), QUATREMÈRE DE QUINCY, den Geschiedschrijver RULHIÈRES, RUMFORT, den beminnelijken Prozaschrijver BERNARDIN DE ST. PIERRE, den grooten Dichter SCHILLER (zeer goed, hoewel kort), de Gebroeders SCHLEGEL, SÉGUR, SILVESTRE DE SACY, SISMONDI, den *Engelschen* Dichter SOUTHEY, Mevrouw VAN STAAL, (één zeer uitgewerkt en uitvoerig Artikel, waaruit wij gaarne, zoo ons bestek het toeliet, iets aan onze Lezers zouden mededeelen. Maar ook hier, welk eene taal! *Qu'on juge de l'indignation, dont elle eût été saisie, à l'aspect de* L'HORRIBLE *et dégradante* TYRANNIE, *sous laquelle la France est* ÉCRASÉE *en* 1820! Als dit waar is, hoe moet dan de tirannij van NAPOLEON, of die van het *Uitvoerend Bewind*, of die der *Conventie* genoemd worden?) DE STASSART. Wij blozen schier, dezen mensch hier onder de Letterkundigen te plaatsen, die wij opgenoemd hebben; maar als zoodanig doen onze Schrijvers hem voor, en laten daarbij niet na, zijn staatkundig gedrag, ook in *Holland*, hemelhoog te verheffen, waarbij dan ook de *gardes d'honneur* als een *staatkundig denkbeeld* worden voorgedragen, waarover de domme *Hollanders* zoo boos niet hadden moe-

moeten worden. STASSART wilde dit werk zelfs nog verzachten; maar KEMPER en anderen hebben zulks belet, om de Natie op te ruijen; en vandaar, wat er dan nog hards in mag liggen. Het komt ons, onder verbetering, voor, dat de woorden: *horrible et dégradante tyrannie, sous laquelle une Nation est écrasée*, nog al een weinig beter op onzen toestand in 1813 onder DE CELLES, DE STASSART & C°., dan op dien van *Frankrijk* onder LODEWIJK XVIII, passen. De *Rec.* heeft zelf in *den Briel* onderzoek gedaan naar het destijds verhaalde geval wegens het met geweld doen overbrengen van eenen doodzieken *Conscrit* naar *Rotterdam*: *dit geval is waar;* en dus heeft DE STASSART een' *moord* op zijn geweten, dien al zijne ordekruisen en ridderteekenen niet zullen bedekken; en de gedachtenis van onzen CRAS is van de beschuldiging gezuiverd, alsof hij slechts de weêrklank eeniger *partijdige menschen* was, wanneer hij STASSART slechts van *hardheid* beschuldigt. Doch wij hebben reeds te lang bij dat werktuig der tirannij vertoefd! — Onder de Geleerden vinden wij nog vermeld den beroemden *Italiaanschen* Letterkundige PIRABOSCHI, VOLNEY, HORATIUS WALPOLE en WIELAND. Onze *Nederlandsche* uitstekende mannen, meest in het vak der letteren, die hier voorkomen, zijn: MARTINET, VAN MARUM, MEERMAN (vrij uitvoerig), Mevrouw MEERMAN, METELERKAMP, PETRONELLA MOENS (van hare talrijke werken zijn slechts eenige opgenoemd), MOLLERUS, VAN MONS (beroemd Scheikundige, Hoogleeraar te *Leuven*), MUNTINGHE, de Baron VAN NAGELL, VAN DER PALM, (kort, maar zakelijk; op het slot wordt gezegd: „In de *Hollandsche* Letterkunde is de Heer VAN DER PALM voor het Proza, „ wat de Heer BILDERDIJK voor de Poëzij is. De „ werken dier beide groote Schrijvers zullen, gelijk die „ van VONDEL en HOOFT, de bewondering der laatste nakomelingschap uitmaken, en blijven bestaan, „ wanneer er van vele anderen niet meer gesproken

 „ wordt,

„ wordt, die op dit oogenblik een' zekeren naam genie-„ ten, welken zij niet verdienen, en die eene juiste oor-„ deelkunde eenmaal op hare regte waarde zal stellen.") PESTEL, PIENEMAN, de Generaal VAN DER PLAAT (die met veel onderscheiding in 1788—1790 tegen de *Zweden* in *Rusland* gediend heeft), PLASSCHAERT (lid der Staten-Generaal), PIETER PIJPERS (een middelmatig Dichter, in 1805 overleden), REGENBOGEN, REUVENS (Vader en Zoon), RUHNKENIUS, SCHELTEMA (veelal loopt dit Artikel over het geschil met dezen Heer wegens het werk van den Heer KONING over de Drukkunst), SIEGENBEEK, SPAAN LA LECQ, SPANDAW, Graaf VAN LIMBURG STIRUM, STUART, SIMON STIJL, SWEERTS DE LANDAS, VAN SWINDEN, VAN SWINDEREN, TINDAL, TOLLENS (kort en oppervlakkig), TOLLIUS, de Hoogleeraren TIJDEMAN (Vader en Zoon), UILKENS, VERHUELL, JERONIMO DE VRIES (zeer kort), WEILAND, DE WEZ (Schrijver eener geachte *Belgische* Geschiedenis), de Admiraal DE WINTER, en WISELIUS. Over 't algemeen hebben wij opgemerkt, dat, enkele uitgezonderd, de levensschetsen onzer Landgenooten niet meer die uitvoerigheid hebben, welke dezelve in de eerste Deelen onderscheidde. Wij wijten zulks echter niet aan onzen Landgenoot, die, ook in die bekorting, nog zoo veel mogelijk het wetenswaardigste heeft bijeengedrongen, maar aan de hoofd-*Redactie*, of den Drukker, die waarschijnlijk minder belang stelden in *Hollandsche* namen, die hun geheel vreemd in de ooren klonken, en dezelve dus besnoeid hebben, of, 't geen waarschijnlijker is, hebben doen besnoeijen. — Na al het gezegde erkennen wij echter gaarne, dat deze, dus in acht Deelen volledige, verzameling, volgens een nieuw plan aangelegd, eene menigte wetenswaardige zaken bevat, en vooral voor *Nederlanders*, die van de verdiensten hunner nog levende of vóór korten tijd overledene Landgenooten iets naders wenschen te weten, zeer wel-

kom

kom zijn moet; en wij betuigen den Heere VAN LENNEP onzen dank voor hetgene hij daarin heeft toegebragt, om onze merkwaardige mannen ook buitenslands te doen kennen.

Nederduitsche Synonymen, of Woorden, die elkanderen somwijlen vervangen kunnen, doch somwijlen niet, Taalkundig, en ten deele ook Etymologisch behandeld, door G. BRUINING, *Medeschrijver van het Nederduitsch Taalkundig Woordenboek. Iste Deel. Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1820. *In gr. 8vo. XXXVIII en 439 Bl.* f 3-15-:

Behalve door deszelfs medearbeid aan de vijf laatste Deelen van WEILAND's Woordenboek, is de Heer BRUINING bekend genoeg, als een man van bijzondere geleerdheid en zeer uitgebreide taalkennis, van wien men niets gemeens verwacht. Dit werk, dat met een tweede Deel, van een zeer noodig Register voorzien, zal voltooid zijn, getuigt mede van des Schrijvers groote verdiensten. Het is bekend, dat deze zijne eigenheden heeft; en het bevreemdt dus niet, dat men hier opmerkingen en uitweidingen aantreft, die men zeker hier niet zoude zoeken.

De Voorrede is veel meer dan *Voorrede*, daar men in dezelve eene opzettelijke toelichting der gronden vindt van het Nederduitsch en deszelfs uitspraak.

De Schrijver, geraden hebbende tot onderlinge toegeeflijkheid omtrent taal en tongval, als hoogstnoodzakelijk voor het algemeen belang, leidt daaruit af: *eensdeels*, dat men zich, algemeen, de aangenomene hoofdtaal des lands moet laten welgevallen, hetgene ook ligt geschieden kan, waaromtrent zelfs de Waalsche Provinciën geene uitzondering vergen mogen, daar ze slechts vier in getal zijn, en het aanleeren der hoofdtaal zeer wel mogelijk is, bijaldien dezelfde moeite, waarmede men het Fransch invoerde, besteed werd; *anderdeels*, dat alles, wat voor deze Provinciën bezwarend is in het voorregt der veertien anderen, en vooral alles, wat naar volkstrots zweemt, bijzonder die onmatige verheffing van den rijkdom der hoofdtaal, moet worden nagelaten.

Hier stemmen wij gaarne toe, dat eene taal, wier overvloed

stoffe konde opleveren voor een Woordenboek, waaraan zestig kameelen nog te veel te dragen zouden hebben, allerlastigst en dus weinig roemenswaardig wezen zoude; maar voor de duidelijkheid der bevatting en voorstelling houden wij toch de *woordenrijkheid onzer tale* voor eene onderscheidende en ware verdienste. De Schrijver is ons hier al te toegeeflijk voorgekomen.

Meer onbewimpeld klaagt hij, van wege de vreemdelingen, over het nog niet bearbeiden onzer taal door, daartoe opzettelijk vereenigde en bezoldigde, Akademisten, waaraan het te wijten is, *en* dat er nog hulpmiddelen ontbreken tot de uitspraak onzer klinkers, *en* dat er nog geen voldoend Woordenboek bestaat in het Fransch en Nederduitsch, en omgekeerd.

De onderneming der vervaardiging van een *Algemeen Woordenboek*, door het Koninklijke Instituut, gestaakt zijnde, brengt de Schrijver zijne waarnemingen, eerst aan de bearbeiders van dat Woordenboek medegedeeld, daarna meer gezuiverd, en voorts door WEILAND met welbehagen overwogen, thans ter kennisse van alle voorstanders der Nederlandsche Letterkunde, ten einde alles in aanmerking genomen worde, bij het altijd wenschelijk zamenstel van zulk een Woordenboek, als BRUINING, ook na het werk, dat WEILAND, in elf Deelen, uitgaf, hoognoodig beschouwt.

Genoemde waarnemingen, vóór zoo veel dezelve niet in dat werk vervat zijn, vindt men, ten deele, in het overige der *Voorrede*, en ten deele in de beschouwing der *Synonymen*, welke den inhoud van dit boekwerk uitmaakt.

De waarnemingen in de Voorrede bepalen zich, nadat hiertoe een, zeker vreemd schijnende, aanloop genomen is uit eene zeer geleerde, echter korte herinnering van de wijzigingen der Vriesche taal, bij *klankteekenen*, die BRUINING voorslaat tot bepaling der uitspraak van de klinkers, en bij de aanwijzing, die er noodig is, omtrent de uitspraak van eenige medeklinkers van vreemde namen; welke aanwijzing wel door niemand anders dan hoogstnuttig, vooral voor de Geografische kennis, zal geoordeeld worden. Verder houdt de Voorrede van BRUINING, onzes oordeels, op eene wijze, die het nuttige zeer goed aan het aangename paart, ons bezig met de beschouwing van der werkwoorden uitgang in het meervoudige, en in de onbepaalde wijze, op *en*; van de onderscheiding van het enkel- en meervoudige der naamwoorden,

den, door dat *en*; van de *s* daartoe; van de verbuiging der naam-, voornaam- en lid-woorden daardoor, en van de geslachten der naamwoorden.

Van deze Voorrede zeggen wij, eerst, met BRUINING zelven, dat zij, zoo veel hebbende van den aanvang eener *Spraakkunst*, eene aaneengeschakelde lezing en overdenking vordert, (Recensent voegt er bij, „ verdient") en dat ze daarom misschien minder zal gelezen worden, dan het werk zelve. Geen nood intusschen, zoo ze slechts door mannen gelezen wordt, geschikt om afgetrokken genoeg over eene bijzondere taal te denken, en haar geene eigenschappen toe te schrijven, welke ééne of twee andere talen inderdaad bezitten, maar van welke zij weinig of niets aan zich heeft. Aan *hun* oordeel onderwerpt hij en deze waarnemingen, en zijnen verderen arbeid, die echter voor anderen niet onnut zal wezen. Hij verwacht geene Lezers, dan die bevoegde Censores, en zulken, die meer dan een ledig tusschenuurtje besteden kunnen.

Recensent keurt dit oordeel zeer goed; en, daar hij wel niet verpligt kan geacht worden tot de ontwikkeling van andere meeningen, indien hij van den Schrijver verschilde, of tot de behandeling van deszelfs onderwerp op eene andere wijze, maar de Lezer van dit Tijdschrift eeniglijk verlangt des Recensents oordeel te weten, zoo betuigt hij, dat hij wel wenschte, dat BRUINING niet in 26 bladzijden zoo veel belangrijks had opgenomen, maar zijne gedachten uitvoeriger, en alzoo duidelijker, uiteengezet; gedachten, die — des twijfelen wij niet – aanleiding tot vele oefening geven zullen, en over welke wij, daar, waar wij van den Schrijver verschillen, een' man als onzen BILDERDIJK, of den Schrijver der geschiedenis onzer taal, YPEY, zeer gaarne eens hooren zouden. Als men (om iets te noemen) zoo stellig zegt: „ zulke lidwoorden *zal men*, aan dezen kant van den 44 graad N. Br., algemeen gebruikt hebben," dan is er toch nog wel eenige opheldering en bevestiging noodig. Recensent voert dit voorbeeld te liever aan, omdat hij gaarne gelooft, dat BRUINING hier gelijk heeft, zoo wel als wanneer hij aan BILDERDIJK niet toegeeft, dat de oorspronkelijke uitspraak der meervouden van *ik bad*, *zat*, *las* enz. in Holland zoo zoude verstooten zijn; maar juist daarom had hij eenig meerder bewijs verlangd.

Het werk zelve bevat een aantal woorden van gelijke of ge-

gelijkſchijnende beteekenis, of als van ééne beteekenis zijnde gebruikte, maar te onderſcheidene woorden; vooraan zijn geplaatst *bijwoorden*, *voegwoorden*, *voorzetſels* enz., omdat deze, hoe gering ze ſchijnen, in elke taal datgene zijn, wat de ligaturen en pezen zijn voor het menſchelijk ligchaam, die alles onderling verbinden, en welker kracht van zoo veel invloeds op het overige is, dat men daaromtrent niet zorgvuldig genoeg zijn kan. Hierop volgt een' ſchat — van wege den overvloed en de waarde van hetgene men hier vindt, zeggen we *een' ſchat* — van woorden, welker eigendommelijke beteekenis en regte gebruik grondig onderzocht wordt; de behandeling daarvan is zoo doormengd met verſcheidenheden, zoowel van aanhalingen als van aanmerkingen des Schrijvers, dat men zijn werk niet alleen met verbazing over zoo vele geleerdheid, en met erkentenis van zoo veelvuldige leering, als zich hier aanbiedt, maar ook met een ongemeen vermaak doorlezen zal. Die lezing, dank hebbe daarvoor de Schrijver! welke inſpanning zij ook vordere, behoeft echter niet te vermoeijen. Het werk toch is in afdeelingen geſplitst, boven welke eenige Synonymen ſtaan, die daar beoordeeld worden; maar welke afdeelingen door geenen zamenhang aan elkander verbonden zijn, zoodat men de lezing eener volgende, zonder ſchade, naar welgevallen uitſtellen kan. Intusſchen zijn het niet alleen de woorden, in de opſchriften voorkomende, welke in de onderſtaande afdeeling worden behandeld, (en deze zijn reeds zoo veel, dat wij geene plaats tot derzelver afſchrijving kunnen inruimen) maar ook vele, in het opſchrift niet genoemd, worden overwogen. Eén voorbeeld zij genoeg. Het boek valt voor ons open op bl. 165. Wij vinden hier het opſchrift: *Vriendelijk*, *Gemeenzaam*, *Minzaam*, *Minnelijk*, *Aanminnig*, *Lieftallig*, *Aanvallig*, *Innemend*, *Verteederend*, *Kluisterend*; maar men vindt hier ook aanmerkingen over *Meente* (eene weide), *Gemeente*, *Gemeen*, *Min* (gering), *Minnemoeder*, *Minnen*, die men niet zonder genoegen zal lezen. Inderdaad, door een Register, voor welks naauwkeurigheid en volledigheid alle zorg gedragen worde, zal dit werk een voortreffelijk Woordenboek zijn.

Recenſent heeft uit dit boek veel mogen leeren; en, omdat hij het der lezing en behartiging van alle beminnaren onzer ſchoone Letterkunde hoogstwaardig acht, zal hij zich hier niet beklagen over het, *zijns oordeels*, hier en daar te ver gezochte, niet juist vergelekene, en te paradoxe in BRUI-

NING'S

NING's zoo taalkundige als Etymologische redeneringen, waaromtrent dit Tijdschrift ook de plaats niet bevat, om aanmerkingen te ontwikkelen. Ten bewijze der hier aangebragte afwisselende verscheidenheid, welke nu eens onderwijst, dan weder verhaalt, en waardoor men meermalen wel eens iets belangrijks vindt, hetwelk niet tot het vak der Taalkunde alleen behoort, konden wij reeds uit de Voorrede aanhalen de opmerking omtrent *Schaak-mat*; maar wij kiezen, ten besluite onzer aankondiging en aanbeveling dezes werks, uit hetzelve het volgende voor onze Lezers:

Bl. 103. „ *Gierig* is zoo veel als *geerig*, *begeerig*, oudtijds *begierig*, van *gieren*, *geeren* of *geren*, hetgene ook de bron van *geerne* is, en met *garen* overeenkomt. Dit alles schijnt ons een uitspruitsel van *ga*, voorwerp van begeerte, dat, door de aanneming eener *d*, in *gade* veranderd word. Vanhier *gaden*, het begeerde bijeenbrengen; *gading*, begeerte en voorwerp daarvan: *Het is mijne gading niet*; en *gad.-ren*, dat eene voortduring van *gaden* aanduidt. Voorts geeft *ga* ook het werkwoord *garen*, het bijw. *garen*, of *gaarne*, en misschien *karig*." (Recensent zoude hier niet ongepast gevonden hebben eene opheldering der eigen-namen van *Ge.-rit*, *Geerit*, *Geert* enz., als van *Geeren* afkomstig. *Gerrit Gerritze* werd daardoor *Desiderius Erasmus*, de Latijnsche en Grieksche naam van *begeerte*.) „ Wat hiervan zij, *gierig* is eigenlijk zoo veel als *hebzuchtig*, maar beantwoordt in het gebruik ook aan *vasthoudend*, *van kleef*, zoo als men dikwijls zegt. — De gierigheid heeft hare trappen, en neemt met de jaren al meer en meer toe. Hare slaven ontzeggen zich de meeste genoegens des levens, ja meermalen ook de noodigste behoeften, en wanen, dat een bloot bezit van geld en goed tegen dat alles opweegt. Hierdoor onderscheiden ze zich van edeldenkender karakters, door wie zij niet dan veracht kunnen worden; en daar ze uit het oog verliezen, dat zonder Gods gunst en zegen niets gedijt, kunnen zij hierin ook niet deelen. Bij de genen, die hen omringen en van hen afhangen, vinden zij geene genegenheid, welke voor anderen het leven verzoet en lijden verzacht. Voorbeelden van een gierig gedrag zijn er sinds THEOPHRASTUS in eindelooze menigte geschilderd. EBERHARD voegt bij al de vorige nog een van een' voornamen Ambtenaar, die de broeken van weggejaagde bedienden tot aan het laatste lapje droeg, en eenmaal met een koortsig lig-

chaam

chaam een gantschen nacht voor eene poort in zijn rijtuig doorbragt, om het geringe poortgeld niet te betalen."

Bl. 135. „Over de *Schoonheid* van gelaat, gestalte, kleur enz. in den mensch, denkt men in verschillende landen, en op verschillende tijden, zeer verschillend. Tot vrouwelijke *schoonheid* wordt in Egypte, Perzië enz. veel vet gevorderd. De Romeinen plagten aan een meisje, dat wel uitgegroeid was, den naam van *pugil* (vuistvechter) te geven. Hier te lande moest een meisje, nog zeer kort geleden, den middel van een gekorven diertje hebben; en dit schijnt wel haast op nieuw het geval te zullen zijn."

Bl. 255. „*Op een' zandgrond bouwen*, dat uit den Statenbijbel ontleend is, moest eigenlijk zijn *op den zandgrond bouwen.* In het Joodsche land lag er, namelijk, toen de Heiland predikte, op de rotsen eene thans veelal weggespoelde aardkorst. Bouwde men slechts hierop, dan werd het gebouwde ligtelijk door winden en slagregens weggevaagd. Men moest dus voor hetzelve, op de rots, onder de dunne aardkorst, vastigheid zoeken, *graven en verdiepen*, zoo als het bij LUCAS is, en *op de* (niet *eene*) *steenrots* bouwen. Dan was het gebouwde, op of in de helling van eene hoogte, tegen stortregens bestand. Ook dit hopen wij door den herziener van den Statenbijbel opgemerkt te vinden."

Bl. 385. *Voordeel* is het tegenovergestelde van *nadeel*, *achterdeel*, *interdeel*, dat naar het Hoogd. *hintertheil* gevormd is, waaruit men *achterdeel* ook schijnt te hebben ontleend, tot welks verzinning eene averegtsche Etymologie van *voordeel* aanleiding schijnt te hebben gegeven. Als men, namelijk, in dit woord, *voor* tot de plaats betrok, van welke het deel genomen werd, moest het tegenovergestelde *achterdeel* luiden; maar hiervan bediende men zich te minder, omdat het door eene onaangename dubbelzinnigheid gedrukt werd; en men gevoelde zekerlijk tevens vrij algemeen, dat *voor* in *voordeel* tot den tijd behoorde, waarop men het deel naar zich nam; als wanneer het tegenovergestelde door *nadeel* moest worden uitgedrukt. Ons althans schijnt het dus met de zaak gelegen te zijn. Onze hedendaagsche tafelgereedschappen en gebruiken zijn eerst vóór twee of drie eeuwen uitgevonden. Vóór dien tijd gebruikte men borden noch vorken, en messen waren ook schaarsch. Als de spijs op tafel kwam, verscheen er een voorsnijder, bij de Romeinen veelal *Carpus* geheeten, en door den gastheer met *carpe*, carpe! (snijd

(snijd voor, *Carpus!*) aan het werk gezet. Zoo haast dit afgeloopen was, nam de aanzienlijkste gast het eerste een deel naar zich, en werd hij genoodigd om het beste te nemen; het deel der volgende gasten was gevolgelijk van minder allooi; en hoe beter en grooter het *voordeel* was, hoe slechter en kleiner het *nadeel* vallen moest. Bij onze voorouders had er ook iets dergelijks plaats; maar veelal was een iegelijk er zijn eigen *Carpus*, dat op het *nadeel* den nadeeligsten invloed hebben moest. Veelal deed men zekerlijk aan hetzelve groote afbreuk, door een groot *voordeel* voor zich te nemen." enz.

Op zoodanige wijze vindt zich de Lezer, door het geheele boek heen, verrast. Wij kunnen geene voorbeelden meer bijbrengen; maar – behoeft dit wel? BRUINING zie zijne moeite door een veel grooter getal van Lezers beloond, dan eene vooraanstaande Naamlijst Inteekenaren behelst!

PERZIUS *Hekeldichten, vrij, en in toepassing op onzen tijd nagevolgd door Mr.* WILLEM BILDERDIJK.

——— Nam quis iniqui
Tam patiens URBIS, tam ferreus, ut teneat se?

Te Rotterdam, bij J. Immerzeel, Jun. 1820. *VIII en* 87 *Bl. f* 2-4-:

„Dat deze uitspanning (of zoo men het noemen wil) niet „ieder behagen, ja, niet weinigen stooten zal, moet ik „verwachten; maar tijd en omstandigheden waarin wy le„ven, persten haar van mijn hart; en wellicht was het nooit „dringender plicht, in het openbaar die gevoelens ondubbel„zinnig en nadrukkelijk voor te staan, die de dwarrelgeest „dezer eeuwe op alle mogelijke wijze onderdrukt en ver„volgt. En hierin wensch ik my-zelven nooit ongelijk te „worden." Zoo schreef de Dichter, oud, door kwalen neêrgedrukt, en als aan zich zelven ontvallen; op zijn ziekbed, misschien sterfbed, in Sprokkelmaand dezes jaars. Wij verheugen ons, dat dit *misschien* tot *niet* is geworden! De groote man, voor wiens onbegrijpelijke talenten wij een' ongeveinsden eerbied betuigen, blijft zich zeer gelijk in die vervelende beschrijvingen van zijnen ligchamelijken toestand, die reeds zoo lang het Publiek zijn nu toch op handen ver-

lies aankondigden, dat wij vreezen, dat zij weinig indruks meer maken kunnen, omdat men ze niet gelooven kan.

Voordat hij echter den Zangberg voor altijd verlaat, beschenkt hij ons met deze vrucht zijner verpoozing van afgetrokkener studiën, die ons — wij ontzien de *waarheid* meer dan BILDERDIJK — hartelijk heeft doen wenschen, dat hij eene den Dichter, den Wijsgeer, den Christen waardiger uitspanning had gekozen. De reden van onzen wensch leest elk, die den geest van BILDERDIJK kent, in zijne, aan het hoofd dezer beoordeeling geplaatste, verklaring, in welke hij tegen den dwarrelgeest onzer eeuw zich te weer stelt. Die nu weet en gelooft hetgene van zijne *gelijkheid aan zich zelven* de waarheid is, kan van *deze* hier niet anders wachten, dan hetgene, grootstendeels, mishagen en stooten moet; te minder, daar hij hier *aanmerkingen* van BILDERDIJK achteraan geplaatst vindt.

PERZIUS, aangaande wien toch sommige lezers van BILDERDIJK wel eenig onderrigt hadden mogen ontvangen, was een in den bloei des levens gestorven Hekeldichter, van wien het waar zij, dat hem de Wijsgeer SENECA niet behagen konde, dien hij ook te laat leerde kennen, en van wien BLAIR getuigt, dat hij minder wellevendheid dan HORATIUS bezat, maar nader bij de sterkte en het vuur van JUVENALIS kwam; het is even waar, dat hij, de kuische en ingetogene mensch, edele en verhevene zedelijke gevoelens uitdrukte in zijne zoogenoemde Hekeldichten. Maar is niet BILDERDIJK de man van jaren, en de Wijsgeer tevens? en — hoe vrij en onafhankelijk PERZIUS dan ook navolgende — welke andere dan verhevene, edele gevoelens behoorden zijne zangen te bezielen? Onzes oordeels, echter, laat hem PERZIUS hier beneden zich.

Het *eerste Onderhoud*, de belagchelijke Dichtroemziekte (zoo schrijft BILDERDIJK) voorstellende, gispt, zonder eenige genade, den wansmaak omtrent het hooge der Poëzij, ja zelfs taal en versificatie, waardoor gevoel en verstand verwoest, en de waarheid aan waan en Genootschappelijke conventie opgeofferd wordt. Is het Dichtstuk zelve hier eene geeseling, brandmerk mag het alles wel heeten, wat BILDERDIJK in de Aanteekeningen op hetzelve schrijft, die hier verreweg de uitvoerigste zijn. Of evenwel de Dichter *aan zich zelven* hier *gelijk* zij, beoordeele men uit de volgende aanteekening: „ Men zegt *ontfangen*, en ik mag lij-

„ den,

„ den, dat men even zoo *ontfonken* zegt, schoon het beter „ waar, zoo het gebruik *ondvangen* enz. toeliet." Intusschen schrijft hij zelf *ontfangt* en *ontfingt*. Bl. 71 klaagt BILDERDIJK over die verwrongene constructie, *die die* afgrijselijke (dit wordt ook *afgrijslijk* gespeld) stroefheid te weeg brengt.... en over het stijve, verwrongene en gedwongene van een' zin, door geen vloeijend vers toe te laten.... maar, al is het *Proza*, nu vergelijke men eens deze periode, bl. 80: „ Men herin„ nert zich thands veellicht den tijd niet meer, toen de jonge „ meisjens, zich den blos der gezondheid schamende, tot „ koffydik, krijt, en dergelijke, niet uit kracht of trek van „ behoefte, als absorbentia, om zuren of andere scherpten te „ matigen of te satureeren (waartoe de lijdende Natuur som„ tijds de gestellen aandrijft), maar als middelen van verstop„ ping, om bleek te worden, en (zoo het toen genoemd „ werd) eèn voorname of modekleur te krijgen, een toe„ vlucht *nam* die voor geheel het samenstel des lichaams „ verderfelijk was." Moet er nu zoo gecónstrueerd worden? Is dat één *exemplum stili*, dat de præceptor geeft? Nog iets. Bl. 65 zegt BILDERDIJK. „ Schreeuwend is het, als „ men sylben die — kort zijn, lang maken durft en er „ den toon aan geeft. *Dèn* ('t lidwoord), *hèt* enz." Maar nu lezen wij:

Bl. 13. En dit verduist*erén?* — Neen, deur en vensters dicht!
Bl. 18. En kust en troetelt *hét*.

Wij willen geene meerdere staaltjes van zoodanige *gelijkheid aan zich zelven* aanvoeren.

Het *tweede Onderhoud*, aan PLOTIUS MACRINUS gerigt, over de *Wenschen*, eindigende dus:

Een ziel, wier zelfgevoel met Jezus samenvliet, (?)
En zonder andren wensch, dan dat Zijn wil geschied'!

is slechts van ééne aanmerking voorzien, over de invoeging van onduitsche woorden. Het *derde Onderhoud*, over de *Zelfverwaarloozing*, en het *vierde*, over de *Zelfkennis*, (hier spreekt SOCRATES ALCIBIADES aan) hebben geene aanteekeningen. Achter het *vijfde*, gerigt aan CORNUTUS, over de *Vrijheid*, staat nog een *bijvoegsel*, over de *valsche Schaamte*. Wie dit lezen kan zonder ergernis, die moet wel heel *hardhuidig* zijn: men proeve eens!

 Maar

Maar welke Vrijheid! —— —— ——
Den Adel, *gift van God*, (?!) te ontzeetlen, God ten hoon,
En laffen Koopmansgeest te tillen op den throon? —

Van de (of, zoo als BILDERDIJK verkiest, *den*) zedeleer, zegt hij, dat dezelve thans in een' cirkel ronddraait, en op eigenbaat en de ingebeelde zelfgenoegzaamheid des hoogmoeds (twee heerlijke beginsels!) steunt; en van de hedendaagsche staatsleer: zij onderstelt eene eeuwige en radicale verdeeldheid tusschen Vorst en volk, die er den grondslag van uitmaakt. Waarlijk, dit kan er niet door! Is dit Patriottisme, of zucht voor het Huis van Oranje? En het nieuwe volkenregt? alles is werk van den wijsgeer, die alles kunstig onderscheidt, maar, wierd de beschouwing in werking veranderd, dat onderscheiden kan wel verwoesten, maar niets vormen. — Het *laatste Onderhoud*, aan CEZIUS BASSUS, gaat over het *gebruik des Rijkdoms*, en lazen wij reeds in de *Mnemosyne*.

Elk staat zijn oordeel vrij, maar — de Recensent heeft onwillekeurig gedacht aan den man, die den splinter in zijns broeders oog niet dulden kan, en zie, daar is een balk in zijn eigen oog! Neen, BILDERDIJK! uwe verdiensten zijn te groot, en uw roem te hoog gerezen, om u zoo te vernederen tot schimpen en schrollen; althans *ons* behaagt, *ons* sticht het niet, en wij behooren wel tot de lieden, die BILDERDIJK bewonderen, maar niet tot hen, die daarom alles goedkeuren en prijzen, omdat *hij* het zegt, die zoo éénig in zijne soort is.

Poëzij, *door Vrouwe* KATHARINA WILHELMINA BILDERDIJK. *Te Rotterdam*, *bij* J. Immerzeel, Jun. 1820. *VIII en* 186 *Bl.* *f* 3-:-:

Recensent herinnert zich het tweede en het laatste stuk in dezen bundel, getiteld „*Vrouwenbestemming*" en „*Nederlands eer hersteld*," met een onderscheiden genoegen gelezen te hebben in de *Mnemosyne*. Behalve deze, vinden wij hier nog een grooter Dichtstuk, *het Huwelijk*, en 21 *losse Gedichten*, van verscheidenen inhoud, maar op welke alle toepasselijk is, wat wij onder het regt fraaije titelvignet lezen:

„De

„ De Poëzij ſtrooit rozenblaân
„ Op 's werelds ruwe distelpaân."

En de geheele bundel, die zonder voorrede, welke dezelve ook niet behoefde, verſchijnt, is ten volle waardig, hetgene BILDERDIJK vóór dezelve aan zijne Gade gezegd heeft. De ganſche houding dezer zangen getuige, dat de Dichteres, ook als Dichteres, de *gade* is van den Puikdichter, dit beteekent niets ten nadeele harer oorſpronkelijkheid en eigene kracht, die hier, allerwegen, ons treffend aandeed.

Wij houden ons ten volle overtuigd, dat elk, die goeden kunstſmaak, zuiver gevoel des harten en Christelijken Godsdienst waardeert, dit boek met erkentenis, ja met bewondering, zal lezen. Liefde voor den Gáde, moederlijke ſmarte, weemoedige berusting in het onherſtelbare leed, verheffing der neêrgebogene ziele tot moed en hoop, ſterkte des vertrouwens door het Christelijk geloove, wordt, in de meeste dezer ſchoone ſtukken, in de verhevene, maar voor elk verſtaanbare, taal der poëzij uitgedrukt. Of het aan ons gevoel hapert, weten wij niet; maar het minst behaagden ons de hier voorkomende *Romance* en *Arnyn en Analiede*, niet omdat deze ſtukken minder dichterlijke ſchoonheid hebben, maar om dezelfde reden, om welke ons, vroeger, de *Moord van Woerden*, en, later, *Ralow's Burg*, door deze zelfde VROUW bezongen, niet behagen wilden. Hoe gaarne ſchreven wij veel af uit deze, inderdaad belangrijke, Poëzij; maar de Lezer vergenoege zich met de opgave der ſtukjes, behalve de genoemde, hier te vinden, en koope, op ons woord af, het werk zelve! 1. *De Nieuwjaarsnacht.* 2. *De Herinnering.* 3. *Moederlijke droefenis.* 4. *Berusting in ſmart.* 5. *Lenteregen.* 6. *Aan mijnen Egade*, in antwoord op een verjaarvers. 7. *Verjaarfeest.* 8. *Weldadigheid.* 9. *Eens Krijgsmans affcheid* (in 1816.) 10. *Opwekking.* 11. *Kristenmoed.* 12. *Jezus Opſtanding.* 13. *Aan Minona.* (KOZEGARTEN van verre gevolgd.) 14. *De verloren Zoon.* 15. *Aan de Dood.* 16. *Onderwerping.* 17. *De Weduw, bij het Overwinningsfeest.* 18. *De Weduw.* Wij ſloegen het kleinſte over. Ziehier hetzelve. Een ander kieze iets anders, het zal vooral niet iets minder zijn.

Melittaa's Grafschrift.

Hier ligt een vroeggeknakte bloem,
Des dorplings lust, der maagden roem,
Op 't mulle grafbed neder.
Geen lelie had ooit schooner zwier;
Niet slanker is de populier,
Niet rijziger de ceder.
Geen frisscher blos had ooit de roos,
Geen blanker gloed de tijdeloos,
't Viooltjen nooit de zachtheid
Die uit haar blaauwende oogen scheen.
Gij, die dees grafstee nadert, ween,
Dat over zoo veel minlijkheen
De sluier van de nacht leit!

De spelling is natuurlijk die van BILDERDIJK, en derhalve dikwijls vreemd, althans voor hen, die, hoe ook met hem ingenomen, de meer algemeen gevolgde, gemakshalve misschien velen, eerbiedig mede volgen. Doch, dit zij zoo!

Dichtstukjes van C. A. VERVIER. *Iste Deel.* Imitation Libre des Poësies de Mr. C. VERVIER, par M. L. V. RAOUL. *Te Gend, bij* J. N. Houdin, 1820. *In* 8vo. 95 *Bl.*

Het kan somtijds zijne nuttigheid hebben, een oog op de beoordeelingen te slaan, die elders voorkomen. Wanneer wij, bij voorbeeld, het gunstige vonnis, dat dit boekske reeds heeft ondergaan, vergelijken met de wijze, op welke de eerste voortbrengselen der Belgische Muze, na de vereeniging, in datzelfde Maandwerk ondergingen, dan loopt, naar onze gedachten, eene duidelijke en gezegende toenadering, van wederzijden, in het oog. Die van de Vlaamsche school hebben dan niet slechts reuzenschreden gedaan; maar die van de Hollandsche zijn ook gereed, om dit te erkennen en aan te moedigen. Misschien doet er, ten opzigte van het stukje voorhanden, ook wel iets toe, dat de Dichter besloten heeft om zich naar de Siegenbeeksche spelling te schikken. Wij zijn daaraan nu al zoo gewoon geworden, dat elke belangrijke afwijking ons hindert. Ook, dunkt mij, zie ik den dag reeds

reeds aanlichten, dat onze fpelkoning, even zoo goed als vader WILLEM's doorluchtige afftammeling, den rijksftaf over alle de Nederlanden zwaait. „Heer! pa," zeide onlangs mijn kleine jongen, daar hij een ftukje van het werk des Heeren WILLEMS opnam, „die man fchrijft over de taal, en hij kan zelf nog niet fpellen; kijk, daar ftaat *Nederduytfche tael!*" En zulke letterwijzen hebben wij van allerlei ouderdom.

Hoe dit echter zij, de Heer VERVIER verdient gewis aanmoediging; en wij moeten ons zelve befchuldigen, dat zijn ftukje zoo lang onvermeld is blijven liggen. Doch dit zelfs is, hoe vreemd het ook fchijne, een gevolg onzer belangftelling. Zoodra het werkje ons onder de oogen kwam, vatteden wij het op, en lazen het grootendeels door, zonder te bedenken, dat andere dringende bezigheden ons moesten verhinderen, terftond met hetzelve gedaan te maken. Dan is de eerfte nieuwsgierigheid voldaan; dan ziet men er zelfs tegen op, om, bij al het nieuwe, nog eens hetzelfde te lezen, en alzoo raakt het fpoedig verfchoven en bedolven. Het is toch nog geene zoodanige lekkernij, geene zoo rijke goudmijn, voor hem, die aan onze Puikdichters gewoon is, dat men zeggen mag: *Decies repetita placebit.* Maar het is echter een goede trant, aangenaam en belangrijk, lief en ftichtelijk. Onze zuidelijke broeders zijn nog altijd groote vrienden en bewonderaars van vader CATS; en ons dunkt, dat dit in fommige ftukjes niet onaangenaam doorftraalt. Laten zij flechts hunnen eigen' weg bewandelen, en maar niet eens pogen, al te fpoedig Hollanders (in dit opzigt) te zijn. Eene zekere verfcheidenheid in de twee hoofddeelen van een geheel, die wij met genoegen in de fchilderfchool opmerken, kan ook hier misfchien hare groote nuttigheid hebben. Eenvoudigheid kenmerke vrij de eerfte hervatte fchreden van het Zuiden op de Nederlandfche letterbaan! Aan vuur en ftoutheid zal het hun, die uit den aard toch ruim zoo levendig zijn als wij Noordelingen, op den duur wel geenszins ontbreken. Wat zullen wij er al veel meer van zeggen? Die het gelieft te koopen, zal het zich te minder beklagen, omdat de vrije, dichtmatige vertaling van den Heer RAOUL inderdaad zeer gelukkig is. Wij eindigen dan met een paar aanhalingen.

Aan den Minnegod.

O gij, gij kleine blinde God!
Die fier met onze tranen spot;
Die, steeds te loer met boog en pijl,
Ons hart beschouwt als daar voor veil;
Die, roofziek als de wolven-teelt,
Ons wondt en nooit die wonden heelt;
Ik tart uw wapens, uwe magt,
Ik drijf den spot met hunne kracht.
Gij zaagt mij eens uw' onderdaan;
'k Bragt op uw altaar bloemen aan;
'k Bragt in uw rijk en trouw en deugd,
Maar hoe kortstondig was mijn vreugd!
De wuftheid, die u steeds verzelt,
Heeft al mijn hoop te leur gesteld.
Nu, daar ik uwe strikken ken,
Nu, daar ik u ontweken ben,
Nu komt ge met een zoet gelaat,
En wenscht den eens geleden smaad
Op mij te wreken, en mij wêer
Te brengen onder uw beheer.
Neen, vriend! het is een moeijlijk ding,
Den blinddoek van begoocheling,
Hem, die terug kwam tot zijn pligt,
Op nieuws te slingren om 't gezigt.
't Gepluimde zangertje van 't bosch,
Geraakt het eens uit 't strikje los,
Waar in zijn vrijheid schipbreuk leed,
Erkent de dwaasheid, die het deed,
En vlugt reeds, als 't maar in 't verschiet
De schaduw van een vogelaar ziet.

Vaderles.

. . . .

Van waar de dwaze spreuk: „*gelukkig als een koning*"?
Geeft dan 't vergankl ijk goed een onvergangbre vreugd?
Ik, die geen dons beslaap in hooggewelfde woning,
Geniet een rust die u, ô vorst! gewis niet heugt.
Ik die, terwijl de dood mij eerlang dreigt te slopen,
Gebogen op mijn stokje en met een' tragen tred,

Op

Op d'ouden vadrenvloer, door mij weleer bekropen,
Nu, grijs en waggelend, onzekre stappen zet,
Geniet meer ware vreugd, dan hij die, uit paleizen,
Waar, bij het snarenspel, geen zachte rust bestond,
Naar landhuis en paleis steeds ginds en weer moet reizen,
Als bleef men vrij van zorg bij 't wisslen van den grond.
Neen, neen, de grond van 't hart zie daar! de bron van vrede;
Daar vindt men stille vreugd, wanneer het driftenheer,
Geklonken in 't gareel, bemangeld door de rede,
Zijn togt (*) naar beter lot geduldig legt ter neer.

(*) Voor *verlangen.*

De verbannen Zoon, of de verblijfplaats der Struikroovers; naar het Fransch van Madlle REGINA MARIA ROCHE, *Schrijfster der Abdijkinderen. II Deelen. Te Zaltboemel, bij* J. Noman. *In gr. 8vo. Te zamen 598 Bl. f* 5 - 10 - :

Uit het *Fransch* van Mlle ROCHE. Wij meenden, dat deze Dame eene *Engelsche* was. Hoe het zij, het boek is geheelenal in den *Engelschen* smaak: de personen en karakters zijn *Engelsch*, of toch uit de drie Koningrijken, met bijvoeging van eenige *Spanjaarden* en *Italianen*. De trant heeft wel iets van dien der ijsselijke Romans van Lady RADCLIFFE; evenwel het spookt er zoo niet; de schrik wordt meest door nog levende wezens, door struikroovers enz. bewerkt. Echter is de naam van *verblijfplaats der struikroovers* ongepast, daar deze slechts eene lange *episode* is, en geenszins onmiddellijk tot de ontknooping bijdraagt, maar wel van ter zijde, door den held des verhaals met eene gelijktijdig ontsnapte schoone — die hij echter reeds vroeger gekend had — in gezelschap te brengen. Het verhaal is wonderlijk en avontuurlijk genoeg, en opgevuld met eene geheele menigte van bijkans ongeloofelijke gevallen, b. v., zoo als het hoofdkarakter ten kwade, de *Satan* in dit boek, (Lord O' SINISTER) zich niet onaardig uitdrukt: (IIde D. bl. 168.) „ Het herinnert mij aan DON QUICHOT, toen hij „ uit de spelonk van *Montezinos* ging. Eene schipbreuk, „ bosschen, oude kasteelen, struikroovers, en ongelukkige „ jonge jufvrouwen..... Waarlijk, gij kunt uwe geschiedenis het licht doen zien, onder den titel van: *Wonderba-*

„ *re Lotgevallen van* OSMOND MUNRO." En nu zijn deze lotgevallen niet meer dan ruim de helft des werks: want deze OSMOND MUNRO is slechts één der kinderen van den *verbannen Zoon*, die zich de ongenade zijns vaders op den hals haalt door een huwelijk met eene *Spaansche*, hetwelk deze, door eene tweede vrouw opgezet, gretig als voorwendsel aanvat, om zijnen zoon te onterven. Deze, een zeer braaf man, moet zich daarop kommerlijk behelpen; doch onverwacht komt hem een rijke buurman, Lord O' SINISTER, te hulp, en bezorgt hem eene plaats op zijne goederen in *Ierland*, maar alleen met oogmerk, om, door allerlei middelen, de schoone en deugdzame dochter des helds, ELIZABETH, in zijne magt te bekomen. Dit mislukt hem echter, deels door de liefde, die zij koestert voor zekeren Kapitein DELACOUR, deels door de tusschenkomst van den schoonbroeder van O' SINISTER, die haar uit het dreigende gevaar redt, van met denzelven in eene vervallene kapel getrouwd te worden. Zij heeft voorts nog allerlei lotgevallen, is in gevaar van een' verleider, nog woester dan O' SINISTER, en van de slangetong van deszelfs *coquette* en kwaadaardige gade; is *incognito* in het kasteel van haar' grootvader, wordt daar door deszelfs vrouw herkend en beleedigd; eindelijk, echter, bereikt zij weder haar vaderlijk huis, en bekomt de toestemming van haar huwelijk met DELACOUR, die echter eensklaps scheep moet. Ondertusschen zoekt O' SINISTER haren broeder OSMOND, die te *Edimburg* op de Hoogeschool lag, door eene waarlijk duivelsche list, naar *Westindië* te zenden; doch dit mislukt hem: DELACOUR geeft hem eene predikantsplaats op zijn schip; doch bij het zeilen eener vloot naar *Spanje*, terwijl hij op een ander schip is, vergaat dit met man en muis; OSMOND alleen blijft over, wordt op de kust geworpen, door goede lieden wel onthaald, en heeft nu het zonderlinge avontuur, van in een *heldengraf*, hetwelk hij voor liefhebberij bezigtigt, een' jongeling uit *Italië* (den Graaf VAN PLACENTIA) te vinden, die, toevallig op dat graf staande, er door heen was gevallen. En dit is nu een der beslissendste gevallen in het boek; zoodat het beter *de holle grafstee*, dan *de verblijfplaats der struikroovers*, zou heeten. Want nu neemt de geredde jongeling zijn' redder OSMOND met zich naar zijn kasteel *Accerenha* in *Italië*. Onderweg worden zij door een' *Turkschen* zeeroover genomen; doch OSMOND lokt, door list, een

ge-

gedeelte der roovers met zich en PLACENTIA aan land, en doet hen bij *Accerenha* gevangen nemen. Hier geraakt de goede OSMOND nu smoorlijk verliefd op een meisje, dat hij niet kent en niet ontmoeten kan, bekomt een ambt te *Napels* door bemiddeling van zijn' vriend PLACENTIA, en vertrekt daarheen met een' goeden *Ierschen* knecht, MACTALLA, die altijd bij ST. BENEDICTUS zweert. Hier worden zij nu door roovers overvallen en gekneveld; doch OSMOND ontsnapt, door behulp van MACTALLA, benevens zijne mede gevangene liefste en hare ouders. Nog zijn zij menigmaal in levensgevaar; want de roovers zitten hen na, en midden onder dat gevaar leest OSMOND MUNRO aan zijne reisgenooten een verhaal voor, in het oude kasteel gevonden, waarin de roovers huisden, en hetwelk tot het geheel verder in geene betrekking staat. Eindelijk komt men, na nog velerlei ontmoetingen, te *Napels*. Ondertusschen heeft OSMOND gelegenheid gevonden, zijne liefde tot het meisje te verklaren, en de toestemming harer moeder te bekomen; doch niet die van haren gramstorigen vader, die naderhand blijkt O' SINISTER te zijn, welke, ter ontkoming van de wraak eens beleedigden echtgenoots, met zijn huisgezin naar *Italië* is getrokken. — Wij zullen den Lezer niet verder met bijzonderheden bekend maken, die zijne nieuwsgierigheid vooraf bevredigen zouden: genoeg, OSMOND heeft nog een tweegevecht met zijn' doodvijand, (nog niet herkend als vader van zijn meisje) redt een' mensch uit een hol, die reeds bijna door roovers vermoord was, gaat met denzelven naar *Schotland*, doch vindt het ouderlijke huis verlaten, en de ouders in de gevangenis. Deze toestand wordt treffend beschreven: het is de knoop der Geschiedenis, en de ontknooping daarvan is even onverwacht, en bijna in denzelfden trant, als in den alom met roem bekenden *Vicar of Wakefield* van GOLDSMITH. Alles komt nog te regt: de oude man is de schoonvader van den *verbannen Zoon*; DE LACOUR komt eensklaps, als een *Deus ex machinâ*, opdagen, en trouwt met ELIZABETH, gelijk OSMOND met zijne CORDELIA, de dochter van O' SINISTER, die in *Italië* door zijn' vijand gevonden en ter neêr geveld is; zoodat de held en heldin nu schatrijk worden; en, om dien rijkdom nog te vermeerderen, en tevens de dichterlijke regtvaardigheid te voltooijen, sterft de oude Heer MUNRO ter goeder ure, en laat, in weerwil zijner vroegere beschikkingen, zijn geheele kapitaal

aan

aan zijn' voorheen onterfden zoon achter. De stiefmoeder is de éénige, die ten slotte ongelukkig wordt.

Hoezeer wij dezen Roman geenszins onder de goede rangschikken, — hoezeer er een groot aantal onwaarschijnlijkheden in voorkomen, en de menschkunde door denzelven weinig of niets wint, — hoezeer ook de vertaling op meer dan ééne plaats stijf en gewrongen is, — zoo hebben wij denzelven nogtans met eenig genoegen gelezen. De Schrijfster bezit de gaaf van wèl te verhalen en de aandacht bezig te houden, zoodat, wanneer men eenmaal aan het lezen van een der gevallen is, men niet kan uitscheiden voordat men den afloop weet. Tot uitspanning in een verloren uurtje — hoewel die uurtjes in het korte menschelijke leven nooit moesten voorkomen — is deze Roman dus tamelijk bruikbaar; maar vergeefs zou men daarin naar eenige nuttigheid zoeken.

De Tooneelspeler, naar het Hoogduitsch van KARL STEIN. *Te Leiden, bij* A. en J. Honkoop. 1820. *In gr.* 8vo. 204 *Bl.* f 1-16 :

Bruder SAUSEWIND heet de held in het oorspronkelijke; maar in het Hollandsch zou noch WILDZANG, noch WINDBUIL behagen, en een LOSBOL ziet reeds van LAFONTAINE ook bij ons het licht. WALLER noemde het jonge mensch zich zelf; *daar mijn leven een gedurig zwerven was*, zegt hij, *zoo nam ik den naam van* Waller *aan.* [Deze zinspeling klinkt beter in het Hoogduitsch; *Waller* beteekent *zwerver*; dit doet bl. 195 eene aanteekening opmerken; soortgelijke had ook bij bl. 123 gevoegd, waar de huichelaar, op het hooren van den naam van GÖTHE, uitroept: „ *Mijne Freule zingen? een lied van* GÖTZEN? *wee! dat doet mij sterven!*" kennelijk denkende, dat het lied de *Afgoden* betrof.] *Geestig en vrolijk*, zegt de Vertaler, is deze roman; evenwel is dat geestige hier en daar wel een weinig *geforceerd*, hoezeer ons het vrolijk verhaal toch meermalen een' luiden lach — niet zoo zeer afperste, als wel ontlokte. Wij ontvangen hier eigenlijk het weinig omslagtig berigt van den levensloop, of liever slechts zoo veel, als daarvan tot de ontknooping noodig is, van broeder SAUSEWIND, *alias* WALLER of ZWERVER, die zeer gelukkig eene lieve bruid vond, op welke hij

ver-

verliefde, en bij toeval door haar gehouden werd voor den haar bestemden bruidegom; welke laatste haar niet verlangde, daar hij een ander liefje had. Gelukkig kwam het toch uit, dat deze WALLER de halve broeder was van den jongeling, die hem zoo gaarne zijne regten ten dezen afstond; zoo kon de vader tevreden zijn; en daar nu zijne nog altijd beminde moeder mede gevonden werd, schikte zich alles zoo uitnemend wèl, als dat doorgaans in eenen roman, maar slechts zeldzaam in de werkelijke wereld, geschikt worden kan. — Een kwaker, een zeekapitein en anderen maken de nevenpersonen uit. Maar wij willen den lezer, door mededeeling van het beloop des verhaals, zijn vermaak, in een tusschenuur uit dit waarlijk grappig boek te putten, niet bederven.

Bij het Graf van mijnen Verlosser. Naar het Hoogduitsch, door F. C. DE GREUVE, *R. K. Priester van de Orde der Augustijnen. Te Groningen, bij* E. Mekel, 1829. *In kl. 8vo. 67 Bl. f* :-8-;

Eenvoudig, maar wezenlijk goed; ja voortreffelijk, zijn deze godvruchtige alleenspraken en gebeden, den Roomschkatholijken Christen, in het bijzonder in de H. Vaste, in den mond gelegd. Genoegzaam ieder woord, en geheel de verzoeningsleer, heeft hier de kennelijke strekking, om het godsdienstig gevoel op te wekken, en tot zelfkennis en echte naauwgezette deugd te wijzigen. De Kerkelijke goedkeuring, zoo van de Hoog- als van de Nederduitsche uitgave, strekt der Roomsche Geestelijkheid grootelijks tot eer; en met mannen, die zóó het volk leeren en voorgaan, vindt zich het hart van iederen opregten Christen vereenigd in den geest, welke vormen en plegtigheden hen voor het overige dan ook scheiden. Moge het boekje onder Roomschgezinden en Protestanten vele opmerkzame lezers vinden! Onder Gods zegen, sticht het buiten twijfel broederliefde en velerlei wezenlijk nut.

Redevoering ter Gedachtenisse van NIKOLAUS THOLEN, *Kandidaat in de Fakulteit der Geneeskunde, overleden te Leiden den 7 van Grasmaand* 1819, *in den ouderdom van* 22 *jaren. Uitgesproken ter Vergaderinge der Afdeeling Franeker van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, den* 16 *van Slagtmaand, door* EV. WASSENBERGH. *Te Franeker, bij* T. Tuinstra. *In gr.* 8*vo.* 37 *Bl. f* :- 11 - :

Niet onvermeld mogen wij dit kleine stukje voorbijgaan, 't welk meer dan éénen titel heeft tot aanprijzing. In zijne Vaderstad immers, en van zijnen Leermeester, den grijzen Hoogleeraar WASSENBERGH, verdiende voorzeker de gedachtenis van deszelfs waardigen Kweekeling, NICOLAUS (*) THOLEN, te meer geprezen te worden, alzoo hij de veelbelovende Zoon was van den Ambtgenoot des Sprekers, het ouderlijke hart en der maatschappije door eenen te vroegen dood ontrukt. De toon van waren rouw, en het treuren van gedachten *Nestor* over zijnen jeugdigen Vriend, zet waarde bij aan dezen arbeid eens mans, bij wien (den laatsten leerling welligt, uit de school van VALCKENAER nog overig) wij ons niet behoeven te verwonderen, het *eenvoudige Grieksche schoon* te zien uitschijnen in dit zijn opstel. Meer te zeggen, gehengt ons bestek niet: alleen wij vinden hier aan het einde de uitnemende dichtregelen van den jongen Godgeleerde BAX, door den Redenaar overgenomen, en betuigen hem onzen dank, dat hij alzoo die vrucht eener weemoedig klagende vriendschap ook aan ons bekend gemaakt heeft.

(*) In de naamspelling is eenig verschil: de titel heeft *Nikolaus*; in de Redevoering staat *Nicolaus*. Wordt evenwel de *k*, volgens SIEGENBEEK, zoo getrouw als op den titel, ook in den naam opgenomen, dan zouden wij, boven het Latijnsche *us*, ook aan den vaderlandschen uitgang *Nikolaas* de voorkeur geven. Trouwens het bewaren van het oorspronkelijke in onze namen is, helaas! te weinig onder ons eene nationale deugd. Oudtijds schoeide men dezelve op eene *Romeinsche*, nu op eene *Fransche* leest. Ons smaakt het eene noch het andere.

BOEKBESCHOUWING.

Leer, Daden en Lotgevallen van onzen Heer, uit verschillende oogpunten beschouwd en opgehelderd. Uit het Hoogduitsch. Naar de nieuwe, geheel verbeterde en zeer vermeerderde Uitgave van J. J. HESS, *Antistes der Kerk te Zurich. IIde Deel (of IIden Deels 2de Stuk). Met eene Kaart van het Joodsche Land. Te Groningen, bij* W. Wouters. *In gr. 8vo. Behalve de Aanteekeningen,* 564 *Bl. f* 4 - 10 - :

Bij het naslaan van hetgene wij over de twee vorige Deelen in ons Maandwerk (*) gezegd hebben nopens deze nieuwe uitgave van dit werk van HESS, sedert lang in ons vaderland hoog gewaardeerd, zal het den Lezer niet moeijelijk vallen te vermoeden, hoedanig ons oordeel zijn zal over dit derde of laatste Deel. Want, schoon wij ons niet wederhouden kunnen te wenschen, dat de waarlijk aanzienlijke *vermeerderingen*, met welke de arbeidzame man deze uitgave verrijkt heeft, ten nutte van de bezitters der eerste, in een afzonderlijk Deel (het zij door den Schrijver zelven, het zij door den Vertaler) waren verzameld en in het licht gezonden, erkennen wij tevens, dat die veelheid van belangrijke bijvoegsels genoegzame aanleiding gaf tot den *nieuwen druk* van het werk, die thans voltooid is, en alle aanspraak heeft op dat woord. Niemand dus, vertrouwen wij, zal het onvoegzaam keuren, dat wij, hoezeer HESS in ons vaderland geene aanprijzing behoeft, wegens zijnen gevestigden naam en achting, juist daarom het ons ten pligt maken, onzen Lezeren uitvoerig verslag te doen wegens hetgene zij, ook in

(*) Zie *Lett.* voor 1813. D. I. bl. 561 env. voor 1817. D. I. bl. 1 env.

in dit Deel, verschuldigd zijn aan de latere vlijt van dezen *Zwitserschen* Godgeleerde.

Onder de kleinere bijvoegsels, die wij hier aantroffen, verdient de uitstap aangewezen te worden, welken de Schrijver (van bl. 44—50) doet ter toelichting der *beide Geslachtregisters* van Jezus, in de Evangeliën van Mattheus en Lukas voorhanden. En gelijk men daarin proeven vindt van 's mans belezenheid, zoo kenschetst hij zich niet minder voordeelig, en in zijne eigenlijke waarde van een schrander en oplettend beoefenaar der H. Schrift, wanneer hij (op bl. 139—145) de vroege *vooringenomenheid* aantoont en verklaart, die te *Jeruzalem* tegen den Heiland heerschte, en het verblijf in Galilea voor Hem meest oorbaar maakte. Dan, reeds eerder, in het begin des boeks, onder de 10de Afdeeling, waar hij van Jezus *Godsdienstige betrekkingen* enz. handelt, ontmoeteden wij (bl. 10—13) eenige zeer gewigtige ophelderingen nopens den zin, waarin de titel van *Zone Gods*, uit hoofde der aloude *Theokratie*, (of Regering van *Jehovah* onder de Joden) dient verstaan te worden, en ook door *Jezus* zelven zich werd toegeëigend. Wederhield ons de beperktheid van ons bestek niet, wij deelden gaarne, ter proeve van 's mans denkwijze, dit geheele stuk hier mede. Men vergenoege zich daarom met eenige wenken en het slot. HESS wil, gelijk wij aanduidden, dien hoogen naam van den *Gezalfde*, of *Koning*, den *Joden* toegezegd, in eenen *historischen zin*, van de Theokratie ontleend, hebben opgevat en verklaard: „ Andere *Profeten* waren *dienaars* geweest. JEZUS daarentegen „ is (blijkens Matt. XXI: 33 enz.) de *Zoon*. Ook met „ opzigt tot JOANNES *den Dooper* is Hij *onvergelijkelijk groot*, de éénige in zijne soort. — Dit eigenaardige en oorspronkelijke van *zijn* beroep en *zijne* volmagt „ (vervolgt HESS) vooronderstelt juist zulk een theokratisch verband, als dat, hetwelk men nergens dan „ in de *geschiedenis* en *leer van het oude Israël* vindt. „ Loochent men het Goddelijke der oude volksverordening, of zondert men daarvan af, hetgene ook op het

„ ove-

„ overige menschelijk geslacht en deszelfs bedoelde redding betrekking heeft, zoo heeft men ook den sleutel „ voor het Goddelijke, of de Godsregering, in de geschiedenis van JEZUS zelven verloren. En dat men „ dien verloren heeft, getuigen juist de veelvuldige bespiegelende stellingen, waarmede men meende datgene „ te kunnen *vergoeden*, wat (te vroeg) als onhoudbaar „ en onbewijsbaar vooronderfteld werd; namelijk het „ *stellig Goddelijke* der zending en volmagt van JEZUS, „ en het voorbeeldelooze in den loop zijner lotgevallen." — Wij plaatsten te liever dit uittreksel, omdat ons dit gevoelen van HESS toeschijnt groote aanspraak te hebben beide op oorspronkelijkheid en waarheid; ja van zulk een aanbelang beschouwen wij dezen *verloren sleutel*, waarvan hij spreekt, dat deszelfs *wedervinden* ons geschikt toeschijnt, om den alouden twist der scholen voor altoos op te sluiten in het hol der vergetelnis, en om voor de Christenen, met name voor de Protestanten, eenen tot hiertoe onbetreden weg te openen, waarop zij, vereenigd in denkwijze over den ZONE GODS, eerlang mogen voortwandelen, als *Broeders* van één Gezin, en *Onderdanen* van éénen HEERE, den *verhoogden* KONING der Joden. Hoe het zij, uitgaande van dit beginsel, ter aangeduide plaatse door HESS ontwikkeld en aangedrongen, dient hem hetzelve vervolgens, om, wij zeggen niet in een bijvoegsel, maar in eene gansch nieuwe verhandeling, *over de Wonderwerken* (van bl. 172—338), gelijk in eene daarmede in verband staande Afdeeling, *over de Opstanding van Jezus* (bl. 377—519), veel lichts te verspreiden over dit eene en andere hoogstaangelegene gedeelte der Gewijde Geschiedenis. Wij durven ons niet veroorloven, een kort overzigt onzen Lezeren aan te bieden van deze uitvoerige stukken, die te zamen meer dan een derde uitmaken van dit boekdeel; ook is zulks te bezwaarlijker wegens het breede veld der *geschiedenis*, die telkens, ten bewijze van zijne gevoelens, door den Schrijver wordt aangevoerd of opgehelderd. Wij willen hierom den vriend van Godsdienstig, veel meer dan Godgeleerd,

leerd, onderzoek tot het werk overwijzen. Bovenal droeg onze goedkeuring weg, dat HESS den onderscheiden aard der wonderen van het O. en N. Verbond, de redenen voor dat verschil, en het onafscheidbaar verband tusschen de leer en daden van Jezus, gelijk mede den theokratisch doelmatigen afloop zijner geheele geschiedenis, ook na zijne verrijzenis, keurig uiteengezet, en doorgaans in vollen dag gesteld heeft. Intusschen ontveinzen wij het niet, dat zijn bijkomend doel, om de *Neologen*, of liever Hoogduitsche *Deïsten*, (die uit de Schriftuur het *wonderbare* en Goddelijke, door hunne, waarlijk zotte, verklaringen, willen verbannen; die van *mythen*, *wonderzucht* der Joden, en *schijndood* droomen) te willen bestrijden en tot stilzwijgen brengen, hem, onzes inziens, van dien bondigen betoogtrant wel eens heeft afgevoerd, dien wij, als Nederlanders, inzonderheid beminnen. Of zulks voor den *Duitscher* noodig was, bij wien dat zaad sedert jaren zoo digt gezaaid werd en welig opschoot, onderzoeken wij niet: genoeg, wij mogen tot eer der vaderlandsche Kerk getuigen, dat deze uitheemsche dwaasheid en ongeloof wel hier en ginds onder ons is overgeplant, dán toch geenen wasdom vond, dank zij den arbeid onzer Godgeleerde Genootschappen en waardige Mannen, door wier zorge het onkruid vroegtijdig werd uitgewied, of in zijne geboorte nagenoeg verstikt is op onzen bodem. Wij bejammeren dus te meer, dat hierdoor het bedoelde stuk van HESS eene wijdloopigheid gekregen heeft, die, aan onzen smaak getoetst, den geur heeft van ongevallige langwijligheid, ja niet altoos (getuige, wat men leest op bl. 308 en bl. 315) van *bijkans woordelijke herhaling* is vrij te pleiten. Dan, zulks in den man van hoogere jaren toegevende, of als eene onachtzaamheid verschoonende, durven wij elken Bijbelvriend veel nut en rijke stichting beloven van het gezond begrip en die doorwrochte ervarenheid in de Schrifture, waarvan HESS steeds doorslaande proeven geeft. Doorgaans ten minste, en vooral ten aanzien van den geest van zijn geschrift, de toelichting der Levensgeschiedenis van den

Hei-

Heiland, zijn wij het ten volle met hem eens, en schatten alzoo wederom dit boekdeel op hooge waarde. En, mogen wij eenige bedenkingen tegen hem aanvoeren, zij zouden op zaken doelen van mindere aangelegenheid; op eenigzins betwistbare gevoelens en, onzes inziens, minder gegronde gissingen, waaraan de Schrijver te hooge waarde hecht.

Dus hadden wij niet verwacht, dat HESS, in deze *geheel verbeterde* uitgave, de welbekende plaats van AMMIANUS MARCELLINUS zou hebben aangevoerd, om daardoor het denkbeeld te begunstigen, als ware JULIANUS, de Afvallige, in het voornemen, om den Tempel te Jeruzalem te doen herbouwen, verijdeld geworden door tusschenkomst der Voorzienigheid en eene uitbarsting van een verschrikkelijk vuur van uit de heilige puinhoopen. Immers, hoe groot een gezag de schranderheid en geleerdheid van eenen WARBURTON aan dat verhaal moge bijgezet hebben, wij achten hetzelve even nadrukkelijk wederlegd te zijn door den vermaarden LARDNER, die betoogt, dat JULIANUS, in hoop op rijken buit en op de overwinning van het Perzisch Rijk, de Joden wel schijnt gevleid te hebben met uitzigt op die herbouwing; doch tevens heeft hij geen rondstaand bewijs gevonden, dat die belofte (welligt door 's Keizers nederlage achtergebleven) immer in kracht gesteld, veelminder wonderdadig verijdeld zij. Van de getuigenis der *Christenschrijvers* in dien tijd, waaronder, die hun verhaal met ongerijmde fabelen des bijgeloofs opponkten, zwijgt HESS, en wij alzoo met hem. Van *dezen*, of de *Christenen*, schijnt intusschen geheel de opgave des voorvals oorspronkelijk, die, zonder behoorlijk onderzoek der waarheid, door MARCELLINUS werd opgenomen. Althans wij hellen veel meer over, om *dit* nopens dien *Heidenschen Geschiedschrijver* te gelooven, dan het wonder zelf, of de gebeurtenis, zoo als *hij* die geboekt heeft. Zijn schrijven onder de Christenkeizers, zijne gematigdheid omtrent de belijders van Jezus, zijne ligtgeloovigheid omtrent het wonderbare, waarvan LARDNER de be-

wijzen aanvoert, maar bovenal de onbestaanbaarheid, die in zijne opgave zelve schuilt, doet ons het gezag van dezen tijdgenoot hoogelijk betwijfelen, of liever wederspreken. Want wie laat zich overreden, dat JULIANUS *onnoemelijke kosten* voor dit werk zou bestemd hebben, op het oogenblik, dat hij van *Antiochiën* optoog tegen den Perziaan, om welken te beoorlogen de zwaarste toerusting nederkwam op de Keizerlijke schatkist, en haar ledigde. Maar juist in dit tijdstip, in het jaar 363, plaatst AMMIANUS de onderneming, en hare verijdeling! (*).

Voor het overige, hoe gelukkig HESS doorgaans zij in gissingen, die hij ter toelichting der H. Geschiedenis aanvoert, onmogelijk laat zich verwachten, dat hij, naar het oordeel van anderen, altoos de waarheid zoude getroffen hebben. Want, om ten dezen niet uit te weiden, hetgeen naar vitterije zweemen konde, zullen wij maar ééne proeve, en tevens, zoo wij vertrouwen, eene betere oplossing daarbij aan de hand geven. Bekend is de bekommering van het Sanhedrin na Christus dood, vreezende, „dat Hij, *naar zijn zeggen*, ten derden dage mogt „ opstaan, of wel dat zijne Leerlingen, het lijk stelen„ de, zulks voorwenden zouden." Aanleiding nu tot dit vermoeden des Raads meent HESS te vinden in eenen wenk, dien hij onderstelt, door Judas, den Verrader, hun gegeven te zijn omtrent die leere van Jezus, voor zijne Apostelen herhaald. Wij oordeelen daarentegen die gissing te ver gezocht. Of zou de Joodsche Raad, wiens verspieders Christus gedurig omringden, die bij zijne tegenstelling getuigen had wegens zijn vroegere zeggen „ omtrent het breken zijns Tempels," onkundig gebleven zijn van de belofte aangaande „ het teeken van Jo„ nas den Profeet," tot *driemaal* toe, en bij eenerlei aanvrage der *Farizeërs*, hun ten aanhooren van den Heere gedaan? Maar herinnerde zich de achterdochtige boosheid

(*) Men leze dit alles in het breede, en met overtuigende klaarheid uitgewerkt, bij LARDNER, *Collection of ancient Jewish and Heathen Testimonies*, Vol. IV. Chap. 46.

heid aan dat woord van Jezus, gelijk wij voor ons niet twijfelen, dan behoeven wij geene verklaring uit eenigen *onbekenden* redewisſel met den Verrader te zoeken, aan welken wij toch noode eenig geloof wegens de opſtanding *boven* zijne medeleerlingen zouden toekennen, hetwelk zijn zelfmoord, dadelijk na de veroordeeling zijns Meesters, ook ſchijnt te wederſpreken.

Onder de bijvoegſels, eindelijk, tot deze nieuwe uitgave, en dit laatſte Deel, van HESS verdient nog opmerking een tweetal korte aanteekeningen, over het wonder van *Bethesda* en de ligging van *Bethſaida*, beide, benevens de Kaart, op den titel vermeld, aan het ſlot geplaatst. Dan, waartoe *deze*, of om welke gewigtige reden? Is er behoefte aan kaarten van het beloofde land? of vereischte alleen de laatstgedachte aanteekening eene *nieuwe*? Wat ons betreft, wij zouden gaarne haar ontbeerd hebben voor een bekwaam *Register* bij dit zoo nuttig werk voor Godgeleerden en Bijbelvrienden. Het ſchijnt geen ſmaak meer te zijn bij Schrijvers of Vertalers, het goede voorbeeld van onze arbeidzame Ouden, tot groot nut der wetenſchappen, in dezen na te volgen.

Omtrent de vertaling zelve van onzen Landgenoot deelden wij bevorens onze gedachten mede, en betuigen hem nu onzen opregten dank, bij het gelukkig afwerken van zijne taak (*).

Tijd-

(*) Ten gebruike der Lezers van dit belangrijk werk, vermeenen wij hier te moeten herinneren, dat eene en andere onachtzaamheid des Vertalers ons is voorgekomen, die, *vermoedelijk* reeds bij de vorige uitgave begaan, in deze *alsdan* herhaald werd. Dus lezen wij op bl. 88, reg. 1 env. „ En „ dus vindt men in dezen ganſchen loop der zake een nieuw „ blijk van de wijsheid, welke de groote perſonaadje en zij„ ne werkzaamheden zulk eenen *voorganger* gaf." Maar de woorden, bij HESS voorkomende, „ als Joannes was," zijn weggelaten uit dezen volzin, die daardoor duister geworden is; ook hadden wij denzelven liever dus vertaald: „ welke „ aan den grooten hoofdperſoon en diens *verrigtingen* (*ge„ ſchäfte*) zulk eenen voorganger *ſchonk* (*zugab*), als Joan„ nes

Tijdmeter der Gewijde Geschiedenis; bevattende dit Deel de Bijlage over de Oudheid der Perzen, van Zoroaster, en zijne Schriften. Opgesteld door P. BOSVELD, *in leven Predikant te Dordrecht. IIIde en IVde Deel. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. *In gr. 8vo. Te zamen 916 Bl. f 9-12-:*

De Bijlagen, in het derde Deel van dezen geleerden arbeid ons medegedeeld, behandelen, in drie Hoofdstukken, de oudheid en oorspronkelijke gesteldheid der Perzische natie, volgens de H. Schrift en de oudste Grieksche en Oostersche Schrijvers, en doen onderzoek naar het oorspronkelijk bestaan, de inrigting en de leer der Perzische Magen in dien overouden tijd. De twee volgende handelen over ZOROASTER en zijne schriften. Het zesde wederlegt de *Histoire de l'Astronomie* van DE BAILLY; het zevende loopt, in zes Afdeelingen, over de Magische Godsdienstleer, volgens HYDE en VITRINGA, PRIDEAUX en DRIEBERGE, de *Algemeene Historie*, CUDWORTH en MOSHEIM, BRUCKER, en eindelijk volgens den Abt FOUCHER, naar de *Bibliotheque des*

„ nes was." — Wederom staat hier op bl. 532, reg. 10 env. „ Alleen verklaarde Hij (*Jezus*) dit voor de taal van eenen, „ „ die niet verre van het Koningrijk Gods verwijderd was" — „ *wanneer* de *Wetgever* het mede toestemde, „ dat *het we-* „ „ *zenlijke van dezelve* oneindig meer was" dan alle brand- „ offers en overige gaven." Wie zulks, ook in den zamenhang, verstaan kan, mag zich wel zeer beroemen! Wij zeggen dus ter toelichting: voor *Wetgever* moest het Hoogduitsche *Gesetzlehrer* door *Wet-* of *Schriftgeleerde* vertaald zijn, en de thans duistere volzin aldus: „ Wanneer de Schriftge- „ leerde, eenstemmig met hem, erkende, „ dat *gezegde (je-* „ „ *nes) wezenlijke*" (*de hoofdgeboden* namelijk *der liefde*) „ „ oneindig meer was," enz. Want, offschoon bij HESS geene aanhaling is van Mark. XII: 32-34, is het toch middagklaar, dat hij daarop doelde.

des Sçavans et des beaux Arts. Het achtste handelt over het boek *Saddir*, door HYDE uitgegeven; en eindelijk het negende geeft een uittreksel uit het *Discours Preliminaire* van *Mr.* ANQUETIL DU PERRON. zijnde eene inleiding tot zijne vertaling van de *Zend-avesta.* — Deze bloote opgave is voldoende, om den beminnaren van zoodanig onderzoek de waarde en belangrijkheid te doen kennen van dezen geleerden arbeid des onvermoeiden en oordeelkundigen BOSVELD; en offchoon men met leedwezen zien zal, dat de hoogst naauwkeurige man deze zijne taak, naar zijn plan, niet geheel heeft afgewerkt, en dezelve door de uitgevers in hunne voorrede, welke echter nog belangrijke bijdragen levert, niet kon voltooid worden, zal een deskundige echter het den laatstgenoemden voorzeker dankweten, dat zij, om deze onvolledigheid, hetgeen BOSVELD, bij een werk van zoo wijden omvang, zoo keurig heeft voorgearbeid, niet terughielden; en welligt dat dan ook nog eenmaal voldaan worde aan hunnen wensch, dat er een *tweede* BOSVELD moge gevonden worden, die vervolge en voltooije, hetgeen de *eerste* heeft moeten staken en onvolkomen overlaten.

Het vierde en laatste Deel, *bevattende onderscheidene kleine Bijlagen*, (en hetwelk, volgens den titel, een jaar vóór het *derde* werd uitgegeven, alhoewel het het *vierde* genoemd wordt, en ons ook gelijktijdig ter hand kwam) onderzoekt: I. *De oudheid der Chaldeën of Babyloniërs;* welk onderzoek geheelenal uitvalt tot staving der H. Schrift. II. *De oudheid der Tyriërs, Trojers*, enz. In III wordt over *de* 65 *jaren van Jes. VII:* 8 gehandeld, en de lezing van 25 jaren, door KENNICOTT opgegeven, en deze *varians*, als, ook Chronologisch gesproken, *nergens goed toe*, verworpen. Bijlage IV loopt over *de Babylonische gevangenis;* men vindt hier, hetgeen tijdrekenkundig ter zake dient, op weinige bladzijden bijeen; terwijl zich BOSVELD aan het slot verklaart, bij de lijst van PTOLOMEUS en zijn eerste jaar van CYRUS te blijven. V gaat over *de laatste Koningen van Babel;*

geen gemakkelijk onderzoek inderdaad, en waarvan BOSVELD ten slotte nog niet geheel bestemd durft spreken, alhoewel de geloofwaardigheid van DANIËL buiten alle bedenking blijft. VI behandelt *de Geslachtlijst van Zerubbabel*, en VII. *Phlegons Zonsverduistering*, als niet blijkende dezelfde te zijn met die bij Jezus dood. VIII doet onderzoek naar VITELLIUS *stadhouderschap*, en HERODES huwelijk met HERODIAS. De IXde Bijlage is uit de *Bibliotheek van Theol. Letterkunde*, waarin dezelve reeds voorlang geplaatst werd, in derzelver volle waarde bekend, en gaat over *den Schrijver enz. van den Brief aan de Hebreën*, welke, naar BOSVELD's gevoelen, geenszins de Apostel Paulus is. De Xde of laatste, eindelijk, onderzoekt *de wijze en den tijd van den dood der twee vermaarde Apostelen*, PETRUS en PAULUS; welk onpartijdig onderzoek in het geheel niet uitvalt overeenkomstig het gevoelen der Pausgezinden.

Wij meenen, dat deze aanmelding genoegzaam is van een werk, hetwelk den eigenlijk gezegden Geleerde geldt; en die, zoo hij het zich nog niet heeft aangeschaft, slechts aanwijzing behoeft van hetgeen hij hier, door eenen BOSVELD bearbeid, vinden kan: terwijl wij met herhaalde betuiging van ons gevoel van verpligting aan wijlen den geleerden Schrijver en de waardige verzorgers van deze zijne nalatenschap de pen nederleggen.

Leerredenen door I. J. DERMOUT, *buitengewonen Hofprediker van Z. M. den Koning der Nederlanden, en Predikant in 's Gravenhage. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. 1819. *In gr. 8vo. VIII, 319 Bl. f* 3-:-:

Schoon de voortreffelijke Kanselredenaars, wier arbeid ons ter beoordeeling wordt toegezonden, bij den geringen omvang van ons Tijdschrift, niet van ons vergen kunnen, dat wij hunne kerkelijke redevoeringen altijd met die vermelding van bijzonderheden aankondigen, welke zij an-

anders wel verdienen, zoo maken wij daarin toch nog al eenig verschil ten aanzien van hen, van wier arbeid in dit vak wij voor de eerste reis verslag moeten doen. Daarom doen wij het ook ten aanzien dezer Leerredenen van den beroemden DERMOUT, welke wij tot de, in ieder opzigt, uitmuntendsten rekenen.

In de eerste, over Job V: 17—27, en behandelende *de gronden der gerustheid, welke de Godsdienst ons omtrent de beschikking van ons lot inboezemt*, treft ons al aanstonds de korte, zakelijke en populaire opgaaf van inhoud en doel dezes oudsten Bijbelboeks, gevolgd door eene tekstverklaring, in welke wij deze zelfde eigenschappen prijzen; na welke eene voordragt van het thema volgt, voorzien met al die vereischten, welke een zoo veelvuldig bewerkt en, zelfs door den aanvanger in de kunst der godsdienstige rede, zoo gemakkelijk geoordeeld onderwerp voorzeker noodig heeft, om de aandacht bezig te houden, en welke ook verwacht worden, dat de man van naam aan zijnen arbeid niet zal laten ontbreken. — De tweede Leerrede behandelt *de waarde van den mensch*, naar Ps. VIII; ook een onderwerp, dat, naarmate het menigvuldig is voorgedragen, waarlijk *genie* vereischt, om wederom, mits op eene onderhoudende, zoo gij wilt nieuwe, wijze, en met gepaste invlechting van 's menschen onwaarde tevens, behandeld te worden. En dit vinden wij hier, zonder dat iets te wenschen overig blijve. De Redenaar laat niet na, op eene natuurlijke en treffende wijze, het oogpunt aan te toonen, van hetwelk beschouwd, en den oorspronkelijken stand, van welken inderdaad de mensch als een voortreffelijk wezen moet beschouwd worden; en zulks wel zoo, dat juist de duistere zijden van zijne natuur, gelijk ook de grootheid van God, tegenover welke de hoogheid van den mensch tot *niet* zou moeten dalen, nu dienen om deze te verheffen. Inzonderheid wordt de overbrenging van dezen Psalm op Jezus Christus zeer natuurlijk verklaard, door de aanmerking, dat datgene, wat in genen van den mensch als mensch gezegd is, in die Schriftuurplaatsen, welke hem

op

op Jezus overbrengen, van dezen, als onzen Heer en Broeder, wordt geroemd. — *De billijke wijze, waarop God ons werk in zijnen dienst beoordeelt en beloont*, naar Matth. XX: 1—16, is een ongemeener, maar ook op zichzelve moeijelijker thema, dat door den Heer DERMOUT echter zoodanig meesterlijk wordt bewerkt, dat de lezer dier gelijkenis in dezelve die beoordeeling en belooning Gods van ons werk, alzijdig en tot in alle bijzonderheden uitgedrukt, kunne vinden; schoon die omstandigheid, dat de grootheid der belooning niet alleen van hare gesteldheid in het afgetrokkene, maar wel inzonderheid van het meer of min nederig dankbare hart, waarmede zij ontvangen wordt, afhankelijk is, naar ons gevoel, ook wel afzonderlijk had mogen aangewezen zijn. — *De voortreffelijkheid van Jezus, als Godsgezant en Boetprediker*, wordt aangewezen naar aanleiding van Jezus gezegde: „Meer dan Jona is hier," Matth. XII: 41ᵇ., en de oplettendheid bij den aanvang der rede magtig opgewekt door de, toch zoo natuurlijke, aanmerking: hoe kwam Jezus er toe, zich te vergelijken met eenen, op zichzelven onbeduidenden, man, als Jona? welke vraag, echter, haar ongemeen en voldoend antwoord vindt; waarna de voortreffelijkheid van Jezus boven Jona wordt betoogd, door de vergelijking van beider *prediking*, *gezag* en *karakter*. — De twee, nu volgende, Leerredenen, de eene over *de menschenkennis van Jezus*, naar Jo. II: 25ᵇ., en de andere over *den Bijbel, als eene bron van ware menschenkennis*, naar Ps. CXIX: 99, 100, houden wij voor de voornaamste onder de meesterstukken dezes bundels, uit hoofde van de moeijelijkheid, welke aan naauwkeurige dispositie en volledige uitvoering dezer thema's eigen is: want er is voorzeker wel veel van te zeggen; maar de meester wordt vereischt, om in dit vele niet doelloos rond te dwalen en uit te weiden, om toch ook niets te vergeten, wat behoorde gezegd te worden, en alles dáár te plaatsen, waar het staan moet. Dit moge van meer stoffen gelden, ons komt het voor, dat de genoemde wel zeker behooren tot de gene, van welke het geldt; terwijl

wijl toch de bewerking van den Heer DERMOUT ons niets te wenſchen overig laat. Alleen zij ons de aanmerking vergund, dat de menſchenkennis een van de vereischten was, door den Jood bij den Mesſias inzonderheid verwacht, gelijk uit Joodſche geſchriften blijkt, maar ook uit de gereede toeſtemming van Nathanaël, dat Jezus de Koning van Israël was, zoodra deze hem een bewijs had gegeven, dat Hij hem kende, en uit de overhelling tot geloof bij de Samaritaanſche vrouw, omdat Hij haar alles gezegd had, wat zij gedaan had. Dit nu zoo zijnde, zou de vermelding van deze omſtandigheid in de eerſte dezer twee Leerredenen zeer gepast zijn geweest. — In de Leerrede: *Paulus te Athene*, Hand. XVII: 16—21, wandelen wij, zoo te ſpreken, met dien Apostel in deze ſtad rond, nemen hare uitwendige geſteldheid waar, gelijk ook den trap van beſchaving, waarop hare aanzienlijkſte burgers te zijnen tijde ſtonden, den toenmaligen ſtaat van den Godsdienst des volks, en het kenmerkende van deszelfs karakter. — Zoo worden wij voorbereid, om, in de laatſte Leerrede: *de Redevoering van Paulus op den Areopagus te Athene*, Hand. XVII: 22—31, aan te hooren en naar hare doelmatigheid te waarderen.

Degelijkheid, ſmaak, menſchen- en Bijbelkennis, volheid, vloeibaarheid en natuurlijkheid van ſtijl, alles, om kort te gaan, wat den Godsdienſtigen Redenaar vormt, is bij den Eerw. DERMOUT in de uitſtekendſte mate aanwezig, en wij zien deszelfs, in de Voorrede beloofde, *Tafereelen uit het huisſelijke leven, volgens den Bijbel*, met verlangen te gemoet.

Za-

Zamenspraak tusschen Jezus en de Akkerlieden, over den wezenlijken staat van het tegenwoordig Christendom en deszelfs Leeraars, tot ontdekking van den afval en de openbaarmaking der waarheid, zoo als zij in Jezus is, en ook in de eerste Christenen naar den Pinksterdag openbaar is geworden. Opgedragen aan alle onderscheidene Leeraars en Gemeentens der zoogenaamde Christenheid in alle deze dagen. Door STOFFEL MULLER, *en voor deszelfs rekening gedrukt op de Boekdrukkerij van* J. Hendriksen. *In gr. 8vo. 56 Bl. f* :-7-:

Heeft iemand onzer Lezeren nog niets vernomen van zekere dweepachtige Separatistische Sekte, die vóór eenigen tijd hier en daar in Zuid-Holland, en in het bijzonder op het dorp *Waddinxveen*, bij Gouda, eenig opzien maakte, hij verloor daar weinig bij. De Kerkbesturen beschouwden dien kleinen aanhang als van te weinig belang, en deszelfs gevoelens, zoo veel men die ontdekken kon, als te dol, om een onderwerp te zijn van ernstige waarschuwing, wederlegging of bemoeijing. Ook liep die aanhang van zelve, indien wij genoegzaam onderrigt zijn, te niet. Van politieke of regterlijke vervolging dezer scheurmakers vernamen wij natuurlijk ook niets; want iemand om zijne godsdienstige gevoelens te moeijen, is, God zij geloofd! niet meer in gebruik, noch ook mogelijk in dit Koningrijk, waar de vrijheid van Godsdienst en geweten zoo stellig en ondubbelzinnig gewaarborgd is. Enkele personen, en daaronder, zoo men zegt, ook de Schrijver van dit boekje, geraakten in handen van den burgerlijken regter, niet uit hoofde van gevoelens, maar van bedrijven. Wij weten niet, of dezelve ingevolge regterlijk vonnis geconfineerd zijn, dan of zij beschouwd en behandeld zijn als waanzinnigen; maar het schijnt zeker, dat zij niet meer losloopen. Dit boekje van STOFFEL MULLER bevestigt, hetgeen wij van de gevoelens van hem en de-

ze Separatisten vernomen hebben; schoon het niet dat alles in zich bevat. Zooveel blijkt, dat deze Schipper, hetgeen Jezaia I ter bestraffing gezegd wordt, op de tegenwoordige Protestantsche Kerk en derzelver Leeraren van regtstreeksche en eigenlijke toepassing houdt; dat bij hem ieder waar Christen een Priester, Koning en Profeet is; dat het, naar zijne meening, te wenschen ware, dat het hedendaagsch priester- en leeraarsambt ophield; en dat hij klaagt, dat thans die genen, die het van den Vader gehoord en geleerd hebben, (Schipper STOFFEL MULLER en zijne volgelingen) belet worden in de gemeente te spreken, en de steen zijn, die van de bouwlieden verworpen wordt, door de magt van het beest; tegen de leer van Paulus, 1 Cor. XIV: 29, 30, 31 en 57; maar dat dit niet lang meer alzoo duren zal. Vooral beweert hij, dat de volmaakte wet ons Hand. II: 41 en IV: 31 wordt opgegeven, en alzoo volkomene gemeenschap van alle uitwendige goederen en bezittingen onder de Christenen ten spoedigste behoort te worden ingevoerd; waarbij dan zeker Schipper STOFFEL en de zijnen goede rekening zouden vinden. Zoo ver wij de brabbeltaal verstaan, komt het ons voor, dat hij... een regte Stoffel, en zijn geschrijf tot niets, dan tot misdruk, in de Christelijke huisgezinnen bruikbaar is.

De Wederkeering van Noach's Dagen, bij wijze van Zamenspraken tusschen Charlotte, Christine en Lodewijk; door HEDWIG SUZANNA MANGER, *Wed.* MANDT. *Te Leyden,* *bij* de Wed. D. du Saar, 1820. *In gr. 8vo.* 31 *Bl. f* :-5-8

Wij twijfelen geenszins, of deze *Wederkeering van Noach's Dagen* zal *zekeren* ouden Heer *Professor en velen* eene aangename en stichtelijke uitspanning zijn (*). Wij hebben het boekje met weemoed ter zijde gelegd, daar het

(*) *Letteroeff. voor* 1819, bl. 224.

hetgene, op eene andere wijze en met verstandige menschkunde gezegd, een woord op zijn pas had kunnen zijn, op deze wijze overdreven en ingekleed, onzes inziens, niet anders kan, dan het kwaad, hetwelk men wil te keer gaan, verergeren.

Proeve eener Geneeskundige Plaatsbeschrijving (Topographie) der Stad Amsterdam. Door C. J. NIEUWENHUYS, *Med. et Chir. Doct. enz. IIIde en IVde Deel. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1820. *In gr. 8vo. XIV, 348, en XX, 382 Bl. f* 13-14-:

Met de uitgave dezer twee deelen, welke elkander spoedig gevolgd zijn, zien wij dit belangrijk werk voleindigd; en wij mogen dus den verdienstelijken Schrijver gelukwenschen met de zoo wèl geslaagde volvoering zijner moeijelijke taak. Deze deelen zijn niet minder rijk van inhoud, dan de vorigen. Zij bevatten de achtste tot de twaalfde afdeelingen dezes werks. In de *achtste* wordt over den *toestand en onderstand der gezonde armen* gesproken. Wij zien daaruit, dat het getal dier armen verbazend groot is, onmetelijke sommen kost, weinig ware, duurzame verbetering in hunnen toestand aanbrengt, en daardoor aanleiding geeft tot zeer vele en zeer kwaadaardige ziekten. De *negende* beschouwt *de zieke en, voor een tijdlang, tot werken ongeschikte armen*, en is voor den geneeskundigen inzonderheid belangrijk, door eene zeer naauwkeurige beschrijving en, zoo verre wij kunnen nagaan, onpartijdige beschouwing der gast- en ziekenhuizen. Hier ontvangen wij eerst een berigt van de manier, waarop de armen aan derzelver huizen verzorgd worden, en waaruit wij, met leedwezen, bemerken, dat dezelve noch algemeen, noch genoegzaam is. Zeer ware het te wenschen, dat de voorslag van den Schrijver, om de twaalf jongste doctoren met de behandeling der stads-armen te belasten, ingang vond. Hier-

Hierop volgt eene befchrijving der gasthuizen, van het binnen- en buiten-gasthuis, en dat der Hoogduitfche Israëlietifche gemeente. Die der twee eerfte gaat van de plattegronden dier gestichten vergezeld. Het goede dezer gestichten erkennende, leert NIEUWENHUYS ons dezelve, als geneeskundige inrigtingen, juist niet van eene zeer fchoone zijde kennen, maar toont duidelijk aan, dat zij, althans het buiten-gasthuis, (en dit laatfte zelfs in weerwil van deszelfs voortreffelijke ligging) zeer vele gebreken hebben. Om hiervan overtuigd te zijn, behoeft men flechts te weten, dat de fterfte, zelfs in het eerfte, grooter is, dan in eenig gasthuis in Engeland, Frankrijk of Duitschland, waarvan de fterfte bekend is, en dat ieder zieke door elkander bijna twee maanden tot zijn herftel noodig heeft, dat voorzeker te veel, en alleén reeds een bewijs van eene verkeerde inrigting is. Vooral is ons de ligging der zieken, derzelver bedekking, kleeding en voeding zeer ondoelmatig voorgekomen. Het geneeskundig perfoneel is ook te gering. Daarin kon ligt voorzien worden, door deze gasthuizen tot oefenfcholen der praktijk te maken, waartoe zij, in 't oog van den Schrijver, zeer gefchikt zijn. Wanneer men, even als te Weenen, behalve de gewone geneesheeren van het gesticht, daarin tevens eenige jonge artfen toegang gaf, en de geheele inrigting dier beide hospitalen verbeterd werd, zouden onze ftudenten in de geneeskunde niet naar vreemde landen behoeven te trekken, om zich tot de uitoefening hunner kunst te bekwamen. De regeringen der kleinere fteden moesten dan ook, bij de beroeping van ftads-geneesheeren, zeer daarop zien, of de Candidaat van die gelegenheid gebruik had gemaakt. Zoo konde het bezoeken van Amfterdam, ter voltooijing der geneeskundige ftudie, eene vaste gewoonte worden, al werd hetzelve geene wettelijke bepaling.

In het tweede hoofdftuk van deze afdeeling fpreekt de Schrijver over de verzorging der *arme kraamvrouwen*, en, bij die gelegenheid, over de kraamvrouwenzaal in het binnen-gasthuis. Schoon ook hier wel het een en an-

der te wenschen overig blijft, moeten wij, tot onze blijdschap, erkennen, veel gunstiger resultaten gevonden te hebben. Ook in de behandeling der in arbeid zittende vrouwen, aan hare huizen, is, door de naauwkeurigste instructiën, zoowel voor vroedvrouwen als vroedmeesters, zeer doelmatig voorzien; zoodat hier niets gevorderd wordt, dan de ijver en hulpvaardigheid dergenen, aan welke dat werk is toevertrouwd.

Het derde hoofdstuk loopt over de verzorging der *krankzinnigen;* en wij leeren er uit, dat dezelve *allerslechtst* is. Het ontbreekt ons land nog geheel aan doelmatige inrigtingen van dien aard, althans aan zulke, die ook eene geneeskundige waarde hebben. Enkele bijzondere Instituten zijn er wel, die, blijkens de uitkomsten, niet geheel ongeschikt zijn; doch dezelve zijn niet voldoende, en alleen zij, die vrij groote onkosten kunnen bestrijden, kunnen er gebruik van maken. Wij zien dan ook het groote nadeel niet in, hetwelk NIEUWENHUYS aan dezelve toeschrijft. Wanneer zij onder het toevoorzigt der Regering staan, zal men, door middel van dezelve, niet gemakkelijk menschen uit de maatschappij doen verdwijnen, welke men er gaarne uit zag. Wij vinden, dat de Schrijver hier, en in 't algemeen, te veel van den *Staat* vergt. Wanneer de Staat, of het Gouvernement, *alles* aan zich trekt, alle koesterende warmte en verkwikkend licht van zich, als van de éénige zon, wil doen afstralen, dan verandert het volk in een' hoop marionetten, welke door de Ministers in beweging gebragt worden.

Het vierde en laatste hoofdstuk dezer belangrijke afdeeling maakt ons bekend met de middelen, welke er ter redding van drenkelingen in 't werk worden gesteld, en wijst ons daarbij op de verdiensten, in dezen, van de wereldberoemde Maatschappij: *tot redding van Drenkelingen.*

Het vierde deel levert ons, in de *tiende*, *elfde* en *twaalfde* afdeelingen, eene belangrijke beschouwing van *de verzorging der armen*, *de opvoeding van ouderlooze of verlatene kinderen*, en *den staat der gevangenissen.* Maar,

hoe

hoe belangrijk dit gedeelte van het werk ook zij, welke groote opofferingen aan tijd en arbeid hetzelve den Schrijver moet gekost hebben, wij kunnen het ons naauwelijks als een gedeelte der *geneeskundige Topographie* voorstellen. Welk belang heb ik er, als *arts*, bij, of in welke betrekking tot de kunst staat het, uitgelegd te vinden, hoeveel eene Generaalsweduwe, en vervolgens elk krijgsman, naar zijnen rang, uit het fonds van Waterloo trekken; hoeveel eene proveniersplaats in het oude-mannen- of leprozenhuis kost; welke vereischte men daartoe hebben moet, en wat men er voor krijgt; hoe de Godshuizen en andere gestichten bestuurd worden, en aan wie bestuurders rekenschap geven van derzelver administratie; hoeveel keukenmeiden, keldermeiden, werkmeiden er in dit en dat wees- of armenhuis gevonden worden; hoe het gelegen zij met den financiëlen staat dier gestichten, enz.? Wij vinden hier ook wel alles, tot de geneeskundige beschouwing dier inrigtingen behoorende; de Schrijver maakt ons, ook hier, op vele gebreken, vooral in de ligchamelijke opvoeding der kinderen in de Godshuizen, en op den ellendigen staat der gevangenissen, opmerkzaam; doch dit verzinkt nu zoo zeer onder het staatshuishoudkundige en statisticke, dat men het inderdaad naauwelijks bemerkt. Wij vinden dit jammer: want de eenheid gaat, zoo doende, uit een werk verloren, hetwelk ons de overtuigendste bewijzen heeft opgeleverd van des Schrijvers algemeene kundigheden, onvermoeide arbeidzaamheid, uitstekende schranderheid en onkreukbare waarheidsliefde, en hem dus een onbetwistbaar regt geeft op de erkentenis zijner land- en stadgenooten.

JACOBI DE GELDER Oratio inauguralis de commodis atque emolumentis, ab iis consequendis, qui mathematum ac rerum naturalium perscrutandarum studia cum litterarum humaniorum cultu feliciter conjunxerint, habita publice die 6 Novembris 1819, quum Professoris extraordinarii munus, in nobilissimo mathematicorum et physicorum ordine academiæ Lugduno-batavæ, solemni ritu, capesseret. Hagæ Comitum, apud *Fratres van Cleef.* 1819. 8vo. f. maj. pp. 58. *f* :-15-:

Het onderwerp, dat de Heer DE GELDER zich ter behandeling in deze voor ons liggende Redevoering voorstelt, is, in de nieuwe betrekking, waarin hij optreedt, allezins gewigtig. Na, in eene uitvoerige Inleiding, een beknopt verslag gegeven te hebben van zijne letterkundige loopbaan, en den zamenloop der omstandigheden, welke hem aan Leidens Hoogeschole bragten, berigt hij zijnen toehoorderen, dat hij hen zal onderhouden over de voordeelen en genoegens, welke de beoefening der wis- en natuurkundige wetenschappen, indien zij met de aankweeking der letteren gepaard gaat, moet te weeg brengen.

Indien wij ons een auditorium van gemengde toehoorders voorstellen, onder welke sommige, nog niet geheel genezen van de vooringenomenheid tegen de wiskundige studiën, gevonden worden; andere, die door de moeijelijkheid van dezelve worden afgeschrikt; en in een tijdvak, in hetwelk men, het zij dan te regt of ten onregte, klaagt over de velerlei Collegiën, die de Heeren Studenten verpligt zijn bij te wonen, en andere omstandigheden meer, welke men in den omgang met de leden der Universiteit het best leert kennen, — dan waarlijk kan men de door den Heer DE GELDER op zich genomene taak niet als eene der gemakkelijkste beschouwen: hoe ligt toch kan een enkel woord, een enkel gezegde, verkeerd verstaan of opgevat, een vooringenomen oor kwetsen,

ſen, en dikwijls eenen nadeeligen indruk te weeg brengen, dien de overige verdienſten der rede naauwelijks kunnen vergoeden? Wij willen dit niet gezegd hebben, om te kennen te geven, dat zulks inderdaad het geval geweest zij; wij kennen te wèl de verlichte denkwijze van de Leidſche Univerſiteit, om zulk een nadeelig vermoeden tè koesteren; maar het is eenen Redenaar, die in het openbaar optreedt, om eene zaak, welke hem na aan het hart ligt, te bepleiten, niet ten kwade te duiden, dat hij het geheele beleid zijner rede daarhenen rigt, om, door klem van redenen, zijn onderwerp te ontvouwen, en, als 't ware, ongevoelig, zijnen toehoorderen hunne toeſtemming af te dwingen. Deze analytiſche manier, door den Hoogleeraar gebezigd, is toch die, welke in zulke gevallen, door de voornaamſte meesters der kunst, als de geſchiktſte wordt voorgeſchreven; en deze taak heeft de Heer DE GELDER, zoo als het ons ten minſte, na eene aandachtige lezing en herlezing, is voorgekomen, van bladz. 15 tot 50, met beknoptheid, duidelijkheid, volledigheid, en daar, waar het onderwerp zulks gedoogde, niet zonder ſieraad, behandeld: althans de rijkheid der zaken, de zamenhang en natuurlijke uiteenzetting der denkbeelden, de hier en daar verſpreide geſchiedkundige trekken, de krachtige beſtrijding der vooroordeelen, het duidelijk aangewezen verband tusſchen Wis- en Natuurkunde, de onbetwistbare voordeelen van deze op alle menſchelijke kunſten en wetenſchappen, hebben zeer gepast het drooge en vervelende weggenomen, dat men doorgaans in het behandelen van zulke onderwerpen meent te ontwaren, en waarvan vele redevoeringen over wetenſchappelijke onderwerpen, letterkundige zelfs niet uitgezonderd, niet altijd zijn vrij te pleiten. Dan, volgen wij den Hoogleeraar zelven.

Na, in eene korte en zaakrijke inleiding, de werkingen van 's menſchen geest met kracht en waarheid afgeteekend, en gezegd te hebben, dat alle werkingen van het menſchelijk verſtand tot eene dezer twee hoofdzaken kunnen gebragt worden: 1°. dat wij over de begrippen,

ons door de zintuigen aangebragt of door ons zelve ontworpen, wèl en naar waarheid denken en redeneren; 2°. dat wij onze gedachten aan anderen met juistheid voorstellen, — geeft de Heer DE GELDER eene algemeene bepaling van kunst, als bestaande in regels, om eenig ding goed, vaardig en sierlijk te volbrengen; en inderdaad, zoo als de Redenaar te regt opmerkt, alle kunsten, hoezeer zij in derzelver doel verschillen, stemmen met elkander in dit punt overeen.

Deze inleiding brengt den Hoogleeraar ongevoelig tot eene beknopte beschrijving van den eigenlijken aard der Reken- en Meetkunst, (bladz. 17 en 18) derzelver onderling verband en zamenhang, waarvan de laatste in de leer der evenredigheden reeds zoo zigtbaar is; en na wijders opgemerkt te hebben, dat de Meetkunst van den tijd van ARCHIMEDES tot in de zestiende eeuw is blijven stilstaan, ontvouwt hij, op eenen wijsgeerigen trant, de oorzaken van dien stilstand. De Ouden, zegt hij, hadden het zoo verre gebragt als hunne hulpmiddelen gedoogden; maar zij waren verstoken van een hulpmiddel, om in de rijke mijn, die het gebied der ruimte en uitgebreidheid ons aanbiedt, dieper in te dringen: dit hulpmiddel is de kunst, om over de getallen en derzelver zamenstellingen in het afgetrokkene, en zonder op de waarde van dezelve te letten, door middel van teekens te redekavelen: deze kunst, meest onder den naam van Algebra bekend, was wel door DIOPHANTUS, in de vierde eeuw, zoo als algemeen geloofd wordt, uitgevonden, en door de *Arabieren* eenigermate aangekweekt; maar de uitvinding van geschikte teekens, in welke het wezenlijke der kunst bestaat, is van de XVII en XVIIIde eeuw. Tot op den tijd van DESCARTES bestond de Algebra slechts in eene kunstmatige oplossing van ingewikkelde rekenkunstige vragen; maar deze groote wijsgeer, die verhevene kunst op de Meetkunst hebbende toegepast, en begonnen zijnde, waar de Ouden gebleven waren, deed alles van gedaante veranderen. Vanhier, dat de hedendaagsche wijsgeeren, door het aanwenden van

die

die voortreffelijke teekenſpraak, de Ouden verre vooruit zijn geſtreefd. Bijaldien, hetgeen niemand zal ontkennen, de Hoogleeraar, door de uitgave zijner menigvuldige werken, welke vooral uitmunten door eene duidelijke voorſtelling van de moeijelijkſte zaken, en eene heldere aanwijzing van het natuurlijk verband der waarheden, regt verkregen heeft op de erkentenis en de achting van het algemeen, — dan zullen die gevoelens nog meer klem erlangen, wanneer men met de vereischte aandacht deze doorwrochte Redevoering zal hebben gelezen: zij levert een nieuw bewijs op, hoezeer de Heer DE GELDER zich toelegt op zelfdenken, op het vereenvoudigen en beſchaven van de gewigtigſte grondbegrippen, waarop de wiskundige wetenſchappen rusten.

(Het vervolg en ſlot hierna.)

De Aarde en hare Bewoners, volgens de nieuwſte Ontdekkingen. Naar het Hoogduitsch van E. A. W. VON ZIMMERMANN. *VIde Deel. Met Platen. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1819. *In gr. 8vo.* 334 *Bl. f* 3-12-:

De vertaling van dit nuttige en aangename werk gaat geregeld en ſpoedig voort. Wij ontmoeten hier een der belangrijkſte gedeelten der Aarde, *Peru*, *Paraguay* en *Tucuman*, de groote bergketenen, vuurbergen, watervolkanen en reuzenſtroomen van *Zuid-Amerika*, (de *Andes*, de *Amazonen-* en *Plata*-rivieren, wier mond 30, ja 40 mijlen breed is) de verbazende goud- en zilvermijnen, die de vroegere *Spanjaarden* voor bergen van goud en zilver hielden, met eene dunne aardkorst bedekt, die digte, eeuwige wouden, met de kostbaarſte geneeskrachtige en andere nuttige planten bedekt, waar de reiziger, die nog pas de kale, met eeuwig ijs en ſneeuw bedekte, gebergten verlaten heeft, den grond niet zien kan door den digten plantengroei, en in 500 uren geen' enkelen ſteen

ontmoet, meer zuidwaarts die onoverzienbare vlakten, waar men 117 mijlen verre geenen enkelen heester, en niets dan gras ziet, zoo hoog, dat het eene verkwikkende ſchaduw geeft tegen de brandende zonneſtralen, waar dan ook het horenvee en de paarden (aldaar uit *Europa* aangevoerd) zoo vermenigvuldigd zijn, dat een os in 1750 ſlechts *acht ſtuivers* kostte, en men in 1697 voor ééne pijp drie paarden kocht, en zes *Spanjaarden* zich, voor *tweeduizend* aangebragte paarden, met eenige ellen laken vergenoegden, om nu van de vele muilezels, ſchapen, honden enz. niet te ſpreken. Daar groeit de kostbare *Algarova*, of Johannes-broodboom, een middel tot herſtelling der krachten, en de voortreffelijke *Paraguay-thee*, een was, door mieren bewerkt, de *Copaiva*-balſem, enz. Doch wij zien tevens, hoe de mensch geen goed onvermengd van kwaad mag genieten; hoe dat heerlijke *Peru*, met zijnen geneeskrachtigen *China*-bast, zijne goud- en zilvermijnen, zijne nuttige *Lama's* (eigenlijk *Gama's*), welke den kameel vervangen, en fijne woldragende *Vicunna's*, zijne verhevene natuurtooneelen en onvergelijkelijke vlakte van *Quito*, nogtans juist dáár, in die vlakte, en in den omtrek, aan aardbevingen blootſtaat, die wel eens aan 20,000 menſchen het leven kosten. Dan meenen de vrije volken, die zich tegen *Spanje's* overheerſching in bergkloven en digte bosſchen verſcholen hebben, dat God den Hemel verlaat, om de menſchen te bezoeken; dan ſpringen zij uit hunne hutten, ſtampen met de voeten, en roepen: *Hier zijn wij! hier zijn wij!* Immers bij de volken, tot welke de weldadige beſchaving der *Incas* niet was doorgedrongen, en die daarna door de *Spanjaarden* tot het Christendom zijn overgehaald, heerscht nog het dwaasſte bijgeloof. Zien zij een' aap met een' langen baard, men knielt voor hem, als voor een' Aartsvader. Bij de begrafenis der *Caciquen* bootst men het geluid van alle dieren na, en zulks tot eere van den overledenen; doch ſtraks daarna volgen tranen en gejammer. In *Paraguay* gelooft men, dat bij eene zons- of maansverduistering het geſtarnte door luchthonden gebeten wordt, en men ſchiet

naar

naar dezelve met pijlen. Terwijl het gedeelte des lands aan de oostzijde der bergen regelmatig een gedeelte des jaars aan ſtortregens blootſtaat, en alsdan in eene bare zee verkeert, regent het aan de oostkust, ter lengte van 10 graden of 250 uren volgens ZIMMERMANN, volgens anderen van 400 uren, geheel niet; doch op vele plaatſen wordt zulks door rijkelijken dauw vergoed. In een oogenblik komt men uit eene vruchtbare vallei in eene doodſche vlakte, zoo akelig als de woestijnen van *Afrika*. Hier ziet men kale, daar ruige bergen, met groote meren; hier is men in *Lapland*, daar in *Guinea*. In *Peru* verbasteren de *Europeſche* dieren ſpoedig, zelfs onze granen; terwijl de keerkringsgewasſen zoo ongemeen welig tieren, en in de geheimſte ſchuilhoeken geneesplanten groeijen. (Wij hebben deze en andere bijzonderheden getrokken uit de reis naar *Peru* der Zendelingen SOBREVIELA, GERBAL en BARCELO, die voornamelijk de *Pampas del Sacramento*, en verdere oostelijke deelen des lands, bezocht hebben, en van welke ook ZIMMERMANN verſcheidene berigten heeft overgenomen.) De oorſpronkelijke bewoners, ten deele zwak van verſtand, traag en ongevoelig, maar goedhartig, (in *Peru* en *Paraguay*, onder de *Spaanſche* heerſchappij) zijn in *Tucuman* en de *Plata*-ſtreken veel vlugger, geharder en ſterker, in zoo verre zij vrij met hunne paarden door de grasvlakten zwerven.

Men ziet uit deze korte opgave der voornaamſte onderwerpen, in dit Deel behandeld, hoe belangrijk de inhoud is. De Heer ZIMMERMANN heeft vele berigten geſchept uit min bekende Schrijvers, zoo als de Opziener der Mijnwerken HELMS, de *Jezuitſche* Zendelingen DOBRITZHOFER, JOLIN en anderen, die, op de plaatſen zelve ambtshalve lang verkeerd hebbende, zeer geloofwaardig ſchijnen. Voorts heeft hij ULLOA, HUMBOLDT, de reeds gemelde drie Zendelingen, doch vooral LA CONDAMINE en BOUGUER gevolgd, die deze landen tusſchen 1730 en 1740 met ongemeen veel vlijt hebben bezocht en bekend gemaakt.

ZIMMERMANN vergelijkt, in meer dan één opzigt met regt, de *Abiponers*, de onafhankelijke bewoners van *Tucuman*, met de oude *Duitschers* en *Batavieren* ten tijde van TACITUS, en houdt bij die gelegenheid eene strafrede op de nadeelen der tegenwoordige beschaving, ook grootendeels met regt; doch wij moeten daarbij niet uit het oog verliezen, dat, offchoon de *gehardheid* des ligchaams bij de levenswijze der *Abiponers* moge winnen, echter eene Natie, die jaarlijks, in weerwil harer langlevendheid, sterk afneemt door twisten, oorlogen, en de verschrikkelijke gewoonte der vrouwen, om hare vrucht te dooden, waarvan echter de meisjes uitgezonderd zijn, als welke zij verkoopen kunnen, (zie bl. 298) alles behalve benijdenswaardig en navolgenswaardig is. Wij zouden nader bij de Natuur kunnen blijven, zonder voorbeelden bij onze ruwe Voorvaderen, of bij de barbaarsche *Zuid-Amerikanen*, te zoeken; wij behoeven slechts tot onze Vaderen in de zeventiende Eeuw op te klimmen, wier gespierd voorkomen op hunne afbeeldingen nog genoegzaam doet blijken, dat zij beschaving en ligchaamssterkte zeer wel wisten te vereenigen.

De Schrijver heeft zich geheel buiten de jongste staatkundige onlusten gehouden, en ook de Vertaler, die zich voor het overige zeer wel van zijne taak heeft gekweten, rept geen woord van de groote verandering, die *Buenos-Ayres* in een Gemeenebest heeft veranderd.

De Ondergang der eerste Wareld. I—Vde Zang. Door Mr. WILLEM BILDERDIJK. *Te Amsterdam, bij* P. den Hengst en Zoon. 1820. *In gr. 8vo. XXVIII en 179 Bl.* *f* 2-18-:

De *Nederlandsche* taal bezat tot nu toe geen Heldendicht. Terwijl de andere *Europesche* Volken zich beroemen, *Portugal* op de *Lusiade*, *Spanje* op de *Araucana*, *Italië* op *het verloste Jeruzalem*, *Frankrijk* op de *Henriade*, *Engeland* op *het verloren Paradijs*, en *Duitschland* op de *Messiade*, waren in het Vaderland van HOOFT, VONDEL, ANTONIDES, VAN HAREN, VAN MERKEN en HELMERS slechts po-

pogingen van dien aard gedaan; er was niet één gewrocht, hetwelk men met den verheven titel van *Heldendicht* zou mogen bestempelen. VONDEL alleen zou misschien die gaping in onze Letterkunde vervuld hebben, zoo huisselijke ramp hem den lust niet benomen had, zijnen *Konstantijn* af te werken. Men zal toch de Bijbelsche verhalen in verzen, uit de achttiende Eeuw, zelfs de dichterlijke levensbeschrijvingen van *Abraham* en *David*, geene Heldendichten willen noemen; en zelfs de *Germanicus* is daartoe te zuiver historisch. De *IJstroom* en *de Hollandsche Natie* hebben vaderlandsche *Geniën* bezield; doch natuurlijk beletteden deze onderwerpen zelve, dat derzelver behandeling den naam van *episch*, in den gewonen zin, kon dragen. Want eensdeels moet het Heldendicht eene geschiedkundige daadzaak tot grondslag hebben, die, hoezeer dan ook in den nacht der tijden verloren, niet geheel in de lucht zweeft, zoo als de *Friso*; ten andere, echter, moet het geen bloot historisch verhaal zijn, hoezeer dan ook met dichterlijke sieraden getooid. Onze belangstelling moet door een mengsel van het geschiedkundige en wonderbare worden opgeluisterd, waarvan, naar ons denkbeeld, onder de nieuweren, TASSO het volmaaktste voorbeeld levert.

BILDERDIJK, bij ons reeds in allerlei dichtsoorten vereeuwigd, heeft de taak op zich genomen, onze rijke Letterkunde ook met een Heldendicht te doen prijken. Zoo iemand, was hij, doorkneed in zoo vele vakken van menschelijke kunde, daartoe de man. Het geheele gebied der Geschiedenis, der Fabelkunde en letterkundige voortbrengselen van onderscheidene Volken, der gewijde en ongewijde Oudheid, ligt voor zijne blikken geopend. Bij hem moest dan ook terstond de vraag levendig voor den geest komen: wat de *machine*, het wonderbare, kan en mag zijn, waarvan men zich, in den tegenwoordigen staat der denkwijze, in een Heldendicht heeft te bedienen? Om tegenwoordig nog JUPITER, NEPTUNUS, of zelfs APOLLO en andere *Olympiërs*, als *handelende personen* bij te brengen, gaat niet; men weet te zeer, dat zij slechts een spel der verbeelding zijn: dit is voor den Dichter een verlies; en de bejammering van dit verlies door een der dichterlijkste hoofden, die misschien immer bestaan hebben, door SCHILLER, is de éénige wijze, waarop men zijnen, anders hoogst *profanen*, zang *aan de Goden van Griekenland* eenigermate kan verontschuldigen. In plaats

van

van deze thans onbruikbare Godenleer, hebben MILTON en KLOPSTOCK zich van de bijbelſche leer der goede en booze Geesten, aan één almagtig, wijs en heilig Opperwezen ondergeſchikt, ter zamenſtelling van dichterlijke *machines*, bediend; en het heeft hun niet aan navolgers ontbroken, waarvan wij ſlechts ZACHARIA, in zijne *Schepping der Hel*, en SONNENBERG, in de *Donatoa*, of den *Oordeelsdag*, zullen opnoemen. (CHÂTEAUBRIANT beweert zelfs, dat de Christelijke leer ruim zoo voordeelig is voor de hoogere poëzij, als de *Griekſche Mythologie*; en hij heeft zulks in een Heldendicht in Proza, *les Martyrs*, waarin hij vooral de Heiligen en de Maagd MARIA niet vergeet, trachten te doen blijken.) Maar die Engelen en Duivelen hebben te weinig punten van aanraking met den mensch, en zijn, of te verre boven denzelven verheven, of door diep verval te afzigtig, om het belang te wekken der gemengde karakters, welke de *Griekſche* Oudheid in hare Goden, Halfgoden en *Heroën* vertoont. BILDERDIJK heeft dit diep gevoeld, en zich dus van eene oude overlevering bediend, om die geestelijke naturen, door eene ſoort van middelwezens, wel van ADAM, maar van den nog onſchuldigen ADAM, afkomſtig, nader te brengen bij onze natuur en ons geſlacht. Immers, het tooneel van zijn Heldendicht is de vroegere Wereld vóór den Zondvloed; zijn onderwerp, de misdaden, die haar den ondergang berokkenden. Tot grondſlag van het geheele ſtuk ligt de bekende Bijbelplaats, dat de kinderen Gods zich vermengden met het kroost der menſchen. Onder deze kinderen Gods, nu, verſtaat de Dichter onſterfelijke menſchen, door ADAM nog in het Paradijs voortgebragt, en, daar zij niet mede gezondigd hadden, ook niet in deszelfs ſtraf betrokken. Zij behouden ook nog hunne oude woonplaats, het Paradijs, hier als een' hoogen berg te midden der Aarde voorgeſteld, van waar al de hoofdrivieren, die dezelve bevochtigen, afſtroomen. Aan ſommigen van dezen, door de ſchoone dochters van ADAM, na den val geboren, bekoord, wordt, tot ſtraffe daarvoor, het *zwerven door de lucht* opgelegd; zij dalen echter, zoo 't ſchijnt, (want de Dichter is hier alles behalve duidelijk) telkens neder op aarde, en behouden hunne gemeenſchap met de menſchen. Hun kroost, de vervaarlijke Reuzen, bewonen het Noordoostelijk gedeelte der Aarde, (waarvan de Dichter, volgens de tooneelen zijner verbeelding, een Kaartje heeft ontworpen, dat bij het werk is gevoegd)

voegd) en voeren een' oorlog op leven en dood met de zonen van KAÏN, die het Zuidelijk deel des Aardrijks beſlaan; terwijl het kroost van SETH allengs door de magtige *Kaïnieten* verdrongen werd, of met dezen ineenſmolt. Deze Oorlog der Reuzen en *Kaïnieten* is nu de inhoud dezer vijf Zangen, die ſlechts een vierde gedeelte van het Heldendicht uitmaken, op welks voltooijing de Dichter ons weinig uitzigt geeft; doch wij hopen, dat hij, voor zijne eer, voor die onzer Natie, en voor het edelst genot zijner Landgenooten, zich anders zal bedenken. Immers, het gedeelte, 't welk wij nu reeds bezitten, geeft ons nog wel geen denkbeeld van het plan des geheels, (hoe zou dit ook mogelijk zijn?) maar bezit toch zoo vele ſchoonheden van den eerſten rang, is zoo *episch* in aanleg en vorm, heeft zulk eene nieuwe en belangrijke *machinerie*, dat wij gerustelijk hetzelve onder de latere voortbrengſels in dit vak eene zeer onderſcheidende plaats durven toekennen en verzekeren mogen. Zoo BILDERDIJK den Ondergang der eerſte Wereld voltooit, heeft *Nederland* aan geene andere Natie meer een Heldendicht te benijden.

Vier karakters ſteken daarin ver boven den drom der menſchen, Paradijsbewoners en Engelen uit. Het is FUAL, ook een dier weleer onzondige menſchen uit *Eden*, doch die een oog van begeerte heeft geſlagen naar eene der ſchoonſte dochters der Aarde, naar ELPINE, uit KAÏN's ſtam, maar bij SETH opgevoed. Zij draagt de vrucht zijner liefde onder 't hart, en verkwijnt in hare droefheid: de Onſterfelijke — want het ligchaam dezer vroegere *Adamieten* is niet log, gelijk het onze; het verheft zich naar welgevallen in de lucht, en.... Doch hooren wij den Dichter zelven! (Hij ſpreekt van het *tegenwoordige* menſchelijke ligchaam.)

't Verloor den hemelgeest, die 't eenmaal door mocht ſtralen,
't Oorſpronklijk weefſel zelfs, in 's aardrijks woeste dalen,
Die veêrkracht, die 't verhief en uitbreidde in de lucht,
En 't nam die logheid aan, waar onder 't velddier zucht.
Wij (*) mogen, met een lijf, uit fijner ſtof geweven,
Op d' adem onzer borst door lucht en ruimte zweven,
En zwieren naar 't ons lust, verheven op den ſtroom
Des Ethers, heemlen door, tot 's wareldś buitenzoom

En

(*) De Paradijsbewoners.

En waar 't oneindig niet de nooit beklimbre bogen
Van 't levenvol Heelal met nevels houdt omtogen.
Wij spannen 't lichaam uit, en schenken lucht en licht
Een' doorgang, die 't verbergt voor aangreep en gezicht:
Of doen het, meer verdikt door stoflijk samentrekken,
En, weer bién aan 't gevoel, *en*, 't oog ten voorwerp strekken,
Gelijk ik thands aan U mij aanbié, schoone Maagd!

Deze zalige Paradijsmenschen ondersteunen (dus verhaalt FUAL verder) dan ook hunn' gevallen' vader en moeder onzigtbaar in hunne nooden.

Wij hoorden 't noodgeroep bij Evaas barenssmart,
En hielden, onbemerkt, haar kniën onder 't kermen,
Of steunden 't wringend lijf, en vingen 't kroost in de armen,
Dat eens de onzalige aard die 't in zijn kommer voedt,
In weêrvergelding, met zijn lijken spijzen moet.

Doch met ADAM's dood brak de band tusschen het menschdom op de lagere Aarde en deszelfs meer verhevene broederen. Evenwel bleef deze Aarde schoon: de bekoorlijkheid harer dochteren troonde zelfs *Eden's* bewoners uit dat zalig oord naar beneden, en de Reuzen werden geboren. Ook FUAL verbeurt *Eden*, door zijne min voor ELPINE; maar hij zweert, zich aan het hoofd te stellen van het kroost zijner broederen, en met hen dat zalig oord te herwinnen. Dit zweert hij in die oogenblikken, dat hij zijne geliefde hoort jammeren, haar, de brooze stervelinge, aan al de moeijelijkheden blootgesteld ziet, die de Almagtige moeder EVA en hare dochteren opleide: maar wanneer nu de andere kinderen Gods, meer verwaten, in verbond treden met de Hel, om hun geslacht, de Reuzen, in een dreigend gevaar voor de woede der *Kaïnieten* te beveiligen, wraakt FUAL luid zulk een heilloos opzet, hetwelk echter algemeene goedkeuring vond. Wij nemen hier de vrijheid, aan te merken, dat deze snelle overgang van verhevene, nog zoo onlangs onschuldige en zuivere, wezens tot de verklaarde vijanden van God en zijn Rijk niet genoeg voorbereid, en, in de gegevene omstandigheden, (in zoo verre *waarschijnlijkheid* in zulk een onderwerp kan heerschen) onwaarschijnlijk is. Doch misschien moest dit dienen, om FUAL's karakter te doen uitsteken; misschien moest ook de groote waarheid, door de on-

ondervinding, helaas! zoo menigmaal gestaafd, worden ingeprent: dat er genoegzaam geene misdaad van hardheid, geweld, list of ontrouw is, tot welke men geene verschooning heeft gezocht in het edelste, onbaatzuchtigste gevoel, dat God den mensch heeft geschonken, — de liefde der ouderen tot hun kroost.

Behalve dit belangrijke paar, (wij vermoeden, dat ELPINE bestemd is, eene groote rol in het gedicht te spelen) vinden wij er nog een ander: SEGOL, halve broeder van ARGOSTAN, voorheen aanvoerder der *Kaïnieten*, maar in eenen burgertwist, door de Hel aangestookt, omgekomen; SEGOL, een' held, in den gewonen zin van dat woord, (ten minste zoo als hij ons tot nu toe voorgesteld wordt) die niet minder van eerzucht dan van dapperheid brandt, en ook de kroon des Aardrijks, het hooge doel zijner wenschen, verkrijgt. Op het slot des vijfden Zangs komt ons SEGOL wel voor als een lieveling der Godheid, tot iets grooters, dan aardsche zegepralen, bestemd; maar ook hier zou de Dichter ons meer belang voor zijnen held hebben ingeboezemd, indien hij hem minder prijs op de *kroon* had doen stellen. Een WASHINGTON zal ons, als held, altijd oneindig meer bekoren, dan een NAPOLEON. Voor 't overige worden de dapperheid en het beleid van dezen krijgsman, die de Reuzen driemaal verslaat, ons in het heerlijkste licht voorgesteld. Zijne gade, de minnende, getrouwe, zelfs een weinig ijverzuchtige ZILFA, is eene belangrijke vrouw: het legerhoofd zendt haar, op het punt van tegen de Reuzen op te trekken, naar het land van *Seth*, in den burg van *Beth-ur*, waar zij echter door de Reuzen verrast, en naauwelijks in veiligheid gebragt wordt. Wij verliezen haar, bij het einde dezer afdeeling, uit het oog; doch twijfelen niet, of zij is, gelijk ELPINE, gelijk SEGOL, (die, op het laatst des vijfden Boeks, in eene lichtwolk, en in eene bovenmenschelijke gedaante verschijnt) door den Dichter tot iets groots bestemd.

Ziet daar eene ruwe schets van het beloop des gedichts. Deelen wij nu nog enkele plaatsen daaruit ter proeve mede, die ons bij de lezing bij uitstek getroffen hebben. De eerste vertoont ons KAÏN's aandoeningen bij de geboorte van zijn' eersten zoon, HANOCH.

Met opgeheven handen
Riep KAÏN, toen zijn zoon, zijn HANOCH, hem gewierd,
Den God des zegens toe: „ Gij hebt gezegeviered!

'k Ver-

'k Verhard mijn borst niet meer, ik zink in tranen neder,
ô Almacht! ja 'k versmelt, mijn ziel werd week en teder,
Ze is menschlijk. 'k Ben, ô God, 'k ben vader: 'k voel het bloed
Van vader in dit hart, 't verandert mij 't gemoed.
Twist' kinderlooze met uw Almacht! ' Vloek' verwaten
Zich-zelv' en U, en dwing' zijn boezem zich tot haten,
Die in t aanvallig kind zich-zelven niet herteelt,
Geen hemel aanblikt in den aanblik van zijn beeld!
Ik kan niet langer!...., niet verstokt zijn, Uw genade
Niet trotsen; neen, mijn God! Ik heb en kroost en gade;
ô Wijt hun 't misdrijf niet van vader en gemaal!
Straf, straf me, ach! niet in die in wie ik ademhaal!
Dit, dit-alleen is straf, dit, lijden voor een' vader!
'k Aanbid U, God! genâ voor d' eersten plichtversmader!
Mijn oudren zondigden; ik, trapte in dollen zin
Mij-zelven, U ter spijt, het hart, de ribben in,
Ik doodde, in Abels dood, mij 't leven van het leven.
ô! Zegen thands mijn kroost, en 'k zal, u dankbaar, sneven."
Hier zeeg hij spraakloos neêr, in tranen als versmoord.
Men zegt, een Engel stortte, op 't uitgesproken woord,
Een' hemeldaauwdrop op zijn voorhoofd, die het teeken
Des bloedvleks, als een schim bij d'ochtend, deed verbleeken,
En 't uitgewischt had, had aan 't wraakgeschrei der aard
De vloek zijns vaders zich, bij 't misdrijf, niet gepaard.

Welke poezij! Bij den indruk, dien zij achterlaat, zien wij gereedelijk eenige hardheden enz., als: *Ze is menschlijk. 'k Ben, ô God, 'k ben vader. — En 't uitgewischt had, had — Ach! niet in die in wie* — over 't hoofd. Waarlijk! als *Dichter* mogen wij op BILDERDIJK trotsch zijn.

Van eenen anderen aard is de beschrijving van EVA's grijsheid. Het is een *pendant* tot de heerlijke schildering der pas geschapene EVA in VONDEL's *Lucifer*.

ô Eva, kunstgewrocht der Godheid, voor wier oogen
Gods Englen, *als voor God*,(!) vernietigd nederbogen,
En sluiers zochten om dien gloed te wederstaan
Die uitstroomde uit uw schoon! hoe greep u 't jammer aan!
Geen roos verwelkt zoo snel, gebroken van haar stengel!
Hier schreide en Cherubijn *en afgevallen Engel!*
Ja, *Satan-zelf* werd week, en voelde om u, berouw.
Der schepping heerlijkheid, wat is zij, dan de vrouw.

Ach,

Ach, bloemen van den grond! ach paauw- en fenixvederen!
Wat zoude uw vroeg verval de vaste ziel vertederen!
Wat zijt gij? sierfels, maar geen deel-zelf, waar het hart
Aan wortelt! Eva, ja, gij wierdt der Englen smart!
Hoe zagen we uw albast verrimplen en verschroeien!
Hoe 't morgenrood der kaak, zoo schittrend eens in 't gloeien,
Verduisterd, weggewischt! het oog van glans beroofd,
En 't stralend zonnegoud verzilverd op uw hoofd!
Hoe 's levens welbron aan uw' boezem, uit wier togen
Wij eens de Onsterflijkheid en Englenfierheid zogen,
Verdroogd, verflenst! Ai mij, wat wierd die volle borst?
Een strooboseh, door den staf des jammers uitgedorscht!
Een nevel overtoog, een wreede worm verknaagde
Het Godlijkst in 't Heelal, waar op ooit zonlicht daagde.
Ja, Evaas ouderdom was aller Englen straf,
En trok ons oog en hart van aard en menschdom af!

Bilderdijk heeft uitstekend het *costuum* weten te bewaren. Zijne strijders der vroegere wereld bedienen zich van dezelfde wapenen, die tegenwoordig nog de Wilden bezigen, knodsen, jagtsprieten, pijl en boog. Maar de *Kaïnisten*, meer beschaafd, hebben ook het kunstigste wapentuig en de meest geregelde slagorde. Bezien wij nog vlugtig eene schilderij van den afloop eens veldslags, door de kinderen van Kaïn aan de Reuzen geleverd, die reeds moeten deinzen.

Men worstelt door elkaâr,
Vertrappelt, wat er viel, en glibbert in de plassen
Van 't uitgestroomde bloed, die steeds opmerkbaar wassen.
Men breidt zich uit, en valt den krijgstroep in de zij'. —
Vergeefs! de zelfde punt verdedigt ieder rij;
En, als een egel, die, met uitgestoken pennen,
Den dashond bassen hoort en op zich af ziet rennen,
Zich als een hairbol in zijn stakklen samentrekt,
En 't lijf den tanden biedt, van allen kant gedekt,
Hoedt Segols schrandre vond zijn bende voor 't bespringen.
't Is heirspits, wat men ziet, onvatbaar voor 't doordringen.
Het rot der Reuzen grimt in 't rond, gelijk een leeuw
Die, brullende uit den buik met hongers scherpen schreeuw,
Den schaapsstal omvliegt en geen open weet te vinden.
Zijn brandend oog en muil sâmt moorden en verslinden;
Hij zweept zijn lenden met den geesel van zijn staart,

En bonst op deur en muur, en tuimelt over de aard;
En mat zich woedende af, met opgesparde tanden
En nagelkrommen klaauw, op de onbeweegbre wanden.
Zoo brult en briescht men om de speerbende; ijlt uit één;
Vliegt nogmaals toe; en deinst in wanorde; en stuift heen
Bij hoopen, smal gedund; en proeft op nieuw in 't wijken
De schichten, die op nieuw een menigt' doen bezwijken.
Vierhonderd laten zij op 't slagveld in hun vlucht;
En Kaïns zegekreet klinkt daavrend door de lucht.

Gaarne zouden wij nog den offerzang van ENOS mededeelen, dien een grijsaard aan SEGOL opzingt, en waardoor deze van den Zonne- en Starredienst tot den dienst des Eenen waren Gods wordt opgeleid; maar ons bestek duldt het niet, en wij meenen ook genoegzaam de waarde van dit nieuwste en merkwaardigste voortbrengsel onzes Hoofddichters te hebben aangetoond; doch kunnen niet voorbij, hem eenen misslag onder het oog te brengen, die ongetwijfeld het gevolg van vergissing is, en ook waarschijnlijk aan vele Lezers ontsnappen zal. Bij het afscheid van SEGOL en ZILFA moet gene haar beloven, in drie dagen van zijnen togt terug, en weder bij haar te zijn. Zij moet aan de overzijde van den *Freth* bij de *Sethieten* eene schuilplaats zoeken; terwijl SEGOL naar *Arbal* trekt, geheel in het Oosten, gelijk SETH in het uiterste Westen der Aarde. Dezen togt moet hij dus *heen en weder* in *drie* dagen volbrengen. Van het eene naar het andere einde der Aarde? Laat dezelve toen, volgens den Dichter, veel kleiner geweest zijn dan tegenwoordig, zulk een klein eiland in de Wereldzee is zij toch waarschijnlijk niet geweest.

Van wege zoo veel heerlijks, gaan wij den, in het Dichtstuk zelf, bl. 11, als bij de haren ingesleepten, wrevelen uitval tegen de Patriotten, denken wij, van 1787 en 95, alsmede (zie de Voorrede) dien tegen wijlen den kundigen VAN ENGELEN enz. enz., met stilzwijgen voorbij.

Nagelaten Gedichten van A. LOOSJES, PZ. *II Deelen. Met het Portret. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1819 *en* 1820. *In gr. 8vo. X, 178, en XXII, 172 Bl. f* 7 - 10 - :

De nagedachtenis van LOOSJES is te regt in zegening bij den

den regtschapenen *Nederlander*. Ja, dat was hij, in de volste beteekenis des woords, de werkzame, de edeldenkende, de begaafde LOOSJES, die, in zijne nuttige schriften, zoo regt goed op het Nederlandsch karakter te werken wist, vermaakte, leerde, stichtte, en wiens godsdienstig gevoel, goede smaak, verlicht oordeel, schrander vernuft en onvermoeide arbeidzaamheid hem de achting aller braven, die hem kenden, — en hoe open lag zijn karakter, hoe duidelijk spraken zijne schriften en daden! — verdienen en genieten deed. Ook als Dichter staat hij bij ons op hoogen prijs, en alleen de bevooroordeelde, of allen naar éénen maatstaf beoordeelende, en classificerende Censor zal hem groote dichterlijke verdiensten ontzeggen. Recensent althans niet. Deze bundel staaft volkomen het goed gevoelen, dat eene menigte in ons Vaderland, en daaronder ook, die kunst en talenten weten te schatten, van de dichterlijke waarde van LOOSJES heeft. Eene breede lijst van Inteekenaren getuigt van den algemeenen eerbied voor zijne verdiensten. De waardige Zoon des braven mans roeme vrij hierin. Eene groote erfenis liet hem de Vader na in zijnen goeden naam. Wij zijn hem onzen dank schuldig voor dezen ons dierbaren bundel, die dien goeden naam mede overbrenge tot volgende geslachten! Ja, LOOSJES was een welige boom, door een' stormwind — ach, hoe plotselijk! — ter nedergeslagen, terwijl hij nog zoo vele vruchten droeg. Weemoedig verblijden wij ons, dat wij ook deze nog ontvangen. Wij betuigen tevens ons verlangen naar de Levensschets des Dichters, die het velen niet behoeft te spijten, dat afzonderlijk zal uitgegeven worden.

Verwacht niet zoo zeer, Lezer! eene beoordeeling van deze nalatenschap, met welke wij ons te zeer ingenomen betuigen, dan dat het ons zoude lusten, aanmerkingen, die wij hier en daar hebben, mede te deelen over een en ander, in ons oog, gebrekkig geplaatste. Elk, die eens op *heur*, op *wat let* (voor *belet*), op deze en gene verkeerdelijk lange of korte syllabe, stoot, denke vrij aan het *ubi plura nitent etc.*

Het grootste stuk is eene vrije navolging naar DELILLE's *Lusthoven en Tuinen*; het is niet afgewerkt; maar dit was geene genoegzame reden, om dit schoone stuk achterwege te laten. Wij lazen het met onuitsprekelijk genoegen, en ons ontviel, op niet weinige plaatsen, onwillekeurig, de uitroep:

„ Zoo behoort het in den lusthof. Natuur en kunst!" — Met weemoed eindigden wij dit ſtuk. De laatſte regels zijn 's avonds vóór den dood des Dichters geſchreven. Had hij ze nog eens mogen nazien, de allerlaatſte regel ware zeker verbeterd. De *Huld aan Kosziuszko*, ook in de laatſte week zijns levens vervaardigd, is verheven. Hoe aan den Burger van *Haarlem* en *Nederland* de *Lof der uitvinding van de Boekdrukkunst gehandhaafd voor* LAURENS KOSTER, naa het *Latijn* van BOSSCHA, gelukken moest, beſeft men: hier zong zijn ganſche hart. Regt zangerig is het ſtukje: ELIZABETH KOOLAART, *geb.* HOOFMAN. Van zijn zuiver Patriottisme gloeit hier weder meer dan één dichtſtuk, b. v. dat *aan de Ouders, wier Zoon als Garde d'Honneur was vertrokken*; de *Uitboezeming*, toen op het puin van *Vlissings* muren de vlag van *Albion* geplant was; en *bij gelegenheid der groote gift van eenige Engelſchen aan Leyden*. Op den laatſten dag der XVIIIde Eeuw zong hij voor de *Leden van het Haarlemsch Departement der Maatſchappij Tot Nut van 't Algemeen*, van welke hij een zoo nuttig lid geweest is. Wat hij als een man van Godsdienst, als Echtgenoot, Vader, Bloedverwant en Vriend geweest is voor zijne betrekkingen — o! men leze hier, wat hij aan zijne Nicht, G. G. NIEUWENHUIZEN, *na haren doop*, wat hij op het *huwelijk van* SUSANNA MARIA VAN WALRÉ, wat hij aan den Weleerw. 86 jarigen H. VAN DER HORST zong, wat zijne Schoondochter van hem hoorde bij haren *kerkgang na de herſtelling uit het kraambed van haar eerſte kind*, maar vooral de uitgieting van zijn ganſche gevoel in het gezang aan zijne Huisvrouw op zijne *zilveren bruiloft*, van hetwelk men niet weet, of het den Man, de Vrouw, of den éénigen Zoon het meest vereert. Zulke gelegenheidsverzen moet men kennen, om het ſmalen op deze ſoort van poëzij voor altijd af te leeren. Behalve nog drie ſtukjes, *aan een' Ongevoeligen*, *aan de Gevoeligen*, en *de Eerzucht*, vinden wij hier nog verſcheidene, oorſpronkelijke en, zoo het heet, nagevolgde, meest *fabelen* of *vertellingen*, waar, onzes oordeels, LOOSJES regt den ſlag van had. Wij hebben altijd gemeend, en meenen nog, dat voor het volksonderwijs in goede zeden, en ter vorming van het echt Nederlandsch karakter, van de fabel, met name ook door den Dichter, meer partij te trekken ware. Hoe gaarne leest men (immers nog?) de *Fabelen* van GELLERT! Wij bezitten ook

ook die van SCHONCK. LOOSJES had, tot Nut van 't Algemeen, eens eene verzameling van fabel-poëzij moeten uitgeven; dit was meermalen onze wensch; maar ach! – hij is niet meer. Wij zijn nu blijde met de bewijzen hier en elders, hoe hij verdichten en vertellen konde.

Die treffen wij ook in het tweede Deel aan. Hetzelve behelst twee uitgebreide stukken. Het eene is één *tweede Zang* van een dichtstuk, aan FREDRIK HENDRIK gewijd, behelzende een verhaal, dat die Prins aan zijne aanstaande Gemalin doet, van zijnen levensloop, en staat geheel op zichzelve. De eerste Zang, met den aanleg van het geheele gedicht in een meer onafscheidelijk verband staande, is daarom (tot onze spijt evenwel) achtergelaten. De derde Zang was onvoltooid. Het tweede stuk is CECILIA, een Treurspel uit de Legenden der Heiligen. LOOSJES had dit bestemd ter uitgave, en het berigt, dat hij voor hetzelve geplaatst zoude hebben, leze men hier in het Voorberigt. Verder vindt men hier: *het Menschenbeeld; de Toekomst; ter bruiloft zijns Zoons; bij het ontvangen der medalje, als een eereteeken, aan de Helden van Doggersbank geschonken, en hem vereerd* (ja, dat is eere!) *door onzen* VAN KINSBERGEN, *voor den laatsten Zeetogt van* DE RUITER; *in een Album; aan de elfjarige Dichteres,* J. C. CLEVE; (hoe zij het maakt op den Parnassus? of zijn wij alleen vreemdelingen, dat wij zoo vragen?) *aan de Blijdschap;* behalve, gelijk wij zeiden, eenige in de form van vertellingen.

Neen, niet één stuk is hier, of het strekt het hart des Dichters tot eere. Wij danken zijnen Zoon, in naam van zijns Vaders vrienden, en durven hem wel verzoeken om nog meer, waarvan hij in het Voorberigt gewaagt. Het is hem toevertrouwd, de eere zijns Vaders te bevorderen.

Wij moeten niet vergeten te zeggen, dat het afbeeldsel des Dichters, hem voorstellende in den ouderdom van 36 jaren, gegraveerd is naar eene sprekend gelijkende schilderij, en dat op den titel 's mans zegel staat, een speeltuig, door een' bloemkrans omringd, met dit bovenschrift: „*Deo et Populo.*" Ja, voor God en het Volk! Daarvoor klopte zijn hart; daaraan was zijne pen, en zijne pers, gewijd. God vergeldt hem zijne werkzaamheid, en het Nederlandsche Volk houde hem in dankbare erkentenis!

Nieuwe ſtichtelijke Liederen voor de Huisgezinnen en Gezelſchappen der Christenen, door J. HAZEU, CSZ. *Met nieuw gecomponeerde Zangwijzen, die even zoo gemakkelijk als de Pſalmen gezongen en geſpeeld kunnen worden. Door* D. VAN DER REYDEN, NSZ. *Met* 59 *Muzijkplaten. IIde Deel. Te Amſterdam, bij* W. van Vliet. *In gr.* 8*vo.* 224 *Bl. f* 2-:-:

Wij gaven van het eerſte Deel dezer Gezangen in der tijd een niet geheel ongunſtig berigt; het Publiek, echter, heeft dezelve nog veel gunſtiger beoordeeld, want de vierde druk ziet er het licht van, en dit overtreft inderdaad onze verwachting. Het tweede Deel is in denzelfden ſmaak en geest, van gelijke waarde, en mag alzoo op denzelfden voorſpoed hopen. Wij verblijden ons, dat de reeds bejaarde HAZEU nog zoo veel opgeruimdheid en kracht bezit, dat hij de vervaardiging van eenen derden bundel voor 't minst niet geheel onmogelijk houdt; maar verblijden ons niet minder, dat, naar 's mans eigene verzekering, zijne Liederen met Muzijk den lust voor Zang- en Toonkunst zoozeer hebben opgewekt, dat men vele ſtichtelijke Zanggezelſchappen heeft opgerigt, en van tijd tot tijd nog oprigt, in ons Vaderland. Het voorname, dat wij voor ons verlangen zouden, is, dat de inhoud der Liederen zóó ware ingerigt, dat Christenen van iedere Gezindte dezelve konden medezingen met volkomene inſtemming en ſtichting. Dan, misſchien ware dit den aftrek niet zoo voordeelig; de grijze HAZEU zong en dichtte nu toch, op zijne wijze, voor een zeer talrijk, alhoewel misſchien, naar ſommiger meening, wat al te erg *orthodox* Publiek.

Redevoering, ter nagedachtenis van Mr. CARL GERARD HULTMAN, *in leven Staatsraad in buitengewonen dienst, Ridder van de Orde van den Nederlandſchen Leeuw, enz. enz., uitgeſproken in het Departement 's Hertogenbosch, der Maatſchappij Tot Nut van 't Algemeen, den* 15 *April* 1820, *door Mr.* I. F. MAURITZ GANDERHEYDEN, *Advocaat te 's Hertogenbosch. Aldaar, bij* H. Palier en Zoon. 1820. *In gr.* 8*vo.* 55 *Bl. f* :-18-:

Op het titelblad ziet men het portret van HULTMAN. Jammer,

mer, dat er boven staat: „ Advocaat te 's Hertogenbosch." Dit staat er zóó, dat iemand, die noch hem, noch GANDERHEYDEN kent, den laatsten hier afgebeeld vermoeden zoude, ware het niet, dat hem het voorberigt zeide, dat hij de welgelijkende beeldtenis van HULTMAN zag.

De Advocaat neemt tot zijn onderwerp een' aanloop, bij wijze van inleiding, uit het belang der levensgeschiedenissen van *verdienstelijke menschen*, in welker levensloop hij, tot onze verwondering, zegt, dat voorgehouden wordt, wat door anderen beproefd en ondervonden is, tot volmaking, of *ten verderve*. Ei! ziet men *dat* ook, *als in een' helderen spiegel*, in den levensloop van *belangrijke verdienstelijke menschen?* Nu, deze inleiding brengt hem op zijn onderwerp, dat hij reeds in de Vrijmetselaarsloge had voorgedragen, maar weder voordraagt in het *Departement enz.*, dewijl de spreekbeurt, tot welke zich niemand der leden aanbood, niet onvervuld blijven konde, en de ijveraars voor den bloei van die afdeeling der weldadigste Maatschappij liever niets nieuws moesten en zouden hooren voordragen, dan vreezen, dat men hen van werkeloosheid en nuttelooze bijeenkomsten beschuldigen konde. Dat strekt nu wel niet tot eere der leden van dat Departement, maar wel van den Advocaat!

Voor HULTMAN eene, aan bewondering grenzende, hoogachting gevoed hebbende, (bl. 1) is hij de vurige lofredenaar zijner verdiensten, hem, onzes oordeels op goede gronden, vrijpleitende van laaghartige eigenbaat, (bl. 13—15, vooral 21 enz.) en huldigt zijne arbeidzaamheid, en, bijzonder, zijne zucht voor de wetenschappen, zijne groote bekwaamheden, in verscheidene opzigten aan den dag gelegd, en ook door verscheidene regters erkend; (zie voornamelijk weder bl. 13, 21, 25, 31 - 39; achter de Redevoering vindt men eene lijst van oude boekwerken, uit den Catalogus van HULTMAN's belangrijke Bibliotheek) maar, bij deze lofverheffing, steekt zeer ongunstig, naar ons gevoel, af des Redenaars — hoe zullen wij zeggen? — verlegenheid met zijnen held, of toegeeflijkheid aan ongunstiger oordeel omtrent denzelven, of al te bonte houding zijner schilderij. Hierom is het, dat wij aan deze Redevoering, die te onvolledig is om eene *levensschets* te zijn, de waarde eener *lijk-* of *lofrede* ook niet mogen toekennen. In deze toch spreekt de ingenomenheid met ons onderwerp op den vasten toon der eigene overtuiging, met onbeschroomde vrijmoedigheid, en met verhe-

venen nadruk; die ingenomenheid stort zich of in hooge lofspraak, of, bij tegenkanting, in beslissende wederspraak uit, en deelt den toehoorder hare liefde voor de waarheid en de deugd, dat is voor de waardigheid van hem mede; dien zij verheft.

Maar, nu oordeele men zelf. Reeds bl. 7 wordt aan anderen gelaten het onderzoek omtrent HULTMAN's *verkeerde gezindheden en bedoelingen*; bl. 11 erkent de Redenaar zelf, dat in HULTMAN's *Akademietijd een en ander goed zaad van den ouderlijken akker verstikt zij*; bl. 30 spreekt hij van *groote gebreken en misslagen*; bl. 39 leest men: *Wij, die wel verre zijn, van het kwade en strafwaardige zelfs in den verdienstelijksten mensch te willen verbloemen, vonden ons echter niet geroepen om u al hetgeen zijn levensloop berispenswaardigs mogt aanbieden, in een zwart tafereel, ter uwer waarschuwing voor te houden*; en dan die gelijkenis van den kunstenaar, die in weemoedige aandoeningen wegzinkt, als zijn oog afdwaalt op bedorvene en verminkte gedeelten van een meesterstuk!... eindelijk, bl. 47: *Gij gevoelt, dat niet alle de rampzalige gevolgen eener voorbijgaande drift, eener zondige daad, in de ziel van hem, die zich eens door drift liet vervoeren, eens tot zonde verviel, van stonden aan, lagen opgesloten.*

De beste uitwerking, die zich de Redenaar van eene zoodanige wijze van behandeling mag voorstellen, is, dat Hoorders, en nu Lezers, zeggen zullen; HULTMAN bezat, bij alle zijne misslagen, berispelijke handelingen, of, ja, zedelijke misdaden, vele wezenlijke en erkende verdiensten. Het is waar, GANDERHEYDEN verklaart, dat hij van de eersten niets stelligs bepaalt; maar waarom dan aan het: *de mortuis nil nisi bene*, zich niet gehouden? Ook is de noot, die deze verklaring behelst, alles behalve voldoende. GANDERHEYDEN betuigt, dat hij hun wil doen gevoelen, die het niet verdragen kunnen, *alleen* HULTMAN's verdiensten te hooren prijzen, dat, zelfs aan hunne scherpe beoordeelingen toegegeven, dan nog HULTMAN een verdienstelijk, in vele opzigten hoogachting en bewondering waardig man blijft. „Wij voor ons," zegt hij, „beslissen niets, achten ons daartoe niet bevoegd: onze stelling is alleen; niemand bleef ooit geheel van misslagen, van zedelijke misdaden" (? dat is toch zeer onderscheiden, en wij stemmen het niet zoo gaaf toe, als het hier gesteld wordt) „geheel vrij, en dus ook niet

HULTMAN." En wat deed nu ook die noot, bl. 28, omtrent HULTMAN's *humeur*, en, bl. 43, omtrent zijne *echtscheiding*, in eene lofrede, voor de Lezers? Ja, ware het eene levensschets; maar -- gelijk wij te kennen geven -- daartoe is dit stukje niet volledig. Had de Advocaat alleen uit een bepaald oogpunt HULTMAN beschouwd, en verdiensten geroemd, omtrent welke geen twijfel is, 's mans bekwaamheden, werkzaamheid enz., hij ware beter geslaagd.

Het spreekt van zelf, dat wij, met al ons gezegde, HULTMAN zelfs niet in het minste beoordeelen, maar alleen deze lofrede, *als zoodanig;* en dan oordeelen wij, dat ze alzoo niet gelukken konde, en daarom ook mislukt is. Met dit ons gevoelen is zeer bestaanbaar onze verzekering, dat wij hier, met genoegen, veel betreffende HULTMAN gelezen hebben, en dat GANDERHEYDEN in goeden stijl en taal te stellen weet.

WOLDEMAR's *Nalatenschap aan zijnen Zoon. Een Boek voor Jongelingen, ter vorming van hun verstand en veredeling van hun hart. Naar het Hoogduitsch van* J. GLATZ, *door* W. GOEDE. *Te Arnhem, bij* C. A. Thieme. 1819. *In gr. 8vo. 285 Bl. f* 2-10-:

In weinige bladzijden vernemen wij den levensloop en het innerlijk edel karakter van den braven WOLDEMAR, eenen man, die beleed en beoefende: „Wie alles in betrekking tot „God beschouwt, en in Hem met zijne geheele ziel leeft, „alles, wat er geschiedt, als van Hem komende, aanmerkt, „en in zijne liefde vreugde en zaligheid vindt, die is bo„ven aanhoudende smart verheven. Droevige oogenblikken „kunnen hem somwijlen overraschen; maar het zijn ook „slechts oogenblikken. Spoedig keert bij hem de verlorene „bedaardheid van geest en de verlorene opgeruimdheid terug." Zoo was deze man, en zoo was zijne waardige Gade, die hem voorging naar het graf. Zijn einde nabij, schreef hij de hier medegedeelde herinneringen, vermaningen en lessen voor zijnen, eenig hem overgeblevenen Zoon, toen een aankomend jongeling; lessen, in dien zelfden edelen geest, die den Vader bezielde, alle strekkende ter opwekking en veredeling van zijn dierbaar kind, alle hooge zedelijkheid ademende, en moetende stemmen tot een nuttig werkzaam, verstandig en Chris-

Christelijk leven. Welligt verlangde deze of gene wel iets meerder nog van het Christendom; dan, hetgene hier van den Heer JEZUS in zijne zedelijke grootheid gezegd wordt, zal toch ieder Christen beamen; en wie gevoelt niet, dat de man het regte standpunt heeft, en den Zoon daarop plaatsen wil, als hij zegt: „ Er moet bij onze vorming een toppunt „ zijn, waarop wij zeer bijzonder zien, een middelpunt, in „ hetwelk zich alle onze pogingen moeten vereenigen, een hei- „ ligdom, dat wij met alle onze liefde omvatten, waarin wij, „ in den eigenlijken zin der woorden, leven en ons bewe- „ gen. En waar is dit toppunt, dit heiligdom te zoeken? „ Zoek het, mijn Zoon! diep in uw hart." — En verder: „ Met woorden zijn wezen te beschrijven, is aan geene „ menschelijke spraak vergund; het heiligste laat zich slechts „ aanduiden; maar in zich ontvangen kan het ieder edel hart, „ en heil dat hart, waarin het woont: zijn aanzijn te willen „ betoogen, heet niet anders, dan het aanzijn van het men- „ schelijk geslacht te willen bewijzen. Gelijk wij gelooven „ dat wij leven, zoo moeten wij ook gelooven dat dit hei- „ lige aanwezig is; want het is het ware leven zelf. De „ talen drukken het met namen uit; maar voor zijn waar we- „ zen bestaat geene uitdrukking. Wij noemen het — GOD. „ Het is eene onuitputbare bron der reinste zaligheid, en her- „ schept deze aarde, die ons anders ligt als een jammerdal „ verschijnt, voor ons in eenen hemel. Niemand was hier- „ van zoo doordrongen, als de wijze en heilige JEZUS; de „ hoogste bestemming des menschen duiden zijne woorden „ aan: *Zoek eerst het koningrijk van* GOD *en zijne geregtig-* „ *heid, en alle andere dingen zullen u toegeworpen worden.*"

Dit werkje moge dan geen onderwijs zijn in de leer van het Christendom; het moge ook al, *in den eigenlijken zin des woords*, geene *zedekunde voor den jongeling* zijn, wij durven het der lezing, overweging en beoefening van iederen jongeling, uit den meer beschaafden stand vooral, ruimschoots aanprijzen.

Theocriti Carmina cum veteribus Scholiis. Annotationem criticam in Scholia adjecit J. GEEL. Amstel. apud *P. den Hengst.* 1820. 8vo. f. min. *f* 3 - 12 - :

Wij hebben er meermalen over geklaagd, en zijn dikwijls te-

tegenwoordig geweest bij de klagten van deskundige menschen, dat de *Bibliotheca Critica*, door den onsterfelijken WYTTENBACH eerst met behulp van andere Geleerden begonnen, naderhand door denzelven alleen voortgezet, door de Geleerden van onzen tijd niet vervolgd wordt. Wij behoeven het voordeel niet te betoogen, hetwelk uit zoodanige Bibliotheek voor de oude letteren in het algemeen en voor de taalkennis in het bijzonder voortvloeit. De ondervinding heeft dat genoeg geleerd. Thans is men bijna verlegen, waar men eene naauwkeurige en beredeneerde beoordeeling van oud-letterkundige stukken, in ons vaderland uitkomende, zal plaatsen. Niet, alsof ons of eenig ander Maandwerk daartoe volstrekt ongeschikt waren, maar omdat ze er ook in *alle* gevallen niet geschikt voor zijn. Voeg daarbij het oneigenaardige, om over geheel taalkundige stukken der Oudheid in eene andere dan de Latijnsche taal te moeten schrijven. Dit gemis van eene *Bibliotheca Critica* deed wederom bij ons eene onaangename gewaarwording ontstaan, toen wij dezen *Theocritus* ter beoordeeling ontvingen; eenen *Theocritus*, voorzien van Grieksche Scholiasten, en die Scholiasten door korte kritische aanmerkingen verbeterd. Wij weten ons uit deze verlegenheid niet beter te redden, dan door eerst de geschiedenis der uitgave te vermelden. — Vóór dertien jaren had de Boekhandelaar HESSE, te Amsterdam, het plan opgevat, om de meeste Grieksche Schrijvers van tijd tot tijd uit te geven. De tekst zoude naar de beste uitgaven ingerigt, en de bedorvene lezingen zóó verbeterd worden, dat die plaatsen dan door allen het best zouden kunnen begrepen en verklaard worden. *Anacreon* en *Sappho* hebben het tooneel geopend. De Heer VAN REENEN had het opzigt over die uitgave. *Theocritus*, voorzien van de *Scholia*, zoude de tweede zijn, en men was reeds met het drukken begonnen. Het beroep van VAN REENEN tot het Amsterdamsch Hoogleeraarsambt en de ongunst der tijden vertraagden het werk. *Theocritus* werd intusschen den Heere A. HAMAKER aanbevolen, van wien men met regt kan zeggen: *Huic mandes si quid recte curatum velis.* HAMAKER zette het met zijnen gewonen ijver voort, en was gevorderd tot bl. 248, toen alles gestaakt werd, omdat er gebrek was aan het vereischte papier! HAMAKER wordt intusschen te Franeker beroepen; van Franeker naar Leiden. DEN HENGST, die het werk had overgenomen, bekwam eindelijk het vereischte papier uit

Frank-

Frankrijk, en wenschte, dat het drukken voortgezet wierd. HAMAKER, zich voornamelijk op het Oostersch toeleggende, had geen tijd om 't weder op te vatten, en haalde zijnen vriend, den Heer J. GEEL, over, om te beginnen, waar hij geëindigd had. GEEL liet zich daartoe overhalen; en zoo hebben wij dan eindelijk dezen *Theocritus*, eene uitgave, welke den Geleerden in meer dan één opzigt aangenaam zijn moet. Men heeft vooreerst den geheelen *Theocritus*, dan alle *Scholia*, eindelijk eene korte *annotatio critica* op *Theocritus* zelven, en eene doorloopende *annotatio* op alle *Scholia*. Druk en letter en papier zijn net. — Ziet daar de geschiedenis der uitgave! In de tweede plaats moeten wij spreken over de uitgevers. De Heer HAMAKER is door zijne *Philostratea*, waarvan wij het vervolg met groot verlangen te gemoet zien, ook in het vak van Grieksche letterkunde zoo gunstig en met zoo veel lof bekend, dat wij volstaan kunnen met te zeggen, dat alles, wat men hier van hem vindt, zijns volkomen waardig is. Den Heer J. GEEL hebben wij in deze houding in het openbaar nog niet zien optreden. 's Mans redevoering over de Alexandrijnsche letterkunde, en de dichterlijke vertaling van een brok uit *Apollonius Rhodius*, deden ons wel de gedachte opvatten van eenen meer dan gewoonlijk bedreven liefhebber der Grieksche letterkunde; maar en deze redevoering en vertaling konden daar niet van dien aard zijn, om te doen zien, dat derzelver vervaardiger niets minder dan onbedreven was in het grammatikale en kritische gedeelte der taal zelve. En als zoodanig leeren wij hem nu ook tot zijnen lof kennen. De aanmerkingen zijn kort, maar zakelijk. De taal der Scholiasten wordt deels verbeterd, deels toegelicht door gissingen van andere Geleerden en van den uitgever zelven. Denkt misschien iemand, dat hier of daar meer te verklaren dan te gissen en te verbeteren viel, of dat de uitgever somtijds te spoedig gereed is met conjecturen, dat is vooreerst eene gedachte, welke te bewijzen staat, en ten andere konde de uitgever er niet lang over werken. En zoo hier en daar al eene *subita conjectura* is, draagt dezelve meestàl kenmerk van vlugheid en schranderheid. In allen gevalle hopen wij, dat de Heer GEEL zijn woord zal houden, door ons te eeniger tijd eene nieuwe uitgave van *Dio Chrysostomus* te bezorgen, gelijk hij in de voorrede belooft. Wij wenschen hem veel tijd en lust toe, om dien arbeid rustig en bedaard te kunnen voortzetten; wij verwachten er iets uitstekends van. Voor 't overige bedanken wij de Heeren HAMAKER en GEEL voor deze uitgave van *Theocritus*. Dat zij beide wèl varen! De letteren zullen er veel bij winnen.

BOEKBESCHOUWING.

Leerredenen over verschillende Onderwerpen. Door EWALDUS KIST, *Predikant te Dordrecht. IVde Deel. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. *In gr. 8vo. VIII en 366 Bl. f* 2-8-:

Dertien Leerredenen van zeer belangrijken inhoud, en zeer zeker reeds te wèl bij het publiek bekend, dan dat eene breede opgaaf zoude noodig zijn, maken dezen bundel uit. De geest, waarin de Eerw. KIST werkt, en het belangrijke van zijnen arbeid, zijn ook uit vroegere bundels genoeg gebleken. Wij hebben echter onze aanmerking op de eerste Leerrede: *over de liefde van Jezus tot den jongeling, die bedroefd van Hem heenging.* Wij stemmen toe, dat deze zijne deugd voor te volkomen hield; maar kunnen niet denken, dat de Zaligmaker van hem reeds gevergd zou hebben zulk eene heldere en vaste overtuiging, dat de mensch alleen door het geloof aan Hem regtvaardig wordt, als wij die kunnen en moeten hebben. Wij lezen er niets van, dat de Zaligmaker hem zegt: deugden, ook de volkomenste, maken niet zalig; zaligheid is een geschenk van Gods vrije genade: maar wel, dat Hij hem wil doen gevoelen, dat zijne deugd nog niet zoo volkomen was, als hij meende. Ook moeit het ons, wanneer wij de menschelijke zwakheid, die niet *aanstonds* tot de *hoogste* proeve van verloochening van het aardsche kon overgaan, als gierigheid, of verkleefdheid aan het aardsche, hooren voorstellen. Wij kunnen daarbij niet nalaten te denken: wij zouden eens zien, wanneer in onze tijden de prediking des Evangelies moest verzeld gaan met opoffering van *alles*, hoe het met menigen Prediker staan zou, inzonderheid indien hij wat veel in de wereld heeft en leeft! En waarlijk, elke pligt is gemakkelijker te betrachten, wanneer deze betrachting geeft, dan wanneer zij neemt. Wij mogen het zoo gaarne,

ne, dat men zich, bij de beoordeeling van menschelijke gesteldheden, in de plaats des beoordeelden stelle, en menschelijk rigte. Daarom achten wij dezen jongeling nog niet *boven mate* aan het aardsche verkleefd, en kunnen ook niet gelooven, dat de Zaligmaker hebbe willen verklaren, dat het zoo moeijelijk voor eenen rijken zij om zalig te worden — voor zoo ver, namelijk, als het tegendeel van deze zaligheid de eeuwige verdoemenis wezen moest — maar wel om tot de uitwendige belijdenis van het Evangelie over te gaan, dat toen niet anders dan met verloochening, meest van alles, kon geschieden. Overdrijvingen doen nimmer nut; en waartoe het *stelsel* in Bijbelplaatsen gebragt, waarin het niet ligt? Beter, daarentegen, is de Eerw. KIST in dit opzigt geslaagd in de X, XI en XIIde Leerredenen, in wier teksten de leer des geloofs regtstreeks ligt; terwijl hij dezelve alzoo opheldert, dat Jacobus en Paulus in volmaakte overeenstemming verschijnen, en het blijke, dat geen geloof ooit in den Bijbel als zaligmakend zij aangeprezen, ten zij de werken der deugd van deszelfs echtheid getuigen.

Het Avondmaal des Heeren. Voorgesteld in eenige Leerredenen, berekend naar den geest onzer tijden. Door F. V. REINHARD. *Uit het Hoogduitsch. Te Leyden, bij* A. en J. Honkoop. *In gr.* 8*vo.* 231 *Bl. f* 2-4-:

Wij legden dit werk eene poos ter zijde, daar wij het korten tijd na onze aanmelding van het *Uittreksel* uit deze en andere Leerredenen van REINHARD, door DIETSCH, ontvingen; maar mogen het echter niet geheel vergeten. Het bevat tien geheele en zeer uitmuntende Leerredenen, zoo als men die van den beroemden man niet anders verwachten kon, door den *Haagschen* Kerkleeraar VERWEY bijeenverzameld en vertaald uit den nog onvertaalden voorraad der uitgegevene Leerredenen van den waardigen *Duitscher*, wiens predikwijze ook onder ons genoegzaam bekend is, en wiens schrandere Christelijke zin ook onder

ons algemeen bewonderd wordt. De Eerw. Vertaler meende er aankomende en jonge Leeraren bijzonder door te verpligten; maar zegt, te regt, dat de lezing stichting en genoegen geven zal aan iederen Christen. Meest alle deze Leerredenen zijn naar denzelfden tekst, (1 Cor. XI) die slechts aanleiding gaf, ingerigt, omdat men in *Duitschland* jaarlijks opzettelijk over de instelling des Avondmaals predikt. Ter verdere aanprijzing willen wij, liever dan den Inhoud van alle af te schrijven, eene schets geven van ééne dezer voortreffelijke Leerredenen, waartoe wij de tweede uitkiezen:

Inleiding: De alles verwoestende geest der tijden is vooral ook kenbaar door de toenemende onverschilligheid jegens het Avondmaal; het zeldzamer gebruik, — de nietigste uitvlugten, — en de viering enkel uit gewoonte, zonder nadenken. *Is het niet*, zegt de Prediker, *reeds zoo ver gekomen, dat men zich over hen, die het Avondmaal nog vieren, meer verwondert, dan over zulken, welke het verwaarloozen? Is het niet middagklaar, dat de geest der tijden het Avondmaal des Heeren veranderd heeft in eene bloote Ceremonie, waarover men bedenkelijk zwijgt, als men wellevend is, maar die velen openlijk als verouderd afkeuren, en onbestaanbaar met het licht onzer dagen rekenen?* (Men is dan toch in *Duitschland* verder gegaan, dan, in het algemeen, Gode zij dank! nog bij ons.) Het is geen wijzer en beter geest, met welken men alzoo voortging; *het is niet een hooger rang, geene grootere wijsheid en zuiverder zedelijkheid, welke den geest der tijden zoo afkeerig maakt van het Avondmaal van Jezus; het zijn vooroordeelen, welke door de onzijdige Rede zelve verworpen worden, gezindheden, welke met de ware zedelijkheid onmogelijk bestaan kunnen, pogingen, die tot verderf heenleiden*; in één woord, het zijn *gebreken, belangrijke, gevaarlijke gebreken*. Juist daarom is het pligt voor ieder, die Christen wil zijn, te ijveriger de viering van het Avondmaal bij te wonen; en deze pligt is heilzaam, omdat eene waardige viering van het Avondmaal ons het best beveiligt tegen de *scha-*

delijke vooroordeelen, de *onbetamelijke gezindheden*, en tegen de *ongelukkige pogingen* van den geest der tijden; (welke bestaat in *gevoelens*, *gezindheden* en *bedoelingen*, welke den meesten invloed hebben op een tijdvak.)

I. *De vooroordeelen, en hoe de viering des Avondmaals daartegen behoedt.* De meening aangaande 1) *het onbelangrijke van den Godsdienst in het algemeen;* alsof zulk een man slechts meerderjarig, zelfstandig geworden, en tot het volkomen gebruik van zijn verstand gekomen zij, die den Godsdienst geheel te ontberen weet. Het Avondmaal blaast den geest eene levendige godsdienstigheid aan; daar brengen wij hulde aan den grootsten Getuige, dien de Godsdienst had; wij vereeren het grootste offer, dat Hij voor denzelven deed; ons wordt zijn gevoel voor God, bij iedere zijner verrigtingen, medegedeeld; onze onveranderlijke betrekking tot God wordt daar herinnerd; het geweten zegt ons, dat wij als schepselen van Hem afhangen, als zondaren zijne genade behoeven, als onsterfelijken naar zijne gemeenschap moeten streven. Alle ontzag en heiligheid van den Godsdienst maken zich daar van ons meester. 2) *Het onnoodige eener hoogere Openbaring.* De Godsdienst moet (zoo wil men), zal hij houdbaar zijn althans, niet steunen op daadzaken, noch onbegrijpelijke dingen bevatten; hij moet het eigen werk van onze Rede en van ons hart zijn. Aan de Tafel hooren wij: *Deze drinkbeker is het N. T. in mijn bloed.* Er bestaat dus een N. T., een heilig Verbond, eene verordening, waarvan de Rede niets wist, waarvan Jezus de Verkondiger en Middelaar was, door zijn bloed ingewijd en bevestigd. En wat den aard dezer verordening betreft: letten wij op de heilige bevelen; op derzelver berekend zijn naar onze behoeften; op de kracht en warmte voor ons hart; op de heerlijke uitzigten; in ieder opzigt wordt zij ons kenbaar als het werk van Hem, den Vader der Geesten, die alles daartoe inrigt, dat wij zijner heiligheid deelachtig worden. 3) *De geringheid van den persoon van Jezus*, wien men op zijn best, en nog naauwelijks, houden wil voor een wezen, hetwelk in den dienst der waarheid en der deugd

stierf.

stierf. Bij het Avondmaal aanschouwen wij Hem, in welken alles vereenigd is, wat de menschheid aandoenlijk en groot, wat de Godheid aanbiddenswaardig en oneindig in zich heeft.

II. *De gezindheden*, *en hoe* enz. 1) *Dierlijke zinnelijkheid.* Maar hier: welk een brood! welk een beker! herinneringen van hooge en onzinnelijke dingen; gedenkteekenen van weldaden, die niet ligchamelijk zijn; opwekkingen, onderpanden; *wij belijden te behooren tot eene heilige, onzigtbare orde; wij brengen onze hulde toe aan eenen onzigtbaren Middelaar; wij plaatsen ons dáár als schepselen, die gevoelen, dat wij het eigendom zijn van eene betere wereld, voor welke wij behooren te leven.* 2) *Trotsche aanmatigingen*, gezwets op de onafhankelijkheid en hoogheid der menschelijke natuur, eene deugd, die geene genade behoeft. Aan het Avondmaal voor Hem verschijnende, die van den Hemel komen moest, kan ons verstand van geene onafhankelijkheid of onbedriegelijkheid droomen; onze natuur kan niet roemen op waarde en vrijheid, vóór den Redder; wij kunnen van geene deugd spreken bij het teeken van het ligchaam voor onze zonden verbroken, enz. 3) *Ongevoelige, zelfzoekende baatzucht.* „ Edele, weldadige, belangelooze liefde, offchoon gij overal verbannen en uit alle betrekkingen des levens verdreven waart, aan de Tafel des Heeren zal de heilige plaats zijn, waar uw troon gevestigd staat," enz.

III. *De ongelukkige pogingen*, *en hoe* enz. 1) *Zich te verstrooijen.* „ De mensch beproeve zichzelven," enz. Tot het Avondmaal naderende, moet men zijne gedachten bijeenzamelen. Men wordt redelijk werkzaam, welberaden, en meester over zichzelven. 2) *Neiging om alles te doen en te beheeren.* (Deze Leerrede werd in 1800 gehouden.) „ Zouden er," vraagt REINHARD, „ zoo vele ongeregeldheden in onze levensbetrekkingen plaats hebben, zoude men overal zoo vele bedenkelijke bewegingen bespeuren, zouden hier en daar zoo vele vreesselijke verwarringen heerschen, indien het niet een onrustige, alle banden van onderdanigheid en orde ver-

„ brekende geest ware, die de overhand genomen heeft „ in onzen leeftijd?" Maar aan het Avondmaal brengen wij onze hulde toe aan Hem, wiens spijs het altijd was, te doen den wil des genen, die Hem gezonden had, en zijn werk te volbrengen, enz. 3) *De gewoonte, om enkel voor het tegenwoordige te leven.* Heilige Tafel! gij doet het goochelspel van het tegenwoordige verdwijnen; de eeuwigheid doet zich voor; gewigtige doeleinden, harer waardig, welke eeuwig blijven, vorderen onze grootste inspanning; wijs en goed, volmaakt en heilig te worden, als God, en den Stichter van het nieuwe Verbond na te volgen, is onze bestemming en roeping.

„ AVONDMAAL DES HEEREN! Dat, dat alleen is het, „ wat de gezonkene menschheid weder opbeuren, dezelve met nieuwe zedelijke kracht vervullen, van den heilloozen tijdgeest bevrijden, en aan het verderf ontrukken kan. Is ons derhalve waarheid en deugd, Godsdienst en vroomheid, is ons het geluk van ons eigen geslacht dierbaar, laat ons dan, met den grootsten ernst, het Avondmaal vieren en onderhouden; laat ons alles, wat in ons vermogen is, aanwenden, *dat bij hetzelve de dood des Heeren verkondigd wordt, tot dat Hij komt!* „ AMEN."

Euthanasia, of Christelijke Voorbereiding voor den Dood. Door J. CORSTIUS, *Predikant te Hoogezand. Iste Deel. Overdenkingen. Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1820. *In gr. 8vo. 370 Bl. f* 2-16-:

Dit geheelenal voor huisselijke stichting ingerigt werk mag buiten twijfel bij onze zoo godsdienstige natie op volkomene goedkeuring rekenen. Het gewigt van het onderwerp, hetwelk van zoo algemeene noodzakelijkheid en belang is; de toon van hartelijken, Christelijk gemoedelijken ernst; het heldere, overtuigende, verstandige, hetwelk overal hier uitkomt; in één woord, de doelmatige en echt godvruchtige behandeling van een onderwerp, welks

welks beschouwing zich willens of onwillens aan het geweten opdringt, door eene zoo bekwame hand, zijn genoegzame waarborg, dat wel weinigen deze Overdenkingen ongelezen of onbewogen uit de hand zullen leggen. Vierentwintig Overdenkingen *ter voorbereiding voor den dood* schijnen veel, en wij zelve vreesden voor herhaling en eenzelvigheid; dan, nadat wij alle hadden doorlezen, gevoelden wij nog, dat wij den waardigen Schrijver verder zouden volgen, en dat wij, om tweemalen hetzelfde te lezen, hetwelk wij doen konden met hetzelfde genoegen en stichting, wederom met de eerste bladzijde moesten beginnen. Het sterven, — dat het aller lot, — binnen kort, — maar onzeker wanneer, is; dat de dood wel vijand, maar niet onoverwinnelijk is; dat voorbereiding tot den dood noodig, nuttig is, en hoe men zich best voor denzelven bereiden kan; en wat onze beste raadgever op onzen togt naar de eeuwigheid is, — ziet daar de stof voor de eerste twaalf Overdenkingen. De drie nu volgende zijn bijzonder ingerigt voor den eersten en laatsten dag van het jaar, en ieders bijzonderen geboortedag. De dan volgende voegt bij de viering van het Avondmaal. Voorts wordt het gemeenzaam-zijn met het denkbeeld van sterven als behoedmiddel tegen de vrees voor den dood aangewezen. Onsterfelijkheid en vergelding, — de regtmatige vrees voor het oordeel, — het verlangen naar den hemel, — en de laatste strijd, leveren de stof voor de laatste Overdenkingen. Het boek is vol ernst, en voor lezers geschreven, die zich zetten willen tot ernstige overdenkingen; maar het lokt ook reeds bij het doorbladeren tot ernst uit, en wij wenschen zeer, dat het ook menigeenen in de handen valle, voor wie eene ernstige stemming en opwekking tot ernstig nadenken bijzondere behoefte is. Ieder vertoog of beschouwing heeft een' welgekozen Bijbeltekst ten opschrift, en wordt met een meer of minder bekend gedeelte van een' of anderen Psalm, gezang of Christelijk dichtstuk besloten. Natuurlijk voelt men nu en dan, dat de Schrijver zijnen kanselarbeid ten grondslage legt, hetwelk echter nie-

niemand zal hinderen, of eene geregelde orde moest hem kunnen hinderen; wij vonden overal losse, en toch behoorlijk verbondene, leerzame, schriftuurlijke en verstandige herinneringen, op eenen overtuigenden, hartindringenden toon.

Het verlangen van den Uitgever, om een uittreksel te geven van het uitvoerige werk van W. VAN EENHOORN, *Euthanasia ofte Welsterven*, in 1749 voor de derdemaal gedrukt, gaf aanleiding tot dit werk; verkiezende de bekwame CORSTIUS te zegt het leveren van eigen werk boven het slaafsch volgen van dat eens anderen. Waar hij zich hier of daar van vreemde hulpbronnen heeft bediend, gaf hij daarvan aanwijzing aan den voet der bladzijden.

Wij zien het tweede Deel met verlangen te gemoet, waarmede dit werk zal volledig zijn, en hetwelk eene verzameling van leerzame sterfgevallen bevatten zal, onder welke wij mede voorbeelden van vaderlandsche Christenen, uit deze en de laatste helft der vorige eeuw, mogen verwachten; daar wij niet twijfelen, of ook de zoodanige zijn den Schrijver, op zijn verzoek, medegedeeld.

Veel bevat ook dit werk, hetwelk de zoodanigen, die tot Christelijk bestuur en troost aan krank- en doodbedden geroepen worden, uitnemend van dienst kan zijn; maar meer van dezen aard mogen wij hopen, wanneer de Eerw. CORSTIUS nog eenmaal de leer en den troost der H. Schrift voor kranken en stervenden, in een beknopt Handboek, opzettelijk zal behandelen, op welken arbeid hij hope geeft, en waartoe wij hem welmeenend durven opwekken.

Het is niet mogelijk, of bij de goedkeuring, over het algemeen, van nagenoeg iederen lezer moest toch hier en daar wel iets voorkomen, dat deze of gene een weinig anders had verlangd. Daaronder rekenen wij b. v. hetgeen bl. 70 en 71 zoo stellig verzekerd wordt, dat de mensch, die hier in zijne zonden stierf, na den dood volstrekt op geene barmhartigheid van God kan hopen; en, dat men zich in geenen deele met eenige hoop kan

vlei-

vleijen op het vergunnen van tijd en gelegenheid tot bekeering in het andere leven. Wij voor ons, intusschen, lazen dit zonder hinder, overtuigd van het gevaarlijke voor duizende menschen, wanneer men het tegengestelde beweren wil, en tevens overtuigd, dat zoodanig tegenovergesteld gevoelen slechts gissing is, en geenszins Bijbelsche zekerheid. Onzes inziens, evenwel, laat de H. Schrift dit eenigermate voeden, en snijdt voor het godvruchtig minnend hart de hoop niet geheelenal af op eindelijke teregtbrenging nog, onder eene andere en hoogere leiding, van dezen en genen verdoolden, waarin toch het menschelijk, en hoeveel meer! dan het Goddelijk, oog overtuigend zag, dat de kiem voor het zedelijk goede niet ten eenemale verstikt is; offchoon dezelve, in de gegevene omstandigheden, hier niet in deze wereld, en zeker niet dan door andere en grootere beproevingen, kon worden opgewekt en ontwikkeld. Hetgeen dan nog goed is, of goed worden kan, vernietigt God, dunkt ons, zeker niet. Dit denkbeeld bezigden wij wel eens, met goed gevolg, bij het bloedend en anders geheelenal troosteloos ouderhart. Maar wij erkennen daarbij, de H. Schrift geeft hier wijsselijk geene zekerheid, en zet een *punctum* aan het einde van dezen beproevingstijd. Verder is alles donker; en ongelukkig de mensch, die, ten koste zijner zedelijke vorming, zich toegeeft in verdere gissingen! Evenwel, wij spreken niet gaarne stelliger, dan de H. Schrift.

Maar meer hinderde ons, hetgeen de Schrijver bl. 138 en volg. zegt. Dat somtijds zondige gedachten ons, tegen wil en dank, invallen; dat wij niet altijd aan deze geheel onschuldig zijn; dat wij te onbekend zijn met de inwendige huishouding van onze ziel, om altijd de juiste redenen van derzelver opwekking te kunnen nagaan; dat wij dit onwillekeurig invallen van zoodanige gedachten beschouwen moeten als bewijs der diepe bedorvenheid van ons hart, en van ons gevaar; dat gebed en waakzaamheid hier boven alles te stade komen; maar dat wij, voor het overige, ons over zulke onwillekeurige zondige in-

invallen niet te zeer moeten beangstigen, over derzelver snoodheid niet te diep nadenken, maar liever onzen geest die afleiding moeten geven, die ons in eene betere en aangenamere gemoedsstemming verplaatst, — dit alles stemmen wij hartelijk gaarne toe; maar des Schrijvers meening, dat welligt zelfs de ons onbekende magt van booze Geesten ons dergelijke, dikwijls zeer snoode en Godelasterlijke, gedachten inboezemt, en dus geheel buiten onze schuld en zonder toerekening, kunnen wij niet onderschrijven. En, welk eene magt men ook moge toeschrijven aan booze Geesten, ten aanzien onzer zedelijkheid, wij vinden in de H. Schrift, hoe wij geheel de leer der booze Geesten dan ook mogen opnemen (dat hier nu door ons niet behoeft getoetst te worden), zoo het ons voorkomt, alleen eenen invloed in de kinderen der ongehoorzaamheid, d. i. de ondeugenden: bij den deugdzamen zin moet altijd en in ieder geval de Booze wijken.

Waar de nadenkende, godsdienstige lezer het boek opene, overal vindt hij opwekking en verstandige stichting. Den Eerw. CORSTIUS is het voeren van de pen voor een beschaafd godsdienstig publiek zeer wel toevertrouwd.

De Nagedachtenis van E. A. BORGER *plegtig gevierd op den* 20 *December* 1820, *in naam der Leydsche Afdeeling van de Hollandsche Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen*, *door* J. H. VAN DER PALM *en* H. TOLLENS, Cz. *Te Leyden*, *bij* D. du Mortier en Zoon, 1821. *In gr.* 8*vo.* *f* 1 - 18 - :

Wij spraken onlangs, bij gelegenheid der Lijkrede op BORGER door den Eerw. ROEMER, reeds van dien uitstekenden man, welke, als mensch en Geleerde, op de achting en hulde zijner Medeburgeren zoo veel aanspraak heeft. De *Leydsche* Afdeeling der *Hollandsche* Maatschappij van Kunsten en Wetenschappen, welker medebestuurder hij was, achtte het haren pligt te zijn, de

nagedachtenis van een zoo verdienstelijk medelid openlijk te vereeren, en, ter bijwoning daarvan, Afgevaardigden uit de andere Afdeelingen der Maatschappije uit te noodigen. Zij werd daartoe vooral in staat gesteld door het aanbod van den voortreffelijken VAN DER PALM, op dat tijdstip Voorzitter der Afdeeling, om zijnen ambtgenoot en gemeenzamen vriend die laatste hulde te brengen; waarbij zich, op verzoek der Afdeeling, ook de beroemde TOLLENS, mede een bijzonder vriend van BORGER, voegde. Zoodat den grooten man het zeldzame geluk te beurte viel, van door den grootsten Redenaar en eenen der grootste Dichters van zijn vaderland geprezen te worden.

De Lijkrede van VAN DER PALM is, in ons oog, een van deszelfs meesterstukken. Reeds de inleiding is hartroerend. VAN DER PALM is door de Maatschappij niet uitgenoodigd, maar heeft zelf zich daartoe aangeboden. Waarom? BORGER had in VAN DER PALM's huisselijke vreugde en in zijn leed deel genomen; hij had het jubelfeest van zijnen echt bezongen, en den dood zijns Zoons met een treurlied beweend: en nu wilde de oudere Vriend den jongeren, die hem voorgegaan was in het graf, de schatting zijner dankbaarheid en liefde betalen. De Redenaar ontveinst echter geenszins de moeijelijkheid zijner taak. Het algemeene beeld van een' Geleerde te schetsen, valt ligt; onbekende verdiensten in het licht te stellen, vereischt slechts vlijt en geduld: maar van een' zoo algemeen bekenden, zoo algemeen ook in bijzonderheden gekenden letterheld, als BORGER, iets nieuws te zeggen; van hem, den oorspronkelijken mensch en Schrijver, een gelijkend afbeeldsel te ontwerpen, — dit is niet gemakkelijk. Deze bedenkingen schrikken echter een' VAN DER PALM niet af. Hij verdeelt zijne taak op eene zonderlinge wijze, en beschouwt in BORGER *eerst* den Geleerde en *dan* den mensch. Dit zou min gepast kunnen schijnen, zoo hier niet misschien een *oratorische* kunstgreep verborgen was. VAN DER PALM had voor eene bij uitstek talrijke, zeer gemengde schare

te spreken: zeer velen daaronder, kwamen gewis enkel uit nieuwsgierigheid. Zoodra het gedeelte, 't welk BORGER's leven behandelde, en 't welk alleen hun belang wekte, was afgeloopen, zouden zij ongetwijfeld het laatste gedeelte met onverschilligheid, misschien met verveling, aangehoord hebben. Thans bleef hunne oplettendheid gespannen op hetgene er volgen zou. Maar de Redenaar wist in *beide* gedeelten van zijn stuk een algemeen belang te wekken, hetwelk ook ongeletterden gewis van het begin tot het einde moest bezig houden. Ook weten wij van goederhand, dat deze bedoeling (indien zij bij den Redenaar huisvestte) volkomen gelukt is, en dat menschen uit den minderen burgerstand de geheele Redevoering met gespannene opmerkzaamheid hebben aangehoord, en daardoor diep getroffen waren.

Men denke dus niet, dat het eerste gedeelte dezer Lijkrede minder belangrijk was dan het tweede. Men vindt daarin eene beschrijving van de *Genie*, zoowel van derzelver heerlijke als gevaarlijke zijde, welke den meester verraadt. Voortreffelijk is de toepasfing daarvan op BORGER, wien geen zeldzaam vernuft van ingespannen letterarbeid terughield, en wien geen letterblokken tot *Compilateur* vernederde. Dit laatste vooral, 's mans *eigene* werkzaamheid, is door de heerlijkste beelden opgehelderd, en een der welsprekendste stukken der Redevoering. (Bl. 16, 17.) De *Godgeleerde*, *wijsgeerige* en *letterkundige* geschriften van BORGER worden daarop achtervolgens behandeld; waarbij VAN DER PALM niet naliet, ter gelegenheid zijner jongste, bij TEYLER bekroonde, Verhandeling over het *Mysticismus*, een hartig woord te zeggen over de jongste *Duitsche* Wijsbegeerte, door BORGER in hare afzigtige naaktheid ten toon gesteld. De Voorrede van deze Verhandeling, door VAN DER PALM honderd boekdeelen waardig geschat, en de zwanezang *aan den Rijn*, brengt de Redenaar als bewijzen bij, dat BORGER's geest hoe langs zoo meer naar rijpheid en volmaaktheid streefde, en, zonder zijnen vroegtijdigen dood, een' nog veel hoogeren trap van letterroem zou hebben

be-

bereikt, dan waarop hij nu reeds stond. En hij was niet slechts Boekengeleerde, hij was ook Kanselredenaar en Dichter. In beide opzigten wordt de Overledene voortreffelijk en met onpartijdigheid gekenschetst. . . . . .

Thans beantwoordt de Redenaar ons, volgens zijn opgegeven plan, na getoond te hebben, *wat* BORGER was, ook, *wie* hij was. Deze schets van zijnen levensloop is wegslepend belangrijk; en, hoezeer daarin weinig voorkomt, hetwelk niet op de eene of andere wijze bekend was; nogtans nieuw door de voordragt. VAN DER PALM laat deze gelegenheid niet ontsnappen, om aan de Studenten BORGER's akademische loopbaan als een voorbeeld ter navolging voor te stellen. BORGER's omgang wordt uitnemend geschetst: „ In welken kring „ hij zich bevond, hij werd er bijkans vergood. Hij „ bezat niet de fijne beschaving der groote wereld; maar „ zijne min gemanierde, doch natuurlijke eenvoudigheid, „ en het zout zijner redenen, behaagden meer, dan de on- „ derlinge afspraak der kwalijkgemeende beleefdheden, „ waarmede men te dikwijls elkander kwelt. Hij wist geene „ vrouwen door nietsbeduidendheden en dagelijksche vlei- „ jerijen te behagen; en nogtans schepten zij vermaak in „ zijnen omgang, omdat deze nietsbeduidendheden haar, „ slechts bij gebrek aan iets beters, behagen, en geest „ en vernuft, zelfs in een' ruwer natuurlijken vorm, ook „ haar, zoowel als den mannen, meer dan het dagelijksch „ gebeuzel bekoren." De schets van zijn eerste en tweede huwelijk, van het laatste jaar zijns levens, alles is even belangrijk. De Redevoering eindigt met eene treffende spraakwending aan de studerende jeugd, uit wier midden vergoeding voor BORGER's gemis kan worden gehoopt, en wie de Hoogleeraar, die ook op hen zulk eene naauwe betrekking heeft, bezweert, deze hoop niet te leur te stellen. — Doch het wordt tijd, dat wij van den Redenaar tot den Dichter overgaan.

TOLLENS begint met een treffend, hoewel reeds meermalen gebruikt, beeld van eenen schoonen, bloeijenden boom, door den storm omverre gerukt; maar hij

voegt

voegt er een' trek bij, die op het bedoelde voorwerp bijzonder toepasfelijk is: een worm heeft den boom onzigtbaar doorknaagd en uitgehold. Het beeld van het lot, of den dood, die tot driemaal toe op BORGER mikt, maar tweemaal niet hem, maar zijne Echtgenooten treft, beviel ons minder. Niemand heeft nog dien fchutter befchuldigd van zijn doel te hebben gemist! Iets anders ware het geweest, zoo de dood *hem* door het hart zijner Geliefden had willen treffen. De Dichter ftelt ons nu de juichtoonen der Domheid voor, wier bouwvallig Rijk door BORGER, bij langeren leeftijd, zou omgekeerd zijn. Het volgende couplet is fchoon:

Hij fteeg den kanfel op, van hooger gloed doordrongen,
En leî de oraaklen bloot met onmiskend gezag,
En zette 't heilig woord, verduisterd en verwrongen,
Den mist der waanleer door, in onbewolkten dag.
Wie weigerde, op zijn ftem, 't aanbidden en gelooven?
Des dweepers vloek werd ftom, des fpotters lach verdween;
De Godsdienst hief het hoofd uit elken fmaad naar boven,
En 't licht der waarheid gloeide om Christus kruishout heen.

Maar in het daarop volgende couplet hebben wij eenige duisterheid gevonden. Wat is de *onvermomen luit*, waarop der *Griekfche* Zanggodesfen tooverender toon floeg? Of men ook zeggen mag, dat een boek van 't ftof der jaren *gekuischt* zij, zouden wij nog in twijfel trekken. — TOLLENS ftaat voornamelijk bij BORGER's eigene, niet ontleende verdienften ftil, en beweert met regt, dat, al had hij geene geleerdheid bezeten, hij toch altijd een groot man zou geweest zijn. Hij ontwikkelt zijne onuitputtelijke geestigheid in de gezellige verkeering,

De vonken van vernuft als ftofgoud om zich ftrooijend;

eene geestigheid, met kinderlijke vrolijkheid vereenigd, die elk aan hem boeide, en aan den vriendendisch, waar hij tegenwoordig was, van alle zijden op hem het oog deed vestigen, elk het luisterend oor op hem rigten. TOLLENS betreurt nu het zoo vaak geteisterd *Leyden*, hetwelk

welk dezen nieuwen slag moet verduren; *Neêrland*, dat rouwe draagt met de *uitgelezene stad:* hij zoekt vergeefs dat verheven luchtverschijnsel, dat over onzen hemel was opgegaan; het is verdwenen; zijne plaats is ledig!!! — Dus loopt deze Lijkzang af, waarin de echte toon der diepe treurigheid heerscht, die weigert getroost te worden: want opbeuring, of troostgronden, geeft de Dichter ons niet, misschien door de nog versche wonde daartoe buiten staat.

Wij meenen genoeg gezegd te hebben, om dezen kleinen bundel bij elk, die prijs stelt op *Neêrlands* letterroem, die achting had voor BORGER, en gevoel bezit voor de schoonheden van Welsprekendheid en Dichtkunst, ten sterkste aan te bevelen.

Handboek der Vaderlandsche Landhuishoudkunde, door J. A. UILKENS, *A. L. M., Phil. Doctor, Lid van het Koninklijk Instituut enz.*, *en Hoogleeraar te Groningen. Aldaar*, *bij* J. Oomkens. 1819. *In gr. 8vo. LII en 363 Bl. f* 3-6-:

Bij de uitbreiding van het Akademisch onderwijs is ook de *Landhuishoudkunde* onder de vakken van hetzelve opgenomen, en daardoor beleeft deze kunst, welke, in alle hare deelen, in ons Vaderland, altijd met bijzonderen ijver is behartigd geworden, een nieuw tijdperk. Moeijelijk is de taak der mannen, die het eerst tot het bekleeden van dezen nieuwen leerstoel geroepen worden. Aan de eene zijde hebben zij het vooroordeel tegen zich, hetwelk deze zaak als vrij overtollig aanmerkt, van meening, dat het boerenbedrijf zich alleen op het land en door dadelijke uitoefening leeren laat. Aan de andere zijde vordert de overspannene verwachting misschien meer, dan men met regt kan vorderen, wanende, dat, hetgene voor een boerenverstand dagelijksch werk is, onder de handen van ervarene Geleerden slechts spel mag heeten. Ondertusschen zal men, bij een weinig

nig nadenken, zoo niet oordeelen; maar inzien, dat kunsten van zoo grooten omvang, als Landbouw en Veeteelt, zoo gemakkelijk niet op wetenschappelijke gronden gevestigd worden; dat dit eigenlijk de bedoeling is, wanneer men ze onder het wetenschappelijk onderwijs opneemt; en men zal die bedoeling even verstandig en wijs achten, als men het, sedert lang, nuttig en noodig gevonden heeft, dat de Arts, die toch eigenlijk ook eerst regt *leert*, wanneer hij zijne kunst aan het ziekbed uitoefent, eene wetenschappelijke en zelfs geleerde opvoeding ontvangt.

Onder de moeijelijkheden, welke de Landhuishoudkunde meer dan eenige andere drukt, is ook het gebrek, althans voor onze Vaderlandsche, aan de noodige Handleiding. Dit gaf den beroemden Schrijver van het aangekondigd werk, die reeds sedert jaren in dit vak werkzaam was, na zijne aanstelling tot Hoogleeraar in hetzelve, de pen in de hand tot het opstellen van dit *Handboek*, hetwelk hij tot een' leiddraad bij zijne lessen, aan de Groningsche Hoogeschool, bestemd heeft. Uit dit oogpunt moet hetzelve dus beoordeeld worden; en wanneer wij daarbij gedachtig zijn aan de Latijnsche spreuk: *multa fiunt eadem, sed aliter*, kan dit oordeel niet ongunstig uitvallen, daar dit Handboek, in volledigheid, kortbondigheid en geleidelijke orde, voor weinige behoeft onder te doen. Het is in twee deelen verdeeld, waarvan het eerste de voorbereidende wetenschappen, als Natuurlijke Historie, Natuur- en Scheikunde, beschouwing der bewerktuigde wezens, dieren en planten, met toepassing op de Landhuishoudkunde, behandelt, het tweede over de eigenlijke Landhuishoudkunde loopt, welke hier in twee hoofdvakken gescheiden wordt, *plantenbouw*, namelijk, en *veeteelt*. In het eerste gedeelte staat de Schrijver het langst stil bij het scheikundig gedeelte, handelende afzonderlijk over de warmtestof, de lichtstof, den dampkring, het water, zwavel en phosphorus, zuren en loogzouten, aarden, metalen, bestanddeelen van dieren en planten, onderscheidene soorten van ges-

gesting. De natuurkunde der planten en dieren wordt ook tot in de meeste bijzonderheden nagegaan, en daarbij voornamelijk gelet op hetgene in de Landhuishoudkunde het meest van belang is, den groei, de voortplanting en vermenigvuldiging, en den invloed, dien de buitenwereld op die schepselen oefent. In het tweede deel, of de beschouwing der Landhuishoudkunde zelve, wordt eerst de omvang der kunst aangewezen, derzelver lotgevallen, langzame ontwikkeling, volmaking en onderscheiding in verschillende deelen nagegaan, en de grondbeginselen van alle Landhuishoudkunde opgegeven en aangedrongen. Vervolgens wordt de plantenbouw in alle derzelver deelen, als eigenlijken landbouw, warmoezerij, of tuinbouw, en boomkweekerij, beschouwd; waarbij de Schrijver niet alleen gebruik maakt van hetgene anderen, vooral Duitschers, wetenswaardigs bezitten, maar ook meermalen zijne eigene opmerkingen en waarnemingen voordraagt: zoodat dit werk overal blijken draagt, van door iemand vervaardigd te zijn, aan wien de praktijk of uitoefening der kunst niet geheel vreemd is. Hetzelfde mogen wij ten aanzien van de afdeeling over de *Veeteelt* zeggen, waarin UILKENS onze onderscheidene huisdieren, stuk voor stuk, beschouwt, daarbij in 't bijzonder stilstaande bij de beste manieren, om dezelve te onderhouden, te vermeerderen en te veredelen.

Ook zonder onze verzekering, of nadere aanwijzing, zal ieder, die eenigzins met de schriften van onzen beroemden Schrijver bekend is, verwachten, dat dit werk vervuld is met belangrijke waarnemingen en opmerkingen. Veel is er wel in, waarvoor men meerder bewijs of eene nadere ontwikkeling zoude verlangen; veel, dat anderen anders zullen beschouwen en voordragen: maar men moet altijd in 't oog houden, dat het werk eigenlijk een handboek is voor des Hoogleeraars lessen, waarin men dus die uitvoerigheid niet vorderen kan, daar de mondelinge voordragt verklaart, bepaalt, of bewijst, wat nu duister, vreemd of ongegrond voorkomt. Wij laten daarom *bijzondere* stellingen, vooral wat het praktische gedeelte

 be-

betreft, onaangeroerd; maar willen echter, om den schijn eener eenzijdige beoordeeling te vermijden, eenige bedenkingen, die ons zijn voorgekomen, zoo ten aanzien van den geheelen aanleg des werks, als met betrekking tot sommige deelen, niet terughouden.

Vooreerst komt het ons dan voor, dat het geheele eerste gedeelte, over de voorbereidende wetenschappen handelende, als een afzonderlijk deel, beter achterwege ware gebleven. De Leeraar der Landhuishoudkunde moet dat alles in zijnen toehoorder als bekend vooronderstellen; en hij kan dit te meer, dewijl er op onze Hoogescholen overvloedige gelegenheid tot het aanleeren dier wetenschappen is. Datgene, wat meer onmiddellijk in betrekking staat tot de Landhuishoudkunde zelve, zouden wij liever in de behandeling van ieder onderwerp gevlochten zien, waartoe het behoort. Eene afzonderlijke behandeling kan niet anders dan oppervlakkig wezen, zal het geheele leerstelsel niet tot in het oneindige uitdijgen; en zoodanig eene oppervlakkige behandeling geeft aanleiding tot misverstand, verkeerde gevolgtrekkingen, enz. Vervolgens hadden wij ook, in een Handboek der *Vaderlandsche* Landhuishoudkunde, eene nadere beschouwing verwacht van den vaderlandschen grond, en de grondbeginselen der wetenschappen, de regelen der kunst, op het Vaderland in zijn geheel en in zijne verschillende deelen, niet op enkele gewesten slechts, toepasselijk gemaakt gezien. Veel heeft de geleerde Schrijver, met betrekking tot dit onderwerp, reeds geleverd, b. v. opmerkzaam gemaakt op het verschil der gronden, aangetoond, dat niet alles, wat elders goed is, bij ons geldt, hetgene in deze en gene provincie, te regt of te onregt, in praktijk is, aangehaald, enz. Wij hadden dit echter meer doorloopend verwacht, en althans een algemeen overzigt van het verschil in den plantenbouw en de veeteelt beide, in de verschillende gewesten onzes Vaderlands, met overweging, wat daarvan te prijzen, wat daarvan te laken is; wat daarvan op goede gronden steunt, b. v. van plaatselijke omstandigheden afhangt, wat daarentegen van

ver-

verkeerde gewoonten, onkunde, vooroordeel. Tot eene dergelijke beschouwing zoude, bij het wegvallen van het eerste gedeelte, plaats in overvloed zijn.

Wat nu de behandeling van dit eerste gedeelte betreft, wij kunnen niet ontveinzen, dat wij daarin UILKENS dikwijls te vergeefs gezocht hebben. Wij vinden het vooreerst vreemd, in een handboek over eene ervaringswetenschap, de mate van kennis te nemen, zoo als zij vóór een dozijn jaren was, en over alle de gewigtige ontdekkingen en veranderingen, welke in dien tijd gebeurd zijn, koelbloedig heen te stappen, alsof zij niet plaats hadden gehad. Hetgene de Schrijver daaromtrent, in zijne voorrede, zegt, heeft ons geheel niet overtuigd. Dat er in de alkaliën en aarden metalen zitten, kan ik iemand even zoo gemakkelijk aan het verstand brengen, als dat er in de vitrioololie zwavel is, en in het water ontvlambare lucht. Dat te weten, is voor den landbouwer bijna niet minder gewigtig, dan dat er in het oer ijzer zit; want het ijzer is, als metaal, hier even min werkzaam, als het potasch-metaal in de potasch. In de tweede plaats komt het ons voor, dat, daar men nu eens de voorbereidende wetenschappen behandelde, de Natuurlijke Historie van ons Vaderland althans wel eene breedere behandeling verdiend had; terwijl zij nu slechts is aangewezen. Daaruit toch schept de landbouwer meer licht, dan uit de beschouwing van de zwavel en den phosphorus, van de zuren en de loogzouten. Van de Natuurkunde wordt ook weinig gezegd, en inzonderheid diende de werktuig- en waterloopkunde, die zoo veel invloeds hebben op het boerenbedrijf, niet voorbijgegaan. Ten derde zijn ons, in dit gedeelte, vele onnaauwkeurigheden en misstellingen voorgekomen, grootendeels voortvloeijende uit dezelfde bron, die wij straks hebben aangewezen. Wij kunnen ons anders toch niet verklaren, hoe een UILKENS de verwantschap tusschen loogzout en alkali ontkent, § 40; het ligter worden van het ijs aan het ontsnappen van lucht toeschrijft, § 51; de bestanddeelen van den dampkring, § 86, en van het water, § 99, verkeerd opgeeft; de

zuurstof als de oorzaak der zuren aanmerkt, § 89; den aluin uit zwavelzuur en kleiaarde *alleen* doet bestaan; het karakter der aarden stelt in de oplosbaarheid in de zuren, § 123, terwijl zij juist door eene *geringere* oplosbaarheid in dezelve van de alkaliën verschillen; bij de broodgesting de kleefstof wil ontbonden hebben, § 176, terwijl in die stof vooral het voedzame der granen gezocht wordt, § 146. Dan moest goed gerezen brood weinig voeden: maar die ontbinding strijdt ook tegen de latere ondervindingen. Is ook niet het begrip van voedsel, § 229—30 ontwikkeld, onnaauwkeurig? Is daartoe altijd eene verandering noodig? Hetgene gelijksoortigs opgenomen en aangezet wordt, b. v. water, eiwit, gelei, phosphorzure kalk enz., voedt ook: want dit alles maakt een natuurlijk bestanddeel van ons ligchaam uit. Wij beschouwen deze en dergelijke onnaauwkeurigheden, dit herhalen wij, alleen als gevolgen van de manier van behandeling, en van de ongelukkige verkiezing, om niet met den voortgang der wetenschap raad te plegen. Zij moeten echter, in het oog van den kundigen, het werk ontsieren. Des te meer verheugt het ons, dat wij in het tweede en belangrijkste gedeelte dergelijke vlekken niet vonden (*); en wij wenschen van harte, dat de geleerde Schrijver, bij eene tweede uitgave, het eerste gedeelte, zoo het moet blijven staan, daaraan meer gelijkvormig zal maken.

(*) Een en ander zoude men misschien kunnen aanmerken. De Schrijver zegt b. v. niets over de behandeling van overstroomde landen, van het vee, dat op pas droog gewordene gronden geweid is; bij het hoofdstuk over de bemesting, niets van het plaggenmaaijen, enz. Doch deze en dergelijke uitlatingen, zoo men het dus verkiest te noemen, zijn ontstaan, doordien de Schrijver bij zijne beschouwing zich tot bijzondere landstreken bepaalt, waarop wij onze Lezers reeds opmerkzaam gemaakt hebben.

JACOBI DE GELDER Oratio inauguralis &c.

(*Vervolg en slot van bl.* 115.)

Maar wat zou reken- en meetkunde baten, zoo zij ons in geene gewigtige zaken van dienst konden zijn? De Hoogleeraar, om het groote nut dezer wetenschappen aan te wijzen, maakt zijne toehoorders, van bladz. 24—30, opmerkzaam op de verschijnselen, die wij aan natuurkrachten toeschrijven; en, nadat hij eene beknopte beschrijving van tijd, kracht, oorzaak en uitwerksel heeft gegeven, wijst hij de mogelijkheid aan, om de uitwerkselen der natuur met uitgebreidheid en hoeveelheid van deelen in dezelve te vergelijken, en geeft eene treffende beschrijving van de evenwigtsleer en de beweegkunde, welke door hem als de sleutel der natuurkunde beschouwd wordt.

Deze overwegingen brengen hem (bladz. 27) tot eene beknopte en krachtige ontvouwing van de eigenlijke Natuurkunde en hare beoefening. Zich resumerende, keert hij de blaam af, die wel eens Mathematici verdiend hebben, door slechts die wetenschappen te achten, welker onderwerpen onder het onmiddellijk bereik der zintuigen gelegen zijn; en, zich in deze wederlegging een warm voorstander der wijsgeerige wetenschappen betoonende, gaat hij met kracht het misbruik der Kantiaansche wijsbegeerte in de mathematische studiën te keer.

De Redenaar heeft nu den aard van zijn onderwerp doen kennen, en de wijze van zijne voordragt liet hem toe, van ter zijde het nuttige van hetzelve te doen opmerken; althans den onbevooroordeelden moest zulks, al ware er niets van gezegd, bijna in elke zinsnede in het oog vallen. Thans gaat hij (van bl. 30—38) over, om, in een geschiedkundig tafereel, dit nut overal op den voorgrond te doen uitkomen. Vier-en-twintig eeuwen zijn er noodig geweest, om den schat van kennis, dien wij thans bezitten, te verkrijgen. Waarom is die voortgang zoo traag geweest? Het is, omdat de wetenschap bij vele

 vol-

volken het uitsluitend voorregt des priesterdoms was; omdat verzonnene en kwalijk begrepene dogmata vooroordeelen voortbragten, en deze der ware Natuurkunde in den weg stonden. Is dan het tegenwoordige geslacht zoo veel snediger dan de Ouden? Dit ook niet. Na eene weidsche lofspraak op deze, schrijft de Hoogleeraar de oorzaak dier meerderheid toe aan het raadplegen der natuur en eene meer bedaarde overweging; hetgeen hem gelegenheid geeft, om aan GALILAEI, KEPLER, TYCHO BRAHÉ, DESCARTES, HUIGENS en NEWTON den verdienden lof toe te zwaaijen. Dit alles eindigt hij met de volgende opmerkelijke zinsnede, waarin hij met kracht en waarheid het nut, dat wis- en natuurkunde hebben aangebragt, afmaalt: „ Laat nu eenig beuzelaar en opgeblazen haarklover op een' spottenden toon vragen: „ Waarom vermoeit gij uwe ziels- en ligchaamskrachten? „ waarom zondert gij u van de zamenleving af, om nacht „ en dag meetkunstige figuren en stelkundige formulen te „ overwegen, die noch in de natuur bestaan, noch tot „ eenig ding dienstig zijn?" Maar weet gij, snapper, die veroordeelt, wat gij niet kent, en trotschelijk veracht, wat gij niet bevatten kunt, welke de rijke vruchten van der wiskundigen arbeid zijn geweest? Welaan! open uwe ooren, bid ik u. Zij hebben het oude, bekrompene begrip van de einden der aarde vernietigd, ons voorheen geheel onbekende werelddeelen doen kennen, de aarde gemeten, en hare figuur ten naauwkeurigste bepaald; zij hebben u regels voorgeschreven, om met uwe broze schepen den onmetelijken oceaan te bevaren, de verstafgelegene gewesten en volken te leeren kennen, en door uwe werkzaamheden eenen schat van rijkdommen uit het oosten en westen en andere werelddeelen te verkrijgen. Gij kunt de planeten, welke eeuwiglijk aan de heerschappij der zon zijn onderworpen, met de aarde vergelijken; gij kunt ze wegen. Zij hebben ontelbare zonnestelsels ontdekt; de verbeterde telescopen hebben ons overtuigd, dat er verscheidene sterrenhemelen in de onafmetelijke ruimte bestaan; deze bemoeijenissen der wiskun-

di-

digen hebben de ruimte al verder en verder uitgebreid, en ons dezelve als onbegrensd zijnde vertoond; zij hebben die dingen, welke de natuur in hare verborgenste schuilhoeken, volgens aan haar voorgeschrevene onschendbare wetten, werkt, aan het licht gebragt, de duisternis der vooroordeelen en des bijgeloofs voor altijd verdreven, den grooten en dikken sluijer, welke de geheele natuur te lang overdekt had, met eene onverschrokkene en sterke hand verscheurd; zij hebben ons, zwakke en brozé stervelingen, die slechts geboren worden en sterven, geleerd, dat er een almagtige Schepper, met een voortreffelijk verstand begaafd, bestaat, dien wij niet begrijpen kunnen, en door wiens onveranderlijke voorzienigheid alle dingen met de hoogste wijsheid bestuurd worden."

In het laatste gedeelte zijner Redevoering, na zijne toehoorders de reeds in de maatschappij bestaande voordeelen, door de wis- en natuurkunde aangebragt, genoegzaam ontvouwd te hebben, komt de Hoogleeraar tot de afzonderlijke overweging van de voordeelen en aangenaamheden, welke deze wetenschappen der studerende jeugd moeten aanbrengen. Na in eene lofspraak over het gedeelte van het Koninklijk besluit, dat de studie der Mathesis voorschrijft, te hebben uitgeweid, toont hij de noodzakelijkheid hiervan aan. „Zoo," zegt hij, „de voornaamste letterkundigen der oudheid, als CICERO en QUINCTILIANUS, deze studie aanprezen, in eenen tijd, dat zij op geene nuttige wetenschap van eenige toepassing was, hoe veel te meer zijn wij dan niet bevoegd, dezelve aan te prijzen, in eenen tijd, waarin bijna alle menschelijke kunsten en wetenschappen aan dezelve zijn onderworpen geworden." Vervolgens alle faculteiten van studie doorloopende, en in elke met den vinger aanwijzende den voordeeligen invloed der wiskunde, eindigt hij, na de oplossing van eenige bedenkingen, zijne eigenlijke Redevoering met deze opwekkende peroratio: „Gij hebt, edele Jongelingen! gehoord, welke vruchten en winsten de vereeniging van de wis- en natuurkundige wetenschappen met de letteren u kan doen

verkrijgen; want ik heb u bewezen, dat de studie der wiskunde uwe vermogens vergroot en versterkt, u uwe overige studiën gemakkelijk maakt; ja ook, uit hetgene ik u heb voorgehouden, is het onbetwistbaar, dat deze studiën u den weg openen, om de natuur met verstand te beschouwen, u die gelukkige gaven van geest en hart deelachtig te maken, in welke, naar de getuigenis van de wijsste menschen van alle eeuwen, het ware leven en het hoogste geluk gelegen is. Welaan dan, edele Jongelingen! bevlijtigt u, deze gaven te verkrijgen; zij zullen u (gelijk ARISTIPPUS bij VITRUVIUS te regt oordeelt) tot mannen maken; want zij zijn de sieraden der jeugd, de eer en roem der mannelijke jaren, de vreugde en de zoete vertroosting des ouderdoms."

Na al het voortreffelijke, dat Rec. in deze Redevoering gevonden heeft, gevoelt hij geene opwekking, om in een opzettelijk onderzoek nopens de *Latiniteit* van dit geschrift te treden. Hij zal er alleen van zeggen, dat het hem is voorgekomen, dat de vorm der gedachten, op sommige plaatsen, wel iets heeft van het land der geboorte van den Hoogleeraar, en dat een oud *Romein* zich misschien op eene andere wijze zoude hebben uitgedrukt. Doch welk *Europeër* van den tegenwoordigen tijd kan zich verzekerd houden, dat hij Latijn spreekt of schrijft, als in de eeuw van AUGUSTUS te *Rome* gesproken of geschreven werd, en dat daarin niet het een of ander eigenaardigs van zijne moedertaal, waarin hij geleerd heeft te denken, is ingeslopen?

Beschrijving van den Nederlandschen Watersnood, in Louwmaand van 1820. *Met Platen en Kaart. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. *Uitgegeven ten voordeele der Ongelukkigen.* 1820. *In gr. 8vo. XXXVI,* 335 *Bl. f* 6-14-:

Schoon het vaderlandsch harte huivert en van weedom getroffen terugdeinst op elke herinnering aan den Watersnood des vorigen jaars, om meer dan ééne reden, nogtans, verdien-

dienende dat schrikkelijk onheil door eene bekwame pen geschetst, uitvoerig verhaald, en door bijgevoegde Landkaart, Dichtstuk en Platen als aan het oog voorgesteld te worden in zijne woede. Al vroeg dan ook, en terwijl de Menschenvriend nog diep bewogen treurde wegens het droevig lot van eene menigte zijner Landgenooten, bood zich de Drukker van het werk, dat wij aankondigen, tot dezen arbeid aan, en wel onder de belangelooze voorwaarde, op den titel vermeld. Bij de uitgave zien wij met genoegen, dat deze onderneming edelmoedig begunstigd is geworden, zoo van den Koning en het Koninklijk Huis, als door zeer vele Leesgezelschappen en honderden Ingezetenen des Rijks (*), wier namen ons de Lijst van Inteekening mededeelt, 23 bladzijden druks beslaande. Tevens vleijen wij ons, dat het werk die algemeene goedkeuring zal wegdragen, waarop hetzelve, naar ons gevoelen althans, regtmatige aanspraak heeft. Immers wat de Platen betreft, die voorzeker de eerste en welligt de meeste aandacht zullen tot zich trekken, zij gevielen ons, beide door aangelegenheid van voorstelling en keurigheid van bewerking de vaderlandsche kunst vereerende (†). Intusschen, hoezeer wij vreezen, dat er zijn zullen, die, zich met eene vlugtige beschouwing der Platen vergenoegende, aan deze *Beschrijving*, als Gedenkstuk van den Watersnood, eene vereerende plaats toewijzen onder de onopgesnedene, welligt netjes gebondene, boeken der Bibliotheek, wij achten het werk een beter lot waardig. Immers, hoewel niet opzettelijk geschreven om 's Lands Hooge Regering voor te lichten omtrent de maatregelen, die rede en ervarenis aanprijst, tot afwending of leniging van dit zoo vreesselijk en steeds meer dreigend onheil van het ijs en de overstrooming der Rivieren, is echter te dezen in dit boek meer dan één wenk gegeven. Belangrijk, inzonderheid omtrent dit aangelegen punt, zijn de Iste en IIIde Afdeelingen, waar gebruik gemaakt is van den arbeid der Heeren KRAIJENHOFF en BRANTZEN, niet onbekend bij onzen Waterstaat. Diep ge-

(*) Bedriegen wij ons niet, dan zijn op deze Lijst geene namen dan die van inwoners van Nederland, uitgezonderd één eenige, die van den Eerw. WERNINCK, *Nederduitsch Predikant te Londen*, wiens arbeid der liefde, om aldaar de harten tot weldadigheid bij dezen nood te helpen stemmen, wij dankbaar hier vermelden, daar Engeland eene som van *f* 21000-: heeft overgemaakt.

(†) De teekening zijn wij verschuldigd aan VAN HARDENBERG te Utrecht, en het overbrengen in koper is desgelijks het werk van vaderlandsche kunst.

geroerd en bewogen door al den jammer, waarvan de IIde Afdeeling gewaagt, verblijdden wij ons, dat voorname Wis-kunstenaars en Rivierkundigen, op aanwijzing der Natuur afgaande, zich veel te beloven schijnen van het openen eener nieuwe beneden-Merwede, om alzoo aan den stroom eene vaardige ontlasting te geven naar het Hollandsche Diep. Alleen in die treurige stemming, waarin wij gevallen waren, ontstond bij ons de zwaarmoedige vrage: Hoe zullen de noodige kosten te vinden zijn, terwijl onze Handel en Akkerbouw kwijnen, en onze Rijksuitgaven jaarlijks reeds hooger zijn dan de inkomsten, bij alle Ministerieele *bezuiniging?* Maar, even als op den wenk eener tooverroede, viel ons dit voor den Volke vertroostend antwoord in: terwijl, gedurende den Vrede, de Oorlogslasten tot hiertoe niet verminderd worden, en het Krijgswezen zware sommen gelds verslindt, wordt er gewis van dien kant een stuivertje bespaard, genoegzaam om 's Lands meest geduchten *vijand*, wanneer hij woedt, te bestrijden; ja zou er mogelijk niet een voordeelig slot der rekening komen, indien onze Landmagt, (eene Zeemogendheid zijn wij immers tot dusverre naauwelijks) gelijk van ouds in Europa te geschieden plagt, *op den voet van Vrede* gebragt wierd? Naar ons begrip toch kan onze geëerbiedigde Koning beter vertrouwen op de liefde van een beschaafd en niet geheel redeloos Volk, dan op eene Heermagt, die ook, getuige zij de ervarenis dezer dagen in andere Landen, wederbarstig, gevaarlijk worden kan voor Vorsten. - *Sed*

Nil desperandum Teucro duce, et auspice Teucro.

En hiermede bepalen wij ons tot de beoordeeling van het boek, dat ons tot dezen schier onwillekeurigen uitstap verleidde.

Onderhoudend (zoo wij dit woord hier mogen bezigen) leest deze Beschrijving van den Nederlandschen Watersnood, ook voor de zoodanigen, die zich aan het naauwkeurig nagaan en vergelijken van den stand der vaderlandsche Rivieren, of toetsen der aangeprezene behoedmiddelen tegen het geduchte kwaad van derzelver overstrooming, minder laten gelegen zijn. Er heerscht, namelijk, hier, tot afwering, zoo veel doenlijk, van het eentoonige, eene welgekozene verscheidenheid. Regt wordt er gedaan aan den naam en de gedachtenis van een aantal waardige Menschenvrienden, die, tot redding van ongelukkige Landgenooten en derzelver vee,

vaardig, en menigwerf met lijfsgevaar, toefchoten, of met koen beleid en wijze keus zich waagden.

Reeds in de Iste Afdeeling ontmoeten wij, behalve eene beredeneerde voordragt van de algemeenheid des onheils, eene volledige befchrijving van den uiterften nood, waarin zich wederom, als in den jare 1809, de ftad *Gorinchem* bevond; de ontzettende doorbraak der *Kanaalfluis* bij dezen meest bedreigden hoek der water-*zee* is door eene Plaat vereeuwigd, en het behoud dier ftad door het inftormen van de *Lek* in den *Alblasferwaard* duidelijk aangetoond.

De IIde Afdeeling behelst een uitvoerig tafereel van het voorgevallene in die kommervolle dagen. Voegelijk is de orde, die ons van het Zuider- naar het zwaarder geteisterd Noordelijk deel van Nederland henenvoert, en, volgens de ligging der Rivieren, langs dezelve tot haren mond geleidt. Hier was die afwisfeling, waarvan wij fpraken, vooral noodig; en blijkt het zelfs eenigzins, genoeg echter voor ons doel, hoe de Schrijver zich te dezen kweet, als wij opgave doen van de bijgevoegde Afbeeldingen, alle (gelijk ook de reeds gedachte) op de plaats zelve, of naar het leven, geteekend, en door gepaste keuze uiteenloopende.

Immers het *Kasteel van den Ooi*, die wijkplaats veler ongelukkigen, gebeukt door vervaarlijke ijsfchotfen en ftroomgeweld, doet ons huiveren wegens den nood, afdaar, dagen en nachten achtereen, doorgeftaan. Niet berekend om zulk eene kracht te verduren, vertoont zich vervolgens het *Huis te Oosterhout*. Geteekend als wankelende op zijne grondvest, en alreeds ten deele vernield, levert het ons een aandenken aan eene allerftoutfte, maar tevens boven hoop geflaagde, redding van het deerniswaardig gezin, welk niets dan den dood voor oogen had. Vervolgens is de Plaat, voorftellende het zonderling *behoud van het vee* van WALIG VERDUGT, te *Oosterwijk*, eene doorflaande proeve der werking van het dierlijk inftinct bij levensgevaar, met reden zoo hier als elders opgemerkt. Tusfchen deze en de vorige Plaat, en alzoo te midden des verhaals, was de Schrijver verpligt van de doorbraken bij *Heukelom* te gewagen. Dus vond hij bekwame aanleiding, om de naauwkeurige befchrijving in te lasfchen van het aldaar in Maart opgegraven *Elefantsgebeente*, naar allen fchijn tot de voorwereld te huis behoorende, en hierom te regt door eene keurige Afbeelding den lezer voor het oog gebragt.

Wij zullen geen uittrekfel uit dit werk, in goeden en dikwerf roerenden ftijl gefchreven, mededeelen, opdat wij niet aan eenig aandoenlijk en treffend verhaal, waarvan eene verbazende hoeveelheid hier voorhanden is, het nieuwe en verrasfende ontrooven. Liever merken wij nog aan, dat de overftrooming van den Alblasferwaard het laatfte in deze Afdeeling, en het uitvoerigfte vermeld wordt. Daardoor wordt men nu bekend gemaakt met een aantal bijzonderheden, gemeene rampen, en uitkomften, zoo voor menfchen als vee, hoedanige fchier overal den Watersnood vergezelden, maar, om herhaling te ontgaan, en een overzigt te geven des onheils, te dezer plaatfe zijn verzameld. Tevens gaf dit aanleiding, om den invloed te doen uitkomen der Vorftelijke tegenwoordigheid, vergezeld van den Prins der Nederlanden en den Heere Gouverneur van Zuidholland, die bovenal weldadig werkte tot dadelijk hulpbetoon en verzachting van het lot der ongelukkigen.

Dit brengt ons eigenaardig tot de IIIde Afdeeling, die, behalve van de nog aan te wendene behoedmiddelen en voorzorgen tegen toekomftige ramp, als gezegd werd, duidelijk ook de pogingen ontvouwt, om de overftroomde landen van het water te ledigen, en wat er voorts, met roemenswaardig beleid en liefde, beproefd en bewerkftelligd is door de algemeene en voorbeeldige weldadigheid, zoo hier in Nederland, als door onze Koloniën, en bij onze Naburen in Engeland. Ruim een millioen fchats is er ingezameld, volgens de *globale* opgave des Schrijvers. De lijsten wegens de plaatfelijke bijdragen in Holland, en van de inteekening in Londen, vinden wij hier medegedeeld. De reden, waarom een Man, die onder begunftiging des Konings fchreef, zich *buiten ftaat* bevond, het liefdewerk in andere Nederlandfche gewesten open te leggen, is voor ons duister. Aan gisfingen zullen wij ons niet wagen. Met verlangen zien wij, zoo ras doenlijk, het volledig verflag en de verantwoording te gemoet der Commisfie, in deze hoogst aangelegene zaak met het Koninklijk vertrouwen vereerd. Ook zal het ons verblijden, wanneer dezelve blijken zal, hare taak met geene mindere zorg, en fpoed, en wijs beleid, dan onze Kooplieden in den jare 1741, tot geluk van duizenden, te hebben afgewerkt (*).

Na

(*) Beide, een kort verhaal wegens de Overftroomingen in 1740 en 1741, waarbij een fterke wind de fchade en ellende aanmerkelijk vergrootte, en het ver-

Na deze fchets van den hoofdzakelijken inhoud, of, om beter te zeggen, van de inrigting des boeks, meenen wij ons gunftig oordeel over hetzelve tevens gebillijkt te hebben. Ook nemen wij van den welverdienden lof niets terug; offchoon wij niet mogen ontveinzen, eenen en anderen misflag, vermoedelijk uit overhaasting ontftaan, te hebben aangetroffen. Immers, dat onze gisfing wegens te grooten fpoed niet geheel ongegrond is, voldingen de *Verbeteringen* en het *Bijvoegfel*, op bl. 299—308 voorkomende, alsmede de *teregtwijzing* in de noot onder bl. 228; en de ongelijke begrooting der geheele overftrooming, volgens bl. 222 *meer dan* 120,600, en volgens bl. 241 *meer dan* 130,000 morgen lands bedragende, fchijnt ons almede vandaar ontftaan te zijn; althans zoo groot een verfchil weten wij niet te rijmen (*).

Dat de begaafde WARNSINCK zich wel geliefde te leenen tot het bezingen der *Overftrooming*, verdient, behalve verfchuldigden lof, onzen opregten dank. Zijn keurig Dichtftuk verftrekt ten fieraad van dezen vaderlandfchen kunstarbeid, ten voordeele der ongelukkigen beftemd.

verflag aangaande de uitdeelingen, ten bedrage van *f* 55041-19-: te Amfterdam, en van elders in Holland, toen verzameld, vindt men, als gefteld door onzen WAGENAAR, in het Ifte Deel van deszelfs *Verzameling van Historifche en Politieke Tractaten*, bl. 35 enz.

(*) Op bl. 221 reg. 3 v. o. ftaat *vetoverringen van dijken*; wij lezen *over- of beringingen van dijken*. Ook is de volzin op bl. 190 reg. 7 v. o. „ Het water — willende afleiden, en alzoo den Waard moetende bevrijden, hadden zij „ mede (dien arbeid) moeten ftaken," onverftaanbaar, zonder eene of andere aanvulling, als door ons tusfchen ( ) is aangeduid.

Mijne Herinneringen uit den Spaanfchen Veldtogt, gedurende de jaren 1808 *en* 1809, *door* A. J. P. STORM DE GRAVE, *Kapitein in Hollandfchen dienst, destijds Ordonnans-Officier bij den Franfchen Divifie-Generaal* LEVAL. *Met Kaarten en Platen. Te Amfterdam, bij* J. van der Hey. 1820. *XXIII en* 360 *Bl. f* 5-18-:

Een kostbaar boek! Ja, Lezer! Evenwel ziet ge het zoo zuinig berekend, als mogelijk is; daarom kost het immers maar 18 ftuivers meer dan *f* 5, en op de ftuivers ziet men immers zoo nauw niet? Intusfchen de Heer VAN DER HEY levert u waar voor uw geld. „ *Met Kaarten en Platen*" ftaat niet te onregt op het titelblad, hetwelk reeds met eene fraai

fraai uitgevoerde plaat prijkt. Behalve de *Muzijk van den Fandango*, heeft men hier eene *nieuwe Kaart van Spanje en Portugal*, het *gevecht bij Meso de Ibor*, een *plan van den slag bij Medellina*, en nog drie platen, van welke de eerste *die Stad*, en de beide andere, gekleurd, *Spaansche Costumes* voorstellen; de afgebeelde voorwerpen zijn door den Schrijver zelven geteekend, en door onze bekwaamste meesters bewerkt.

Beantwoordt nu de inhoud des werks aan deszelfs uitnemend voorkomen? Zeker zal men *thans* aan de berigten, aangaande *Spanje*, van iemand, die schrijft, wat hij zelf daar vóór elf, twaalf jaren zag, nog wel geene belangrijkheid ontzeggen; en deze Schrijver maakt zich den onpartijdigen gunstig bekend. Men leest hier echter geene *Reisbeschrijving*, veel minder oordeelkundige beschouwingen van een' *Geschiedschrijver*, maar eenige *Herinneringen* van een' Krijgsman, die u echter ook geen *krijgskundig verhaal* aanbiedt, maar zijne berigten, beoordeelingen en ondervindingen u mededeelt, naar aanleiding van hetgene hij eerst tot eigen vermaak heeft opgeteekend. Het spreekt echter van zelf, dat hier nu toch veel moet voorkomen, dat alleen tot de voormalige militaire tooneelen in *Spanje* behoort; doch dit wordt, op eene aangename wijze en in goeden stijl, onderhoudend en levendig voorgesteld; en door allerhande andersoortige mededeelingen afgewisseld.

Eerst heeft men hier 25 Hoofdstukken, betreffende de reis, lotgevallen enz. des Schrijvers, de krijgsbewegingen, plaatsen karakterbeschrijvingen enz., en dan verscheidene algemeene korte aanmerkingen.

Den Schrijver ten bewijze, dat wij zijne *Herinneringen* oplettend hebben gelezen, en onzen Lezeren ten nutte, willen wij *eerst* den *inhoud* der 25 Hoofdstukken aanstippen, met overneming van het een en ander, door hetwelk wij onzer Lezeren belangstelling uitlokken, of op hetwelk wij ook den Schrijver nog opmerkzaam maken willen; en *dan* een enkel woord van de achteraangevoegde *aanmerkingen* zeggen.

1. Intogt te *Bayonne*. Edele trek van een' *Jood*, (die voor eenige manschappen tot heelmeester strekt.) *Irun*. *Oyarzum*. Eerste gevecht. (*Demain je vous donnerai quelques amusemens*, zeide de *Hertog van Dantzig* tot voorbereiding: allen bogen, of glimlachten.) Het nemen der stellingen bij *Zornosa*. (Hulde ontvangt gestadig de *Hollandsche* dapperheid.)

2. Ver-

2. Verwoesting van *Valmaseda*. Ongeluk van 12 *Fransche* soldaten. *Bilbao*. Militaire Mis. (Genoemde Hertog had een' *Spaanschen* geestelijke opgeschommeld, die tot militairen aalmoezenier zoude dienen. Bij het einde des eersten kerkdiensts onthaalde het orgel de militairen op het: *où peut-on être mieux*. Welk eene satyre!) Openbare gebouwen. (Door eene misstelling in de regels, komt bl. 18 eene *kerk* als *stad* voor. – De Schrijver heeft den gang der Dames te *Bilbao* niet onopgemerkt gelaten, en kent dien aan de voordeelige bestrating toe.?) *Hollandsche* herberg. *Don* DIEGO DE MACAMAHON. *Spaansch* avontuur. Karakter der *Biscaijers*. (Behoeft er van een volk, dat een edel gevoel van waarde bezit, nog getuigd te worden: „ *doch* het is niet bloedgierig."?)

3. Marsch, over *Burgos*, naar *Madrid*. *Briviesca*. *Burgos*. Domkerk, door NAPOLEON zelven voor plundering beschermd. De *Cid*. Aankomst te *Madrid*.

4. *Madrid*. (De nachten zijn daar dèr geheime minnarijen zeer gunstig, verzekert ons STORM DE GRAVE.) Het *Prado*. *El Pardo*. Hotel der Pages. *Italiaansche* schouwburg. (Vooral geprezen om de zitplaatsen, die, als aaneengeschakelde armstoelen, allen twist verwijderen, daar geene hebzuchtige directie meer billetten, dan er plaatsen zijn, kan afgeven.) Koninklijk paleis; fraaije schilderstukken. Gemengde gewaarwordingen. Ameublement. *Buen Retiro*. Openbare gebouwen. Pleinen. Mariabeelden. (Deze vergoeden het gemis der straatverlichting. Die de donkere hoeken der stad bewonen, hebben echter geene vrome illuminatie voor de H. Maagd.) Fabrijken. Een belangelooze *Spanjaard*, (die een met brillanten omzet horologie, voor een flecht, in ruiling aanbood.) Dit gansche Hoofdstuk beslaat nog geene 16 bladzijden. Hieruit make de Lezer de kortheid op.

5. Marsch naar *Alcala de Henarez*. *Aranjuez*. Het Kasteel. Tuinen. Standbeelden. Kerken. Vertrek naar *Talavera de la Reina*.

6. *Arzobispo*. Militaire bewegingen. Vroege lente. *Maldeverdegga*. *Almaraz*. Vernieling der brug aldaar. Overtogt van den *Taag*. *Maheda*. *Hollandsche* Garde-officieren. *Pezanillas*.

7. Marsch naar *Arenaz*. Schermutselingen. *Arenaz*. Verwoesting dier stad. (Verschrikkelijk!) Fierheid van een Franciskaner monnik. (Zijn klooster brandde nog: de hem behandigde proclamatie, behelzende de zoogenoemde reden der

der gehoudene strafoefening, en trouw aan den Koning bevelende, smeet hij, schreijende van onmagtige wraakzucht, en met een stout antwoord, op den grond.) Edelmoedigheid van LEVAL, (die echter ons niet zoo gaaf edelmoedig schijnt.) Wederkomst te *Talavera de la Reina.* Vruchtelooze woelingen.

8. Vertrek van daar. Gevecht bij *Mesa de Ibor.* Lof des Generaals. Dooden en gekwetsten. Verdrijving des vijands bij *Valdecanas.* Marsch naar *Jarrecejo.* Eenzame post. *Truxillo.* *El Puerto de Santa Cruz.* Ontmoeting in het gebergte, (bij acht boeren, die den verdoolden bij drie van hunne makkers en twintig vrouwen en kinderen bragten; hier vertoont zich weêr de menschelijkheid; maar nu volgt:) Plundering. Militaire bewegingen. Aankomst te *Medellina*, en toebereidselen tot den slag.

9. De slag. Nederlaag der *Spanjaarden*, (die, aan menschen, 20,000 man verloren, waaronder 13,000 dooden. Van het verlies hunner vijanden leest men niets.) Lof der *Hollandsche* Officieren. Gevolgen van den slag.

10. Verblijf te *Medellina*, (de geboorteplaats van FERDINAND CORTEZ, van wien hier eenig verslag geschiedt.) Voordeelige betrekkingen (met den Baron VAN TENONAGELL en den Adjudant-Kommandant ALLEMAND.) Treurige toestand der gekwetsten. (Ja wel *treurig!* Schaam u niet, Lezer! al zijt gij zelfs een krijgsman, als u hier een traan in de oogen komt; schaam u niet, als u het gevoel bezielt, dat hier den Schrijver eenigzins doet uitweiden. „Vóór „het vertrek der gevangenen gebruikte men hen tot het be„graven hunner broeders. Velen werden echter, na het afleg„gen van een' eed, aan hunne bloedverwanten teruggeschon„ken; anders had men ook, bij gebrek aan levensmiddelen, „dagelijks eenige honderden moeten fusilleren"!) *Merida.* (STORM DE GRAVE deelt van deze plaats eene beschrijving mede, die van zijne bedrevenheid in de *Romeinsche* geschiedenis moet getuigen.) Hieronimieten-klooster. Prachtige brug.

11. Bezetting en verdediging van *Mérida.* Orderbrief van den Generaal SÉMÉNÉ. Dagverhaal des Kommandants, (des Schrijvers Vader.) Dit Hoofdstuk is geheel *militair;* het eindigt in Aanmerkingen, en met een verhaal van de bevordering des Kommandants. (De krijgsman zal dit Hoofdstuk lezen met dank aan den Schrijver, die niet nalaat de betoonde

Hol-

Hollandsche bravoure te verheffen, maar met verontwaardiging, dat hunne verdiensten onbeloond bleven.)

12. Vertrek van *Medellina*. PIZARRO en ALMAGRO. Herinnering (van de *Spaansche* gruwelen in *Amerika* namelijk, waarop deze namen van de veroveraars van *Peru* den Schrijver brengen.) Gevaarlijke overtogt. Tijding van *Merida*. Militair feest. Brigands (alleen; men hangt er twee op, die men kreeg, ten wille des soldaats, tegen den zin des Generaals!) *Oropeza*. Nonnenkloosters. (STORM DE GRAVE betoont zich zeer opmerkzaam, als hij de Dames beschrijft. Zes leelijke oude kerkbruiden en twee allerliefste meisjes worden hier, maar het leven, zoude men zeggen, geschilderd.) Proclamatie der *Spanjaarden*. Aankomst des Vaders. Schets van den Hertog *van Belluno*.

13. Overtogt van den *Tietar*. Schoone landstreek. Menschlievende daad van een' *Hessischen* Luitenant, (afgebeeld op den titel.) Ongeluk van den Lt. Kolonel FELIX. Geweldige stortregen. Groote hitte. Aankomst te *Toledo*.

14. Opmarsch in *la Mancha*. *Mora*. *Almunaira*. *Arano*. *Consuegra*. *Villa Robeda*. *Puerto la Pisse*. *Daymiel*. Touwwerk van *Esparto*. *Almagro*. (Als gij, Lezer! dit alles in een *opschrift* leest, dat den *inhoud* aanwijst, en gij vindt dan 2½ bladzijden aan *zoo veel* besteed, word dan niet boos. Zoo gaat het hier meer. De Ordonnans-officier is verbazend vlug; somtijds, echter, wenschten wij hem zoo wel wat mindere bedaardheid toe, als wij die somtijds wat meer zouden begeeren.) Intrede van JOSEPH NAPOLEON. De Generaal SEBASTIANI. Schets van zijn afbeeldsel. Onderscheid tusschen *la Mancha* en *Estramadura*.

15. *Toledo*. Ligging. Bruggen. Graftombe van CAVA. Kerk van *Sanjuan*. Het *Alcazar*. Mechaniek Mariabeeld. Domkerk. Schilderijen en beelden. O. L. V. van *Toledo*. De *Santa-Farza*. (Die des Schrijvers pikante behandeling van al het fraaije miraculeuze, dat de Roomsche kerk in *Spanje* heeft, niet kan verdragen, moet dit boek niet lezen.) Kapellen. Aartsbisschop. Monniken. Fabrijken. Verdere bijzonderheden van *Toledo*. Vertrek der Garde-officiers.

16. Tweede beweging in *la Mancha*. Verblijf in het huis van den Marquis DE ZAYAS, te *Mora*. *Consuegra*. Schoone nachten. („ De genietingen in dezelve vervullen de ziel met „ den diepsten eerbied voor dat almagtig Wezen, Schepper „ en Onderhouder dezer heerlijke natuur, wien men in *Spanje* „ niet

„ niet vereeren mag volgens zijne overtuiging, maar volgens „ het ellendig, bekrompen en zinnelijk voorschrift van een' „ hoop luije priesters en monniken, wier leer een armzalig „ zamenweefsel is van grollen, en verre achterstaat bij de „ vernuftige fabelleer der oude *Grieken.*") Terugmarsch naar *Toledo.* Toebereidselen tot den slag van *Talavera de la Reina.* (Gaarne gaf Recensent, met het slot van dit Hoofdstuk af te schrijven, eene tweede proeve van des Schrijvers stijl en edel gevoel; maar — hij moet zich bekorten.)

17. Slag bij *Talavera de la Reina.* Dood van den *Franschen* Generaal LAPISSE. Verlies van den slag. Verdenking tegen JOURDAN. Getuigenis wegens de *Hollandsche* Officieren, (ook den Schrijver.)

18. Terugmarsch. Aantogt van SOULT. *Toledo* ontzet. Ontmoeting met den vijand te *Aranjuez.* Opontbod mijns Vaders. Militaire bewegingen. Afscheid mijns Vaders. Slag bij *Almonacid.* Nederlaag en vlugt des vijands. Wederzijdsch verlies. Voorbarigheid van SEBASTIANI. Militaire beweging. *Chinchon.* Vruchtbaar huwelijk. Kloosters. Dagorders; (deze beslaan hier de grootste plaats.)

19. *Alcala de Henarez.* Maaltijd van CHASSÉ. Wederzien van mijn' vriend BEYAARD. De Kardinaal XIMENES. Tooneelminnende Priesters. Een spook, gelijk er meer zijn. Militaire bewegingen. Opontbod der *Hollandsche* troepen. Het klooster *Lasisla. Tepes.*

20. Togt door *la Mancha*, naar de *Sierra Morena.* Panische schrik. *Manzanarez. Valdepenas. Santa Cruz de Medula. Sierra Morena.* Terugkomst te *Toledo.*

21. Kort verblijf aldaar. Allerheiligenfeest. *Toleedsche* vrouwen, („ uit wier vonkelende bruine oogen de Minnegod ie„der tot zich wenkt," zegt de Kapitein, die hier regt te huis is, en het geluk had, met eenige dier Donna's te mogen dineren.) Standbeelden. Beweging op *Moncegon* enz. Verkenning op *Hontigola. Ocana.* Redding eener vrouw, (door STORM DE GRAVE, uit de handen van vier *Fransche* dragonders, brandende van wellust: wij zeggen hem na: „ De „ overtuiging, dat hij wèl, zij zelve zoo slecht handelden, „ had op hun verdierlijkt gemoed toch vermogen, hoe gewa„pend zij waren, tegen over hem, ongewapenden.") Retraite. *Aranjuez* door CHASSÉ bezet. *Hontigola. Spaansche* heldhaftigheid.

22. Houding der beide legers. Slag bij *Ocana.* LEVAL ge-

gekwetst. Nederlaag en vlugt des vijands. Gevolgen des flags. Getuigenis van SEBASTIANI. Dagorder.

23. Wederkomst te *Madrid*. De Graaf MONTARCO. *La Fontana doro* en *Fonda Sanmartin*. Tooneelvertooning. *Bal de la Roza*. Mufeum. Schoone Venus. Anekdote, (betreffende het vermogen der kunst, ook op des Schrijvers voor de liefde-gevoelige hart.) Kabinet van Natuurlijke Historie. *Italiaanfche* fchouwburg. Huizen van vermaak. Pleinen en ftraten.

24. Vertrek van *Madrid*. *Guadarama*. Het Escuriaal. Anekdote wegens den H. LAURENS, (den gebraden' Heilig, om wien dit achtfte wereldwonder, dat 60 millioenen kostte, in de gedaante van een' rooster door FILIPS II gefticht is, die hier zijne zwarte ziel uitblies.) Hieronimieter monniken. *Segovia*. Bijzonderheden. *Romeinfche* waterleiding. Hoofdkerk. Het *Alkazar*. *Moorsch* kasteel. *Olmedo*. Brigands. *Valladolid*. Behandeling der krijgsgevangenen. Het paleis. Wandelingen. Kerken. Schouwburg.

25. Vertrek van *Valladolid*. Aankomst te *Burgos*. Herinnering aan (*van*) den Hertog van ALBA. Kathedrale kerk. Mirakelbeeld. ('t Is om te lagchen en te fchreijen. God betere het!) Vordering der verlichting. Voortzetting der reis. *Vittoria*. *Biscaifche* gebergte. Aankomst te *Bayonne*. Befluit.

STORM DE GRAVE heeft van het onthaal der, van de groote armee komende, troepen in *Frankrijk* gezwegen, ook omdat zich daartoe eene nadere gelegenheid mogelijk zal opdoen. Dat hoopt de Recenfent, die dezen Schrijver met genoegen las, van wien hij getuigen moet, dat hij zich niet alleen als krijgsman, maar als mensch, door deze *Herinneringen* voordeelig heeft doen kennen; de ftijl is onderhoudend, dikwijls verrasfend, en, waar het moet, zich edel verheffend, en de man van wetenfchap, letteren, goeden fmaak en zuiver gevoel fpreekt, zonder hoogmoed of gemaakte nederigheid. Vitterijen zouden alle aanmerkingen zijn, die een *ander oogmerk*, dan des Schrijvers, beoordeelen wilden, en — vitten behoort niet tot den fmaak van den fteller dezer aankondiging, dat is, gegronde aanprijzing van dit werk.

Nu nog eenig verflag van de *algemeene aanmerkingen*. Deze betreffen *den Koning*; JOSEPH; *Don*; *Ridderorden*; *de Spaanfche taal*; *Muntfpeciën*; *Complimenten*; *Schouwburgen*; *den Fandango en Bolero*; *Boekwinkels*; *Heiligen*; *het Sacrament*; *het kusfen van heilige voorwerpen*; *Kanunniken en*

 Klui-

Kluizenaars; het in Pace, Auto-da-fé, Inquisitie; den nacht en morgen; groote wegen en herbergen; Rijtuigen; Muildieren; Paarden; Honden; Schapen en wol; Visch; Wijn; Spijzen; het dorschen der granen; Watermolens; Landbouw; Huizen en meubelen; de Brasfero; Limonadehuizen; Tabak, cigaren, snuif; Stierengevechten; Karakter, zeden, gewoonten en kleeding. Alle deze aanmerkingen prijzen zich aan door kortheid, juistheid, en Attisch zout nu en dan. Alleen, dat STORM DE GRAVE zich niet wederhouden konde, zichzelven, als hij MARIA bij het kruis weenende zag afgebeeld, te vragen: „ Waarom zij weende, en hoe „ zij dien kruisdood heeft kunnen bijwonen?" dit heeft ons zeer bevreemd. Hij leze, wat de voortreffelijke WOLTERBEEK heeft aangemerkt, in de *Overdenkingen van* EWALD *over 's Heilands lijden*, of hij leze de daar aangehaalde *Geertruida van Wart.* Nog zouden wij eene aanmerking hebben op zijne redenering in het Voorberigt, bl. VI, over *zedekundige beoordeelingen*, die, voor het minst, vrij onverstaanbaar is, en den Lezer althans laat gissen, wat de Schrijver wil; maar — het is al lang genoeg! Wij hopen de aandacht onzer Lezeren op dit werk genoeg opmerkzaam gemaakt te hebben.

Gedenkwaardigheden van Socrates, door XENOPHON, *uit het Grieksch vertaald, door Mr.* J. TEN BRINK, *Hoogleeraar te Groningen. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1819. *In gr. 8vo. 372 Bl. f* 3-12-:

De Hoogleeraar TEN BRINK geeft hier eene volledige Vertaling der *Gedenkwaardigheden van Socrates*, waarvan hij drie Boeken in het *Vaderlandsch Magazijn* bij WARNARS, en de twee eerste Hoofdstukken van het vierde in ons Tijdschrift voor 1812 had doen plaatsen. Deze Vertaling is met die vlijt en die kunde, welke den Heere TEN BRINK eigen zijn, bearbeid, en op deszelfs gewone wijze met aanteekeningen onder den tekst verrijkt. Wij hebben dus hier weder eene gewigtige bijdrage tot de kennis der oude Letterkunde in ons Vaderland, ook ten behoeve van Ongeleerden, die echter minnaars van beschaafde en nuttige lectuur zijn. Wij juichen al dergelijken arbeid van harte toe, en behooren geenszins tot dezulken, die de Hoogleeraar in zijn Voorberigt schijnt te bedoelen, welke de Vertalingen der Ouden in de lands-

mal beschouwen, als *de beoefening der oude Letteren tegenwerkende*. De voortreffelijkste kenners der oude Letteren in andere landen hebben zich met dien arbeid onledig gehouden; *Duitschland*, *Engeland*, *Italië* en *Frankrijk* bezitten *klassieke* Vertalingen der *Grieken* en *Latijnen*, onder welke het (uit vele) genoeg zal zijn VOSS, LARCHER en CESAROTTI te noemen. Alleen in ons Vaderland heerscht (bij sommigen) het vooroordeel, alsof Vertalingen schadelijk waren voor de oude Letterkunde. Hoewel nu geene Overzetting nog immer haar Oorspronkelijk bereikt heeft, (en men dus in zoo verre zou kunnen zeggen, dat Ongeletterden slechts een gebrekkig denkbeeld van de oude Schrijvers daardoor bekomen kunnen) zal echter eene goede Vertaling altijd nog veel overlaten, hetwelk voor verstand, geest en hart nuttig en aangenaam is. Dit is voornamelijk bij het uitmuntende werk van XENOPHON over SOKRATES het geval, 't welk regt eigenlijk een handboek is voor alle standen der Maatschappij, om hun te leeren, hunne pligten omtrent God, den Naasten, de Maatschappij en zichzelve op de gemakkelijkste en beste wijze te vervullen, en in zoo verre nog boven de, anders ook voortreffelijke, (en, wat stijl, voordragt en geleerde kundigheden betreft, nog meer uitstekende) Zamenspraken van PLATO voor eene Vertaling geschikt is. Deze toch onderstellen reeds veel meer bekendheid met de Geschiedenis, Godenleer, Zeden en Gewoonten van *Griekenland*, vooral met den toestand der Wijsbegeerte in dat land, en zouden dus verbazend omslagtige Noten vereischen, om dezelve aan Ongeletterden volledig bekend en tevens smakelijk te maken. Wij zeggen dit echter geenszins, om den Heer TEN BRINK van zijne voorgenomene en in de Voorrede aangekondigde Vertaling van eenige stukken uit PLATO terug te houden; hij heeft zijne bevoegdheid daartoe reeds in eene fraaije Vertaling van den *Krito* en de *Apologie van Socrates* aangetoond. Maar wij twijfelen niet, of hij zal met ons erkennen, dat deze twee stukken ook de meest algemeen verstaanbare zijn, en die met XENOPHON's werk de meeste overeenkomst hebben. Tot verstand van den *Phædrus*, het *Symposion*, en het streng wijsgeerige gedeelte van den *Phædon*, zullen er minder *kritische*, dan wel zakelijke Noten voor den *Nederlandschen* Lezer vereischt worden. De Heer TEN BRINK heeft deze laatste in *dit* Werk wel niet geheel achterwege gelaten, maar toch nog al iets ondersteld, waarop de ongeleerde Lezer (dien

hij zich altijd voorstellen moet) stuiten zal, b. v. waar XENOPHON gewag maakt van het ter dood brengen der tien Veldheeren, onder welke de jonge PERIKLES was, en tegen wier onschuldige veroordeeling SOKRATES alleen zich verzette. (Zie bl. 13.) De Vertaler heeft hier eenvoudig verwezen op de Redevoering van LUZAC over SOKRATES, *als Burger beschouwd*, die toch alle Lezers van zijn Boek niet terstond bij de hand zullen hebben. Waarom dan niet liever kortelijk dit geval hier verhaald? Over de *Grieksche mannenliefde*, en in hoeverre die te *Athene* op de *Sokratische* wijze edel, maar volgens de verbasterde volkszeden verfoeijelijk was, (in spijt van SOLON's wetgeving, die dezelve, nog ten tijde van de laatste dagen der Republiek, met eerloosheid strafte) had men bij bl. 25 ook wel een woord kunnen zeggen. De Vertaler zegt, *om het ons vreemde der zaak, hierin niet te willen uitweiden.* Dit zou juist eene reden zijn, om er *al* in uit te weiden: want nu moet de raauwe melding der zaak (die wel een weinig in de vertaling had kunnen verzacht zijn) den onbedrevenen verbazend vreemd doen opzien. Het spreekt van zelve, dat de vermelding van een zoo teeder onderwerp, wanneer men dat wilde ophelderen, de uiterste kieschheid in de uitdrukkingen voorschreef. Zoo wenschten wij ook wel, dat de geleerde Overzetter de aanhalingen uit Schrijvers, die bijna hetzelfde met XENOPHON gezegd hebben, — aanhalingen, die nu en dan voorkomen, en waarvoor wij hem dank verschuldigd zijn, — nog wat meer had uitgebreid; waartoe hem zelfs de Heilige Schrift nog op meer dan ééne plaats had kunnen dienen. Zoo is het onmogelijk, bij de bekende plaats uit HESIODUS, (aangehaald in het eerste Hoofdstuk des tweeden Boeks) niet aan eene dergelijke uitspraak van onzen Zaligmaker te denken, waarbij de weg ten verderve ook als gemakkelijk en breed, die ter deugd als moeijelijk en steil wordt voorgesteld. Misschien heeft de Vertaler geaarzeld, te vele Noten onder den tekst te plaatsen, en dus het Boekdeel te verzwaren; maar het komt ons, onder verbetering, voor, dat een vrij groot aantal zijner *kritische* Noten, die toch alleen voor Geleerden bestemd zijn, welke geene Vertaling zullen raadplegen, hadden kunnen achterwege blijven. Dezelve bewijzen zekerlijk de belezenheid des Vertalers, maar doen, om de gezegde reden, minder nut. Iets geheel anders is toch eene *kritische* uitgave van eenen ouden Schrijver, en eene

over-

overzetting van denzelven in de volkstaal, waarbij men wel niet minder van de beste hulpmiddelen gebruik maken, maar dezelve zoo niet ten toon fpreiden moet, als b. v. in de lange Noot op bl. 171, 172.

Wij keuren het zeer goed, dat de Heer TEN BRINK het gedurige ἔφη en φάναι weggelaten, en aan de perfonen zelve, bij wijze van zamenfpraak, hunne redenen in den mond gelegd heeft. Hier, en op meer plaatfen, toont de Hoogleeraar, dat hij, zonder tot het ongepaste *moderniferen* der Ouden te vervallen, zeer goed weet te geven en te nemen, en de fpreekwijzen en wendingen der *Griekfche* taal met dergelijke *Nederduitfche* te verwisfelen. Dus heeft hij, naar ons inzien allergelukkigst, het εἰ μή τι δαιμόνιον εἴη. (Ifte Boek, 3de Hoofdft. bl. 47.) vertaald, door: *menfchelijkerwijze gefproken*, namelijk: *zoo er geen beletfel van den kant der Godheid is.* Misfchien zou men ook kunnen zeggen, volgens de fpreekwijze, die men nog wel onder ons hoort: *zoo het God belieft;* maar dit had minder in den zamenhang gevoegd. Zou de wijze SOKRATES, of liever de vrome XENOPHON, hier niet nog een blijk vertoonen van het aloude volksgeloof, dat zoo menigmalen bij HERODOTUS voorkomt, dat de Goden nijdig zijn op het ongeftoorde geluk der menfchen?

Wij zullen nu verder in geene bijzonderheden treden: in een Werk van zoo vele verdienften zou het vitzucht verraden, angstvallig naar feilen te zoeken. Wij hebben eenige ftukken der Vertaling met het Oorfpronkelijke vergeleken, en doorgaans getrouwheid en juistheid met ongedwongenheid en kennis aan den aard onzer taal vereenigd gevonden; zoodat wij dit Werk, als den Vertaler van XENOPHON's *Krijgstogt van Cyrus* geenszins onwaardig, en door deszelfs inhoud nog meer algemeen nuttig, gerustelijk aan onze Lezers kunnen aanbevelen, als een der beste huisboeken, waaruit men leeren kan, hoe verre de onverlichte Rede het in deugd en Godsdienst kan brengen, (zoo de God en Vader aller menfchen niet misfchien zich meer bepaaldelijk dezen edelen *Griek* hebbe aangetrokken, hem voorgelicht, en eenen waren Schutsgeest, een δαιμόνιον, toegezonden, die zijne ziel verlichtte, en hem in de waarheid leidde.)

Mogt een onzer veelvuldige Taalgeleerden ons ook eens op een der vele voortreffelijke zedekundige ftukken van PLUTARCHUS vergasten; een fchat, die thans voor de onge-

leerde wereld geheel begraven ligt, en toch zoo overwaardig was, algemeen bekend te worden! — De Heer TEN BRINK vooral gelieve hierover eens na te denken. Het *Grieksch* is zoo fraai niet; maar de zaken — dit durven wij zeggen — zijn niet minder schoon.

Prijsverhandeling over den omvang en de inrigting van het onderwijs in de openbare en Armenscholen, vergeleken met dat volgens de Bell-Lancastersche leerwijze; door P. H. GÖRLITZ, *Onderwijzer in de Fransche School van het Rotterdamsche Departement der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen. Te Rotterdam, bij* A. May van Vollenhoven. 1820. *In gr. 8vo.* 133 *Bl. f* 1-8-:

De prijsvraag der Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* en de door dezelve bekroonde verhandeling van den Heer VISSER over dit onderwerp zijn bekend; maar de uitnoodiging en medewerking van Hoofdbestuurders van gezegde Maatschappij, waarvan de voorrede melding doet, zijn genoegzaam bewijs, dat daarom deze arbeid van den kundigen GÖRLITZ niet overbodig kan gerekend worden. De aard van het werk brengt van zelve mede, dat het wel het meest belangrijk is voor hen, die zich met het schoolonderwijs bezig houden of tot hetzelve in betrekking staan, en in het bijzonder tot het onderwijs in talrijke scholen en gestichten van liefdadigheid ten behoeve der minvermogende jeugd; evenwel verdient het ook meer algemeene opmerking, en is voortreffelijk geschikt ter overtuiging, dat niet alles, wat bij den vreemden met veel ophef wordt aangemeld als nieuw en voortreffelijk, daarom dadelijk ook als nieuw en voortreffelijk voor den Nederlander moet worden gerekend, en zoo veel ophefs ook hier te lande verdient. Vele honderden van kinderen te gelijk te kunnen onderwijzen, met zeer geringe of niet noemenswaardige kosten, duizend kinderen door éénen schoolmeester, klinkt schoon en aannemelijk; en daarbij dan nog voor de zedelijkheid zulk eenen verbazenden en algemeenen invloed te bewerken, als de brommende lofspraken opgeven, is allergewenschtst. Maar, indien reeds hier te lande te dezen op eene andere en betere wijze gezorgd is, en ook het aantal der volstrekt van onderrigt verstokenen niet zoo tal-

talrijk is als elders, en misschien ook voorheen bij ons; als daarenboven bij ons minder mechanisme heerscht, maar de verstandelijke vermogens eigenaardig zeer veel meer door en bij het onderwijs ontwikkeld worden, en de zedelijke vorming wel het allerminst wordt veronachtzaamd, — wie zal het ons dan ten kwade duiden, dat wij van het nieuwe en vreemde slechts zooveel overnemen, als het bij ons reeds oude en goede een weinig nog verbeteren kan? Dit is het gevoelen en de bedoeling van den schrijver dezer verhandeling, wiens gegevene aanwijzingen en wenken voor de inrigting van onze openbare en armenscholen allezins goed en doelmatig schijnen; terwijl hij verklaart, niets hier te hebben opgenomen, wat niet ergens in eene hem bekende school voorhanden, en aldaar beproefd bevonden is; terwijl hij almede ook daarvan nog veel achterwege liet, zoodra hem de toepassing van hetzelve twijfelachtig voorkwam op eene school van het grootst mogelijk aantal leerlingen, die met de minste kosten en in den kortsten tijd moeten onderwezen worden.

De verhandeling is duidelijk en geleidelijk gesteld: na eene korte inleiding, onderzoekt de 1ste afdeeling, tot hoe ver het onderwijs in de bedoelde scholen zich volstrekt noodzakelijk uitstrekken moet; en of het voor- of nadeelig zij, wanneer hetzelve zich tot hoogere kundigheden uitstrekt. — Wij twijfelen geenszins, of bij zijne beantwoording van dit onderzoek vindt de schrijver algemeenen bijval; en wij willen te dezer gelegenheid nog opmerken, dat, bijaldien het kosteloos onderrigt in de armenscholen tot zoodanig eene hoogte wordt voortgezet, dat de slechts matig bemiddelden uit den burgerstand de kosten van soortgelijk onderrigt voor *hunne* kinderen niet kunnen dragen, het eene treurige belooning voor hunne regtstreeksche of zijdelingsche bijdragen tot instandhouding van zoodanige scholen worden zal, dat zij hunne voor het overige naarstige en brave kinderen, na voltooijing der opvoeding, zien achteruitgezet in de maatschappij voor dezulken, die het in kundigheden, mede door hunne liefdegaven verkregen, verder bragten, en, aan mindere behoeften van jongs af gewend, den koopman enz. voor ongelijk minder loon kunnen dienen. Bij een volgend geslacht alzoo zijn de kinderen, die thans tot den middelstand behooren, daar zij niet voort kunnen komen door hetgeen zij slechts konden leeren, de voorwerpen der milddadigheid. Wij vernamen reeds zoodanige klagten. Onzes inziens moet de armen-

schoo!

school den knecht, den handwerksman opleveren en vormen; en het algemeen en hooger onderwijs in iedere burgerschool, voor hen, die betalen, zoo min kostbaar te maken als mogelijk is, door toelagen aan onderwijzers, en het houden van de onderwijzers bij hunnen pligt, is inderdaad eene zaak van zeer groot belang. Eene school, waar het kind betaalt, moet in allen gevalle, wat het wetenschappelijk onderrigt betreft, praeferent blijven boven de beste armenschool, of men keert de orde in de maatschappij om, en benadeelt den man, die zijn eigen brood eet, en zich zoo lang mogelijk van het ontvangen van aalmoezen onthoudt, in zijn dierbaarst belang, het belang zijner kinderen. *Est modus in rebus, sunt certi denique fines, cet.* SAPIENTI SAT. — De 2de afdeeling behandelt de leerwijze. § 1. In het lezen, schrijven, rekenen, en zingen. § 2. De schoolorde en de onderwijzers. § 3. Het *materiële* der schoolinrigting, enz. Ten slotte wordt de plattegrond voor zulk eene school geschetst, de noodige aanwijzingen daarbij gegeven, en tevens het model van een dag- of weekregister der school. Gedurig wordt bij alles op de Bell-Lancastersche scholen het oog gehouden. Gaarne nemen wij te dezen des schrijvers opwekking over: „Erkennen wij „dan nogmaals het goede, dat in de Bell-Lancastersche school- „inrigting gevonden wordt; achten wij derzelver stichters „hoog, en stemmen wij toe, dat zij den dank verdienen der „gansche Britsche natie, dewijl zij den grond gelegd heb- „ben, om het volksonderwijs, aldaar zoo diep gezonken en „verwaarloosd, te verbeteren en ter sprake te brengen: — „doch gevoelen wij ook onze eigene waarde; zijn wij er „trotsch op, dat onze schoolverbetering, de vrucht van zoo „veel jaren arbeids, de hunne overtreft in alles, waar het „aankomt op de gezonde begrippen van een volksonderwijs; „wenschen wij, dat het betere onder ons, uit overdrevene „zucht tot navolging, of uit verkeerd begrip en verkeerde „toepassing, niet verwisseld worde met het ondoelmatige, „dat wij, reeds voorlang, trachten te weren of uit te roei- „jen, en dat Vorst en volk nog lange mogen wedijveren in „de verbetering van het onderwijs en de opvoeding der jeugd."

Dit ééne nog: het onderwijs, de gelegenheid daartoe voor de armenkinderen, kome hoe langer hoe meer overal op eenen vasten voet; maar dat wij inmiddels het oog in dezen vestigen op het verzuim onder den Franschen dwang: wij konden misschien wel steden en plaatsen aanwijzen, waar,

jaren aaneen, het vroegere, hoe gebrekkig dan ook, onder dien dwang geheel vernietigd werd. Voor het intusschen reeds de schooljaren ontwasfen geslacht ware toch ook nog wel iets, misschien nog wel veel, te doen.

Tulpen. Romans en Verhalen. Uit het Hoogduitsch van CAROLINE PICHLER, *geb.* VON GREINER. *Iste Deel. Met Platen. Te Amsterdam, bij* C. L. Schleijer. 1820. *In gr. 8vo. 346 Bl. f* 3-12-:

De Tulpen zijn fraaije bloemen, door velen gezocht; maar derzelver geur, gelukkig niet sterk, is niet aangenaam; zij hebben verschillende schakeringen en verschillende waarde. Het is raadselachtig, waarom deze Verhalen naar deze bloem genoemd worden. Slechts vijf worden ons hier ter beschouwing voorgesteld; het tweede Deel zal het laatste zijn, en misschien een meerder aantal leveren. Zoo men op de *zedelijke* waarde ziet, zijn deze bloemen goed noch kwaad; zij hebben alzoo geenen aangenamen noch onaangenamen, of, wilt gij liever, in het geheel geenen geur; de Verhalen zijn in eenen goeden smaak gesteld, lezen onderhoudend, en zullen ook wel velen behagen; wat de waarschijnlijkheid betreft, is de waarde verschillende. 1) ZOO WAS HET NIET GEMEEND, kan, ja, alzoo gebeurd zijn; alhoewel wel zeldzaam een vriend het wagen zal, zijne beminde te doen dwingen tot een huwelijk met zijnen ziekelijken boezemvriend, opdat de jonge (en immers dan nog maagdelijke?) weduwe het groot vermogen van dien boezemvriend ten huwelijksgoed kunne medebrengen. Zonder het liefje deelgenoote te maken van het geheim, zouden wij het ook niemand aanraden! Het liep hier ook spaak. 2) DE GRAAF VAN BARCELONA is, hoezeer dan ook de edelmoedige liefde en voorbeeldelooze heldenmoed van den Graaf het ongeloofelijke nadert, in ons oog, het beste op dit bloembed; en wij verblijden ons in het gelukkig huwelijk van dezen Graaf en zijn liefje; hoewel wij den armen, goedhartigen jongen, voor wien het Vorstinnetje eerst bestemd was, beklagen, dat hij, wat onzacht uit de zaal zoowel, als uit het hart van zijn meisje, gewipt, daarbij zoo in ééns dood viel. 3) HET KASTEEL WIERNITZ moet op eene ware gebeurtenis rusten; maar het is ons te spookach-

achtig, en de daadzaken zouden ons nader nog moeten gewaarborgd zijn, of wij volharden in ons geloof, dat de dooden rusten. Evenwel, wij gunnen den regtmatigen eigenaar het goed, en daarbij zijn zoo toevallig gevonden en hervonden liefje. Wat 4) DEN ZWARTEN FRITS betreft, wij houden van hem en het verhaal, hem aangaande, even weinig als van iederen anderen ſtraatroover, hoe hoog zijn aanleg, inborst, edelmoedigheid, ongeluk, enz. enz. ook mogen genoemd worden. Het verblijdde ons echter, dat de Christelijke pogingen van Pater Augustin, bij den zoo billijk ter dood veroordeelden, den gewenschten invloed nog hadden, en zijn troosteloos meisje alzoo kon meenen, den *gezaligden* geest van haren beminde voor haar te zien zweven. Ons jong volkje vindt waarſchijnlijk in deze Tulp wel het meeste behagen, en beſchouwt dezelve met bewondering; maar, nog eens, wij houden van zoodanige geſchiedenisſen van edele ſtraatroovers niet. 5) DE EERSTE LIEFDE VAN KAREL DEN GROOTEN kan alzoo hebben plaats gehad; het kan zijn, dat zijne voorkeur voor *Aken* haren grond in eene eerſte ongelukkige liefde had; doch aan den *toover-armband*, en wat daarmede in betrekking ſtaat, behoeft de Lezer geen geloof te hechten. Zoodat dan deze *Tulpen* Tulpen zijn, die, even als hare naamgenooten op het bloembed, hare liefhebbers zullen vinden, die haar beſchouwen, en nogmaals beſchouwen, en bewonderen. *Proficiat!*

Vriendenraad omtrent het misbruik van den Heiligen Naam des Heeren, door H. VAN DEN HESPEL, *Rustend Predikant, en Lid van het Zeeuwsch Genootſchap der Wetenſchappen, enz. Te Middelburg, bij* S. van Benthem. *In kl. 8vo. 22 Bl. De prijs is een en een halve ſtuiver. Doch zij, die er een getal te gelijk gelieven te koopen, om dezelve, volgens het oogmerk van den Eerw. Schrijver, om niet uit te deelen, dan voor één ſtuiver het ſtuk.*

Deze raad wordt met de beste bedoeling en met warmte, in eenen liefderijken geest, toegediend; en wij hopen, dat dezelve gehoord en opgevolgd zal worden. Konden wij, voor eenige ſtuivers of driegrooten, van de vloekers, op reis en elders, ontſlagen raken, welk eene winst!

BOEKBESCHOUWING.

J. H. FRITSCH, *Handboek voor Leeraars van den Christelijken Godsdienst, om verstandig en nuttig te prediken over de Lijdensgeschiedenis van Jezus Christus. Gevolgd naar het Hoogduitsch*, door W. GOEDE, *Rustend Leeraar bij de Remonstrantsch-Gereformeerde Gemeente te Rotterdam. Te Groningen*, bij W. Zuidema. 1820. *In gr. 8vo. X en 563 Bl. f* 3-12-:

De Heer GOEDE beschouwt dit werk als een' *schoonen* tegenhanger aan dat van SCHMID; waaromtrent wij echter de vrijheid nemen, in zoo verre van zijn Eerw. te verschillen, als wij zwaarlijvigheid en noodeloozen omslag onder het denkbeeld van schoonheid geenszins kunnen bevatten. Intusschen is het oorspronkelijk werk verkort, door weglating van schetsen tot leerredenen, hetgene wel ieder zal goedkeuren; doch daarentegen is het ook uitgebreid, door de exegetische verklaringen van beroemde Schriftuitleggers er in te voegen; en het is niet alleen aan GOEDE, maar aan nog twee ongenoemde Leeraren, die met hem gearbeid hebben, dat wij dit werk verschuldigd zijn.

Onder welnemen, ons is het voorgekomen, dat dit werk, althans uit hoofde der ingevoegde exegetische verklaringen, geene zoodanige behoefte is voor den Predikant, dat hij, bij zoo grooten overvloed van hulpmiddelen, onlangs nog vermeerderd met de *Dagelijksche Oefeningen* van DE KONING, en thans weder met de *Leerredenen* van MOSCHE en anderen, deze exegetische verklaringen, welke hij elders genoeg vinden kan, niet zoude kunnen missen, onder welke er zijn, die al heel weinig te beduiden hebben; terwijl er veel in gemist wordt, dat hij niet moest overgeslagen vinden. Het zoude derhalve alleen zijn uit hoofde van het belang dezes werks voor de *Predikkunde*, dat hetzelve op onderscheiding

moest kunnen aanspraak maken; maar wij vreezen waarlijk, dat men hen, die hierin handleiding behoeven, te veel overlade, en alzoo te weinig genot geve van hetgene er in elke boekverzameling voorhanden is. Doch laat ons onze Lezers een weinig nader met dit boek bekend maken, eene uitvoeriger beoordeeling overlatende aan de Schrijvers der *Godgeleerde Bijdragen.*

Na eene korte bepaling van hetgene men door de *lijdensgeschiedenis* van Jezus te verstaan hebbe, vindt men van dezelve een *overzigt*, behelzende eerst, wat men in elk der vier Evangeliën afzonderlijk vindt, en dan, wat zij te zamen, als een geheel, opleveren, hetwelk tot 24 afdeelingen gebragt wordt. Deze zijn ons zeer ongelijkmatig voorgekomen. Neem eens de afdeeling Lukas XXII: 24—30 alleen, en die over Matth. XXVII: 26—36 en de gelijkluidende plaatsen! Ongaarne misten wij ook de zoo belangrijke afscheidsrede en bede van Jezus, omtrent welker opneming in de behandeling der lijdensgeschiedenis ter overweging aangeprezen zij, wat DE KONING, en in zijne *Handleiding*, en in zijne *Dagelijksche Oefeningen* enz., gezegd heeft. Waartoe diende ook dit geheele *overzigt?* terwijl men toch naderhand van zelf ziet, wat de Schrijver in 24 Leerredenen behandelt. Eene derde aanmerking geeft de oorzaken van Jezus lijden op. „Ten vierde wordt aangewezen, dat alles, in hetzelve, zijnen gewonen gang gaat; waarbij, naar ons gevoel, de Schrijver van „*De Onzigtbare*" niet zoo onbepaald had moeten eindigen: „ wat is in dit alles ongewoons of buiten„ gemeens?" maar ook wel had mogen aanwijzen, dat men het bijzonder bestel der Voorzienigheid Gods, in den, toch dikwijls zonderlingen, zamenhang en loop der dingen, behoort op te merken. Vervolgens wordt de *denkwijze* van Jezus zelven opgegeven, uit welke blijken moet, dat Hij zijn lot als schikking van Gods wijsheid, en als een gevolg van menschelijke verkeerdheden, beschouwde. Meer niet? Ja; met een enkel woord wordt gezegd, dat Jezus zijn lijden in verband plaatste tot de vergeving der zonden, en dat het noodzakelijk was, *in-*

dien. Hij de waarheid in al hare kracht wilde prediken. Hierop wordt gewaagd van de *Dogmatische waarde der lijdensgeschiedenis.* Zij leert ons eene Voorzienigheid, die zedelijke bedoelingen heeft bij de rampen van goede menschen; die door der menschen verkeerdheden ook hare oogmerken bereikt, en die het goede schijnbaar verdrukken laat, tot deszelfs bevordering, en — ja, deze geschiedenis biedt ook overvloedige gelegenheid aan, om van de vergiffenis der zonden te spreken. Hier wordt men echter gewaarschuwd tegen grove en zinnelijke denkbeelden; doch tevens vermaand, dat men niet mag vergeten, „dat *Christus in de liefde was, en zichzelven ten* „ *offer gaf.*" Wat is dat? Wij zijn verklaarde vijanden van alle Gode en den mensch onwaardige voorstellingen van de vrucht van Christus lijden; maar, als men van grove en zinnelijke denkbeelden afmaant, moet men toch weten, *welk* denkbeeld men geven moet. En of die afmaning, die althans op bl. 35 niet noodig was *zoo* herhaald te worden, als daar geschiedt, wel onontbeerbaar zij, in zulke boeken voor zulke lezers, daaraan twijfelen wij evenzeer, als aan het juiste der raadgeving, om te prediken, dat *Christus in de liefde was* enz., hetgene wel niet aan elk terstond een juist denkbeeld van de Bijbelleer geeft. Aan de beschouwing van de *zedelijke waarde* der lijdensgeschiedenis wordt, in de inleiding, de grootste plaats ingeruimd; maar Recensent vraagt vrijmoedig, of dit geen onnoodige omhaal zij, daar men toch bij de nadere opheldering der afzonderlijke deelen alles uitvoeriger moet wedervinden, wat hier wordt opgesomd? Ook zouden wij niet gaarne op ons nemen, hoezeer wij hier, bl. 25, lezen, dat het niet zwaar valt, aan te toonen, *dat er volstrekt geene deugd der zedeleer is, die niet, op eene uitstekende wijze, uit het gedrag van Jezus, gedurende zijne laatste levensdagen, kan opgehelderd worden.* Welk eene rare moraal-prediking zoude er niet voor den dag kunnen komen, zoo men dit eens beproefde! Zoo wij iets kunnen zien, is de 9de afdeeling der inleiding, over de *Praktische behandeling der lijdensgeschiedenis,*

ten aanzien der geloofswaarheden, tamelijk overtollig, en niet veel meer dan eene herhaling van het reeds gelezene. De 10de leert, hoe men deze geschiedenis *in een zedelijk opzigt* behandelen moet, d. i., wat men moet in het oog houden, met betrekking tot de opwekkende en waarschuwende voorbeelden, die men ontmoet. Het is zoo, het hier gegevene onderrigt, hoe bekend men het ook vooronderstellen moge te zijn, bevat verscheidene gepaste en belangrijke aanwijzingen; doch — waren ze *vooraf* noodig, daar ze, in de behandeling der onderscheidene afzonderlijke gedeelten der lijdensgeschiedenis, aan ieder zich ontdekken moeten? Over den *Homiletischen* en *Analytisch-synthetischen vorm* der leerredenen handelen de beide laatste afdeelingen der inleiding. Onzes oordeels, evenwel, is dit stuk niet het helderste en bondigste, en laat zich noch aangenaam lezen, noch genoegzaam bevatten. Maar, laat ons van de op de inleiding gevolgde behandeling der 24 onderscheidene afdeelingen van de lijdensgeschiedenis ook iets zeggen.

Telkens gaat de opheldering van den tekst vooraf, die dan praktisch wordt beschouwd. Alleronaangenaamst is de lezing. Men oordeele eens! „ *Bij dit geloof kan men* „ *zich verheugen over datgene, waarvan onze vijanden* „ *meenen, dat het ons moet grieven. Dan, wij kunnen* „ *beide stukken ook afzonderlijk overwegen, en in de eer-* „ *ste plaats bepeinzen, wat vs.* 1, 2 *gezegd wordt.*" Zoo, zonder overgang, vonden wij het meer dan eens.

Wat de ophelderingen betreft, dezelve zijn, onzes oordeels, soms al zeer ongelukkig uitgevallen. Dit zeggen wij, in het bijzonder, van de woorden der Avondmaalsinstelling, van welke de zin dus wordt opgegeven: „ *Nu ontvangt* „ *ge van mij een ander ligchaam* (*het brood*), *dat ik* „ *voor u te genieten verorden. Neemt, en drinkt hier* „ *uit dezen beker; dezelve bevat een bloed, dat niet ver-* „ *sprengd zal worden, dat ik voor u verorden te drin-* „ *ken*, enz." Van welken *beroemden Schriftuitlegger* deze Exegese ook zij, waarlijk men behoeft ze niet! Het gezegde tot Petrus: „ *als gij eens zult bekeerd zijn*,

„ *ver-*

„ *versterk dan uwe broeders*," zoo als het in de gewone overzetting luidt, had eenvoudiger dus opgevat behooren te zijn: „*gij, versterk weder uwe broeders!*" Zoo, meenen wij, heeft het onze H. GROTIUS, althans KUINOEL, vertaald. In het verhaal van Jezus lijden in Gethsemane had men op Markus XIV: 40b. wel meer mogen letten. Zoude men dan vs. 38b. niet, met DE KONING, als een gezegde der leerlingen, in plaats van als een woord van Jezus, opvatten? Het had wel eenig bewijs van noode, wanneer men stelt, dat hetgene Johannes, XVIII: 13, 14, en 19—23, ja hetgene Lukas heeft, H. XXII: 54—57, plaats had bij *Annas*. Over de belangrijke plaats, Joh. XI: 47—51, leest men alleen, (zeker niet eene fraaije exegetische opheldering) dat Johannes *eenen wenk geeft, hoe men de wreedheid van den Hoogepriester moet verklaren*. Maar, *hoe* dan? Dat mag men raden. Waarom nog voor het paleis van Pilatus de naam van *Regthuis* behouden zij, en de bedreiging, „*dan* „ *zijt ge des Keizers vriend niet*," verklaard, „ *dan be-* „ *wijst ge hem een' slechten dienst*," daar des Keizers *Vriend* de titel des Stedehouders was; of Golgotha te regt een *heuvel* heet; of de bede des Moordenaars te verklaren zij uit de hoop, die hij met *minbevooroordeelden* gemeen had, dat de Messias herleven, en dan de gestorvenen opwekken zoude, — deze en soortgelijke aanmerkingen mag men in bedenking nemen; maar — het is hier de plaats niet, uit te weiden in uitlegkundige aanmerkingen, waartoe anders overvloedige stoffe is. Hier en daar vonden wij waarlijk al te zeer gebeuzeld, waartegen niet zelden wonderlijk afsteekt de schielijke wijze, waarop men zich van gewigtige en allezins opheldering verdienende bijzonderheden afmaakt, en stieten wij meer dan eens op al te familiare en triviale beschrijvingen, b. v. Judas zeide: „ *wacht, gij kunt deze priesters op eene* „ *fraaije wijze om den tuin leiden*," enz. Petrus: „ *Heer!* „ *zullen we met het zwaard er onder slaan?*" Psalm XXII: 19 krijgt de beteekenis, dat Davids vijanden hem *tot op het hemd toe uitkleeden wilden*, enz.

Maar—wij moeten onzen Lezeren ook iets zeggen van het *praktisch* gebruik, hier telkens van de opgehelderde geschiedenis gemaakt. Dit is, meenen we, *al te overvloedig* en niet zelden *te gezocht*; zoodat, ontwikkelde eens de Leeraar, wat hier zoo al uit den tekst afgeleid wordt, voor het minst de verwarring, en soms ook eene geheele afleiding van het eigenlijk doel dezer leerredenen — gedachtenisviering van het lijden des Zaligmakers — onvermijdelijk is. Doch, men kan ons te gemoet voeren, dat men uit den gegeven' voorraad eene keuze te doen hebbe. Nu, voorraad is er, zoo als men terstond bemerkt, als men zich voorstelt, dat het praktisch gebruik van den XXIIIsten tekst, waar juist het boek voor ons openvalt, vierentwintig bladzijden beslaat! Elders is het niet minder. Ziet hier, wat uit dien tekst al afgeleid wordt: Eene aandachtige beschouwing der eere, aan Jezus bij zijne begrafenis bewezen, en een onderzoek, wat dezelve eigenlijk zoo luisterrijk maakte. Overweging, hoe een Christen het graf van Jezus eeren moet. Aanbeveling van eene waardige viering van den stillen vrijdag. Overdenkingen, welke ons het denken aan dood en graf veraangenamen. Vergelijkingen tusschen het graf van Jezus en het onze. Overweging van des Christens verpligting, om, bij zijn leven, (?) voor zijn ligchaam te zorgen, en zich aan de plaats en wijze zijner begrafenis te laten gelegen liggen. Aanmerkingen, over de achting aan overledenen, over den pligt, om, te zorgen, dat onze gestorvene vrienden en bekenden welvoegelijk ter aarde besteld en begraven worden, over des Christens gedrag bij begrafenissen, over het bewijs van beschaafdheid en menschelijkheid, in de achting voor het hulsel van den geest. Beoordeeling, wat lijkstaatsiën voor ons wezen, en op ons werken, en hoe we onze ontslapenen ten grave geleiden moeten. Leering, hoe de sterf- en begrafenisdag onzer vrienden ons onvergetelijk zijn moet. Bespiegeling van den avondstond. Opmerking, hoe de sterfdag van Jezus gevierd moet worden, als eene voorbereiding tot het feest zijner opstanding; hoe wij aardsche goe-

goederen te befchouwen, en de fchatten, die ons de leer van Jezus fchenkt, met aardfche fchatten te vergelijken hebben. De les, dat men zich moet verheffen boven alle vooroordeelen, uit rang en ftand voortfpruitende, en dat men, naarmate ons aanzien grooter is, te meer belang in den Godsdienst moet ftellen. De opwekking, om der deugd en eerlijkheid altijd getrouw te blijven. De herinnering van het genoegen des braven mans, die een' overledenen befchouwt, met de bewustheid, dat hij hem nooit onregt gedaan, maar veel goeds bewezen heeft. De waarheid, dat de hoop op het hemelsch rijk van God ons boven alle verfchrikkingen van dood en graf verheft, en zoo voorts — want wij zijn nog op verre na niet ten einde. Doch, is het niet genoeg, om ons te overtuigen, dat men waarlijk hier al te veel vindt? Wij eindigen dan, met fpijt, dat wij ongunftig oordeelen moeten over een boek, dat zoo belangrijk had kunnen zijn, en in hetwelk dan toch ook veel gewigtigs voorkomt; en het refultaat onzer onpartijdige befchouwing van dit werk was: „ te weinig en te veel is hier geleverd."

De Heer GOEDE belooft ons de vruchten van zijne 40 jarige ervaring en oefening in het katechetisch vak. Hij volvoere dit voornemen gelukkig, maar hoede zich dan toch van dat *al te*, hetzij het op veel of weinig toepasfelijk is!

God, mijn alles, mijne vreugde, mijn troost. Een Godsdienftig Huisboek voor befchaafde Christenen, naar het Hoogduitsch van K. CLEYNMANN. *De tweede, verbeterde en vermeerderde oorfpronkelijke uitgave gevolgd. Te Arnhem, bij* C. A. Thieme. *In gr. 8vo.* 350 *Bl. f* 3-:-:

Stichtelijk, in eene hooge mate ftichtelijk! verftandig, duidelijk, altijd ftrekkende ter bevordering van een werkdadig, kinderlijk, heilig en heiligend vertouwen op God, zijn deze uitboezemingen van het Christelijk hart. Het

zijn gebeden, of alleenspraken, als in de tegenwoordigheid van God. Nu eens proza, dan wederom dichtstukjes, en het proza nu en dan met dichtstukjes doorweven. Hooge vlugt nemen deze stukjes niet, en men moet dezelve om de poëzij alleen vooral niet in de hand nemen. Ook niet om alles zoo dagelijks en letterlijk na te bidden, en zich daar dan mede te vergenoegen; maar om zich te stemmen tot dagelijksch gebed, eenzaam nadenken, en eenen handel en wandel met God. Ook kan alles, wat wij hier aantreffen, tot hulpmiddel dienen, dàn, wanneer ons hart niet tot bidden of nadenken gestemd is, en wordt door verlevendiging van gepaste denkbeelden het gevoel opgewekt, en het opgewekt gevoel geleid. De Vertaler berigt, dat hij nog eenige gedichtjes terughield, dat hij hier en daar bij het vertalen eene uitmuntende vertaling, reeds bij ons voorhanden, overnam, en ook enkele malen iets uit de Evangelische Gezangen, bij onze Hervormde Kerk, in plaats stelde voor het oorspronkelijke. Wij willen den inhoud hoofdzakelijk opgeven, ter aanprijzing van een werk, dat slechts aanmelding behoeft, om bij ons godsdienstig publiek een aantal lezers te vinden. I. *Voorloopige Overdenkingen over het Gebed.* Alleenspraken, vier in getal, waarbij dan, als No. 5, drie dichtstukjes gevoegd zijn. II. *Morgen- en Avondoverdenkingen*, voor iederen dag in de week, en dus veertien in getal. III. *Meer uitvoerige Overdenkingen voor elken morgen der week.* IV. Soortgelijke in den *Avond.* V. *Morgenliederen.* Een, voor iederen dag der week; daarna een voor *eenen Jongeling*, en voor *eene Jongedochter. In eene rampspoedige Jeugd. In den Ouderdom.* Zeven *Avondliederen*, en nog een *voor Bejaarden.* VI. *Overdenkingen op de Feestdagen.* Het Kersfeest, (waarbij een lied.) Nieuwjaarsdag. Groene Donderdag. Goede Vrijdag, (met een lied, gelijk ook) bij het Paaschfeest en Hemelvaartsdag. Op het Pinksterfeest. VII. *Overdenkingen betrekkelijk het H. Avondmaal.* 1—4., Over deszelfs heilzame strekking. 5. Zelfbeproeving op den dag vóór het Avondmaal, naar aanleiding van het Gebed des Heeren. Morgen-

ge-

gebed op den Avondmaalsdag, — in de Kerk. Schuldbelijdenis. Na het Avondmaal. Avondgebed op dien dag. Voor Jongelieden: vóór hunne bevestiging als Leden der Gemeente, en vóór en na de eerfte Avondmaalsviering. VIII. *Gebeden bij bijzondere gelegenheden en gewigtige omftandigheden.* Onvruchtbaar weder. Bij en na een onweder; (hierbij wederom een lied.) Gebed van Ouders voor hunne Kinderen. Op den Geboortedag. Algemeene voorbede. IX. *Overdenkingen en Gebeden voor Lijdenden.* In het algemeen, 1—3. Bij verlies van tijdelijke goederen, en van geliefde vrienden. Gebed van een' Christen in behoeftige omftandigheden, — van een' kranken. Morgengebed van een' zwaar kranken. Avondgebed van denzelfden. Dankzegging en Gebed van eenen herftelden. Overdenking des doods. Laatfte zuchten van — en, eindelijk, voorbede voor eenen ftervenden.

Ziet daar den inhoud, met onze verklaarde meening, dat misfchien deze en gene er nog wel eenig denkbeeld zou willen bijvoegen, of wat fterker drukken (b. v. bij het Avondmaal), maar niemand eenig hier aangegeven denkbeeld onbruikbaar vinden zal, en alzoo ieder hier aanleiding vindt tot wezenlijke ftichting.

Leerrede over 1 *Korinth. III:* 11—15. *Door* B. VAN WILLES, *Predikant te Nieuwland. Te Gorinchem, bij* J. van der Wal. *In gr.* 8*vo.* 32 *Bl. f* :-6-:

De geleerde VAN WILLES, door zijn *Specimen Hermeneuticum, de iis, quæ ab uno Marco funt narrata, cet.*, in 1811 reeds met zoo veel roems bekend, deed ons reeds te lang op meerdere vruchten van zijne lettervlijt verlangend wachten. Wij hopen nog daarop, daar wij weten, dat hij, bij zijne kleine en afgelegene Gemeente, tot voortzetting van zijne ftudiën overvloedigen tijd heeft, en dien werkelijk befteedt tot gezette letteroefening. Wij zeggen dit niet, omdat wij deze Leerrede minachten; integendeel, zij is ons ftellig bewijs van zijne kunde, en ge-

geschiktheid tot het predikambt. Het schijnt meer dan luim, het schijnt eene bijzondere reden geweest te zijn, die hem bewoog, dit opstel uit te geven. Hij gaf deze Leerrede in de Gemeente van *Leerbroek*, daar hij voor zijnen nabuur aldaar, die door Z. M. Emeritus was verklaard, het Leeraarswerk eindigde. Zuiverheid van stijl en taal, kortheid en duidelijkheid kenmerken dit stuk. Hij wilde den Christelijken pligt voorstellen, die het gevolg moet zijn van de Evangeliepredikіng. Eerst heldert hij den tekst op: het beeld, hetgene door dat beeld wordt voorgesteld, en het oogmerk van den Apostel met deze voorstelling. Het *dewijl* (ὅτι) in de Staten-overzetting, vs. 13, zet hij over (ὅ, τι) *alles, wat*; welke opvatting, zegt hij, in de oorspronkelijke taal, eene niet geringe aanbeveling ontmoet. Het gebouw is de Gemeente van Jezus, de deelen alzoo, *goud, zilver* enz., geene leeringen, maar menschen. Het vuur is dat alles, door hetwelk onder menschen innerlijke verkleefdheid aan Christus, van uiterlijken schijn, geweldig *ontdekt wordt*. De bouwlieden zijn de predikers van het Evangelie. Van het: „ *zelf zal hij behouden worden; doch alzoo als door vuur*," geeft hij deze omschrijving: *Indien zij hun geloof en hunne verwachting in Christus blijven behouden, hetwelk voor hen mogelijk is, kunnen zij* (die leeraars) *behouden worden; doch niet dan met het uiterste gevaar van afvallig te worden. Het is met hen, als met onvoorzigtige bouwlieden, die, door eigene schuld, hun leven in gevaar brengen, en hetzelve niet dan ter naauwernood uit den brand redden.* Wij gaven deze opvatting opzettelijk aan voor den nadenkenden; niemand zal zich beklagen, dat hij er deze Leerrede over nazie. In een tweede stuk stelt hij het gedrag, dat de tekst den Corintheren aanprijst, als pligtmatig voor, ook voor de tegenwoordige Christenen. Het geldt wel eerst de Leeraars, maar dat stipt de Spreker slechts aan, daar hij geenen Leeraar thans inzegende; maar hij drukt daarop: de Gemeente, welker Leeraars dit gold, moet dit tevens voor zichzelve aanzien, als een zijdelingsch bevel des

Apos-

Apostels, om te betrachten hetgene wel voegt; om den Heer, zonder dobbering, wel aan te hangen, en geene van deszelfs lesfen en geboden te verwaarloozen. De toepasfing, naar tijdsgelegenheid, is kort; dit kon nu in eene vreemde Gemeente niet wel anders. Het komt ons echter voor, dat er meer bij gevoeld moest worden, dan de Leeraar oorbaar achtte ronduit en breedvoerig te zeggen. Geheel het ftuk doet den Steller grootelijks eere aan.

Leesboek over de Christelijke Godsdienstleer, getrokken voornamelijk uit de Bijbelfche Gefchiedenisfen, door P. KOUPMANS BROUWER, *Predikant te Joure. Te Leeuwarden, bij* J. W. Brouwer. 1819. *In gr.* 8*vo. VIII en* 268 *Bl. f* 2-4-:

Daar het niet te ontkennen is, dat Gefchiedenisfen het best onderwijzen, is het even zoo zeker, dat de Eerw. BROUWER met het zamenftellen en uitgeven van dit Leesboek eenen grooten dienst aan het godsdienftig publiek heeft bewezen. Geloofs- en zedeleer, toch, in den Christelijken Godsdienst voorgedragen, worden door menigvuldige voorbeelden uit de Bijbelfche gefchiedenis geftaafd, en alzoo te gelijk aangewezen, dat de grond van den waren Godsdienst zoo oud is als de wereld. De bekwame Schrijver voltooit zijne taak op eene geleidelijke en populaire wijze, zoodat zijn werk zoo goed is voor den eenvoudigen als voor den meer begaafden; ja wij zouden zeggen, voor den eerften ruim zoo goed als voor den laatften, dewijl BROUWER noch in ftijl, noch in denkbeelden eenige hoogere vlugt neemt, maar zich bepaalt tot het algemeen bevattelijke; hetgene wij echter in 't geheel niet misprijzen kunnen, aangezien de klasfe der eenvoudigen wel de grootfte is. Doch vragen wij: zou het werk voor den eenvoudigen wel minder nuttig geweest zijn, en bij den wat verder denkenden niet in waarde gewonnen hebben, indien de Schrijver hier en daar wat minder kerkelijk fystematisch en letterlijk geweest

wa-

ware, en foms eenen wenk ter uitlegging van de eene of andere plaats gegeven hadde, waardoor dezelve eenen natuurlijkeren zin (ook door regtzinnige uitleggers goedgekeurd) zou verkregen hebben? Zoo vonden wij ook wel aanmerkingen weggelaten, die wij meenden te mogen verwachten. Ten bewijze van het een en ander mogen volgende ftalen dienen:

Bij de opgaaf, hoe God Indrukken van zijne heiligheid aan het Joodfche volk gaf (bl. 39, 40), had toch ook wel mogen aangemerkt worden, dat bij *deze* wijze van handelen zeer veel plaats had, wat van huishoudelijken aard was; anders, toch, konde het geval met de Bethfemiten meer naar wreedheid, dan naar openbaring van heiligheid gelijken. — Eene aanmerking van het uiterfte zedelijke belang zou het geweest zijn (bl. 68), dat de mensch, die het voornemen tot zondigen heeft, indien God de uitvoering verhindert, van wege dit voornemen toch fchuldig blijft. — Zoo had (bl. 133) ook wel mogen aangewezen zijn, dat de Mozaïfche Godsdienst, met al zijne moeijelijkheden, ingerigt was om den mensch Godsdienst en blijdfchap als één te doen befchouwen, b. v. door de verordening der offermaaltijden, fabbatsrust enz. — De dood van Christus is (bl. 40) het verbazendfte toonbeeld van Gods ftraffende regtvaardigheid, waardoor God het gezag zijner wetten heeft willen handhaven, en zijne regtvaardigheid zoo wel als zijne genade openlijk bewijzen. Hier hadden wij wel een verklarend woord ter verzachting bij gewenscht. — Dat de raven, in het geval van Elias, *haren gulzigen aard moesten afleggen* (bl. 57), is eene meer dan al te letterlijke opvatting der gefchiedenis, waarvoor, behoudens de waarheid, wel eene andere, zeer gewettigde, ware te vinden geweest. — Even letterlijk is de Schrijver in het ftuk van den Duivel (bl. 80 volg.), en wij kunnen niet nalaten, aan het „verbreken van de werken des Duivels" eenen ruimeren zin te hechten, dan zijn Eerw. doet, die genegen is, het enkel van het genezen der bezetenen te verftaan. Ook bij den val der eerfte menfchen wordt het

hoofd

hoofd der afgevallene geesten als medewerkende oorzaak genoemd.

Door deze aanmerkingen hebben wij niets anders bedoeld, dan den geest aan te wijzen, in welken de Eerw. Schrijver gemeend heeft te moeten werken, en dien wij wel hier en daar eenigzins anders gewenscht hadden. Voor het overige ſtrekken zij geenszins tot vermindering der innerlijke waarde van het algemeen-nuttige en voor een Leesboek uitmuntend geſchikte werk, aan welks goed debiet wij niet twijfelen.

De inhoud is verdeeld in XII Hoofdſtukken, nagenoeg op de gewone wijze ingerigt.

Verhandeling over de Asſyriſche, Babyloniſche, Mediſche en Perziſche Rijken; dienende ter nadere opheldering der latere Geſchiedenisſen van Israël en Juda. Door R. ROODENBURG, *Predikant te IJlst. Te Groningen, bij* J. Römelingh. 1820. *In gr. 8vo. VI en 214 Bl. f* 1-16-:

Het is aan ieder, die eenigzins in de oude geſchiedenisſen bedreven is, niet onbekend, dat, hoe hooger men in de oudheid opklimt, men des te meer duisterheden ontmoet in de geſchiedenis der volken; zoodat het dikwerf zeer moeijelijk valt, zich dezelve in eene geregelde orde voor te ſtellen. Dank hebben dus alle de pogingen dergenen, die iets geregelds en, zoo veel mogelijk, volledigs, in het een of ander gedeelte van dit duister vak, voor zichzelve en ten nutte van anderen trachten op te ſporen! Hoezeer het toch uit den aard der zake niet wel mogelijk is, gelukkig alle hinderpalen over te komen en alle zwarigheden op te ruimen, is echter de moeite, die men aanwendt, om er op de beste wijze door te worſtelen, zeer zelden geheel te vergeefs, wanneer men, met de noodige hulpmiddelen toegerust, bedaard en voorzigtig te werk gaat; en, al kan men zich nooit vleijen, den verlorenen draad wedergevonden te hebben, om dien overouden doolhof langs den juisten weg door te wandelen, men

men komt er evenwel door, en men vindt op den weg, dien men gegaan is, altijd het een of ander, 't welk de aangewende moeite beloonen kan.

Deze voorloopige en algemeene aanmerkingen behelzen in zich onze beoordeeling, *en* over het moeijelijke van het onderwerp der onderhavige Verhandeling, *en* over de wijze van deszelfs behandeling door den Schrijver. Dat het onderwerp zeer moeijelijk is, *van wege de duisterheid en verwardheid der zaken*, erkent de Schrijver in de voorrede, hetgene hem eene regtmatige aanfpraak geeft op de befcheidenfte beoordeeling; en, daar hij zich bepaaldelijk heeft voorgefteld de *nadere opheldering der latere gefchiedenisfen van Israël en Juda*, hebben wij zijne Verhandeling, over de Asfyrifche, Babylonifche, Medifche en Perzifche rijken, alleen met betrekking tot dat gedeelte der gewijde gefchiedenisfen befchouwd, en vinden dezelve in eene geregelde orde bewerkt, en, over het geheel genomen, tot het bijzonder oogmerk des Schrijvers zeer dienftig. Wij vragen onszelve dus niet af, of hij een volledig overzigt gegeven hebbe van de gefchiedenisfen zelve der vier genoemde rijken? Dit is, op zichzelf, zoo niet geheel onmogelijk, althans ten uiterfte bezwaarlijk, en ook in geenen deele zijn oogmerk geweest. Dan, wat hij, na behoorlijk onderzoek, geleverd heeft, hangt vrij wel zamen; zoodat hij, met opzigt tot zijn oogmerk, geene reden kan hebben, om zich over de aangewende moeite en het uitgeven van dit werkje te beklagen.

Na eenige voorloopige en zeer gepaste aanmerkingen over het Asfyrifche rijk, over welks lotgevallen, einde en duurzaamheid zeer verfchillend gedacht wordt, handelt de Schrijver, in vier afzonderlijke hoofdftukken, over de vier rijken, op den titel aangeduid, zoekt de gebeurtenisfen in eene, zoo veel hem doenlijk was, tijdrekenkundige orde te rangfchikken, en, fchoon hij zijn nuttig hoofdoogmerk nimmer uit het oog verliest, heeft hij hier en daar, waar het te pas fcheen te komen, eenige niet onbelangrijke aanmerkingen ingevlochten, tot be-

ter

ter verſtand van de geſchiedenisſen dier rijken zelve. Ten ſlotte heeft hij er twee aanhangſels bijgevoegd, waarvan het eerſte behelst: een nader onderzoek nopens Ahaſuerus, den man van Esther; zijnde, volgens hem, Artaxerxes Longimanus. Het tweede aanhangſel is: eene tijdrekenkundige tafel der Asſyriſche, Babyloniſche, Mediſche en Perziſche Koningen; de regeringsjaren onder elkander en met die der Koningen van Juda en Israël vergeleken.

Daar er over zeer vele bijzonderheden, betreffende de geſchiedenisſen der gemelde rijken, in verband met de Bijbelſche gebragt, verſchillend gedacht wordt, zullen wij eene en andere derzelve, waaromtrent wij van den Schrijver verſchillen, niet aanroeren, maar ons bepalen tot eene meer algemeene aanmerking, over de bronnen der kennis van het Asſyrisch rijk. De Schrijver ſpreekt alleen van *Cteſias*, wien hij verwerpt, en niet van *Herodotus*, die door de meesten gevolgd wordt. Ondertusſchen is *Cteſias*, ſchoon zijn verhaal, met reden, al te veel opgeſmukt kan gerekend worden, echter niet ongeloofwaardig omtrent de lange duurzaamheid van het Asſyrisch rijk. Wij raden den Schrijver, de aanmerkingen van LARCHER te lezen op zijne Franſche vertaling van *Herodotus*, Iſte D. bl. 384 der tweede uitgave, en VIIde D. bl. 143 volgg. Daar zal hij zien, dat men *Cteſias* met *Herodotus* zeer wel overeen kan brengen, wanneer men ſtelt, dat de eerſte den geheelen tijd omvat heeft van het begin van het Asſyrisch rijk tot aan deszelfs ondergang, zijnde ruim 1300 jaren, en dat de laatſte alleen het bloeijendſte tijdvak van dat rijk heeft op het oog gehad, waarin hetzelve alleruitgebreidst geweest is, en hetwelk 520 jaren geduurd heeft. Deze vooronderſtelling neemt zeer vele zwarigheden weg, en kan zelfs tot opheldering dienen van al hetgene wij in de H. S. over de Asſyriërs lezen. — Dan, ons beſtek gedoogt niet, deze aanmerking uit te breiden. Het zij dus genoeg, des Schrijvers aandacht daarop bepaald te hebben.

Raad-

Raadgever voor den Burger en Landman, bevattende een aantal Voorschriften, enz. Door S. F. HERMBSTÄDT, *Kon. Pruisf. Geheimraad, en Ridder van den rooden Adelaar van de derde klasse. Naar het Hoogduitsch vertaald. IIde Deel. Te Groningen, bij* J. Römelingh. 1820. *In gr. 8vo. X en* 184 *Bl. f* 1 - 10 - :

Men zoude den gevestigden roem van HERMBSTÄDT, als wetenfchappelijk Huishoudkundige, te kort doen, wanneer men in deze verzameling niet veel goeds en algemeen bruikbaars verwachtte. Hetgene ons echter wel eenigzins vreemd voorkomt, is, dat de meeste voorschriften meer *empirisch* schijnen te zijn, dan uit wetenschappelijke gronden opgemaakt. Vanhier, dat men voor één en hetzelfde mengsel veelal zoo vele voorschriften vindt, dat men naauwelijks weet, waaraan zich te houden. Ook vindt men nog al een en ander, hetwelk in Duitschland te pas moge komen, voor ons van minder belang is, b. v. het gelijkmaken van inlandsch hout aan mahoniehout; het bereiden van metselkalk; het bewaren van boter, enz. De vertaling, over het algemeen goed, wordt hier en daar ontsierd door plat-Duitsche woorden, b. v. *winkel*, voor *hoek; papsel*, voor *pap; afzonderen*, voor *afzetten, laten vallen; zorgenvrij*, voor *onbekommerd*, enz.

Verhandeling over de landbouw-, natuur- en scheikundige hulpmiddelen, waardoor landen, die met zout- of zeewater overstroomd, en daardoor met te veel zoutdeelen bezwangerd, voor een' geruimen tijd in hunne vruchtbaarheid gestremd worden, en ter bebouwing en beplanting veelal onbekwaam zijn, tot vorige vruchtbaarheid weder opgewekt, en in korten tijd ter bebouwing en beplanting bekwaam kunnen worden; gevolgd door eene opgave van proeven dienaangaande genomen door RIJKEND JACOB BROUWER, *Commissaris van*

van Policie der Stad Nijkerk, honorair Lid van de Maatschappij ter bevordering van den Landbouw te Amsterdam, en corresponderend Lid van de Nederlandsche Huishoudelijke Maatschappij te Haarlem, &c. Te Amsterdam, bij J. C. Sepp en Zoon. 1820. *In gr.* 8vo. *VI en 66 Bl. f* :-18-:

Ziet daar een titel met een boekje, waarin ons geleerd wordt, dat het beste middel, om zoodanige landen te verbeteren, de gewone haard- en bij voorkeur de houtasch is, en tevens de wijze, om dit middel aan te wenden, breedvoerig wordt aangetoond. De proeven van den Schrijver zijn wel wat zeer in 't klein genomen, doch schijnen evenwel ten voordeele van zijne stelling te spreken. Eene andere zaak is het, of de wetenschappelijke verklaring, waarmede het grootste gedeelte van het boekje vervuld is, steek houdt. Wij weten niet, of het zeewater ontleed wordt door de asch, en vinden dit hier door geene bijzondere proeven bewezen; wij twijfelen, of daartoe, in onze asch, genoeg potasch voorhanden is: het is ook nog eene vraag, of zoutzure potasch minder schadelijk is, dan zoutzure soda, voor den groei der gewassen. Dat de asch voordeel doet in vochtige landen, is, blijkens de aanhalingen van onzen Schrijver zelven, eene vrij bekende waarheid, en als zoodanig kan zij ook *hier* werken.

P. C. HOOFTS *Nederlandsche Historiën, met Aanteekeningen en Ophelderingen van de Hoogleeraren* M. SIEGENBEEK, *te Leyden,* A. SIMONS, *te Utrecht, en* J. P. VAN CAPPELLE, *te Amsterdam. Iste Deel. Met Platen. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1820. *In gr. 8vo. LXIV en 312 Bl. f* 4-10-:

De onderneming der op den titel genoemde Hoogleeraren, blijkens de naamlijst der Inteekenaren door velen

begunstigd, zal gewis door veel grooter aantal van beminnaren der Nederlandsche Geschiedenis en Letterkunde tevens met dankbaarheid worden toegejuicht; en wij verheugen ons van ganscher harte, en een edele hoogmoed op ons Vaderland en op onzen leeftijd verheft zich in ons, bij dit nieuwe bewijs, dat en de *Waarheid* en de *Geleerdheid*, zoo ergens, dan in Nederland, gewaardeerd en gehandhaafd worden.

„Toen HOOFT" — zoo begint de Voorrede — „zij-„ne Nederlandsche Historien uitgaf, getuigde VONDEL: „„dat hij in gansch Nederland niemand kende, die mag-„„tig was, slechts een blad te schrijven, gelijk de Drost „„dat geheele werk uitvoerde."" — Welke lofspraak! maar hare waarheid is gestaafd door VONDEL's tijdgenoot en nageslacht.

Wie, die de beoefening der Vaderlandsche Geschiedenis den pligt des Nederlanders acht, en een der beste middelen tot verwekking en veredeling der liefde voor het Vaderland, en tot vorming en bewaring van het vaderlandsch karakter, erkent tevens niet de hooge waarde van een *klassiek* werk, zoo eerwaardig reeds door deszelfs ouderdom, als belangrijk door de waarheid, wier ronde en deftige taal hier allerwegen spreekt?

Intusschen — het ziet er zoo ouderwetsch uit. Zoo vele woorden en zegswijzen zijn zoo veranderd en verouderd. Het karakter van HOOFT's stijl, deszelfs bondigheid en kracht, maakt hem dikwijls moeijelijk om verstaan te worden, en over het een en ander verspreidde de tijd naderhand een licht, waarvan hij geen gebruik konde maken. Hierom verschijnt nu het werk, zoo als men thans een boekwerk begeert, naar den smaak, echter — en dit behoorde ook zoo — met behoud van den oorspronkelijken tekst, zonder eenige verandering, maar, daarentegen, met toelichtende aanmerkingen, aan den voet der bladzijden, verrijkt. Aan den rand staat de opvolging der bladzijde van de gewone uitgave aangewezen.

Men vindt, in dit Eerste Deel, vooraf, *'t Leeven van den weledelen, gestrengen, grootachtbaaren Heere, PIE-*

TER

TER CORNELISZOON HOOFT, *Ridder van Sint Michiel, Drossaardt van Muide, Baljuw van Goylandt, en Hoofdofficier van Weesp en Weesperkarspel, beschreeven door* GEBRAARDT BRANDT; daarna des Schrijvers *Opdragt* van zijn werk aan Z. H. FREDERIK HENRIK, en, eindelijk, de *drie eerste Boeken der Nederlandsche Historien sedert de overdragt der heerschappije van Keizar* KAREL *den Vijfden op Koning* PHILIPS *zijnen Zoon.* Het spreekt van zelf, dat wij het bij de bloote aankondiging hiervan moeten laten berusten, en dat het alleen de nieuwe gedaante is, in welke dit werk te voorschijn komt, die wij beoordeelen mogen.

Het is dan niet zoo zeer om het gemak, dat wij aan zulken gunnen, die geen smaak hebben om die *gewigtige folianten* te verdragen, welke van de arbeidzaamheid der vroegere Geleerden getuigen; het is niet alleen hierom, dat we ons verblijden, dat nu dit werk niet behoeft te blijven behooren aan de schrijftafels der Geleerden, en daartoe in kleiner, het gewone formaat, meer naar den smaak onzes tijds, verschijnt. o Neen! — ware hier niets anders dan HOOFT's werk alleen en geheel, wij voor ons zouden het dan zoo wel als den DE RUITER, en HUGO DE GROOT, en *Vader* CATS, in folio nog het liefste hebben. Het een voegt zoo bij het ander. Zoo een ouderwetsche, deftige, of, als het zoo wezen moet, stijve Hollander, in het luchtig gewaad onzer jonge heeren uitgedost, neen, dat staat niet mooi, omdat het weer al te mooi is. En wij twijfelen er wel zeer aan, of zij, die de folianten bestoven in de kas laten staan, alleen omdat het folianten zijn, en *zij* geene mannen in folio, de lieden wel zijn, die HOOFT's *Nederl. Hist.* zullen uitlezen, en beoefenen met lust, alleen omdat het werk in een' anderen vorm voorkomt. Maar nu is het een geheel ander geval. Men ontvangt het treffelijk werk van den Drossaard van Muiden met aanteekeningen van drie mannen, die hunnen stand met de schoonste verdiensten versieren, en wier namen ons reeds waarborgen, dat nu het werk van HOOFT er niet slechts fraaijer en behagelijker

uitziet, maar te belangrijker is geworden, en er daarom zoo uitziet. En dit is eene nieuwe verdienste van die beroemde mannen, aan welken het zoo goed is toevertrouwd, te voorzien in de behoeften van, en te werken op den geest hunnes tijds.

Van die aanmerkingen zeggen wij nu volgaarne: ze zijn voldoende, niet alle stof tot eigene opmerking wegnemende, en geene moeijelijkheid overlatende: ze vullen het verhaal van HOOFT aan, of breiden het uit, of verbeteren het, vooral door zulke bijzonderheden, welke, sedert zijnen tijd, uit andere bronnen zijn bekend geworden; en ze vestigen hier en daar de aandacht op het min of meer navolgenswaardige in de taal en voordragt van HOOFT. Dit was het doel, dat zich de waardige Schrijvers hadden voorgesteld; gewis niet zoo gemakkelijk te bereiken, als het loffelijk bereikt is. Een vertoog over *het eigenaardige van den stijl van* HOOFT misfen we, omdat de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leyden tot de behandeling dier stof de vaderlandsche Geleerden heeft uitgenoodigd.

Zie hier een paar aanteekeningen ter proeve. Bl. 26, op het woord *onnoozel*. Dat is *onschuldig*. Het woord stemt volmaakt overeen met het Latijnsche *innoxius* (in het Fransch *innocent*), en is, gelijk dit uit *in* en *noxius* van *nocere*, uit *on* en *noozel* van het oude *noozen*, *schaden*, zamengesteld. — Bl. 29. *Beron* voor *berende*. Het woord *rennen*, dat bij ons altijd gelijkvloeijend is, werd in vroegeren tijd meermalen ongelijkvloeijend gebruikt. Hetzelfde geldt omtrent meer andere woorden, gelijk daarentegen verscheidene woorden, die wij thans altijd ongelijkvloeijend bezigen, bij vroegere Schrijvers niet zelden gelijkvloeijend voorkomen; zoo vindt men, b. v., bij hen dikwerf *kwol*, *gekwollen*, voor *kwelde*, *gekweld*, van *kwellen*, maar integendeel *schendde*, *geschend*, *beweegde*, *beweegd*, voor *schond*, *geschonden*, *bewoog*, *bewogen* enz. — Van een' anderen aard is de aant. bl. 62. *Die van State nieuwelijx door den Koning opgerecht*. Men zou uit deze woorden opmaken, dat er

on-

onder de regering van Keizer KAREL geen *Raad van State* bestond. Doch het tegendeel blijkt uit de stellige getuigenis der Geschiedschrijvers van dien tijd, die uitdrukkelijk van drie Raden, door KAREL ingesteld, gewag maken. Zie onder anderen NICOL. BURGUNDII *Historia Belgica*, L. I. p. 7, 8, en p. 30, op welke laatste plaats hij zegt, dat PHILIPS aan den Raad van State zijn oud gezag teruggaf. Verg. ook WAGENAAR, *Vad. Hist.* Vde D. bl. 22.

Laat dit onzen Lezeren genoeg zijn, om hen met dit werk, en ons oordeel over hetzelve, bekend te maken. Alleen moeten wij niet vergeten, dat, behalve met het borstbeeld van HOOFT, op het titelblad, dit Eerste Deel versierd is met twee platen, de eene de overdragt der Nederlanden door KAREL, leunende op WILLEM I, de andere het Verbond der Edelen voorstellende. Naar waarheid zeggen wij, dat deze, hoezeer geene volstrekte behoefte, het boek versieren. De gravure, echter, kon zuiverder en krachtiger zijn: de Heer MARCUS kan het beter.

Hartelijk dankt Recensent de verdienstelijke Hoogleeraren voor dit uitnemend boekwerk. Zij mogen ervaren, dat ze den lust van velen tot de lezing en herlezing van HOOFT's werken, en van 's Lands roemrijke en doorluchtige Historie, opgewekt en bevorderd hebben! Hoe veel goeds en groots zouden ze dan, in de gevolgen, gesticht hebben!

Duitschland, door Meyrouw de Baronesse VAN STAEL HOLSTEIN. *Naar de tweede Fransche Uitgave, door Jonkheer* W. *Baron* V. G. *'s Hertogenbosch, bij* D. Noman en Zoon. *III Deelen. In gr. 8vo. Te zamen* 1222 *Bl. f* 8-8-:

Onze beoordeeling van dit werk is door den telkens meer en meer wassenden vloed van geschriften, vooral vertalingen, eenigermate vertraagd geworden. Wij behoefden ook eigenlijk het werk niet te doen kennen. Immers wie, die de hedendaagsche Letterkunde bemint, en een weinig

op de hoogte staat, waarop zij zich tegenwoordig bevindt, heeft het niet in 't oorspronkelijke gelezen.... verslonden? Wij zullen dus omtrent de Schrijfster en haren arbeid slechts kort zijn, (onzen lof behoeft zij niet; want wie laakt haar?) maar ons een weinig langer bij de vertaling ophouden.

Het is bekend, dat de despotiekste Regering, die sedert het verbasterde *Rome* in *Europa* gezien was, het werk van Mevrouw VAN STAEL, waarin hoegenaamd niets over NAPOLEON gezegd was, deed *vernietigen*, en de Schrijfster uit *Frankrijk* bannen, waarschijnlijk *wegens* dat stilzwijgen. In de Voorrede tot het eerste Deel wordt deze gruwel der ongeregtigheid — slechts een klein staaltje van het toen in *Frankrijk* heerschende Schrikbewind — omstandig blootgelegd. Niettegenstaande de genomene voorzorgen, om niet één enkel Exemplaar van dit *gevaarlijke* werk over te laten, redde de Schrijfster er gelukkig een, en deed hetzelve (zoo 't schijnt in het najaar van 1813) in *Duitschland* drukken; herstellende, tevens alle de doorhalingen, die eene achterdochtige *Censuur* (eer nog de vernietiging geboden was) daarin gemaakt had.

Het tafereel van *Duitschland*, hetwelk de Schrijfster ophangt, betreft niet den *physieken* of ligchamelijken, maar den verstandelijken, *æsthetischen* en zedelijken toestand des Volks, vooral in het *Noordelijk Duitschland*. Het is in vier groote afdeelingen gesplitst, waarvan de eerste het *Land* en de *Zeden der Inwoners*, hunne *Taal* en *wijze van Opvoeding*, de tweede de *Letterkunde* en *Kunsten*, de derde de *Wijsbegeerte* en *Zedekunde*, de vierde, eindelijk, den *Godsdienst* en de *Geestdrift* (in het stelsel van Mevrouw VAN STAEL naauw aan elkander verknocht) bevat. Het tweede gedeelte is hiervan wel het grootste, en beslaat in de vertaling bijna de helft van het eerste, en het geheele tweede Deel. Met eene liefde, die niet alleen de doode letter, maar ook de omgang met de Schrijvers zelve, vooral den geestrijken AUGUST WILHELM SCHLEGEL, haar inboezemen, schrijft en kenschetst

zij

zij de voornaamste dier meesterstukken, welke, nu sedert drie vierden eener Eeuw, het voorheen geleerde, maar slaafsch aan vreemden geest geklonkene, *Duitschland* tot den rang van een der eerste Volken in *Europa*, wat genie en vernuft betreffen, hebben verheven. Wij leeren hier achtervolgens WIELAND, KLOPSTOCK, LESSING, WINKELMANN, GÖTHE, SCHILLER, de beide laatsten ook voornamelijk als Treurspeldichters, kennen; benevens WERNER, dien zonderlingen dweeper, (of verdient hij een' nog ergeren naam?) welke, na LUTHER in een Tooneelstuk met geestdrift verheerlijkt te hebben, niet alleen *Roomsch*, maar zelfs Priester geworden is, en thans zijn eigen Treurspel, gelijk deszelfs Held, vervloekt en verdoemt. Na nog iets over de *Duitsche Romans* gezegd te hebben, spreekt de Schrijfster van de *Geschiedschrijvers*, van MULLER, HERDER, A. W. en F. SCHLEGEL, en vindt langs dezen weg den natuurlijken overgang tot de *Wijsbegeerte*, waar men KANT, FICHTE, SCHELLING en JACOBI leert kennen. Zekerlijk zal men van eene Vrouw, van eene *Fransche* Vrouw, niet vergen, dat zij zoo diep, als b. v. onze BORGER, in de schuilhoeken dier duistere stelsels indringe; zij is met een vrij goed, maar eenigzins luchtig, overzigt tevreden; maar, hoewel hare zucht, om bij hare Landgenooten geene kwade indrukken nopens *Duitschland* achter te laten, onze Schrijfster hoogen lof, zoowel aan FICHTE als SCHELLING, doet geven, verzet zich nogtans zoowel haar hart, als haar godsdienstig gevoel, tegen die heillooze verzwelging in het *Absolute*, dat is, met andere woorden, vernietiging of ontbinding van ons wezen, welke ook BORGER, in de boven allen lof verhevene Voorrede van zijn *Mysticismus*, zoo uitmuntend heeft ten toon gesteld. In het laatste hoofdstuk toont Mevrouw VAN STAEL zich als Vriendin van den Godsdienst, als Christin, en als Protestantsche Christin; zij beschrijft met aandoenlijke waarheid den Godsdienst der *Moravische* Broederen; haar geliefkoosd denkbeeld, dat de Godsdienst min het werk des verstands, dan dat der geestdrift is,

komt overal uit; en met deze aandoening der ziel, haren invloed op verlichting en geluk, eindigt het werk.

De stijl van Mevrouw VAN STAEL is bekend. Levendigheid, vooral kracht en nadruk, wel door zekere bovennatuurkundige tint, maar ook door de fijnste mensch- en wereldkennis gewijzigd, en door hartelijke liefde tot het goede, schoone en Goddelijke verhoogd en opgeluisterd, — dit kenschetst haren schrijftrant, en maakt de vertaling harer werken niet gemakkelijk; althans er wordt dan wel eens hier en daar, ter opheldering, een woordje aan den Lezer vereischt. Jonkheer W., *Baron v.. G....*, schijnt dit alzoo niet begrepen te hebben. Hij vertaalt letterlijk, en doet niets dan vertalen. Wanneer men een werk als dat van Mevrouw VAN STAEL, over een onderwerp als *Duitschland*, bij de hand neemt, dient men toch wel met de kennis van laatstgemelde behoorlijk te zijn uitgerust; maar hiervan hebben wij in de vertaling geene sporen gevonden. Wie den ook bij ons genoeg bekenden JEAN PAUL J. PAULUS RICHTER kan doopen, wie SCHILLER's *Wallenstein* zoo weinig schijnt te kennen, dat hij hem, volgens de Schrijfster, (die zulks uit inschikkelijkheid voor haren Vriend BENJ. CONSTANT deed) gedurig *Walstein* noemt, verklaart zich bijna onbevoegd tot het overbrengen van een werk over *Duitschland*. Mevrouw VAN STAEL moest, volgens haar plan, vele stukken uit *Duitsche* Dichters en Prozaschrijvers, vooral uit de eersten, vertalen. Natuurlijk heeft zij dit, naar de wijze van haren landaard en den geest harer taal, vrij gedaan. Indien men nu een werk als dat over *Duitschland* op zich neemt, geeft men den Lezer dan een denkbeeld van de schoonheid dier stukken, ('t welk toch de bedoeling is) wanneer men hem eene vertaling van eene proza-vertaling levert? Wij gelooven dit niet. Iets anders is het wel, (en dit was geenen Vertaler te vergen) de daarin voorkomende dichtstukken in dezelfde voetmaat, waarin zij gedicht zijn, over te brengen, (b. v. geene *Hexameters* of *ottave rime* in *Alexandrijnen.*) Maar zoo verre, tot dit Ideaal

der

der kunst, strekken zich onze vorderingen niet uit. De Vertaler levere ons *proza*; 't is wel: maar het moet geen *verfranscht*, het moet proza zijn, naar den *Duitschen* Dichter gevormd. Wij hebben integendeel, bij de vergelijking der plaatsen uit Mevrouw VAN STAEL met deze overzetting en met de oorspronkelijke Dichters, bevonden, dat de laatsten niet eens waren geraadpleegd. De Vertaler kan zich daaromtrent niet verontschuldigen met te zeggen, dat het te veel moeite en kosten zou vereischt hebben, om zich alle die Dichters eigen te maken, en dezelve bij dezen arbeid te vergelijken. Behalve dat het zich meestal tot KLOPSTOCK, en de voornaamste stukken van SCHILLER en GÖTHE, zou bepaald hebben, die overal verkrijgbaar zijn, zoo bestaat er eene uitgave in klein formaat (die de *Rec.* bezit) met de *Hoogduitsche* vertaalde stukken onder den tekst. Wij zullen eenige plaatsen, volgens de gedrukte *Hollandsche* vertaling, en volgens eene andere, naar de originelen vervaardigd, mededeelen. In de heerlijke plaats uit *Maria Stuart* van SCHILLER, waarin die ongelukkige Koningin zich, na eene negentienjarige gevangenis, kinderlijk over het genot der vrije lucht verheugt, maar tevens naar meerdere vrijheid hijgt, ziet zij de wolken, die naar *Frankrijk* drijven, en geeft aan dezelve hare wenschen en begeerten mede. „ Ach!" roept zij uit, „ ik heb geene andere boden! Vrij in de luchten is uwe „ baan: gij zijt geene onderdanen *dezer* Koningin." Onze vertaling heeft naar het *Fransch*: „ Gaat, gij mijne eenigste „ boden; de vrije lucht is uw eigendom: gij zijt niet aan „ ELIZABETH onderworpen." — Waar TALBOT, met de kracht der deugd en menschelijkheid, bij ELIZABETH aandringt, *ernstig* op het behoud van MARIA bedacht te zijn, drukt hij zich dus uit: „ Zeg niet, dat gij der noodzakelijk„ heid en den aandrang van uw Volk moet gehoorzamen. „ Zoodra gij wilt, in ieder oogenblik, kunt gij *de vrijheid* „ *van uw' wil* doen blijken. Beproef het slechts: verklaar, „ dat gij het plengen van het bloed uwer Zuster verfoeit, „ en *wilt*, dat haar leven gered worde: toon aan hen, die u „ anders raden, *de waarheid* uwer Koninklijke gramschap. „ Ras zult gij zien, dat die noodzakelijkheid verdwijnt, en „ *regt* tot *onregt* wordt." Volgens de vertaling naar het *Fransch*: „ Men zegt u steeds, dat het Volk haren dood „ eischt; men meent u door dit geveinsd geweld te behagen; „ men denkt, dat men u uwe wenschen doet vervullen; maar

„ zegt, dat gij haar sparen wilt, en oogenblikkelijk zult gij „ de gewaande noodzakelijkheid van haren dood zien verdwijnen: hetgeen men regtvaardig vondt, zal als onregtvaardig beschouwd worden, en zij, die haar beschuldigen, „ zullen haar luide verdedigen." Schijnt het niet, of men hier twee geheel verschillende stukken leest? In de laatste vertaling is veel weggelaten en veel *geparaphraseerd.* — Het begin van die goddelijke alleenspraak in *de Maagd van Orleans* deelt in hetzelfde lot. Zij verliest wel oneindig bij *elke* proza-vertaling; maar des te minder moet men haar uit *de tweede hand* in proza vertolken. Zie hier dit begin naar 't *Hoogduitsch:* „ Vaartwel, gij bergen, gij geliefde dreven; „ vertrouwelijke stille dalen, vaartwel! JOHANNA zal bij „ u niet meer vertoeven. JOHANNA zegt u een eeuwig „ vaarwel! Gij weiden, die ik besproeide, gij boomen, „ die ik plantte, groent en tiert verder welig! Gij Echo, „ lieve stem dezer vallei, die mij vaak antwoord gaaft op „ mijne liederen, JOHANNA gaat, en nimmer keert zij we„ der. Gij plaatsen van alle mijne stille genoegens, voor al„ tijd laat ik u achter! Doolt nu in het wild, gij lammeren „ op de heiden; gij zijt thans eene herderlooze schaar. Want „ eene andere kudde heb ik te weiden, ginds op het bloedi„ ge veld des gevaars. Dus is de roeping van den Geest tot „ mij gekomen; geen ijdel, aardsch verlangen drijft mij aan." Naar het *Fransch:* „ Vaarwel, gij plaatsen, die mij zoo „ dierbaar waart; gij stille en getrouwe dalen, vaarwel! JO„ HANNA zal uwe bekoorlijke dreven niet meer doorloo„ pen. Gij bloemen, die ik geplant heb, tiert welig verre „ van mij. Ik verlaat u, sombere grotten, verkoelende bron„ nen. Gij echo, gij zuivere stem van het dal, die mijn „ lied beantwoordt, nimmer zullen deze oorden mij weder„ zien. Gij verblijfplaatsen van mijne onschuldige vreugde, „ ik verlaat u voor altijd: dat mijne lammeren in deze hei„ den verstrooid worden, eene andere kudde roept mij, de „ Heilige Geest roept mij in den bloedigen loopbaan der ge„ varen. Het is geene ijdele of aardsche begeerte, welke „ mij aanlokt." En op dezelfde wijze is alles vertaald, naar mate Mevrouw VAN STAEL den oorspronkelijken tekst meer of min is getrouw gebleven. Ook veroorlooft zich de Vertaler geene enkele teregtwijzing, geenen enkelen wenk tot nadenken, ook dáár, waar de Schrijfster blijkbaar gewaagde beoordeelingen velt. Als zoodanig toch komt ons de beoor-

dee-

deeling der vroegere *Duitsche* Dichters voor, (bl. 215 van het Iste Deel.) „ De werken van HAGEDORN, GEL-„ LERT, WEISSE, enz. waren niet meer dan een *verzwaard* „ *Fransch* (*appesanti*), zonder *eenige oorspronkelijkheid*, of „ iets hetgeen het natuurlijk vernuft der Natie eigen was." Dit is napraten van eenige overspannen geesten uit de school van SCHLEGEL. Gave de Hemel, dat de geestdrijvers uit deze school, een TIECK, NOVALIS enz., zich 266, door echt vernuft, ware bevalligheid, en bovenal door gezond verstand en zedelijkheid, hadden laten geleiden, als de brave GELLERT, die nog, ten spijt van vele *pseudo*-vernuften, die altijd in de wolken zweven, of hun heil in de domste legenden zoeken, de Lievelingsdichter der Natie, althans van den deftigen, niet oververlichten burgerstand, is, gelijk weleer (ach weleer!) onze CATS! Ook in HAGEDORN en WEISSE is zeer veel goeds; en het verschilt veel, dat dezelve altijd den *Franschen* smaak zouden hebben gehuldigd. Het schijnt, dat Mevrouw VAN STAEL ook een GARVE en andere wijsgeerige Prozaschrijvers, hoewel in beleefde uitdrukkingen, (IIIde D. bl. 262) volslagen gebrek aan wereldkennis wil toeschrijven. Ook dit oordeel heeft de Schrijfster zekerlijk aan haren omgang met de hoofden der nieuwste school te danken: terwijl het te wenschen ware, dat de latere *Duitsche* Wijsgeeren zich liever wat meer bij de kennis van het wezenlijke leven, de maatschappelijke pligten, en de lessen der ondervinding gehouden, en daardoor tevens hunnen stijl duidelijk en leesbaar gemaakt hadden, dan hunne verhevene luchtkasteelen te bouwen, en daardoor ook in de taal tot onverstaanbaarheid en barbaarschheid te vervallen. Dit was ook het oordeel van den grooten BORGER.

Deze kleine vlekken ontsieren nogtans het voortreffelijke werk der geestrijke Vrouw niet grootelijks, die met KAREL DE VILLERS den zeldzamen roem deelt, van zich boven den nevel der vooroordeelen, die voor hare Landgenooten de *Duitsche* Letterkunde bedekt hield, tot op een standpunt te hebben verheven, vanwaar zij dit groote veld met heldere blikken kon overzien, en in de meestgelezene taal aan geheel *Europa* bekend maken.

Ne-

Nederlandsche Redekunst, of Grondbeginselen van Stijl en Welsprekendheid voor Nederlanders. Door Mr. B. H. LULOFS, *Hoogleeraar aan de Hoogeschool te Groningen, en Lid van verschillende geleerde Genootschappen. (Tot eene Handleiding bij deszelfs Voorlezingen.) Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1820. *In gr. 8vo. VIII en 159 Bl. f* 1 - 8 - :

De Hoogleeraar LULOFS vermeldt, in zijn Voorberigt, waartoe hij dit Handboek opstelde, en waarom hij hetzelve uitgaf. Ten dienste, namelijk, van een tweede Collegie, dat hij, over de Welsprekendheid, in haren geheelen omvang, houdt, of waarin hij de wetenschappelijke voorschriften der Redekunst ontvouwt, en om het zoogenoemde *dicteren* grootstendeels uit te winnen, stelde hij dit werkje op, en geeft het uit, dewijl het, ook buiten de Hoogeschool van Groningen, eenige nuttigheid hebben kan, en omdat een zoodanig Handboek, voor Nederlanders ingerigt, tot nog toe ontbrak. Recensent verheugt zich over dit besluit, en, even afkeerig van het gemakkelijke werk der bedilzucht, als van de ondankbaarheid, die de vlijt en den arbeid des Schrijvers over het hoofd ziet, heeft hij dit werkje ter hand genomen, om het den Lezeren van dit Maandwerk, zoo velen zij beoefenaars of liefhebbers der Nederlandsche Letterkunde en Welsprekendheid zijn, spoedig aan te prijzen, wel van des Schrijvers talenten verwachtende, dat hij dit te regt zoude mogen doen. In deze verwachting is hij, tot zijne blijdschap, niet te leur gesteld, en, ware hij dit, hij zoude zich, door hetgene LULOFS, zeer verheven inderdaad, zegt van *die opperbeste schippers, die aan land zitten, en niet eens een modderschuitje over eene sloot van tien voeten breedte sturen kunnen*, niet laten afschrikken, om zijne aanmerkingen te maken. Naar ons gevoel past zulk eene taal, als LULOFS op het einde van zijn Voorberigt bezigt, den beoefenaar van de fraaije letteren al heel slecht, en brengt elk, die alleen de waarheid in het rijk der wetenschappen laat gelden, al ligt in het vermoeden, dat de Schrijver bang is, dat men hem niet genoeg zal houden voor een' zoo bekwamen en verdienstelijken man, *als hij in zijne eigene oogen is.* En nederigheid geeft toch aan de hoogste verdiensten den waardigsten glans. Laat het werk zelve den Meester prijzen! Meer is niet noodig.

On-

Onzes oordeels doet dit het onderhavige. De Recensent, wien het niet in gedachten komt, eene andere manier van behandeling voor te schrijven, zoodra hij de gevolgde, die hij vindt, mag goedkeuren, of aanmerkingen te ontleenen uit hetgene hij zocht, maar niet vond, bijaldien zulks geen gebrek blijkt te zijn, acht te kunnen volstaan met dit werk bekend te maken, en eenen dienst te bewijzen aan allen, voor welken hetzelve of eene behoefte is, of tot hunne geliefkoosde studie behoort, wanneer hij hun eene korte schets van hetzelve mededeelt.

De *eerste Afdeeling* behelst *vijf Hoofdstukken*, waarvan het *eerste* algemeene bepalingen bevat, ten aanzien der laatste van die drie wetenschappen, welke de voorschriften voor eene verstaanbare rede behelzen, of de *Redekunst*, die men in een' *engen*, *ruimeren*, en *allerruimsten* zin kan opvatten, en ten aanzien der *Welsprekendheid*, (die van de eerste de *praktijk* is) welke insgelijks *driederlei* beteekenis heeft. Dit geeft aanleiding om van den *stijl* te gewagen, tot welken *zuiverheid*, *duidelijkheid* en *fraaiheid* vereischt worden, welke drie eigenschappen afzonderlijk worden overwogen, waarna het *werk* der Redekunst, het *nut* van derzelver beoefening, van oudsher erkend, aangewezen, en een *tweede Hoofdstuk* besteed wordt tot beschouwing van *eenige eigenschappen der gedachten, of hetgeen in eenen zekeren zin de stoffe in werken van Welsprekendheid en Dichtkunst uitmaakt*, *Aesthetisch* is, om reden, deze beschouwing. De *eigenschappen* der gedachten, of waardoor de geheele stof behagen moet, zijn *waarheid* (de Logische, Historische en Aesthetische wordt onderscheiden) en *innerlijke* *zamenhang*, bij mangel aan hetwelk *valsch vernuft* ontstaat, met betrekking tot het *schoone* en *verhevene*, welke twee andere eigenschappen afzonderlijk weder overwogen, en, gelijk doorgaans alles, met korte voorbeelden, en in kleine aanteekeningen, belangrijk opgehelderd worden; voorts ook het *krachtige* en *stoute*, waarmede *levendigheid* in verband staat; verder het *kiesche*; vervolgens het zoogenaamde *naïeve* (waarvoor LULOFS het woord *schalksonnoozele* smeedt, dat *ons* dan maar volstrekt niet wil bevallen, omdat? nu ja! *de gustibus etc.*); daarna het *natuurlijke*; het *roerende*, zoo *zacht* als *sterk*, dat is het *aandoenlijke* en *pathetieke*; de *geestigheid*, of het *vernuft*, dat zeer dikwijls *lachwekkend*, *edel* of *laag komiek* is; waarmede, eindelijk, in verband staat het *luimige*. Dit Hoofdstuk

wordt

wordt met eenige aanmerkingen besloten; als: waarom sommige andere eigenschappen hier alleen maar genoemd worden, en niet getreden in hetgene tot den *smaak* behoort; over de gepastheid der soorten van de eigenschappen aan de onderwerpen, enz. — Het *derde Hoofdstuk* handelt over de *woorden.* Het spijt ons, dat het voornaamste, hiertoe betrekkelijk, als in andere Voorlezingen door den Hoogleeraar behandeld, daarom hier gemist wordt, of althans slechts, bij korte aanstipping, herinnerd; en wij zijn overtuigd, dat zijne Lezers, veel liever dan die opgave, bl. 33—36, van hetgene hier met stilzwijgen wordt voorbijgegaan, eenige bladzijden meer zouden lezen, op welke het hun wat meer ontwikkeld werd, wat toch in verband staat met hetgene hun nu vervolgens over de woorden gezegd wordt, en daarover niet weinig lichts zoude verspreiden. Voor de Heeren Studenten, die des Hoogleeraars onderwijs genieten, is — en dit is de voorname aanmerking, die wij op dit Handboek maken — hier te veel, maar voor hen, die dat onderwijs niet hebben, is nu te weinig gegeven. Hij handelt nu alleen over de vereischten in de woorden, om juist, levendig en schilderachtig de denkbeelden uit te drukken; over de *Epitheta*; den *Numerus*, of de *welluidendheid*, enz. Vrij uitvoerig, maar — niet doorgaans even duidelijk. — Het *vierde Hoofdstuk* behandelt de *spraakfiguren*, of de *figuurlijke taal*, waarvan de *Tropen* de eerste, en de *Schemata* de tweede hoofdafdeeling uitmaken, die zich splitst in klassen der figuren van *woorden* en van *gedachten*. Over den *aard*, de twee voorname *bronnen* van het *Tropische*, en derzelver *sieraad* voor den stijl, gesproken hebbende, behandelt hij de *Metaphora*, en de *Allegorie*, die eene voortzetting derzelve is. Hetgene hij van de matigheid, waarmede deze gebezigd behooren te worden, en van nog *zeven* andere vereischten derzelve zegt, is zeer naauwkeurig, maar te kort. Hierop volgt de *Metonymia*, dan de *Synecdoche*, en, eindelijk, de *Ironia*. Wij herhalen het, dat ons LULOFS al te beknopt is. Nog eenige wijzigingen der *Tropen genoemd* hebbende, zegt hij slechts een woord over de *Hyperbole*, den *Euphemismus*, de *Litotes*, de *Katachresis*. Waarom ook niet over de *Emphasis* enz.? De *figuren van woorden* beschouwt hij, de *Repetitio*, de *Conversio*, de *Complexio*, den *Reditus*, de *Gradatio* allen even aanstippende, en verscheidene anderen stilzwijgend voorbijgaande. De *gedachte-figuren* in drie klassen onderscheiden zijnde,

wor-

worden eerst overwogen, die, over het algemeen, den stijl de meeste duidelijkheid en juistheid bijzetten, als de *Praetermissio*, de *Concessio*, de *Correctio*, de *Communicatio*, en de *Occupatio*; ten tweede, die tot sieraad en bevalligheid dienen, als de *vergelijkingen*, zoo *ophelderende* als *verfraaijende*, waaromtrent twee regels in het gemeen, en vijf ten opzigte des tweeden, dat de voorwerpen welgekozen zijn moeten, worden gegeven, de *Antithese*, en de verschillende soorten van levendige beschrijvingen; ten derde, die het uitvloeisel zijn van opgewekte verbeelding en levendige hartstogten, en, daardoor, het meest geschikt om de ziel te roeren, die vooral aangetroffen worden in den verhevenen schrijfstrant, gelijk de *persoonsverbeelding*, in derzelver drie trappen van sterkte, de *Apostrophe*, de *Exclamatio*, de *Interrogatio*, de *Aposiopesis*. Omtrent deze en andere, uit eene al te groote bezorgdheid tegen langwijligheid overgeslagene, *gedachte-figuren* wordt, ten slotte, de noodige vermaning tot derzelver waardering en gebruik gedaan. — Het *vijfde Hoofdstuk* betreft de *zoogenaamde karakters van den stijl*, die in drie hoofdsoorten verdeeld wordt: de *eenvoudige*, dat is, die duidelijk, onopgesmukt en afgepast is; de *middelsoort*, die eenige hoedanigheden ontleent van den eenvoudigen stijl, en eenige van den *verhevenen*, die zich door kracht, nadruk, stoutheid en verheffing kenmerkt. Als onderafdeelingen van deze drie worden eenige karakters van den stijl genoemd, en hetgene omtrent denzelven in acht moet genomen worden, en de *gebreken*, die den stijl ontsieren, opgegeven.

Met het *zesde Hoofdstuk* begint de *tweede Afdeeling*, die de *regelen* behelst, *bij het opstellen der bijzondere soorten van geschriften in Proza in acht te nemen*. Eerst wordt de *kunst des Redenaars*, of de *welsprekendheid in derzelver engere beteekenis*, beschouwd. De *aard* derzelve, en waarin zij van de *Poëzij* verschille, (hier is LULOFS uitvoeriger dan gewoonlijk, aangewezen zijnde, wordt de *Redevoering*, als die soort van opstellen, waarin de welsprekendheid vooral te pas komt, overwogen. Het zij dezelve tot Kansel, Balie of Raadsvergadering behoore, derzelver hoofdvereischten zijn, *vinding*, *rangschikking*, *gedachten-uitdrukking*, en de *uitspraak*. Van de eerste schetst de Schrijver hetgene, naar het denkbeeld der Ouden, tot de *vinding* behoorde, en ontvouwt eenigzins de zoogenaamde *Topica*, gewijzigd naar de drie hoofdsoorten, tot welke de Ouden alle opstellen van welspre-

kend-

kendheid bragten. Wij moeten ons bekorten; anders trokken wij hier vooral gaarne iets uit. De *rangschikking* betreft: 1°. De *inleiding*, omtrent welke *zeven* gewigtige voorschriften gegeven, en tot welke ook gebragt wordt de *opgave der stoffe* en de *verdeeling der stukken* van de Redevoering (want LULOFS is, te regt, tegen het verbergen van het plan); hieromtrent deelt hij *vijf* regelen mede. 2°. Het *verhaal*, welk deel en met opzigt tot de *Balie-* en met opzigt tot de *Kansel-welsprekendheid* onderscheiden beschouwd wordt. 3°. Het *betoog*, dat in het voordragen der bewijzen en in de wederlegging bestaat. *Stof* en *vorm* komen hier in aanmerking. Er worden *zes* voorschriften gegeven omtrent de orde zijner redeneergronden, en hierop de redekaveling, die den vorm des betoogs uitmaakt, beschouwd, als de eigenlijke *Argumentatio* en de *uitbreiding*, en opgenoemd al die wijzen van redenering, die in de eerste te stade komen; terwijl de *Amplificatio*, of uitbreiding, gelijk gesteld wordt aan het derde hoofdpunt der Redevoering. Veel hiervan toepasselijk zijnde op de *wederlegging*, in het betoogende gedeelte, wordt, na eene korte aanmerking hierover, 4°. het *slot*, of de *toepassing*, behandeld. Beide oogmerken der *Peroratie* opgegeven hebbende, brengt het laatste LULOFS tot het *hartstogtelijke*, als hier vooral behoorende, en deelt, ten aanzien van het gebruik daarvan in de *welsprekendheid*, de voornaamste regelen mede. Over de *gedachten-uitdrukking* zegt de Schrijver slechts één woord, als zijnde alles hierover in het vroeger gezegde opgesloten; hij komt dus tot de *mondelijke voordragt*, de *stemleiding* en *gebaarmaking*, gevende, met FRANCIUS, de *vier betrekkingen* der eerste aan, en even zoo vele *hoofdvereischten* derzelve bepalende, en beschouwende de andere in hare betrekking tot het *ligchaam*, en de bewegingen van *enkele deelen deszelven*, vooral der *armen* en *handen*. Eene opgave van *vier hoofdvereischten* der geheele gebaarmaking, en de toepassing des regels van QUINCTILIANUS, hier meestal geraadpleegd: „ *zie*, *wat*, *voor wie*, *en in wier tegenwoordigheid gij spreekt*," besluit dit Hoofdstuk. — Het *zevende* behandelt de *verschillende soorten der welsprekendheid, in der laatstgenoemde engeren zin:* eerst de *kansel-welsprekendheid*. Uit de *stoffen*, over welke, het *doel*, met hetwelk, en de *personen*, voor welke dezelve bezig is, wordt aanleiding genomen, om over de *eenheid* des onderwerps, den stijl der predikatiën, en het preken op eene schets; te

ge-

gewagen; waarbij het den Recensent zeer bevreemdde, niet eenmaal maar EWALD en CLARISSE, of SCHRANT, gewezen te zien, en zeer verblijdde, dat LULOFS ook het *lezen der preken op den kansel* afkeurt. Na iets gezegd te hebben van de *gebaarmaking* op denzelven, wordt de *balie-welsprekendheid* beschouwd. Uit de *onderwerpen*, die, en de *lieden*, voor welke zij dezelve behandelt, wordt eensdeels afgeleid, dat niet vuur en warmte, maar zwier en verheffing den pleitbezorgers zoo onvoegzaam, als een duidelijke, beknopte en nadrukkelijke stijl hun noodzakelijk zij; voorts aangetoond, wat in de onderscheidene deelen eener regterlijke redevoering in acht te nemen, en wat van de geheele baliewelsprekendheid de grondslag zij; terwijl eenig onderrigt omtrent dezelve in *lijfstraffelijke* zaken, en omtrent den stijl van andere stukken, behalve regterlijke redevoeringen, dit gedeelte besluit. Ten derde komt de *staatkundige welsprekendheid* in aanmerking, welker hoofddoel, *overreden* zijnde, kracht en klem ter overtuiging vooral vordert, en het treffen der verbeelding en des harten. Tot het eerste behoort duidelijke, beknopte, bondige en geleidelijke voordragt; tot het andere, vooral eigene overtuigdheid, en menig een maatregel van voorzigtigheid. Van scherts en boert is ook partij te trekken. De stijl zij krachtig, mannelijk, natuurlijk. De staatsman legge zich vooral toe, om voor de vuist te kunnen spreken, en op een' gepasten toon. Er wordt, ten vierde, gesproken over de *onbepaalde soort van welsprekendheid*, waartoe behooren *lofredenen*, *lijkredenen*, *Akademische* en *letterkundige redevoeringen* enz., over elk van welke een gepast woord gezegd wordt. — Het *achtste Hoofdstuk* behelst *voorschriften voor eenige andere soorten van Proza-schriften, benevens iets over de wijze, om zich in den stijl en de welsprekendheid te oefenen. Geschiedkundige schriften*, *Didaktische opstellen*, *Dialogische schriften*, *brieven* enz. zijn het, waartoe de eerstgenoemde betrekking hebben. Als *hulpmiddelen* tot bevordering van een' goeden Nederlandschen stijl worden aangeraden: het lezen van goede Dichters; het maken van uittreksels; van vertalingen; het overbrengen van de eene of andere fraaije plaats eens Nederlandschen Schrijvers in andere woorden, en eigen opstel. Eindelijk wordt de noodzakelijkheid van eene edele inborst en van vele kundigheden in een' Redenaar herinnerd.

Den Heere LULOFS zij, voor dit werk, onze dank be-

tuigd en veel voorspoed gewenscht, opdat hij, wien onze Letterkunde niet weinig verpligt is, derzelver roem lange bevordere!

Gedenkschriften van den Baron PERGAMI, *Kamerheer, Ridder van Malta, Ridder van het Heilige Graf, enz. Naar het Italiaansche Handschrift in het Nederduitsch overgebragt. Met Portret en Fac-simile. 's Gravenhage, bij* M. de Lyon. 1820. *In gr. 8vo. 82 Bl. f* 1-:-:

Het beruchte Proces van Engelands Koningin gaf aan PERGAMI vermaardheid, en aan dit boekje het aanzijn. Het bevat — de naakte waarheid? wie zou daaraan twijfelen! iemand is toch zichzelf de naaste, en weet het best, wat hij van zich en zijne geschiedenis schrijven kan. Naar deze Gedenkschriften, is de Koningin de edelste en beminnelijkste vrouw, en volkomen onschuldig; PERGAMI een man van hoogaanzienlijke afkomst, maar wiens familie tot eene edele armoede gedaald was. Hij nam dienst bij het Fransche leger van Italië, en door een eervol krijgsbedrijf kwam hij spoedig van gemeen soldaat tot den rang van Officier. Dan, eene heidin en waarzegster voorspelde hem: *hij zou zich vernederen om zich te verheffen; eene groote Vorstin het leven redden; zijn geluk zou in een groot rijk tweedragt zaaijen, en zijn naam zou de wereld vervullen.* Daar had de man zin aan; hij kon die groote bestemming maar niet vergeten; hij trad daarom als Courier in dienst van de Koningin van Engeland, — deed haar uitstekende diensten, — en is zoo geworden die hij is. — De Lezer voelt, hoe geloofwaardig dit alles is, en hoe naauwkeurig de voorspelling van de tooverkol uitkwam. Voor 't overige vinden wij in deze bladen weinig, dat licht geeft; weinig bijzonders. Maar PERGAMI weet wel meer, en zekerlijk van groot belang! maar, om redenen van kieschheid, meent hij vooralsnog eenige daadzaken en de namen van sommige lieden te moeten bedekken.

De Gedenkschriften zijn van den Baron PERGAMI zelven; het voorberigt betoogt dit daarmede, dat men anders de geachte Parijsche uitgevers der Fransche vertaling niet alleen van openbaar bedrog, maar, wegens het *fac-simile*, van de misdaad eener valsche handteekening zou moeten beschuldigen,

gen. Op dezelfde gronden kunnen wij dan ook betoogen, dat het afbeeldsel van den Baron sprekend gelijkt; alzoo men anders den drukker dezes almede zou kunnen beschuldigen, dat hij het geachte Hollandsche publiek *een' knol voor een' citroen* had in de hand gestopt.

Proeve van Gewijde Poëzij, *door* W. H. WARNSINCK, Bz. *Te Amsterdam*, *bij* J. W. IJntema *en* M. Westerman. 1820. *In gr.* 8*vo. XV en* 94 *Bl. f* 2-:-:

De Recensent van het dichtstuk van NIERSTRASZ, getiteld *De Verlosser* enz. (*), betreurde de weinige bearbeiding der *Godsdienstige Poëzij*, en heeft, zoo hij meent, hierover ten regten tijde een gepast woord gezegd. Hem was het dan, in het bijzonder, aangenaam, dit bundeltje te ontvangen; te meer, daar het (maar zijne eigenliefde kan hem hebben doen miszien) hem toeschijnt, uit het Voorberigt, tot de verschijning dezer Poëzij eenige aanleiding te hebben gegeven.

Het *Voorberigt* voor deze *Gewijde* (onzes oordeels ware gepaster *Bijbel-*) *Poëzij*, voorafgegaan door eene lieve Toewijding aan 's Dichters Gade, (van welke het ons echter spijt te lezen, dat ze zalige uren, aan zijne zijde, slijt *in* muren) dat *Voorberigt* nu handelt over de mindere dichterlijke behandeling van de Gewijde Geschiedenis nu, dan voorheen, hetwelk de Heer WARNSINCK toestemt, maar niet toeschrijft aan het minder Godsdienstig gevoel der Nederlanders, maar daaraan, dat men, bij de herleving der zucht voor de Letterkunde, der Dichtkunst vooral, zoo veel te doen vond, dat men niet al het mogelijke op ééns vorderen konde. Onzes oordeels — en wij zijn het met den Dichter geheel eens in zijn oordeel over vroegere Gewijde Poëzij, en over onze verpligting aan het, in onzen tijd, hierin reeds verrigte, — blijft het, behoudens dat alles, nog altijd duister, waarom de *Gewijde Poëzij*, die zich verder dan tot de Bijbelsche Geschiedenis uitstrekt, niet behoorde tot die onderscheidene vakken, in welke zoo veel verbeterd werd, en minder opzettelijk en algemeen werd beoefend. En dit was te meer te verwonderen, daar deze soort van Poëzij de be-

(*) Zie *Letteroef.* voor 1820. No. X.

oefening van het dichterlijk genie zoo volkomen waardig is; waarover WARNSINCK zich zoo zeer naar onzen zin, bl. x, uitdrukt.

De waardige man wenschte sedert 15 jaren — zoo lang is het geleden, dat de beoefening der Letter- en Dichtkunde zijne uitspanning werd, en zoo lang bijna, dat de steller dezer beoordeeling met hem en weinigen deelde in den rouw over eenen verdienstelijken Christenleeraar te Amsterdam — het gesprek daarover is nog niet vergeten! — de waardige man wenschte, dat verdienstelijke Dichters derzelver begaafdheden mogten doen schitteren in de bearbeiding van het veld der Gewijde Geschiedenis, en besloot tot eene *proeve* zelf, *dewijl wenschen niet baat, bijaldien men tot deszelfs vervulling niet de hand leent.* Hier buigt zijn Recensent, tevens die van NIERSTRASZ, met eenige schaamte het hoofd, maar verontschuldigt zich toch, voor zichzelven, en, hoopt hij, ook bij den Dichter, die hem vrij moge herkennen, met het gewone: *Ut desint vires* enz. Hij verblijdt zich intusschen, dat WARNSINCK gedaan heeft, wat *die* konde, en wat *hij* daarom niet deed, omdat hij geloofde het niet te kunnen, en hem het vak der Gewijde Poëzij te heilig en te heerlijk scheen, om het door andere handen, dan gelijk die van WARNSINCK, bearbeid te wenschen. Maar daarom *kan*, en *durft*, en *mag* hij toch wel aanmerkingen maken, en, zich zijner bescheidenheid bewust, acht hij zich daartoe zelfs verpligt, door hetgene de bij hem hooggeschatte man, zoo nederig, over zijne *proeve*, bl. XI, XII, zegt.

Men vindt hier een *twaalftal Dichtstukjes*, met de volgende opschriften: *Hagar*; I Boek van Mozes, Hoofdstuk XXI. *Abraham*; H. XXII. *Jozef*; H. XLIV en XLV. *Mozes*; II Boek, H. II. *De Togt door de Roode Zee*; H. XIV. *Sisera*; Rigteren, H. IV. *Simson*; H. XVI. *David*; I Samuël, H. XXVI. *Salomo*; I Koningen, H. III. *Jezabel*; II Koningen, H. IX. *Belsazar*; Daniël, H. V. *Daniël*; H. VI. Het vierde en vijfde heeft reeds het Mengelwerk van dit Tijdschrift, ten vorigen jare, versierd.

Daar zich de Dichter tot de Bijbelsche Geschiedenis, bij uitsluiting, bepaald heeft, en niet te veel heeft willen leveren voor eene proeve, kan men niet anders dan in zijne keuze welgevallen hebben, en heeft hij eene juiste evenredigheid in acht genomen, vindende men hier uit de Aartsvaderlijke geschiedenis drie, uit de Mozaïsche twee, uit die der

Reg-

Regteren twee, uit die der Koningen drie, en uit die der Babylonische gevangenis twee onderwerpen. Het spreekt van zelf, dat anderen weêr anders konden gekozen hebben, en Recensent zelf had liever WARNSINCK over *Ruth*, dan van *Jaël* hooren zingen; maar dat zijn zang overeenkomstig het onderwerp is, dat hij heeft verkozen te nemen, zal niemand ligt ontkennen. Dit regt moet hem gedaan worden, dat hij zijner take — en die was, voorwaar, de gemakkelijkste niet — volkomen meester was. De versmaat behaagde ons zeer; en wien, die den zangerigen trant van TOLLENS en den vloeijenden stijl van SPANDAW bemint, zoude WARNSINCK's toon niet behagen? Hieruit leide echter niemand af, dat deze niet oorspronkelijk zingt, maar zijnen aard. — Niet gaarne zouden wij zien, dat de versmaat, op welke het stukje, *David* getiteld, gesteld is, in de mode kwam: dezelve laat zich toch niet behagelijk, zelfs niet gemakkelijk lezen, en WARNSINCK mag wenschen, dat zijne verzen gelezen worden door velen.

De hoofdzakelijke aanmerking, die de Recensent heeft, is, dat *het harte* des Godsvereerders dien toon te weinig vindt aangeslagen, dien het zoo gaarne hoort, en die aan WARNSINCK wel is toevertrouwd. Het is te zeer dichterlijke voorstelling, en te weinig roering en verheffing des heiligsten, dat is, des Godsdienstigen gevoels. Waarom eindigt niet, gelijk het vierde en het laatste stukje, elk althans met eene voor het hart belangrijke, hoe ook bekende herinnering? Niet elk derzelven is daarvoor vatbaar — reden, waarom de keuze, hier en daar, misschien gelukkiger had kunnen gedaan zijn — maar, om één voor allen te noemen, in het stukje, *Abraham*, dat nu eindigt met het offer des rams en den dank des Aartsvaders en zijns zoons, had het schoonste gebruik kunnen gemaakt worden van de aanteekening, dat het een spreekwoord werd: „op den berg des Heeren zal het voorzien worden."

In het lieve eerste stukje is, in den naam *Berséba*, de klemtoon, verkeerd, op de eerste syllabe gevallen. Eene andere *kleinigheid*. Kan men van slechts twee personen zeggen: „*ze gaan te gader*"? zie bl. 12. Ook gelooven wij niet, dat er tusschen *Abraham* en *Isaäk* zóo veel gesproken is in het verschrikkelijkste oogenblik, als daar en bl. 13 voorkomt; en vooral niet, dat *Abraham* GEZEGD heeft: „God kan u uit den dood weêr wekken." De Dichter denkt

 hier-

hierop been na, en vergelijke VAN DER PALM'S eerste Leerrede over *Abrahams Offerande*. Doch, het lust ons niet, alle deze dichtstukjes te doorloopen: het zij den Lezer verzekerd, dat, behalve de gemaakte hoofdaanmerking, geene andere aanmerkingen, dan die kleinigheden betreffen, hem zouden medegedeeld worden. Even min ontvangt de Lezer van dit Maandwerk een uittreksel uit dezen bundel, omdat hem bevorens reeds twee dichtstukjes uit denzelven zijn geschonken, en omdat hij dit boek koopen moet, wanneer zijne erkentenis aan den Dichter gewis zal zijn opgewekt.

Is taal en spelling zuiver, (eene enkele keer vond Recensent *kun* voor *hen* en *hen* voor *hun* gespeld) de uitgevers hebben mede eer van de wijze, waarop dit boek te voorschijn treedt. Fraai is het titelvignet: de Godsvrucht, voor het eenvoudige altaar nedergeknield, en door dankbare liefde tot den Vader der Lichten bewogen, noodigt er ons op de toonen harer citer.

Een goed vertier bewijze het verlangen naar een tweede stukje, dat zich tot de Schriften des N. V. bepalen zal. God verleene den waardigen Schrijver gezondheid, kracht en lust, om aan veler aanzoek, om eene uitgave zijner verspreide gedichten, bijeenverzameld, te voldoen; welk aanzoek hier herhaald zij door Recensent, die bijzonder blijde is, met zijne *echtgenoote*, voor dit aangenaam geschenk.

Tulpen. Romans en Verhalen. Uit het Hoogduitsch van CAROLINE PICHLER, *geb.* VON GREINER. *IIde Deel. Met Platen. Te Amsterdam, bij* C. L. Schleijer. 1820. *In gr. 8vo.* 344 *Bl. f* 3-12-:

Wij hielden de verhalen in het eerste Deel in waarde verschillende, en, wat het zedelijke betreft, noch goed noch kwaad; wij dachten, deze Tulpen zouden liefhebbers vinden, die haar beschouwen, en nogmaals beschouwen, en bewonderen; en wij zeiden daarbij: *Proficiat!* Dan, bij dit tweede Deel houden wij dit *Proficiat* terug, ons verblijdende, dat dit Deel het laatste is. Zedeloos zijn de verhalen wel niet; maar wij hopen niet, dat dezelve velen behagen. No. I, *Het Ideaal*, is nog het beste; maar het is eene vertelling, naar opgegevene woorden vervaardigd. Wij houden dit

voor kinderachtig spel; maar had men ons dit hier niet vooraf verwittigd, zoo had ons misschien hier of daar iets bevreemd, maar wij hadden dit spel niet opgemerkt; alzoo dit stukje is kunstig, en, ja, waren de volgende daaraan gelijk, wij zouden deze romans plaatsen bij soortgelijke onderhoudende geschriften. II. *Ablerachmen* is een bloedig, verliefd en onwaarschijnlijk verhaal. In III, *Het Klooster van den Pyhrn*, moordt en spookt men. IV. *De gouden Schotel* maakt het, wat het spoken vooral betreft, nog al ergst; en V, *Horsmits*, (een Boheemsch vertelsel) is een ellendig sprookje van het Rood-kousje, zoo als men zegt, soortgelijke men waarlijk niet uit Bohemen behoeft te ontbieden, maar met welke men uit de Moeders en Grootmoeders en Stiefmoeders de Gans onze *kinderen* genoegzaam bedienen kan.

Wij gunnen onschuldig vermaak, en roemen den goeden smaak in het schrijven en beschrijven; maar met spookgeschiedenissen blijve men onze Schoonen van het lijf; en Vertaler en Uitgever mogen weten, dat de spoken hier te lande nu eene eeuw te laat komen.

De Reis naar Aken. Eene Navolging van KNIGGE'S *Reis naar Brunswijk.* Door CARL NICOLAI. *Te Amsterdam, bij* J. F. G. Gampert. *In gr. 8vo.* 166 *Bl. f* 1-12-:

Einde goed alles goed, — dit is van toepassing op het slot van deze geschiedenis, want zij eindigt met twee regt goede huwelijken. Het boek wil koddig zijn; en het kan zijn, dat sommige lezers het regt koddig vinden. Ons is het te onnatuurlijk, en in alles overdreven. De schurken, want dit zijn de opzetters en hoofden der reis inderdaad, hadden wij gaarne wat beter naar verdienste behandeld gezien; en hoezeer de echtgenoot van de slimme en goede Gabriële een man van verdienste is, en nu zijne knapheid haar te stade kwam, zoo hadden wij haar liever geenen Advocaat van kwade zaken gegund. Maar, *chaqu'un son gout*. Men leze en lagche als men wil, of liever als men kan. *Ons* lagchen verandende eelkens, onwillekeurig, in geeuwen. Wij zouden het boekje niet vertaald hebben. In dit *genre* behaagt ons niet dan hetgene uitstekend is.

De Tafereelen van den Graaf DE FORBIN, *of de Dood van* PLINIUS DEN OUDEN *en* INES DE CASTRO. *Geschiedkundige Verhalen. Door Mevr. de Gravin* DE GENLIS. *Uit het Fransch. Te Z. Boemel, bij* J. Noman. *In gr. 8vo. 224 Bl. f* 2 : 4 - :

Twee schilderstukken van den Graaf DE FORBIN gaven aanleiding tot deze verhalen, van welke het eerste slechts 25, en het laatste de overige bladzijden van dit boekdeeltje beslaat, hetwelk ruim genoeg uiteen-, en met zoo groote eene letter gedrukt is, dat bejaarde lieden het ook wel zonder bril nog kunnen lezen, ten zij hun gezigt bijzonder zwak ware. De schilderstukken moeten buiten twijfel fraai zijn, en voor het zien derzelve zouden wij deze Tafereelen van Mevr. DE GENLIS, althans in deze vertaling, wel gaarne ontberen. Het onderwerp der Tafereelen is uit de Geschiedenis; het laatste is een historisch afbeeldsel van Don Pedro, dien ongelukkigen Prins, wiens toomeloos en woest karakter, het gevolg van zijne zoo gevoelige en hartstogtelijke ziel, met levendige kleuren geteekend wordt: met uitzondering van de ontknooping, die hetzelve besluit, is dit afbeeldsel, zegt de Schrijfster, geheel hare vinding. — Wij voor ons loopen niet zeer hoog met deze romantische verhalen; maar zien ook niet, waarom dezelve ook niet hunne lezers zouden vinden, en, nevens zoo vele andere, dienen tot schadeloos tijdverdrijf.

Felix, of de twaalfjarige Robinson. Door Mevrouw MALLÈS DE BEAULIEU. *Uit het Fransch. Met Platen. Te Amsterdam, bij* C. Schaares. 1820. *In kl. 8vo.* 204 *Bl. f* 1 - 16 - :

Wij willen dezen *Felix* de eervolle plaats nevens den *Robinson* van CAMPE, welke de vertaler hem toekent, geenszins betwisten; alhoewel die zijn eerstgeboorteregt, onder al de volgende kinderen en kindskinderen van den ouden *Robinson Crusoë*, waardiglijk zal weten te handhaven, en, in de schatting van iederen bevoegden beoordeelaar van kinderlijke opleiding en kinderleesboekjes, den hoogsten rang tot nog toe heeft behouden. Maar, daar nu de naam van tot die familie te behooren reeds bij onze kinderen eene zoo sterke aanbeveling

lang is, en dit neefje of kleinzoontje de eer van het geslacht behoorlijk ophoudt, wenschen wij onze kleinen, die ons, met het vrolijk; „*alweder een Robinson!*" het boekje uit de hand namen, met dit hun zoo aangenaam geschenkje van harte geluk, en doen dit met te meer genoegen, daar nu deze zwerver eens door eene vrouwelijke en moederlijke hand is bearbeid, en eene moederlijke toespraak, ter bevordering van goede, zedelijke beginselen, aandoenlijk op het jeugdige hart werken kan. Dat een twaalfjarig kind zich alléén op een onbewoond eiland er ettelijke jaren doorredt, — dat het toeval, of liever de Voorzienigheid, het een eenjarig kind toevoegt, van hetwelk het de opvoeding begint, — dat zijne moeder eindelijk op dit zelfde onbewoonde eiland schipbreuk lijdt, en nog deze of gene bijzonderheid, moge wat onwaarschijnlijk zijn; maar de aandoenlijke uitboezemingen van het hart, waartoe dit een en ander dan aanleiding geeft, kunnen heilzame werking doen; gelijk geheel de geest van het boekje — de hervorming van een ondeugend en ongehoorzaam kind, door schipbreuk en verwijdering van alle betrekkingen en menschelijke hulp, tot een werkzaam en deugdzaam mensch — niets dan goeds beoogt, en niets dan goeds stichten kan. Het aardige boekje treft den juisten kindertoon.

Willem bij zijne Huisdieren, of korte Natuurlijke Historie derzelve voor Kinderen. Vrij gevolgd naar 't Hoogduitsch. Met gekleurde Platen. Te Haarlem, bij A. Loosjes, Pz. *In kl.* 8*vo.* 148 *Bl. f* 1-10-1

Reeds op het plaatje over den titel vertoont zich Willem, van zijne huisdieren omringd: het paard, de ezel, de os, of eene koe, het schaap, een bok, een varken, het konijn, voorts hond en kat, en van het gevogelte ganzen, kippen, eenden, duiven, kalkoenen en paauwen, welke daar, grootendeels althans, zijn afgebeeld, maar naderhand, bij de behandeling, nogmaals afzonderlijk worden ten toon gesteld. Willem bemint deze dieren, en de vader maakt hem, in gesprekken, bekend met den aard en het nut van ieder derzelve. Het boekje is enkel voor kinderen, die men naderhand in de natuurlijke geschiedenis, ook van deze dieren, wel beter en vollediger onderrigten zal; maar tot vermaak, en voor

nog

nog zeer jonge kinderen, is hetzelve bruikbaar en goed. De vertaler heeft er, evenwel spaarzaam, en zonder dat het boekje daarmede overladen is, hier en daar een zedelesje ingevoegd.

AAN DEN STELLER VAN DE ANTIKRITIEK, TE VINDEN IN DEN RECENSENT, OOK DER RECENSENTEN, NO. II.

Groote Man!

Hoe verheug ik mij in uwe edele en stoute poging, om de onschuld en de waarheid voor te staan, te strijden voor de vrijheid des geloofs in spel- en taalkunde, en alle slaafsche vereerders van eenhoofdigheid en oppergezag met den ijzeren schepter van uw vernuft en geleerdheid te verpletteren! Ja, waarlijk, leefden wij nog in de tijden, van welke gij spreekt, en al was het ook maar in die der beruchte Dordsche Kerkvergadering, anders de éénige, zoo het schijnt, voor welke het genie van uwen held zich niet schaamt te bukken, deze ware gewis — wel juist niet verbrand, neen, maar in stukken gescheurd, door de gezamenlijke scholen, faculteiten of voorstanders van eenige wetenschap, bij welke alle hij even zeer een ketter is. Van de sterrekunde tot de staatkunde, van de godgeleerdheid tot de edele spelkunst, zouden gelijkelijk om hem roepen, niet, als zoo vele steden om Homerus, te zijner eere, maar om hem op te offeren aan hare blinde woede. Trouwens, zoodanig is het lot dier groote geesten, die van de wereld moeten zeggen: *Barbarus his ego sum, quia non intelligor ulli*; zoo is nog bij onzen eigen leeftijd de man gevaren, wiens genie zich insgelijks boven alle oude wetten en bestaand gezag verhief, om de aarde, of te herscheppen, of onder het gewigt zijner grootheid te vermorzelen; aanzienlijk en gering heeft tegen hem zaamgespannen, en Prometheus aan de rots geklonken.

Ik erken, alle gelijkenissen, dus ook deze, gaan mank. De Corsikaansche held was een man des gewelds, die niemand ongemoeid liet, nooit vrede wilde, en zelfs in zijne tegenwoordige gevangenis nog niet bedacht schijnt te zijn op eenig leerzaam en stichtelijk geschrift, om het menschdom voor eene, te hunnen koste, zoo duur verworvene ondervinding

eenig-

eenigzins schadeloos te stellen. Uw vriend, daarentegen, is een man des vredes, zachtmoedig als een lam, en ootmoedig boven alles, wat zich noemen laat, ja zoo vol menschenliefde, dat hij zelfs op zijn vermoed sterfbed nog hekeldichten ter algemeene verbetering schrijft of vertaalt. Dan, in weerwil van dit alles, *les grands esprits se rencontrent*; ook in dit opzigt; het is de algemeene strijd tusschen licht en duisternis, tusschen hemel en aarde.

Ondertusschen wil ik het u niet geheel betwisten, dat de spelling toch wel de eigenlijke grond van dien woedenden haat der *Letteroefenaren* is. Neem maar alleen in aanmerking, dat de man, dien zij, zoo onbeschaamdelijk slaafsch, onzen koning, onzen spelkoning durven noemen, en daarbij voorzeggen, dat hij welhaast Zuid en Noord onder zijnen schepter zal vereenigen, tot de Disfenters onder de Christenen, en dus van nabij tot dien schromelijken aanhang behoort, welke zich, gelijk een geleerd man onlangs aanmerkte, overal heeft weten in te dringen en alles te bederven. Immers, dit is genoeg om te begrijpen, waarom deze Heeren zoo zeer voor zijne zielverdervende, ja lasterlijke leere ijveren, welke, met zoo veel afzigtigs, uit den poel der omwenteling opgeborreld, den Hollandschen stijl en dichttrant, *gelijk tot hiertoe*, hoe langer zoo dieper zal doen zinken.

Ja waarlijk, is de kerk in gevaar, de taal is het niet minder, en de menigte der *ch's* en andere verworpene letters mogen ons nog in mond en keel, gelijk de uitgestootene geesten in het zwerk, blijven hangen, geen mensch bijkans, die derzelve eenig ontzag betoont, of waagt ze ten papiere te brengen. Dan, welk regtschapen vaderlander zou dit niet aan het hart gaan? Wie ijst niet voor de geweldige hand der schoolmeesters, in hoogeren en lageren rang, die, als 't ware, de liefelijke heuvelen en dalen onzer zangerige moedersprake met de plak effenen en *plat* maken? waardoor wij immers van het liefelijk concert beroofd worden, dat ons voormaals, in eene trekschuit of elders, de verzameling van Amsterdamsche, Leydsche en Utrechtsche burgers somtijds opleverden, bij het aanslaan elk van zijne eigenaardige toonen. Ach! waarom heeft onze Homerus niet al deze verschillende tongvallen, zoo veel mogelijk, in zijne onsterfelijke werken opgenomen en bewaard? Doch misschien gebeurt dit nog wel in een vaderlandsch Heldendicht, of in eene Apotheose van den vlekkeloozen man, door uzelven. Zijne worsteling met zoo vele

mis-

misdragten van den geest des tijds wäre inderdaad stoffe te over voor verscheidene zangen.

Dan genoeg! Blijf, schrandere geest! slechts moedig volhouden, dat een groot man altijd regt heeft, niet dwalen kan, veelmin in eenige *excessen* vervallen (zoo als de blinde hoop, in zijne verbijstering, echter gedurig waant); maar dat, inzonderheid, wie een vreedzaam burger poogt te zijn in het rijk der spelling, wie zich laaghartig onderwerpt aan de wetten van een' man, die, zelfs uit geen Grafelijk huis afstammende, Koningen noch Keizers onder zijne vooroude-ren telt, inderdaad een slecht patriot, ja een ware ellende-ling is.

Slechts dit nog! Hoe wonderbaar gelukkig is die gedachte van u, dat 's mans gestadige dood, dat is te zeggen deszelfs aankondiging in iederen nieuwen bundel, een spelletje zou zijn, om vijanden en benijders met *eene doode mees* te vermaken! Een dagelijksch genie mogt al op dergelijken inval, ten aanzien van het oogmerk, zijn geraakt, hij zou van den stervenden leeuw bij Phædrus veeleer gesproken hebben. Maar gij kent uwe lieden, en derzelver billijken schroom, wel beter; daar zulk een schrikdier ook op het ziekbed nog het bijten niet verleert. Alleen spijt het mij, dat het spreekwoord niet toeliet van een' dooden nachtegaal te spreken, dat toch ook een klein, onaanzienlijk diertje is, *post obitum* van weinig waarde. Want, zoo gij of iemand anders, in welgemeenden ijver, ooit gewaand hebt, dat BILDERDIJK als eene mees beschouwd en voorgesteld werd, dan kwam dit zeker, omdat gij de drie letters, daartoe mede behoorende, niet zaagt, of niet wildet zien. Gewis, een *meester* is hij; en ik sluit met de spreuk:

> *Non tali auxilio, nec defensoribus istis*
> *Eget.*

BOEKBESCHOUWING.

Annales Academiæ Rheno-Traiectinæ. Ann. CIƆIƆCCCXVIII CIƆIƆCCCXIX. GERARDO MOLL, *Rectore Academiæ Magnifico*, JANO BLEULAND, *Senatus Graphiario*. Traiecti ad Rhenum, apud *O. N. van Paddenburg* et *J. van Schoonhoven*, Acad. Typogr. MDCCCXX. oct. mai. pp. 767. XXIV.

De aanleg, het doel en geheel de loop dezer Akademische Jaarboeken is uit de vorige jaargangen genoegzaam bekend, en de Lezer weet reeds, dat hij zich bij ieder nieuw boekdeel verheugen zal, dat hij het een en ander van uitstekende waarde ontvangt, hetwelk op deze wijze bewaard wordt, daar het anders, bij zoo menig ander klein geschrift, welligt te spoedig vergeten werd. Ons maandschrift is grootendeels niet, en althans niet alleen, voor het Latijn-lezend publiek; waarom wij meenen, dat eene aanwijzing van hetgene men hier bewaard vindt voldoende zal wezen. De Oratie van Prof. MOLL, als afgaand Rector Magnificus, in 1819 uitgesproken, munt, onzes inziens, uit in duidelijk, zuiver Latijn zoo wel, als in belangrijkheid van zaken; zij handelt *de vitanda, in Astronomiæ studio, fingendi temeritate, et cœli observatione quam diligentissime instituenda*, en verdient wel, naar ons gevoel, eene vertolking in onze moedertaal, daar de sterrekunde onder onze natie ook hare beoefenaars en liefhebbers heeft, der geleerde talen niet magtig. Het verhaal van de lotgevallen der Utrechtsche Hoogeschool leest men met vrolijk gevoel over den bloei der wetenschappen en de vermeerdering en verbetering van den Akademischen toestel. De aanspraken en opwekkingen aan de Akademische jeugd, bij de uitdeeling der eereprijzen, zijn doelmatig en in den besten geest. De ronde taal van den Hoogleeraar, met welke hij zich wegens het niet houden eener inaugurele Oratie in der tijd verantwoordt, trok onze

aandacht, en beviel ons zeer. *Scilicet illo tempore, et exterorum tristis oppressa flebat patria. Alma Academia, antiquis orbata honoribus, non nisi umbram veteris splendoris referebat. Si nunc timidus, tenuitatis meæ in dicendo conscius, in hunc locum adscendi, tunc pestis alicuius instar, aufugi occasionem publice pronuntiandi orationem, quam nisi commixtam et inquinatam nefarii hominis laudibus, tolerare plane non potuissent diri tyranni administri.*

Evenzeer lezenswaardig zijn de nu volgende inaugurele Redevoeringen, in 1818 en 1819 gehouden, waarvan de eerste, door Prof. J. VOSMAER, *de latere met de vroegere Geneeskunde vergelijkt*, en de andere, van Prof. TH. G. VAN LIDTH DE JEUDE, den lof van onzen J. SWAMMERDAM, ten aanzien zijner verdiensten in *het vak der Natuurlijke Historie*, waardiglijk vermeldt; dragende beide deze welbewerkte stukken overvloedig blijk, dat de Utrechtsche kweekschool aan beide deze Hoogleeraren eene uitstekende aanwinst gedaan heeft.

De bekroonde Akademische prijsschriften, die hierop volgen, beantwoorden volkomen aan de groote verwachtingen, welke men van dezelve moet opvatten, niet alleen reeds door het toewijzen van het eeregoud, maar vooral ook van wege het medegedeelde gunstig oordeel der onderscheidene Faculteiten. In de wiskunde en natuurlijke wijsgeerte hebben wij hier de welbewerkte verhandeling van den Candidaat in deze Faculteit en Student aan de Universiteit te Leiden, H. C. VAN DER BOON MESCH, *de principii Chlorici indole*, en in de regten van JOACH. SANDRA, *Juris Candid.*, aan de Utrechtsche Hoogeschool, het bekroonde antwoord op de vraag: *Quæ videtur ratio fuisse, quod Romani in infantia Jurisprudentiæ simplicitatem Juris Naturæ non æque servaverint in negotiis stricti juris, atque in iis, quæ bonæ fidei dicuntur? cet.* In de beschouwende wijsgeerte en de fraaije letteren wankelde het oordeel der Faculteit wel niet op de uitspraak ten aanzien van het voorstel: *Ex iis, quæ in libris Ciceronis de Oratore, a Cras-*

so,

Jo, Antonio, Cæsare, aliis, de Eloquentia disputantur, ipsius efficiatur Ciceronis de perfecto Oratore sententia; kennende aan de verhandeling van den Heer *Phil. Th. et Litt. hum. in Acad. Lugd. Batava Studiosus*, B. A. NAUTA, den eereprijs buiten bedenking toe; doch huldigende tevens, door den druk en welverdienden lof, den arbeid van den Candidaat in dat vak, mede te Leiden, J. R. THORBECKE; en deze fraaije verhandeling verzachtte dan ook in zoo verre onze spijt, dat wij ditmaal eene bekroonde verhandeling van de Theol. Faculteit te vergeefs in deze verzameling gewacht hadden.

Deze stukken doen alle aan derzelver vervaardigers grootelijks eere, en wij zien bij zoodanige jeugdige proeven, dat er inderdaad gegronde verwachting is, dat het aankomend geslacht den Nederlandschen naam in ieder vak van geleerdheid en studie waardiglijk zal handhaven. Wij hopen, dat zoodanige waardige voorgangers den naijver zullen ontvlammen bij iederen volgenden Akademischen wedstrijd, en willen aan de Akademiejeugd de opwekking van den aftredenden Rector herhalen: *Nec subverendum ne forte vincamini. Qui victi decedunt, magnos tamen ex arena fructus reportant, virium exercitationem, qua ad maiora præparati sint, tum vero temporis bene acti recordationem. Quæ præmia si imperitis non magnifica videantur, peritissimis tamen quibusque optimisque hominibus maxime ducuntur exspectanda.*

Over het geloof aan de in het Nieuwe Testament verhaalde Wonderen. Eene meer uitgebreide Synodale Redevoering van den Koninklijken Consistoriaalraad in de Neumark, Dr. P. L. MUZEL. *Uit het Hoogduitsch, door* W. GOËDE. *Te Arnhem, bij* C. A. Thieme. *In gr. 8vo.* 124 *Bl. f* 1-:-:

Een klein geschrift, maar dat men niet vlugtig lezen moet, daar het gezet nadenken vereischt, en zulks overwaardig is. Moet men de wondergeschiedenissen als ge-

beurde daadzaken aannemen, en deze voor onze overtuiging van het Christendom als hoogst gewigtig aanmerken? of kan men dezelve zonder nadeel loochenen, voor 't minst het onbeslist en onverschillig achten, of dezelve al dan niet zijn gebeurd? Dit is het onderwerp dezes onderzoeks. Eerst dachten wij: de Schrijver houdt den middelweg, offschoon hij al aanstonds zeide het eerstgenoemde gevoelen te omhelzen. Evenwel bevonden wij, dat den Schrijver de wonderen hoogst gewigtig en zeker zijn. De gewone bepaling, evenwel, van een wonderwerk keurt hij af. *God werkt overal, waar Hij werkt, enkel door zijnen wil. Wanneer ik dus middelbare en onmiddelbare handelingen Gods onderscheid, neem ik de wijze van Gods werking bij de eerst- en laatstgenoemden geenszins als verschillend aan.* Zoo spreekt de Schrijver, en meent zeer wel te mogen beweren, dat God nimmer tegenstrijdig met de wetten der natuur handelde. Of er in dezen zin wonderen zijn, behoort niet tot den godsdienst, maar tot de natuurkunde. *Bij alles, wat er geschiedt*, zegt hij, *bij elken droppel regen, die uit de wolken valt, vertoonen zich hoogere krachten, dan die der natuur; en daar ik de goddelijke kracht, die bij alles, wat aanwezig is en geschiedt, werkt, niet anders beschrijven kan dan: „ zij wil en het geschiedt," zoo kan ik ook geenen hoogeren of geringeren graad van dezelve aannemen; zij is veeleer in alles verbazend en wonderbaar.* Een wonder is dan, bij hem, datgene, waarover zich iemand verwondert, of verwonderen moet; dat wil zeggen: wanneer iemand belijdt, dat hij het niet verwachten konde of verwacht had, of dat hij het zich niet verklaren kan. Zoo kan men dan zeggen, dat er op deze wijze geene *objective*, maar slechts *subjective* wonderen zijn. De eerste aan te nemen, is dwaas; want God verwondert zich over niets, en wat voor ons wonder is, is dit voor den aartsengel en de engelen niet. Het is waarschijnlijk, dat God in alles naar *eene* wet handelt, en in *eene* kracht. Het geloof, intusschen, aan wonderen wordt schadelijk, wanneer het het onderzoek in de

natuurkunde ſtremmen zou; en ook, als het op de regelen voor ons gedrag aankomt: want geen engel kan ons een ander Evangelie bevestigen. De godsdienst leidt alles van God af, maar laat het aan de natuurkunde, de mensch- en zielkunde enz. over, de middeloorzaken op te ſporen en op te tellen. De godsdienſtige mensch mag alzoo niet afkeerig zijn van het geloof aan wonderen, naar de gegevene verklaring; de afkeer van zulk een geloof ſpruit voort uit ongeneigdheid om iets aan te nemen, dat wij zelve niet ondervonden; maar dit ſluit de deur voor allen godsdienst. *Onmogelijk* kan de godsdienſtige de wonderen niet houden; en, als wij onze grenzen erkennen, zullen wij ze ook niet ontkennen, omdat zij ons *onbegrijpelijk* zijn; en bijaldien men al, ten aanzien van het voorledene, geenen grond voor het geloof aan wonderen meende te zien, zoo ware het toch ongerijmd, dezelve ook voor het toekomende onmogelijk te noemen. — Maar wij moeten naar het boekje zelve verwijzen: wilden wij den Schrijver op den voet volgen, zoo zou ons geſchrijf niet alleen te uitvoerig worden voor ons beſtek, maar ook uitermate donker; want het vertoog is bijzonder zaakrijk, en, als men het geheel aaneengeſchakeld leest, kan men eerst beoordeelen, of het ook, gelijk wij meenen, bondig is. — Ten aanzien der hier bedoelde daadzaken, rust nu alles op gronden van historiſche kritiek; op welke gronden hier alleen met een woord wordt gewenkt. Houdt men, om des grooten hoops wil, noodig, zich op eene door wonderen gegevene openbaring te beroepen, dan moet men toegeven, dat God wonderen deed of toeliet, of dat Hij wilde, dat er loochenachtige verhaald werden. In het Christendom moet men dergelijke wonderen, als in het N. V. verhaald worden, altijd gelooven; men kan immers de leer niet aantasten, „ dat God, om zijn laat-
„ ſte oogmerk onder de menſchen te bevorderen, dingen
„ gedaan heeft en doet, die alle menſchelijke begrippen
„ en verwachtingen te boven gaan; en dat wij, hetgene
„ Hij tot dit zijn doeleinde doen kan en doet, niet bin-
„ nen de perken der natuurwetten en natuurkrachten mo-

„ gen sluiten, deels dewijl Hij gewisselijk hoogere krach-
„ ten bezit, en deels dewijl wij de eerstgenoemde krach-
„ ten zeker niet volkomen kennen." — Het nut, 't welk het geloof aan de wonderen des N. V. aanbrengt, wordt nu door den Schrijver behandeld. Door dezelve is Jezus, die, op eene onbegrijpelijke wijze, enkel door zijn woord, helpen kan en wil, eenen ieder, die een opregt vertrouwen op Hem heeft, bewezen te zijn de hoogste Heiland der wereld. De wonderen, en de onbegrijpelijkheid van dezelve, dienen, om mij ook uit het geloof aan het Christendom, (het spreekt van zelf bij eene gewillige gehoorzaamheid aan hetzelve) op eene zelfs onbegrijpelijke wijze, zaligheid voor mij en de wereld te doen verwachten. Nogmaals wordt de bedenking wederlegd, dat dit geloof *nadeelig* kon zijn, alsmede die van deszelfs *noodeloosheid*. De wonderen dienen, 1) om op het Christendom opmerkzaam te maken, 2) om het geloof aan het Christendom voort te brengen en te bevestigen, 3) eindelijk om de voornaamste leerstukken van den Christelijken godsdienst symbolisch voor te stellen.

Wij prijzen dit werkje over de wonderen den prediker en onderwijzer van het Christendom vooral ter ernstige overweging aan; hij zal er leering, opwekking, en menigen dierbaren wenk, ter bevordering van den gezonkenen godsdienstzin bij de menigte, in aantreffen; al is het dan ook, dat iedere bedenking tegen de wonderwerken (dit erkent de Schrijver zelf) niet volkomen wordt opgelost. Wij zijn het met dezen en den Eerw. GOEDE volkomen eens, dat hier veel wordt gezegd, hetwelk, zoo al niet geheelenal nieuw, ten minste door velen niet genoegzaam is bedacht geworden, en alzoo niet naar behooren behartigd. De Vertaler deed alzoo aan onze geestelijken eenen wezenlijken dienst; jammer maar, (hij erkent het zelf) dat hij niet overal evenzeer gezorgd heeft voor genoegzame duidelijkheid. Wij laten 's mans verontschuldiging ten dezen wel gelden; maar vragen daarbij toch, of er dan juist noodzake was tot zoo veel overhaasting bij de uitgave? Het boekje is in Neder-

derland welkom, en kan er voorzeker goed stichten; maar, gelijk het daar op eene Synodale vergadering niet voegen zou, zoo meenen wij, dat wij over het geheel hier te lande nog niet zoo verre van der vaderen denkwijze verwijderd zijn, of de uitgave had nog wel een klein uitstel kunnen lijden, van eene week of wat voor het minst, in welke de *ambtsbezigheden*, *werkzaamheden voor de menschheid*, *en andere menigvuldige arbeid voor de drukpers*, den Heere GOEDE welligt eenige oogenblikken vergund hadden, om de overzetting zelf ter hand te nemen, of althans de vertaling meer naauwkeurig te verbeteren, en, door eenen meer onderhoudenden en bevalligen toon, nog meer algemeen nut te stichten.

Zestal Leerredenen over den Toekomenden Staat. Door J. WIJS, J. C. ZOON, *Predikant te Schiedam. Te Schiedam, bij* G. W. van Hemsdaal. 1821. *In gr. 8vo.* 204 *Bl. f* 1-12-:

De nieuwspapieren berigten ons, dat de eerste uitgave dezer Leerredenen reeds is uitverkocht; dit bevreemdt ons niet, want dezelve hebben alles, wat haar kan aanbevelen. Zij zijn, zonder valsche sieraden der kunst, voortreffelijk bewerkt, en stijl en taal zoowel, als de smaak, in welken zij zijn gesteld, doen den meester kennen. Het onderwerp, dat zij behandelen, heeft te allen tijde de weetgierigheid uitgelokt, en dezelve nog nimmer bevredigd. Deze Redenaar, eindelijk, zal den meestverstandigen voldoen, daar bij zich niet ophoudt met gissing en bespiegeling, maar het ware en stellig geopenbaarde op de belangrijkste wijze voordraagt, en overal deze leer tot echt Christelijke bedoelingen vruchtbaar aanwendt. *Eene verlossing van alle ellende* (OPENB. XXI: 4.) *De volmaakte kennis* (1 KOR. XIII: 9—12.) *De volmaakte heiligheid* (2 PETR. III: 13, 14.) *De betrekking* aldaar *tusschen God en den mensch* (OPENB. XXI: 3), *tusschen Jezus en den mensch* (OPENB. XXI: 23), en *tus-*

 schen

schen de verlosten onderling (OPENB. XXI: 27) — ziet daar den inhoud van dit zestal, en ook alles, wat de Eerw. WIJS aangaande den toekomenden staat hier te onderzoeken en te berigten noodig houdt; en wie gevoelt niet, dat dit het meest belangrijke en het minst onzekere is; en wie gevoelt niet vooraf reeds, dat een man, die deze punten eeniglijk kiest, juist de man is, van wien men geene onzekerheden alleen, maar ook overvloedig, hetgeen kennelijken invloed heeft op onze tegenwoordige Christelijke beoefening en troost, verwachten kan. Aan deze verwachting heeft de Leeraar, onzes inziens, volkomen voldaan; en men moge al voelen, dat op deze wijze geene nieuwe en onbekende zaken konden geleerd worden, men voelt tevens, dat er alzoo ook niets, dan hetgeen waar en bruikbaar is, op den kansel kwam; en dat dit ware en nuttige op de beste wijze alhier wordt voorgedragen en aangeboden, durven wij verzekeren. De tweede reeds aangekondigde druk moge spoedig aan het verlangen van velen voldoen, en de waardige Leeraar zich, naar zijnen wensch, nog overvloediger kunnen verblijden, dat hij *iets*, ja dat hij veel *heeft toegebragt aan de vorming zijner broederen voor die zaligheid, waartoe de genadige Vader in Christus ons allen roept en bestemd heeft.*

Bij het doorgaande zuiver en goed Nederduitsch bevreemdde ons (onder anderen bl. 10) *niets* als *vreugde*, hetgeen immers juist het tegendeel uitdrukt van *niets* dan *vreugde*, hetwelk de Schrijver bedoelt? Doorgaande vonden wij ook *anders als*; wij schrijven *even* ALS, maar *anders* DAN. Van deze kleine onnaauwkeurigheid wilden wij eenen wenk geven.

Leer-

Leerrede ter voorbereiding tot het Heilige Avondmaal, bij gelegenheid van het invoeren der plegtige beantwoording van eenige vragen, volgens het Synodaal Besluit van 11 *Julij* 1817. *Door* G. VAN KOOTEN, *Predikant te Dordrecht. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. *In gr.* 8*vo.* 28 *Bl. f* :-4-:

Wanneer men den aard dezer nieuwigheid en den inhoud der bewuste vragen een oogenblik indenkt, is het bijna onbegrijpelijk, dat iemand der Hervormden hier eenig gevaar of zwarigheid vermoeden kon; en herinnert men zich daarbij, dat in Groningen en Vriesland reeds van overlang de nu aanbevolene plegtigheid plaats had, zoodat der Synode geene andere keuze overbleef, dan tusschen een stellig verbod voor die gewesten en haar tegenwoordig besluit, zou er eenheid zijn in de uiterlijke Godsdienstoefening overal onder haar ressort, dan schijnt er geene tegenspraak, dan alleen van eenen enkelen dwarsdrijver, te wachten. Ook heeft men vrij algemeen niet dan goedkeuring, ten minste berusten in, en zich schikken naar, het voorschrift, vernomen, hetgeen wij aan de toegenomene verlichting onder het talrijkst Kerkgenootschap der Hervormden, welke het hier eigenlijk gold, en aan het wijs en gematigd gedrag van de meeste waardige Leeraren bij hetzelve, toeschrijven, daar alles vermeden werd, wat den onkundigen en bekrompendenkenden te zeer verontrusten kon, en ook het Synodaal voorschrift zelve eigenlijk alleen de Leeraren bindt, terwijl niemand der leeken, die zwarigheid voorwendt of werkelijk vindt, daarom van het gebruik des Avondmaals geweerd wordt. Het schijnt, dat evenwel, ook in de aanzienlijke gemeente te Dordrecht, deze en gene gevonden werden, die eenige inlichting en opwekking behoefden; en deze gaf hun de brave en wijze VAN KOOTEN uitmuntend en op de eenvoudigste wijze. Met zeer weinige woorden geeft hij den zin van de voorgestelde vragen op, en wijst

dan aan, dat de gevorderde plegtige beantwoording geenszins iets, bij zijn Kerkgenootschap *geheel vreemd*, is; integendeel, wat de zaak zelve betreft, *niets anders*, dan hetgene *te voren* plaats had; en dat er ook nu *niets meer* gevorderd wordt, dan in eenen *Ledmaat* en *avondmaalganger*, en zelfs *in elk redelijk denkend mensch*, die namelijk in het Christendom leeft, noodzakelijk wordt vereischt. Rom. I: 16ª. *Ik en schame mij des Euangeliums Christi niet*, was de tekst; en deze geeft, na hetgene wij hierboven aanstipten, aanleiding tot allezins gepaste opwekking. Wij vertrouwen, dat, bijaldien in eene of andere gemeente nog eenige opspraak of bezwaar was, van wege bedoeld Synodaal besluit, de lezing dezer Leerrede aldaar zeer veel goeds zal doen, en durven den Leeraren wel aanraden, de verspreiding van dezelve onder hunne leeken te bevorderen; hetgeen, onzes inziens, meer zal uitwerken, dan opzettelijke, en gedurig door hen herhaalde, bemoeijingen om te overtuigen. Geen menschenkenner zal het, dunkt ons, tegenspreken, dat men door iets te lezen beter overtuigd wordt, en dan in het denkbeeld is, zichzelven te hebben overtuigd, en alzoo vrijwillig vroegere vooroordeelen en bedenkingen gemakkelijker aflegt, dan dat men zich door zijnen prediker en herder, als 't ware onvrijwillig, tot overtuiging dwingen laat.

Leerrede over de Vredelievendheid van God, naar aanleiding van PHILIPP. IV: 9ª. *Uitgesproken voor de Evangeliesch-Lutersche Gemeente binnen Dordrecht, door* G. VAN KOOTEN, *Leeraar der Hervormden aldaar. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. *In gr. 8vo.* 30 *Bl. f* :-8-:

Een eenvoudig opstel, waarmede de Leeraar zelf niet zeer hoog is ingenomen; maar de *eerste* Leerrede, door een Gereformeerd Predikant aan de Lutersche Gemeente te Dordrecht voorgedragen, ter gelegenheid dat, bij de

plaat-

plaatselijke vacature aldaar, derzelver Kerkeraad de Hervormde Predikanten verzocht had, den predikdienst van tijd tot tijd waar te nemen, hetwelk deze ook eenparig en hartelijk op zich namen. (Ook te Groningen en Arnhem, en welligt op nog andere plaatsen, zegt eene aanteekening, had iets dergelijks reeds plaats gehad.) De waardige, liefderijke man laat zich in het voorberigt dus rondborstig uit: „ Deze bijzonderheid, *hoe weinigbeduidend misschien op zichzelve*, beschouw ik hoogst„ belangrijk, omdat zij een bewijs oplevert van Christe„ lijke verdraagzaamheid, en als een eerste stap mag wor„ den aangemerkt. Zullen toch ooit de verderfelijke en „ onchristelijke scheuringen van de Gemeente onzes Hee„ ren kunnen geheeld worden, er moeten dan zoodani„ ge of dergelijke eerste stappen gedaan worden; en of „ deze nu meerder dan minder gewigtig zijn, op zich„ zelve beschouwd, dit doet weinig ter zake: op den „ eersten stap zullen wel andere volgen, en zoo komt „ men, al voortgaande, toch eindelijk, waar men wezen „ moet. Inderdaad, het verstrekt mij tot geen gering „ genoegen, dat ook ik, al zij het dan slechts *een klein* „ *stapje*, heb mogen mededoen. o, Hoe gaarne zoude „ ik grootere doen! Ja, ik gevoel mij op den wenk van „ onzen Heer hiertoe bereid: maar dien wenk wil ik „ gelaten afwachten, en liever geenen enkelen stap ver„ der doen, dan door ontijdigen ijver weder afbreken, „ hetgeen nu reeds is opgebouwd." — De Leerrede zelve is inmiddels nieuw bewijs, dat de Eerw. VAN KOOTEN altijd gewoon is, duidelijk, oordeelkundig, nuttig en regt Christelijk te prediken.

Leerrede, door WILHELM BROES, *Predikant te Amsterdam; gehouden bij aanleiding van het afsterven des beroemden Leydschen Hoogleeraars* E. A. BORGER. *Te Amsterdam*, *bij* ten Brink en de Vries. 1820. *In gr. 8vo. IV en 42 Bl. f* :-8-:

Deze preek beantwoordt aan den titel. Dezelve is geene

ne lofrede over, geene gedachtenisrede aan den beroemden man, maar stichtend onderwijs, aan de Amsterdamsche gemeente medegedeeld, naar aanleiding van het zoo algemeen treffend sterfgeval. Dit behaagt ons, om dezelfde reden, beter, om welke BROES gewis niet anders gehandeld heeft; doch nu moeten wij toch ook belijden, het voorberigt min gepast te vinden. Immers, dit behelst de reden, om welke, in de Amsterdamsche gemeente, van BORGER's dood moest worden melding gedaan, en wel door BROES, na VAN DER MEULEN, die eerst ongesteld was, en toen van huis, en die derhalve, zoo vroeg zich Recensent, niet kon prediken *naar aanleiding* van een zoodanig sterfgeval? Ook ziet Recensent niet wel in, waarom nu deze leerrede eene hulde aan BORGER zoo zeer kan heeten, hem in naam eener groote gemeente toegebragt, en daarom (eilieve?) niet gering te achten.

De tekst is Jo. XXI: 22. Deze wordt eerst verklaard. „*Volg mij*," zal beteekenen: Dat gij het kruis op u neemt, verklaar dit door mij te volgen. Het schijnt den Recensent toe, vooral na het lezen der opheldering van de vraag van Petrus, toen Joannes achteraankwam, dat de leeraar had moeten aanmerken, dat Jezus, in zeker opzigt, dubbelzinnig sprak, en met opzet eenen hoogeren zin aanduidde, dan zijne woorden letterlijk beteekenen; eenen zin, die verstaanbaar genoeg was uit de wijze, op welke Hij sprak, naar aanleiding van het uiterlijke. Dat het ongeroepen volgen van Joannes den naijver van Petrus opwekte, omdat deze met hem scheen te dingen naar de eer van grooten lijder voor het hemelrijk, komt den Recensent gezocht voor. Immers, dat *volgen* hier van Joannes was niet anders dan achteraankomen, en geenszins wat Jezus door zijn „ volg mij, en toon zoo, dat „ ge mijn kruis op u neemt," aan Petrus meende. Petrus zag immers in dat *volgen* van Joannes geen teeken, dat hij met Jezus het pad des lijdens opging? Daarenboven, naijver op Joannes laat zich minder in de vraag van Petrus beseffen, dan de nieuwsgierigheid der deelneming

en

en der vriendschap, uit hoofde der gehechtheid van Petrus aan Joannes, die, onzes oordeels, uit verscheidene kleine bijzonderheden in de Evangelische verhalen en elders (Hand. III ook) zoude kunnen aangetoond worden, in welke deze twee te zamen voorkomen, en die zeer natuurlijk is. Hieruit laat zich dan ook deze vraag ligt ophelderen. In het antwoord van Jezus: „indien ik wil, „dat hij blijve tot dat ik kom," zoude Recensent ongaarne toelaten de meening: „indien ik ook mogt willen, dat „hij in het geheel niet sterve:" immers, daarvoor pleit niet de verkeerde opvatting van sommige leerlingen, maar integendeel daartegen pleit de teregtwijzende aanmerking, dat Jezus *niet* gezegd had, dat Joannes niet zoude sterven. Onzes oordeels spreekt Jezus (hoe wil men het?) geheim- of dubbelzinnig, iets hoogers bedoelende, dan hetgene voor de zinnen plaats had, en daaruit aanleiding nemende; en zoo het *komen* tot zijnen leerling — wij gissen het — bedoelde het, door den natuurlijken dood, tot zich nemen in de bereide plaats, en het *volgen* van Jezus door den leerling deszelfs ingaan in heerlijkheid op zijn pad, dat is door lijden en marteldood, laat zich dan de zin van dit schoone onderhoud niet veel gemakkelijker bepalen?

Het gebruik, van dezen tekst gemaakt, bestaat in de behandeling dezer stukken: 1. Gelijk over het sterflot der Apostelen en Apostolische mannen donkerheid gespreid was, welke den opmerker ligt gelegenheid gaf tot nieuwsgierig en bevreemd vragen, zoo is het nog ten aanzien van hen, die, in onzen tijd, met nadruk de dienaren en werktuigen van Christus heeten mogen. Wel aardig, maar, als we het zeggen mogen? der kansel-voordragt niet zoo geheel waardig, vooral als men ontleden en toepassen gaat, is de vergelijking van de menigte dienaren in Christus rijk, van onze dagen, met eene armee. 2. Hetgene de Heer tot de Apostelen zeide: „wat ik „over het sterflot mijner dienaren, uwer mededienstknechten, beschik, gaat het u aan? doet gij het uwe!" is ook tot ons gezegd, die geneigd zijn, om (waar ligt dit

dit in den tekst?) over de duisterheid van die besturing vermetel te oordeelen, en, daaraan geërgerd, in het werken van onze taak te verslappen. BROES merkt op, dat Jezus geene onverschilligheid gebiedt, geene opmerkzaamheid op den gang van 's Heeren besturing afkeurt, maar het mispřijzen en veroordeelen daarvan verbiedt. Hierop wordt dit antwoord, in ruimen zin, opgevat. 3. Had het sterflot der eerste dienaren van het Evangelie, bij vele donkerheid, ook eenige heldere zijde, geschikt om den aanstoot af te keeren, dit is ook nog zoo. Gaarne namen wij uit dit stuk iets over, ten bewijze, hoe de schrandere BROES de belangrijkste herinneringen weet te pas te brengen. De plaats is hier te klein; anders schreven we zeker bl. 34 over. In een nader slot aan deze leerrede wordt met een woord van BORGER gesproken, en daarop, omtrent twee uit vele duistere sterfgevallen, gewigtig en aandoenlijk bestuur medegedeeld. Wat voorgezongen is, en tusschenbeiden, leest men hier; maar — is er niets anders gezongen? dat denken we niet, schoon we niet weten, waarom dat ook niet zij opgegeven.

Nadat Recensent deze Leerrede had beoordeeld, werd zijne aandacht getrokken door den tweeden druk van dezelve — een bewijs te meer van den smaak van het godsdienstig publiek, dat nog al wat leerredenen te lezen krijgt, en een zeer aangenaam blijk van den goeden indruk, door het werk dezes predikers verwekt. Achter dezen tweeden druk heeft men een *Naschrift*, waarin BROES zijne opvatting van Jesaias XL: 12—14 als van de gewone uitlegging geheel verschillende, en welke hij in zijne leerrede bl. 24 had uitgedrukt, voordraagt en bevestigt. Dit naschrift is, onzes oordeels, al vrij omslagtig, en, als we 't mogen zeggen? die omslag komt ons al zeer onnoodig voor. Wij hebben het, bij herhaling, gelezen, hoe ongevallig de stijl zij; maar hebben ons nog niet kunnen overtuigen, dat wij hier iets zoo bijzonder nieuws en belangrijks lazen. Recensent, die anderen, elders, de na-

nadere toetsing van dit naschrift overlaat, heeft altijd, die schoone plaats aanhalende, dezelve dus verstaan: *welk mensch meet de wateren* enz. en *welk sterveling meet den geest des Heeren* enz. Is hetgene BROES heeft hiervan nu zoo verschillend? Niet? Dan wete hij, dat de steller dezer beoordeeling zich verheugt, hem eensdenkend met zich te hebben; maar dat hij niet kan berekenen, of hij zelf hier zoo oorspronkelijk is, als BROES. Zoo Recensent wel ziet, is het verschil dit: vs. 12 wordt van *den mensch*, niet van *God* gevraagd, zoo wel als vs. 14. Maar heeft *niemand* nog dit dus opgevat? Het kan zijn. Maar was daartoe al die omslag noodig? Dat beseft Recensent niet. Doch laat die zelf niet meer omhalen. *Punctum.*

A. RICHERAND'S *Nieuwe Grondbeginselen der Natuurkunde van den Mensch, naar de achtste Uitgave uit het Fransch vertaald, door* A. VAN ERPECUM, *Heelmeester te Amsterdam. Iste Deel. Te Amsterdam, bij* C. G. Sulpke. 1821. *In gr. 8vo. XXVI en* 585 *Bl. f* 4-8-:

Eindelijk verschijnt dan een werk in onze taal, hetwelk, in het oorspronkelijke, reeds de achtste uitgave beleefde, ook onder ons, sedert jaren, in veler handen is, en een' algemeenen bijval gevonden heeft. Het behoefde dus naauwelijks aangekondigd, veelmin aangeprezen te worden, zoo niet de ondervinding geleerd had, dat dikwijls het voortreffelijkst geschrift, door eene gebrekkige vertaling, schier alle waarde verliezen kan. Tot onze blijdschap zien wij, dat zulks hier het geval niet is geweest, en dat, eenige kleine vlekken uitgezonderd, dit Nederlandsch gewaad den keurigen Franschen Geleerde niet onwaardig is.

Ziet daar onze inleiding; doch daarmede achten wij onze taak, ten aanzien van dit belangrijk werk, geheel niet afgeloopen. Onze Lezers, voor zoo verre hetzelve hun nog onbekend is, zullen voorzeker eenig na-

der

der berigt omtrent deszelfs inhoud, en de manier, waarop de Schrijver zijn onderwerp behandelt, verlangen, waarschijnlijk ook, onze gedachten omtrent de waarde of onwaarde van hetzelve te vernemen. — RICHERAND geeft ons, in deze bladen, een beknopt, maar evenwel vrij uitvoerig overzigt van de verschijnselen, welke het levend menschelijk ligchaam, in den gezonden staat, oplevert; geene ontleedkundige beschrijving der deelen onzes ligchaams, en daarop gebouwde verklaring van derzelver werking; geene natuur- of scheikundige beschouwing, toegepast op het dierlijk gestel van den mensch; maar eene beschouwing van het leven zelf, zoo als het zich voordoet in de verschillende deelen onzes ligchaams, als een zamenstel en opvolging van bewegingen, in dezelve aanwezig. Hij verwaarloost het ontleedkundig gedeelte der natuurkunde van den mensch wel niet geheel; hier en daar deelt hij zelfs eigene opmerkingen mede; hetzelve maakt evenwel het hoofdpunt niet uit, en aan de scheikunde heeft hij zijn licht weinig ontstoken. Hiervan is het gevolg, dat zijne voordragt zoo veel verliest in grondigheid, als zij wint in levendigheid. Hij redeneert meer, dan hij leert. Zulk een voortreffelijk leesboek, als dan dit werk voor hen is, die de natuurkunde van den mensch zich eigen willen maken, zulk een middelmatig leerboek is het, en moet, in dit opzigt, voor de Grondbeginselen van BLUMENBACH, of het Handboek van ROOSE, enz. verre onderdoen. Eene nadere beschouwing van dit boekdeel moge ons oordeel bevestigen.

In de *Inleiding* treedt RICHERAND, na eerst zijn onderwerp omschreven, en een en ander over de voorwerpen der natuur en de beginselen der ligchamen gezegd te hebben, in eene beschouwing van de bewerktuigde ligchamen, in tegenstelling van de onbewerktuigde; hij leert ons de dieren en planten onderscheiden, doet ons opmerken, waarin eigenlijk het leven besta, deszelfs hoofdeigenschappen kennen, en klimt vervolgens tot het levensbeginsel op. Deze leerstukken worden, zeer vreemd, af-

afgebroken door eene verhandeling over de *sympathie* en over de gewoonte, en eene beschouwing van het zenuwknoopen-gestel, in tegenstelling van het hersen-zenuwgestel; waarop vervolgens over de betrekking der *physiologie* tot andere wetenschappen gehandeld, en eindelijk eene verdeeling der verrigtingen van het menschelijk ligchaam opgegeven wordt, welke de Schrijver bij de verdere behandeling van zijn werk volgt. Deze Inleiding bevat dus eigenlijk de algemeene *physiologie*, of de grondbeginselen, waarop het geheele gebouw der wetenschap rust. — Al aanstonds vinden wij hier eene onnaauwkeurige en onbestemde bepaling der wetenschap. *De natuurkunde van den mensch is de kennis van het leven*; eigenlijk staat er: *de wetenschap van het leven.* Maar is zij dat nu? Behoort dan tot de natuur van den mensch niets verder dan het leven? Kan men iets over de natuur, over den aard van een verschijnsel zeggen, wanneer men niets weet van den aard, de eigenschappen van het ligchaam, hetwelk dezelve oplevert; de omstandigheden, waarin het dat verschijnsel oplevert? Even onbepaald en onnaauwkeurig is de omschrijving van het leven, als *eene verzameling van verschijnselen, die elkander, gedurende een' bepaalden tijd, in de bewerktuigde ligchamen opvolgen.* Welke is hier die *bepaalde tijd?* Niet minder onjuist is, § 14 de tegenstelling van *dieren* en *planten*, als *deelen* der bewerktuigde natuur, tegenover *eenvoudige* en *zamengestelde* wezens, als *deelen* der onbewerktuigde; deze laatste verdeeling is bloot scheikundig; de eerste omvat de geheele, zoowel historische als wijsgeerige, beschouwing dier schepselen; en daarenboven zijn er, in de bewerktuigde natuur, even zoo zeer enkelvoudige grondstoffen, als in de onbewerktuigde. Beter is de Schrijver geslaagd, in de teekenen van onderscheid tusschen bewerktuigde en onbewerktuigde schepselen, tusschen dieren en planten vast te stellen. In het bijzonder doet hij ons de darmbuis als het voornaamste karakter der dierlijkheid kennen, waarin hem BLUMENBACH (*) echter lang is

(*) B. v. *Handb. der Naturgesch.* §§ 3. 22.

is voorgegaan. In de beschouwing van het leven zelf gaat hij (§ 5) de trapswijze ontwikkeling, versterking en zamenstelling van hetzelve, van de eenvoudigste plant tot den mensch, zeer schoon na, maar geeft ons weinig uitsluitsel over hetgene eigenlijk het leven in alle die verschijnselen uitmaakt, en waartoe zij alle kunnen teruggebragt worden. Duidelijker, bondiger leerde dat de onsterfelijke VAN GEUNS (*), nu reeds bijna zeventig jaren geleden. Onder de bestanddeelen van het dierlijk ligchaam wordt hier, ten onregte, de gelei gesteld, welke de scheikundigen geleerd hebben, dat eerst door werking van heet water op de doode, dierlijke vliezen gevormd wordt. Gewaagd is althans de vooronderstelling, dat in de zuurstof het eigenlijk levensbeginsel zoude gelegen zijn. De verzuurstoffing (*oxidation*) van het bloed in de longen, in dien zin, als de Schrijver haar voorstelt, moet nog bewezen worden. Daarentegen komt het ons voor, dat RICHERAND al te weinig gewigt hecht aan het vermogen der onweegbare stoffen, en aan de overeenkomst, welke er tusschen de verschijnselen, die dezelve opleveren, en die van het levensbeginsel, plaats heeft; eene overeenkomst, welke een nader onderzoek verdient. Niet minder onbepaald en onbewijsbaar zijn de stellingen, welke hij, in de volgende 6de §, voordraagt, waar hij over de *eigenschappen* of *krachten* van het leven spreekt: want, om nu niet te zeggen, dat het niet zeer juist is, van de *eigenschappen* van een *verschijnsel* te spreken, of *eigenschap* en *kracht* als gelijksoortige begrippen aan te merken, willen wij hier alleen doen opmerken, welke verwarde en onbekookte voorstellingen RICHERAND, aangaande de verschijnselen des levens en derzelver oorzaken, hebben moet, wanneer hij de *gevoeligheid* (*sensibilité*) als eene algemeene eigenschap der levende vezel beschouwt, en van eene *verborgene gevoeligheid* spreekt. Gevoel en gevoeligheid kan zelfs niet gedacht worden, zon-

(*) *De eo quod vitam constituit in corpore animali*, Groning. 1758. 4o. SANDIFORT, *Thes. Diss. III.*

kunder een gevoelend, met bewustzijn werkend, wezen aan te nemen. Waarom heeft RICHERAND, die toch met de schriften van BROWN bekend schijnt te zijn, niet de zoo veel duidelijker en naauwkeuriger uitdrukking van *opwekbaarheid* (*incitabilité*) gekozen? De levende vezel wordt *opgewekt* door de prikkels, welke er op werken, en werkt op dezelve, zich zamentrekkende, terug. Deze uitdrukkingen kunnen geene aanleiding tot verwarring geven, en stellen ons, hetgene werkelijk plaats heeft, duidelijk voor den geest.

Zoo slecht wij de twee volgende §§, over de *sympathië* of zamenstemming der verschillende deelen onzes ligchaams, en over de gewoonte, hier geplaatst vinden, waar zij de beschouwing van het leven in 't algemeen afbreken, zoo belangrijk zijn de opmerkingen des Schrijvers omtrent deze verschijnselen. Wij erkennen, met hem, dat de werktuigen dier *sympathiën* dikwijls onbekend, of althans niet duidelijk zijn; maar wij gelooven, dat zij ons duidelijker zouden wezen, wanneer wij, bij de verklaring dier bewegingen, niet zoo zeer aan de zenuwen hechtten, en wanneer wij de wetten der levende natuur er zorgvuldiger bij raadpleegden. De vliezen toch, de vaten kunnen twee afgelegene deelen zamen verbinden; maar dit verband zal eerst duidelijk worden, wanneer, in een van beide, het leven verhoogd, en de kring van deszelfs bewegingen uitgestrekter is geworden. Zoo heeft de baarmoeder weinig werking op de overige organen in den vroegen leeftijd, en verkrijgt vervolgens eene zeer groote. — Wij weten niet, wat den Schrijver bewogen hebbe, na deze beschouwing, nogmaals op het leerstuk van het leven terug te komen, en, nadat hij, bl. 42, aan de zuurstof den rang had toegekend van het hoofdrad onzer levensbewegingen te zijn, nadat hij, § 6, in zijne algemeene gevoeligheid en zamentrekkingskracht den grond van dezelve had gemeend te vinden, nu op ééns van een onbekend *levensbeginsel* te spreken, van *een wezen, hetwelk niet eens bestaat.* Het is waar, hij krijgt, bij deze beschouwing, gelegenheid, om te spreken over het ver-

mogen der levenskracht op de krachten, welke de doode natuur beheerschen, over herstellingskracht, over brandpunten der levenskracht, en zelfs over de ontsteking. Hij keuvelt over dat alles zeer aangenaam; maar wij moeten met HORATIUS vragen: *quid hoc?* Wij begrijpen het: zijne leer der ontsteking moest er uit; dit is een schitterende lap, geschikt om de aandacht te trekken. Wij zouden echter dit ziektekundig geloofsartikel niet gaarne onderschrijven. Volgens de beginselen, door RICHERAND hier vastgesteld, is elke prikkeling van eenig deel, elke ophooping van bloed, daardoor veroorzaakt, elk stijf worden van een geprikkeld vaatrijk lid ontsteking. Wij meenen echter daarbij bestendig eene verandering in het bloed, en zelfs in de vaste deelen, te hebben waargenomen, zoodat het eerste eene meerdere geschiktheid heeft om vast te worden, de laatsten, door eene te sterke voeding, werkelijk eenen grooteren graad van vastheid en stijfheid verkrijgen.

Wij moeten ook nog een woord zeggen over de verdeeling, door den Schrijver in dit werk gevolgd. Hij onderscheidt de verrigtingen des ligchaams in zulke, welke de instandhouding van het individu, en in zulke, welke die der soort ten doel hebben. Deze verdeeling heeft, boven de gewone, waarbij men beginnen moest met aan de woorden andere beteekenissen te geven, dan zij hebben, zeker veel voor zich. Minder juist is het, de eersten in zoodanige verrigtingen te onderscheiden, welke ter voeding en ligchamelijke instandhouding dienen, en in zulke, die den mensch in betrekking brengen met de hem omringende schepselen. Dit toch doen de eersten even zeer. De ademhaling, b. v., is niet mogelijk, zonder de wederkeerige werking van den dampkring en den mensch op elkander; hetzelfde kan men zeggen van de huidsuitwaseming; en de spijsvertering stelt ons in betrekking met alle die dingen, welke ons tot voedsel moeten dienen. De onderscheiding van BICHAT in *organische* en *dierlijke* verrigtingen heeft niet meer voor zich. Alle verrigtingen geschieden door werktuigen, en zijn

dus organisch. Beter zoude ons de onderfcheiding in *planten-verrigtingen* en *dierlijke verrigtingen* voorkomen, dewijl de mensch inderdaad alle die verrigtingen met de planten gemeen heeft, welke tot zijne voeding en onderhouding dienen, al gefchieden dezelve ook, bij hem, op eene andere wijze en door meer zamengeftelde werktuigen.

In dit eerfte Deel behandelt de Schrijver die verrigtingen, welke ter inftandhouding des ligchaams gefchieden, en volgt daarin eene zeer geleidelijke orde; volgende het voedfel, hetwelk wij opnemen, op alle de wegen, die het door moet gaan, om ons wezenlijk tot voedfel te verftrekken. Hij fpreekt dus, in de eerfte plaats, over de fpijsvertering, waartoe hij brengt de opneming, kaauwing en doorzwelging der fpijzen, de verandering, welke zij in het darmkanaal ondergaan, en de manier, waarop het onbruikbare, door de buiksontlasting en waterlozing, wordt uitgeworpen. Vervolgens gaat hij over tot de *opflorping*, waardoor de chijl naar het bloed wordt gevoerd, den *bloedsomloop*, de *ademhaling* en verdere *affcheidingen*, en befluit met de eigenlijke *voeding*, of herftelling der vaste deelen uit het, door alle die middelen, bereid en gezuiverd bloed. In de behandeling van elk dezer verfchillende onderwerpen volgt hij niet altijd dezelfde orde; latende nu eens de befchrijving der werktuigen vooraf gaan, zoo als bij de fpijsvertering, dan eens de befchouwing der hoofdprikkels, waardoor zij in beweging gebragt worden, zoo als bij de affcheidingen, dan weder die der verrigting of werking zelve, zoo als bij de opflorping en bij den bloedsomloop; ja zelfs vermengt hij wel eens, zonder bepaalde orde, alles dooreen, zoo als bij de ademhaling. Ook dit gebrek aan orde maakt dit werk veel gefchikter tot een lees- dan tot een leerboek. Voeg hierbij, dat het vol is van uitweidingen, over ziektekundige niet alleen, maar eigenlijk geneeskundige onderwerpen, waardoor de draad dikwijls wordt afgebroken, en het overzigt, over het geheel, moeijelijk gemaakt. Deze gebreken worden echter wederom ver-

goed door een aantal belangrijke waarnemingen en aanmerkingen; in het bijzonder maakt de Schrijver een gelukkig gebruik van de gelegenheid, waarin hij geweest is, zeldzame ziekten en afwijkingen te zien, om daaruit licht te scheppen, ter verklaring der verrigtingen van 's menschen ligchaam, in den gezonden staat. Minder gewigt hecht hij, met reden, aan de proeven op levende dieren; hoewel hij evenwel derzelver nut ook weêr al te gering stelt, en b. v. de proefnemingen van MAGENDIE over het braken, over de voeding, te onbepaald verwerpt. Doch dezen beroemden Geleerde laat hij zelden regt wedervaren. In het nagaan der veranderingen, welke de spijs in de chijlmaking ondergaat; in de verklaring van die des bloeds door de ademhaling; in het opsporen der bronnen van de dierlijke warmte, heeft hij de verdiensten der scheikunde te laag gesteld, en daardoor weinig nut getrokken van hare ontdekkingen. Hetzelfde moeten wij opmerken, ten aanzien van hetgene hij over de voedzaamheid der spijzen, en vervolgens over de voeding, stelt. Naauwkeuriger waarnemingen en proeven hebben geleerd, dat er zulk een groot verschil niet is tusschen den stoffelijken aard der ligchamen, waarmede wij ons spijzigen, en het onze; en er zijn, tot dusverre, geene afdoende bewijzen voorhanden, dat er, in het dierlijk ligchaam, stikstof, phosphorzure kalk of andere grondstoffen en zamengestelde bestanddeelen gevormd worden. Er schijnt meer eene gedurige omvoering en plaatsverwisseling der stof in ons ligchaam te bestaan, dan eene vernieuwing. Hetgene er bij komt, is, zoowel als wat wij ontlasten, voor verre het grootste gedeelte, *water*. De drank, derhalve, dient ook tot eigenlijke voeding en onderhouding; hoewel RICHERAND denzelven dat nut niet toekent, daarin de meeste natuurkundigen volgende. Wij zien het tweede Deel met verlangen te gemoet.

Europa, na het Congres van Aken, ten vervolge van het Congres van Weenen, door M. DE PRADT, *Oud-Aartsbisschop van Mechelen, naar de tweede Fransche Uitgave door Jonkhr. W. Baron van G***. 's Hertogenbosch, bij* D. Noman en Zoon. 1819. *In gr. 8vo. XXIX en* 397 *Bl. f* 2-16-:

De snelle opeenvolging der gebeurtenissen in *Europa*, zoowel als der boeken, uit de vruchtbare pen van den Heer DE PRADT gevloeid, (wij meenen, dat er na dit nog wel twee of drie van hem zijn in 't licht gekomen) heeft het voor ons liggende werk reeds eenigermate doen verouderen. De aandacht van het Publiek is thans minder op *Frankrijk*, dan op het zuiden van *Europa* gerigt; men vraagt niet meer, of de terugtrekking van het bezettingsleger uit *Frankrijk* de rust, maar wel, of niet de bezetting van *Napels* door vreemden de onafhankelijkheid van *Europa* bedreigt. Nogtans zal een vlugtig overzigt van den geest en inhoud dezes werks ons nog aanleiding geven tot vele, ook thans niet onnutte, beschouwingen.

De gewezene Aartsbisschop slaat het oog op *Europa* in den beginne van 1819, na het besluit der Verbondene Mogendheden, die *Frankrijk* van de 120,000 man des bezettingslegers onthieven, en aan hetzelve eene plaats in haar midden vergunden, om het vijftal der *lotbeschikkers van*, of, zoo men wil, van het *Uitvoerend Bewind over Europa* vol te maken. Hij beschouwt eerst de afzonderlijke Staten van ons Werelddeel elk op zichzelven, en dan in betrekking tot *Frankrijk*. Zekere hoofddenkbeelden des Schrijvers, reeds vroeger ontwikkeld, komen ook hier gedurig voor; zoo als zijn stokpaardje, de bevrijding van geheel *Amèrika*, de noodzakelijkheid eener vereeniging aller Zeemogendheden tegen *Engeland*, de schadelijkheid des afstands van *Polen* aan *Rusland*, van den *Neder-Rijn* aan *Pruissen*, van *Opper-Italië* aan *Oostenrijk*. Men vindt hier zeer veel goeds en waars, maar besmet met

eene gehechtheid aan den ouden Werelddwinger, die alles bederft. DE PRADT is *liberaal*; d. i. hij juicht, gelijk alle verlichte, eerlijke en weldenkende menschen, den voortgang van het *Constitutionéle* stelsel, en van de leer toe, *dat de Vorsten om de Volken, niet de Volken om de Vorsten zijn*; eene leer, welker miskenning stroomen bloeds en tranen heeft doen storten. Hij begrijpt te regt, dat eene getrouwe *contrôle* der Uitvoerende Magt door bevoegde Volksvertegenwoordigers in alle Staten de Oorlogen bijna onmogelijk, althans veel minder algemeen maken zou, dan voorheen. En met *deze* beginselen prijst hij niet alleen den grootsten Despoot, den onbeschaamdsten verguizer van alle vrijheidlievende beginselen en denkbeelden, die sedert LODEWIJK XIV (bloediger gedachtenis!) in *Europa* is opgestaan; hij keurt niet alleen zijne daden, maar zelfs zijn stelsel goed, hetwelk tot algemeene Monarchij, of liever tot *algemeen Despotismus*, geleidde, (*Dieu dans le Ciel, et Napoléon sur la Terre!*) hetwelk alle vrijheid van denken, spreken en schrijven vernietigde, en zelfs aan de overwonnelingen hunne eigene taal niet gunde. DE PRADT neemt de verdediging van deszelfs gedrogtelijk *Rijnverbond* op zich (bl. 104—111), waarvan het grondbeginsel was: *de reeds bestaande Constitutiën in de onderscheidene Staten af te schaffen, en aan de Vorsten eene onbepaalde heerschappij te schenken.* „Het zou zoo niet gebleven zijn," zegt DE PRADT: „men maakt eerst de stellaadje, en dan „het gebouw. *Hamburg* en *Rome* zou hij niet bij *Frank-* „*rijk* hebben willen houden." En de vermetele zeide, nog *na* den *Russischen* veldtogt: *Dat hij geen dorp zou afstaan, zelfs al stonden de Bondgenooten op den Montmartre!* — Maar het is niet alleen DE PRADT, die aan dit euvel mank gaat; de *Liberalen* in *Frankrijk* in 't algemeen laten geene gelegenheid voorbij, hunnen Ex-*Keizer* als een groot, ongelukkig, mishandeld man te doen voorkomen. Zoo lang zij dit beginsel volhouden, zoo lang zij niet onbewimpeld en rondborstig, even als de vrienden der vrijheid in *Spanje*, alle gemeenschap met

dien aartsvijand der vrijheid, even zoo goed als die met ROBESPIERRE, afzweren, stellen zij zich en hunne zaak bloot, en bekomen eene zwakke, kwetsbare zijde, waarvan hunne doorslepene vijanden, de vijanden tevens van al wat de menschelijke natuur verheft en veredelt, de *Ultra's*, uitstekend gebruik weten te maken. Deze nemen dan het menschelijk gevoel, 't welk de gruwelen der *Fransche* omwenteling, en van haar uitbroeisel, NAPOLEON, verfoeit, te baat, om tevens alles, wat onbekrompen, *liberaal*, vrijheidlievend is in Godsdienst of Burgerstaat, Bijbelgenootschappen zoowel als *Constitutiën*, Protestanten zoowel als voorstanders der Volksvertegenwoordiging, als *nieuwigheidzoekers*, als één doel met BUONAPARTE bejagende, ten afgrond te doemen. Mogt de minderheid in de *Fransche* tweede kamer, mogt een LA FAYETTE en andere waardige mannen, aan welke wij gaarne onze hulde betoonen voor den moed, waarmede zij de inkruipingen van het *Despotismus* en *Jezuitismus* bestrijden, dit toch begrijpen! Mogten zij hunne zaak ook niet ontluisteren, (even als DE PRADT) door het veroveringsbeginsel in *Frankrijk* terug te wenschen, en de herneming van hun eigendom uit het *Museum* te *Parijs* door de geplunderde Volken te berispen, of de *Fransche* overwinningen (*deux victoires par jour!*) in afzonderlijke boekjes op te vijzelen! Daardoor wekken zij den argwaan van *Europa* tegen zich op; de Kabinetten niet alleen, maar ook vele welgezinden, worden van hen afkeerig; want niemand verlangt meer naar die ongenoode gasten.

Doch zoo wij van harte het *Buonapartismus* verfoeijen, als eene zamenzwering, niet alleen tegen de staatkundige, maar ook tegen de burgerlijke vrijheid der *Europeanen*, zoo moeten wij, volgens dat zelfde beginsel, het driemanschap afkeuren, hetwelk zich (op welke gronden van Natuur- of Volkenregt, is ons onbekend) de *suprematie* over *Europa*, en de uitspraak over de bevoegdheid der Natiën aanmatigt, om hunne Constitutiën te wijzigen. DE PRADT toont duidelijk aan, hoeveel gevaar *Europa* te wachten heeft van *Ruslands* uitbreiding tot over de *Weichsel* en bij de grenzen van *Duitschland*, en dat geheel *Italië* thans, onder den schijn van aan onderscheidene Vorsten toe te behooren (waaronder echter drie van *Oostenrijkschen* huize zijn), inderdaad ter beschikking van *Oostenrijk* staat. De latere gebeurtenissen dienen niet, om de vrees van *Europa* voor het verlies van des-

 zelfs

zelfs onafhankelijkheid (d. i. de onafhankelijkheid der mindere Staten, behalve de vijf Kolosfen) te verminderen. *Rusland* zendt dreigende *Nota's* aan *Spanje*, naar het andere einde onzes Werelddeels, waarvan het bij geene mogelijkheid iets kan te vreezen hebben, en waarover het zich dus niet *behoeft* te bekommeren, maar zulks alleen kan doen uit hoofde van zekere *voogdijschap*, die de groote Mogendheden meenen te mogen uitoefenen; het laat *Napels* met inlegering bedreigen, wanneer het zich geene Constitutie naar *Ruslands* zin geeft; terwijl het Kabinet van *Petersburg* toch zeer groote oogen zou opzetten, wanneer *Napels* van hetzelve de opheffing van de slavernij der boeren, als geheel strijdig met den tegenwoordigen beschaafden staat van *Europa*, wilde eischen. *Oostenrijk* laat het bij geene bedreigingen, maar grijpt, ongetergd, tot de wapenen, om *Beneden-Italië* met zijne troepen te bezetten. Dat *Frankrijk*, volgens DE PRADT, geen deel meer heeft in hetgene ten Oosten van den *Rijn* en der *Alpen* gebeurt, dat deszelfs staatkundige invloed vernietigd is, zou ook bijkans uit de armhartige houding blijken, die het thans aanneemt. In plaats dat een BOURBON een BOURBON, de Oudoom des Hertogs van *Bordeaux*, aan het hoofd eener strijdbare Natie van 30 millioenen menschen, deszelfs Grootvader, die met 7 millioenen menschen onschuldig door de geheele magt van *Oostenrijk* en *Rusland* bedreigd wordt, te hulp zou komen, — voegt hij zich bij die twee Mogendheden, om zijnen bloedverwant met oorlog — althans te bedreigen, alleen omdat hij volgens grondwetten, niet meer willekeurig, regeert. LODEWIJK XVIII zou, daarentegen, door de bescherming der zwakken op zich te nemen, door *Oostenrijk* met een leger op zijne grenzen in toom te houden, door zich met *Engeland* (hetwelk daartoe zekerlijk niet ongenegen zou zijn) ter bescherming der *Napelsche* onafhankelijkheid te verbinden, eene rol spelen, die het aanzien van *Frankrijk* bij alle menschenvrienden zou doen rijzen, een weinig weder goedmaken van 't geen NAPOLEON bedorven heeft, en het gevaar verwijderen, dat nu van de geheele onderwerping des Koningrijks der beide *Siciliën* aan *Oostenrijk*, van de verstikking der vrijheidlievende en verlichte beginselen in *Italië*, voor staatkunde en *humaniteit*, te wachten staat.

DE PRADT heeft ook in andere opzigten een goed voorzitzigt getoond. *Spanje*, zegt hij, (bl. 223) *wordt met eene groo-*

groote omwenteling bedreigd. Doch gelukkig vergist hij zich in het denkbeeld, dat deze omwenteling *droevig* en *geducht* zal zijn. Dank hebben de brave mannen aan het hoofd dier omwenteling, en de edele geest der Natie, er is geen bloed geplengd, dan door de Despoten- en Inquisitieknechten te *Cadix*, en daar in volle stromen. Ook dat *Amerika* vrij zal worden, schijnt te blijken uit den wapenstilstand tusschen BOLIVAR en MORILLO, (dien de eerste niet zou hebben aangenomen, zonder genoegzame zekerheid voor de onafhankelijkheid der nieuwe Republiek) en uit hetgene men thans verneemt van de overgave der stad *Lima* aan de opstandelingen.

Bij veel staatkundig doorzigt voegt echter de gewezene Aartsbisschop eene regt *Fransche* oppervlakkigheid, die de daadzaken nooit doorgrondt, maar altijd los daarover heen loopt. Zoo begroot hij b. v. de bevolking van *Pruissen* op 12, die van *Oostenrijk* op 30, die van het Koningrijk der *Nederlanden* op 7 millioenen; terwijl het bewezen is, dat eerstgemelde slechts 10, het tweede niet meer dan 28, en het derde slechts 5 millioenen heeft. Zulke misrekeningen verzwakken het krediet van een' Schrijver. Maar wat zal men dan van de volgende zeggen, waar de Schrijver voortredeneert op de onderstelling, dat de vesting *Alexandrië* aan *Oostenrijk* behoort, en aan *Sardinië* behoorde te behooren; terwijl dezelve inderdaad *Piemonteesch* is?! (Bl. 213.)

De Vertaling van Jonkheer W., Baron van G***, is vrij stijf. Hij heeft zelfs niet eens overal zijnen Schrijver verstaan, gelijk op bl. 229, waar DE PRADT zegt, dat *Engeland* nog meer *excentriek* is dan *Frankrijk*. Dit laatste houdt hij voor eene *schrijf-* of *drukfeil*; daar men toch te voren lang en breed bewezen had, dat *Frankrijk* buiten het middelpunt der tegenwoordige *Europesche* staatkunde geplaatst is. Elders noemt de Vertaler zelfs onzen HEINSIUS *Groot-Pensionaris*, (*Grand-Pensionnaire.*) Is het woord *Raadpensionaris* hem dan ten minste uit de Geschiedenis des jaars 1805 niet bekend? — Onder de drukfouten munt die van *Engeland* in plaats van *Eugenius* (bl. 137) uit.

Ten slotte verwijzen wij den Lezer naar het Protokol van het *Congres van Aken*, waarin de Monarchen onder anderen beloven, „ van de naauwkeurigste inachtneming der beginselen van het Regt der Volken nimmer te zullen afgaan, „ de onafhankelijkheid van ieder bestuur te zullen eerbiedi-

„ gen,

„ gen, en der wereld het voorbeeld van regtvaardigheid en „ gematigdheid te zullen geven." Uit hunne eigene woorden mogen zij dus beoordeeld worden.

Werken der Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen. IVde Deel. Te Leyden, bij D. du Mortier en Zoon. 1819. *In gr. 8vo.* 335 *Bl. f* 2-10-:

Ieder weet, hoezeer onze vaderlandsche Letterkunde verpligt is aan Genootschappen, die zich, tot haren opbouw en beschaving, vrijwillig vormden en, onafhankelijk van eenigen vreemden invloed, staande hielden. De Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten gaat steeds voort, dit loffelijk voetspoor te betreden. Het boekdeel, dat wij voor ons hebben, draagt er schoone blijken van. Het behandelt onderwerpen, waarbij de roem des Vaderlands vaak een dubbel belang heeft; het behandelt geen enkel, dat men zou kunnen wenschen hier door een ander vervangen te zien; en het behandelt die doorgaans alzoo, dat de praktikale handhaving van onzen letterroem er althans dubbel mede kan te vreden zijn.

Eene bekroonde *Lofrede op* CORNELIS PIETERSZOON HOOFT, dien Amsterdamschen burgervader, in de moeijelijke tijden der opkomst van onze voormalige Republiek, den vader van onzen onsterfelijken historieschrijver en taalopbouwer, den Drossaard van Muiden, door den grijzen DE KRUYFF, beslaat hier de eerste plaats. En, verdient die man inzonderheid openlijk geprezen te worden, DE KRUYFF verdient niet min zijn lofredenaar te zijn. Hij toont duidelijk, zoo dit anders nog betoog van doen had, dat hij niet minder met den prozastijl, dan met het dichtpenseel weet om te gaan. In beide opzigten is hij volkomenlijk op de hoogte gebleven, tot welke de bloei onzer letteren thans moet geacht worden te zijn opgeklommen; ja, in beide opzigten mogen schrijvers van mindere jaren, in menig opzigt, eene les bij den grijsaard komen halen. De lofrede is altijd eene zaak geweest, welke op verre na niet *ieders zaak* was; en op velerlei wijze is dezelve aangevat, om ze wèl en gelukkig ten einde te brengen. DE KRUYFF gaat veelal zijnen eigen gang, en het gelukt hem uitnemend, het beeld

van een voortreffelijk burger, magistraat en staatsman in HOOFT te doen onderscheiden, dat wij met genoegen, ja met verrukking aanstaren, en niet wel verlaten kunnen, zonder den wensch en het voornemen, om hem, zoo veel in ons is en voor ons te pas komt, ijverig na te streven. Geene aanmerkingen, slechts een paar opkomende gedachten willen wij hierbij voegen. De eerste is: of de benaming van rede ook vordert, dat dergelijk een stuk in zoodanigen vorm, bij voorbeeld ten aanzien van de uitgebreidheid, en in zoodanigen stijl moet vervat zijn, als de openbare voordragt vereischt: zoo ja, dan zouden wij van oordeel zijn, dat de laatste eenigermate anders kon gewijzigd wezen; de volzinnen zijn in dit geval misschien te lang, en de geheele aaneenschakeling der afzonderlijke gedachten welligt niet te eenemaal onberispelijk. De andere, eenigzins op dezelfde vraag; maar bij eene omgekeerde vooronderstelling, gegrond, is deze: of niet, door gebruik te maken van de onuitgegevene papieren des geprezenen mans, een uitvoeriger en nog sprekender, nog beslissender gedenkstuk te zijner eere ware op te rigten geweest, of anders misschien nog verlangd mag worden. In allen gevalle is de weg heerlijk gebaand, het licht ontstoken, en DE KRUYFF, als lofredenaar, met zijnen held, der onvergetelijkheid gewijd.

Eene gelijke *Lofrede op* HERMANUS BOERHAAVE, door den Gentschen Hoogleeraar KESTELOOT, is het tweede stuk. BOERHAAVE! kan men hem immer te veel prijzen? maar kan men hem ook zoodanig, althans in eene enkele lofrede, doen kennen en bewonderen, als hij verdient? groot als mensch en Christen zoo wel, als in vele onderscheidene takken van het vak, waaraan hij zich bijzonderlijk had toegewijd; stichter, hervormer en beoefenaar tevens; het sieraad en de weldoener niet van eene stad of een enkel land slechts, maar van meer dan één werelddeel. Wij hebben nogtans deze lofrede met groot genoegen gelezen, en juichen de vaderlandsliefde van den geleerden KESTELOOT toe, die het denkbeeld niet kon verdragen, dat ligtelijk een vreemdeling met de eere zou gaan strijken, om dezen held der menschheid, held ter behoudenis en niet ter verwoesting, met de meeste warmte en de volkomenste hoogschatting te prijzen. De bijgevoegde noten staven al het door hem gezegde des te blijkbaarder.

Het volgende stuk is eene *Redevoering, over de vorming*

van

van het eigen karakter der Nederlandsche Letterkunde, ter opening der Alg. Verg. 1817, door Mr. SIEWERTSZ VAN REESEMA, welke wij terstond met groot genoegen lazen, van wege de helderheid, geleidelijkheid en blijkbare gegrondheid der gedachten. Wij hebben hier geene ruimte om dezelve na te gaan. Maar volkomenlijk zijn wij het met den Redenaar eens, dat er nog eene zekere onvastheid in de begrippen heerscht, omtrent hetgene onze Letterkunde, bij haren tegenwoordigen bloei, of reeds dadelijk is, of slechts hoop geeft te zullen worden. En ook wij hoorden, bij al den lof, door anderen aan dezelve gegeven, somtijds spreken van den *verkeerden*, zelfs van den *heerschenden verkeerden smaak;* doch, wij moeten het bekennen, niet altijd door volkomen bevoegde en onbevooroordeelde regters, wel eens door dezulken, die misschien in staat zouden zijn, het *genie* op nieuws onder de geleerdheid te verpletten, en *of* de Ouden, *of* de zangers der zeventiende eeuw tot het *non plus ultra* en den éénigen weg van behoud, in het vrije en onbegrensde gebied der dichtkunst en welsprekendheid, te stellen. Maar, de Spreker heeft alweêr regt: het is niet alles mis; en met hem roepen wij bijzonderlijk ook onze letterkundige Maatschappijen op, om het schip, dat thans bij voorspoedigen wind snellijk voortschiet, voor stranden te bewaren, en in de regte haven gelukkig binnen te brengen.

Het vierde stuk, van dezelfde hand, kan reeds als eene belangrijke bijdrage tot dit schoone doel worden beschouwd. Het is eene prijsverhandeling ter beantwoording der vraag: *Welk is het ware denkbeeld van dichterlijke Oorspronkelijkheid? en welke zijn de nadeelen voor den goeden smaak in de Dichtkunst, uit het streven naar eene valsche of kwalijk begrepen Oorspronkelijkheid voortvloeijende?* De eerste lezing van dit bekroonde opstel, toen nog niet met oogmerk om er eenig verslag van te geven door ons ondernomen, viel minder gunstig uit. Het is, trouwens, een wijsgeerig onderzoek; en het moest dit, uit den aard der zaak, wezen. Doch, eenigzins in het midden staande tusschen de voorstanders eener Duitsche Aesteriek en dezulken, die alle wijsgeerige regelen uit de Poëzij willen verbannen hebben, kwam het ons wat omslagtig, wat diep opgehaald, misschien wel wat gezocht voor. Ook bepalen wij nog niet, of het *resultaat* niet gemakkelijker en voor elkeen overtuigender ware voort te brengen geweest. Oorspronkelijkheid is oorspronkelijk, en daar-

daarom kan ze niet overgenomen, niet verkregen worden; maar wie dit beoogt, die heeft een verkeerd denkbeeld van dezelve, en loopt gevaar, een monster, niet slechts eene wolk, voor een Godin, te omhelzen. Dit is zoo klaar, dat het slechts op de toepassing aankomt; maar deze, de praktijk, is, even als in het vak der opvoeding, des te moeijelijker. Ondertusschen moeten wij, na naauwkeuriger lectuur, den Heere REESEMA de eere geven, dat hij zeer wel met het gebruik eener afgetrokkene redenering te regt kan. Zijne bepalingen, aaneenschakelingen en gevolgtrekkingen zijn helder en ordelijk. Het is doorgaans niet zeer moeijelijk, hem op den voet te volgen; en gaarne volgt men hem: want hetgeen hij zegt, schijnt waar en gewigtig. Ook ontbreekt het niet aan die levendigheid, dien glans en die kleur, welke de stijl, hoe wijsgeerig ook, bij de beschrijving van al hetgeen tot de schoone kunsten behoort, somtijds moet aannemen. Het laatste gedeelte, meer toepassing behelzende, is mede hoogstverdienstelijk geschreven. Gezwollenheid, Gezochtheid, Zonderling- en Vreemdheid: ziedaar de voornaamste wangedrogten, hier beschreven. Hadde het den Schrijver vrijgestaan, niet slechts, als een Professor op zijn Collegie, alles uitvoerig met voorbeelden te staven, maar ook die uit werken van onzen tijd te ontleenen, er had voorzeker niets aan de duidelijkheid van het betoog ontbroken. Doch nu moest hij dit vuile werk (vergeef de uitdrukking!) aan ons Recensenten overlaten, die er ook al niet veel lust toe hebben: want onzen lof neemt gaarne elk tot zich, maar onze berisping geven ze liefst met woeker terug. Dank hebbe intusschen de Maatschappij en haar verdienstelijk lid voor deze baak, op welke dichter- en beoordeelaar (des noods) veilig kunnen zeilen!

De Veldslag van Waterloo, door W. MESSCHERT, met goud bekroond, maakt het vijfde stuk in dezen bundel uit. Hetzelve is in zeer vloeijende verzen, zijnde coupletten van tien korte regels, van het begin ten einde toe afgewerkt, en geeft ons niet zoo zeer eene breede beschrijving van de actie zelve, als wel een poëtisch verhaal van hetgeen, vóór, bij en na, door vriend en vijand, door hemel en hel, of door den Dichter zelven gedacht en gezegd, gehoopt, gevreesd, gejuicht of getreurd en gevloekt wordt; daar hij als een Ziener staat, en overschouwt al het zigtbare en onzigtbare, bij dit groote geval. Om het nader te doen kennen, moeten wij

een gedeelte uitschrijven; en daartoe willen wij dan toch de beschrijving der hoofdzaak, zoo veel mogelijk, kiezen.

De strijd vangt aan. — De dood giert rond.
Wat gruwel van verdelgen!
Wat stroom van bloed verkleurt den grond,
Dien de aard' niet in kan zwelgen!
Wat strijders, die het moordtuig trof,
Die, kermend, krimpend in het stof,
Den dood als uitkomst zoeken!
Wat offers van het wangedrogt,
Die, bij den laatsten ademtogt,
Zijn razernij vervloeken!

Als onweêrswolken, zwart gekleurd,
Den dag in nacht hervormen;
En, door den rukwind voortgescheurd,
Elkander tegenstormen:
Dan kraakt de donder van rondom,
En doet, door ratelend gebrom,
Het zwoegend aardrijk trillen;
Dan doet de ontgloeide bliksemschicht,
Bij 't slingren van zijn flikkerlicht,
Van angst den sterfling rillen.

Zoo bonzen, op elkaâr gestort,
De breede legermagten;
Zoo buldren, tegen een gehort,
Hun forsche reuzenkrachten.
De donder van het schutgevaart'
Ontzet de lucht, en plettert de aard';
De pulverbliksem schittert.
De zwaarden klettren op elkaâr,
Bij 't worstlen van de legerschaar,
Door woede en wraak verbitterd!

Het komt ons voor, dat de Dichter eene eigene, kennelijke manier heeft, die zeer verdienstelijk is, maar die wij echter bij nog meerdere onderwerpen en op meer verschillenden trant wenschen gebezigd en toegepast te zien, alvorens ons eigenlijke aanmerkingen omtrent dezelve te veroorloven. Hij is nog jong in deze loopbaan, en zeker glansrijk begonnen.

nen. Zoo wij evenwel ons hart zullen uitſpreken, dan gevoelen wij eenige neiging, om hem te vermanen, van niet uitſluitend bij TOLLENS, maar ſomtijds ook eens bij BILDERDIJK, vooral KINKER, en misſchien nog anderen, ſchool te gaan. Verder, naar kleine foutjes te zoeken — neen, dat doen wij nooit; maar dezelve, gevonden zijnde, ſlechts aan te wijzen, zij thans ter zijde geſteld! De Dichter heeft zijne niet gemakkelijke ſtof gelukkig aangevat, uitnemend wèl bewerkt, en tot een ſchoon gedenkſtuk gevormd: ziedaar den lof, met welken wij veel liever beſluiten.

Wij haasten ons naar het einde. *Dirk Willemsz*, desgelijks een dichtſtuk, door Mr. F. FRETS, als Voorzitter in 1811, is het laatſte ſtuk. Men kent den held — en dit is niet gelukkig voor den Dichter — uit het fraaije ſtukje van TOLLENS. FRETS gaat echter geheel zijnen eigen' gang, dicht vloeijend, zegt veel nuttigs en ſchoons, en hebbe alzoo mede onzen dank! Het is aardig, dat wij hier juist dezelfde maat, als bij MESSCHERT, aantreffen. Ziehier een ſtaal:

Hij komt door 't noodgekerm bewogen,
  Hij komt, de held, en blij te moe
Keert hij terug, den dood voor de oogen,
  En vliegt naar zijnen vijand toe. —
Hij voelt op nieuw zijn moed ontbranden!
Hij reikt gewillig hem de handen,
  En heft hem op, reeds half gesmoord.
Hij tracht hem 't koude hart te warmen,
En drukt hem broederlijk in de armen,
  Geheel door zijn behoud bekoord.

Treedt op, kortziende ſtervelingen!
  Vraagt hier, waar grenzeloos geweld,
Waartoe vervolgers u omringen,
  Wier juk u ſoms onlijdlijk knelt.
Het duister raadſel is ontweven;
De digte ſluijer opgeheven,
  Die Goddelijke wijsheid dekt.
Ik roem 't bedrijf, dat deugd verbittert:
't Is 't werktuig, waar zij meer door ſchittert,
  De ſteen, die haar tot toets verſtrekt.

Opmerkelijk moet het eenen ieder voorkomen, dat de stad *Rotterdam* zoo veel heeft bijgedragen, om dezen bundel te vullen en te versieren. Niet slechts behooren twee der bekroonde Schrijvers aldaar te huis; maar ook de beide presidiale stukken behooren aan de *Maas*, schoon het *IJ* beurtelings met haar en (althans voorheen) met den *Leydschen Rijn* de algemeene vergadering op hare oevers ontvangt. Dit kan, zeker, toevallig zijn, door eene vroegere uitgaaf bij voorbeeld, zoo als wij ons, onder anderen, ten aanzien van een stuk des Heeren SCHRÖDER herinneren. Maar, over het geheel, is toch wel de aanmerking niet ongegrond, dat de letterkundige liefhebberij in *Amsterdam* te zeer verspreid is, om ergens hare kracht behoorlijk te ontwikkelen. De Klasse, *Felix Meritis*, zelfs *Doctrina*, eene afdeeling dezer Maatschappij, en wat al meer! trekt daar elk haar publiek. En de sprekers in elk van dezelve, reeds verdeeld, beijveren zich misschen te minder op hunne stukken, omdat de beste toehoorders, zonder verwaarloozing van eigene studie althans, niet in staat alles bij te wonen, er vrij zeker niet gevonden worden. Er is, bovendien, geen middelpunt voor alle beoefenaars, die eenige verdienste bezitten. Hier wat en daar wat! niet zonder zekere muren des afscheidsels! zonder eene mate van wijsheid hier, van wangunst daar, van bedilling elders! boven welke slechts sommigen geheel verheven zijn. Doch, waartoe deze gedachte hier? Tot handhaving der eere van *Amsterdam*, en waarschuwing tegen hetgeen haar schande zou kunnen brengen.

Levensgeschiedenis van JOHN HARRIOTT *en deszelfs Reizen door vier Werelddeelen, naar 't Hoogduitsch van* C. A. FICHER (FISCHER.) *Te Breda, bij* W. van Bergen en Comp. *In gr. 8vo. IV en 256 Bl. f* 2 - : - :

Alweder eene vertaling van eene vertaling! Immers, dat dit boeksken niet uit het *Hoogduitsch*, maar uit het oorspronkelijk *Engelsch* behoorde te zijn overgebragt, zegt de Vertaler zelf in zijne Voorrede, waar hij den titel aldus opgeeft: *Struggles through Life, exemplified in various Travels and Adventures in Europe, Asia, Africa and America, of* JOHN HARRIOTT, *Resident Magistrate of the Thames Police, etc. London, III Vol. 8vo,* 1815—1817. Al heeft dan nu een FI-

SCHER dit werk op *Duitschen* bodem overgebragt, was dit toch geene reden voor den *Nederlander*, om (indien het in 't algemeen eene vertaling verdiende) niet liever het oorspronkelijke, dan eene kopij ter hand te nemen. Doch wij denken, juist om de *drie Deelen in 8vo*, dat dit werk slechts eene verkorting, een uittreksel is, waarvan het ook alle blijken draagt. Deze HARRIOTT toch bezoekt eene menigte landen, en ondergaat eene geheele reeks van lotgevallen; doch beschrijft alles zeer vlugtig en als] ter loops. Wij verzellen hem op zijne togten, van 1758 tot 1797, naar *Noord-Amerika*, (verscheidene malen) de *Middellandsche* Zee, *Oostindië* en de *Kaap*; doch zullen daarin weinig winst voor landen- en volkenkennis opdoen, (gelijk het kleine bestek ook niet toelaat) maar wel velerlei zonderlinge lotgevallen en onderhoudende, zelfs grappige tooneelen vinden. Ook komen er verscheidene voorvallen in uit den zevenjarigen zeeoorlog tusschen *Engeland* en *Frankrijk* van 1755 tot 1762, onder anderen van zekeren stouten kaper, of liever zeeroover, met name Kapt. PATRICK, die zich zelfs eens, voor éénen nacht, van de stad *Livorno* zou hebben meester gemaakt; eene zonderlinge grap te *Boston*, waar toen (1762) des Zondags nog niemand over straat mogt gaan, dan Kerkgangers, Doctoren of Geestelijken, op boete, gevangenis, of *gedwongenen* kerkgang; tot welk einde twee Ouderlingen op straat *patrouilleerden*, en onder anderen een *Engelsch* Zeekapitein opbragten, die hen daarvoor 's anderen daags aan zijn boord lokte, een roes deed krijgen, en toen, tot straffe voor zijne hechtenis, met klingslagen kastijdde. Gedurende HARRIOTT's verblijf in *Oostindië* (ten tijde van den Oorlog met HYDER-ALI in 1769) heeft hij verscheidene jagt-anekdoten, die nog al bijzonderheden wegens de dieren van dat gedeelte van *Azië* bevatten. In *Atsjem*, (*Aschom* naar de *Hoogduitsche* uitspraak) op *Sumatra*, zag hij allerlei wreedaardige straffen, en verminkten door het afkappen van beenen enz. In 1775 vestigde zich HARRIOTT, nu 30 jaren oud, op het land, trouwde, bedijkte een eiland, en leefde, bij vrij aanzienlijke middelen, zeer gelukkig, toen brand en daarna overstrooming van zijn moeijelijk gewonnen erf hem in 1791 weder naar zee dreven; doch nu alleen om zich in *Noord-Amerika* te vestigen. Hier vinden wij dan (thans reeds verouderde) berigten nopens de noordelijke en middelste Vereenigde Staten. Hij maakte daarop een plan tot het aankoopen van *Amerikaansche* akkers,

hetwelk echter mislukte, en keerde in 1797 voor goed naar zijn vaderland, waar hij tot opperhoofd van het *Teems*-bestuur (*the Thames Police*, zooveel als Waterschout?) werd aangesteld, en nu zijne rust bleef houden.

Het vierde en vijfde Boek, zoo veel als een aanhangsel tot dit werk, maakt daarvan eigenlijk het belangrijkste gedeelte uit. Het is een verhaal der lotgevallen, ontmoetingen en daden van HARRIOTT's zonen, neven en schoonzonen, die ten deele ook op ons vaderland betrekking hebben. Men vindt daarin, namelijk, een uitvoerig verslag van het innemen der eilanden *Amboina*, *Ternate*, *Banda* en *Isle de France* in 1809 en 1810 op ons en de *Franschen*. Merkwaardig is nog de levendige beschrijving der uitbarsting van den vuurberg op *St. Vincent* in 1812, en van eene zeer merkwaardige redding uit het dreigendste doodsgevaar door eene *vrouw* aan boord, die, toen alles verloren was, als door eene oogenblikkelijke ingeving raadde, den grooten en den fokkemast te kappen, hetwelk de gewenschte uitwerking deed, waarop het schip, midden in den grooten Oceaan, met noodmasten, sprieten en touwwerk voorzien werd. Ten slotte wordt ons een zeer onderhoudende en avontuurlijke Zeetogt uit *Bushire*, (het *Aboe-Schehr* van NIEBUHR) in *Perzië*, naar *Bombay* medegedeeld, waar het schip, eerst door een' *Franschen* Kaper, vervolgens door een' *Arabischen* Zeeroover genomen, in *Arabië* opgebragt werd, het volk met allerlei nood en gebrek te worstelen had, en de Kapitein, om eenige verzachting te bekomen, de rol van Dokter moest spelen, waarvan hij niets wist; tot dat zij door eenen *Wechabiet*, die kennis aan de *Engelschen* had, hunne vrijheid erlangden, maar nu, op de terugreis, in een eiland der *Perzische* golf nogmaals door de *Arabische* Zeeschuimers bijna betrapt waren, en naauwelijks in eene grot beveiliging vonden: eindelijk bereikten zij, met een vlot, den vasten wal van *Perzië*, en, na nog vele wederwaardigheden, de stad *Bushire*.

Deze reisbeschrijving herinnert ons op vele plaatsen onzen ouden eerlijken BONTEKOE, die ook met niet minder groote wederwaardigheden heeft te kampen gehad, en zich over niet minder zonderlinge reddingen heeft mogen verheugen.

De stijl der Vertaling is zeer leesbaar.

Wan-

Wandelingen in een gedeelte van Gelderland, of geschiedkundige en plaatsbeschrijvende Beschouwing van de Omstreken der Stad Arnhem. Te Arnhem, bij P. Nijhoff. 1820. *In kl. 8vo.* 149 *Bl. f* 1-5-:

Wien het vergund is, en wie verlangt dit niet? in een aangenaam jaargetijde, den lusthof van het oude vaderland, den heerlijken omtrek van *Arnhem*, te bezoeken, die verzuime niet, zich te doen vergezellen door dezen gids, die zijne opmerkzaamheid bij al het meest opmerkingwaardige vestigen zal, en niet alleen de schoonheden der heerlijke natuur doet opmerken, maar ook menige geschied- en oudheidkundige bijzonderheid mededeelt, waartoe hij de beste bronnen had en gebruikte. Zulk een boekje ontbrak ons nog; wij hebben het aan den jongsten Zoon van den Uitgever te danken, die zoo aangenaam, kiesch en smaakvol schreef, dat hij hem, die meermalen deze streken bezocht, op nieuws naar soortgelijk reisje belust maakt, en, door de leerzame herinnering, het daar genoten vermaak nogmaals en meermalen genieten doet. Het werkje was de voorlooper eener topografische Kaart, door den Heer Ingenieur G. J. DIBBETS geteekend, en door de Heeren VAN BAARSEL in het koper gebragt, welke wij meenen, dat ook reeds het licht ziet. Dezelve behoeft, zoo wel als dit boekje, slechts aanmelding, om de begeerte te wekken van elkeen, die deze streken bezocht of bezoekt; en niemand zal zich den aankoop beklagen. Wij betuigen alzoo, in naam van het Publiek, den Heeren NIJHOFF, Vader en Zoon, onzen welgemeenden dank.

De jeugdige Ongehuwde, die eene Gade zoekt. Eene Bijdrage, ter bevordering van eene naauwkeurige kennis aan de huisselijke Zeden en Gewoonten, den godsdienstigen en zedelijken Denktrant der Engelschen. Door HANNA MORE. *II Deelen. Naar den achttienden Engelschen Druk. Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. *In gr. 8vo. Te zamen* 382 *Bl. f* 5-12-:

Te lang, ja waarlijk veel te lang, hebben wij de aanmelding van dit overschoone werk uitgesteld; alhoewel het eene goedkeurende aanmelding allezins verdient, en misschien ook

 wel

wel behoeft. Wij willen het maar opregt bekennen, wij hebben tegen de lezing van de twee, nog al lijvige boekdeelen, die wij dachten, dat een' roman, en niets meer dan een' roman, bevatteden, vrij wat opgezien; wij vernamen van dit boek wel veel lofs, maar merkten, in onzen kring, op, dat de meesten, die het werk prezen, hetzelve niet gelezen, immers niet geheel doorlezen hadden; en meer dan ééne vriendin, die wij naar hetzelve vroegen, zeide ons: „Ja, het boek is goed; maar de geschiedenis is vreesselijk langwijlig geschreven; bij het einde van den roman is het huwelijk nog niet eens voltrokken; en er komen zoo vele personen in voor, dat men, wil men het verhaal behoorlijk volgen, wel een lijstje van die alle maken mag, en dan nog loopt men gevaar, die bij de lezing te verwarren." Daarbij leverde de vruchtbare drukpers gedurig eenen nieuwen voorraad op; en eerst nu kwam ons, bij hetgene wij reeds te lang lieten liggen, deze *Ongehuwde* weder in handen. Dan, bij het doorbladeren werd onze aandacht al aanstonds geboeid; wij zetteden ons dadelijk tot de lezing, en nu smart het ons, dat plaatsgebrek ons belet, door eene vermelding naar waarde en een meer dan gewoon uitvoerig berigt, ons verzuim te vergoeden. Het is wel mogelijk, dat het eerste hoofdstuk der *Hollandsche* lezeresse geen zeer gunstig vermoeden gaf, ten aanzien van het verstaanbare en onderhoudende van dit werk; want het is er ver van daan, dat alle onze *Hollandsche* Schoonen met MILTON genoegzaam bekend zijn: dan, wij hebben te goeden dunk van haren goeden smaak en gevoel voor het wezenlijk eenvoudige en goede, dan dat wij meenen zouden, dat zij de Schrijfster van langwijligheid konden beschuldigen, bijaldien zij de lezing slechts hadden voortgezet. Ook vonden wij dat aantal handelende personen niet, hetwelk ons bij de lezing verwarren kan; ten zij men iedere ontmoeting, met de hoofdgeschiedenis in geen verband, als daartoe betrekkelijk beschouwd had, en alzoo de geschiedenis zichzelven verwarde. De titel leert echter reeds, dat men hier veel moet verwachten, hetgeen eeniglijk ter bevordering der kennis van *Engelsche* zeden en denktrant wordt ingevoegd. Uit dit oogpunt wordt dan alles belangrijk; te belangrijker echter, naar ons gevoel, omdat wij onwillekeurig, bij al dat bijzondere, ons gedurig meenden teruggeleid tot algemeene beschouwing van der menschen zeden, karakter en denktrant. De geschiedenis loopt voor het overige zeer

een-

eenvoudig. De Ongehuwde is een welopgevoed, verstandig en allerbraafst jongeling, uit den aanzienlijken stand, die zich, nadat hij zijne waardige ouders verloren had, eene Gade zoekt. Op zijne reize naar den besten vriend zijns vaders bezoekt hij de hoofdstad, en vertoeft aldaar eenigen tijd, waar hij in iederen kring de opmerkzame waarnemer is, maar hetgene hij zocht niet vinden kon. Eene dochter van den braven vriend zijns vaders was, als 't ware, opzettelijk voor hem gevormd en opgevoed; geheel dat huisgezin is het voorbeeld van verstand, beminnelijkheid en deugd, en het kan niet anders, of hij, die eenigen prijs stelt op echte vrouwelijke waarde, moet hem hoogstgelukkig rekenen bij zijne keuze en uitzigten. Maar deze inkleeding is van het werk verreweg de minste waarde. Vonden wij ruimte, wij konden eene uitgebreide bloemlezing geven, van allerlei aard, welker geur voorzeker zou uitlokken en behagen; of wij konden de uitmuntendste lessen en wenken opzamelen voor eene verstandige, zedelijke, echt godsdienstige opvoeding: maar allerbijzonderst mogen wij dit werk aanprijzen, van wege de treffelijke voorstelling van Godsdienst en Christendom; daar hetzelve, verre vervreemd van den tijdgeest, die, in de hoogere standen vooral, maar ook in de mindere, Godsdienst en Wereldzin maar al te gaarne poogt te vereenigen; en het ook, evenzeer van onverdraagzaamheid als onverschilligheid verwijderd, den juisten middelweg houdt tusschen te groote gevoeligheid en enkel koele godsdienstige overtuiging; terwijl de krachtige en zuivere zedeleer hier allezins derzelver steunsel en kracht vindt in die kenmerkende leerstellingen van het Christendom, welke doorgaans maar al te zeer kwalijk worden aangewend, of, uit vreeze voor misbruik, ontkend, of voor het minst verdraaid en ter zijde geschoven. In één woord, Opvoeder, Leeraar van het Christendom, Vriend van zedelijkheid en orde, echt verstandig Godsdienstvriend, of hij, die zoo iets worden wil, en ieder zich voor het goede openend hart, zal in dit werk behagelijk en versterkend voedsel vinden; en als hij, op onze aanprijzing, zich met dit werk bekend maakt, twijfelen wij geenszins, of hij zal overtuigd worden, dat wij hem eer te weinig dan te veel van hetzelve hier beloofd hebben.

Mistress HANNA MORE, welke de laatste dertig jaren van haar leven geheel besteed heeft ter verheerlijking van God en ter bevordering van het welzijn harer medemenschen, en een

beminnelijk voorbeeld geeft van echt werkdadig Christendom, was in de hand der Goddelijke Voorzienigheid een der voornaamste werktuigen, om, zelfs onder de aanzienlijkste klassen, meer echte godsvrucht te verspreiden, en die weldadige opmerkzaamheid op de geringere volksklasse op te wekken, welke thans, gelukkigerwijze, als 't ware aan de orde van den dag is. Hare gaaf, om hare lezers aangenaam te onderhouden, is bijzonder schitterend. De grootste Geleerden van *Engeland* zochten sinds lang hare kennis; en zij zelve is, zonder daarmede eenigermate te pralen, met de oude zoowel als met de nieuwe talen en letterkunde vertrouwd. De *achttiende* druk van dit werk in het oorspronkelijke moge, reeds bij voorraad, bij onze lezers pleiten voor de waardije, ook door ons aan hetzelve toegekend. — Mogen zoodanige vrouwen, die door geleerdheid en smaak verdiensten beoogen, zich naar dit voorbeeld vormen, en bij den lof, dien men haar toezwaait, zonder blozen over dien lof, aan Mistress MORE kunnen denken!

WAATZE GRIBBERTS Brilloft, Kommeedje fen acht Uitkomsten: rjeucht formoitselyk om te lezzen. Yn it Lân-Friesk. Dy oorde, folle bettere Druwck. Druwckt in to keap to Liauwert, by de Widdou *C. L. fen Altena*, oppe Kelders. 1820. In 8vo. Met Voorberigt en Aanteekeningen, 140 Bl.

De tweede uitgave van dit Tooneelspel, 't welk, in de Vriesche landtaal geschreven, voor het eerst in 1712 in druk verscheen, is haren oorsprong verschuldigd aan de belangstelling van eenen geleerden *Vries* in al 't geen de instandhouding en opluistering van den tongval betreft. De inhoud van het stuk zelf wekt geen belang, noch door geestigheid van vinding, noch door fraaiheid van zamenstelling en uitkomsten, noch door aardigheid van het naïve in de uitdrukkingen, 't welk anders der Vriesche landtale bijzonder eigen is. Het kenmerkt zich, integendeel, derwijze door het lompe en onbeschofte, dat hierin zelfs de reden moet gezocht worden, waarom wij den naam des Uitgevers op den titel niet vermeld vinden; gelijk ook de Maker van het stuk onbekend is. Als zoodanig had het dus wel in het duistere mogen blijven, en achten wij,

het

het der moeite niet waardig, van den inhoud verslag te geven, daar een enkele geestige zet, of koddige uitdrukking, den arbeid, daaraan besteed, niet zou beloonen. Bovendien zouden wij gevaar loopen, de kieschheid van het beschaafd publiek te kwetsen, en welligt aanleiding geven, dat onze Landgenooten een onverdiend vonnis zouden strijken over den Vrieschen Boerenstand, die, sedert eene eeuw, terwijl deszelfs taal bijna geheel onverbasterd is gebleven, in welgemanierdheid aanmerkelijk is toegenomen.

Wij zouden welligt de tweede uitgave van *Waatze Gribberts Brilloft* geheel onaangekondigd hebben gelaten, wilden wij niet hulde doen aan de verdiensten van den geleerden Uitgever, die dit stukje verrijkt heeft met *Aanteekeningen* en een *Voorberigt*, voor de vaderlandsche Oudheid- en Letterkunde in het algemeen, en voor de kennis der Vriesche Landtale in het bijzonder, van gewigt. — Zie hier uit de *Aanteekeningen* een paar proeven van den trant der behandeling. Wij nemen ze voor de hand op, en geven dezelve niet zoo zeer als de belangrijkste, maar als zijnde voor de beknoptheid van ons bestek niet ongeschikt.

Bl. 21. Soeste nu flincken ynne eers habbe? „ *Flincken*, d. i. *dwarsdrijvingen*, *tegenkantingen*, *tegenstribbelingen.* Het *Engelsch* werkwoord, uit het *Angelsaksisch* zonder twijfel herkomstig, en waarvan ik denk, dat het Vriesch zelfstandig woord, hier voorkomende, afstamt, is *to flinck*, beteekenende *aarselen*, *ruggelen*, *achteruitgaan.* Ook *achteruitslaan*, waarvan dan *uwtlittne flincken uitgelatene buitensporigheden*, of *baldadigheden*, heeten bij GYSBERT JAPIKS, I. bl. 83. Het woord is nog in Noordholland in gebruik voor *streken.* Zie *Karakterſch.*, *Zeden en Gewoonten van Nederl. Mannen en Vrouwen*, bij MAASKAMP, 1816. I. bl. 331."

In het Tooneelspel vindt men eene wonderlijke beschrijving van een *Concert*, waarheen men WAATZE meêgesleept had, om zich met hem te vermaken. Bij die gelegenheid worden Muzijk-instrumenten aangeduid. Hiertoe betrekkelijk is onder anderen de volgende aanteekening, bl. 64. Jo neamdent *stantive* (*positive.*) „ Omtrent dit Instrument heb ik geene inlichting bekomen. (De Uitgever had in de Leeuwarder Courant van 19 Mei 1820 een berigt van zijn voornemen geplaatst, met verzoek om opheldering wegens eene en andere uitdrukkingen, door hem opgegeven, van de liefhebbers des Vrieschen tongvals te mogen erlangen; welke hem ook, ge-

lijk hij met dankzegging in zijn Voorberigt erkent, toegezonden zijn.) Ik geloof fchier, dat het tot de thans in gebruik zijnde Muzijk-inftrumenten niet meer behoort." — Zou men er geene foort van *Orgel* door moeten verftaan; zekerlijk toen nog van zeer onvolkomen maakfel. De *puysters* of blaasbalgen, en het *tergjen meye fingers*, fchijnen hiertoe aanleiding te geven."

Ten aanzien der *gewoonten*, in 't begin der vorige eeuw in Vriesland gebruikelijk, merkt de Uitgever op, dat (gelijk wij uit deze *Waatze Gribberts Brilloft* leeren) het dragen van *Baard* en *Knevels* en *Kragen*, immers ten platten lande, tot dezelve behoorde; dat men, om te trouwen, noodig had een' *Gaarbrief*, door eenen Doctor of Procureur te fchrijven; en dat het *Haarlemmier Bier*, in zeker oud verkoopers fprookje, (bewaard door WINSEMIUS op het jaar 1480. fol. 299.) *Haarlimmer Taape* genoemd, eeuwen lang voor groote lekkernij in Vriesland is gehouden.

Het *Voorberigt* geeft aan deze uitgave bijzondere waardij, voor zoo verre in hetzelve getoond wordt het verkeerde van een gevoelen, bij aanhoudendheid gekoesterd door eenen der grootfte en grondigfte Taalgeleerden van onzen tijd, den Heer T. D. WIARDA, en aan het licht gebragt, eerst in zijne *Gefchichte der ausgeftorbenen alten Friefifchen oder Saakfifchen Sprache*, Aurich 1784, en daarna in zijn *Asega-Buch, ein Altfriefifchen Gefets-buch der Rüstringer*, Berlin und Stettin 1805. Deze Geleerde is van begrip: „ dat het *Vriesch* „ *dialect*, waarin GYSBERT JAPIKS zijne heerlijke gedichten zong, reeds van voorlang van lieverlede verdween, „ en nergens meer eenige geringe fporen achterliet, dan in „ den zuidhoek van Vriesland." Dit gevoelen weêrlegt de Uitgever, door aan te toonen, vooreerst, dat het Boerenvriesch, niet alleen te Hindelopen en Molquerum, maar door geheel Vriesland gefproken wordt. Ten andere, dat dit Landvriesch aanmerkelijk onderfcheiden is van den tongval, bij de Molquerumers en Hindelopers in gebruik; waartoe hij zich beroept op de *Taalkundige Bijdragen tot den Vriefchen Tongval*, door EV. WASSENBERGH, I St. bl. 137, en op een' hoogst zeldzamen *Almanak* op het jaar 1679, geheel in het Hinloopsch dialect vervaardigd door JOANNES HILARIDES, toen Rector te Bolsward; uit welken *Almanak* hij eene en andere proeve, waardoor dit onweêrfprekelijk geftaafd wordt, bijbrengt. Ten derde, dat GYSBERT JAPIKS zijne gedichten niet heeft gefchreven in het Boerenvriesch,

vriesch, dat te Hindelopen en Molquerum gesproken wordt. Voorts, dat het tegenwoordige *Landvriesch* regtstreeks afkomstig is van het *Oudvriesch*, en dat deze moeder in Vriesland bestendig in hare dochter voortleeft, gelijk hij aanwijst door verscheidene woorden, uit het *Altfriesisches Wörterbuch*, in 1786 door den Heer WIARDA uitgegeven, ontleend; woorden, welke in het *Oud-* en *Nieuwvriesch* of geheel of met geringe verandering overeenkomen. Wijders, dat het Landvriesch uit het Oudvriesch door *beschaving* en *verzachting* voortsproot, en niet door *verbastering*, gelijk het Italiaansch, Spaansch en Fransch uit het Latijn is voortgekomen. En, eindelijk, spreekt hij de stelling tegen, dat het Landvriesch nu reeds zoo zeer vermolmd zou zijn, dat het zijnen geheelen ondergang binnen kort verwachten moet; naardien van het tegendeel ten bewijze kan dienen dit Tooneelspel van *Waatze Gribberts Brilloft*, vermits daaruit blijkt, dat het Landvriesch, gedurende meer dan eene eeuw, bijkans geheel onverbasterd gebleven is.

Intusschen erkent de Uitgever, dat er in de landtale, die op zichzelve van het gewoon Nederduitsch geheel onderscheiden is, eene menigte Nederduitsche woorden ingeslopen zijn; 't welk ook van de taal, door GYSBERT JAPIKS gebezigd, die evenzeer van het tegenwoordige Vriesch als van het Hinloopsch verschilt, gezegd moet worden, en 't welk te minder te verwonderen is, daar zelfs het *Oudvriesch* zeer vele woorden met het Nederduitsch gemeen heeft. Jammer is het vandaar, dat grootere en kleinere in het Vriesch geschrevene geschriften, waaronder zelfs *It libben fen Aagtjen Tsbrants, of dy Frieske Boerinne*, zoo onzuiver, en met onvriesch als overladen zijn. Hetzelfde mag ook, vooral ten aanzien der spelling, gezegd worden van een geschrift, waarvan het eerste stukje onlangs is uitgekomen, onder den titel: *De boere schrieuwer oer it nys fin de dey, oof de boer en boerinne yn gesprek mey har borlui, oer ien en oore dingen fin disse tyd. Eerste Stikje. Ta Snits, by* F. HOLTKAMP, *Boekforkæper*, 1821, 't welk anders niet onaardig is opgesteld, en boven *Waatze Gribberts* ten aanzien van het beschaafde verre verheven is, maar ten aanzien der zuiverheid van den echten Vrieschen tongval bij hetzelve niet halen kan. Trouwens, er is, volgens de getuigenis van den Uitgever, na de gedichten en overige werken van GYSBERT JAPIKS niets, 't welk met dit Tooneelspel, *te dezen op-*

zig-

zigte, kan vergeleken worden. Het is te wenfchen, ten einde het Landvriesch zoo veel mogelijk zuiver blijve, dat er van tijd tot tijd wèl gefpelde, en met betrekking tot den inhoud leerzame ftukjes in het licht komen, maar ook vooral in den regt naïven en overaardigen trant, waarin de Hoogleeraar WASSENBERGH dezelve, achter zijne *Taalk. Bijdr. tot den Vriefchen Tongval*, II Stuk, gegeven heeft. Welligt is deze wensch niet geheel ijdel, daar wij weten, dat er in Vriesland Liefhebbers en Voorftanderesfen zijn der Dichtkunst, die zeer gelukkig flagen, zoo wel in het vervaardigen van oorfpronkelijke verzen in het Boerenvriesch, als in het eigenaardig overbrengen van geestige ftukjes, b. v. van BILDERDIJK, NIEUWLAND, POOT en dergelijke.

Wij befluiten ons verflag met dankzegging aan den geleerden Uitgever voor hetgene hij ons geleverd heeft, en verheugen ons met hem, dat het fchoon en edel Landvriesch nog heden op kundige beminnaars roemen mag. Maakte zich meer dan één derzelven verdienftelijk, ten aanzien van den Vriefchen Puikdichter GYSBERT JAPIKS; met verlangen zien wij het werk van den Heer EPKEMA te gemoet, en wij hopen, dat het getal dergenen ftaag zal vermeerderen, die het vereeuwd Vriesch zullen bewerken, befchermen en opluisteren.

Het Berouw. Naar het Hoogduitsch van A. LAFONTAINE. *II Deelen. Met Platen. Te Amfterdam, bij* C. L. Schleijer. 1820. *In gr. 8vo. Te zamen* 458 *Bl. f* 4-16-:

Lang en groot berouw, over eenen manflag in een tweegevecht, (broedermoord hier genoemd) met de fterkfte kleuren geteekend. Die les is inderdaad goed, en men kan niet te fterk fpreken tegen moord en het gevloekt duël. Echter deed in dit opzigt het verhaal op ons flechts geringe uitwerking. Hij toch, die zijn' aanftaanden zwager doorftak, doorftak niet alleen eenen flechten mensch, maar hij deed het kennelijk gedwongen, en het was weinig anders dan noodweer; eigenlijk ook was hij de doodflager niet, want de dolleman, wiens leven hij ontzag, liep in zijnen degen; daarbij was het duldeloos farren de uitdaging voorafgegaan, en wij bewonderen meer het ongeloofelijk groot geduld van den braven jongman, dan dat wij hem kunnen veroordeelen, omdat

eindelijk dat geduld was uitgeput. Meerder schuld, minder dat verontschuldigen kon, en de bedoelde les maakte voorzeker dieperen indruk. Maar heerlijk is de aanwijzing: „ Een „ tweede moord, zelfmoord, kan hier niet verzoenen. Be- „ vrijden ook niet. Maar met het eindelijk sterfuur, met „ God, verzoent alleen dan nog: een geheel leven nu voor- „ taan tot geluk van anderen besteed." Deze les heeft de ongelukkige, die zich ieder levensgenot onwaardig hield, dan ook getrouw beoefend. Hier en daar vinden wij daar ook proeven van; offchoon anders dit BEROUW een roman is *comme il faut*, d. i. liefde, vrijerij, en eindelijk het huwelijk, en wel een dubbel huwelijk, waardoor dan ook eindelijk de gewetensangst bevredigd en de berouwhebbende brave man teruggegeven wordt aan de maatschappij. Een zoon des gesneuvelden huwde de dochter van de beminde zijner partij, om welke het tweegevecht was ontstaan, en daarenboven de zoon vond mede zijne beminde uit hetzelfde bloed. *Dit was de hand van het verzoenend noodlot! De moord was thans verzoend! De moordenaar zou nu rust vinden! De Hemel lachte!!* Deze soort van zedeleer is ons nu weêr een weinig *lax*; maar in eenen roman gaat het zoo goed.

Het spreekt van zelve, dat beide deze paren engelen van menschen zijn; dat zij vrij wat hadden doorgestaan, eer het „ *einde goed alles goed*" werd; en dat het dichterlijk vernuft van LAFONTAINE wederom zeer veel goeds en bevalligs, en menige voortreffelijke opmerking en les, in dit werk heeft bijeengevoegd; zoodat de vriend van 's mans romans ook dezen als in éénen adem doorlezen zal. Wij erkennen het gaarne, het boek gaf ons aangename uitspanning, en wij beklagen ons de lezing niet.

De Ouderlijke Nalatenschap, of Brieven van gene zijde des Grafs. Naar het Hoogduitsch van FRIEDRICH GIRARDET. *Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1820. *In gr. 8vo.* 348 *Bl. f* 3-12-:

Een aanprijzend voorberigt van den Goudschen Kerkleeraar KROM deed ons al aanstonds vertrouwen, dat wij hier geenen roman van den gewonen stempel ontvingen. Hij meldt ons, dat hij den vertaler en drukker tot de uitgave heeft op-

opgewekt, en belooft aan iedere vrouw en aan ieder meisje, bij de lezing van dit regt onderhoudend geschrift, bijna op iedere bladzijde, leerzame herinnering, welke voor haar, in hare tegenwoordige of toekomende betrekking, heilzaam is. Wij twijfelen geenszins, of men zal deze allergunstigste getuigenis volkomen bevestigd vinden. Zeldzaam vonden wij in eenigen roman, of zedekundig verhaal, zoo veel wezenlijke en bruikbare levenswijsheid bijeen, en alles alzoo in den echt godsdienstigen geest. Of wij wel eenen roman lezen, weten wij intusschen niet; het oorspronkelijke is misschien geheel niet verdicht. Het zijn brieven, door eene jonggehuwde vrouw, gedurende haar huwelijk, van hare moeder, eene zeer verstandige en brave matrone, ontvangen, en waarin dezelve haar dient met haren moederlijken raad, en ieder harer gebreken doet opmerken. Deze brieven nu heeft de dochter zorgvuldig bewaard; en, daar zij gevoelt, dat zij de opvoeding van haar geliefd dochtertje niet voltooijen zal, bestemt zij deze brieven voor hetzelve, en zorgt, dat die haar dan eerst in handen komen, als zij haar van dienst kunnen zijn. Dusverre draagt niets eenig blijk van verdichtsel; dan, de vertaler heeft, en deed naar ons inzien wèl, er den vader een hartelijk woord doen bijvoegen; daarenboven niet alleen, in een naschrift, het meisje aan den man geholpen, maar ook, tusschen de brieven in, den vader zoo nu en dan de pen doen opnemen; en zulks ter verdediging zijner dierbare, te vroeg verlorene gade, welke de moeder, met verstandige, maar ernstige liefde, gestrengelijk berispte; en zoo eene verdediging is, zegt de voorredenaar, eene hulde aan onze waardige vrouwen, welke zij, wanneer een man de pen voert, met volle regt mogen verwachten; vooral, wanneer zij zich onderling even weinig, als de moeder hier hare dochter, ten aanzien van hare gebreken, ontzien. Hierdoor heeft dan nu het werk ook meer de houding van geschiedenis of verhaal in brieven; en wij gelooven ook, dat het, alzoo nu ingekleed, nog meer den leeslust zal uitlokken en voldoen. Wij kunnen derhalve dit werk aan onze Jongedochters en Vrouwen, en, zoo als het dan nu gewijzigd is, aan hare Echtgenooten, mede van goeder harte aanprijzen.

Luimen des Noodlots. Naar het Hoogduitsch. Te Rotterdam, bij Mensing en van Westreenen. 1820. *In gr. 8vo.* 359 *Bl. f* 2-:18-:

De vertaler verontschuldigt zelf den titel. Het werk levert ons van dat zoogenaamd Noodlot twee luimen, of liever twee verhalen, die den leeslust aangenaam gaande houden, en, ja, behalve één klein, wat al te wellustig geteekend gevalletje, in het eerste, der zedelijkheid niet nadeelig. Het eerste verhaal heeft niets ten opschrift dan den titel van het boek, en behandelt de luimen des Noodlots in eene vrolijke luim; het geeft de lotgevallen van eenen jongen mensch, diens vroegen, maar te leur gestelden minnehandel, en hoe hij zijne letterkunde, in den heiligen strijd voor de verlossing van Duitschland, met den degen verwisselde, en zijnen behaalden krijgsroem. Zijne tweede heel of half beminde vond hij in Parijs; zij verdween; onverwacht vindt hij haar wederom, doch ziet haar weder verdwijnen; eerst lang daarna verneemt hij haren dood; en dit is niet ongelukkig, want zijne eerste Roosje was nu weduwe; en daar hij haar, die hij toevallig gelukkig gehuwd had ontmoet, en daarom reeds opgegeven, bij een gelukkig ongeluk (haar rijtuig was gebroken) in den zwaren rouw wedervindt, zoo speelt hem nu het Noodlot zijne eerste liefde, en alzoo zijn geluk, op het laatst nog toe. — *Johanna van Hubenstein, of de Stroohoed*, heet het tweede verhaal. Het is de bekeering van een' jongen knappen Advocaat tot het huwelijk, waartoe hij zoo weinig genegen scheen, dat zijne moeder en vrienden de hoop genoegzaam reeds opgaven. Maar een meisje met een' stroohoed gaf hem onverwacht zoodanigen indruk, dat zijn weerzin in gevoel van behoefte veranderde; en nu gedroeg hij zich dan ook, gelijk zoo menig minnaar, gekkelijk genoeg; ook speelt de stroohoed hier eene aardige rol. Dit verhaal heeft ons meer dan het vorige vermaakt; beide echter prijzen zich aan, indien men anders eenen roman te zijner uitspanning met genoegen lezen kan; en wij twijfelen daarom geenszins, of vertaler en drukker zullen bij dit werkje hunne rekening vinden.

Si-

Simon van Nantua, of de reizende Koopman. Naar het Fransch van M. L. P. JUSSIEU. *Te Amsterdam, bij* M. Westerman. 1819. *In kl. 8vo.* 216 *Bl. f* 1-10-:

Een rare Simon! Wij kennen den *Bode van Thuringen* door SALZMANN; dezen wil Simon gaarne navolgen. Hetgeen hij zegt en doet, is wel goed, en nu en dan heeft hij ook eenen goeden zet; maar doorgaans vonden wij hem toch minder naïf. Dit echter neemt geenszins weg, dat hij den prijs bij *la Société pour l'Instruction élémentaire* in Frankrijk te regt bekwam, en ook in het algemeen verslag onzer Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* van 1818 lof verdiende, hetgeen inderdaad geene geringe aanbeveling is. De rare Simon van Nantua is alzoo een nuttig en onderhoudend volksboekje; en offchoon men vinden zal, dat hij wat veel overal en in alles den mond heeft, zoo loopt hij dan toch, als men hem leest, weinig gevaar, dat hij klappen beloopen zal, hetgeen wij zouden vreezen, dat wel eens het geval wezen zou, wanneer hij werkelijk onder ons rondliep; waarom wij dan onze jongelingen, wanneer zij hem in dezen willen navolgen, welmeenend raden, dat zij, even als hij, daarmede wachten tot zekeren onderdom, waarin het alleen geoorloofd is, mits gepaard met eigen' voorgang en gepaste bescheidenheid, de rol van tucht- of zedemeester te spelen.

Het kleine Rijk der Natuur, of Uittrekselen der Natuurlijke Historie voor de Jeugd. Met 48 *Afbeeldingen. Te Zaltboemel, bij* J. Noman. *In* 12mo. 213 *Bl. f* :-16-:

De afbeeldingen zijn van houtsneê, en (eenen enkelen polijp, den brood- en den boterboom uitgezonderd) alle uit het dierenrijk; onder iedere derzelve leest men een vierregelig versje, en voorts eene beschrijving van het dier. Het boekje komt ons zeer bruikbaar voor, om daarmede bij kinderen te beginnen, en den lust tot uitvoeriger onderzoek in het Rijk der Natuur uit te lokken.

BOEKBESCHOUWING.

Nieuwe Verhandelingen van het Genootschap tot verdediging van den Christelijken Godsdienst tegen deszelfs hedendaagsche Bestrijders, voor den jare 1817. *II. In den Haag, bij* de Erven J. Thierrij en C. Mensing en Zoon. 1818. *In gr. 8vo. VIII en* 438 *Bl. f* 3-10-:

Te lang, wij erkennen het, is onze aankondiging dezer Verhandelingen achtergebleven, en door een toeval verzuimd bij het verslag, geplaatst in ons Maandwerk voor 1820, bl. 405 env. Daar deelden wij ons gevoelen mede over den arbeid van den Eerw. DE KEIZER, met goud bekroond, *over de Geloofs- en Zedeleer van Apostel Paulus, opgemaakt uit deszelfs Redevoeringen en de Brieven aan de Gemeenten te Rome en Galate.* Hier ontmoetten wij over hetzelfde onderwerp een tweetal Verhandelingen, die van den Eerw. H. VAN HEYNINGEN en van deszelfs Ambtgenoot O. VAN TRICHT AZ., de eerste Predikant te *Rijswijk*, de andere te *Enkhuizen*, beide, en zeer te regt naar ons oordeel, door het Genootschap der uitgave en *zilver* waardig gekeurd. Want, behalve den strijd tegen eenen Duitschen *Neoloog* bij DE KEIZER, missen wij in het werk zijner Mededingeren niets, dat bijzonder onze aandacht trok. Voor het overige, in de bearbeiding van ééne en dezelfde stoffe, door kundige Leeraren uit het Hervormd Kerkgenootschap in ons Vaderland, bekroond door ééne Vergadering, en gelijkt met den stempel der Theologische Faculteit, verwachtten wij, en vonden ook, zoo weinig verschil, dat wij thans geene reden hebben tot eene bijzondere of uitvoerige beoordeeling. Liever verwijzen wij onze Lezers tot onze aanmerkingen t. a. p., als die op beide deze stukken ook van toepassing zijn.

Intusschen, schoon wij opregtelijk ons verblijden, en de Schrijvers daarmede geluk wenschen, dat, door de

edelmoedigheid van het Haagsch Genootschap, (met regt te roemen boven de bekrompene spaarzaamheid, die elders heerscht) een *drietal* waardige Mannen met lof bekend geworden is door hunne welverdiende bekrooning, meesmuikten wij echter onwillekeurig tegen elkander over het aantal bladzijden letterdruks, in het voorst der 19de eeuwe, aangelegd, om ons *systematisch* bekend te maken met een gedeelte van des Apostels leere. Wij vroegen ons zelven af, of niet in onzen Bijbel de Redevoeringen en *alle* de Brieven van Paulus een veel kleiner vak beslaan? en of men niet in waarheid zijne Geloofs- en Zedeleer beter en bondiger aldaar vindt voorgesteld, dan hier onder den schoolschen vorm? Eenigzins althans baarde het ons verwondering, dat voor een dezer stukken de titel van *Kortbegrip*, ongelukkig genoeg voorwaar, geplaatst was. Maar, wat hiervan zij, liever veroordeelen wij onzen tegenzin tegen stelselmatige Godgeleerdheid, waarvan zoo rijk een voorraad in onze boekenkas voorhanden is, dan dat wij het gezegde tot verkleining der waarde van dezen bundel willen opgevat hebben. Wij ontwaarden toch met genoegen, dat de smaak eener gezonde Schriftverklaring, en het gebruik van nuttige werken, te lang bij vele Leeraren in ons Vaderland in eenen stillen hoek verborgen of miskend, werkelijk veld wint en begunstigd wordt. Wij wijten het ook aan deze geachte Leeraren niet, dat zij, te naauw beperkt door des Genootschaps vrage, zich aan de welbekende leer van Paulus en derzelver opgave moesten houden. Onder het lezen nogtans van hetgene, op grond vooral dezer Apostolische Brieven, tegen Joden en Joodschgezinden gerigt, aangaande Paulus leer wegens de verzoening, verlossing en regtvaardiging van Joden en Heidenen door het geloof in Christus dood, en uit genade Gods, ter bane gebragt werd, ontrees meermalen bij ons de gedachte, in hoeverre dit gedeelte der Schrift, die eigenlijke boodschap des vredes, toepasselijk zij op *onzen* leeftijd. Met één woord, wanneer *worden* wij *Christenen*, en komen wij alzoo onder het Verbond der Genade? Van onze geboor-

teure af? dan is er overerving des geloofs, en valt het denkbeeld, dat de verdiensten van Christus *ons* eenige vergeving van zonden hier in den tijd aanbrengen zouden, geheel weg. Zegt men: later, bij onze overtuiging wegens de Goddelijkheid des Evangelies, wanneer wij eene hartelijke gezindheid gevoelen, om „ den ouden mensch „ af te leggen, en den nieuwen mensch, die naar God „ geboren is, aan te doen;" dan, hopen wij, zal eerlang de Faculteit te Leiden, of andere Godgeleerden, ons oplossen, hoe de Kerk bestaanbaar met zichzelve kan voortgaan, met aan kinderen, niet aan volwassenen, volgens Paulus leer, den Doop toe te dienen. Men zie VAN HEYNINGEN, bl. 123, en VAN TRICHT, bl. 224—226.

Wij eindigen ons verslag met eenige aanhaling der woorden van gedachten Schrijver, op laatstgemelde plaats voorkomende.

„ Wij zien uit zeer vele plaatsen uit de Handelingen der Apostelen, dat Paulus dezulke, welke in Jezus geloofden, door den Doop in de Christelijke Kerk inlijfde, b. v. Hand. XVI: 15, 33, XVIII: 3, XIX: 5 enz." Verder, na gewaagd en iets gezegd te hebben van Rom. VI: 4, Hand. XIX: 5, Gal. III: 27, komt zijn Eerw. tot de plaats uit de Romeinen, en vervolgt; „ Daar spreekt de Apostel van den Doop, als eene plegtigheid, die aan allen verrigt moest worden, die op alle tijden van het Christendom betrekking heeft, en niet ophoudt leerzaam en troostrijk te zijn. Wanneer wij die denkbeelden van den Apostel voor oogen houden, die Rom. VI ten grondslag zijner redenering dienen, verstaan wij ook den raad, door Ananias aan Paulus gegeven, Hand. XXII: 26. Het doopwater is het zinnebeeld van de reiniging onzer zielen van de besmetting der zonde, en, geloovig ondergaan, de afschetsing, dat wij rein zijn van de straf der vorige overtreding. Ik kan niet zien, dat de Apostel daaraan hoogere kracht, in de opgenoemde plaatsen, toeschrijft." Dit toegevende, hoewel het betwist zou mogen worden, althans met toepassing op

… Christenen, blijven dan toch het geloof en de … bewustheid van vorige overtreding, zoo … klemt, vereischten in elken doopeling; … Paulus.

… Door B. KLEFEKER, *Theol. Doct.* en … *Prediker bij de Jacobi-Kerk te Hamburg. Naar den tweeden Druk uit het Hoogduitsch*, door S. E. WIELING, *Leeraar bij de Doopsgezinde Gemeente te Mid…walde, enz. Te Groningen*, bij W. Wouters. 1820. *In gr. 8vo. 326 Bl. f* 2-12-:

Hoe meer zich, bij den voortgang van *waar* Evangelielicht, de waarheid ontwikkelt, dat het eindoogmerk van Jezus leven en sterven was: zedelijke verbetering van het menschelijk geslacht — zoo veel rijker, schooner en vruchtbaarder moet ook de beschouwing van zijn lijden worden. Want waar verschijnt de mensch meer in zijne waarachtige zedelijke grootheid, dan daar, waar hij het hoofd biedt aan smaad en smart, en alzoo bewijst, dat er een hooger idée in hem leeft, waarvoor de wereld met hare smarten zwichten moet, omdat het sterker is dan de wereld? Het is dus juist zulk een lijden, dat tot het hart spreekt, en de hoogere waarheden met eene kracht uitdrukt, die geene menschelijke taal ooit uitoefenen kan. En zouden wij dan aarzelen, zoodanig lijden, dat aldus ons overtuigt, met reine geestdrift voor zedelijke volmaaktheid bezielt, met schaamte over eigene zwakheid en aardsgezindheid vervult, en ons het aanwezen van eene zaligheid des geestes waarborgt, die met de wereld niets gemeen heeft, een *verzoenend* lijden te heeten? Het zij zoo, dat deze benaming uit den Joodschen offerdienst is medegebragt in de Christelijke leer; het blijft toch te allen tijde waar, dat al wat ons *heiligt*, ons zedelijk hooger stemt, ons vervult met de overtuiging, dat ons waarachtig welzijn niet berust bij de aarde, maar in de kinderlijke vereeniging met het Opperwezen, ons inderdaad

met

met God hereenigt; en welk woord drukt deze hereeniging beknopter in alle bijzonderheden uit, dan: *verzoening?*

Maar nu zijn wij, Christenen, dan toch ook verpligt, van deze verzoening Christelijk te spreken, en niet Joodsch. Zoo waar het is, dat, in bovengenoemden zin, het bloed van Jezus ons van onze zonden reinigt, zoo is het volstrekt tegen de bedoeling des Bijbels, en doet bij hen, die met een denkend hoofd naar waarheid zoeken, voorzeker zeer veel kwaad, wanneer, bij de prediking van Jezus lijden en sterven, *bloed*, *offer* en *verzoening*, in *Joodschen* zin, steeds op den voorgrond staan.' En men kan niet ontkennen, dat, bij alle verbetering van godsdienstige voordragt, dit evenwel nog meer dan te veel plaats heeft — ten minste zoo plaats heeft, dat den hoorder de reine zin dier woorden niet genoeg wordt voorgehouden; hij, integendeel, („ter verschooning van menschelijke zwakheid," heet het bij den Leeraar, die er zelf iets anders bij denkt) altijd nog op zijne Joodsch-Christelijke opvattingen zachtelijk ter ruste wordt nedergelegd.

Bekend met dit en soortgelijke wangebruiken der lijdensgeschiedenis, en om tot eene meer doelmatige beziging van deze iets bij te dragen, heeft de Eerw. KLEFEKER het werkje vervaardigd, hetwelk wij hiermede aankondigen. De inleiding vermeldt de voornaamste misbruiken, welke er bij de overweging der lijdensgeschiedenis van Jezus plaats hebben; want de Schrijver acht het noodzakelijk, (en zulks zeer te regt) om het, eer hij tot de beschouwing van den Heiland in Gethsemané overgaat, met zijne lezers eens te zijn over het standpunt, uit hetwelk Jezus lijden in het algemeen moet beschouwd worden. Dezen, namelijk, letten op hetzelve, om *aandoeningen* op te wekken, en vertegenwoordigen zich daarom meest de schrikkelijke tooneelen van 's Heilands foltering. Anderen bepalen zich tot het *wonderbare* en *buitengewone*, dat de geschiedenis van Jezus lijden en sterven vermeldt. Nog anderen houden zich alleen bij het laatste gedeelte van dit lijden op, bij Jezus *dood*,

 en

en deszelfs *verzoenende* kracht. Allen lof verdient de gematigdheid, waarmede KLEFEKER deze misbruiken afkeurt, en de middelweg, welken hij bij de teregtwijzing van dezelve inslaat; zoodat wij in zijn werk in het geheel geenen beeldstormers arbeid, maar dien van den waarachtig verlichten, bijbelschen Christen vinden, en die het spoor der stelselkeer alleen dàn verlaat, wanneer deze, naar zijn gevoel, te eenzijdig, of te dor, of te Joodsch predikt. Zoo, b. v., heet het, ten aanzien van het laatstgenoemde misbruik, onder anderen: „Wie zoude, „ als vereerder van Jezus, datgene, hetwelk zijn werk „ op aarde als voltooide en bekroonde — wie zoude den „ dood, die zoo geheel in het plan van God en van Jezus tot heil der menschen lag, kunnen of durven uitsluiten van de reeks zijner overdenkingen? Wie, die „ aan de eigene en duidelijke verzekering van Jezus geloof wil slaan, zoude ooit de naauwe betrekking, in „ welke deze dood tot het heil en de verlossing der „ menschen staat, in twijfel trekken of onverschillig voorbijzien?.... Vergeet echter ook niet, dat dezen dood „ een gansch verdienstvol, en met denzelven in naauw „ verband staand leven voorafging, — dat niet eerst in „ de laatste oogenblikken van dit leven het lijden des Verlossers begon, — dat Hij, op wien gij uw vertrouwen stelt, integendeel gedurende zijn gansche leven op „ aarde zoo menige verzoeking onderging, en onder elke „ van deze verzoekingen ten uwen beste zich bezig hield „ en onvermoeid werkzaam was tot het groote doel, om „ uwe en uwer broederen verlossing, dat is, uwe bevrijding van het verderf der zonde, het weder verkrijgen van uwe zedelijke waarde en uwe geheele gelukzaligheid te bevorderen, die het gevolg is van Gode „ welbehagelijke gezindheden en van eenen waarlijk vromen, deugdzamen wandel. In welke betrekkingen gij „ Hem ziet handelen, overal ziet gij in Jezus den wijzen, vromen, geheel onschuldigen mensch, den getrouwen Godvereerder, den grootmoedigen, belangeloozen, onvermoeid werkzamen, voor het heil van

„ vriend

„ vriend en vijand zich opofferenden, elk lijden gewillig-
„ dragenden menschenvriend. En, die moest Hij immers
„ ook zijn, zoo zijn dood eene verhevene beduidenis zou-
„ de hebben, en de aanwijzingen van deszelfs doel wer-
„ kelijk geloof zouden verdienen. Waarlijk, alleen in
„ verband met het gansche leven van Jezus, wordt zijn
„ dood voor ons; wat dezelve zijn moet — *onderpand*
„ *onzer begenadiging bij God.*"

Deze aanhaling toont nu ook den geest des werks aan. Te schetsen, te ontleden, ten verpligtenden voorbeelde voor te houden Jezus Goddelijke grootheid, gedurende al de tooneelen in den hof, doorstralende in alle bijzonderheden zijner houding en zijns gedrags, ten aanzien van zijne angsten, en met opzigt tot alle personen, die met hem in aanraking waren — ziet daar het doel des werks. De eerste afdeeling bevat: 1. Jezus in de eenzaamheid. 2. Hij kampt in hevigen angst der ziel. 3. Hij zoekt den troost der getrouwe vriendschap. 4. Hij zoekt verligting in het gebed. 5. Hij erlangt verligting en versterking van God op zijn gebed. 6. Hij vindt zijne leerlingen slapende. 7. Hij is ook nu nog bedacht op de versterking van zijne vrienden. 8. Hij betoont zachtmoedigheid omtrent zijnen verrader. 9. In zijn gedrag omtrent zijne vijanden wordt zijne grootheid zigtbaar. 10. Hij geeft eene zachte teregtwijzing aan den onbedachtzamen Petrus. 11. Hij zorgt voor de veiligheid zijner leerlingen. 12. Zijne kalme gelatenheid een gevolg van zijn vertrouwen op God en van zijne gehoorzaamheid aan God. — De tweede afdeeling bevat kortere overdenkingen, tot de hoofdgebeurtenis betrekking hebbende: 1. De nacht. 2. De sterrenhemel. 3. De geest is gewillig, maar het vleesch zwak. 4. Waken en slapen. 5. Bidt, opdat gij niet in verzoeking valt. 6. Getrouwe vriendschap, aan lijdenden bewezen. 7. Petrus. 8. Judas. 9. Ik heb niemand der genen, die gij mij gegeven hebt, verloren. 10. Zal ik den drinkbeker niet drinken, dien de Vader mij gegeven heeft? 11. God is Vader en — mijn Vader. — Wij kunnen niet ontveinzen, dat deze tweede afdeeling ons minder ter zake die-

dienende, of ook minder noodig, is voorgekomen. Algemeene bespiegelingen, toch, over nacht en sterrenhemel, over waken en slapen, behoeven juist niet uit de beschouwing van Gethsemané te worden afgeleid. Wat niet onmiddellijk met Gethsemané in verband staat, behoort eigenlijk niet in een werk, dat „ Gethsemané" heet; en wat er wel mede in verband staat, waarom dat niet in de hoofdgebeurtenis ingevlochten?

De stijl des werks is vloeijend, zuiver, eenvoudig, kort en klaar. Ieder punt is wèl uitgewerkt; somwijlen dacht ons, wijdloopig genoeg. Ook de Eerw. Vertaler verdient den lof eener keurige overbrenging.

Bijbeloefening over het Evangelie van Mattheus; door H. VAN HEYNINGEN, *Predikant te Rijswijk. IIde Deel. In 's Gravenhage, bij* de Wed. J. Allart en Comp. 1820. *In gr. 8vo. 455 Bl. f* 3-12-:

Zoo ontvangen wij de veertien laatste Hoofdstukken van dit Evangelie, met dezelfde keurige vlijt, en met denzelfden hartelijken ernst, als de vorige, bearbeid; en wij twijfelen geen oogenblik, of dit tweede deel zal denzelfden bijval, zoo niet nog grooteren dan het eerste, vinden. Wij prijzen hetzelve althans opregtelijk aan, met dezelfde, ja nog meerdere vrijmoedigheid, daar wij hetzelve (het eerst hebbende doorloopen) ook als een godsdienstig leesboek voor ons huisgezin hebben beproefd, en gedurig aanleiding vonden tot opmerking van de kunde, het oordeel, en den regten slag van gemoedelijke aanwending, welke den waardigen Schrijver kenmerken. Merkten wij aan, bij het eerste deel, dat bij zoodanig huisboek de praktische aanwijzingen en opwekkingen wel eens wat al te breedvoerig waren uitgeloopen, dit is ook bij dit deel, onzes inziens, het geval; en wij herhalen deze aanmerking, opdat de Eerw. VAN HEYNINGEN, van wiens hand wij soortgelijk huisboek over eenig ander Bijbelboek in der tijd ook zeer gaarne zouden ontvangen, dezelve op-

opmerke. Voor zekere zeer weinig geoefende huisvaders moge die uitvoerigheid al eens noodig zijn, de meer geoefenden behoeven en verlangen slechts wenken; en het is hun aangenaam, dat het boek hun ruimte laat tot uitbreiding en gemoedelijke toespraak bij het voorlezen aan hun gezin. En wij gelooven, dat dit werk wel het meest bij beschaafdere en meergeoefende Godsdienstvrienden, voor het huisselijk gebruik, zijn publiek zal vinden.

Wat onze andere kleine aanmerking betreft, dat het boek geheel en overal voor alle Protestanten, zonder onderscheid, moest zijn ingerigt, zoo is deze aanmerking op dit tweede deel, dunkt ons, van mindere toepasfing, en merkten wij nu of dan met genoegen op, dat de Schrijver dit inderdaad ten oogmerk had. Het volgende is er, onder anderen, eene proeve van: „ Geloof aan „ God, liefde tot God, en om Gods wil liefde jegens „ elkander, zijn de vorderingen van het nieuwe verbond, „ aan welker voldoening het eeuwig zalig leven verbon- „ den is. Dit verbond is gevestigd op de vergeving on- „ zer zonden, ons te weeg gebragt door den dood van „ Jezus Christus, Gods Zoon. Dit verzekert onze Heer „ onmiskenbaar duidelijk bij deze instelling des Avond- „ maals." (XXVIII: 48.) „ *Het zij men dan dit verband* „ *tusschen den dood van Christus en de vergeving onzer* „ *zonden vinde in de regtvaardigheid Gods, die de hand-* „ *having zijner wetten vorderde; hetzij in de behoefte* „ *der menschen, die zoodanig offer van Gods liefde noo-* „ *dig had, om aan dezelve te kunnen gelooven; hetzij in* „ *den aard der vergeving, welke, alzoo dezelve bestaat,* „ *niet in de kwijtschelding van willekeurige straffen, maar* „ *in de opheffing van de noodzakelijke en natuurlijke ge-* „ *volgen der zonden, niet dan door den dood eens waar-* „ *digen zoenoffers kon plaats hebben; hetzij geene dezer* „ *redenen ons voldoen kan;* dat nogtans dit verband be- „ staat, moeten wij gelooven, omdat Jezus Christus het „ uitdrukkelijk geleerd heeft, die van den Vader gehei- „ ligd en in de wereld gezonden is, om ons de groote „ waarheid te verkondigen, op welke wij buiten zijne

 „ ver-

„ verzekering geen' zweem van hope hebben zouden,
„ dat God (ook) den zondaar lief heeft, en hem verge-
„ ving van zijne zonden schenken wil."

Wij wenschen onze godsdienstige landgenooten met dit voortreffelijk en nuttig huisboek van harte geluk.

Kerkelijke Redevoering ter opening van de Algemeene Synode der Hervormde Kerk, in het Koningrijk der Nederlanden, gehouden in 's Gravenhage, op den 5 Julij 1820, *door* ANT. VAN DEINSE, *Predikant te Middelburg. Te Middelburg, bij* de Gebroeders Abrahams. 1820. *In gr. 8vo. II en 50 Bl. f* :-11-:

In plaats van den waardigen Vader KRIEGER, van wien in deze Redevoering veel lofs, maar niets te veel gezegd wordt, werd de Heer VAN DEINSE tot Voorzitter der Synode benoemd. Hoezeer zich van die taak wenschende te ontslaan, eerbiedigde hij echter het Koninklijk besluit, en daarin den wil des Heeren. (!) Dat hij zich door de Leden dier Kerkvergadering heeft laten overhalen, om deze Redevoering in het licht te geven, verheugt ons, als ontvangende daarmede een aangenaam bewijs van den edelen geest, die den plaatsvervanger van KRIEGER bezielt; en wij verlangen zeer naar de Redevoering, met welke door den voortreffelijken KROM de Synode gesloten is, Gode dankbaar voor zoo vele echte Hervorming, door zoo vele Christelijke eensgezindheid en liefde bevorderd.

De Redevoering van den Eerw. VAN DEINSE bevelst woorden van waarheid en gezond verstand, zoo als een heilige geest die geeft uit te spreken tot harten, die voor Christus en zijne gemeente, door zulke taal, ontgloeijen moeten in liefde, en gesterkt worden in een werkzaam en moedig vertrouwen op Hem, boven en nevens wien zij geen' Meester of Heer kennen.

Na, bij wijze van inleiding, onderscheidene *aanmoedigingen* voor den Evangeliedienaar opgenoemd te hebben,

noemt

noemt de Redenaar den *Hoogen Bijstand des Heeren*, als de voornaamste, en als het onderwerp zijner rede, naar Matth. XXVIII: 20. Hij geeft zijn plan niet aan, maar hetzelve loopt dus af. De *grootheid* van 's Heilands belofte, op zichzelve, in haren *gewigtigen* en *wijduitgestrekten* inhoud beschouwd zijnde, wordt dezelve om hare *noodzakelijkheid*, zoo voor de *Apostelen*, als voor alle *Evangeliedienaren*, als eene *groote* belofte aangewezen, en, eindelijk, om de *magt*, *liefde* en *trouw* van Hem, die ze gaf. Hierop wordt derzelver *vervulling* aangetoond, ten tijde der *Apostelen*, in de volgende *geschiedenis der Kerk*, (waar de lezer naar drie aanteekeningen gewezen wordt, zijnde alleen woordelijke uittreksels uit VAN HAMELSVELD en REICHE) en *in onze dagen*. Dit laatste is het uitvoerigste uitgedijd, en moest het ook. Het wordt met verscheidene bewijzen gestaafd, en de gebruikelijke *aanspraken* komen hier, zeer te pas, in. Onder dezelve is die aan den *President* en *Secretaris* der Evang. Luthersche Synode vooral regt treffelijk. Het laatste deel der Redevoering is eene zoogenoemde *toepasselijke* beschouwing van den *invloed* der belangstelling in 's Heilands belofte op zijne *dienaren* in het werk des Evangelies, ter opwekking ook der *gemeente*. Die belangstelling geeft *kracht* aan den hun toevertrouwden last; zij is de grootste aanmoediging tot getrouwheid; zij ondersteunt den ijver, en bezielt met ootmoed en vertrouwen. Dit alles wordt met eene korte opwekking aan de Gemeente besloten.

Iets buitengewoons behelst deze Rede nu niet, noch kunnen wij zeggen, dat zij op den roem van die voortreffelijkheid aanspraak heeft, welke men, in vele Leerredenen, thans gewoon is te ontdekken. De taal is zuiver, en deftig — ja, zoo moeten wij het noemen — de stijl. Doch, dat VAN DEINSE toch zijne volzinnen bekorte! Bl. 11, „*Gelijk — bogen*," is er een van maar 28 regels. Hij zie voorts bl. 22: „*Dezelfde — opgeeft*;" bl. 23: „*Het laatst — gekeerd heeft*" enz. Hier en daar hadden wij ook gaarne de bepalingen duidelijker gezien.

zien. Wie verstaat terstond dit? „*De grootheid der be-*
„*lofte wordt vermeerderd door hare noodzakelijkheid in*
„*de behoefte.*" Verder geven wij den Redenaar in bedenking, of de *voorzang*, *Psalm XCVI*: 5, (er is driemaal, telkens één vers, gezongen, omtrent welke de keus wel beter had kunnen zijn) wel eene *gepaste aanleiding* gave, om, in de voorafspraak, van het gevoel der verpligting aan Jezus, en tot verheerlijking van onzen *nooit volprezen, en eeuwigen dank en dienstwaardigen Heer*, te spreken? Bl. 9 staat, dat Jezus medewerkt *tot* de Evangelieprediking; dat is, dat *Hij ook medepredikt!* Dat VAN DEINSE en *alle Evangeliepredikers hunne zending van Jezus hebben*, mogt wel wat bepaalder gezegd zijn.

De gebeden zijn hier ook bijgevoegd, en ze zijn daarom zeker zoo... *gemaakt?*

Het godsdienstig Geneve, in Maart 1819. *Door* A. BOST, *Leeraar van het heilig Evangelie. Met eene Voorrede van* NICOLAAS SCHOTSMAN, *Predikant te Leiden. Uit het Fransch vertaald. Te Leiden, bij* de Wed. D. du Saar. *In gr. 8vo. XXIV en* 110 *Bl.* *f* 1-:-:

Dit boekje dient, om meer bekend te maken, hetgene nog niet velen wisten, dat, in de Hervormde Kerk van Geneve, uit welke, in den tijd der Reformatie, de zoogenoemde regtzinnigheid uitging, doch waar men, och laci! sedert meer dan eene halve eeuw, zoo onregtzinnig is geworden, dat men het rigide Kalvinisme heeft verzaakt, en gematigder Christelijke leerbegrippen heeft aangenomen, eene kleine partij is opgestaan, die tot de oude regtzinnigheid is wedergekeerd, en zich van hare overige broederen heeft afgescheurd, luid schreeuwende over derzelver afwijking, en trachtende, op alle mogelijke wijzen, proselyten te maken. Als een der eer-

ste

ste bazuinblazers en wervers voor deze bende treedt hier de Eerw. BOST op, wiens voornaam pogen is, de afgedwaalde Geneefsche schapen te overreden, dat hunne herders niets anders zijn dan dwaalgeesten, Arianen, Pelagianen, Socinianen, Neologen, die, *tegen de stem van hun geweten aan*, inbreuken op de waarheid doen, verdraagzaamheid *huichelen*, *als verscheurende wolven in den stal zijn ingedrongen*, enz. enz. Wie nu lust heeft, om de jeremiaden van dezen Franschen Declamateur, Scheurmaker en Lasteraar zijner broederen te lezen, koope dit boekje. Vader SCHOTSMAN, dien onze Lezers kennen, berigt ons, in zijne breede *Voorrede*, dat hij (en wie zou daaraan twijfelen?) zich *hartelijk verblijd* heeft, toen hij hoorde, dat men hetzelve vertalen wilde, en zich heeft opgewekt gevonden, om er deze Voorrede voor te schrijven, omdat hij oordeelde, dat men in de beoefening van eenen voornamen pligt des Christendoms, *de gemeenschap der Heiligen*, aanmerkelijk te kort schiet, als men zich aan hetgene elders in de Kerk omgaat niet laat gelegen liggen, en dat het Nederlandsch publiek groot belang heeft bij hetgene te Geneve gebeurt, zoo opdat het worde ingeleid in de (kennis der) voorregten, welke de Hervormde Kerk hier, boven die van Geneve, geniet, als opdat het, op dat voorbeeld starende, leere waken en bidden, opdat wij niet in hetzelfde oordeel vallen. Het is wel waar, (dus redekavelt hij) het ziet er hier zoo erg niet uit, als te Geneve; de *ringmuren* en *bolwerken* der Hervormde Kerk zijn nog in goeden staat; maar men kan zich niet verzekerd houden, dat de listige ondermijningen derzelve, die wij voor onze oogen zien, nimmer gelukken zullen, en dat Nederland geen Geneve worden, en onze Kerkstaat nimmer zoo bedorven, als de hare, zijn zal. De oude man is hiervoor bekommerd, en legt de gronden zijner vrees bloot, door, op zijne wijs, te schetsen, hoe het hier geschapen staat. Doch hij beurt vervolgens zijne lezers op, door de aanmerking, dat het gebeurde te Geneve „ ons leeren kan, hoe magtig God „ is, om het kwaad, wanneer het zijne hoogte beklom-

„ men

„ men heeft, te fluiten, en het licht uit de duisternis te
„ doen rijzen." Dit wil zeggen, dat er dan *fcheuring*
komt. „Ik heb (vervolgt zijn Eerw.) geene roeping, om
„ de Genevers, die het hervormingswerk aldaar onder-
„ nemen, te verdedigen. Zij hebben mijne verdediging
„ ook niet noodig; zij hebben zich zelven verdedigd,
„ zoo in dit werkje, als in andere ftukken, die bereids
„ in de Franfche taal voorhanden zijn. Niemand denke,
„ dat ik in deze Voorrede de Nederlanders tracht op te
„ wekken en aan te moedigen tot foortgelijke fcheuring
„ en affcheiding van de openbare kerk, waarvan zij leden
„ zijn: hiertoe is bij ons tot op heden geene reden, maar
„ wel om te waken en te bidden, dat het God gelieve,
„ alle gevreesde gevaren voor het verlies of de verbaste-
„ ring der waarheid af te wenden. Hoe fomber men mag
„ meenen, dat ik over de bezwaren van onzen kerkftaat
„ oordeele, ik houde ftaande, dat mijne denkwijze niet
„ ongegrond zij, en ik geloof niet, dat ik hiermede de
„ fmaadnamen van Scheurmaker of Sectenmaker verdien."
Och neen, Vader SCHOTSMAN! Gij wenscht maar,
(en wie kan dit wraken, als hij van u verftaat, hoe ge-
vaarlijk het in de Nederlandfche Kerk uitziet?) dat God
wil geven, „ dat, zoo er immer in of na onzen leeftijd
„ eene dringende reden tot hervorming mogte komen, zij
„ dan, even als in Geneve, in haar midden mannen mag
„ zien opftaan, die, bezield met den geest der Hervor-
„ mers van vóór drie eeuwen, op het voetfpoor hunner
„ Vaderen van vóór twee eeuwen, voor de zaak van
„ God (!) pal ftaan, en in dien heiligen ftrijd voor het
„ geloof, dat eenmaal den heiligen overgeleverd is, de
„ overwinning over de dwalingen van ongeloof en bijge-
„ loof behalen mogen." — *Bravo!*

An-

Antikritiek op de Recensiën van D[o]. SCHOTSMAN's *Eerzuil ter nagedachtenis van de Nationale Synode van Dordrecht, door* JUSTUS VAN OLDENBURG. *Te Rotterdam, bij* N. Cornel. *In gr. 8vo.* 60 *Bl. f* :-12-:

Een oude keffer, die lang, op een der buitenwerken van Neêrlands onverdraagzaam Sion, hielp waken, maar, omdat hij niet meer basſen noch bijten kon, werd afgelost, en nu het genadebrood eet, ſleept zich hier uit zijn hok, om aan meester, die een verdiend pak ſlagen krijgt, zijne trouw te toonen. Arme ſlokker! wat wilt gij zonder ſtem en tanden? Gij kunt niemand ſchaden of verſchrikken. Sluip ſtilletjes heen, eer gij ſlagen of ſchoppen krijgt, en leg u, tusſchen de pooten van *Cerberus*, te rust! Gij hebt van baas een ſtukje lever verdiend.

HELON's *Bedevaart naar Jeruzalem, door* FR. STRAUSS, *Schrijver der Kerkklokstoonen. Uit het Hoogduitsch. Met eene Voorrede van* J. H. VAN DER PALM. *Iſte Deel. Te Amſterdam, bij* J. van der Hey. 1820. *In gr. 8vo. XXI en* 242 *Bl. f* 2-16-:

Hoezeer wij met ongenoegen zien, dat men zoo volvaardig is, om allerlei ſoort van geſchriften uit het naburig Duitschland in onze taal over te brengen, was, echter, het onderhavige ons van harte welkom, daar hetzelve, zoo wel door den geest, dien het ademt, als door den uiterlijken vorm, alle onderſcheiding verdient, en, als eene aangename, nuttige, ja ſtichtelijke lectuur, volkomen waardig is, onzen Landgenooten aanbevolen te worden. Dat een man, als VAN DER PALM, eene Voorrede, en zijn alom hooggeachte Ambtgenoot CLARISSE

SE eenige Aanteekeningen bij hetzelve gevoegd heeft, is reeds eene groote aanbeveling.

De Heer VAN DER PALM geeft, in zijne Voorrede, aan het publiek het voornemen te kennen, hetwelk bij hem, federt hij aan het beroemde werk van BARTHÉLÉMY kennis had gekregen, was opgekomen, om eenen *Hebreeuwschen Anacharsis* te schrijven, daarbij een voornaam persoon uit het gevolg der Koningin van *Scheba* tot zijnen *Anacharsis* te kiezen, en dus den lezer in het luisterrijk tijdperk van SALOMO's regering te verplaatsen. Deze taak, nu, is, op eene andere wijze, door STRAUSS aanvaard, die eenen jongen *Jood*, ten tijde van den *Makkabéschen* Vorst J. HYRKANUS te *Alexandrië* geboren, in bedevaart naar *Jeruzalem* doet reizen, en hem in de gelegenheid stelt, om den toestand der Natie na de *Babylonische* gevangenschap voor te dragen, en tevens op het voorafgaande tijdperk het oog te slaan; terwijl de Heer VAN DER PALM het geheele, en bijzonder voor het N. V. gewigtige, tweede tijdperk onaangeroerd had moeten laten.

Het is wel jammer, dat een man van zulk eenen keurigen smaak, als VAN DER PALM, zijn schoon ontwerp niet ten uitvoer heeft gebragt. Wij vertrouwen, dat het nog veel meer bijvals zou gevonden hebben dan het werk van STRAUSS, hoe gunstig VAN DER PALM zelf ook daarover oordeelen moge, en hoe veel lofs hetzelve inderdaad, voor zoo ver wij uit het begin kunnen opmaken, verdiene.

Dan, hetgene te wenschen ware geweest, daarlatende, en ons, derhalve, bepalende bij hetgene wij werkelijk hebben, kunnen wij ons oordeel niet beter opgeven, dan met de woorden van den allezins bevoegden en, in dit onderwerp bijzonder, zeer onpartijdigen regter VAN DER PALM zelven: „ De dichting, die de Heer STRAUSS ten grondslag van zijn werk heeft gelegd, kan men niet anders dan gelukkig noemen. Zijn HELON, een jong mensch, onbedorven van zeden, vurig van karakter, in *Alexandrië*, destijds de zetel van Grieksche en Oostersche

sche geleerdheid beide, opgevoed en onderwezen; die ter regter tijd, en uit edele beginselen, de Hellenistische school verlaten heeft, om zich aan de letter der vaderlijke wet met des te grooter getrouwheid te hechten; en nu de Bedevaart naar den Tempel onderneemt, om zich geheel in den zegen van zijnen Godsdienst te baden: deze HELON is buiten twijfel een belang inboezemend personaadje, en alles kondigt aan, dat hij het gedurig meer zal worden, wanneer hij door ondervinding en opmerking zal gevormd zijn tot zulk een' Israëliet, die, aan het ideaal van den Heer STRAUSS beantwoordende, een echte zoon is van den Vader der geloovigen. Ook de keus van HELON's leeftijd, het einde der roemrijke regering van JOANNES HYRKANUS, getuigt van het goed oordeel des Schrijvers; en de personen, die nevens hem ten tooneele gevoerd worden, waaronder vooral ook de Griek MYRON, zijn zeer geschikt, om, en aan het verhaal een' natuurlijken en levendigen gang, en aan de voor te stellen zaken eene geleidelijke ontwikkeling te geven."

Zeer lezenswaardig is ook de Voorrede des Schrijvers, waarin hij, onder anderen, zegt, dat de, vooral in de eerste deelen, uitgedrukte denkbeelden en beschouwingen niet altijd die van hemzelven zijn, en alle zijne lezers dringend bidt, om hun oordeel over het geheele werk, tot aan het volledig verschijnen van hetzelve, met toegevendheid wel te willen opschorten.

Hoe groot het geheele werk worden zal, hebben wij nergens vermeld gevonden. Dit eerste deel loopt van het vertrek van *Alexandrië* tot op de komst aan de grenzen van *Syrië*, en is, zeer gepast, in eenige afdeelingen gesplitst. Bij die gelegenheid wordt, vooral ten nutte van den *Griek* MYRON, de geheele geschiedenis des Israëlitischen volks, van ABRAHAM's roeping af, tot J. HYRKANUS toe, kortelijk voorgedragen, met inmenging van gewijde liederen en aanhalingen uit den Bijbel. Overal hoort men den gemoedelijken *Jood* spreken; doch somtijds, zoo als het ons voorgekomen is, niet duidelijk genoeg ter leering van

 den

den Griekschen toehoorder. Zelfs voor den Christenlezer bleef veel tot opheldering noodig, en hierin heeft de Heer CLARISSE door zijne Aanteekeningen voorzien. Deze Aanteekeningen, achteraan geplaatst, hadden wij wel gewenscht in den tekst door cijfers aangeduid te zien. Zulk eene aanduiding, die veel tot gemak des lezers zou hebben toegebragt, had het schoone werk even min ontsierd, als dergelijke aanduiding in den beroemden *Messala* des Heeren VAN HALL, een oorspronkelijk werk van uitnemenden smaak.

Schets van den staat der Oostersche Litteratuur in Holland, in de achttiende Eeuw: als Rapport bij de derde Klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut uitgebragt, door J. WILLMET, 1812. *In gr. 4to. 102 Bl.*

Dit stuk, ons afzonderlijk onder bovenstaanden titel toegezonden, maakt het vijfde of laatste uit van het tweede deel der Gedenkschriften, in de hedendaagsche talen, van de derde Klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en schoone Kunsten, te Amsterdam; uitgekomen bij PIEPER en IPENBUUR, 1820. In de letterkundige geschiedenis dier Klasse, voor het eerste deel geplaatst, vinden wij, bl. 15 en 16, iets betreffende deze Schets, hetwelk wij allezins gepast rekenen hier mede te deelen: *Naauwelijks was Holland ingelijfd in Frankrijk, of de toenmalige Voorzitter der Klasse, de Heer* BOSSCHA, *deed, ter handhaving van de eer der Hollandsche geleerdheid, wetenschap en kunst, het voorstel: „ om, van wege deze, de overige Klassen van het Instituut op te wekken, ten einde eenen waarachtigen staat op te maken van de verdiensten der Hollanders in wetenschappen, letteren en kunsten, tot op het tijdstip der inlijving des lands in het Fransche Keizerrijk." — De Klasse nam dit voorstel niet slechts gaarne aan, maar wenschte, dat aan deszelfs bedoeling wegens*

haar

haar voldaan zou worden, al ware het ook, dat de medewerking der andere Klassen zwarigheid mogt vinden. Dit vond plaats, en nu wekte zij al hare Leden ter medewerking op, verdeelde het werk onder dezelve, stelde den aanvang der achttiende eeuw tot eenen termijn, vroeger dan van welken de staat niet zou worden opgemaakt, en ontving weldra proeven, die haar den besten uitslag van haar ontwerp beloofden. Inzonderheid had zij aan haar Lid WILLMET *een Rapport te danken over de Oostersche Letterkunde, hetwelk, door deszelfs volledigheid, naauwkeurigheid, en roemrijkheid voor de eer der Hollandsche Geleerden, terstond eene afzonderlijke uitgave zou waardig zijn gekeurd, indien deszelfs bestemming toen geen ander gebruik had gevorderd.*

Wij verblijden ons, dat de Klasse naderhand goedgevonden heeft, dit allerbelangrijkst Rapport in hare Gedenkschriften te doen drukken, daar wij ons volkomen vereenigen met het zoo even gemelde oordeel der Klasse over hetzelve, en niet twijfelen, of ieder eenigzins bevoegd regter zal in dat oordeel volvaardig instemmen.

Het stuk begint met de zwarigheden te vermelden, die er zijn in het beoordeelen van de kunde van een Volk, of der Geleerden van een land, in het eene of andere vak van wetenschappen, bijzonder omtrent eene niet zeer algemeen bekende of beoefende wetenschap, nog meer omtrent de Oostersche Letterkunde, en allermeest omtrent de Oostersche in dit land en in het tijdvak, dat de Schrijver beschouwen wil; weshalve hij, tot het rigtsnoer zijner beoordeeling, zoo wel *de gesteldheid van het land*, en *de omstandigheden*, die *in dit tijdvak* allerbijzonderst waren, meent te moeten doen opmerken, als *het karakter der natie* in het oog te moeten houden, en het *oogmerk*, met de daarop volgende *wijze van beoefening* dier wetenschap, welke *hier noodig* zijn. Veel kon men, in een land als het onze, met Duitschland, Frankrijk en Engeland vergeleken, in dat vak niet verwachten. De achttiende eeuw, en vooral het laatste gedeelte derzelve, was ook verre van gunstig tot de beoefening van hetzelve. Het

 be-

bedaarde en langzame in het karakter onzer Natie heeft insgelijks alhier zijn' invloed gehad. Eindelijk, in ons land heeft men de Oostersche Litteratuur bepaaldelijk tot beter verstand der Bijbelboeken aangewend. Met dat al moet men zich verwonderen, dat er in de achttiende eeuw nog zoo veel gedaan en uitgegeven is. — Om dit in bijzonderheden te doen zien, handelt de Schrijver eerst over de *Oostersche Litteratuur in den bepaaldsten zin*, namelijk, over het Hebreeuwsch, het Arabisch, het Syrisch, het Chaldeeuwsch, het Samaritaansch en het Aethiopisch, welke men eigenlijk *Oostersche talen* noemt, omdat zij van denzelfden oorsprong, en alleen dialekten van elkander zijn; vervolgens over de *Oostersche Litteratuur in den uitgebreidsten zin*, waartoe behooren de *Turksche*, *Perzische*, *Armenische*, *Egyptische* en *Coptische*, *Chinesche*, *Japansche*, en eigenlijk gezegde *Indische*; eindelijk over de *Bijbelsche Litteratuur*. — Wat er dus in ons land, betreffende ieder der drie hoofdvakken van Oostersche Litteratuur, gedaan is, wordt, in eene juiste en geleidelijke orde, naauwkeurig opgegeven; en, als eene bijlage op bl. 198 en volg. van de Schets in het tweede deel der Gedenkschriften, dat is bl. 62 en volg. van de afzonderlijke uitgave, wordt bijgevoegd de korte inhoud van het Handschrift van Mr. ISAAK TITSINGH, voorheen Opperhoofd van wege de Nederlandsche Compagnie in het Keizerrijk Japan, in welk werk hij de Tijdreken-, Sterre-, Geschied-, Volk-, Land- en Kruidkunde, enz. der Japanners beschreven heeft.

Zie daar, Lezer! in het kort den inhoud van deze uitmuntende Schets, die zoo wel den geleerden Schrijver als onzer Natie zeer veel eer aandoet, en welke men als eene soort van Commentarie kan beschouwen op de schoone Latijnsche Redevoering, waarmede de Hoogleeraar zijnen post aan het Amsterdamsche Athenæum, op den 26 November 1804, aanvaardde, *over het behouden van den alouden roem der Hollanders in de Oostersche Letterkunde*. — Jammer is het, dat de Schets niet insgelijks in het Latijn is opgesteld, opdat ook buitenlanders

zou-

zouden kunnen zien, hoe welverdiend zich onze Natie omtrent de Oostersche Letterkunde gemaakt heeft; verdiensten, welke veelal door hen miskend of niet naar waarde beoordeeld zijn geworden.

Iets over het Kanaal van Steenenhoek, en over de weigering van de Ingelanden der Neder-Betuwe, om het hun opgelegde aandeel, in de kosten van dit Kanaal, te betalen. Door een' Neder-Betuwenaar. Te 's Gravenhage en Amsterdam, bij de Gebroeders van Cleef. *In gr. 8vo. 46 Bl. f :-6-:*

Een hoogst belangrijk stukje, in eenen zeer goeden toon van bescheidene vrijmoedigheid geschreven. Na een kort overzigt van de geschiedenis dezer waterleiding, waaruit blijkt, dat zij op voorstel van het Ministerie van den Waterstaat, onder goedkeuring des Konings, en zonder eenige kennis of toestemming der Ingelanden van Neder-Betuwe, is daargesteld, toont de Schrijver, dat dit Kanaal voor hen eer tot na- dan tot voordeel verstrekt; dat niettemin hunne landerijen voor de kosten van hetzelve zijn gehypothekeerd, almede buiten hunne kennis en toestemming; dat over dezelve eenen jaarlijkschen omslag van *f* 1-2-: per morgen is gelegd, welken zij op voornoemde gronden weigeren te betalen, dien men echter bij parate executie van hen heeft ingevorderd; dat verder over dit geheele werk eene Commissie uit Ingelanden is aangesteld, die door de vooronderstelde belanghebbenden niet is voorgedragen, welker magt vrij groot schijnt te zijn, maar waarvan men de grenzen en bepalingen niet kent. „ Reeds is daarom, (bl. 24) vóór eenigen tijd, een eerbiedig Adres, door een talloos (groot) aantal onderteekend, aan Z. M. onzen Koning ingediend, inhoudende: verzoek, om van deze belasting, wegens daarbij aangevoerde redenen, te worden ontheven, of althans om met staking van dwangmiddelen te worden begun-

 „ stigd,

„ stigd, tot dat door een gewoon proces zal zijn gedecideerd, „ of de inwoners van Neder-Betuwe al of niet tot de „ kosten van het Steenenhoeksche Kanaal behooren te „ lasten." Daar op dit stuk tot hiertoe nog geene dispositie is ontvangen, de dwangmiddelen voortgaan, en de Neder-Betuwenaars door een' der beroemdste en kundigste Regtsgeleerden in ons vaderland verdedigd worden, zal daaruit waarschijnlijk eene der belangrijkste procedures ontstaan, die sedert lang gevoerd zijn. Wij onthouden ons dus van alle uitspraak in dezen; maar vertrouwen, dat elk, die eenig algemeen denkbeeld wenscht te verkrijgen van dit, sedert 1820, zoo veel besproken Steenenhoeksche Kanaal, dit stukje met genoegen lezen zal.

Reize in noordelijk Duitschland, Zweden, Rusland en Polen, gedurende de jaren 1813 *en* 1814, *door* J. T. JAMES. *In twee Deelen. Iste Deel. Naar den tweeden Druk uit het Engelsch vertaald. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. *In gr.* 8*vo.* 384 *Bl. f* 3-15-:

De reiziger komt in den zomer van 1813 te *Gottenburg*; eene stad, die hij noch van schoonheid, noch van belangrijkheid ontbloot vindt, en de omliggende landstreek romanesk. Een uitstapje naar *Trolhättan* en de omliggende plaatsen werd met weinig kosten gedaan; de wegen waren uitmuntend, en leidden hem door schilderachtige streken, waar echter ook werken van kunst (een bevaarbaar kanaal, van bijna twee *Engelsche* mijlen in de lengte, in de harde granietrots uitgegraven) zijne aandacht trokken. *Wennersburg* was hem opmerkelijk door hare verregaande armoede. *Udervalla* was ongelukkig geworden door den ondergang harer haringvisscherij. Het menschenras vond de reiziger klein, zwak en mager, en zoekt de oorzaak van deze gesteldheid mede in de gevaarlijke zamenstelling der sterke dranken. Teruggekeerd van den uitstap, rust de reiziger eenige dagen aangenaam te *Gottenburg* uit. De Kroonprins is het algemeen onderwerp der gesprek-

ken.

ken. Hij heeft zich zeer bemind gemaakt, inzonderheid door de wegzending van den agent van BUONAPARTE, die over de uitvoering der decreten van *Berlijn* en *Milaan* moest waken. *Gottenburg* genoot nu wel eenzijdige voordeelen; maar de handel was eene opvolging van bedriegelijke ondernemingen geworden, waarvan een erg voorbeeld wordt bijgebragt. Aanmerkingen over den ſtaat van geld en handel in *Zweden*. *Helſingburg's* enz. onbevestigde ſtaat geeft den reiziger gelegenheid tot geſchiedkundige aanmerkingen. De betere ſtaat van het zuidelijke *Zweden* wordt inzonderheid toegeſchreven aan de veelvuldige Lutheranen, die onder GUSTAAF ADOLF aldaar eene wijkplaats zochten tegen de vervolgingen in *Duitschland*. De hoogeſchool van *Lund*. Reis over *Malmo* naar *IJſtadt*. Komst te *Rostock*. Geſchiedenis van het regerend huis van *Mekkelenburg-Schwerin*. Regeringsſtelſel van *Mekkelenburg*. [De ſtaat der lijfeigenen in dit land wordt veel te gunſtig geſchetst. Er zijn vele rijke boeren, bezitters van uitgeſtrekte landgoederen; maar deze zijn geene lijfeigenen. Deze laatſte wonen, op de onderſcheidene landgoederen, in, vaak zeer ellendige, hutten, en hangen van de willekeur des *Inſpecteurs* af, krijgen ſlagen enz.] *Dobberan*. [Het verwondert ons, dat de reiziger met geen woord vermeldt het uitſtekend ingerigt zeebad van *Dobberan*, dat echter een half uur van het dorp zelf, aan de Oostzee, ligt.] Uitweiding over de *Franſchen* te *Hamburg*. Aankomst op *Brandenburgſchen* grond, en aanmerkingen over den landbouw aldaar. [Maar *Demmin*, waar de reiziger zijnen overgang op *Brandenburgſchen* grond ſtelt, ligt aan de *Mekkelenburgſche* grens in *Zweedsch-Pommeren*, niet in *Brandenburg*; en uit het eerſte komt men dan ook met den reiziger in] *Mekkelenburg-Strelitz*, en vandaar dan [maar niet: „op nieuws”] op het *Brandenburgſche* grondgebied, van welks, door den oorlog uitgeputten, ſtaat de reiziger een aandoenlijk tafereel ophangt. *Berlijn*. Heerlijke bouworde aldaar. Porſeleinfabrijken. Smaak in de huisverſiering. IJzerſmelterij. Reden, waarom de *En-*

galsche ſtaalarbeid voorgetrokken wordt. *Pruisſen* kan zich niet van manufacturen voorzien. Zaal der ontleedkunde, benevens het Muſeum voor de natuurlijke historie. *Brandenburger*-poort, vanwaar NAPOLEON de triumfkar had weggevoerd. *Potsdam*, eene kleine ſtad van paleizen; maar in verval. *Kozakken* te *Potsdam*. MOREAU te *Berlijn*. Vrees, welke de naam van NAPOLEON inboezemde. Nare toeſtand van *Pruisſen*. Beredeneerd verſlag der krijgsgebeurtenisſen in deze dagen. De reiziger gaat over *Prentzlaw* en *Saistwalde* naar *Anklam* in *Zweedsch-Pommeren*; bezoekt de hoogeſchool te *Greifswald*, en komt te *Straalſund*. Vermelding van ſtaatkundige zaken. Komst te *IJſtadt*, vanwaar de reiziger *Zweden* dieper intrekt. Gunſtige beſchrijving der landſtreek, die hij doortrekt. Overdekte dokken te *Carlscrona*. Het denkbeeld aangaande de zakking van de Oostzee door den reiziger wederlegd. Paleis van GUSTAAF WASA te *Vadſtena*. *Linköping*, belangrijk van de zijde der geſchiedenis. Schoolwezen, goed ingerigt naar de behoeften van den armen landbewoner. Eerlijkheid der *Zweden*. Goede ſtaat van den landbouw in de nabijheid van *Stokholm*. Schoone ligging van deze ſtad; maar de gebouwen binnen de ſtad beantwoorden weinig aan de bekoorlijkheid der omſtreken. Vreugd over den ſlag van *Leipzig* in de ſtad. Fraaije kunſten niet onbeoefend in deze noordelijke hoofdſtad. In het kabinet van natuurlijke historie zag de reiziger eene proef van het voedſel der boeren in de afgelegenſte gewesten, gedurende het ſtrenge ſaizoen; zij beſtond in een' koek of brood van *Dalecarlie*, welke uit boomſchors bereid was. Opgaaf van den ſtaat des landbouws in *Zweden*. Verdere ſtatistieke aanmerkingen van den reiziger. Strafoefening. Karakter der *Zweden*. Belangrijk verſlag van den loop der verkiezing van BERNADOTTE tot Kroonprins van *Zweden*. Voorſpellend gezigt, dat KAREL XI zou gehad hebben: een ſtukje voor STILLING's *Theorie der Geestenkunde*. Uittrekſel uit de beſluiten der Rijksvergadering van 1811, als grond der ſtaatsregeling van *Zweden*. Buitengewoon

ſelle vorst, en uitwerkſelen van dien. Voortzetting der reis naar *Finland*. *Upſal* en derzelver hoogeſchool, naar hare inrigting breedvoerig beſchreven. De geest van den Godsdienst ſlapende, en niet aangekweekt door de koesterende warmte (?!) van den twistenden ſektengeest. SWEDENBURG, de geestenziener. De bedienaars der in het land gevestigde (Lutherſche) kerk een zeer eerwaardig ligchaam. Echter behooren alleen de Aartsbisſchop van *Upſal* en de tegenwoordige Bisſchoppen van *Stiegnaes* en *Wexlo* tot den ſtand der Edelen. Er is misſchien nergens, behalve in *Engeland*, een land, waar de geestelijken het zoo wèl hebben als in *Zweden*. *Osterby*, niet ver van hetwelk de beroemde ijzermijnen van *Dannemora* liggen: een wijdgapende afgrond van negentig vademen diep; een arbeid van menſchenhanden, gedurende vijf eeuwen.. De reiziger daalt er in af. Dit jaar was gebeurd, wat nimmer gebeurd was, dat de groote zeeruimte van het *Haf*, hetwelk de groef der *Alandſche* eilanden aan de westzijde van *Zweden* afſcheidt, geheelenal was toegevroren, en de reiziger komt van *Grisleham* ter ſlede naar *Eckero*. Kort verſlag van den ſtaat der delfſtofkennis in *Zweden*.

Met op *Aland* voet aan land te zetten, bevond zich de reiziger op de grenzen van het *Rusſiſche* Rijk. Komst te *Abo*, en vermelding van hare Univerſiteit. De voorbeeldige waarneming der kerk bij de *Finnen* maakt, dat men burgerlijke bekendmakingen niet beter dan van den kanſel doen kan. De *Finnen* zijn met hunne verandering van beheerſcher niet ontevreden, en hebben er ook geene reden toe. *Helſingfors*. Verdere reis, onaangenaam en eenzaam. *Wyburg*. Bouwtrant en kleeding, reeds *Aziatiſchen* oorſprong getuigende. De dorpen, die den reiziger nu voorkwamen, waren van weinig beduidenis; want al, wat in *Rusland* niet voor vermaak en grootheid wordt aangelegd, is inderdaad arm. *Petersburg* noemt de reiziger de ſchoonſte ſtad der wereld, en den eersten indruk, welken zij bij het intreden maakt, onbeſchrijfbaar. Het is PETER's bedoeling te buiten gegaan, dat *Petersburg* zoo groot werd door den toevloed van vreemdelingen, dat de handel van zijn eigen Rijk daarbij zoude afgekort worden. De reiziger meent, dat *Ruslands* inwendige toeſtand deszelfs vermogens en wasdom tegenwerkt, en de ſtaatkunde niets van hetzelve te vreezen heeft. De redenering hieromtrent is belangrijk en laat zich hooren. In *Rusland* zijn ſlechts twee ſtanden: adel en ſlaven. De bezittingen van en-

kele perfonen zijn van eene voorbeeldelooze uitgebreidheid; maar ook de vertooning van grootheid is daaraan geëvenredigd, althans er niet beneden. SCHEREMETOFF liet, bij ALEXANDER's krooning, den weg uit de hoofdftad naar zijne landgoederen (100 werften, 22 uren gaans) met lichten bezetten, ten gevalle der 10,000 gasten, die hij op dit feest genoodigd had. Hij bezit ten minfte 125,000 flaven. Van deze menigte lieden worden er gemeenlijk 6000 gebruikt tot huisfelijke dienften. [De Schrijver is zeer belangrijk over het *Rusfifche* flavenwezen.] Vier foorten van flaven. De beambten des Gouvernements worden flecht beloond; vandaar, dat alles veil is voor fooijen, en, zonder deze, geen regt of veiligheid in *Rusland* te krijgen is, gelijk twee fterkfprekende anekdoten bewijzen. In alle werkzaamheden van ftaat heerscht losheid van beginfelen. Veel beoefening der fraaije kunften in *Petersburg*; maar lieden van wetenfchappen en letteren door die van den hoogeren ftand niet zeer geacht. Die voor geene broodwinning behoeven te zorgen, worden ook flecht opgevoed. Maar het vrouwelijk geflacht wordt bij de opvoeding met eene mate van oplettendheid behandeld, die juist het tegendeel is van de verwaarloozing der andere fekfe. Er zijn vele liefdadige inrigtingen in *Petersburg*.

Kort Verflag van den zwaren Brand te Paramaribo, Hoofdplaats der Kolonie Suriname, op den 21 *Jan.* 1821 *voorgevallen. Benevens eene Kerkelijke Redevoering, uitgefproken den eerften Zondag na deze ramp, door* H. UDEN MASMAN, *Predikant bij de Hervormden aldaar. Te Amfterdam, bij* G. S. Leeneman van der Kroe. 1821. *In gr.* 8*vo.* 39 *Bl. f* :-7-:

De algemeene inhoud van dit ftukje is reeds bekend, en wij gevoelen geene roeping om daaromtrent in bijzondere befpiegelingen te komen. De befchrijving, hier van den brand gegeven, laat ons in het onzekere omtrent den oorfprong, zelfs omtrent het huis, waar hij allereerst is ontftaan, en maakt ook van de brandfpuiten, welke in het moederland bij zulke gelegenheden eene groote rol fpelen, geen verder gewag, dan dat derzelver bepaald verblijf mede is afgebrand. Omtrent den voortgang, daarentegen, is de fchrijver zeer naauwkeurig; zoodat men, met eenen goeden platten grond in de hand, en nog beter met eigene kennis van de gelegenheid

der stad, den loop der verwoesting zeer juist zou kunnen nagaan. Het omverhalen van nog niet aangestokene gebouwen schijnt eindelijk wel het middel geweest te zijn, waardoor de voortgang werd gestuit. Zoodat er van de 1382 huizen, benevens driemaal zoo vele achtergebouwen, en vele openlijke gestichten, zekerlijk een goed deel, maar toch niet alles, in het geheel 400 gebouwen zijn afgebrand, en de schade berekend wordt op *f* 8,000,000 aan deze, en nog *f* 3,000,000 aan goederen, benevens *f* 5,000,000 aan papieren, te zamen *f* 16,000,000. Eene verschrikkelijke som, bij welke de alhier ingezamelde penningen, schoon men daarover nog al tevreden schijnt, bijna geheel verdwijnen. Ondertusschen is het toch ook alles welligt geen zuiver verlies; daar althans bij het verloren gaan van kustingbrieven enz. veelal moet ondersteld worden, dat de schuldigen oneerlijke lieden zijn, en dan zelfs gemaakt immers het voordeel slechts in andere handen.

Achter dit welgeschreven verslag, waarin wij slechts hier en daar een woord vonden, dat ons vreemd luidde, zoo als *singels* voor pannen of tegels, volgt de leerrede van den Eerw. MASMAN, niet met het oogmerk vervaardigd om ooit het licht te zien, maar in een kort, woelig en aandoenlijk tijdsbestek bijeengebragt, om, volgens opwekking van de Regering, *zich en de gemeente ootmoedig voor den Allerhoogsten te vernederen, en Hem openlijk te vereeren.* Hij bezigt daartoe Luc. XIX: 41 als tekst, en spreekt met waardigheid en warmte, tot stichting, bemoediging en vertroosting. Op de verdeeling en orde, ja, zou men aanmerkingen kunnen maken; ook schijnt op eene enkele plaats een gebrek in de woordvoeging te zijn, dat ligtelijk hersteld ware, zoo de auteur zelf de uitgave had bezorgd. Doch wie ziet hierop in dusdanige omstandigheden? Wij gelooven gaarne, dat de voordragt veel uitwerking heeft gedaan, en lazen zelve het stuk met genoegen. Ondertusschen hangt zijn Eerw. een klein tafereeltje op van de Paramaribosche zeden, dat wij wel niet voor een *locus communis* of gewone uitdrukking van geestelijken ijver zullen moeten opvatten, maar integendeel met een treurig en zorgvol oog aanschouwen. Wij wenschen hartelijk met den prediker, dat deze en andere tuchtigingen, in den gezonden zin dezes woords, tot bekeering zullen leiden, gelijk wij ons met hem in het heil verheugen, dat der kolonie nog overgebleven is. Moge ook zijne leerrede het een en ander nog verder bevorderen!

Jaar-

Jaarboeken van het Koningrijk der Nederlanden, *door* MARTINUS STUART, *Geschiedschrijver des Rijks.* 1815. *IIde Stuk.* 1816. *I—IIIde Stuk.* *Te Amsterdam*, *bij* E. Maaskamp. 1819 *en* 1820. *In gr.* 8*vo.* *f* 14-1-:

De Heer STUART blijft onvermoeid voortgaan in zijnen voor Schrijver en Lezer meer nuttigen dan aangenamen arbeid eener verzameling van echte stukken, algemeene en plaatselijke voorvallen en bijzonderheden, sedert de schepping van ons Koningrijk in *Nederland* voorgevallen. Men gevoelt, dat zulk een werk, minder dan eenig ander, voor ontleding of uittreksels vatbaar is. Wij zullen dan ook slechts kortelijk van deze onderneming zeggen, dat dezelve in eene *arithmetische progressie* schijnt uitgebreider te worden, (het jaar 1814 had één, 1815 heeft twee, en 1816 drie stukken; wij twijfelen echter, of de voorraad voor 1817 vier stukken zal opleveren) en den voornaamsten inhoud der voor ons liggende vier stukken opgeven. Gelijk het eerste stuk van 1815 de *buitenlandsche* betrekkingen van den Staat en de wonderbare uitkomst van het lot van *Europa* bevatte, zoo is dit tweede geheel aan de *binnenlandsche* zaken toegewijd, behelzende vooreerst alles, wat tot herziening, vaststelling en invoering der Grondwet voor het geheele Koningrijk der *Nederlanden* gebeurd is; die Grondwet zelve; de plegtige inhuldiging, en den eed des Konings op dezelve; de buitengewone Vergadering der Staten-Generaal te *Brussel*, en het begin der gewone in '*s Hage*; de overeenkomsten met *Groot-Brittanje* wegens de afgestane of nog terug te ontvangene Volkplantingen: voorts allerlei binnenlandsche beschikkingen, (vooral het belangrijk Reglement op het hooger onderwijs, en de daarop gevolgde benoemingen) en eindelijk letterkundige berigten wegens onderscheidene geleerde Genootschappen; waarop dan zeer gepastelijk volgt al hetgene betrekking heeft tot de *terugneming* (vooral niet *teruggave*) der onderscheidene voorwerpen van kunst en wetenschap, in 1795 en later door de *Franschen* uit *Nederlandsche* Kabinetten, Kerken enz. weggeroofd; eindelijk nog eenige gemengde berigten.

Het jaar 1816 begint met de gelukwenschingen, toebereidselen en plegtigheden van het huwelijk des Kroonprinsen met de Prinses van *Rusland*, en al de feesten, daartoe betrekkelijk,

rijk, te *Petersburg*, te *Berlijn* en in geheel *Nederland*. Daarop volgen de buitenlandsche betrekkingen met de *Fransche* ballingen, met NAPOLEON; de gesteldheid van zaken in *Frankrijk*, die nog altijd woelig bleef; de oorlog met de *Barbarijsche* Mogendheden, en de doorluchtige overwinning op den 27sten Augustus; alsdan een uitvoerig verslag van de tweede en grootere helft der merkwaardige Zitting van de Staten-Generaal, waarin onder anderen voorkomen: de wetten op de indirecte belastingen (bij den oorsprong te heffen), op de Convooijen en Licenten (het geheel nieuwe stelsel en Tarif, waarmede de wet van 1725 werd afgeschaft); het verbod van buitenlandsche Negotiatiën, zonder bijzondere vergunning des Konings; de nieuwe wet op het Muntwezen, en die van *vijfhonderd gulden* op het aantasten en beleedigen van vreemde Mogendheden. Men ziet dus, hoe belangrijk alle deze onderwerpen waren, en dat dezelve, de gewigtigste belangen van den Staat betreffende, natuurlijk een groot gedeelte des eersten deels van 1816 moesten beslaan, waarbij nu nog komen de raadplegingen in de nieuwe Zitting, te *Brussel* geopend, over het *budget* van 1817, het voorstel van den Heer PIJCKE, tot verbod van den uitvoer van granen, enz. — In het tweede stuk van 1816 vinden wij de Ordonnantiën van Z. M., gedeeltelijk door de genomene besluiten der Staten-Generaal veroorzaakt, onder anderen op het patentregt, de indirecte belastingen, in- en uitgaande regten, de oprigting der militaire school te *Delft*, en andere beschikkingen wegens den dienst, enz. Vervolgens ontmoeten wij hier alles, wat behoort tot de overneming onzer Volkplantingen in Oost- en Westindiën. — In het derde stuk des meergemelden jaars vinden wij de maatregelen der Regering omtrent de fabrijken, het *monopolie*, aan de nieuwe, zoogenoemde kunst-*cement*fabrijk verleend; het Reglement op de inrigting van het hooger onderwijs in de Zuidelijke Provinciën, waarbij de drie Hoogescholen van *Gent*, *Leuven* en *Luik* worden ingesteld; dat omtrent het onderwijs in de *Latijnsche* scholen, op de kweekschool voor onderwijzers te *Haarlem*, de herstelling der Akademie van Wetenschappen en fraaije Kunsten te *Brussel*, en het verslag van den Commissaris-Generaal voor het openbaar onderwijs, werkzaamheden, die van een' voorbeeldigen ijver onzer Regering voor de vorming en opleiding des opkomenden geslachts tot kundige en verstandige staatsburgers, en het bevorderen der kunsten en wetenschappen in 't algemeen, ge-

getuigen; terwijl, omtrent dien zelfden tijd, een *Duitsch* Vorst het studeren aan allen, die niet *van Adel*, of *zoons van gestudeerden*, waren, ontzeide! — De Schrijver vermeldt vervolgens kortelijk nog de werkzaamheden aller geleerde Genootschappen, en den voortgang der kunsten in 't algemeen in ons Vaderland, gedurende 1816, en gaat alsdan tot de kerkelijke zaken over. Wij vinden hier dan het algemeene Reglement op het beheer der Hervormde Kerk in het Koningrijk der Nederlanden, de tegenstribbelingen daartegen door de klassis van *Amsterdam*, de opening van de eerste Nationale Synode, het Reglement van kerktucht bij de Hervormden, en meer andere beschikkingen van dien aard. Het boekdeel eindigt met de beschrijving der buitengemeene weêrsgesteldheid, door plasregens, overstroomingen en een' schier voorbeeldeloos kouden zomer, welke den oogst deed mislukken, en gelegenheid gaf tot groote armoede, doch ook op nieuws tot betoon van de weldadigheid der Natie.

Men ziet dus, dat dit werk een uitvoerig *Repertorium* blijft, niet alleen van de besluiten der Wetgevende Magt, de daden der Regering en de staatkundige voorvallen, maar ook van andere merkwaardigheden, in dit Koningrijk, of in betrekking tot hetzelve, voorgevallen, (waaronder ook de dood van beroemde mannen behoort) natuurlijk geschikt noch bestemd voor eene gezette doorlezing, maar tot raadpleging, waartoe ook iedere Afdeeling met een goed Register voorzien is.

Bijzonderheden uit de tijden der Omwenteling, gedeeltelijk ten onderwerp hebbende den toestand en de betrekkingen van Nederland in het jaar 1798; als ooggetuige bijeenverzameld door LOMBARD DE LANGRES, *in der tijd Afgezant van het Fransch Directoire bij de Bataafsche Republiek. Uit het Fransch vertaald. Te 's Gravenhage en Amsterdam, bij* de Gebroeders van Cleef. 1820. *In gr. 8vo. IV en* 423 *Bl. f* 3-5 : :

Wij ontvangen hier een boek, grootendeels in een' luimigen stijl geschreven, door een' zeer luchtigen, oppervlakkigen, doch tevens onmiskenbaar goedhartigen *Franschman*, een gewezen lid der Regtbank van *Cassatie*, en Afgezant van het *Fransche* bij het *Nederlandsche* Uitvoerende Bewind, na de Om-

Omwenteling van 12 Junij 1798, tot kort vóór de landing der *Engelschen* in 1799. Nogtans bepaalt zich dit boek geenszins tot dat Gezantschap; maar deelt vele wetenswaardige bijzonderheden ook uit de vroegere jaren der Omwenteling mede, (meest in zoo verre die in verband stonden met den Schrijver) en zelfs uit de tijden des Keizerschaps; *Anecdoten*, die de Schrijver gelegenheid had, bij de bronnen op te sporen. Er komen hier wel eenige dingen in voor, die men gereedelijk zou *kunnen* missen; b. v. de *Latijnsche*-jongensgrap van den Schrijver, die met een geestelijk gewaad in een' biechtstoel gaat zitten, en zoo de geheime geschiedenis eener vrouw afluistert, of andere *Latijnsche*-schoolstukjes, of zelfs de zoogenaamde *Hollandsche* Roman van FAUWEL en BEWERNE, die volstrekt niet de minste *locale* kennis van *Holland* onderstelt, en bijna als bewijs zou kunnen optreden, dat de Schrijver nooit in *Holland* moet geweest zijn: — dit alles behoort wel volstrekt in geen boek over de *Fransche* Omwenteling; maar het is toch zoo aardig, zoo luimig geschreven, dat men het, eens begonnen zijnde, achtereen wegleest, en niet gaarne zou missen. LOMBARD blijft altijd de held, en het middelpunt der Geschiedenis. Te *Langres* geboren, op de school te *Chaumont* onderwezen, doet hij ons den braven Geestelijke, Pater BARBE, hartelijk lief hebben; doch, uit deze school te *Parijs* gekomen, welke tooneelen openen zich dáár! Wij zien de gruwelijke September-moorden, den deugdzamen BARBE naauwelijks aan den dood ontsnapt, den Schrijver zelv' in levensgevaar, en met moeite in het stadje *Villeneuve* voor een tijdlang beveiligd, doch, om de overal naar slagtoffers rondsnuffelende *Jacobijnsche* bloedhonden te ontgaan, naar zijne geboortestad *Langres* geweken, waar het nog vreesselijker toeging; naar *Villeneuve* teruggekeerd, en door ROBESPIERRE's val van eene onophoudelijke, doodelijke beklemdheid, die hem bijna tot zelfsmoord gebragt had, verlost. Vervolgens kwam hij in het Departementaal Bestuur der *Opper-Marne* te *Chaumont*, en werd daarna (zoo als wij reeds gezegd hebben) lid van het Hof van *Cassatie*, en tusschenbeiden, door een zeer zonderling toeval, (indien al het hier, op een' vrij *romanesken* toon verhaalde geloof verdiene) Gezant in *Holland*. Eer wij onzen Schrijver daarheen verzellen, onthaalt hij ons nog op een aantal *Anecdoten*, sommige boertig, en blijken dragende van de kras-se onkunde der magthebbers onder het schrikbewind, (zekere

PIER-

PIERRE CHOPEMENT kwam in doodsgevaar, omdat men uit *Parijs* tegen verdachte perfonen, als *pierres d'achopement*, *fteenen des aanftoots*, gewaarfchuwd had) andere aandoenlijk, gelijk de Gefchiedenis van SOPHIA (bl. 188); andere, die met de *Franfche* Omwenteling niets gemeen hebben, en, zoo al niet waar, dan toch aardig uitgevonden zijn, zoo als van den oneerlijken *Jood*, door den Keizer van *Marocco* gefopt, enz. De Abt DE PRADT komt er beter af dan de Abt MAURY. Van PICHEGRU wordt, met vele omftandigheden, aangetoond, dat hij wel degelijk reeds in 1795 met den toen nog gebannen Koning geheuld heeft; maar hij was tevens zoo belangeloos, dat hij 100,000 kroonen, hem door de *Bataaffche* Regering aangeboden, toen hij in geene ruime omftandigheden was, weigerde. Het is zeker, dat hij zich in de gevangenis niet gedood *heeft*, maar vermoord *is*. Naar *Holland* werd LOMBARD voornamelijk gezonden, om den *Ex-Directeur* VAN LANGEN van het fchavot te bevrijden, hetwelk hij ook door de bekende *Amnestie* bewerkte, NB. door middel van aan de Reprefentanten *eene pijp te prefenteren* en zelf mede te rooken. (De *Franfche* Afgezanten hadden toen wel andere wapenen, dan pijpen tabak!) Hetgeen hij verder van *Holland* zegt, is doorgaans zoo befpottelijk, dat wij den Lezer en ons zelve zouden vervelen, met hem alle de onwaarheden en ongerijmdheden op te disfchen, die hier voorkomen. Dus flechts enkele ftaaltjes. Bij zwaren mist vallen fomtijds *drie- ja vierhonderd menfchen*, in ééne ftad en in éénen enkelen nacht, in het water, en verdrinken, (bl. 271.) In fommige ftreken van *Holland* (blijkens den zamenhang de *Zeeuwfche eilanden*) is het klimaat zoo moorddadig, dat men er op zijn veertigfte jaar voor oud gehouden wordt, bl. 270. (Heeft de Schrijver misfchien iets van *Batavia* hooren luiden?) In de ftreken, aan overftroomingen blootgefteld, *durft de inwoner zich naauwelijks aan den flaap overgeven*, en heeft dag en nacht eene fchuit aan zijn huis vastliggen, om te kunnen ontfnappen; dit gelukt hem echter niet altijd; (bl. 272.) Het oude vertelfeltje van het mesje, dat aan de zoldering der herberg wordt opgehangen, en van de daarop volgende fnijpartij, eene gewoonte, die misfchien vóór 60 of meer jaren plaats had, wordt hier als een nieuwtje weder opgewarmd, (bl. 276.) Elders verandert een meisje zoo lang *in 't openbaar* van begunftigde minnaars, en houdt gemeenfchap met hen, tot zij bij een' derzelven zwanger wordt;

dan

Dan wordt die gelukkige in zegepraal door geheel het dorp rondgevoerd. (Hier ligt zekerlijk weder het. *kweesten* ten grondslag, maar onkenbaar door de bijhangselen.) In *Noord-holland* hebben de menschen *twee huizen*, waarvan zij er een slechts *driemalen* in 't jaar openen. (Hier wordt eene *deur* tot *huis* gemaakt.) De goede man heeft *vrij wijn* boven de herbergen zien staan, en maakt daaruit op, *qu'on fait ici de vrai vin*, mits een uur te voren gewaarschuwd!!! De steden zijn met pillen bestraat, en met wijnkoopers en wijnhuizen ook (bl. 279); doch dit is eene figuurlijke uitdrukking, want de dokters en apothekers houden daarin, volgens hem, het werk hunner handen gezelschap; d. i. het krielt van *herstellers* der gezondheid, (en hier is misschien wel wat aan.) Tot onderhoud der wegen, werpt de Reiziger slechts geld in eene opene schaal, en die schaal wordt nooit bestolen. Men heeft dus geene tollenaars noodig, (bl. 286.) Van de *roode baaijen onderbroeken*, welke onzen Schrijver zulk een' weêrzin tegen de *Hollandsche* Schoonen inboezemen, (die waarlijk den lof van een' *Franschman* wel missen kunnen) zullen wij welstaanshalve niet spreken, zoomin als van den GRONDSMAAK der *Hollandsche* Regering, *die maakt, dat de Mogendheden met hetzelve handelen, als een Prins met een' burger*. Met *Frankrijk* hebben de Mogendheden in 1815 moeten handelen, als een *bestolene* met een' *Roover*, dat nog wat erger is; en had men slechts in 1713 met dien ouden gaauwdief, LODEWIJK XIV, zóo gehandeld, gelijk onze *burgerlijke* HEINSIUS wilde, dan zou men der wereld misschien veel bloed en tranen bespaard hebben.

De Heer LOMBARD DE LANGRES, bedenkende, dat hij zoowel *homme de lettres* als Afgezant is geweest, vlecht nu in zijn verhaal de reeds boven aangestipte, wat het *costuum* betreft, geheelenal mislukte vertelling van PAUWEL en BEWERNE in, twee halfwilde vrienden, die in den tweeden *Engelschen* Oorlog (1665—1667, blijkens de aanhaling van DE RUITER) in de duinen woonden. Onder de *historische* misslagen in dit verhaal is ook deze, dat BEWERNE, door een *Deensch* schip opgenomen zijnde, naar *Altona* gebragt wordt, hetwelk toen — nog naauwelijks bestond, althans nog geen' zeehandel dreef. Maar vijgeboomen in de duinen, boog en pijlen in de zeventiende Eeuw, en het voorbijloopen van *den Haag*, tot *Rijswijk* toe, wanneer men van *Scheveningen* een' dokter gaat halen, zijn nog wel wat erger,

(zoo als ook de Verraler reeds met een woord heeft aangemerkt.) NB. *Scheveningen* is (volgens dezen Afgezant, die *een jaar in* den Haag *heeft gewoond*) *voormaals een aanzienlijk dorp geweest, doch thans bijna geheel door de golven verzwolgen!*

Maar hoe komt het nu, dat, in weêrwil dezer tastbare onwaarheden, die ons elk oogenblik het boek met verontwaardiging doen sluiten, wij het telkens weder opnemen, en lezen tot het ten einde is? Door den stijl. Deze is luchtig, vloeijend, somtijds echt luimig en geestig, en draagt den stempel der welwillendheid en openhartigheid des Schrijvers, die menigmaal verkeerd kan gezien, ook menigmaal verkeerd gehandeld hebben, doch nooit opzettelijk heeft willen bedriegen; die zichzelven niet beter vertoont dan hij is, maar zeer dikwijls aan deugdzame, edele gezindheden regt laat wedervaren. Een enkel staaltje daarvan zal onzen Lezeren niet mishagen. Na zich verontschuldigd te hebben, dat hij, gelijk zoo vele anderen, in spijt van den eed, aan de Republiek gedaan, op de eerste aanvrage ook aan den Keizer den eed deed, gaat hij dus voort: „ Maar, omdat ik een zwak man geweest ware (ben), volgt daaruit, dat ik eenen man van moed geen regt zal mogen doen? Ja, onder allen was RIOLS de eenige, die den eed weigerde. Hij was een Republikein even als ik, die het niet veel ben; maar den eenen eed tegen den anderen te doen, hiertoe kon hij niet besluiten. RIOLS, van een ziekelijk gestel, had voor zichzelven en voor eene oude meid slechts 800 livres inkomsten, welke een klein erfgoed, dat tweehonderd uren van *Parijs*, als een kluizenaars verblijf, tusschen het gebergte begraven lag, hem opbragt. Zijn traktement was voor hem iets aanmerkelijks; hij zag zijn traktement niet meer. Zijne ambtgenooten, die zijne verdiensten achtteden en hemzelven beminden, konden hem niet bewegen. — RIOLS, bedenk u wel; RIOLS, gij loopt in uw verderf; RIOLS, gij hebt niets. — Ik heb niets, antwoordde RIOLS, ik heb niets! Dat is gaauw gezegd: ja wel heb ik iets; ik heb mijn geweten. Ik heb aan eene Republiek trouw gezworen, en ik voel mij niet sterk genoeg om trouw te zweren aan een' Keizer; ik ga naar mijne rotsen. — Hij ging er heen, want de meester joeg hem weg. Eene nuttelooze strengheid; het voorbeeld was niet besmettelijk."

Wil men weten, hoe onze Schrijver over de Ridderorden denkt?

denkt? men hoore! „Ondertusfchen heeft het van mij afgehangen, om ook eene tris van ordesteekenen aan mijnen overrok te kunnen dragen; en ik heb geene poging gedaan om met dien ftralenglans te fchitteren. Bij de eerfte uitdeeling der fterren van het legioen kon ik, als oud diplomaat, mijnen minister, den Heer DE TALLEYRAND, vóór mij doen opkomen. Te allen tijde heeft hij mij achting en zelfs welwillendheid betoond; hij zou mij zeker op de lijst gebragt hebben. SCHIMMELPENNINCK was groot-kanfelier, VAN DER GOES groot-tresorier van de *orde der reunie*. De eerfte had eenige genegenheid voor mij, de ander was mijn vriend; niets zou die Heeren gemakkelijker geweest zijn, dan uit het fchepel een mostaardkoren te mijnen behoeve te laten vallen. Voeg hierbij het teeken van de lelie, dat men voor niets weg gaf, dat van de gouden fpoor, hetgeen men voor drie ftuivers hebben kan, en dat van den Holfteinfchen leeuw, hetwelk voor drie blanken verkocht wordt; en ziedaar, de zoon van een' postmeester flonkert als een gefternte!"

Openlijk (en dit doet hem waarlijk eer aan) erkent deze gewezene Afgezant der *Franfche* Republiek de fchreeuwende mishandelingen, die zich reeds in 1798 het *Franfche* Beftuur tegen *Nederland* veroorloofde, en vergelijkt de opgelegde fchattingen met die, welke de *Turk* in zijne *pachaliks* doet heffen, verhaalt de ta looze kwellingen over *Vlisfingen*, de onbefchaamdheid der *Franfche* kapers, die onze koopvaardijfchepen in de zeegaten wegnamen, het kleeden en reeden des geheelen *Franfchen* legers, hetwelk men achtervolgens naakt hier heen zond, het vetmesten hunner Generaals, Oorlogscommisfarisfen, enz. (bl. 261.) Van den Heere VAN DER GOES, toenmaals Minister van buitenlandfche zaken, fpreekt onze Schrijver op den toon der grootfte hoogachting en der innigfte vertrouwelijkheid. (Maar wie of toch wel die *Oostenrijkfche* Minister is, dien de Heer VAN DER GOES door zijnen invloed en 's lands geld deed afdanken? THUGUT immers niet? Konden *wij* toen zoo iets doen?)

Bijzonder belangrijk is het laatfte gedeelte des boeks, de *Anecdoten* wegens BUONAPARTE, zijne komst aan 't bewind, den dood des Hertogs VAN ENGHIEN, 's Keizers regtsgeleerde kundigheden (hij had in eene provoost, uit verveling, de *Pandekten*, het éénige boek, dat daar toevallig was, beftudeerd), het huwelijk met MARIA LOUISA (door

het *Oostenrijksche* hof zelve gezocht, en aangeboden, iets, waartoe dat kabinet zeer wel in staat is, enz. In één woord; met al de gebreken, waarvan dit boek krielt, zal niemand zich de lezing van hetzelve beklagen. De vertaling is uitmuntend, en geen fabrijkwerk. Alleen merken wij op, dat *fablier*, voor LAFONTAINE gebezigd, (bl. 176), geen *fabelboek*, maar een *fabelboom* is, en te kennen geeft, dat die Dichter even zoo gemakkelijk en van zelve fabelen voortbragt, als b. v. een appelboom appelen. Natuurlijk moet dan ook de daarop volgende regel van den krombeen vertaald worden: dat het een *anecdotenboom* was.

HERMANNI BOSSCHA Poëmata &c. D. I. *Latijnsche Gedichten van* HERMAN BOSSCHA, *uitgegeven door deszelfs Zoon* PETRUS BOSSCHA. *Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. 1820. *In gr. 8vo. f* 2-:-:

De Heer P. BOSSCHA heeft den minnaren der oude Letterkunde eenen aangenamen dienst bewezen, door de Latijnsche gedichten van zijnen waardigen Vader in het licht te geven. De Vader, die dat voornemen had opgevat, en ongeveer halfweegs gevorderd was in het herzien en bijeenverzamelen zijner gedichten (pag. 78), werd door den dood verhinderd daarin voort te gaan. De Zoon draagt dezelve op aan zijne twee Broeders, in eene aandoenlijke en welgestelde aanspraak. Jammer, dat die aanspraak door eenige drukfouten ontsierd wordt. Hierop volgt eene voorrede van den Schrijver zelven, welke veel wetenswaardigs bevat. Het waren ons dierbare woorden, omdat het de laatste woorden zijn van eenen man, die, in de beoefening der letteren, tot eer des vaderlands, grijs geworden, verklaart, dat de Latijnsche poëzij niet uit dien algemeenen band der oude wetenschappen kan gerukt worden, zonder dat alle er door benadeeld worden. De jeugd van BOSSCHA viel in eenen tijd, toen deze studie in groote eere was. BURMANNUS SECUNDUS leefde nog; WETSTEIN, VAN ROIJEN, SCHRADER, VAN SANTEN, DE BOSCH en RUARDI bloeiden. Tijdgenooten van BOSSCHA, VAN KOTEN, NODEL, VAN OMMEREN en anderen, traden in dezelfde loopbaan, en gaven proeven hunner vorderingen in 't licht. BOS-

SCHA

BOSSCHA wachtte daarmede wat langer, en 's mans *Musa Daventriaca* was, gelooven wij, zijne eersteling. De gedichten, tot staatkundige gevoelens en verdeeldheden betrekking hebbende, die in de *Musa Daventriaca* voorkomen, zijn hier wijsselijk weggelaten. De minste zijn op Amsterdamschen bodem voortgekomen, waar het in het verkeer met H. DE BOSCH, voor iemand, die de Zanggodinnen kende, onmogelijk was te zwijgen. De gedichten van den Heer BOSSCHA zijn in twee afdeelingen gesplitst, van welke de eerste *Caelia sive lusus juveniles* behelst, de tweede *Adultioris aetatis carmina*; beide naar het voorbeeld van de meeste aanzienlijke Dichters. Wij zeggen ons oordeel alleen met deze woorden: BOSSCHA was ook als Latijnsch Dichter zijns waardig, en heeft den roem van ons vaderland in dit vak staande gehouden. Het is hier de plaats niet, en het vereischt een te lang betoog, om dit door beredeneerde voorbeelden te bevestigen. Wij hebben gegronde hoop, dat den verdienstelijken man eene waardige hulde zal worden toegebragt in de geschiedenis der Latijnsche Dichteren van de Nederlanden; gelijk de Heer HOEUFFT hem die hulde reeds heeft toegebragt in den *Parnassus Latino-Belgicus*, door het volgende Epigram:

Sic opere in medio me deseris, optime BOSSCHA!
Materiem invita te mihi dasque novam.
Nempe jaces, et, quos vivo tibi spargere vati
Speraram, flores jam tumulatus habes.

Bloemlezing uit de beste Schriften der Nederlandsche Dichters van de 13de tot en met de 18de Eeuw; door L. G. VISSCHER. *I/le Deel. Te Brussel, bij* F. J. Hublou. 1820. *In gr. 8vo.* 227 *Bl. f* 2-8-:

De Hoogleeraar SIEGENBEEK heeft eenen wezenlijken dienst aan de Nederlandsche Letterkunde bewezen, door de uitgave van zijne *Proeven van Nederduitsche Dichtkunde uit de zeventiende Eeuw.* De uitgezochte dichtstukken, welke hij ons in dezen bundel mededeelt, hebben alle eene meerdere of mindere waarde; men kan dezelve, ook nog heden, met genoegen lezen, en verscheidene dezer gedichten hebben

zelfs

zelfs eene voortreffelijkheid, welke hen boven den tijd verheft, en de bewondering der latere nakomelingschap ten volle waardig maakt. Die bundel is eene wezenlijke bloemlezing. Zoo men er eene aanmerking op wilde maken, zoude men misschien kunnen zeggen, dat er uit dien hof van dichtstukken van de 17de Eeuw misschien nog wat al te veel bloemen uitgelezen zijn. Dan, het is hier de plaats niet, onze gedachten dienaangaande nader te ontwikkelen.

Zoo loffelijk en nuttig de onderneming van den Leydschen Hoogleeraar was, zoo vreemd en ondoelmatig kwam ons die van den Heer VISSCHER voor. De verzamelaar der Bloemlezing, waarover wij hier handelen, biedt ons, voorwaar, in dit eerste Deel, alles behalve bloemen aan; verre het grootste deel der dichtstukken, welke hij hier levert, zijn eer distels, waarop het oog met ongenoegen nederziet. Het is niet mogelijk, dezelve met vermaak te beschouwen, evenmin als men eenige aangename gewaarwording zoude kunnen hebben uit de lezing van onze oude Kronijkschrijvers. Het verwondert ons derhalve geenszins, dat de verzamelaar geene ruimere inteekening heeft ontvangen; zijne klagte dienaangaande is ongegrond: niemand toch laat zich gaarne distels voor bloemen in de handen stoppen; en hij had zelf behooren te weten, eer hij zich ten uitgever maakte van gedichten, die in den nacht der vergetelheid bedolven zijn en bedolven verdienen te blijven, dat daarin niets aantrekkelijks, niets bekoorlijks was te vinden voor het tegenwoordig Nederlandsch publiek, hetwelk op keur van goede dichtstukken, als het ware, verlekkerd is. Deze aanmerking heeft alleen betrekking tot dit eerste Deel, bevattende de zoogenaamde bloemen uit de Dichters, die vóór de vermaarde 17de Eeuw bloeiden, met name: J. VAN MAERLAND, MELIS STOKE, ANNA BIJNS, CORNELIS VAN GHISTELEN, KAREL VAN MANDER, COORNHERT, SPIEGHEL, EVERART SIÇERAM en verscheidene andere minbekende Rijmelaars; want zij verdienen waarlijk den edelen naam van Dichters niet. Het boek valt voor ons open op bladz. 193. Aldaar deelt ons de verzamelaar een proefje mede uit eene oude Nederduitsche vertaling van den *Razenden Roeland* van ARIOSTO, door zekeren EVERART SICERAM, Juwelier te Brussel, uitgegeven te Antwerpen in 1615. Men besluite uit dit proefje gerustelijk tot de overige bloemen, welke deze Bloemlezing bevat:

Wacht

Wacht u van die gefriseerde Adonis, die in de blom
Van hun ieugdige iaren, soo gelobt gaen en gestreken;
Want als een vier sijn sij van stroy, eenen lichten drom.
Dat uyt blust (kleyn van stoffe, eert wel is ontsteken.
Gelijck den hase wort vervolcht van den iager dom
Door hitte door coude, door grachten, door beken.
Voorts maect kleyn werck van die hem laet verrassen,
Alleen den vluchtenden haes sijn moeylijcke passen.
Soo doen oock dese vreijers (hout sterck) alsoo langhe
Als ghij hun lusten breydelt, en ongesien hout u kaert;
Beminnen, eeren sij u, en dienen alsoo stranghe
Als toestaat die hem dienstbaer maeckt tot gepaert:
Maer plucken sij de palme (laes) ghij valt in bedwanghe
En van vrouwe die ghij waert, maeckt ghij u een maert.
Want ongeoorlofden toelaet, liefsverſmaehting, doet
En te veel vrijheyt (out spreecwoort) verachting, broet).

Ware het niet, dat wij vreesden onze lezers te zeer te zullen vervelen, wij zouden hun een groot aantal dergelijke, alleronaangenaamst riekende bloemen uit dezen bundel kunnen aanbieden.

Wat de verzamelaar eigenlijk bedoeld hebbe met deze uitgave, valt moeijelijk te begrijpen. De gedichten, die hier voorkomen, zijn, voor verre het grootste gedeelte, van alle dichterlijke waarde ontbloot; de bundel wordt dus zeer oneigenaardig eene *Bloemlezing uit de beste Nederlandsche Dichters*, genoemd. Wij zouden onzen naburen een zeer slecht denkbeeld van onze Dichtkunst geven, indien wij hun deze gedichten als bloemen, als het beste uit de werken onzer Dichters, wilden opdisschen. Wij protesteren met allen nadruk hiertegen; wij hebben in onzen dichthof andere bloemen, die beter rieken, en kunnen ons hier, voor het begin, beroepen op de keurige verzameling van den Hoogleeraar SIEGENBEEK; terwijl wij voorts, van de Dichters der tegenwoordige Eeuw, er zouden kunnen opnoemen, wier voortbrengsels in schoonheid voor geene anderen van vreemden bodem behoeven te wijken. Maar juist deze schoone bloemen vinden wij hier niet, en wij zullen die waarschijnlijk in de volgende Deelen, waarmede de ongelukkige Inteekenaars bedreigd worden, ook niet aantreffen. Ziehier onze redenen.

De bloemen uit de schriften der Dichters van de 17de Eeuw zijn met zooveel smaak bijeenverzameld door SIEGEN-

GENBEEK, wiens bundel in de handen is van elk, die Nederduitsch leest en de Nederduitsche Dichtkunst bemint, dat het niet waarschijnlijk is, dat de verzamelaar van den tegenwoordigen bundel iets beters uit die schriften zal kunnen te voorschijn brengen. Men kan dus van dien kant niets anders verwachten dan eene herhaling of nadruk der reeds uitgekipte gedichten, of eene nalezing van hetgene door den Leydschen Hoogleeraar vergeten mogt zijn. In beide gevallen is het te vreezen, dat de verzamelaar, na den keurigen arbeid van SIEGENBEEK, een onnut werk zal verrigten.

Maar de onderneming van den Heer VISSCHER strekt zich ook nog uit tot de Dichters van de 18de Eeuw. De bloemen, welke uit de menigvuldige dichtkundige voortbrengsels van dat tijdvak te lezen, te verzamelen zijn, kunnen waarlijk niet zeer groot in getal wezen; want hij, die met den staat onzer Dichtkunst eenigzins bekend is, weet, dat de 18de Eeuw, over het algemeen, arm is in voortbrengsels van uitstekende dichterlijke waarde. Wij zeggen, *in het algemeen*; want wij erkennen gereedelijk de groote verdiensten van de VAN HARENS, de FEITHEN, de BILDERDIJKS en de LANNOYS, en wij weten zeer wel, hoe vele bloemen er uit hunne schriften te lezen zouden zijn. Maar jammer is het, dat het heilig regt van eigendom, waarop de Heer VISSCHER gewis even min als iemand anders inbreuk zal willen maken, hem zal beletten, die bloemen in zijnen bundel op te nemen; en distels, gelijk hij ons in dit eerste Deel geleverd heeft, kunnen wij wel ontberen.

De eer der natie vordert, dat men zich openlijk verklare tegen het oordeel, dat, inderdaad, door deze onnutte verzameling, over onze Dichtkunst, die zulk eenen trap van volmaaktheid bereikt heeft, geveld wordt; het is die Dichtkunst schandvlekken, wanneer men gedichten, als in dezen bundel voorkomen, voor *bloemen* opdischt.

De verzamelaar laat het eerste Deel voorafgaan door een *Geschiedkundig Overzigt der Nederlandsche Letterkunde in de 13de, 14de, 15de en 16de Eeuw.* Wij hebben hierin niets aangetroffen, hetwelk uit de schriften van VAN WIJN, KOPS, DE VRIES en anderen niet reeds aan elk bekend is; en de wijze van voordragt, de éénige verdienste, waardoor zich deze arbeid kan onderscheiden, is niet van dien aard, dat zij een hoog denkbeeld van den smaak en de taalkennis des verzamelaars kan doen opvatten. Men oordeele uit het begin, het-

hetwelk aldus luidt: „ *Even zoo* als de oorsprong van gehee„ le *volken* en *natien* gewoonlijk met eenen ondoordringbaren „ sluijer bedekt is, liggen ook de eerste *schreden* eener taal „ niet zelden in eene *zee* van nevelen gehuld," enz. Wie in deze dagen zoo kan schrijven, een werk met zulk eene tegen alle regelen van taal en stijl aandruischende zinsnede, kan beginnen, doet, naar ons oordeel, beter, zich niet te bemoeijen met het uitgeven van schriften, die noch tot eer der natie, noch tot roem van den verzamelaar kunnen verstrekken. SICERAM had gewis beter gedaan, zoo hij zich te Brusfel had bezig gehouden met het zetten en schoonmaken van juweelen, dan met het overbrengen der schoone verzen van ARIOSTO in de allerellendigste Nederlandsche rijmelarij; en de Heer VISSCHER, die ook te Brusfel woont, en die in zijne voorrede berigt, dat zijne onderneming eigenlijk geene speculatie is, zoude, naar ons inzien, ook beter gedaan hebben, zich tot den dagelijkschen arbeid van zijn beroep of ambt te bepalen, dan zich tot een verzamelaar te maken van distels, die hij voor bloemen uitvent.

Jeugdige Gedichten van G. OUTHUYS. *Te Franeker, bij* T. J. Tuinstra. 1820. *In gr. 8vo. XII en 172 Bl. f* 2-8-:

„ Als men mij slechts het *veniam* schenkt, en de *laus*, die „ ik zelfs nu nog door mijne Muse nooit verdienen kan, ge„ heel achterhoudt, heb ik alle reden, om mij over het uit„ geven van dit bundeltje geenszins te beklagen." Wie zoude zulke heusche pretensie niet met heuschheid beantwoorden? Recensent wil althans niet anders, dan Do. OUTHUYS, dien hij hier voor 't eerst ontmoet, tevreden stellen, en, wat hem betreft, betuigen, dat deze *Gedichten* naar de vervulling der op meerdere gegevene hope hem doen verlangen. Wie zoude het ook in zijn hart durven hebben, om iemand het genoegen te bederven, van zelf een blijvend gedenkteeken te stichten van hetgene hij, in de onbewolkte dagen zijner jeugd, van zijn 15de tot zijn 22ste jaar, deed? want OUTHUYS nadert nu reeds het vijfde kruis, en deze Gedichten, zegt hij zelf, die echter nooit over zichzelven tevreden is, zijn meer dan bloote rijmeltaal. Met zijnen Kerkeraad den Koning begroetende, wilde hij die ontmoeting

vereeuwigen voor hem en zijne dorpelingen, door vrijheid te verzoeken, om dit bundeltje, met welks uitgave hij (hoe ongelukkig kan somtijds zelfs een *man* worden!) zoo lang was *zwanger* geweest, aan hem te mogen opdragen; en dit is hem dan ook terstond gelukt. Het spijt ons wel, dat Do. OUTHUYS, die als kind reeds verzen maakte, wiens jeugdige Zangster meer dan rijmeltaal sprak, wiens uitspanning blijft, de bazuin van het *Evangelie*, nu en dan, met de luit van THALIA te verwisselen, zelf bekent, dat hij *nu nog* zoo weinig is vooruit geraakt, dat hij *nooit*, *in dit vak*, *lof kan behalen*; maar ons dunkt, dat kan bijna het geval niet wezen, als wij deze jeugdige Gedichten laten gelden, wat ze waardig zijn. Zoo de bewijzen komen, die hij leveren *gaat*, dat hij voortgegaan is met de beoefening der poëzij, zal hopen we, onze gunstige verwachting bevestigd worden. Maar, laat ons niet te veel rekenen op een' tweeden bundel van latere Gedichten: want vooreerst is de Predikant van *Minnertsga* een man van veelvuldige letterblokkerijen, niet van de gemakkelijkste soort, en bevracht met levenszorgen; en, ten andere, het hangt van sommige uitzigten af, die hem, gelijk zoo vele anderen, geheel kunnen mislukken, wiens lot bijna altijd eene gestadige worsteling was met gedurige tegenkantingen en teleurstellingen. Nu, zoo lang als de man nog leeft, die er in 1793 al zoo bleek uitzag, maar wiens wangen toch het oogverrukkend hagelwit der zachte leliebladen evenaarden, (adres aan *Fyllis*, bl. 72) en wien nu het leliewit reeds op den schedel dreigt te komen, (Voorrede, bl. 7) is er toch hoop.

En dan houden we ons verzekerd, dat wij door *geen rund*, *noch geen lam*, *dat nu blaat of dat loeit*, zullen gestoord worden, en dat *geen geklemd beekje zal spoeden op fulpenen voetzolen*. Ook gelooven en hopen wij niet, dat Domine, even als toen hij zijne intrede deed in een Studenten-dichtgezelschap, nu nog *Jehovah's liefde* zal verkondigen, *die den Godmensch aan het kruis hechtte voor doemelingen*; want, zie! al tilde hem dan de gunst van die oude Tantes, die nu geërgerd zijn mogen over den Student, die *hare malle fabelgrollen telgen van den donkren tijd* noemt en bij *rottenkruid* vergelijkt, (bl. 74) ja al verhief hem ook dier *mannen* gunst, die zoo menig Domine, tot teleurstelling van zoo vele verdiensten, kan opheffen, nog zoo hoog in eere, dan zouden wij toch *foei!* zeggen. Wij gelooven verder

der niet, dat Dö. OUTHUYS, tot *God* biddende, aan *der Goden heerlijk bruiloftsfeest* (en, hoe heerlijk *de kelen der Serafs* maken daar *muzijk!*) zal denken, (bl. 88) of, ons wijzende op het einde onzes geloofs, toeroepen: „Dan heerscht ge, als eens konings zoon, met uw broeder, op zijn troon, om zijn *bloedvergieten*," (bl. 95.) Dit gelooven wij niet, omdat deze *jeugdige Gedichten* daartoe reeds te veel uitmuntends boven eene menigte van dien naam behelzen, en zich, zelfs niet als jeugdige Gedichten beschouwd, van vele zijden gunstig aanbevelen.

Geene geringe waarde ontleent deze bundel van hetgene aan de nagedachtenis der Hoogleeraren SCHEIDIUS, H. A. SCHULTENS, BROES en HOLLEBEEK is toegewijd, en hetgene ieder, wien die nagedachtenis dierbaar is, met dank en lof van OUTHUYS ontvangen zal. Verder vindt men hier nog 35 min of meer uitvoerige stukjes van onderscheiden aard en waarde, van welke niet weinige aan de *Liefde* zijn toegewijd; vier navolgingen van HORATIUS, en eene van OVIDIUS; eene *Romance*; twee voor *Vriendenrollen*; een gelegenheidsvers aan 's Dichters *ouders, op hunne zilveren bruiloft*; drie, naar aanleiding van gewijde of ongewijde geschiedenis, en voorts *op den dood van een Vriend; van een Zoontje eens Vriends*; de *Lente*; het *Landleven*; de *Nacht*; de *Morgen*; het *Genoegen*; de *ware Adel*; het *Geweten*; *Klagt van Mycon*; (geestelijk gezang) en de *Vriendschap.* Wij durven den lezer verzekeren, dat hij hier niets zal aantreffen, dat des jongelings aanleg tot een' waardigen wedijver in de baan des dichterenroems niet gunstig bewijst, en niet, zoo als wij te kennen gaven, tevens bewijst, dat het wel zeer te bejammeren zijn zoude, indien het zoo naar waarheid, als nederig, van OUTHUYS gezegd ware, dat *de Man nooit, als Dichter, lof kan behalen*, dien toen niet alleen de Jongeling verdiende, maar die *nu nog* — en dat zegt, na zoo veel tijdsverloop, en bij de thans billijke onvoldaanheid met het middelmatige, wat meer — aan deze *Jeugdige Gedichten*, over het geheel, niet mag onthouden worden.

Het

Het Morgenrood. Met Bijdragen van E. EHRENBERG, F. STRAUSS, FANNY TARNOW, LOUISE BRACHMANN, O. H. GRAAF VAN LÖBEN, *en anderen. Uitgegeven door* A. GEBAUER. *Te Leeuwarden, bij* Steenbergen van Goor. 1820. *In gr. 8vo.* 243 *Bl. f* 2 - 10 - :

Wie zoude, op den titel afgaande, niet meenen, dat het *Morgenrood* het hoofdonderwerp in dit boek ware, en de *Bijdragen* der genoemden eene toegift behelsden? Doch van het Morgenrood ziet men verder niets, dan op het titelblad, en de Vertaler had wel eens de reden dezer benaming mogen opgeven. Die anderen, behalve de genoemden, die Bijdragen geleverd hebben (*tot?*), zijn de oorspronkelijke Uitgever, de Barones DE LA MOTTE FOUQUÉ, HEILMAN en C. W. SPIEKER.

Elk zijn smaak; en den Vertaler eens toegestaan, dat men hier woorden van eenen zuiver godsdienstigen zin en eene blanke deugd vindt, oordeelt Recensent echter, dat de titel van het boek en de genoemde namen, hoe zeer de Vertaler zegt, dat een en ander aanbeveling genoeg is, en menigeen, juist daardoor, zich voor dit werkje moge laten innemen, niet veel meer zijn, dan een rijk beschilderd uithangbord, maar — dat eene misleidende begeerte opwekt. Het is ons en anderen zoo gegaan. Hoe veel goeds men, overigens, hier vinde, de vertaling was waarlijk wel geene behoefte, dan misschien voor de schrijfjeukte, of....

Men treft hier twintig stukjes aan, van zeer onderscheidene grootte en waarde: van GEBAUER heeft men er zes; I. *De Liefde.* V. *Niet hier, daar boven is ons Vaderland.* VI. *God in de Natuur.* IX. *Twee Brieven aan mijne Vrienden.* XIX. *De afvallende Bloesems.* XX. *Droombeelden.* Van den Graaf VAN LEÖBEN (op het titelblad LÖBEN) heeft men No. II. *Het Geheim der Smart*, en XIV. *Demoedige Liefde.* STRAUSS heeft geschreven; III. *Huiswaartskeeren*; IV. *De Stillen in den Lande*, en XI. *Het Woord.* Van de Barones DE LA MOTTE FOUQUÉ is No. VII. *Gedachten eener Geloovige.* Van LOUISE BRACHMANN No. VIII. *Paul Gerhard.* Van EHRENBERG vindt men No. X. *Op Hemelvaartsdag*, XII. *In de Lente, op eenen morgen*, en XIII. *In den Herfst, op eenen namiddag.* HEILMAN geeft No.

XV. *De laatste woorden van den H. Johannes*; (hieraan heeft men de titelplaat te danken.) No. XVI. bevat de *Geloofsbeschouwingen* van FANNY TARNOW. (Dit stuk bevat bijna zoo vele plaats' als de XIV eerste, en zal vervolgd worden. Dus een tweede Deel. Maar, waarom staat er niet op den titel van dit boek: *Eerste Deel?* Om dezelfde reden, om welke er al die mooije namen staan, — opdat ge zoudt koopen!) No. XVIII en XIX, *Onsterfelijkheid* en *Godsdienst*, zijn van C. W. SPIEKER.

Poëtische of sentimentele Mengelingen over den Godsdienst, zouden wij haast dit stukje durven betitelen, en, had het zoo geheeten, het veelvuldig oppervlakkige, dat hier tusschen niet weinig overdrevens, of zullen wij zeggen tusschen de uitwasemingen van een' overgehaalden geest van zoogenoemde religieusheid, in staat, zoude zoo niet gehinderd hebben. Staven we ons oordeel!

No. I zegt ons: wij moeten liefhebben. Menigeen heeft niet lief, om ondervondene terugstooting. Ach! hij trof het hart nog niet aan, hoe ligt ook te vinden, aan hetwelk zich zijne liefde zoude kunnen koesteren. Vraagt men nu, waar dat *hart* is? Men wordt gewezen naar de brieven van Johannes. In dezelve hoort men de stem der liefde, die ons hart met eenen ijver zal bezielen, voor wiens vuur elke ijskorst wegsmelt; want, „ waar gij een koel hart aantreft, daar zult gij het „ willen verteederen, en aan dat hart vastklemmen, aan het- „ welk gij eene meer dan aardsche zaligheid genoot, en nog „ geniet." Of elk dit woorden van gezond verstand zal noemen, den zamenhang van zoodanige redenering inzien, en het doeltreffende gevoelen zal? — dat 's eene andere vraag.

Het *Geheim der Smart*, daarin gelegen, dat zij den mensch de bron der vreugde doet ontdekken, zoude beter zijn uitgevallen, had het den Graaf behaagd, om zich minder geheimzinnig en meer Evangelisch-helder uit te laten over hetgene Paulus noemt *droefheid naar God*. Dan had men niet gelezen: *de smart is eene mengeling van genade en boete, die* NB. *den mensch onverschillig op het geluk doet nederzien, dat de wereld hem geven kan.*

De vier volgende stukjes (te zamen beslaan ze nog niet acht bladzijden) zijn fraaije uitdrukkingen van ware en lieve gevoelens. Stichtelijk! Voor het godsdienstig gevoel, aan alle Christenen gemeen, en bekend genoeg.

De *Gedachten eener Geloovige* zullen voor de meeste geloo-

vigen wel wat al te verheven zijn, om te beseffen, wat de Gravin telkens meene. Voor zulke geloovigen namelijk, die, bij het noemen van ALLE *de van God ingestelde Sakramenten* (bl. 30), over *het licht der wereld* zich verheugen, bij hetwelk zij slechts twee heilige instellingen van Hem, wien zij alleen zoo noemen, zien kunnen en behoeven. Deze, alleen door het Evangelie verlichten, spreken ook eene gansch andere taal, dan dat zij de Barones zouden kunnen nazeggen, dat zich het ongeschapen al in eene menschengedaante vertoond heeft, waarin God, reeds van het begin af, (wanneer begon Hij?) besloten had den zetel der zelfbewustheid te vestigen. Dit verstaan zij niet eens.

Paul Gerhard. Dit is een Romantisch geschilderd tafereel van de goede uitkomst voor een' man, die God meer gehoorzaamde dan menschen, en wiens lied was: „Beveel den Heere uwe wegen; Hij zal het maken." Op hetzelve volgen twee brieven, de een van welke, hoe weinig zamenhangend, belangrijke bedenkingen bevat aangaande de aloudheid, beschouwd als voorbereiding tot nieuweren tijd. Hier is het echter vreemd genoeg, te lezen: „Zweefde niet de *Geest* „*Gods*, eer nog het scheppingswerk voltooid was, *op de wateren*, en zou hij zich dan naderhand zoo geheel aan het „menschelijk geslacht hebben onttrokken?" enz.

De drie stukjes van EHRENBERG zullen den vrienden van dien Schrijver wel voldoen. Tusschen dezelve staat er een: „*Het Woord*," van STRAUSS. In hetzelve vonden wij verhevene, vooral voor den Godsdienstleeraar belangrijke, denkbeelden; maar — met allen eerbied voor den *Schrijver der Kerkklokstoonen!* — veel kwam ons onbekookt, en het gansche opstel verward voor. Zoo leest men: „Er gaat „gewis geene ziel verloren, die, vroeg of laat, eenen aan„drang gevoelde, om haar licht voor anderen te laten schij„nen, (*Gods woord te doen kennen*, is dit, blijkens het „voorgaande) want zij moet het licht van boven ontvangen „hebben, en de Heer *leent* geen licht, maar *geeft* het." — Verder: „Gods werken zijn slechts verstaanbaar door Gods „woord. Men zou de schepping het ligchaam, het woord „de ziel kunnen noemen. In het begin was het woord, en „het woord was God, (bij God) en God was het woord." Hoe toch die Schriftplaats hier passe?

De *demoedige Liefde* is een zoogenoemd tafereel van eene superfijne Roomsche vrijerij en huwelijksverbindtenis tusschen

eene

eene schildersdochter en eenen schrijnwerker, en tusschen hare vriendin en een jong Raadsheer, die voor de eerste, nadat hij de andere al gevrijd had, liefde opgevat, en voor haar en hemzelven een paar bidbankjes bij den schrijnwerker had besteld. Het komt echter in de kerk (hier Gods *hedetuin* genoemd) heel anders uit. Ons is dit verhaal, hoe ook opgeschikt, al heel kinderachtig voorgekomen; en hoe het in dit boek eene zoo ruime plaats verkreeg, mag men raden.

Zonderling volgt hierop een tafereel van den dood van den Apostel Johannes, nadat hij de Christelijke gemeente alleen met deze woorden: „ Kinderen! bemint elkander!" toegesproken had. Dit verhaal laat zich met genoegen lezen.

Maar wat zal Recensent zeggen van de *Geloofsbeschouwingen*, die nu, in zes brieven, volgen? Dat *Adelheid* zoo Theologisch en *Emma* zoo Philosophisch over den Godsdienst schrijven, zal zeker niet elken man bevallen, veel minder der godsdienstige vrouw, die dit boek, op den titel af, in handen nam; maar — waarom is toch zoo veel waarlijk onverstaanbaar in een boek, dat een' zuiver godsdienstigen zin en blanke deugd bevorderen zal? Daarenboven, *Adelheids* man, *Renatus*, die, als voorvechter eener strenge dogmatieke geloofsleer, de dooding van alle begeerten predikt, moge aan *Steinfels*, met wien *Emma* schijnt te zullen huwen, zijn onderrigt mededeelen aangaande zijne Philosophisch - Theologische Dogmatiek; zoo diepzinnig, als men denken kan, zijne orthodoxe gevoelens, in wier voordragt de menschelijke rede als zeer onbeduidend wordt ten toon gesteld, beredeneren, — wien zal het niet ergeren, van de *Drieëenheid*(!) als een volkomen onmiddellijk uitdruksel van het wezen der Godheid, niet als drie in een, maar een in drie, gepraat te vinden? Wie verstaat het; daar, na eene zoo langwijlige, bijsterzinnig-regtzinnige redenering, van onze verlossing door Jezus niets duidelijks gezegd wordt, of het moest dit zijn, dat, door de toegevendste en innigste vereeniging van het oneindig reine met de physische natuur, de schuld, die den zondaar drukt, in zegen, en Gods geregtigheid in genade veranderd is? Maar — mogelijk zal *Steinfels* den man antwoorden, die zijne vrouw, *Adelheid*, reeds had leeren inzien, dat men, om te gelooven, naar de inspraak van zijn verstand niet luisteren moet. Als dan dat antwoord maar wat *consequenter* is, dan hetgene *Adelheid*, welke aan *Emma*, in eenen om vele redenen lezenswaardigen brief, geklaagd had over haren toe-

stand

ſtand in den kring harer vromen, van deze vriendin ontving. Wat dunkt u, Lezers! (Lezeresſen ſluiten wij hier vooral niet uit) van dat meisje, dat de Goddelijke openbaring voor een middel houdt, dat God aan het menschdom, dat *eens* zijne kinderjaren *had*, gaf, om Hem te leeren kennen, zoo als men aan een kind een ſchoolboek geeft, om lezen te leeren? Dat van de Drieëenheid en onſterfelijkheid te gelijk ſpreekt, als van bewijzen, dat de eenvoudigſte waarheden der rede eens voor het kinderlijk verſtand nog een gezag der openbaring behoefden? Dat, een oogenblik daarna, niet weet, gedurende, hoe vele eeuwen de Bijbel (also dat woord eensluidende ware met Openbaring) voor ons nog zulk een leerboek blijven zal? Dat terſtond de Goddelijke natuur van Jezus zoo beſchrijft, dat geen redelijk mensch kan beſeffen, hoe zij zich zoo onbijbelsch verheven over de Drieëenheid heeft uitgelaten? — Ach voor wie is toch dit boek? Men hebbe toch voor Bijbel en Rede, en voor het kostelijke hart van zoo vele lezenden, wat meer eerbieds, en verſchoone hen van zulke Geloofsbeſchouwingen!

De ſtukjes van SPIEKER zijn beide ſchoon. Het eerſte, de *Onſterfelijkheid*, bovenal. Ja! dat is taal des harten, die het verſtand overtuigt, en het gemoed heiligt.

De *afvallende Bloeſems* vallen hier zeker af, en de *Droombeelden*, met welke dit *Morgenrood* eindigt, (men heeft reeds te zeer de vreemdheid der ſchakering gezien, om zich te verwonderen) zouden bekoorlijker en heilzamer kunnen zijn, indien de geest, uit welken ze oprezen, niet van de koorknaapjes in den hemel, en de Heilige Drieëenheid op haren zetel, en het *ſnuitſel*, dat van de heldere ſterren valt, zonder brand te veroorzaken in het koren, *gedroomd* had.

Recenſent ontkent geenszins, dat dit *Morgenrood* hem wel eens prachtig voorkwam, ja dat hem ſomtijds deszelfs gloed en licht verrukte; maar, over het geheel, vond hij het vrij beneveld, en niet zelden moest hij uitroepen: *het is hier nog nacht!* Misſchien bewijst dit alleen aan Vertaler en Uitgever, dat hem de vaak in het oog zat. Dit heeft hij dan met meer gemeen; maar — wat is het dan toch jammer, dat die niet is kunnen verdroven, dat het geeuwen niet is kunnen belet worden, door menſchen, die zoo bij de hand zijn, als zij; die ons dit Hoogduitſche lamplicht — neen, *morgenrood* moet het heeten — bezorgden, alsof wij niet in ſtaat waren, de luiken te openen, om te zien, dat het bij ons ook dag is!

BOEKBESCHOUWING.

Kern der Leere van Gods Koningrijk, volgens den inhoud der Bijbelsche Geschiedenis; door Dr. J. J. HESS. *Uit het Hoogduitsch: met een Voorberigt van* W. A. VAN HENGEL, *Hoogleeraar aan het Athenæum Illustre te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1820. *In gr. 8vo. LXXVI en 419 Bl. f* 4-18-:

Bij ons vaderlandsch Publiek, dat op zedelijken Godsdienst, en juiste denkwijze over de Bijbelsche Geschiedenissen, prijs stelt, is de naam van HESS alreeds sedert bijkans eene halve eeuw met lof bekend, en hij eene voorname vraagbaak geweest van velen onzer voortreffelijkste Leeraren. Bij de uitgave van dit werk verschijnt nogmaals die eerwaardige Man met de vruchten zijner pen in ons midden, om, met den kalmen en hartelijken ijver, en eene gezonde Leere, hem zoo eigen, nogmaals het gezag of de waardigheid van het heilig woord der Openbaring te handhaven tegen den hedendaagschen wansmaak van sommige Duitschers, wier schaamtelooze stoutheid der wereld poogt op te dringen, dat menig sprookje en fabelberigt in de aloude oorkonden des Bijbels werden opgedischt. Ontvangen wij den grijzen *Zwitser*, in *Nederland*, met die beschaving en hulde, waarmede men weleer in het wijs *Athene* den achtbaren ouderdom vereerde, welken het krijgshaftige en woeste *Sparta* daarentegen met smaad en minachting durfde bejegenen. Trouwens, het zal en kan HESS onder ons aan geene Lezers en Beoefenaars van dezen zijnen op nieuws bewerkten arbeid *over Gods Koningrijk* ontbreken, althans nu hij onder het geleide van onzen beroemden Landgenoot, den Amsterdamschen Hoogleeraar VAN HENGEL, in onze moedertaal in het licht treedt. Immers, wat anders iemand ligt vermoeden konde, of deze *Kern* niet voornamelijk een kortbegrip, een uittreksel of de pit slechts wa-

ware van het vroegere en sedert lang bij ons bekende stuk des Schrijvers van gelijken naam, zal dadelijk wegvallen op de gedachte, dat, indien al HESS, ten minste VAN HENGEL geene spijze *ons* voorzetten zoude, waaraan het wezen en de geur van nieuwigheid ontbraken, offchoon dezelve in voorkomen en zamenstelling den schijn en vorm hebbe van een voormalig aangenaam geregt. Wij hebben er dus weinig van te zeggen; niet bij mangel van stoffe, die wij onzen Lezeren konden aanbieden, maar dewijl velen hunner zeker overtuigd zijn, dat het herhaald onderzoek en behandelen van reeds gedacht onderwerp door HESS (daar hij zich in de hoofdzaken gelijk blijft) veeleer door Christenen verdient in hunne binnenkamers getoetst, dan door ons beoordeeld te worden met eenen losfen pennetrek. Het nieuwe en oorspronkelijke, welk men ontmoet in deze *Kern*, is door den Schrijver zelven aangewezen in zijne *Inleiding*, bl. XXV—XXIX, van te wijden omvang om door ons hier ingelascht te worden. Liever, en om de waarde des boeks te kenschetsen voor de zoodanigen onzer Landgenooten, die zulks van ons verlangen mogten, zullen wij deze woorden van den allezins bevoegden Regter VAN HENGEL de onze maken, gelijk wij die volkomen toestemmen: „Men behoeft de geschillen, welke er heden ten dage over den Godsdienst gevoerd worden, naauwelijks meer dan bij name te kennen, om dit boek met wezenlijke belangstelling te kunnen doorlezen. Het is gewis eene schoone proeve, om alle Gods raadslagen en leidingen, met betrekking tot het menschelijk geslacht, van den aanvang dezer wereld af tot op het einde der dingen toe, onder één gezigtpunt te brengen, en als schakels van ééne keten met elkander te verbinden. Het zoekt derhalve te gelijk over het verledene, het tegenwoordige en het toekomende een' glans van licht te verspreiden. Het verrast menigmaal door vernuftige en tevens natuurlijke opehelderingen van Bijbelsche *gezegden*; opehelderingen, die het wel eens over die gezegden alleen door derzelver plaatsing in den juisten zamenhang ver-

spreidt.

ſpreidt. In één woord, het is een werk, waaruit beiden, geletterden en ongeletterden, mits het laatstgenoemden maar aan godsdienſtige beſchaving niet geheel hapert, veel goeds leeren kunnen. En al vindt iemand in ſommige begrippen, ja zelfs in deze of gene hoofddenkbeelden van den Schrijver geen behagen; de nuttigheid van het overige zal hem ongetwijfeld voor zijne aangewende moeite rijkelijk beloonen."

Zoo erkent VAN HENGEL, zoo erkent ook de Recenſent, dat hij in allen deele niet met den waardigen HESS konde inſtemmen. Maar eenheid van gevoelens, waarvan men oudtijds droomde, toen onkunde in de Kerk den ſtroeven toon gaf, is ſedert lang bij ons voor eene herſenſchim aangezien in zaken van wijsgeerige of godsdienſtige beſpiegeling. Wij durven dus met beſcheidenheid, en onderwerping aan beter oordeel, een paar bedenkingen hierbij voegen.

Is het wel zoo ten volle uitgemaakt, dat in de vermaarde plaats, Jo. I: 1 enz., van de *ſchepping der wereld* door het Woord, of den Λογος, geſproken wordt, gelijk zulks HESS en velen met hem willen? Zijn er ook niet, die beweren, dat de Evangeliſt, aan het hoofd zijner Levensgeſchiedenis van Christus, veeleer aan de *ſchepping* of *herſchepping* der *zedelijke wereld* zal gedacht hebben? Men beroept zich op eene toeſpeling op Mozes verhaal, en drukt de woorden ἐν ἀρχῃ, *in den beginne*. Aan den anderen kant, evenwel, blijft de vrage overig, welken zin *Joannes* daaraan hechtte? hoe zij elders bij hem voorkomen, met name in zijnen I Brief, H. I: 1? te opmerkelijk, om niet vergeleken te worden door onbevooroordeelden.

Meer raadſelachtig nog, en met een ondoordringbaar duiſter omgeven, zijn de beſpiegelingen over de toekomst, waarin zich HESS, op de *onzekere* uitſpraak der Profetiſche tale afgaande, misſchien te veel toegeeft. Inzonderheid liefkoost hij, als weleer CURCELLÆUS en anderen, de gedachte van een *duizendjarig rijk*, onder Christus op aarde te verwachten. Vermetel ware het

misschien, den Grijsaard stellig te wederspreken, inzonderheid daar hij met ons den opgang der *Bijbelverspreiding* over den aardbodem, en andere merkwaardige verschijnselen van onzen tijd, beleven mogt, en zijne zaak met geene mindere klem van schriftuurlijke bewijzen en redenen aandringt, dan weleer die Godgeleerden (*) in vroegere eeuwen vermogten te doen. Wij laten dus gaarne de zaak onbeslist, en maken er daarom slechts eenige melding van, dewijl hij onder anderen op des Heeren Gelijkenis van het onkruid, dat met de tarwe opwast tot den oogst, (Matth. XIII: 24 enz.) bij herhaling hier aandringt. Deze toch heeft, zoo wij achten, geene beslissende kracht om het bedoelde besluit te staven; en de geheele voordragt zoo wel, als het woord van Jezus, (vs. 30) behoudt even goed en volkomen klem bij die *onbetwistbare* en duidelijker leere der Schrift: „Het is „den mensch gezet, eenmaal te *sterven*, en *daarna* het „oordeel." Want omtrent elk geslacht der Christenen getuigt de treurige ervarenis, dat goeden en kwaden dooreen vermengd hier op aarde wonen, en van de Voorzienigheid gespaard worden tot den dag der regterlijke scheiding, of van hunne verschijning voor Jezus, komende op de wolken des Hemels.

Doch laat ons dit verslag eindigen, opdat wij niet schijnen mogen, kleine zwakheden te willen opsporen in een werk, dat, ook naar ons oordeel, zoo veel voortreffelijks en schoons heeft, als de naam van HESS alleen genoeg is om te beloven. Het stichte dan, onder Gods zegen, bij een aantal Lezers, geen minder, maar meerder geloof, deugd en zaligheid, dan de vroomheid des Grijsaards van zijnen arbeid zich ooit voorspellen konde!

(*) Men zie, behalve anderen, ST. CURCELLÆI *Opera Theol.* Lib. V. Cap. 23, of B. IV. H. 23 van deszelfs *Theologische Werken*, alwaar men, op *schriftuurlijke* gronden, vooral niet minder, dan bij den waardigen HESS, eenerlei gevoelen vindt voorgesteld en aangedrongen. Jammer is het, dat de verouderde Nederduitsche vertaling van gedachten arbeid des Remonstrantschen Hoogleeraars niet meer berekend is naar den stijl en smaak van onzen tijd.

De

De eenentwintig eerste Psalmen, ter stichting van Christenen bearbeid, door T. E. MEBIUS, *Predikant te Beers. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1819. *In gr.* 8*vo. VIII en* 235 *Bl. f* 1-16-:

Het is waarlijk een groot voorregt van onze dagen, in het oog van hem, die den Bijbel, als de Goddelijke bron van onze Godsdienstkennis, weet te waarderen, dat er niet weinigen zijn, die, door hunne standplaats in de maatschappij tot eene meer bijzondere Bijbelstudie geroepen, die onschatbare boeken voor de gewone Christenen verstaanbaarder, belangrijker, nuttiger en stichtelijker trachten te maken, en dezelve dus, beter dan voorheen, aan het weldadig oogmerk der Voorzienigheid, die dezelve ons in handen heeft gegeven, te doen beantwoorden. Onder dezulken, die daartoe hunne loffelijke pogingen aanwenden, behoort ook de Eerw. T. E. MEBIUS, door zijne bearbeiding der eenentwintig eerste Psalmen ter stichting van Christenen. Geen boek, toch, van het O. V. is er, hetwelk, van onheugelijke tijden af, meer geschikt is beschouwd, om het ware godsdienstige gevoel op te wekken en aan te kweeken. Den inhoud, dus, van deze dichtstukken beter te doen verstaan, in derzelver geest dieper te doen indringen, derzelver schoonheid meer te doen gevoelen, en derzelver lezing en overdenking tevens aangenamer en nuttiger te doen worden; dit is, voorzeker, eene onderneming, die goedkeuring, lof en aanmoediging verdient. Of nu de Heer MEBIUS daarvoor, in alle opzigten, berekend zij, althans of hij, door de bewerking der 21 eerste Psalmen, allezins aan onzen wensch beantwoord hebbe, hierop durven wij niet volmondig *ja* zeggen. Wij twijfelen wel niet, (en dit is inderdaad geen geringe lof) of vele Christenen zullen meer in dit stuk kunnen vinden, overeenkomstig het oogmerk des Schrijvers, dan in eenig ander werk, in onze taal over de Psalmen uitgegeven; maar, dewijl hij zelf, in zijne Voorrede, betuigt, dat elke bescheidene aanmerking, waardoor de bearbeiding

 der

der volgende Psalmen verbeterd kan worden, hem hoogst aangenaam zal zijn, willen wij hem deze éénе *algemeene* bedenking, welke wij op de inrigting van zijn werk te maken hebben, met bescheidenheid mededeelen. Zij is deze: dat wij wel hadden gewenscht, de kortheid en bondigheid, over het geheel genomen, meer betracht te zien. Veelal heeft hij de Psalmen, of gedeelten derzelve, eerst vertaald en dan omschreven. Waarom zich niet liever, alleen dáár, waar het noodig was, bepaald tot het invoegen van weinige woorden, met andere letters gedrukt. Ook konden, behoudens de duidelijkheid, vele der stichtelijke aanmerkingen merkelijk verkort worden, en zouden daardoor in kracht meer winnen dan verliezen. Er is in het algemeen, naar ons inzien, te veel omslagtigheid in dit werk, hetwelk, indien het op denzelfden voet voortga, te veel uitdijen zal voor een stichtelijk huisboek, alleen over de Psalmen. Van bijzondere aanmerkingen over 's mans opvattingen hier en daar weêrhouden wij ons: deze zouden toch voor het vervolg niets baten, en ons verder doen uitweiden, dan ons bestek gedoogt.

Specimen hermeneuticum inaugurale in locum ad Hebr. IX: 14, quod—pro gradu doctoratus—publico examini submittit A. L. VAN DER BOON MESCH. Lugd. Bat. apud *S. et J. Luchtmans*. 1819. 8vo. X, 107 pag. *f* 1-2-:

De Heer VAN DER BOON MESCH, die zich reeds met veel lofs heeft bekend gemaakt door zijne, op de Leidsche Hoogeschool, met goud bekroonde Verhandeling over het Lied van Zacharia, Luc. I: 67—79, in het jaar 1817, werd met alle reden door zijne Leermeesters aan die Hoogeschool aangespoord, om naar de Doctorale waardigheid in de Godgeleerdheid te staan. Uit de groote menigte stoffen, welke hem tot dat oogmerk te behandelen voorkwamen, niet wetende, wat hij zou kiezen, vervoegde hij zich tot den beroemden Hoogleeraar VAN

VOORST;

VOORST; en, daar deze hem aanraadde, zich tot het een of ander gedeelte van den Brief aan de Hebreën te bepalen, koos hij die plaats uit Hoofdst. IX: 14, alwaar van Christus gezegd wordt, dat Hij, *door den eeuwigen Geest, zich zelven Gode onstraffelijk opgeofferd heeft.*

Over deze duistere en moeijelijke plaats gaan eerst voorloopige aanmerkingen, in welke oordeelkundig getoetst, en om gegronde redenen afgekeurd wordt de lezing *heiligen*, in plaats van *eeuwigen Geest*. In vier Hoofddeelen loopt, vervolgens, het stuk af. In het eerste wordt gehandeld over de oudere opvattingen van die plaats, welke lezing men dan ook volgde; in het tweede, over de latere uitleggingen; in het derde, over de nieuwe uitleggingen; het vierde, eindelijk, behelst eene proeve ter verbetering der uitlegging, door NOESSELT voorgedragen. In deze proeve wordt de uitlegging van dezen Duitschen Geleerde aangenomen, doch met andere gronden gestaafd. De uitlegging komt hierop neder, dat men het woord *Geest* moet nemen voor het zoenoffer, door Christus volbragt, hetwelk dus genoemd wordt, omdat het zoo volkomen en in alle opzigten zoo volmaakt was, dat het datgene uitgewerkt heeft, hetwelk alle de zoenoffers onder de Mozaïsche huishouding niet konden te wege brengen, namelijk de verzoening van alle zonden. Dit woord wordt wel nergens elders in de H. S. in dien zin gebruikt; maar, daar ieder Schrijver toch iets bijzonders heeft, zoo wordt het hier zeer gevoegelijk gebruikt, in tegenoverstelling der Levitische zoenoffers, voor zulk een zoenoffer, hetwelk de ziel van de schuld en de straf der zonden verlost. *Eeuwig* wordt het genoemd, omdat het van eene altoos voortdurende kracht is; in welken zin het woord *eeuwig* meermalen in den Brief aan de Hebreën voorkomt, zoo als Hoofdst. IX: 20 en XIII: 20. Deze opvatting wordt voorts hierdoor gestaafd, dat deze plaats, dus opgevat, alles in zich sluit, wat door den geheelen Brief heen gezegd wordt over de voortreffelijkheid van Jezus zoenoffer boven alle de offers der Mozaïsche wet. — Wij weten niets, met eenigen grond,

tegen deze uitlegging in te brengen, en hebben in deze geheele Verhandeling de voldingendste blijken gevonden van des Schrijvers vlijt en welwikkend oordeel.

Uitgezochte Leerredenen over vrije stoffen. Door F. V. REINHARD, *in zijn leven Koninklijk Opperhofpredikèr te Dresden, enz. Naar het Hoogduitsch. Te Leeuwarden, bij* J. W. Brouwer. *In gr.* 8vo. 270 *Bl. f* 2-4-:

De verdienstelijke Vertaler dezer Leerredenen, de Eerw. P. KOUMANS BROUWER, vindt aangaande dezelve (REINHARD's verdiensten genoeg bekend zijnde) niets bijzonders aan te merken, dan dat zij over vrije stoffen (niet over de, anders in Duitschland bij de Luterschen gebruikelijke, vaste Evangelieteksten) zijn.

De eerste leert, dat *de geschiedenis, als getuige der Goddelijke regering, in rampspoedige tijden, de beste troosteres* is. Tekst Ps. CXIX: 52. Dat zij ons, namelijk, in schijnbare *toevalligheden*, wijze *oogmerken*; in schijnbare *onregelmatigheid*, bepaalde *orde*; in schijnbare *straffeloosheid*, strenge *bedreiging*; in schijnbare *hardheid*, weldadige *oefening*; in schijnbaren *ondergang*, het begin eener betere eeuwige *voortduring* wijst. — In de tweede, naar Ps. CII: 26—29, houden *troostrijke blikken op de onveranderlijkheid van God bij de verwisseling van al het vergankelijke* den lezer bezig. Die onveranderlijkheid, namelijk, leert ons, dat de wisseling van het vergankelijke geen werk is van het toeval, geene onregelmatige wanorde; dat zij niet tot vernietiging leidt, maar veelmeer voor redelijke wezens ontwikkeling wordt, voor pligtmatige werkzaamheid winst aanbrengt, en bij den dood de overgang is tot een beter, eeuwigdurend aanwezen. — In de derde, waarin de Prediker, naar Amos V: 14, 15, aanwijst, dat, *bij de pogingen voor het algemeene welzijn, de zorg voor ware deugd en godsvrucht de hoofdzaak zijn en blijven moet*, beroept hij zich, 1°. op het oor-

oordeel en de uitspraken van alle de genen, welke hier verdienen gehoord te worden; 2°. op het voorbeeld en de lotgevallen aller volkeren; 3°. op het ontoereikende van alle andere pogingen; en op de opmerking, 4°. van de zekerheid en kracht, waarmede deugd en godsvrucht het algemeene welzijn voortbrengen en bevorderen niet alleen, maar ook verzekeren; terwijl, ten laatste, zij de éénige en onmisbare voorwaarden van den geheelen bijstand en de geheele hulp van God zijn. — De vierde bevat eene *broederlijke teregtwijzing voor hen, die ten aanzien der Goddelijke wereldregering in gevaar zijn misvattingen te koesteren*, Ps. LXXVII: 7—15. Zij moeten bedenken, dat hunne beschouwing altijd personeel en eenzijdig is; dat deze eenzijdige en onvolkomene beschouwing bij velen door het gevoel van zeker lijden nog meer verdonkerd is geworden; dat eene beschouwing der Goddelijke wereldregering, bij welke wij omtrent haar dwalen zouden, in eene openbare tegenkanting is met alles, wat Rede en Schrift van Gods eigenschappen leeren, en de ontkenning eener Goddelijke wereldregering even zeer in tegenstrijdigheid is met de getuigenis der geschiedenis in het algemeen; terwijl, ten laatste, de verkeerde beschouwing van hetgeen geschiedt inzonderheid door de merkwaardigste leidingen van God wordt wederlegd en verbeterd. — De vijfde, 2 Kon. XX: 1—6, schetst *eens waren Christens gedrag bij eene onverwachte verlenging zijns levens*. Hij moet haar regt beoordeelen, namelijk, als eene onloochenbare en onverdiende weldaad; haar aannemen met nadenkenden ernst en met een dankbaar geroerd hart; haar gebruiken tot voortgang in verbetering van hart en leven, tot algemeen nuttige werkzaamheid in zijn beroep; zich nieuwe verdiensten verwerven in zijne verbindtenissen, en godsvrucht en deugd nu te meer onder de tijdgenooten zoeken uit te breiden. — De zesde en zevende, zijnde twee Kersfeestpreken, stellen voor; de eerste naar Jo. V: 1—4, de groote gewigtigheid (*wichtigkeit*), waarom niet: *het groote gewigt?* (soortgelijke Germanismen, als ook Hoogduitsche

woordvoegingen, ontfieren deze vertaling nog wel eens meer) *der leer van de menschwording des Zoons Gods voor ons geloof;* en de tweede, naar 2 Jo. IV: 9—11, het gewigt van die zelfde leer *voor onzen wandel.* Wat het eerste aangaat, zoo is gezegde leer van het hoogste gewigt voor het geloof aan de waardij der Evangelische waarheid, die daardoor uitkomt als de volkomenste en toereikendste Goddelijke openbaring; terwijl zij wijders in een onafscheidbaar verband staat met den hoofdinhoud der Evangelische waarheid, welker bedoeling door het geloof aan gezegde leer bevorderd wordt. Ten aanzien van het tweede, toont REINHARD, dat deze groote leer aansporingen behelst, die onze traagheid, en opwekkingen, die onze zwakheid zoo hoognoodig heeft; terwijl zij ook die geestdrift verwekt, zonder welke niets groots kan uitgevoerd worden. — De achtste Leerrede bevat *overdenkingen over de zegepraal der ware Godsvereering op aarde.* Wij leeren hier die zegepraal kennen, als eene, op het allerduidelijkst voorzegde, met de volmaking van den Godsdienst steeds verbondene, voornamelijk door het Evangelie van Jezus bewerkte, ook door andere oorzaken bevorderde, en steeds voortgaande verandering, welker beschouwing ons moet opwekken, en van invloed worden op ons leven en gedrag. — De negende Leerrede, naar Ps. XXXVII: 1—11, beantwoordt de vraag: *hoe zich de vrome deugd te gedragen hebbe, wanneer der ondeugd alles schijnt te gelukken?* Gene oordeelt regt, en schat het geluk der boozen niet hooger dan het waardig is; zij onthoudt zich van alle nijdige ijverzucht, en stelt haar vertrouwen op God, middelerwijl zij hare pogingen voor het goede verdubbelt; zij hoopt op regtvaardiging, op ondersteuning, op overwinning. — De tiende betoogt, dat *er geen ander middel is, om Gods welgevallen te erlangen, dan ware verbetering,* Jes. I: 10—20. Namelijk, alle, louter uiterlijke, godsdienstigheid is zonder waarde; zelfs de inwendige is ontoereikend; de betrekking, die de ware verbetering tusschen God en ons daarstelt, is onontbeer-

heerlijk; en Hij zegent alleen den grondig bekeerden in tijd en in eeuwigheid. — De elfde of laatste Leerrede, eindelijk, bevat, naar Ps. CXI, *opwekkingen tot een blijmoedig en bestendig prijzen van God.* De eerste opwekking ligt in de werken Gods, die zoo groot, zoo onberispelijk, zoo weldadig zijn. Eene tweede is de wijze, waarop de werken Gods tot stand komen: zij worden uitgevoerd met helderblinkende klaarheid, in heilige orde, met eene steeds gelijke, rustelooze werkzaamheid. Eene derde opwekking wordt ontleend uit onze eigene behoefte om God te prijzen: het is voor ons het waardigste en het zaligste werk.

W. GOEDE's *Magazijn van en voor Lijdenden en Rampspoedigen, of Bijdragen te hunner onderrigting, opwekking, bemoediging, troost en hulp. Isten Deels 2de Stuk en IIden Deels 1ste Stuk. Te Groningen, bij* W. Wouters. *In gr. 8vo. Te zamen* 361 *Bl.* *f* 1-16-:

De weinige aftrek van dit Magazijn zal wel de reden zijn, dat ons het vervolg nog niet ter hand kwam, in 1818 beloofd, en waarmede dit werk zou gesloten worden, bijaldien hetzelve bij ons lezend publiek geene betere aanbeveling vond. Wij hebben hierop, tot dusverre, ter vermelding, vergeefs gewacht, en kunnen niet ontveinzen, dat dit ons leed doet, daar het werkje zoo veel goeds bevatten kon, en werkelijk reeds bevat. Geldgebrek bij hen, voor wie het vooral geschreven wordt, zal wel eene voorname oorzaak zijn; en de opwekking aan de niet aan geldgebrek lijdende menschenvrienden, om het *gratis* uit te reiken, had welligt geenen genoegzamen invloed. Is dan het aantal der zoodanigen daartoe te gering? zijn er dan te weinige rijken, die menschlievend zijn? en is het waar, dat de meesten, die *kunnen*, niet *willen* geven? Wij gelooven, dat de ondervinding dit logenstraft. Dan, de weldadigheid onzer rijken, en

voor-

vooral van den talrijken achtingwaardigen middelstand, bij welken weldoen behoefte is, wordt, door den grooten ligchamelijken nood van zoo velen, anders gewijzigd, en hunne penningen gaan weg ter verzachting van zoodanige ellende, die door geen boekje verholpen wordt. Hier komt nu bij, dat dit Magazijn voor Lijdenden niet in deszelfs geheel voor iederen lijder geschikt is: een of ander stukje daarin ware, in dit of dat geval, voor een of ander huisgezin, een woord op zijn tijd, en alzoo een weldadig geschenk, bij hetwelk, daar en in dat geval, het overige minder belangrijk is. Eindelijk — dit is waar — wordt het gevoel door het gezigt der ellende meerder en sterker gewekt; terwijl het opzettelijk aankoopen van een geschrift voor lijdenden dan eerst bijzonder uitlokt, wanneer men zelve in lijden is. Intusschen *is* er de ellende, weldadige Rijken! al ziet gij dezelve niet; en zoodanig boek kan u in staat stellen, om het lijden door raad en troost te verzachten, waar geene dadelijke gift raden of troosten kan, en u tegen u zelve nakend lijden voorbereiden.

Uit het eerste stuk is onze Lezer met het doel en de inrigting van dit werk, vertrouwen wij, genoegzaam bekend geworden, dan dat wij het nu, bij de onwaarschijnlijk gewordene voortzetting, bij deze algemeene opwekking niet zouden laten berusten.

Bijbelsch Handboek in de Ziekenkamer, of leere en troost van de H. S. voor kranken en stervenden. Door W. USENER, *te Marburg. (Uit het Hoogduitsch vertaald.) Te Rotterdam, bij* M. Wijt. 1820. *In gr. 8vo. XVI en 288 Bl. f* 2-4-:

„De Leeraar, de Krankbezoeker moge eenen geruimen tijd aan het ziekbed van den lijder doorbrengen; „maar, desniettemin, heeft de zieke daarna in zijnen toestand al wederom toespraak, opwekking, besturing en „vertroosting noodig; ja zelfs somtijds is het gevoel „zij-

„ zijner behoefte daardoor opgewekt en vermeerderd; er „ moet voor dat gedeelte der Christenen, die opgebouwd „ wenschen te worden, nog meer gezorgd worden, dan „ voor de gezonden in allerlei levensjaren en standen ge„ zorgd is." Ten volle beamen wij dit zeggen van een Hoogduitsch tijdschrift, in de voorrede voor deze vertaling van het werkje, waarop het doelt, aangehaald. De vrome geest, waarin het gesteld is voor „ lijders van on„ derscheiden aard — zieken, die van tijd tot tijd iets „ lezen kunnen, en vooral voor degenen, die zieken en „ zwakken oppassen en dezelven iets voorlezen moeten; ook „ voor menschen, die vreezen dierbare panden te zullen „ verliezen, of door den dood verloren hebben," (zie de voorrede) verdient dankbare achting, en mag voor de nuttigheid van het boekje ten waarborg verstrekken. De Vertaler zegt, te geven, *wat* hij vond, en *zoo als* hij het vond; tot *omwerken*, waarvan hij, en met regt, zegt, dat men gemakkelijker spreekt, dan dat men er eene *goede* proeve van geeft, betuigt hij geenen tijd, en ook geene toereikende bekwaamheid, gehad te hebben. Hij is voorts, inzonderheid ten aanzien van de overbrenging der dichtstukjes, bescheiden genoeg. Dat van bl. 43 tot 120 weinig of niets voorkomt dan bijbelteksten, verontschuldigen wij minder met die omstandigheid, dat de Bijbel niet in *alle* ziekenkamers voorhanden is, (want hij *kan* het zijn, en waar geene behoefte naar zijnen inhoud is, daar zal men ook dit boeksken niet nahouden) dan met die, dat de keus der lezing dient geleid te worden. Form en inhoud der stukjes zijn menigvuldig; dus is er keus genoeg, naar de behoeften. De hoofdafdeelingen zijn: I. *Bijbelsch onderhoud voor kranken en stervenden.* II. *Eenige plaatsen der H. S., tot onderwijzing en vertroosting van zieken en stervenden.* III. *Het ziekbed, eene school van onderwijzing en verbetering.* IV. *Overdenkingen, gebeden en liederen van eenen kranken.* V. *De dood.*

Hand-

Handboek tot de Leer der Teekenen van Gezondheid en Ziekte (Semiologia medica), naar de beste Schrijvers vervaardigd door A. MOLL, *Doctor in de Genees-kunde, enz. en praktiserend Geneesheer te Nijmegen. Iste Deel. Algemeene Leer, (Semiologia generalis.) Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn. 1820. *In gr.* 8*vo.* XV *en* 455 *Bl. f* 3-16-:

De leer der teekenen is ongetwijfeld een der gewigtigste gedeelten van de geneeskunde, en zij onder onze kunstbroeders, wie het aan de kennis van vreemde talen ontbreekt, zijn den werkzamen en geleerden Nijmeegschen Geneesheer dank schuldig, dat hij de moeijelijke taak heeft op zich genomen, hun daartoe eene geschikte handleiding te verschaffen. Want, schoon de schrijver, in dit werk, geen ander plan heeft gehad, dan, hetgene door anderen reeds was bijeengebragt, na eenige schifting, in een Nederduitsch gewaad te steken; schoon hij, zelfs in zijne voordragt, GRUNER en SPRENGEL geheel volgt, en somwijlen woordelijk vertaalt, — vermindert dit de waarde van zijnen arbeid in 't minst niet, en de inlassching ook van minbekende en van eigene waarnemingen, de keuze en schikking van het gevondene dragen duidelijke blijken van belezenheid en oordeel.

De voorrede maakt ons bekend met het plan van dit werk. Hetzelve zal in drie deelen bestaan, waarvan dit eerste de algemeene leer der teekenen bevat, de twee overige aan de bijzondere leer, of leer der onderscheidingsteekenen der ziekten, *semiologia specialis s. diagnostica*, zullen worden toegewijd. Het zij ons vergund, tegen dit plan eenige bedenkingen in 't midden te brengen. Zij, voor welken de schrijver voornamelijk arbeidt, zijn zelden in staat, groote onkosten voor hunne boekerij te doen, en, tot drie deelen uitdijgende, zal hun dit werk vrij hoog te staan komen, en daardoor waarschijnlijk minder lezers vinden. Ook weten wij niet, waartoe

zoo-

zoodanig eene bijzondere leer der teekenen dienen zal. Hetgene daarin voegt, behoort men in elk goed handboek tot de praktijk der geneeskunst te vinden: de onderscheiding toch der ziekten, zoo als zij den arts aan het ziekbed voorkomen, is zuiver praktisch. De *semiotica* moet alleen de verschijnselen leeren *verstaan*, die men daar vinden zal; zij moet leeren, wat men, ten aanzien van derzelver beteekenis, uit geneeskundige ervaring en natuurkundige kennis *kan* opmaken. Hiervan moet men in de praktijk gebruik maken. Onze schrandere BOERHAAVE heeft dit reeds duidelijk bepaald, en zoowel de *semiotica*, als *therapeutica*, als deelen van de *institutiones medicæ* beschouwd, en als zoodanig afgescheiden van de *praxis medica*, (*Aphor.* 2 & 6.) Eindelijk zijn in *semiologia specialis* en *diagnostica* niet dezelfde leerstukken. Er is zoowel, in den geest van den schrijver, ook eene *diagnostica universalis*, als eene *anamnostica* en *prognostica specialis*. Nuttig zoude het zeker zijn, de regelen te bepalen, het zij uit wetenschappelijke grondbeginselen of uit geneeskundige waarneming afgeleid, volgens welke men de ziekten, en vooral gelijkvormige ziekten, duidelijk kan en moet onderscheiden. Nuttig insgelijks, de voornaamste en meest met elkander overeenkomende ziekten naast elkander te stellen, en naauwkeurig, in haar geheel beloop, te vergelijken. Van het laatste hebben WICHMANN, SCHMALZ en anderen eenige proeven gegeven; omtrent het eerste is nog weinig geschied, maar dit behoort tot de *semiolog. gener.*

In dit eerste deel dan vinden wij, na eene inleiding, waarin de beginselen der wetenschap ontwikkeld worden, de algemeene leer der teekenen. Hetzelve is in twee hoofdafdeelingen gesplitst, waarvan de eerste over de *leer der gezondheidsteekenen* loopt. Hier volgt MOLL geheel den Hoogl. GRUNER; beschouwende eerst de gezondheidsteekenen, die de leeftijd oplevert, vervolgens die uit de verrigtingen of werkingen des ligchaams worden afgeleid, daarna die van de beschouwing van het temperament en van de uiterlijke gesteldheid des ligchaams afhangen, en eindelijk

den

den staat tusschen gezondheid en ziekte. Dit laatste geeft een' gereeden overgang tot de beschouwing der eigenlijke *ziekteteekenen*, welke hij in twee klassen rangschikt; die, welke uit de verrigtingen des ligchaams opgemaakt worden, en die, welke in het uiterlijk voorkomen zigtbaar zijn. Elke dezer klassen is een hoofdstuk toegewijd, hetwelk dan in verschillende onderafdeelingen gesplitst wordt. In deze verdeeling volgt MOLL, over het geheel, wederom GRUNER, waarvan hij ook de korte letterkundige opgaven, met een' enkelen lateren schrijver vermeerderd, heeft overgenomen. In de beschouwing der teekenen zelve, naar derzelver verschillende beteekenis, volgt hij meer SPRENGEL. In deze beschouwing gaat hij meestal dus te werk, dat hij, bij elke nieuwe reeks van teekenen, derzelver bronnen aanwijst en derzelver gewigt bepaalt, vervolgens kortelijk beschrijft, en daarop de beteekenis van elk teeken terstond laat volgen. Theoretische bespiegelingen en verklaringen heeft hij, met opzet, achterwege gelaten. Dit verwondert ons minder, dan dat wij zoo weinig over de manier, waarop deze en gene teekenen, b. v. die uit den pols, uit de pis enz., moeten onderzocht worden, de voorzorgen, daarbij te gebruiken, enz. opgeteekend vinden. Maar, ook zoo als dit werk nu is, zal het door hen, die de geneeskunst beoefenen, met vrucht kunnen geraadpleegd worden.

Reizen door Klein-Azië, Armenië en Koerdistan, gedaan in het jaar (de jaren) 1813 *en* 1814*; benevens Aanmerkingen wegens de Krijgstogten van Alexander, en den Terugtogt van de Tienduizend. Uit het Engelsch van* J. H. KINNEIR, *Kapitein in dienst van de O. I. Maatschappij, en Plaats-Majoor van het Fort St. George. II Deelen. Te Rotterdam, bij* Arbon en Krap. *In gr. 8vo. Te zamen 577 Bl. f* 5-18-:

Klein-Azië, deze lusthof der Aarde, de wieg der *Griek-*

Grieksche beschaving, het strijdperk der helden van HOMERUS en de geboorteplaats van hunnen Dichter, het tooneel der daden van XENOPHON en ALEXANDER, is in latere dagen zelden door *Europesche* Reizigers, althans niet met de vereischte aandacht, bezocht. Wanneer wij TOURNEFORT uitzonderen, zoo is de ligtgeloovige PAUL LUCAS (wiens fabelen thans op hare regte waarde geschat worden) de éénige, die, tot de helft der achttiende Eeuw, eenigzins uitvoerige berigten omtrent dit land heeft medegedeeld. CHANDLER, door genoegzame kennis der Ouden veel beter tot waarnemen toegerust, bezocht slechts de westkust (het oude *Iônie*), en bepaalde zich meest uitsluitend tot het zoeken naar oudheden. POCOCKE heeft zekerlijk goede berigten medegedeeld, maar, vooral in de binnenlanden, nog zeer veel ter bezigtiging voor latere *Europesche* Reizigers overgelaten. Wij mogen ons dus verblijden, dat staatkundige betrekkingen (de vrees voor NAPOLEON's plans tegen *Indië*) den geleerden zoowel als onverschrokkenen Kapitein KINNEIR eene reis dwars door dit schoone land deden ondernemen, waarop hij, met het geoefend oog eens Geschiedkenners, de oude gewesten *Bithynië*, *Galatië*, *Phrygië*, *Kappadocië*, *Cilicië*, *Syrië*, *Cyprus*, *Pamphilië*, *Lykaonië* en *Mysië* bezocht, en zoowel haren ouden als tegenwoordigen staat opnam. Eene tweede reis in 1814 (waarvan ons echter de aanleiding niet gemeld wordt: NAPOLEON was toen reeds gevallen, en dus voor hem geene vrees) volgt een' geheel anderen weg, door *Bithynië*, *Paphlagonië* en *Pontus*, langs de zwarte zee, tot *Trebisonde* (*Trapezus*); vandaar zuidwaarts, dwars door het vasteland, en over het gebergte *Taurus*, de vlakte van *Erzeroem*, *Armenië*, *Koerdistan*, *Mesopotamië* en *Assyrië*, tot de *Perzische* golf. Bij deze reis is, ter opheldering, eene uitmuntende Kaart gevoegd, die niet alleen de twee reistogten van den Schrijver, maar ook die der tienduizend *Grieken* onder XENOPHON, van ALEXANDER, Keizer JULIANUS en HERAKLIUS tegen de *Perzen* aanwijst,

 en

en dus voor de oude Aardrijkskunde wezenlijk van belang is, daar naast de nieuwe namen ook de oude geplaatst zijn, in zoo verre de Schrijver die uit zekere berigten, of meer of min waarschijnlijke gissingen, konde opmaken.

De moeijelijkheden, door den Schrijver geleden, waren zeer groot, en getuigen van de ellendige Regering, waartoe deze weleer zoo bloeijende streken thans zijn vervallen. Dezelve zijn *of* de prooi van hebzuchtige Pacha's of mindere Opperhoofden, die, hoewel niet stout genoeg tot afschudding van het *Turksche* juk, ongestraft de onderhoorigen plunderen, om hunne verbazende opbrengsten te *Konstantinopel* te kunnen goedmaken, *of* van roofzieke, genoegzaam onafhankelijke benden, de *Turkomannen* en *Koerden*, die, op de wijze der *Arabische* woestijnbewoners, met hunne kudden rondzwerven, of zich van het berooven der Reizigers generen. Door die *Satrapen*, door deze horden, kan in *Klein-Azië*, gelijk in het geheele *Turksche* Rijk, geene nijverheid tieren, kunnen er geene duurzame inrigtingen vastgesteld worden, daar niemand eigendom heeft, het geheele land aan den Staat behoort, de landbouwer zoowel, als de stedeling, die eenige blijken van welvaart vertoont, terstond in het oog loopt en aan afpersing blootstaat, uit welken hoofde dan ook ieder zorgvuldig zijne bezittingen tracht te verbergen. Geheele streken liggen woest, of zijn met digte wouden of moerassen bedekt. Jammer is het, de vruchtbaarste landouwen onbebouwd en eenzaam, of slechts tot schuilhoeken voor Roovers misbruikt te zien. Onze Reiziger, hoewel van eenen *firman* of vrijbrief des *Turkschen* Keizers in den besten vorm voorzien, miste in zulk een land niet slechts te meermalen de noodigste gemakken en voorspannen; hij kwam dikwerf zelfs in levensgevaar, waaruit hij zich nogtans altijd door kloek beraad wist te redden. Zijne reis is in den vorm van een dagverhaal, met opgave zelfs van alle de afstanden der onderscheidene plaatsen, hetwelk in de lezing somtijds eenige vermoeijing, eentoonigheid en langwijligheid brengt,

die

die men door een' anderen vorm, b. v. het opgeven slechts der voornaamste gebeurtenissen en plaatsen, had kunnen voorkomen. Dit gebrek doet zich echter minder bespeuren in het eerste Deel, waarvan de laatste Hoofdstukken vooral zeer onderhoudend zijn. Zien wij kortelijk derzelver inhoud.

Eerst vertellen wij den Schrijver, uit het hoofdkwartier van Keizer ALEXANDER, over *Weenen* en door *Hongarijë*, naar *Konstantinopel*. De berigten over deze landen, die slechts ter loops doorreisd werden, zijn schraal. Eene opmerking, door den Schrijver gemaakt, te midden van een betooverend oord in het gebergte *Hæmus* (verkeerdelijk *Haneus* gespeld), trok onze aandacht. „Indien men den *Grieken* vrijheid en onafhankelijkheid „aanbood, en eenige moeite in het werk stelde, om „hen van de schandelijke boeijen te verlossen, hoe ligt „zoude het *Turksche* Rijk naar zijnen ondergang spoe„den!" Vele der nieuwe Reizigers zijn niet van dit gevoelen, en achten de diep verbasterde, kruipende *Grieken* niet geschikt voor de vrijheid. Doch hieromtrent zal men het wel met onzen Schrijver eens zijn, dat ieder menschenvriend, ieder vriend van het schoone en goede, wenschen en bidden mag om een' spoedigen val van die ellendige *Turksche* Regering, welke nu vijf Eeuwen lang tegen alle beschaving en volksgeluk den oorlog voert, en voor de landen, over welke zij den ijzeren schepter zwaait, eene ergere kwaal is, dan de pest, die zij begunstigt. — De Schrijver, die reeds eenmaal van *Bagdad* te lande naar *Konstantinopel* gereisd was, besloot nogmaals *Klein-Azië* door te reizen, en wel de minst bekende en bezochte gedeelten. Hij rigtte daartoe den weg op *Nicea* (in deze vertaling gedurig *Nice* genoemd), waarvan hij, gelijk ook van de volgende plaatsen, de oudheden en de geschiedenis kortelijk beschrijft, en den ouderen met den hedendaagschen toestand vergelijkt. Meermalen haalt hij daartoe den voortreffelijken Aardrijksbeschrijver STRABO aan. Vandaar ging de Reiziger naar het oude *Phrygië*, oudtijds in *Pacatiana* en *Palustris* (niet *Pacationa* en *Salustris*, gelijk op bl. 40 in den tekst staat) verdeeld;

zag de wieg der *Ottomannische* heerschappij, de tooneelen van de zegepraal der Kruisvaarders, en kwam vervolgens te *Angora*, voorheen *Ancyra*, waar TOURNEFORT met zoo veel welgevallen nog het bloed zijner aloude landgenooten, de *Galliërs* of *Galaten*, meende te bespeuren. Hij roemt de vele blijken van heerlijkheid, die deze Stad toen nog vertoonde: onze Reiziger vond die reeds zeer vervallen, en werd er herbergzaam door een' *Venetiaanschen* Arts (*Engelschen* Consul) behandeld, doch zeer norsch door de *Turken*, die hem half en half voor spion hielden. Van *Angora* ging de reis door het gebied van een onafhankelijk *Turkomansch* Opperhoofd, SCHAPWAN OGLU, hetwelk zeer aanzienlijke landstreken omvatte, (onder anderen de groote Stad *Tocat*, hier verkeerdelijk *Tacat* gespeld.) Dit Opperhoofd trachtte het geluk zijner onderdanen, hunne veiligheid en welvaart, te bevorderen; doch zijn Rijk duurde niet lang; reeds op de tweede reis van KINNEIR vond hij hetzelve gesloopt. In de Stad *Oescat* was de Reiziger bij denzelven ten gehoor. Deze, en de meeste *Aziatische* beheerschers, bewonderden NAPOLEON, die zekerlijk aan hunne begrippen van grootheid en kracht zeer goed beantwoordde. Vanhier ging de reis naar *Kappadocië*, en wel naar deszelfs Hoofdstad *Kaïsarië* of *Cesaréa*, eertijds *Mazaca*, aan den voet van den hoogen berg *Argis* of *Argeus*, weleer een beroemde Koningszetel, en thans nog het middelpunt van een' uitgebreiden koophandel, maar walgelijk door de afschuwelijkste morsigheid. De Schrijver vond hier meer *Armeniërs* dan *Grieken*: de laatste, vooral de landbewoners, zijn met een' ingekankerden wrok tegen hunne tirannen bezield, en rijp tot den opstand. — Van *Cesaréa* af strekte de weg zuidelijk door het *Taurus*-gebergte naar het oude *Cilicië* en de vlakte van *Tarsus*, van welke Stad, het Vaderland van den Apostel PAULUS, die met *Athene*, *Antiochië* en *Alexandrië* in beschaafde letteren wedijverde, thans geen vierde meer overig is. De naauwe vlakte bij *Issus*, waar ALEXANDER DARIUS overwon, wordt niet bij de Stad *Ayas*, zoo als D'ANVILLE meende, maar

ten

ten zuidoosten der bogt van *Scanderoen* of *Alexandrette* gevonden. Dit *Alexandrette*, voorheen eene stapelplaats van *Europesche* kooplieden, is thans een visschersdorp; de handel, (schoon zeer aanmerkelijk verminderd) die er te voren was, wordt thans over *Latakia* (*Laodicea*) gedreven. Onze Schrijver bezoekt daarop het aloude vermaarde *Antiochië* (*Antakia*) met hare bevallige omstreken en het nabijgelegene *Daphne*. De Stad is binnen hare muren thans voor geen zesde bebouwd, en de bevolking, sedert de *Romeinen* tot nu toe, van *vijfmaal honderd duizend* op *tienduizend* zielen verminderd! Te *Latakia* ging de Schrijver naar *Cyprus* scheep, door eene hevige ziekte in zijn plan belemmerd, om ook naar *Palmyra* te gaan. *Cyprus*, dit oudtijds zoo lagchende eiland der Mingodin, is thans, nog meer dan andere *Turksche* plaatsen, tot den jammerlijksten toestand vervallen. Men kwam te *Tamaguste*, in de nabijheid van het oude *Salamis*, aan land, reisde vandaar naar *Larnica*, het oude *Citium*, en voorts, door het midden des eilands, over de Hoofdstad *Nicosia*, naar de zeeplaats *Cerines*, waar hij naar *Karamanië* scheep ging. Het ongelukkige *Cyprus* bezit nog slechts 70,000 inwoners, die dagelijks verminderen; de *Grieksche* Aartsbisschop heeft er veel magt, doch is geen minder onderdrukker dan de *Turksche* Pacha's. Door eene zonderlinge schikking moeten zelfs de *Turken* hier in het onderhoud van een aantal luije monniken voorzien. De Schrijver laat niet na, de voordeelen aan te toonen, die *Engeland* uit het bezit van *Cyprus* zou kunnen trekken, hetwelk thans bijna geheel woest ligt. De terugkomst in *Klein-Azië* ging voor den Schrijver met vele moeijelijkheden verzeld, waaronder het verlies van zijn braven knecht IBRAHIM geen der geringste was. Over *Karaman*, door digte wouden en kudden van *Turkomannen* heen, tusschen de hooge bergen *Karadja Dag* en *Bedlerin*, kwam men te *Iconium* (*Koniah*), de Hoofdstad van *Lykaonië*. Wij mogen bij de aanteekeningen onzes Schrijvers over deze Stad (die ook in de *Handelingen der Apostelen* voorkomt) voegen, dat STRABO dezelve nog een *Stadje*, PLINIUS, 50 jaren daarna, eene *zeer be-*

 roem-

rhemde Stad, en HIEROKLES haar, een paar Eeuwen later, eene *Hoofdstad* noemt. Onder de *Turken* was zij een Vorstenzetel der *Seljuciden*, en is thans nog eene Stad van meer dan honderd moskeeën, hoewel de beste gebouwen in puin vallen. Verder ging de weg door *Phrygië*, over *Ak-Schéher* (*Antiochia ad Pisidiam*), *Kara-Hisfar* en *Koutayéh* (*Cotyæum*, de tegenwoordige Hoofdstad van *Klein-Azië*), naar de Zee van *Marmara* en *Konstantinopel* terug.

Zoo deze togt heen en terug door het *midden* van *Klein-Azië* ging, de tweede volgde de oevers der *Zwarte Zee* tot *Trebisonde*. Dezelve is ons minder aangenaam voorgekomen dan de eerste, waarschijnlijk omdat daarop zoo vele *klassieke* plaatsen niet voorkomen, als op den eersten. Wij ontmoeten wel terstond het beroemde *Nicomedië*, maar naderhand eene menigte kleinere, min beroemde Steden. Te *Boli* had de Pacha eenen zaagmolen laten aanleggen, hetwelk toch van eenige kunstvlijt getuigt. Deze streek is ongemeen vruchtbaar; de notenboomen groeijen er tot eene verbazende hoogte; de wijnranken, mansdik, omslingeren de boomen tot aan den top; de velden zijn met rozen en madelieven bezaaid. Deze schoone oorden wisselen met groene beemden, donkere afgronden, trotsche gebergten en rijke velden af; doch dit alles is nutteloos onder een Volk, hetwelk door het geloof aan de voorbeschikking traag en lusteloos wordt tot eenige pogingen, die zijnen toestand zouden kunnen verbeteren. Eene maand lang bragt de Reiziger door van *Konstantinopel* tot *Trebisonde*. De meerdere afgelegenheid dezer streken veroorzaakte hem veel meer onaangenaamheden dan op de eerste reize, en het was hem onmogelijk, die geheel te lande af te leggen, hoewel hij zulks zoo verre deed als immer mogelijk. Van *Trebisonde* ging men zuidoostwaarts naar *Erzeroem*, de Hoofdstad van *Turksch Armenië*, in eene schoone en ruime vlakte gelegen, waar de Pacha bij de Reizigers (13 Junij 1814) naauwkeurig liet vernemen, of BUONAPARTE naar een *eenzaam* eiland gebannen was. (Dit moet *Elba* geweest zijn: de tijding kon nog niet lang geleden zoo diep in *Azië* zijn aan-

aangekomen, daar de beslissing van 's mans lot eerst in April plaats had.) Het Pachalik van *Erzeroem* is een der gewigtigste in *Turkijë*, en slechts kleiner dan *Egypte*. De togt ging nu bijna vlak zuidwaarts, langs het meer van *Van*, over *Betlis* en *Sert* (*Tigrano-certa*), waar de eigenlijke moeijelijkheden eerst begonnen. Meermalen had de weg des Reizigers dien der tienduizend *Grieken* van XENOPHON doorsneden, en hij kon zich niet genoeg over den moed dezer dappere benden, zoowel als over de naauwkeurigheid van sommige plaatsbeschrijvingen en volksgebruiken, die zelfs nu nog stand houden, verwonderen, hoewel hij, aan den anderen kant, sommige afstanden, door dien Schrijver opgegeven, als onnaauwkeurig doet kennen. De *Turken*, en zelfs zijn geleider MAHOMED AGA, leiden hem nu allerlei hinderpalen in den weg. Van *Sert* naar *Djezyré*, zestien uren ver over 't gebergte, moest hij eenen omweg van zes of zeven dagreizen maken, over *Merdin*. Onderweg werd zijn reisgenoot en vriend CHAVASSE, die niet tegen de vermoeijenissen kon, ziek door de brandende hitte; de karavaan, bij welke men zich nu gevoegd had, wilde daarom evenwel den naasten weg naar *Mosul* niet kiezen, maar nam den omweg over *Djezyré*, waar haar echter, tot straf, door een roofziek Opperhoofd, 2000 piasters werden afgeknevеld. Verder bereisde men den oosteroever van den *Tigris*, over of voorbij de vlakten, waarover XENOPHON heentrok, ALEXANDER DARIUS bij *Arbela* versloeg, en HERAKLIUS over CHOSROËS zegevierde. Met verwondering zagen wij, dat de beschrijving dezer streken door den voor *romanesk* gehoudenen CURTIUS inderdaad allernaauwkeurigst is. Na tallooze moeijelijkheden kwam men te *Mosul*, het oude *Ninivé*; doch het was onmogelijk, geneeskundige hulp te bekomen: de Heer KINNEIR, met zijn' zieken vriend begaan, huurde een vlot, om met meer gemak den *Tigris* af te reizen. Onderweg bezweek CHAVASSE, en KINNEIR vervolgde nu alleen zijnen weg, over *Bagdad* en *Basfora*, (aan weêrzijden van den *Tigris* zijn hier

hier niets dan velden met watermeloenen of woestijnen) en over de *Perzische* golf en *Mascate*, naar *Bombay*. Achter of tusschen dit belangrijke reisverhaal zijn nog gevoegd afzonderlijke *Ophelderingen over den terugtogt der tiendulzend Grieken;* over den dadelboom (waarvan men 44 soorten heeft, dragende sommige derzelve vruchten tot 60, ja tot 100 jaren) en over het *Arabische* paard (die der woestijn van *Damascus* worden voor de schoonste gehouden; een arm *Arabier* zou voor ééne merrie 36,000 piasters geweigerd hebben), en eindelijk eene *Verhandeling aangaande de overheering van Indië*, hetzij door *Frankrijk* of *Rusland*, door *Turkije* en *Perzië*; een stuk vol diepe plaatselijke kennis, en 't welk de zwarigheden wel als zeer groot opgeeft, althans van de *Fransche* zijde, (van welke men ook in de eerste halve eeuw tot zulk eene onderneming wel kracht noch moed zal hebben) maar daarentegen een punt aanduidt, waar de zwarigheid alleen van de gezindheid éener Mogendheid afhangt; om, namelijk, uit *Rusland*, over de *Wolga*, de *Kaspische* Zee en den *Oxus*, te water het land der *Afghans* te bereiken; waartoe slechts de toestemming van den Sultan of Khan van *Boochara* wordt vereischt. Zoo men dan nog de *Afghans* kon winnen, zou het *Britsche* Rijk in *Indië* in den gevaarlijksten toestand verkeeren. *Engeland* heeft dus, zoowel als het vasteland van *Europa*, belang, een oog op de aanwasfende magt van *Rusland* te houden.

De reis is vrij goed vertaald, behalve eene menigte verminkingen van eigennamen, waarvan wij eene lange lijst zouden kunnen opgeven.

Levensbeschrijving van JOHAN *en* CORNELIS EVERTSEN, *Luitenant-Admiralen van Zeeland. Door Mr.* J. C. DE JONGE, *Substituut-Archivarius van het Rijk. Met Platen, In 's Gravenhage, bij* de Wed. J. Allart en Comp. 1820, *In gr. 8vo.* 253 *Bl. f* 4-10-:

Weder een het Nederlandsche hart aangenaam verheffend ver-

verschijnsel, dat de streelendste herinneringen opwekt! Zoo bloeit dan, sedert Nederland zijnen rang terugnam, en, onder den schepter van *zijnen* Vorst, ondanks nog voortdurende bezwaren, de zegeningen der herstelde vrijheid zich verbreiden; zoo bloeit dan weder met nieuwen luister de beoefening der onschatbare geschiedenis onzes Vaderlands, te gelijk met die onzer Letterkunde! Zoo onthalen weder onze Geleerden den nog niet verbasterden smaak hunner landgenooten op de vruchten van hunnen geest, en voeden het Nederlandsche karakter, en sterken het vaderlandlievend harte! Wie herinnert zich, op den titel dezes werks, niet aanstonds de eere, door onzen verlichten Koning aan de nagedachtenis der EVERTSEN bewezen, met wier onlangs ingewijde praalgraf *Middelburgs* Nieuwe Kerk prijken mag?

Zeker mag het verwondering, ja spijt baren, dat, zoo als DE JONGE zegt, geen Schrijver nog is opgestaan, om opzettelijk den roem der EVERTSEN te vermelden; doch laat ons onze spijt althans daarmede verzoeten, dat dit de oorzaak is, dat een man, die zijnen titel zoo vereert, dien wij uit zijne Verhandeling over de Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten kennen, wien het alzoo zeer wel is toevertrouwd, zijne pen gesneden heeft tot de beschrijving eener levensgeschiedenis, welke bij die der TROMPEN, van WASSENAER, en van DE RUYTER zal, ten minste moest, geplaatst worden.

Het Zeeuwsche geslacht der EVERTSEN heeft, van het midden der XVIde tot het einde der XVIIIde Eeuw, niet minder dan negentien krijgsmannen, van welke er negen hun leven aan het vaderland opofferden in den strijd, opgeleverd; en hierom achten wij het zeer noodig en nuttig, dat de Heer DE JONGE vooraf den oorsprong ontvouwt van dit aanzienlijk geslacht, en omtrent deszelfs stamvader, EVERT HEINDRICXSSEN, den vader, en de broeders der helden, wier levensgeschiedenis men hier vindt, in eene beknopte *Inleiding*, eenige wetenswaardige bijzonderheden mededeelt. Op deze Inleiding volgt dan eerst van JOHAN, bl. 21—154, daarna van CORNELIS EVERTSEN de levensbeschrijving, zoo belangrijk in inhoud, als onderhoudend en aangenaam in stijl.

Dit werk is van dien aard, dat het den Recensent niet gepast voorkwam, zijne lezers den Schrijver op den voet te doen volgen. Hij vertrouwt, dat elk het zich zal aanschaf-

 fen,

fen, die de vaderlandsche geschiedenis bemint; en hij verzekert aan dezulken, dat zij de sikfche hand van den naauwkeurigen, en, boven anderen, voor zoodanige taak geschikten, DE JONGE zullen danken voor hetgene zij hun, zelfs meer dan zij verwachten konden, leverde.

Het is een kostelijk boekwerk, Nederlanders! die u op den roem uwer Vaderen verheft, hetwelk u thans wordt aangeboden. Gij wordt gebeden, dat de stroom van zoo vele zoogenoemde *mooije* werken uwe aandacht niet afleide van dit *gewigtige* en *schoone*, dat u zoo na aan het harte gaan moet, als *waarheid* en *vaderland*.

De uitwendige gedaante dezes boeks is overeenkomstig deszelfs innerlijke waarde; en geen *Middelburger*, geen *Zeeuw*, geen *Nederlander*, die zoodanige hulde aan de nagedachtenis van zulke Helden niet terstond zal durven noemen, wanneer hij van het Praalgraf der EVERTSEN gewaagt. Dat *Praalgraf* ziet men op het titelblad afgebeeld; voorts vindt men de fraaije afbeelding der *zilveren Drinkschaal*, door den Raad der Admiraliteit van Zeeland aan den Stamvader der EVERTSEN geschonken, in het jaar 1590; verder de *Beeldtenissen der beide Helden* voor iedere levensbeschrijving; ook den *gouden Gedenkpenning*, door de Staten van Zeeland aan JOHAN geschonken, bij de overwinning op Colaert, Ao. 1636; de *gouden Keten* en den *Gedenkpenning*, door FREDRIK III, Koning van Denemarken, aan CORNELIS EVERTSEN vereerd, in het jaar 1659; en eindelijk twee uitslaande Geslachtregisters: hetwelk alles dit werk niet weinig sieraad bijzet.

Gaarne getroost zich Recensent de moeite om het volgende af te schrijven, of het nog ter meerdere aanprijzing, dan zijne lofspraak, zoude mogen dienen: „In het jaar 1679 besloten de Staten van Zeeland eerst tot de aanbesteding van het Praalgraf, nadat ze daartoe door den toenmaligen Vice-admiraal, en door den Schout-bij-nacht EVERTSEN, Zonen van JAN en CORNELIS EVERTSEN, dringend verzocht waren; met aanbieding van hunne zijde, om, indien dit hun verzoek werd ingewilligd, zelve uit het geslacht der EVERTSEN de gelden, daartoe benoodigd, voor te schieten, tegen den betamelijken interest van vier ten honderd. Aan den beroemden ROMBOUT VERHULST werd dit werk, op deze voorwaarden, in het jaar 1680, toevertrouwd, hetwelk hij, na eenen arbeid van omtrent drie jaren, heeft volbragt.

bragt. Dit Gedenkstuk, is een der fraaiste, welke ons vaderland oplevert. — Twee Geniussen, met treurgewaad omhangen, en staande op dolfijnen, beweenen den dood der Zeehelden. Tusschen hen is een marmeren steen, voor het opschrift geschikt, aan welks voet een zeegevecht wordt voorgesteld. Op dezen steen ligt eene zegekroon, omgeven met vlaggen en onderscheidene zeesieraden. Omhoog zijn de gekroonde wapenen van Nederland, Zeeland en Oranje. Voorwaarts rusten op twee grafsteden, elk met een' dolfijn versierd, de beide Luitenant-Admiralen, in volle wapenrusting, met den staf van gezag in handen. Terzijde van de beide Vlootvoogden staat een helm en eene grafnaald; achter hen ziet men het gekroonde wapen der EVERTSEN. Het geheel is kunstig uit wit en zwart marmer gebeeldhouwd; zoodat men in den vervaardiger gemakkelijk den stichter van het Praalgraf van DE RUYTER kan erkennen. — Na de voltooijing van het Praalgraf, ontbrak nog aan hetzelve een opschrift, in hetwelk de heldendaden der beide Luitenant-Admiralen vermeld werden. De Staten van Zeeland deden hiervan een ontwerp maken, en keurden hetzelve goed. (Hier leest men nu dat opschrift, in het Latijn, en vertolkt, bl. 248, 249, hetwelk nimmer is uitgegeven.) Het behaagde echter in geenen deele aan de Zonen der beide Luitenant-Admiralen; ja, wat meer is, zij weigerden hetzelve te doen plaatsen. De fiere afstammelingen dier Helden meenden, dat de roem hunner Vaderen verkleind werd, door en TROMP en DE RUYTER alleen *groot* te noemen, zonder dezelfde hulde aan het doorluchtig Zeeuwsche Broederpaar te bewijzen. De nakomeling, vrij van naijver, kan de reden der afkeuring naauwelijks billijken: doch hij, die zich in den leeftijd van de Zonen der beide Zeevoogden verplaatst, zal, bij het herdenken aan den smaad en de miskenning, hun meermalen aangedaan, ligtelijk deze misschien te ver getrokkene fierheid vergeven aan Mannen, wier blakende heldenmoed geen schijn zelfs van minachting, terugzetting of vernedering kon verdragen. — Deze omstandigheid veroorzaakte een' hevigen twist tusschen de Staten van Zeeland en de leden van het geslacht der EVERTSEN. De Viceadmiraal CORNELIS EVERTSEN, Zoon van CORNELIS EVERTSEN *den Ouden*, een man van een oploopend en hevig karakter, trok zich deze zaak voornamelijk aan, en zocht de gewenschte veranderingen in het opschrift daar te stellen; doch de Staten van Zeeland sloegen

dit

dit voorstel meermalen af, en noemden zelfs het gedrag van dien Vlootvoogd te dezen opzigte vermetel en verwaand. — Intusschen was het gevolg van dezen twist, dat de voorgeschotene gelden aan de EVERTSEN nimmer van 's Lands wege werden teruggegeven, en dat het opschrift niet op het Praalgraf geplaatst werd vóór het jaar 1800, toen hetzelve op last der Kerkmeesteren, zonder toestemming van iemand uit het geslacht der EVERTSEN, daarop is gesteld (*). — Door verschillende omstandigheden, bijzonder door de inlegering der Engelschen, 1809, was de Oude Kerk, zijnde het gebouw, in hetwelk het Praalgraf was opgerigt, zoodanig in verval geraakt, dat dezelve geheel was verlaten, en de Tombe door niemand meer bezocht werd, ja, als het ware, in vergetelheid was geraakt. Dit verwekte bij sommige voorstanders van vaderlandschen heldenmoed het verlangen, het Praalgraf naar elders te zien verplaatsen. Er werden hieromtrent aan Z. M., onzen geëerbiedigden Koning, de noodige voordragten, door het Zeeuwsche Genootschap van Wetenschappen, gedaan, en, na verkregene toestemming, is het Praalgraf, met de overblijfselen der lijken, naar de Nieuwe Kerk te Middelburg overgebragt, en aldaar met groote plegtigheid, 18 Lentemaand 1818, ingewijd; wordende hetzelve, op uitdrukkelijke begeerte van den laatsten Stamhouder, en op bevel der Hooge Overheid, met het nieuw, eenvoudig Nederlandsch opschrift versierd. (Dat nu hier volgt.) — Sedert dien tijd heeft het Praalgraf, door den tand des tijds reeds aangerand, eenen nieuwen luister verworven, en met hetzelve de naam der beide Helden."

De Heer DE JONGE oogste van zijnen arbeid, welke dien luister niet weinig verhoogt, vele eere; en wij zeggen, ten slotte, met onzen HELMERS:

O! Wie bij dit verhaal zijn borst niet voelt ontgloeijen,
Niet naar hun tombe snelt, daar niet een' traan laat vloeijen,
Daar niet met bloote kruin het koude marmer kust,
Waaronder 't overschot dier martelaren rust,
Daar God niet knielend dankt met zaamgeklemde handen,
Verdient des mijnslaafs lot in 's aardrijks ingewanden!

(*) Volgens eene overlevering in de familie der EVERTSEN, zou dit opschrift een' korten tijd op de Tombe gestaan hebben; doch de Vlootvoogd, van wien hier gesproken wordt, zou hetzelve, op zekeren nacht, door eenen steenhouwer, in zijne tegenwoordigheid, hebben doen afbeitelen, dewijl hij het graf als zijn eigendom beschouwde. Hij was, om zijne groote stoutheid en forschheid van karakter, bekend onder den naam van *Keesje den Duivel.*

Werken der Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen. Vden Deels 1ste Stuk. Te Leyden, bij D. du Mortier en Zoon. 1820. *In gr. 8vo.* 238 *Bl. f* 2-:-:

Van alle zijden prijst zich dit boek aan de achting en deelneming der Nederlanders aan, die hunnen naam met eere dragen. Gij vindt hier, Lezers! drie stukken van welsprekendheid, door eene zoo verdienstelijke Maatschappij met den eereprijs bekroond. De onderwerpen dier stukken zijn de heilige voorwerpen des eerbieds uwer vaderlandsliefde. De winnaars van den eereprijs zijn de *Groninger* Hoogleeraar, Mr. B. H. LULOFS, die hier als Lofredenaar van den stichter onzer vrijheid, WILLEM DEN EERSTEN, optreedt; de Lofredenaar van JOHAN DE WITT, Mr. F. A. VAN HALL; de waardige Zoon van den geleerden en welsprekenden MAURITS CORNELIS; en eindelijk de geliefde Dichter onzes volks, TOLLENS, die hier *de overwintering der Hollanders op Nova Zembla*, in 1596 en 1597, bezingt.

De Heer LULOFS staaft door zijn voorbeeld, wat hij in zijne *Redekunst* gezegd heeft voor CICERO's aanmerking, dat de gansche inrigting eener Lofrede moet geschikt zijn, om het vermaak en genoegen der Toehoorders te bevorderen, en dat derhalve in dezelve de verhevenste welsprekendheid mag gebezigd worden. Na vooraf een allerbeknoptst overzigt van 's Prinsen levensloop gegeven te hebben, verheft hij deszelfs lof, door hem als Staatsman en Regent, als Veldheer, en als Grondlegger der Nederlandsche onafhankelijkheid te beschouwen. Wij hebben deze Lofrede bewonderd, en twijfelen niet, of ieder, die dezelve leest, zal den man, die zóó der waarheid, der verdiensten en den vaderlande zijne hulde brengt, danken. Een paar aanmerkingen, die niets aan de waarde van dit meesterstuk ontnemen, hebben wij slechts. Is de Lofrede toch niet al te lang? Niet, dat dezelve *den Lezer* vervelen zal; maar — omdat (zie bl. 1) dezelve voorondersteld wordt *uitgesproken* te zijn tot eene gemengde vergadering van *Toehoorders*. En: waarom wordt men niet, zoo als in het stuk van VAN HALL, gewezen in den tekst zelven naar de *aanteekeningen*? Onder deze is vooral onze aandacht getrokken door het aangevoerde, om waarschijnlijk te maken, dat WILLEM DE I, hetgene onze WAGENAAR betwij-

twijfelde, die redevoering wel gehouden hebbe, in de, ter raadpleging over het Verbond der Edelen, belegde vergadering, uit welke LULOFS 's Vorsten welsprekendheid bewijst. Wij wenschen, dat deze *Lofrede* door veler harten zal verstaan en nagegalmd worden, en, in plaats van uit dezelve iets af te schrijven ter aanprijzing, — tusschen zoo veel schoons konden we ook geene keuze doen — zij alleen, hetgene LULOFS van WILLEM's laatste woorden zoo wèl en zoo te pas zegt, ook op deze Lofrede toegepast door ons geheele hart: „ o! Wie, dezelve bij het grafgesteente van den gade-„ loozen Vorst zich herinnerende, niet bij hetzelve neder-„ knielt, niet met ontblootе kruin het koude marmer kust, „ hij (zou een HELMERS uitroepen) verdient het lot van „ den mijnslaaf in de ingewanden des aardrijks!"

De Lofrede op JOHAN DE WITT is de helft minder in uitgebreidheid. Men kent reeds den Schrijver uit deszelfs *Bedenkingen over Cicero* aan Prof. SCHRÖDER; dit stuk geeft hem eene nieuwe aanspraak op den roem, van de pen met fiksche hand en *con amore* te voeren. Dit zeggen wij, wat het stuk over het geheel betreft: voor het overige scheen ons VAN HALL's welsprekendheid, hier en daar, meer weelderig dan krachtig, en somtijds meer gedrongen dan vrij toe. Of die mindere kracht aan de, onzes inziens, te vele exclamatiën en uitweidingen, en die mindere ongedwongenheid aan de kiesche voorzigtigheid, met welke het onderwerp is behandeld, zij toe te schrijven, laten wij aan des Lezers oordeel liefst over. De laatste zal elk in het oog vallen, bijzonder, wanneer hij den Redenaar, niettegenstaande hij anders min beknopt is, sommige punten, die elks belangstellende aandacht trekken, slechts ter loops ziet aanroeren. Die voorzigtigheid zij intusschen, om derzelver edel doel, den onpartijdigen niet mishagelijk; hoezeer wij in den Lofredenaar de openhartigste vrijmoedigheid, die niet schroomt zijnen Held te verheffen, belijden zeer te begeeren. Wij geven aan den Heer VAN HALL in bedenking, of het niet beter ware gezwegen, en anders, met eenige bepaling, meer gesproken, van de *voorregten eener goede geboorte*, d. i. geboorte in aanzienlijken stand; dit zij dan een *voorregt*, maar in eene Lofrede, aan *verdiensten* toegewijd, behaagt het ons minder, die — wij herinneren ons FEITH's *Lofzang op de Ruiter* — hem, die zichzelven schiep, het goud deed blozen, en den adel teelde uit zijne deugd, deswege te grooter achten, dewijl

wijl hij het *voorregt* eener goede (?) geboorte derfde. Wij besluiten onze aankondiging, opregte aanprijzing van dit stuk, met het slot van hetzelve over te nemen, bewust, dat het elken echten Nederlander behagen zal en treffen; ook hen, die aan VAN HALL niet zoo gaaf willen toestemmen, dat WILLEM DE III, door de bezorging van DE WITT, dien VAN HALL noemt, „uit beginselen en overtuiging, *zoo het* „ *schijnt* (? neen — inderdaad) der Stadhouderlijke regering „ niet genegen," met dien eerbied voor het Opperwezen, die liefde voor het volk enz. bezield werd, die hem tot den man vormden, welke hij sedert is geworden. Dus luidt dit slot: „ o! Zoo er nog banden bestaan tusschen u en deze „ wereld; banden, welke zeker geen sterfelijk oog ziet, „ maar die misschien daarom niet minder wezenlijk zijn, — „ laat het u dan, onbevlekte geest! tot een welbehagen zijn, „ dat verlichting en kennis op deze wereld zoodanige voort„ gangen gemaakt hebben, dat Vorsten en Volken wederkee„ rig hunne regten en verpligtingen hebben leeren kennen en „ eerbiedigen; — dat thans mogelijk is geworden, hetgeen „ in uwen leeftijd niet denkbaar was, dat er vrijheid onder „ eene eenhoofdige regering bestaan kan. Sla de oogen ne„ derwaarts op het Vaderland, weleer het eenige doel van „ alle uwe pogingen. Zie! hoe hetzelve onder een Opper„ hoofd uit een bij u niet zoo onbemind (?) geslacht, onder „ een' der opvolgers van uwen voedsterling, vrij en onafhan„ kelijk leeft. Uw lofgalm klinkt, ongehinderd, uit vrije „ monden, onder Oranjes heerschappij. Hij moge dan ook „ met dien van eenen WILLEM DEN EERSTEN, stamhou„ der des geslachts, de leus wezen van eendragt, vrijheid „ en voorspoed!"

Amen! — Zoo gewoon dit woord elke *preek* besluit, zoo zeker plaatst het elk hart achter dezen uitroep, en verblijdt zich elk, dat JOHAN DE WITT zulk eenen Lofverkondiger in den jeugdigen VAN HALL vond, die voortga, op het spoor zijns roemwaardigen Vaders, zich den dank der ware Vaderlanders te verwerven! — Wij moeten niet vergeten te zeggen, dat dit schoone stuk met Aanteekeningen wordt besloten, van welke ons meer dan ééne zeer belangrijk voorkwam, en die alle van des Schrijvers belezenheid en schrander oordeel getuigen.

Wat zullen wij van het *Tafereel* van TOLLENS zeggen? Wij lazen het, nadat menig eene lofspraak, die ons ter oore kwam,

kwam, onze verwachting zeer hoog gespannen had; en wij zijn verpligt, te belijden, dat onze verwachting is overtroffen; dat TOLLENS ons nimmer nog meer, nimmer zoó, tot bewondering en lof opgewekt, en dat dit Tafereel eenen indruk op ons gemaakt heeft, niet verminderende bij de herhaalde lezing, en eindigende in eenen edelen hoogmoed op ons vaderland, dat zulke burgers bezit. Het is een *Tafereel*, in de meeste en in de waardigste beteekenis van dat woord. Het is eene schilderij, die ons alles zoo vertegenwoordigt, alsof wij zelve ondervonden, wat ons hier voor oogen gesteld wordt; en wij beklagen diep den smaak en het gevoel van hen, die van dit meesterstuk van kunst, zonder innig geroerd te zijn, scheiden kunnen. Wat zullen we uit hetzelve, ter wettiging onzer lofspraak, kiezen? De afreis van het vaderland, of den tegenstand des gevaars, in hetwelk HEEMSKERK en RIJP van elkander geraken? Des eersten voorttogt, of de komst te *Nova Zembla*? Den eersten nacht aldaar, of de herschepping van het schip in eene hut op het land? De gevaren van beeren, en het lijden, dat hun van de koude wordt berokkend, in welke

De heete moutwijn stremt, hoe fel en sterk zij stoken;
De wanden zijn berijpt, al zien ze zwart van 't rooken;
En de ingedragen sneeuw die aan hun hoosblok zit,
Valt op de vuurplaat af, maar blijft er droog en wit:

of, terwijl het niet meer dag wordt, en de voorraad bezuinigd moet worden, de huishouding in de hut? Hoor eens, Lezer! of moet Recensent zeggen: „zie eens!"

Des feestdaags, anders niet, wordt uit het zilte nat
Het bruine vleesch gescheurd, dat vastvroor in het vat:
Dan dekt de ketel 't vuur, waar zij zich rondom scharen,
En hunkren naar den disch, en in den wasem staren.
Maar eerst den dag gevierd en God den Heer geloofd!
Zij slaan den Bijbel op, ontblooten zich het hoofd;
Een hunner, beurt om beurt, met eerbied opgerezen,
Staat uit Gods heilig woord een hoofdstuk voor te lezen;
Of aller ziel en zang smelt luidkeels zich ineen,
En Nova Zembla hoort de psalmen van Datheen.

Waarlijk, men luistert mede naar den avondkout, en schikt

zich

zich bij de spelen, en neuriet de landsliederen der stoute gasten mede, terwijl men leest. Om van de beschrijving des indruks, dien het Noorderlicht maakt, en van het gevaar der verstikking, en de redding van de bedwelming in den slaap, en van het sterven van BARENDS te zwijgen, hoe meesterlijk is de aanbraak van het eerste licht geteekend!

Reeds is het uur nabij, en 't uitzigt doet hen beven,
Dat één (wie zal het zijn?) al de andren overleven,
En eenzaam worstlen zal met nog geduchter nood.
Zij strekken de armen uit, en bidden om den dood.
Reeds wordt het opzet rijp, o gruwel! reeds besloten,
Bij 't klimmen van 't gebrek om 't veege lijf te loten!
Reeds stond de kroes gereed, die eerlang rond zou gaan...
God dank! daar gaat een vonk van 't sluimrend daglicht aan!
Zij zien het, twijflen, rukken 't valluik heftig neder,
En staren... Ja, God dank!

Doch wij moeten ons inbinden; het vertrek van *Nova Zembla*, nadat de boot gevonden, bereid, elk lijk in de rotskloof begraven is, overspreid met een doodkleed van sneeuw, en BARENDS' schrift bezorgd, ware anders niet minder waardig hier gelezen te worden. Maar wie bedwingt zijne verrukking, wanneer hij de allerlaatste gevaren afgewisseld ziet door de ongedachte redding aan *Laplands* oever, waar RIJP 't herstelde zeil ontrolt, om huiswaarts heen te varen, en HEEMSKERK's wissen dood te melden aan den Staat? Eerst leest men:

De golfslag drijft hen voort
Naar Laplands oever, dien zij naadren. De ochtend gloort,
De dag is helder, damp noch nevel dekt de stroomen;
Zij zien in 't rond... zij gillen 't uit! zij zien de zoomen!
Zij zien een' mast, een schip, dat zeilree ligt aan 't strand;
Zij zien een vlag... o God! de vlag van 't vaderland!

Wij hopen niet, dat dit Dichtstuk alleen in die handen kome, die de werken der Maatschappij, welke de oorzaak van hetzelve is, zich aanschaffen, en wenschen door onze aankondiging te hebben medegewerkt, dat niemand, die TOLLENS op prijs stelt, dit onverbeterlijk voortbrengsel van dien vaderlandschen Zanger zal willen ontberen, of behoeven te missen.

Commentarius perpetuus in *Julii Cæsaris*, *Strabonis*, *Melæ*, *Plinii*, *Taciti*, *Dionis*, *Ptolemæi*, *Zosimi*, *Ammiani*, *Eumenii*, *Sidonii Apollinaris*, *Eutropii*, *Gregorii Turonensis*, *Aimoini*, aliorum — tradita de rebus *Belgicis*, *Batavicis*, *Frisicis*, *Sicambris*, aliis nonullis, quem præbet rerum illarum historia, ab antiquissimis inde temporibus, ad annum æræ Chr. 1140. — scripsit G. BRUINING. Lugd. Bat. apud *S. et J. Luchtmans*. Oct. maj. pp. 230. *f* 2 - 6 - :

Daar wij dit boekje alleen ten dienste van diegenen onzer Lezeren, welke Latijn verstaan, aankondigen, behoeven wij deszelfs verbazend breeden en zeer zonderling zamengestelden titel (waarvoor de Schrijver bijzondere redenen schijnt gehad te hebben) niet te vertalen. Genoeg dan, dat dezelve eene *Geschiedenis der Nederlanden* belooft, *van den vroegsten tijd af tot op het jaar* 1140, — zeer beknopt, dat spreekt van zelf, schoon zich de Heer BRUINING over sommige bijzonderheden breed genoeg, voor zulk een bekrompen bestek, uitlaat. Ziet hier, met verkorting, hoe hij zelf den hoofdinhoud opgeeft. — *Inleiding*; waarin vergeleken en opgehelderd wordt, hetgeen de oude Geschied- en Landbeschrijvers, wegens den Rijn en naburige stroomen, en ettelijke van derzelver oeverbewoners, gemeld hebben. *1ste Boek*; handelende van den eersten oorsprong der Belgen, Bataven, enz. en van derzelver geschiedenis, tot aan den opstand van *Claudius Civilis*. *2de Boek*; van het gebeurde sedert dien opstand, tot op de verdeeling van het Romeinsche Rijk tusschen *Arcadius* en *Honorius*. *3de Boek*; het opgevolgd tijdvak, tot aan de volkomene onderwerping der Vriezen en Saksers aan *Karel den Grooten*. *4de Boek*; van den eersten inval der Normannen in Vriesland tot de vereeniging van het bewind over Zutphen met dat over Gelderland, en van dat over het Namursche met dat over het Luxemburgsche. Een *Aanhangsel* bevat aanmerkingen, tot staving en uitbreiding van vele bijzonderheden, in den tekst voorkomende.

Wij kunnen van dit kleine werkje zeggen, dat het eene groote menigte van zaken bevat, en allerwegen getuigt van des Schrijvers geleerdheid, en gemeenzaamheid, zoo met de schriften der Ouden, als met die der lateren; waarvan hij trouwens reeds meermalen bewijzen gegeven heeft. Men zou

zich

zich zeer bedriegen; zoo men waande, dat hij slechts uit vorige Geschiedschrijvers een Kortbegrip had zamengesteld; hetwelk niet vele moeite had behoeven te kosten. Neen; hij gaat overal zijnen eigen gang, en heeft, ten aanzien van vele gewigtige bijzonderheden, zoo van vroegeren als later tijd, zijne, van andere, ook de beroemdste, Schrijvers verschillende; inzagen; zoodat men niet zelden eenen WAGENAAR, VAN WIJN, KLUIT, VAN SPAAN enz. met bescheidenheid wedersproken vindt; en geen beoefenaar der Vaderlandsche Geschiedenis dit werkje ongelezen kan laten. In bijzonderheden kunnen wij ons deswege niet inlaten, dewijl ons bestek dat niet gedoogt; doch wij gelooven, dat de Heer BRUINING hier en daar gelijk heeft, schoon wij verre af zijn van hem in alles bij te vallen. Doch wie kan, in zulk soort van onderzoek, zich ook voorstellen, dat hij elk overtuigen zal? — Eene volledige Geschiedenis bevat dit stuk niet, zelfs niet als Kortbegrip aangemerkt. De Schrijver heeft zich, nu hier, dan daar, meer bijzonder aan dit of dat gewest gehecht, waarover hij dan breeder uitweidt, stappende weer vlugtiger over andere gewesten henen, enz. — De geschiedenis der planting van het Christendom in de Nederlanden heeft hij kortelijk, vrij naauwkeurig, zijn verhaal ingevlochten; doch iets, dat naar Kerkelijke Geschiedenis, voor het vervolg, gelijkt, vindt men bij hem zoo min, als bij anderen van 's Lands Geschiedschrijvers. — Het werkje is opgedragen aan de Hoogleeraren KEMPER en TIJDEMAN, en heeft achteraangevoegd eene uitslaande tijdrekenkundige Tafel, waarin men met een oogopslag zien kan, wie gelijktijdig over de onderscheidene Nederlandsche gewesten bewind gevoerd hebben.

Dissertatio inauguralis, de Anglorum lege navali, ejusque vi in patriam nostram: quam defendet PETRUS SIMONS. Traject. ad Rhen. 1820.

Alhoewel de Utrechtsche Hoogeschool niet in gebreke blijft, de *openbare* bevorderingen harer kweekelingen door middel van de *Boekzaal* den volke bekend te maken (iets, dat men te Leyden minder noodig schijnt te oordeelen, waarmede wij den Heer Secretaris van den Leydschen Senaat mits dezen gelukwenschen, dewijl zijn Hooggel. anders nog al wat ad-

vertentiën naar de Boekzaal zou moeten zenden), gelooven wij echter aan jonge lieden van verdienste geen ondienst te doen, zoo wij ook, nu en dan, den *inhoud* hunner Disfertatiën door middel van een ander Maandwerk, dan de Boekzaal, aan het publiek mededeelen. Onder deze jonge lieden rekenen wij den Heer P. SIMONS, Zoon van den Hoogleeraar A. SIMONS, die ook in een schoon Vers, achter deze Disfertatie geplaatst, zijne vaderlijke vreugde over de promotie van zijnen Zoon heeft uitgedrukt. Wij moeten ons vergenoegen met eene korte opgave van den inhoud der Verhandeling. *Cap. I.* geeft de Heer SIMONS eene korte fchets van den toestand onzes Vaderlands vóór de *Akte van Navigatie*, en onderzoekt de aanleidende oorzaak tot deze Akte. *Cap. II.* bevat twee Afdeelingen, waarvan de eerste behelst de Akte zelve, volgens de woorden van AITZEMA (deze inlasfching is te groot voor een zoo klein geschrift); in de tweede Afdeeling spreekt de Schrijver over de *beperkingen van den Koophandel in het algemeen*, waar hij twee vragen beantwoordt; *vooreerst*, of zulk eene beperking volgens het Regt der Volken geoorloofd zij? *ten tweede*, wanneer die beperking nuttig zij? *Cap. III*, onderzoekt de Heer SIMONS, welk een' invloed de Cromwelliaansche Akte van Navigatie op den toestand van ons Vaderland gehad hebbe; waar hij *vooreerst* spreekt over den invloed op den handel; *ten tweede*, over den oorlog, uit deze Akte ontstaan; en *eindelijk*, over den invloed, dien CROMWELL in het algemeen op de zaken van ons Vaderland heeft uitgeoefend. — Dit is de korte inhoud der Verhandeling, die wij met genoegen hebben gelezen, als het werk van een jong mensch, en niet van een' Veteraan. Wij doen opregtelijk hulde aan de vlijt en belezenheid van den Doctor, wenschende, dat hij, op het spoor van zijnen waardigen Vader, zal voortgaan zich omtrent de geletterde wereld verdienstelijk te maken; ten zij de Heer SIMONS liever had, dat wij hem zoo veel praktijk toewenschen, dat hij aan de geletterde wereld niet meer denken kan. Hoe het zij, nooit vergete hij de schoone regels in het gemelde Vers van zijnen Vader:

Aan waarheid steeds getrouw,
Zult gij, in leed en rouw,
Nooit moed'loos nederzijgen;
Haar stem spreke in u luid',
En uwe borst zal zachter hijgen,
Wanneer ge uwe oogen sluit,

Verhalen uit de Groote Wereld. Naar het Engelsch van Misſ EDGEWORTH. *Te Groningen, bij* W. Wouters. 1820. *In gr. 8vo.* 282 *Bl. f* 2 - 4 - :

Wij wenſchen deze verhalen vele nadenkende lezers en getrouwe behartiging in dien kring, voor welken zij bijzonder beſtemd zijn; en hoezeer wij ons opregt verblijden, te kunnen verklaren, dat dit tegengift nog geene zoo hoognoodzakelijke behoefte is in ons land, als in Engeland en andere ons vreemde rijken, zoo is toch het voorbeeld beſmettelijk, de groote wereld zich in verſcheidene trekken in alle landen gelijk, en gelukkig zijn zij voorzeker, die in zoodanig eenen ſpiegel kunnen zien, zonder te moeten blozen voor hunne eigene beeldtenis, en die zich laten waarſchuwen, en de waarſchuwing behartigen, eer het te laat is. ALMERIA, eene rijke erfgename uit den minderen ſtand, had goeden aanleg, voortreffelijke vrienden, de beste uitzigten, en had haar geluk inderdaad nagenoeg in hare handen. Dan, helaas! zij liet zich verlokken door bedorvene grooten; hare ijdelheid ſleepte haar weg; hare zedelijke waarde daalde; zij koos en verkreeg den ſchijn voor het wezen; zij had de beste vrienden verlaten; zij had vrienden uit de groote wereld gekozen; zij leefde dan ook in de groote wereld, en de kuiſche oude vrijster (want dit bleef zij inderdaad) is het ſprekend voorbeeld, hoe de wereld hare veteranen beloont — eene jeugd vol dwaasheid, en oud, ſlaven van het ſpel.

De Schuldeiſcher, het derde verhaal, is geene minder treffende waarſchuwing. De ligtzinnige man naar de wereld, die hier optreedt, bewerkt door zijn ligtzinnig verteren, en het ſpotten met het regt en den drang zijner ſchuldeiſchers, de gevangenis en namelooze ellende van een waardig huisgezin; en de edele dochter van den onderdrukten had zich bijna overgegeven, om hare ouders te redden, tot een ſlagtoffer van zijnen wellust. Zij kenden hem niet, noch hij haar. Bij het ontwaken van haar zedelijk gevoel, dat voor de misdaad terugbeeft, leert hij haar kennen, en zichzelven als de ſchuldige oorzaak van hare radeloosheid en nabijzijnden val; nu ontwaakt zijn geweten, en, God zij geloofd! hij herſtelt, wat te herſtellen was, en wordt nu zelf eerst regt onafhankelijk.

Madame DE FLEURY is het tweede en meest schoone verhaal. Hier zien wij de waardige, aanzienlijke vrouw, en hoe zij haar hart zuiver houdt, en de edelste genoegens kiest, al leeft zij dan in de groote wereld. Zij komt in ongeluk; zij beleefde in Frankrijk de rampzalige omkeering van regt, wet en orde. Maar nu oogst zij ook van hare vroeger en aanhoudend beoefende deugden de edelste vruchten. Zij had het herstel van haar huis aan de deugd, die zij had aangekweekt bij een gering, maar edel meisje, te danken; hetwelk op het voordeeligst afsteekt bij eene andere van dien stand, maar van de slechtste inborst, wie de tooneelen der omwenteling wel tot blinkende ellende, maar geenszins tot deugd of geluk verheffen kon.

Hoe goed *Miss* EDGEWORTH de pen voert, is ook bij ons genoegzaam bekend. De vertaling van dit werk viel in goede handen.

De Geschiedenis van eene Officiers-Weduwe en hare Kinderen. Uit het Engelsch, naar de derde oorspronkelijke Uitgave. Met Platen. Te Amsterdam, bij W. van Vliet. *In kl.* 8*vo.* 185 *Bl.* *f* 1-10-:

Buiten twijfel verdient deze onderhoudende geschiedenis, welker vertaling Mejufvr. A. M. MOENS ons hier aanbiedt, dezelfde goedkeuring, die aan hare *Tweelingzusters* ten deel viel. Wij hebben hier een welbewerkt en waarlijk leerzaam verhaal, hetwelk, op eene edele, regt hartelijk godsdienstige wijze, het gevoel van, en het vertrouwen op eene ons leidende vaderlijke voorzienigheid Gods krachtig opwekt; en niet alleen in den gevorderden leeftijd, maar ook in de jeugd reeds met groot genoegen gelezen wordt, en het hart stemt tot regt werkzame godsvrucht. Moge dit boekje vele lezers vinden! Het zal, vertrouwen wij, niets dan goed stichten. En zien wij hier, hoe de zonen der weduwen, juist tegen hunnen wensch en schijnbaar tegen geheel hunnen aanleg, tot dien stand in de wereld geraakten, welken zij kiezen moesten eeniglijk uit pligtsgevoel, maar hoe zij echter, juist door dien schijnbaar geheel tegenovergestelden aanleg en karakter, in dien, door hun pligtsgevoel hun opgedrongenen, stand, de edelste en nuttigste menschen werden, — zoo doe

dit

dit den lezer het nadenkend oog slaan op zijne eigene geschiedenis, en welke de overtuiging, dat, wat omstandigheden of schijnbaar noodlot ook onmogelijk maken voor ons, offchoon wij het vurig zouden verlangen, en uit de beste beginselen, het echter onze eigene schuld en dwaling is, zoo wij ons niet in elken kring en stand, waarin wij geplaatst zijn, kweekelingen der ons weldadig leidende Godheid gevoelen.

Lessen der Wijsheid, voorgesteld in Tafereelen uit de Romeinsche Geschiedenis aan Kinderen uit den beschaafden stand. 's Gravenhage, Amsterdam en Breda, bij van Cleef *en* van Bergen. 1820. *In gr. 8vo. f* 1-16-:

Wij hebben van het eerste twaalftal dezer Tafereelen op zijnen tijd loffelijke melding gemaakt. Dit tweede bundeltje verdient vooral niet minder onze aanprijzing. De opsteller heeft het met eene aanspraak aan waardige vaders geopend, en denzelven eenige wenken gegeven, hoe zij dit boekje ook kunnen gebruiken als eene bijdrage ter vorming van verstand en hart hunner kinderen. Deze vorming, ontleend uit de Romeinsche geschiedenis, is waarlijk in verschillende tijden zeer verschillende geweest. De vorming werd meest geschoeid naar den geest des tijds, of de bijzondere begrippen der menschen. Ook wij hebben den tijd beleefd, dat men ons uit de Romeinsche geschiedenis betoogde, dat de fraaije letteren het weelderigst tierden in een vrij gemeenebest; dan, dat zulks beter onder eene eenhoofdige regering ging. Nu was Augustus een huichelaar en dwingeland, dan een braaf man en de vader des vaderlands. Zoo wordt dan de Romeinsche geschiedenis een wasfen neus, en Brutus en Cassius, gisteren voorgesteld als verlossers des vaderlands, worden heden uitgekreten voor dweepzieke rustverstoorders. De schrijver onzer Tafereelen zegt, dat hij dezelve zoo geschetst heeft, als eene gevoelige ondervinding ons die doet voorstellen. Als dat nu met de geschiedkundige waarheid overeenkomt, heeft hij daar deugdelijk gelijk aan; want de ondervinding is en blijft toch maar de beste leermeesteresse. — Wij ontmoeten hier twaalf Tafereelen, ieder door eene plaat opgehelderd. Vooraf gaat de inhoud en tijdsorde, en het jaar vóór de geboorte van Christus staat over tegen het jaar ná de stichting van Rome.

Cur-

Curtius spoort de jeugd aan tot heldhaftigheid, Curius tot onomkoopbaarheid, Fabricius tot onverschrokkenheid, Regulus tot getrouwheid aan den eed; in Flaminius ziet zij het misbruikte vaderlijke gezag, in de Romeinsche gezanten te Carthago het geven van eenen regtvaardig schijnenden glimp aan een slecht voornemen, en zoo in alle wat. Het geval van Archimedes inzonderheid geeft eenen in deze tijden allernuttigsten wenk aan vaders en kinderen; dat, namelijk, niets schadelijker voor kunsten en wetenschappen is, dan dat de menschen zich niet tot ééne derzelve bepalen, maar vele te gelijk willen beoefenen, en alzoo in geene derzelve tot de meestmogelijke bekwaamheid geraken.

De Familie Fromm. Een Geschenk voor de Jeugd. Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij G. S. Leeneman van der Kroe. *In kl. 8vo. 211 Bl. f* 1-8-:

De bijna volle bladzijde met aanwijzing van *errata* of *drukfouten* versiert dit boekje niet, en het daardoor bij ons opgevat vermoeden, dat de vertaler juist de volkomenste taalkennis niet bezat, vonden wij, door het menigvuldig *als* voor *dan*, en een en ander overblijfsel van het Hoogduitsch taaleigen, maar al te zeer bevestigd. Het *maken* van *kennismakingen*, bl. 46, en het: „*Vollman maakte niet gebruik*," enz. bl. 55, en wat meer van dien aard is, zal meer dan éénen lezer, zoo wel als ons, hinderen. Dit spijt ons, daar wij voor het overige dit boekje, onder de aangename en nuttige boekjes voor de jeugd, gaarne eene eervolle plaats geven; alhoewel wij niet kunnen ontkennen, dat wij het vertalen van een aantal soortgelijke boekjes uit het Hoogduitsch, of, eenige andere taal, minder noodig houden, daar er immers vaderlandsche schrijvers en schrijfsters genoegzaam voorhanden zijn, die even goed iets oorspronkelijks, van gelijke of hoogere waarde, zonder vele moeite, kunnen geven. Liever zagen wij dit en soortgelijke boekjes in het oorspronkelijke in handen van onze kinderen, die onderwijs in de moderne talen ontvangen, te hunner aangename oefening, welke dan tevens uitspanning wordt; terwijl onze vaderlandsche kindervrienden voor het vermaak en het nut van onze kinderen, die alleen Hollandsch lezen, en van den vreemdeling, die de zijnen in onze taal oefenen wil, kunnen en behooren te zorgen.

Op het wezenlijk onderhoudende en de goede zedelijke strekking van dit kinderboekje hebben wij, inderdaad, geene aanmerking; vooral bevalt ons, dat hier eene zoo strenge *waarheidsliefde* wordt ingescherpt, en tegen *onachtzaamheid* aanhoudend en zoo dringend gewaarschuwd wordt. De inhoudt verdient alzoo allezins lof.

BOEKBESCHOUWING.

Negende zestal Leerredenen, *door* J. H. VAN DER PALM. *Te Leyden*, *bij* D. du Mortier en Zoon. 1826. *In gr.* 8*vo.* 212 *Bl.* *f* 1 - 12 - :

Wij lazen de eerste Leerrede uit dezen bundel, en ziet! bij de majesteit des aanbrekenden dageraads rees van uit de weligste landouw voor ons oog naar de wolken de schoone Thabor, hooger en lager en van rondom versierd met al de heerlijkheid van Kanaäns bloeijend geboomte, biedende de verrukkendste vergezigten op Libanons cederen en Sarons valleijen van deszelfs hooge kruin, met groene struiken omkranst. o! Het is goed, zeiden wij, dat VAN DER PALM dezen berg als den berg der verheerlijking van Jezus verdedigt; want zoo schoon moest het punt der aarde zijn, waar de Zoon van God een bezoek uit den Hemel opwachtte. Alles was reeds Hemelglans en gloed daar boven, en wij zagen Petrus, uit den slaap ontwakende, in zoete verwarring gereed, om van den groenen bergkrans takken en meijen te breken en zamen te vlechten tot loovertenten voor de drie Hemelgestalten, wier gewaad was als van lichtstof. Verheerlijkt werd dit tooneel door de aloude wolk van Jehova's glorie; maar wij hoorden geene donderslagen, als weleer Israël; eene zachte Vaderstem rolde liefelijk van uit die lichtwolk, en alles, wat van den Hemel dáár was, kwam krachtiger uit wegens de aardsche schaduw, daarop geworpen door dat slapen en wakkerworden, door die verbijstering en bekrompenheid der Jongeren. Het was ons, alsof wij de stemme hoorden: „Zie hier, sterveling! den afstand tusschen u en den Hemel! Gedenk, dat gij stof zijt!" — Ja, zeiden wij, het is goed, dat dit schouwspel niet prijs gegeven werd aan het nieuwsgierig aanstaren der bezoedelde menigte: drie kinderlijke

zielen geven reeds genoegzame schaduw, en wij hebben getuigen in overvloed, dat God zijnen Zoon op zulk eene luistervolle wijze heeft *ingewijd* tot dat lijden en sterven, waarover Jezus met zijne Jongeren toen meer begon te spreken, en waarmede de Evangelisten onzen tekst (Luk. IX: 28—36.) in onmiddellijk verband stellen.

Zoo poogden wij iets te doen gevoelen van het menigvuldige, dat ons nieuw of bijzonder treffend voorkwam in deze Leerrede. Die zelf leest, zal meer gevoelen, en ook die eerbiedenis en vreeze, die dankbaarheid en liefde jegens den Verlosser, welke VAN DER PALM zocht op te wekken.

De tweede Leerrede, over Rom. VIII: 32, is in vele punten zoo treffend en bemoedigend, dat wij ze bijna de beste uit dit schoone zestal zouden noemen. En toch het hoofddenkbeeld, misschien zeggen wij beter de ontwikkeling van het hoofddenkbeeld, bevalt ons niet. Wij zullen ons nader verklaren.

„Die ook zijnen eigenen Zoon niet gespaard heeft, maar „heeft Hem voor ons allen overgegeven, hoe zal Hij ons „ook met hem niet alle dingen schenken?" Uit deze woorden ontwikkelt de Hoogleeraar het volgend hoofddenkbeeld dezer Leerrede: „Jezus is de plaatsbekleeder in alles, „wat tusschen God en ons openstaat; die éénè, welke „voor alles geboet heeft, wat wij moesten dragen, en „alles verdiend heeft, wat wij verbeurden." (Bl. 52.) Dien plaatsbekleeder heeft God ons gegeven en voor ons overgegeven, zoodat Hij ons nu ook alle dingen schenken kan, niet alleen de genadegaven des Christendoms, maar ook alles, wat de tijdelijke behoeften betreft. Aldus is er een verband (bl. 50) tusschen de genadegifte van Gods Zoon tot eene verzoening voor onze zonden en de Goddelijke onbepaalde zorge voor onze tijdelijke behoeften; namelijk, 1.) God kan en 2.) wil en 3.) zal vervullen ook onze tijdelijke behoeften; doch alleen omdat Jezus verdiende, wat wij verbeurden. — Het zoude den schijn kunnen hebben, alsof het ons ergerde, dat de Hoogleeraar hier onzen Heer als den plaats-

be-

bekleeder voorstelt. Waarlijk, hoezeer wij den dood des Heeren liever van een ander standpunt beschouwen, wij verheugen ons over dien eerbied voor den Heiland, en bedroeven ons bij de gedachte, dat ligt de heerlijke indruk dezer Leerrede verloren kan gaan bij velen, die zich zoo spoedig ergeren. Doch, wij kunnen het niet ontveinzen, wanneer de Hoogleeraar de vervulling onzer tijdelijke behoeften door God afhankelijk maakt van Jezus dood als offer voor de zonde, dan vragen wij, of wij hem wel begrijpen. Wij vragen: wat denkbeeld hecht zijn Hoogeerw. hier aan de uitdrukking, *tijdelijke behoeften?* Bij herlezing blijkt het, dat hij in deze Leerrede opzettelijk vermijden wil te spreken over de geestelijke behoeften, door de genadegaven des Christendoms vervuld (bl. 45), en alleen het oog heeft op „ *dingen*, die onzen uiterlijken „ toestand betreffen; die tot onze ligchamelijke verlan„ gens, wenschen en nooden behooren; of tot die behoef„ ten van onzen redelijken geest, die op ons verblijf hier „ beneden hare naaste betrekking hebben." Welke zijn nu deze behoeften des geestes? Licht, raad, troost, ondersteuning (bl. 62), blijmoedigheid, gerustheid, onbezorgdheid (bl. 48), helderheid (bl. 47), blijdschap des harten, en wat meer een voorsmaak der hemelsche vreugde op aarde geven kan, (bl. 62.) Nu vragen wij, of de vervulling dezer geestelijke behoeften niet behoort tot de genadegave des Evangelies? En of dan de Hoogleeraar niet over zaken spreekt, waarvan hij opzettelijk betuigt (bl. 45) niet te willen spreken? Het is waar, door de genadegaven des Evangelies verstaat hij (bl. 45) de *vergeving onzer zonden*, onze *heiligmaking* en *verheerlijking*, en dus bleef hem de vrijheid over, om de opgegevene geestelijke heilgoederen mede te trekken onder *alle dingen*, welke, volgens den tekst, God, boven de genadegaven des Evangelies, met Christus schenken wil. Maar is dat scheiden tusschen geestelijke gaven en geestelijke gaven natuurlijk, Evangelisch en naar waarheid? Wij kunnen er niet mede instemmen. En buiten-

tendien: het heeft den schijn, (bl. 56, 45, 46) alsof VAN DER PALM alleen over de zorge Gods voor onze voeding en kleeding, voor onze ruste en genot naar den uitwendigen mensch wil handelen, en alzoo den roem van Christus offerande verhoogen in een punt, minder in 't oogvallend bij het lezen des Evangelies. Maar is het vermelden van behoefte aan licht, troost, blijdschap des harten enz., welker vervulling toch eigenlijk eene genadegave des Heiligen Geestes is, wel overeenkomstig met het hoofddenkbeeld? Wordt hetzelve niet verwisseld met het denkbeeld, dat God voor den Christen in dit tijdelijke leven op de beste wijze zorgt — hem overgeeft en onttrekt aan bezwaren — hem toedeelt en onthoudt van het aardsche, naar mate zijne hoogere behoefte des Heiligen Geestes hier beneden het vordert? Gelukkig, dat in deze gedachte het hoofddenkbeeld als verzwolgen wordt door de gansche Leerrede! Want, dat God met Christus alle dingen geeft, is alleen waar, in verband met zijne hoogere opvoeding. Wij gevoelen er dadelijk bij, dat de Christen bij rampspoed en lijden welligt niets meer van het aardsche vinde, dan 't geen zijn werktuigelijk leven kan bewaren. Naar het uitwendige staan, vóór en na den dood van Jezus, de goeden en kwaden gelijk. Het is niet met en door Christus, dat het brood uit de aarde voortspruit, en, te midden der vergankelijkheid, gespaard wordt het leven en van regtvaardigen en onregtvaardigen, die in den staat der beproeving blijven, zoo lang dit Gode behaagt; en zoo lang zal God ook het uitwendig noodige geven, al ware het dan ook eeniglijk het water der beke en het kruid des velds, te midden van alle gevaren des doods. 't Geen God meer toedeelt, is uit liefde of langmoedigheid. 't Is echter mogelijk, dat ze beide niets meer vinden. Wat is dan de vrucht van Jezus dood voor den Christen in het tijdelijke leven? Hij heeft door Christus Jezus eene ontvangbaarheid voor de genadegaven des Heiligen Geestes, te voren vermeld, namelijk licht, troost, enz. Hij staat alzoo in de waarheid des Hemels, en voelt en tast en

weet,

weet, dat de God, die liefde is in het Rijk van Jezus, ook liefde is in het Rijk der vergankelijkheid, en hij is gerust in zijne geringe behoeften naar het uitwendige, heeft met het geringste nog alle dingen, heeft ze, naar mate hij Christus heeft, en in hoogeren zin dan Elias bij de beke, in den verheven zin der Apostolische Martelaren. — Van dit standpunt zien wij de vrucht van Jezus dood alleen in de genadegaven des geestes, en in derzelver alles vervrolijkenden invloed op het uitwendig leven dezes tijds. Wij zien: 't geen God te voren *wilde*, maar *niet kon*, dat *kan* Hij nu; den mensch, namelijk, leiden daar, waar hij alle dingen heeft, bij behoefte zelfs en lijden, omdat hij door de genade onzes Heeren is gekomen tot dien ootmoed en gedweeheid, waardoor hij zich leiden laat als een kind, en tevreden is met alles.

Inderdaad, wij houden zoo veel van den man, uit wiens kinderlijk en helder gemoed deze stichtelijke Leerrede vloeide, dat wij huiveren te zeggen, 't geen ons op het harte ligt: 1.) Dat de Hoogleeraar gewoonlijk wat sterk drukt op den dood onzes Heeren. Uit dien hoogen eerbied voor den Heiland vloeit het, naar ons gevoel, dat hij in deze Leerrede te veel wenscht te bewijzen, en toch alleen gemelde hooge waarheid bewijst. 2.) Dat het denkbeeld van tijdelijke behoefte niet scherp en helder genoeg is afgeteekend. Hier schijnt de zorg van God voor die behoefte alleen betrekkelijk te zijn tot ons ligchamelijk of uitwendig wedervaren, — dáár tot het wedervaren van geest en ligchaam beide in dit *tijdelijke* leven, en van beide in gepaste mengeling tot een schoon en gelukkig geheel, — elders omvat die zorge wel geest en ligchaam beide; maar te veel gescheiden, niet genoeg als eenheid. Het spreekt van zelf, dat de mensch in den tweeden zin alleen alle dingen met Christus van God ontvangt; maar in dien zin behoort ook het uitwendig lijden tot onze tijdelijke behoeften. Die indruk laat ook deze Leerrede achter, welke daarenboven geheel voldoet aan het bemoedigend en waarachtig opschrift: „ De ver-

 „ zoe-

„ zoening door Jezus een waarborg van Gods hoogste „ gunst."

De derde Leerrede, over Mark. IX: 24b, is weder een nieuw bewijs, hoe VAN DER PALM het menschelijk hart van deszelfs teederste zijde kent. De voorwerpen van het Christelijk geloof (in het eerste deel geschetst) zijn zoo groot, verheven en overweldigend voor het gemoed, dat de mensch, die zoo hartelijk en zoo gaarne gelooft, huiverig kan worden omtrent de vastheid des geloofs; bij het vernemen, dat van het geloof alles zal afhangen. Geen wonder, dat hij uitroept: „ ik geloof, „ Heer! kom mijne ongeloovigheid te hulp!" even als de vader in den tekst, die uit den mond van Jezus verneemt, dat de genezing des ongelukkigen zoons zal afhangen van zijn geloof in de Goddelijke kracht van Jezus. „ Heer! kom mijne ongeloovigheid te hulp!" Deze uitboezeming van den vader is het echte kenmerk van hooge belangstelling in het voorwerp des geloofs; de kracht van Jezus, namelijk, tot herstel van zijnen zoon. Zulk eene belangstelling alzoo in de verhevene voorwerpen des Evangelischen geloofs in 't algemeen brengt een gevoel voort van *behoefte aan gedurige versterking en bevestiging in het geloof*, en (ziet, hoe eenvoudig is hier de overgang van den tekst tot het onderwerp!) *die behoefte is het wezenlijk kenmerk en natuurlijk vereischte van het waarachtig Christelijk geloof*; want 1.) de afstand tusschen den Oneindigen, die ontelbare werelden schiep, en den sterveling op deze stip des heelals is zoo oneindig groot, dat zij, die geen belang in de heilige en onzienlijke dingen stellen, de teedere betrekking van God tot ons, zoo als het Evangelie dezelve voorstelt, voor een' zoeten droom der dweeperije verklaren. Dit is het werk des ongeloofs, maar het bewijs tevens van gemelde behoefte voor den geloovigen. Zoo hij die behoefte nimmer gevoelt, is zijn geloof of *oppervlakkig* of *ongenoegzaam*. Immers, 2.) dat lijdelijk berusten in eens aangeleerde stellingen, en 3.) die waan van veiligheid achter een' breeden muur van bewijsredenen, geeft geene vastheid

heid in de ure, dat van het geloof alle ruste afhangt. 4.) Want het geloof is zaak van het hart. Waar het hart groot belang stelt in de voorwerpen des geloofs, daar bidt het: „ Heer! kom mijne ongeloovigheid te „ hulp!" Die bede is een gevoel van gemelde behoefte, en die behoefte is dus het ware kenmerk van hartelijk gelooven. Niemand bedroeve het dus, wanneer hij zijn geloof niet groot genoeg acht. — Ziet daar den heerlijken geest dezer Preek, op welke ook het volgende wel toepasselijk is:

Wij gevoelen ons bij VAN DER PALM gemeenlijk aangenaam verrast door een heerlijk licht, dat als ongemerkt over den tekst en uit den tekst voor ons opgaat. Vragen, bedenkingen en zwarigheden, die voor den geest zouden kunnen komen, zijn opgelost, eer men er om denkt, en dat licht blijft ons dikwijls omzweven, zoo lang zijne woorden vloeijen. Ook in de vierde Leerrede is dit het geval. Mark. III: 31—35 geeft het opschrift: *Jezus geestelijke maagschap*. In de woorden van Jezus ligt schijnbaar iet hards voor zijne Moeder en natuurlijke maagschap; ook is het, alsof dezelve hem weinig ter harte gaan. VAN DER PALM gevoelt het, spreekt er dadelijk niet van, maar zegt, dat hij 1.) den tekst zal toelichten, 2.) de groote gevoelens, die Jezus in dat oogenblik vervulden, opgeven, 3.) benevens de voorregten en verpligtingen, daaruit vloeijende voor ons. Nu zien wij 1.) Jezus in zulk eene omstandigheid, waar wij zeggen: Ja — Hij moest zoo spreken: „ wie is mijne moeder „ of mijne broeders, enz.?" Dan wordt het 2.) klaar, dat juist die woorden getuigen van de groote liefde des Heeren tot zijne Moeder enz.; want Jezus stelt die liefde als de liefde tot zijne geestelijke maagschap en onder de hemelsche Broederschap. Zoo zweeft ons 3.) voor oogen het groote voorregt van te behooren tot zulk eene geestelijke maagschap, waarin Jezus allen liefheeft, en als zijne moeder, zuster of broeder erkent. En wij gevoelen, dat het doen van den wille Gods daarin de band moet zijn, die alles bindt. — Hoe natuurlijk, eenvoudig

 dig

dig en gemakkelijk vloeit alles! Men gevoelt zoo: de ware Evangeliedienaar wil niet schitteren, maar stichten.

Ps. XC is het onderwerp der vijfde Leerrede. *'s Menschen vergankelijkheid, en de eeuwigheid zoo wel als onveranderlijkheid Gods in beloven en bedreigen, met alles, wat de mensch daarvan te wachten of te vreezen heeft* — dit alles was, dunkt ons, aanschouwelijk in den Christelijken tempel, toen de man, zoo diep in de taal en in den geest van Mozes doorgedrongen, Mozes voorstelde, zoo als hij met Jozua en Kaleb bij de verbolgenheid Gods in de woestijne alleen was blijven staan als de grijze stam in het woud, en zoo als hij in gezang en gebed herdacht het vergaan der geslachten en de vastigheid Gods. Heilzaam roerend was vast de indruk. En toch — wanneer een VAN DER PALM zulk een heerlijk, heilig gedenkstuk uit het Oosten ten onderwerpe kiest, dan verwachten wij van hem veel, omdat wij bij zoodanige onderwerpen zoo veel van hem gewoon zijn. Aan die hooge verwachting werd bij ons niet geheel voldaan. Eene rede, grootendeels gewijd aan de verklaring van een tamelijk uitgebreid Lied, wordt natuurlijk eene mengeling van ongelijksoortige bedenkingen, waardoor het geheel een afgebroken gang heeft, en juist datgene verliest, 't welk in de preken van VAN DER PALM veeltijds den geest zoo stillekens al hooger en hooger opvoert. Had zijn Hoogeerw. dit ook hier niet kunnen inbrengen, door Mozes, als den grijzen en eenzamen stam in het woud, nog wat meer te doen uitkomen, en minder stil te staan bij de woorden, waarvan vele dan toch ook geene verklaring behoefden? Hoe zeer wij ook 's mans schriften, juist om de schriftverklaring, mede zoo hoog schatten, is het ons toch meermalen voorgekomen, dat hij in sommige preken bij het verstaanbare wel wat lang kan vertoeven. Wij hebben hier voorzeker het oog niet op die plaatsen, waar hij het verstaanbare in den hoogen, heiligen gloed van het Oosten ter zalving voor ons legt; want dat vinden wij altijd zoo heerlijk in den waardigen man, en wij zeggen: o! Dat hij licht geve, en daarin nimmer ka-

karig worde! God spare ons zijn leven! De gedachte aan BORGER maakt deze bede krachtiger in ons.'

Waarom ging BORGER zoo vroeg henen? Toen deze vraag nog versch en levendig was bij allen, ging VAN DER PALM ten tempel, en sprak voor de schare: „God „ antwoordt niet van zijne daden." En zeker werd ieder stille in den Heere. God antwoordt niet van zijne daden; dat is 1.) *Gode-betamelijk;* dat is 2.) *heilzaam, weldadig en zalig voor ons.* Dit moest wel ieders gevoel zijn, nadat de Hoogleeraar had uitgesproken.

Het onderwerp dezer zesde Leerrede (Job XXXIII: 13[b].) is echter geheel algemeen over het verborgene en ondoorgrondelijke van Gods bestellingen in het bestuur der wereld en der menschen. Eene opzettelijke hulde aan den ontslapenen Vriend bleef voor heerlijker feest bewaard. Men moet dus hier niet verwachten dien stillen, eenvoudigen, liefelijken toon, welke daar gehoord is. Het is hier de meer ruischende toon tegen den bediller van Gods zaken, althans in het eerste gedeelte, 't welk, mogt de toon maar behagen! voortreffelijk is. — Wanneer een afgelegen hutbewoner, die niets kent dan zijnen kleinen kring, echter in hooge wijsheid den goeden Monarch, die alles met teedere zorge overziet in den lande, bedilt, dan halen wij de schouders op met een' meêdoogenden glimlach, en zeggen: „ het betaamt den Monarch daar„ om stillekens voort te gaan; de man kan toch dien „ hoogen gang met zijn bekrompen overzigt niet vol„ gen." Hoe veel meer betaamt God zijne verborgenheid! — Deze enkele heerlijke gedachte, door VAN DER PALM ruimer ontwikkeld, konden wij niet verzwijgen. Er is meer heerlijks. — In het tweede gedeelte is het *eerste* punt meer een krachtig voorstel van het nut des tegenspoeds tot gevoel van afhankelijkheid, dan wel van het nut der ondoorgrondelijkheid Gods tot dat einde. In het *tweede* komt dat ondoorgrondelijke tot verheffing en heiliging des gemoeds treffend uit. In het *derde* zien wij den Hoogleeraar het algemeene van Gods bestuur verlaten, en met blijdschap, omdat hij nader komt tot

het ondoorgrondelijke in het wegnemen van BORGER, of liever, in het verschillend sterflot der menschen, *heilzaam ter bevestiging onzes geloofs in het toekomend leven.* „ Indien de menschen leefden als de boomen in het „ woud, zouden zij misschien ook meenen, te sterven „ als de boomen in het woud: maar nu zien wij ie„ dere jeugdige loot, hier opgroeijende tot eer van God en „ menschen-heil, maar in zijn' wasdom en bloei op een„ maal geknot en nedergeveld; wij zien er in eene spruit „ van hooger planting." Ja, dat is waar, en ons geloof wordt groot. Maar is de redenering van den Hoogleeraar, in betrekking tot zijn onderwerp, wel grondig? Hij zegt eigenlijk: „ de vroege dood van een veelbelovend mensch bevestigt ons geloof in het eeuwige leven;" dat is waar; maar moest hij niet zeggen: „ *het ondoorgrondelijke Gods* in dien vroegen dood bevestigt ons geloof?" en is dit ook waar? ó! Zoo het Gode behaagde, ons te openbaren, waarom hij Leydens Hoogeschool zoo vroeg beroofde „ van *een licht*, dat levendig, helder en vrolijk „ blonk, en nog niet blonk in volle kracht, maar rees en „ klom met onvermoeide streving naar de middaghoogte, „ enz." wij zouden daar staan in hooge opgetogenheid des geloofs. . . . .

Jona, eene belangrijke Bijbelsche Geschiedenis, opgehelderd door J. P. SPRENGER VAN EYK, *Predikant te Rotterdam. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. *In gr. 8vo. XII en 118 Bl. f* 1-5-:

Onder de moeijelijkste Boeken van het Oude Verbond behoort voorzeker datgene, hetwelk den naam van JONA draagt. Hetzelve op te helderen, en deszelfs belang aan te toonen, was het oogmerk van dit welgeschreven stukje. Na in de Voorrede datgene aangeroerd te hebben, wat tot zijn oogmerk in het algemeen betrekkelijk was, geeft de Eerw. Schrijver eene zeer gepaste Inleiding op zijn werkje. Hierin wordt zeer kort en beknopt de Geschie-

ſchiedenis van JONA voorgedragen, ten einde de zwarigheden, in dezelve vervat, te doen opmerken, en de verſchillende gevoelens, over derzelver oploſſing, te overwegen. Dit geſchiedt op de beſcheidenſte wijze, zoo wel als de opgave der redenen, om welke de Heer SPRENGER VAN EYK van gedachte is, dat, hetgene in dit Boek voorkomt, waarlijk zoo gebeurd, maar in eenen ouden, zinnelijken ſtijl verhaald is, en dat JONA zelf wel zijne Geſchiedenis geſchreven, maar dát iemand van latere dagen er de hand in gehad heeft, om haar te verkorten, en tot zijn bijzonder oogmerk te gebruiken.

De ſtukswijze overweging van het verhaal volgt op deze Inleiding, en wordt onder deze vier Afdeelingen gebragt: *Goddelijke grootheid, blijkbaar in het ſtraffen van menſchelijke wederſpannigheid. Menſchelijke dankbaarheid voor Goddelijke redding. Goddelijke verſchooning, op menſchelijke verootmoediging. Menſchelijke ontevredenheid, over Gods barmhartigheid, door Zijne wijsheid beſchaamd.*

Zeer geleidelijk is de ontwikkeling dezer vier bijzonderheden, naar de orde van het geſchiedverhaal, en met korte en zeer geſchikte zedekundige aanmerkingen doorvlochten. In de verklaring toont de Schrijver eene groote belezenheid, eenen gezonden ſmaak, een welwikkend oordeel; en, hoezeer men ook, in eenige bijzonderheden, van hem verſchillen moge, zal, echter, ieder onpartijdig regter gaarne, met ons, erkennen, dat hij, in zijn gevoelen, zijn ſtuk uitmuntend wel behandeld heeft. Over dit gevoelen kunnen wij niet breed uitweiden. Zie hier, echter, met een enkel woord, eenige voorname trekken van hetzelve. GOD betoonde zich, omtrent de *Nineviten*, niet alleen als den Regter der wereld, maar ook als den liefderijkſten Vader; en JONA als een menſchenvreezend, wederſpannig Profeet. JONA werd, op zijne ſchuldbekentenis, en op zijn verzoek, uit een pijnlijk gevoel van Gods wraak geſproten, in zee geworpen, opdat de ſtorm, als een blijk van 's Hemels ongenoegen, naar de denkbeelden van dien tijd, beſchouwd, be-

bedaren zou. Opgeslokt van een zeemonster, was hij, gedurende drie etmalen, of dood, of althans bewusteloos. Zijn lied, na zijne redding gezongen, bevat niet veel oorspronkelijks, maar meestal uitdrukkingen, uit DAVID's liederen met smaak gekozen en zamengesteld. De naam van JEHOVA, bij de *Nineviten* geducht, bewerkte, op JONA's wraakaankondiging, eene algemeene verootmoediging, welker aard geheel in den Oosterschen trant is. JONA's ontevredenheid, over het sparen van *Nineve*, moet uit de ruwe begrippen van dien tijd, uit de vrees van verdacht te worden als een' bedriegelijken Profeet, en uit eene onbeperkte liefde voor zijn eigen volk, opgehelderd worden. Eindelijk, de wonderboom was de Kauwoerde, die ongemeen spoedig opgroeit, en, in den wortel van een insekt doorknaagd, spoedig op den middag door een' verzengenden oostewind geheel verschroeid wordt.

Wij twijfelen niet, of dit stukje zal door zeer velen met groot genoegen, nut en stichting gelezen worden, en wenschen, dat de Schrijver hierdoor aangemoedigd worde, om nog meer stukken des Bijbels op dergelijke wijze te behandelen.

Specimen Academicum inaugurale, quo Euangelistarum et Pauli de instituto ab Jesu Christo epulo sacro comparatæ inter se narrationes illustrantur: quod—pro gradu doctoratus—publico examini submittit H. J. TOL. Lugd. Bat. apud *H. W. Hazenberg*, *Jun.* 8vo. XIV et 186 pag. *f* 1-16-:

De Heer TOL is een dier weinigen, die eenen langen tijd zich op de studiën willen toeleggen. Zeven jaren heeft hij daartoe besteed, en het grootste gedeelte daarvan aan de Illustre School te Amsterdam. Hier heeft hij veel nut getrokken uit eenen bijzonderen omgang met den liefelijken beoefenaar en ijverigen bevorderaar der Grieksche en Latijnsche Litteratuur, JERONIMO DE

VRIES: en, tot het gevoel van het ware en het schoone zoo gunstig opgeleid, heeft hij, vóór het verlaten der Leidsche Hoogeschool, alwaar hij zijne studiën, vooral in de Godgeleerdheid, voltooid heeft, dit loffelijk bewijs gegeven van zijnen goeden smaak, vlijt en oordeel, en door deszelfs bewerking en openbare verdediging de welverdiende Doctorale waardigheid verkregen. Het onderwerp van deze Akademische en *inaugurele* Verhandeling is gewigtig en belangrijk: de vergelijking en opheldering van de verhalen der Evangelisten en van Paulus, betreffende Jezus instelling van het Heilig Avondmaal.

Deze verhalen worden dan, vooreerst, met elkander vergeleken, derzelver overeenkomst en onderscheid zeer zorgvuldig aangetoond, en het kritisch gebruik dezer vergelijking aan den dag gelegd, zoo wel met opzigt tot de ware lezing in de verscheidene verhalen, als met opzigt tot de bronnen, waaruit dezelve gevloeid zijn. Hieromtrent wordt zeer waarschijnlijk gemaakt, dat Mattheus en Markus met hun beide, Lukas en Paulus met hun beide eene bijzondere bron gemeen gehad hebben; welke eenigzins verschillende bronnen hoofdzakelijk overeenkomen en elkander, als 't ware, aanvullen, zoodat wij Jezus instelling in derzelver waren zin en oogmerk daardoor des te beter hebben leeren kennen.

Hierop volgt nu het tweede gedeelte der Verhandeling, de opheldering dezer verhalen. Wij zullen deszelfs voorloopige punten kortelijk opgeven. Joannes heeft niets van het H. Avondmaal, dewijl hij waarschijnlijk de drie eerste Evangelisten voor zich gehad heeft, waarin hij hetzelve reeds beschreven vond. Zoo heeft hij meer, dat bij de andere Evangelisten staat, overgeslagen, en veel aangevuld. Het Avondmaal is na het afloopen van het Paaschmaal ingesteld. De verrader Judas is wel bij het Paaschmaal, maar niet bij het Avondmaal tegenwoordig geweest. — Na dit alles genoegzaam aangetoond te hebben, geeft de Schrijver eene verklaring der woorden van Jezus, naar de natuurlijkste orde, waarin wij ons dezelve, volgens Lukas, moeten voorstellen; welke verklaring

ring grondig, oordeelkundig, bescheiden en eenvoudig, zonder eenige praal van geleerdheid, wordt voorgedragen. Ééne bijzonderheid willen wij uit dezelve opteekenen, over de woorden: *dit is mijn ligchaam.* In de Hebreeuwsche taal, die Jezus bezigde, stond, volgens eene eigenaardigheid derzelve, het woordje *is* waarschijnlijk niet; en *dit* slaat niet alleen op het brood, maar ook op deszelfs breking en ronddeeling: en, al houdt men het woordje *is* als door Jezus zelven uitgesproken, en al brengt men het voorgaande *dit* alleen tot het brood, dan nog moet men het niet eigenlijk, maar zinnebeeldig opvatten, en het Avondmaal niet anders beschouwen, dan als eene plegtige viering van Jezus dood.

Deze geheele Verhandeling heeft ons, zoo wel om het aangelegen onderwerp, als met opzigt tot de keurige behandeling, uitmemend bevallen.

Godsdienstig Handboek voor nadenkende en welgezinde Katholijke Christenen, door M. REITER, *R. K. Pastoor te Ainring. Naar de 13de oorspronkelijke Uitgave, uit het Hoogduitsch. Te Breda, bij* W. van Bergen en Comp. *Met Goedkeuring. In gr. 8vo. Behalve Voorrede en Inhoud,* 443 *Bl. f* 2 - 10 - :

Met volle blijdschap en dankerkentenis aan Gods weldadig Albestuur, mogen wij den algemeenen ijver roemen, die de Christenheid, zoo wel Roomschen als Onroomschen, tegenwoordig bezielt, om den openbaren Eerdienst dermate te zuiveren, dat hij aan zijne verhevene bedoeling meer en meer beantwoorde, om ware stichting, gemoedsrust, godsvrucht en deugd te bevorderen. Het alhier aangekondigde Gebedenboek draagt daarvan de treffelijkste kenmerken. Hoezeer bij voortduring de oude gewoonte onder de Roomschkatholijken blijft heerschen, om den Eerdienst volgens de oude Latijnsche Litanie te houden, mangelt het echter aan geene gelegenheden, om den geest en de ware kracht derzelve te verstaan en toe

te

te passen. De overdenkingen, welke daarbij behooren, worden door den Schrijver, in den echten geest der Christelijke Leer, godsdienstiglijk ontwikkeld. Zijn werk wordt in zes Afdeelingen gesplitst, als: 1) in dagelijksche Godsdienstoefeningen; 2) in Zondagsoefeningen; 3) in Biecht- en Communieöefeningen; 4) in Oefeningen en Gebeden op de Feestdagen des Heeren; 5) in de Vereering der Heiligen; 6) in Oefeningen en Gebeden van onderscheidenen aard, tot afzonderlijke stichting. De Vertaler, op de behoeften zijner Landgenooten lettende, heeft bij het werk zelf eenige Vesper- en Boetpsalmen, gelijk nog eenige Litaniën gevoegd, waartoe hij zich van den arbeid van eenige waardige Kerkleeraren, zoo als den Hollandschen Pastoor SCHOUTEN en den Duitschen SCHNEIDER, bediend heeft.

Onder het menigvuldige goede, dat zich alhier voordoet, hebben wij met uitstekend genoegen de vereering van Maria en andere Heiligen, de uitbreiding van het Onze Vader enz., de gebeden bij en na een Onweder, en die bij den dood van Ouders, Weldoeners en Vrienden, gelezen. Wij achten ons verpligt, om het gebruik van dit werk, als bij uitnemendheid aan deszelfs doel beantwoordende, aan alle Katholijken, ja zelfs aan alle Protestanten, die zich, bij onderscheidene feestgelegenheden, in geloof, hope en liefde wenschen te versterken, met den meesten nadruk aan te prijzen.

Ἱπποκράτης. Magazijn, enz. Door C. A. L. SANDER *en* G. H. WACHTER, PZ. *Vden Deels 4de Stuk. Te Rotterdam, bij* J. Hendriksen. *In gr. 8vo. 80 Bl. f* :-18-:

Bij de aankondiging van dit laatste stuk, moeten wij, in gevolge onze belofte, bij de beschouwing der drie eerste stukken gedaan, (*Letteroeff.* 1820. bl. 466 volg.) nog melding maken van eenige, in het derde stuk voorkomende, verhandelingen en waarnemingen; namelijk:

ver-

verhaal der ziekte van eene vrouw met eene verouderde en zeer sterk vastgegroeide dijebreuk, door J. W. CALLENFELS; *nasporingen, betreffende de Egyptische oog-ontsteking*, door R. CHAMSERU, en *waarneming van eene beklemde, tot veretering overgegane en door de natuur genezene breuk*, door N. GROOTENDORST. De gemelde *nasporingen*, welke in het vierde stuk vervolgd en nog niet ten einde gebragt worden, bewaren wij voor eene volgende gelegenheid. De beide, hier medegedeelde, welgeschrevene en lezenswaardige waarnemingen zijn bewijzen van hetgene de natuur, onder eene verstandige leiding der kunst, vermag, en de eerste toont ons tevens, hoe noodzakelijk het, van de eene zijde, is, den geneesheer geheel met den toestand des lijders bekend te maken, en, van den anderen kant, in alle eenigzins ernstige ziekten, althans zoo de eerste wegen aangedaan zijn, den onderbuik opzettelijk te onderzoeken. Daar er ondertusschen meer dergelijke gevallen in de geschiedenis der kunst bekend zijn, is het hier de plaats niet, er een nader verslag van te geven. Het vierde stuk begint met het vervolg der *proeve eener syphylidologische Theorie* (afgebroken in het derde stuk van het vierde deel) van Dr. N. VAN LIER, en bewijst ons, dat de schrijver geene *wassen vleugelen* heeft, welke HUFELAND hem toekent, die *stoute* hypothesen vormen. Wij kunnen niet zeggen, dat wij hier duidelijker ontwikkeld of bondiger bewezen vonden, wat zoo velen reeds voorlang hebben beweerd, dat, namelijk, de zitplaats dezer ziekte vooral het watervaatgestel is, en dat er de *reproductie* bijzonder door lijdt. De proeve draagt blijken van veel belezenheid, ook daarin, dat zij overvloeit van Griekfche en Latijnsche, half-Latijnsche en half-Fransche woorden, en ziet er, daar men zorg gedragen heeft, wat geen Neêrduitsch was, cursyf te laten drukken, op het oog, al vrij bont uit. De twee overige bijdragen, in dit stuk voorkomende, zijn zeer belangrijk. De eerste behelst eene waarneming van de gevolgen eens beets door eene soort van ratelslang, welke ook kortelijk beschreven wordt.

Uit

Uit dezelve blijkt het nut van het sterk afbinden, onmiddellijk na den beet, en van het gebruik van sterk prikkelende middelen, vooral uitwendig. Wij zijn dezelve aan den Heer KÜHN, Geneesheer te Paramaribo, verschuldigd. De laatste, van Dr. VOS, deelt ons vijf gevallen van watervrees mede, in drie van welke de aderlating wel verligting, doch geene genezing te weeg bragt.

Redevoering van P. DRIESSEN, *over de nieuwe hulpmiddelen, ter beoefening der natuurkundige wetenschappen, bij deze Hoogeschool daargesteld, ten algemeenen nutte der ingezetenen aan te wenden, enz. Uit het Latijn vertaald, door* J. E. WINTER, *Predikant te Zuidhorn, enz. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1820. *In gr.* 8vo. *VI en* 96 *Bl. f* 1-:-:

Deze lezenswaardige Redevoering, waarvan wij de vertaling even gepast als wèl geslaagd mogen noemen, is door den beroemden Groningschen Hoogleeraar DRIESSEN uitgesproken den 8 Oct. 1818, toen hij het bestuur der Hoogeschool nederleide. De Vertaler en de Schrijver zelf hebben er eenige aanteekeningen ter opheldering bijgevoegd, waaronder de derde en de laatste vooral belangrijk zijn. De derde bewaart ons eene gewigtige bijdrage tot de geschiedenis der Technologie in ons Vaderland, in het beredeneerd Advijs van den Heer GOLDBERG, betrekkelijk het oprigten van een geregeld onderwijs in de Natuur- en Scheikunde, op fabrijken en handwerken toegepast. De andere, van den Hoogl. DRIESSEN zelven, levert een kort, maar belangrijk verslag van de versteeningen, welke in Groningerland gevonden worden, en waarvan in de Redevoering gewag was gemaakt. De Redevoering zelve stelt ons voor een' man van jaren, over zijn geliefkoosd onderwerp pratende. Niet, dat zij achteloos zij nedergeschreven; de beschaafde stijl en taal (ook in het oorspronkelijke) getuigen van het tegendeel.

 Maar,

Maar, gelijk men in het gemeenzaam gesprek zich niet angstig bindt aan het onderwerp, waarover men eigenlijk wilde spreken; gelijk men dan veeleer, waar de rede het medebrengt, over deze en gene stukken uitweidt, — zoo ook vinden wij hier niet slechts de verpligting voorgesteld, om van het verbeterd onderwijs tot welzijn der maatschappij gebruik te maken, maar ook den lof van de beoefening der Natuur in 't algemeen, derzelver nuttigen invloed op de maatschappelijke bedrijven, de voortreffelijkheid der Natuurkunde en Natuurlijke Historie van ons Vaderland, enz.; dit alles echter zóó vereenigd, dat de Schrijver nooit zijn hoofdoogmerk uit het oog verliest.

Dank hebbe derhalve de grijze Kerkleeraar, dat hij zijnen Landgenooten deze wijze lessen van een' onzer verdienstelijkste Geleerden mededeelde!

Gezantschapsreize naar, en Beschrijving van het Koningrijk Kabul en naburige Landen en Volken, door MOUNTSTUART ELPHINSTONE, *in* 1818 *Engelsch Gezant aan het Hof van Kabul. Het Engelsch vrij gevolgd. IIIde en' laatste Deel. Met eene Kaart van het Koningrijk Kabul en aangrenzende Landen. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. *In gr. 8vo.* 331 *Bl. f* 3-6-:

Wij hebben van de twee vorige Deelen dezes werks vóór eenigen tijd een gunstig verslag gegeven, en verklaarden toen deze Reis voor zeer belangrijk en onderhoudend. Dit laatste Deel heeft ons veel minder bevallen. De Schrijver loopt de natuurlijk zeer menigvuldige, en somtijds zeer kleine en weinig belangrijke stammen der *Afghanen* door, beschrijft derzelver grenzen en de ligging en gesteldheid van ieder land, (in zooverre zulks bij veelal herderlijke stammen mogelijk is) waardoor hij ons eensdeels met zulk een' vloed van barbaarsche namen overlaadt, en anderdeels tot zulk eene menigte klei-

ne

ne bijzonderheden van minder belang vervalt, dat wij het geduld bewonderen van hem, die in ſtaat is, dit boekdeel geheel — zonder iets over te ſlaan — uit te lezen; een geduld, hetwelk wij niet hebben kunnen navolgen. (Dit overſlaan bepaalt zich echter tot het *niet gezet doorlezen* van een klein gedeelte, met name uit het vierde en vijfde Hoofdſtuk des derden Boeks.) De verveling, welke dit opnoemen en naauwkeurig omſchrijven van veelal nietsbeduidende kleine, woeste ſtammen veroorzaakt, wordt nog veel grooter, doordien men zich volſtrekt geene aanſchouwelijke kennis van hun land kan verwerven. De Kaart, namelijk, van het Koningrijk *Kabul*, naar welke wij bij de vorige Deelen zoo zeer verlangd hadden, en zonder welke ons veel daarin onverſtaanbaar was, is eindelijk hierbij gevoegd; — dan, zij is beneden de kritiek. Ongetwijfeld heeft de *Hoogduitſche* of *Nederduitſche* Uitgever (want deze laatſte heeft zekerlijk eene *Hoogduitſche* vertaling gevolgd) tegen de kosten der groote *Engelſche* Kaart, die wij gerust mogen onderſtellen, dat zich bij het oorſpronkelijke werk bevindt, opgezien, en dezelve dus laten verkleinen. Maar zij is dan ook verkleind! Niet het tiende — wij zouden bijna zeggen, niet het honderdſte — gedeelte der namen, die de Schrijver vermeldt, zijn daarop te vinden. Zelfs — om ſlechts iets te noemen — de beroemde ſtad *Balk* of *Baktrá*, volgens de *Aziaten* de oudſte der wereld, waaraan de Schrijver een geheel Hoofdſtuk heeft toegewijd, ſtaat niet op de Kaart. Wij vinden er noch de grenzen van de *oostelijke* en *westelijke* ſtammen der *Afghans*, (eene hoofdverdeeling bij ELPHINSTONE) noch die der *Berduranen*, *Duranen*, *Ghildſchen* enz., ſchoon in het boek naauwkeurig omſchreven, en zonder Kaart onverſtaanbaar. Dat dus de onderverdeelingen der ſtammen, de *Juſofſeis*, *Othmankhails*, *Atſchikſeis*, *Karotiërs* enz., op de Kaart nog minder vermeld worden, ſpreekt van zelve. Het land der *Haſaren*, door den Schrijver in het *Parapamiſisch* gebergte tusſchen *Kabul* en *Herat* geplaatst, (bl. 242) ligt op de Kaart niet dáár, maar wel 2 à 3

graden meer noordwaarts. Het geheele land *Damân* zoekt men te vergeefs. Aanzienlijke bergketenen, dalen en rivieren, in het boek vermeld, vindt men evenmin op dezelve. Kortom, onze teleurstelling was zeer groot; doch wij wijten die niet aan den Schrijver.

Geenszins, echter, is ook dit Deel van vele belangrijke bladzijden, ook voor de kennis en geschiedenis der menschheid, ontbloot. Merkwaardig is het aanmerkelijk onderscheid tusschen de karakters der oostelijke en westelijke stammen der *Afghans*. Onder de eersten steken de *Berduranen*, en onder dezen de *Jusoffeis*, in magt uit. Zij zijn uitermate op hunne onafhankelijkheid en vrijheid gesteld; doch deze vrijheid ontaardt er in volmaakte regeringloosheid, zoodat niet alleen de kleinere afdeelingen van den stam (*Clans*), maar ook de leden dier afdeelingen elkander gedurig bevechten, en ieder man van aanzien, vooral bij de onverzoenlijke bloedwraak, gedurig voor zijn leven moet vreezen. De Opperhoofden hebben genoegzaam geen gezag, en nog veel minder de Koning, dien zij bijna slechts in naam erkennen. De *Mullahs* of Priesters worden in de stammen der vlakten (die juist het ondeugendste zijn) het hoogste geacht; in de gebergten is de onkunde zoo groot, en het ontzag voor de *Mullahs* zoo klein, dat eens een *Jusoffei* een' Priester, dien hij bezig vond aan het afschrijven van den Koran, het hoofd afsloeg, zeggende: „ Gij vertelt ons, dat deze boeken „ van God komen, en gij maakt ze zelf!" (Deze moordenaar werd slechts berispt, niet gestraft.) Hoe ook gesteld op eigene vrijheid, heeft deze stam een ander Volk, 't welk zij *Fakirs* noemen, in slavernij gebragt, en, als de oude *Heloten*, tot bebouwing hunner akkers gedoemd. (Deze *Jusoffeis* schijnen veel van den Adel in de voormalige Republiek *Polen* te hebben.) Bij een gedeelte hunner wordt alle tien jaren over de keuze van het bouwland geloot. Andere stammen der oostelijke *Afghanen* zijn volmaakte Roovers, die wel eens niemand, die door hun land trekt, en zich niet weet te doen eerbiedigen, in het leven sparen. Bij sommigen is de stamregering tot

een

een *militair despotismus* overgegaan, waarbij zeer vele wreedheden gepleegd zijn; maar, na eene en andere troonsomwenteling, is een vast bestuur ingesteld, zeer bemind bij de lijfeigenen of onderdanen, maar met veel ongeduld verdragen door de adellijke Heeren of den heerschenden stam. (Bl. 77—82. Is het niet, of men de Geschiedenis van *Europa* in de Middeleeuwen leest?) — Veel zachtaardiger, vreedzamer en beschaafder zijn de westelijke *Afghans*, en onder dezen vooral de *Duranen*, thans de heerschende stam, uit welken altijd de Koning verkozen wordt. (Het is zonderling, dat de *Duranen* meest rondtrekkende herdersstammen zijn; terwijl de oostelijke stammen den landbouw beoefenen, dien men toch een' verzachtenden invloed op de zeden pleegt toe te kennen.) Aartsvaderlijke eenvoudigheid, en eene wijze *Aristokratie*, door het Koninklijk gezag getemperd, zijn kenschetsende trekken der *Duranen*. De *Ghildschen* hadden voorheen het oppergezag over de *Afghans*, en veroverden in 1721 geheel *Perzië*, tot dat zij door NADIR-SCHAH werden te ondergebragt: thans zijn dezelve aan de *Durans* onderworpen, maar herinneren zich nog gaarne hunne oude grootheid, en leven ook onder elkander in eene bijna volmaakte Volksregering; doch zijn op verre na zoo twistziek niet, en veel achtingwaardiger dan de *Jusoffeis*. In hun land liggen de steden *Ghasni* (voormaals eene groote hofplaats, thans eene middelmatige stad) en *Kabul*, de hoofdstad, aan welke slechts 8000 inwoners worden toegekend. (Zou dit niet eene drukfout zijn, vooral in vergelijking met de andere hoofdsteden *Candahar*, in het *Duransche* land, welke, volgens sommige berigten, meer dan 100,000 inwoners telt, en *Peschawer*, welke omtrent even zoo volkrijk zijn moet?) — De *Nassers* zijn een geheel en al zwervende stam, de éénigen, die geen land hebben. — Na dus het eigenlijke land der *Afghans* te hebben afgehandeld, gaat de Schrijver over, om de omliggende, aan den Koning van *Kabul* meer of min onderworpene, landen te vermelden; namelijk, in het Noorden, het reeds genoemde *Balk*, of

Baktra; Turkestan, of het land der *Usbeken*, (hunne meer noordwaarts gelegene stad *Bokhara* is onafhankelijk, zoo bevolkt als *Peschawer*, en heeft *Collegiën* voor 60 tot 600 studenten in de Theologie en Regtsgeleerdheid;) voorts, in het Noordwesten, de ruwe bergbewoners *Imaken* en *Hasaren*, benevens de stad *Herat*, in *Khorassan*, eene der beroemdste van het Oosten; — in het Westen, het weleer bloeijende, thans in eene woestijn veranderde *Sistan; Beludschistan* (onlangs afzonderlijk door de Heeren POTTINGER en CHRISTIE beschreven); — in het Zuiden, *Neder-Sind*, het *Delta* van den *Indus*, zeer naar *Egypte* zweemende, doch minder bebouwd, waarom de vruchtbaarste landen slechts onkruid voortbrengen, en *Schi-Karpur* of *Opper-Sind*, meestal door *Hindoes* bewoond; — ten Oosten, eindelijk, *Multan*, door de afschuwelijkste Regering tot op het merg uitgezogen; *Leia*, en het heerlijke dal van *Cachemire*, volgens velen het aardsche Paradijs, thans het éénige land, vanwaar onze Dames hare *shawls* bekomen. Het vijfde of laatste Boek behandelt de regeringswijze van *Kabul*, waarvan veel reeds vroeger aangestipt was, het krijgswezen, en de kerkelijke inrigting. De namen zijn en blijven, gelijk in de vorige Deelen, op de *Hoogduitsche* wijze gespeld.

De Negerstaat van Hayti, of Sint Domingo geschetst in zijne geschiedenis, en in zijnen tegenwoordigen toestand, naar het Engelsche der Quarterly Review, *en naar het Fransche geschrift des Negers, Baron* DE VASTEY, *Minister des gewezen Konings* CHRISTOPHE (HENRI I). *Benevens een Aanhangsel van aardrijks- en geschiedkundige Ophelderingen. Met eene Kaart van St. Domingo. Te Amsterdam, bij* de Wed. G. A. Diederichs en Zoon, 1821. *In gr. 8vo. XX en 127 Bl. f* 1-10-:

De titel, zoo kort mogelijk zeker gesteld, had u., Lezers!

zers! anders nog kunnen berigten, dat er eene *Inleiding* voor dit drieledig werk ſtaat, die uit het Hoogduitſche Handſchrift van een' letterkundigen liefhebber vertaald is. Dit *van* is immers de tweede, niet de laatſte naamval? Zoo begint de inleiding: „ Het eiland *Hayti* (*St. Domingo*) ſchijnt door het noodlot beſtemd te zijn, om *der* menschheid herhaalde reizen, in de verwonderenswaardigſte, meest verrasſendſte, en al de beſchouwingen onzer ſpeculative wijsgeeren beſchamende, geſtalten en verſchijningen ten tooneele te doen treden." Hier verſtaan wij den liefhebber niet regt, en zoo ging het ons meer. Op dezelfde bladz. ſtaat: „ Het eiland was toevallig; door mislukte *nederlatingen* met rundvee bevolkt." — De Vertaler, merkt men, is geen liefhebber, althans niet zoo als men dezen titel aan ervarene beoefenaars geeft, van de letterkunde. Het ſpreekt van zelve, dat de inleiding tot aanprijzing der volgende bladen ſtrekt, en daartoe vindt men een' aanloop door een taferéel (? *tje*) van de geſchiedenis van *St. Domingo*, dat echter niet in alles overeenſtemt met het *Aanhangſel*; b. v. de afſtand van dit eiland aan Frankrijk wordt in 1667 geſteld, het getal der blanken, in 1790, op 125,000 opgegeven; terwijl het in het aanhangſel is, 1697, en 134,000.

Van het eerſte, dat men nu verder in dit boek vindt, zegt de Handſchriftmaker, of de Vertaler? dat het het hoofdgedeelte van het werk is, bevattende een kortgedrongen, maar hoogstbelangrijk tafereel der geſchiedenis van *Hayti*, ſedert het begin der revolutie aldaar, overgenomen uit het voortreffelijk klasſiek tijdſchrift: *The Quarterly Review*, tot lof van welks ſchrijvers hier niet weinig gezegd wordt. Het zij ons echter vrij, na dit tafereel gelezen te hebben, te belijden, dat die ineengedrongene kortheid, gepaard met zoo vele verwarrende vlugtigheid, de belangrijkheid der lezing heel wat vermindert, en die lezing althans weinig in ſtaat is om van de geſchiedenis van *Hayti* een juist denkbeeld te geven; en het rijpelijk wikkend oordeel en de altijd echte wijsgeerige inzigten, in de ſchrijvers zoo zeer geroemd, hebben

 wij

wij niet gevonden. Het is een *verhaal*, uitgezonderd der schrijveren uitweiding over de afschaffing des slavenhandels, van de tooneelen, die den tegenwoordigen staat des Eilands voorbereid hebben. Maar, hoe nu die schrijvers zelve kunnen zeggen, ten hoofdoogmerke te hebben het karakter der Negers op te helderen, en *niet* omstandig over de geschiedenis van *St. Domingo* te handelen, zien wij al zoo weinig in, als de overeenkomst van hun verhaal met de lofspraak in het Handschrift, in hetwelk CHRISTOPHE toch ook als een bloeddorstig dwingeland aangemerkt wordt, wiens goedaardige en menschlievende inborst de zoo rijpelijk wikkende en wijsgeerig oordeelende Engelsche schrijvers zoo zeer roemen.

Volgens de *Inleiding* is het tweede stuk in dit boekje een uittreksel uit het geschrift des Barons DE VASTEY, staatsdienaar en hoveling van CHRISTOPHE, op diens bevel opgesteld, en nooit in omloop bij den boekhandel geraakt, daar er maar weinige exemplaren van in Europa zijn gekomen. Men vindt hier daardoor ook, hetgeen ons reeds de Engelsche schrijvers hadden gegeven, voor een gedeelte terug. Als in de houding eener redevoering schetst ons DE VASTEY, hoe het was en is te *St. Domingo*, en — het is wel jammer, dat hier en daar is overgeslagen, wat tot het bevatten van den zamenhang had moeten gelezen zijn.

Het *Aanhangsel* is het minste niet in dit boekje. Het is een kort berigt van den naam, ligging, natuurkundige gesteldheid, en, zoo veel mogelijk was, tegenwoordigen toestand van *St. Domingo* en deszelfs onderscheidene woonplaatsen, waarbij men de *Landkaart* zeer te pas ten gebruike heeft, maar ook vergelijken moge de *Aardrijkskunde* van TUCKEY, IVde D. bl. 337 env.

Had men ons *één geheel* geleverd, uit dat werk en het hier geëxcerpeerde zamengesteld, hoe veel beter, dan met dit mengelmoes, zouden we er mede zijn gediend geweest! Zoodanige zamenflansingen moeten *en* den boekhandel *en* der naauwkeurige wetenschap zeer nadeelig zijn.

Rei-

Reizen van Hare Majesteit, de Koningin van Engeland, en van den Baron PERGAMI, *haren Kamerheer, door Duitschland, Italië, Griekenland, Sicilië, Tunis, Jaffa, Jeruzalem, Konstantinopel enz., gedurende de jaren* 1814, 1815, 1816, 1817, 1818, 1819 *en* 1820, *waarin zeer vele belangrijke en wetenswaardige gebeurtenissen voorkomen. Door* TARMINI ALMERTÉ, *een' Griek van geboorte, en in dienst van H. M. geweest zijnde, van den oogenblik van haar vertrek, tot aan dien van hare terugkomst, en die, als een niet gehoord zijnde Getuige, bij haar Proces is tegenwoordig geweest. Met twee Portretten. 's Gravenhage, bij* M. de Lyon. 1821. *In gr. 8vo. VI en 228 Bl. f* 2-:-:

Ware deze Reisbeschrijving zelve den Titel evenredig in langwijligheid, hoe zouden wij dan de lezing van dit boek behooren te ontraden! Doch dit is zoo weinig het geval, dat wij wel eens naauwkeurigheid misten, door te groote kortheid. De Recensent heeft dit boek gelezen, zonder zich door den stijl van den Griek, die door den Vertaler niet verbeterd is, te laten hinderen, en zie hier het oordeel van zijnen smaak: De zeer vele belangrijke gebeurtenissen, die, op den titel, als zoo wetenswaardig aangekondigd worden, zijn hem te onbeduidend voorgekomen, om er in dit Tijdschrift een uittreksel van over te nemen; evenwel, een Directeur van een Leesgezelschap zende het boek rond, zelfs eene Directrice; het zal de Dames niet zoo ergeren, veel minder de Heeren, als de Couranten-berigten over het beruchte morsige Proces, die menig man en vader in der tijd voor zijne vrouw en kinders moest versteken; en ieder, die noch aan deze, noch aan de Gedenkschriften van den Baron genoeg heeft voor zijne nieuwsgierigheid, late zich door den Griek stichten, of vermaken, zoo als het anderen niet mogelijk is. De Koningin is een juweel in haar geslacht, de Baron een man zonder gebrek — dit is hier hoofdzaak; maar dat menig man en vrouw aanmerkingen blijft maken, ook na de lezing dezer bladen, ter bevestiging van de belangrijkheid des levensregels: „ wacht u „ voor den schijn des kwaads!" — dit zal wel de nuttigste uitwerking der nieuwsgierigheid zijn naar dit verhaal, die wij meer wenschen, dan gelooven, het doel der uitgave te zijn.

Schets van het Verbond der Carbonari, in derzelver geheime inrigting, vroegere en onlangsche strekking. Uit Aktenstukken, door VON H*. *Uit het Hoogduitsch. Te Rotterdam, bij* H. van der Sprongh. 1821. *In gr. 8vo. IV en 21 Bl. f* :-6-:

In eenige uren is dit stukje, waarvan het oorspronkelijke aan een doorreizend Engelsch Heer behoorde, die het spoedig terug moest hebben, gelezen en vertaald uit het Hoogduitsch. Al had het die Engelschman niet teruggekregen, hij had er niet bij verloren; en als hij het zoo lang niet had willen missen, dat het konde vertaald worden, wij hadden er niets bij geleden. En evenwel ter uitdeeling aan diplomatieke personen, niet voor den boekhandel, was dit werkje oorspronkelijk bestemd!! Nu, het zij zoo! alle diplomatieken krijgen het nu toch, naar den wensch des vertalers en uitgevers; en wie weet, hoe vele diplomatieken het make? — „*Mundus* „*vult*," is het bovenschrift; waarom niet „*decipi*" er achter?

MEINARDI SIMONIS DU PUI, Oratio de prosperis atque adversis, quæ Academiæ Lugduno-Batavæ anno elapso contigerunt.

Sedert lang had deze Hoogleeraar zijn Rectoraat gemeend te zullen eindigen met eene redevoering, *de natura humana, suum corpus ad pulchritudinem et concinnitatem formante; deque turpitudine et deformitate ab eadem natura alienis;* maar, en hierover mag men zich verblijden, en de omvang van dit onderwerp, en de noodzakelijkheid der vermelding van de lotgevallen der Hoogeschool in het verloopene akademiejaar, en de uitdeeling der eereprijzen, deden den Hoogleeraar besluiten, zijn voorgenomen onderwerp, met de noodige uitvoerigheid behandeld, voor de Jaarboeken der Akademie te bestemmen, aan welke het tot geen gering sieraad zal verstrekken

De lezing der zoo voorspoedige en verblijdende, als rampspoedige en bedroevende lotgevallen aan Leydens Hoogeschool, gedurende het Rectoraat van den voortreffelijken DU PUI,

PUI, heeft ons vele aandoening verwekt; en elk, elk vooral, die, bij de erkentenis van des Vaderlands verpligting aan deze Hoogeschool, zijne eigene gevoelt, zal de vermelding dier beiderlei lotgevallen, gesloten met de aanspraken aan de met eere bekroonde jeugdige strijders in het letterperk, met deelneming lezen, en met dankbaarheid aan den Redenaar, wiens bevallige voordragt en zuivere Latiniteit de waarde dezer redevoering niet weinig verhoogen.

In dat ééne jaar, waartoe dezelve betrekking heeft, verloor de Hoogeschool vijf uitstekende kweekelingen, en de Hoogleeraren KLEYNHOFF VAN ENSPIJK, den grooten BRUGMANS, van wien hier een belangrijk verslag geschiedt, benevens den beroemden WYTTENBACH. Maar wie, die de klagten des Redenaars, bl. 20, medeklaagt, welke de juichtoonen van den vorigen Rector Magnificus, VAN DER PALM, die niemands dood te betreuren had, maar nu dien zijns eigen zoons hoorde beweenen; wie, die weet, welke nieuwe klaagstof die klagten is opgevolgd, en aan BORGER, en SURINGAR's rouwe denkt, (op dit oogenblik vernemen wij den dood weder eens Leydschen kweekelings, zoon van wijlen REGENBOGEN) wie zoude zich dan over tranen schamen, die hij niet wederhouden kan, wanneer DU PUI zoo weeklaagt?

Dank zij den Hoogleeraar! God sterke hem de kracht, om nog lange nuttig te zijn, vervulle den wensch, waarmede deze redevoering eindigt, verhoede nieuwe rampen, vergoede het geledene, en het Christelijk geloof aan de onsterfelijkheid, krachtiger, dan van menig' predikstoel, gepredikt door den dood van zoo menig een', *noodzakelijk beschouwden*, sterveling, bevordere troost en moed en ijver, om, door getrouwheid aan deze, eene hoogere eere te verwerven in eene andere maatschappij, waar alle edelen zoo gelukkig als nuttig wezen zullen!

MONTIGNI, *Treurspel*, *door* HENDRIK HARMEN KLIJN. *Te Amsterdam*, *bij* J. van der Hey. 1821. *In gr. 8vo. X en* 131 *Bl. f* 2-8-:

DIEDERIJK *en* WILLEM VAN HOLLAND, *Treurspel*, *door* JAN VAN WALRÉ. *Te Amsterdam*, *bij* J. van der Hey. 1821. *In gr. 8vo. XV en* 120 *Bl. f* 2-8-:

Nog geheel vervuld van de meer dan eens herhaalde lezing en

en overweging dezer beide belangrijke stukken, wagen wij het eindelijk, eene beoordeeling van derzelver verdiensten en gebreken te ontwerpen. De openbare uitspraak, daaromtrent door de tweede Klasse van het Koninklijk Nederlandsche Instituut in de maand November des vorigen jaars gedaan, heeft aan deze zaak een meer dan gewoon gewigt bijgezet; terwijl de hemelsbreed uiteenloopende oordeelvellingen der Kunstregters, wie het toch wel aan geene bevoegdheid en onpartijdigheid ontbrak, voldingend bewijzen, hoe gewaagd en moeijelijk het dikwerf zij, zich over dergelijke onderwerpen van smaak op eene beslissende wijze te verklaren. Het ontbreekt ons te dezen opzigte aan eenen vasten en onveranderlijken maatstaf onzer denkbeelden: en, wanneer men eenige weinige algemeen erkende regelen uitzondert, blijft de geheele beslissing tusschen het schoone en het wanstaltige, het volmaakte en het gebrekkige aan het meer of min verfijnd kunstgevoel van elken Lezer in het bijzonder overgelaten. En of dit al dan niet het ware doel treffe, wie toch zal dit durven bepalen? Het onafhankelijk en zamenstemmend oordeel van velen is derhalve de éénige onwrikbare regel ter goed- of afkeuring der werken van den menschelijken geest, die tot het gebied van den smaak behooren. De tweede Klasse des Instituuts heeft dan ook de bewerking en inkleeding der stukken geheel vrijgelaten aan de Dichters, die naar den eereprijs, voor het beste Treurspel opgehangen, trachten zouden. Zij heeft hun geene andere wetten voorgeschreven, dan de algemeen aangenomene bepalingen van eenheid in tijd, plaats en handeling. Het is hier de plaats niet, om over de gegrondheid dier bepalingen uit te weiden; doch het zal echter niet onvoegzaam zijn, in het voorbijgaan aan te merken, dat juist in deze wetten een nieuw bewijs gelegen is van de onzekerheid onzer denkbeelden omtrent het Treurspel. Men heeft zich, naar ons oordeel, te veel toegegeven in de vooronderstelling, dat die voorschriften, immers voor zoo veel tijd en plaats aangaat, grootendeels van den aard des Griekschen tooneels afhankelijk waren, omdat de onafgebrokene tegenwoordigheid van het koor geene verandering van plaats hoegenaamd en geen het minste denkbeeldig tijdsverloop toeliet. Deze dwaling heeft het beginsel der *volstrekte* eenheid doen miskennen en verzuimen. Men beeldde zich in, dat, na het vervallen van het koor, en het verdeelen van het stuk in bedrijven, de verplaatsing des too-

tooneels en het verloop van eenen min of meer aanmerkelijken tijd, op zichzelve beschouwd, niet aanstootelijk waren, zoo dezelve slechts niet tegen de waarschijnlijkheid inliepen. Doch ongelukkig ligt het voorschrift, ons hier door de Grieken gegeven, (het moge dan bij hen uit het koor, of uit hun gevoel voor het ware en schoone voortgevloeid zijn) zoodanig in den aard der zaak, dat de geringste afwijking daarvan eene ongerijmdheid wordt. Immers, dat de toeschouwer, die op dezelfde plaats blijft, van de eene kamer naar de andere, of van het eene einde der stad naar het andere wordt overgebragt, of gedurende 3 uren dingen ziet gebeuren, waartoe er 24 of 36 noodig zijn, is wel minder tastbaar belagchelijk, dan wanneer men hem plotseling van Londen naar Batavia overvoert, of hem dingen vertoont, die naauwelijks in een jaar konden afloopen; maar onwaarschijnlijk blijft het altoos, en gewoonte of heerschend wanbegrip kunnen alleen zoo iets dragelijk maken. De stukken der Heeren KLIJN en VAN WALRÉ zijn even min, als het meerderdeel der nieuwere Treurspelen, van deze dwaling vrij te pleiten. Wij zijn er echter zeer verre af, hun dezen misslag als iets groots aan te rekenen; vooreerst, omdat men thans algemeen dit als een genoegzaam inachtnemen der eenheid beschouwt; ten andere, omdat zij de eenheid der handeling, waarop het vooral aankomt, getrouw bewaard hebben. Dit laatste zal het best kunnen blijken uit den inhoud en afloop der beide Treurspelen, tot wier beoordeeling wij thans overgaan.

FLORIS DE MONTMORENCI, Heer van *Montigni*, naar wien het Treurspel van den Heer KLIJN genoemd is, staat in de Geschiedenis onzes Vaderlands genoegzaam bekend, als een der Afgezanten, welke, in het jaar 1566, door den Nederlandschen Raad, naar *Spanje* werden gezonden, om, ware het mogelijk, den Koning FILIPS tot meerdere gematigdheid en zachtheid, ten aanzien der *Nederlanden*, te bewegen. Men kent den ongelukkigen uitslag zijner pogingen, die eindelijk daarop uitliepen, dat hij, na twee jaren lang door het Spaansche Hof misleid en bedrogen te zijn, eindelijk, zoowel als zijn Broeder, de Graaf VAN HOORNE, het slagtoffer werd van den haat en wrevel des Konings, en, volgens sommigen door vergif, volgens anderen door het zwaard, in *Spanje* werd omgebragt; aan welk laatste, als meer *tragisch*, de Dichter met regt de voorkeur geschonken

ken heeft. Het Treurspel maalt ons den ongelukkigen val en dood van dezen martelaar der vrijheid, wiens persoon en geschiedenis, naar ons inzien, tot dit doel allergelukkigst gekozen zijn. Men weet genoeg van hem, om ons belang in te boezemen, en te weinig, om het vindingrijk vernuft van den Dichter door de banden der streng-historische waarheid te kluisteren. KLIJN heeft van de vrijheid, die hem het onderwerp gaf, dan ook een meesterlijk gebruik gemaakt. Hij laat den Kardinaal DE GRANVELLE, persoonlijken vijand van MONTIGNI, door wien hij voorheen was gedwarsboomd en beleedigd, optreden, als den hoofdbewerker van zijnen val. GRANVELLE, thans eerste Staatsdienaar en vertrouwde van FILIPS, ontbiedt den Afgezant, die reeds zoo dikwijls verlof en vrijgeleide verzocht had, bij zich. Hij kondigt hem aan, dat de Koning hem eindelijk zijne bede toestaat, en, om hem een grooter blijk te geven van zijne gunst, hem, als Veldheer van den tweeden rang, aan ALVA toevoegt. MONTIGNI wijst dit aanbod, waarin hij niets ziet dan schande en vernedering, met verontwaardiging van de hand; en de Kroonprins DON CARLOS, wien hij de oorzaak zijner komst in *Spanje*, zijn verzoekschrift aan FILIPS, en zijnen tegenwoordigen zorgvollen toestand had medegedeeld, biedt zich aan, om den Koning te overtuigen, dat men MONTIGNI mishandelt, en dat het hoogst billijk is, hem onverhinderd en als Afgezant te laten vertrekken. Terwijl DON CARLOS zich met dit oogmerk naar zijnen Vader begeeft, verschijnen MARGARETHA D'ESPINOI, MONTIGNI's Echtgenoote, met ANNA, hare vertrouwde, op het onverwachtst, ten tooneele. In pelgrimsgewaad vermomd, waren zij, met den stoet der bedevaartgangers en vereerders van ST. JAKOB VAN GALLICIË, in *Spanje* doorgedrongen, dat anders op dat oogenblik voor *Nederlanders*, ja voor Nederlandsche tijding, geheelenal gesloten was. MARGARETHA heeft het geluk, haren Echtgenoot weder te vinden. Zij verhaalt hem den dood van EGMOND en HOORNE, en den overigen deerniswaardigen toestand des Vaderlands. Intusschen keert DON CARLOS terug met de tijding, dat de Koning aan MONTIGNI vrijheid geeft om te vertrekken, en hem eerst nog verlangt te zien. MONTIGNI gehoorzaamt, en MARGARETHA wordt met hare vriendin, in de vertrekken van den Kroonprins, voor het nijdig oog van GRANVELLE verborgen. Het gesprek tus-

schen

schen den Koning en MONTIGNI heeft de ongelukkigste gevolgen. De eerste, door GRANVELLE's loosheid opgehitst, trekt zijn gegeven woord weder in; de laatste verdedigt zichzelven en de eer der *Nederlanders* met zoo veel moeds, dat FILIPS hem laat gevangen nemen, met oogmerk, om hem door den Raad, wiens beslissing de verongelijkte Afgezant had ingeroepen, tot eene eeuwige gevangenis te doen verwijzen. MONTIGNI wordt door DON CARLOS en het volk verlost; maar hij ontrukt zich aan zijne bevrijders, geeft zich eigenwillig en met waardigheid over in de magt des dwingelands, en ontvangt bevel, om, op zijn woord van eer ontslagen, de uitspraak des hoogen Raads in zijn verblijf af te wachten. — DON CARLOS, ziende, dat de zaak van zijnen vriend eene moeijelijke wending neemt, dringt aan bij MARGARETHA, dat zij, tot afwending van meerder kwaad, zich zoo spoedig mogelijk zal verwijderen, en verschaft haar eene laatste zamenkomst met haren Echtgenoot. Doch GRANVELLE had alles bespied, het geheim verblijf van MARGARETHA ontdekt, en zich van de papieren, door MONTIGNI aan DON CARLOS vertrouwd, meester gemaakt. Nu, op het oogenblik dat de Echtgenooten zullen scheiden, stuift hij op eens met FILIPS het vertrek binnen. De Koning verwijt MONTIGNI zijn verraad, zijne muitzucht, het verleiden van zijnen Zoon. Er volgt, zoo als elk ligtelijk gevoelt, een verschrikkelijk tooneel, dat eindigt met het bevel van FILIPS, om den ongelukkigen ter strafplaats te slepen. Nu doet men den laatsten aanval op zijne deugd. Men laat hem genade en vergiffenis beloven, mits hij schuld bekenne, en der Heilige Kerke boetvoldoening aanbiede. Doch de held weigert hardnekkig, ten koste van zijne eer, zijn leven te redden, en luistert hier even min naar de smeekingen zijner Vrouw, als naar de bedreigingen van GRANVELLE. Vergeefs waagt DON CARLOS eene laatste poging, om hem te verlossen. Hij wil zijnen eed niet schenden, en lafhartig vlugten. DON CARLOS sleept hem voort; maar.... het beslissend uur slaat! TOLEDO verschijnt, van wachten omstuwd, om MONTIGNI naar het schavot te voeren. Nog wederstaat de Kroonprins. Eindelijk toont hem de beul de gouden-borstplaat, die hem als den uitvoerder van de bevelen der Inquisitie doet kennen, en daagt DON CARLOS op voor hare vierschaar. De Prins, van schrik en verbazing overvallen, neemt in wanhoop de

vlugt,

vlugt, en laat MONTIGNI over aan de woede zijner moorderen.

Zoodanig, Lezers! is de hoofdinhoud van dit ſtuk. Over het algemeen ontwikkelt zich alles los en ongedwongen. Het geheele beloop is echt *tragisch*, en de belangſtelling rijst ieder oogenblik. Maar vooral mag men het onder eene der ſchitterende verdienſten van dit Treurſpel rekenen, dat het karakter van den hoofdperſoon zoo heerlijk op den voorgrond ſtaat, zich onwrikbaar gelijk blijft, en, tot op het laatſte oogenblik toe, zich meer en meer van onze achting en bewondering meester maakt. GRANVELLE's karakter is mede uitmuntend volgehouden. Of de Dichter, daarentegen, gelijk hij meende, dat van FILIPS wèl getroffen hebbe, daaraan twijfelen wij ten hoogſte. Voor zoo ver wij daarover kunnen oordeelen, gedroeg zich FILIPS jegens niemand zoo openhartig, als hier jegens GRANVELLE. Oploopendheid was hem zeker ook geheel oneigen; en, ware dit werkelijk zijn gebrek in dien graad geweest, waarin KLIJN het hier ſchildert, dan zou hij zekerlijk geen geduld genoeg gehad hebben om de verwijtingen van DON CARLOS (zie IV Bedr. VIII Toon.) zoo lang aan te hooren. Men zou hier nog kunnen bijvoegen, dat de Dichter van zijne ondergeſchikte karakters (met uitzondering van TOLEDO (*)) een al te zwak gebruik gemaakt heeft, en dat men onder het lezen te veel bemerkt, dat zij alleen uitgevonden zijn, om aan de hoofdperſonen wezens te verſchaffen, waaraan zij nu en dan hunne geſprekken rigten kunnen.— Op den zamenhang en de waarſchijnlijkheid hebben wij hier en daar almede het een en ander aan te merken. Zoo zou men b. v. kunnen vragen, of de ſpoedig ontſtane vriendſchap en vertrouwelijkheid tuſſchen DON CARLOS en MONTIGNI zich genoegzaam laat overeenbrengen met het wantrouwen en het *ceremoniëel* van het Spaanſche Hof? — De komst van MARGARETHA te *Madrid* laat zich nog vrij wat minder verklaren. Dat de beide vrouwen, onder het mom van bedevaartgangers, tot in de hoofdſtad van *Gallicië* konden doordringen, is natuurlijk en eenvoudig; maar men begrijpt niet

(*) Hoogst zonderling is het, dat KLIJN, in zijne Voorrede, DON ANTONIO VAN TOLEDO voor een' denkbeeldig' perſoon van zijne eigene uitvinding verklaart. Er beſtaat werkelijk een *Spanjaard* van dien naam, Staatsraad van FILIPS DEN II., Grootprior van de Orde van *St. Jan van Jeruzalem*, en eigen Broeder van ALVA.

niet zegt, hoe het pelgrimsgewaad haar op de reize naar *Madrid* beveiligde, daar (immers voor zoo ver uit het stuk zelf blijkt) geene bedevaart haar op dien togt tot voorwendsel strekken kon. DON CARLOS zegt wel, bl. 77, waar hij MARGARETHA aanspoort om te vertrekken:

De vrome Pelgrimsstoet toeft nog in deze streken;

maar nergens vindt men opgelost, met welk doel de Pelgrims zich naar *Madrid* begeven hadden. — Wij vinden ons genoodzaakt, den Dichter bij deze gelegenheid nog op eenen anderen misslag opmerkzaam te maken, dien hij zeker, bij eene tweede uitgave en herziening van zijn Treurspel, ligtelijk zou kunnen verhelpen. In het derde Tooneel van het tweede Bedrijf, waar de eerste aankomst der vermomde vrouwen wordt voorgesteld, zegt MARGARETHA (wel te verstaan niet *ter zijde*, maar *overluid*, zoodat ANNA het hooren moest) tot BREDERODE:

Wij zoeken... Montigni.... ach! zijn wij wel alleen?

Hoe kon dan ANNA, misleid door het vroeger voorgeven harer vriendin, dat zij een' Heilig te *Madrid* ging aanbidden, na eenige oogenblikken nog vragen:

Ik heb om d'eisch der Kerk met u veel angst geleden;
Maar wordt voor 't heil der ziel wel ooit te veel gestreden?
Woont hier de Heilge, naar wiens gunst gij hebt gedorst?

Men zou er kunnen bijvoegen, dat deze hooge *simpliciteit* van ANNA, die ons maar in het geheel niet bevalt, en het daarop volgend antwoord van MARGARETHA, eer *comisch* dan *tragisch* zijn. Maar wenden wij ons liever af van deze kleine vlekken, om nog eenige oogenblikken bij de dichterlijke schoonheden van het stuk stil te staan, en onzen Lezeren daarvan enkele proeven mede te deelen. De keuze, wij bekennen het gaarne, is hier, uit hoofde van het groot aantal schitterende plaatsen en door kortheid en kracht merkwaardige gezegden, eenigzins moeijelijk. Wij bepalen ons bij een gedeelte des vijfden Tooneels van het vierde Bedrijf, dat, naar ons oordeel, boven al het andere uitmunt, en ons het oogenblik schildert, waarin MONTIGNI en MARGARETHA door FILIPS en GRANVELLE verrast worden, de woede des Konings tot het hoogste toppunt geklommen is, en hij aan zijne wachten beveelt, MONTIGNI ter strafplaats

te slepen, waarop de wanhopige MARGARETHA in de volgende bewoordingen losbarst:

Ter dood! Ter dood! Mijn God! Neen! 't kan niet mooglijk wezen!
Genade! o Vorst! genade! ik wring mij aan uw kniên!
Gij wilt de misdaad aan uw voeten krimpen zien!
Ik ben de schuldige; zie mij in 't stof gebogen;
Ik spotte met uw' wil, ik tartede uw vermogen;
Ik steunde d' opstand, ik, zie op mijn wanhoop neêr!
Spaar de onschuld, geef den Staat zijn' braafsten burger weêr.

FILIPS.

Gelijk de Hemel, zoo onwrikbaar is mijn willen.

MONTIGNI.

Rijs op, mijn Gade! rijs! en staak dat eerverspillen!
Die knielt is slaaf; rijs op! neen, klaag niet om mijn' *stand*;
Maar ween, met mij, om 't lot van 't zinkend Vaderland.

FILIPS, *met bitterheid.*

Wat eedle, onwrikbre ziel! zij smacht alleen naar 't leven,
Om 't in den heilgen strijd der vrijheid prijs te geven;
De regten van haar' Vorst te schenden!.... goed en bloed.....
Hij weent!.... in 't uur des strijds ontzinkt den held zijn moed!

MONTIGNI.

Gewijde Schimmen van mijn nooit verwonnen Vaadren!
Gij, wier geheiligd bloed mij stroomt door hart en aadren!
Vergeeft het, zoo mijn kruin zich hier ter kromming neeg,
En ik, om Neêrlands rust, voor Neêrlands dwingland zweeg!
Verachte Beul! mijn kracht, mijn moed zou mij ontzinken?
Welaan! ken Montigni; hoor van zijn lippen klinken
De taal der vrijheid, nooit aan 't kruipend Hof gehoord.
Ja, 'k juich dien opstand toe, reeds, zoo gij waant, gesmoord.
Gij tartte ons tot dien kamp; gij dartelt met verbonden;
Gij hebt uw woord, uw trouw, gij hebt uw' eed geschonden.
't Verderf gaat voor u uit; in moorden schuilt uw kracht:
Gij hebt, met duizenden, mijn Hoorne zelfs geslacht.
Ga voort! verwoest, verdelg! smoor, smoor in bloed elks zuchten!
Maar de Almagt wil en wenkt; ik zie uw slaven vlugten,
Uw magt verdelgd, uw' naam vervloekt, mijn Neêrland vrij,
En geen' Tiran zoo streng, zoo diep gestraft, als gij.

(*Op* FILIPS *starende, die van toorn en woede niet kan spreken, met al de kracht eener gloeijende geestdrift:*)

Welk schouwspel! wat triomf! snelt aan, mijn Landgenooten!

Zie

Zie d' Aartstiran, wiens magt half de aarde houdt omsloten,
Die in zijn vuist het lot van werelddeelen vat,
Hoe hij van woede beeft, en trilt gelijk een blad.
Ten strijd! rukt aan! verdelgt! wat nood u moge omgeven;
Snelt voort! uw doel gelukt! ik zie uw' Dwingland beven;
Reeds woedt, wat voor hem buig', wat op zijn' wenk ook vloog,
Een magtelooze vrees in zijn verwilderd oog;
Reeds dringt een foltrende angst zijn ijsren boezem binnen....
Triomf, mijn Vaderland! Triomf! gij zult verwinnen.

FILIPS.

Van hier! van hier! ter dood! geen oogenblik gespaard:
Zoo ras de morgenstond....

MONTIGNI, *met waardigheid.*

Zoo magtloos, zoo vervaard
Is 't wanbedrijf; — vaarwel! vaar eeuwig wel, mijn Gade!

Wij gelooven, dat deze plaats alleen reeds genoegzaam zijn zou, om de uitbundigste lofspraak te regtvaardigen, en tot een bewijs te dienen, dat verhevenheid der denkbeelden, kracht van uitdrukking en gemakkelijkheid van *versificatie* de *tragische Muze* van onzen Dichter bijzonder kenmerken. Wij moeten echter bekennen, dat niet overal dezelfde juistheid en duidelijkheid van taal en woordvoeging, dezelfde zoetvloeijendheid der verzen gevonden worden. De opregtheid en onpartijdigheid eischen, dat wij den Heere KLIJN eenige regels en uitdrukkingen doen opmerken, die ons wel het allermeest hinderlijk en aanstootelijk hebben toegeschenen. Op bl. 12. reg. 2. lezen wij:

Dan moet ik hier vertoeven,
Omdat de Koning *hier* mijn kennis blijft behoeven:
Dan antwoordt me op mijn beê: „dat, om zijn lot en *stand*,
De Koning zelf met mij vertrekt naar Nederland."

Behalve de hardheid en platheid dezer regels, en de stopwoorden, die er in voorkomen, moeten wij nog in het voorbijgaan aanmerken, dat het woord *stand*, voor *toestand*, zoo als onze Dichter het menigwerf bezigt, door ons taalgebruik niet schijnt gewettigd te worden. In de vroeger aangehaalde dichtregelen is ons nog een voorbeeld van dit zonderling gebruik voorgekomen. Wij voegen er eenige andere bij, waarvan het eerste eene zekere dubbelzinnigheid heeft:

Bl. 14. reg. 13.

Laat, mijn getrouwe Vriend! laat die verwondring varen!
Ze is eigen aan uw' *stand*, uwe onschuld, en uw jaren.

Bl. 25. reg. 14. Vaarwel! vergeet mijn lot en *stand*:
Maar zoo gij redden kunt, red dan mijn Vaderland.

Bl. 40. reg. 13.

Gij weet of kent dan niet den diepafgrijsbren *stand*,
Noch d'onbetembren arm, die woedt in Nederland?

Bl. 41. reg. 7. Ga voort, meld mij zijn' *stand*.

Onder de regels, die wij nu eens om hardheid of platheid, dan weder om onverstaanbaarheid afkeuren, behooren ook de navolgende:

Bl. 14. reg. 4.

Zoo loont men trouw met schand', — vereerend mij in schijn,
Wil men mij zwak, en vuig, ja eerloos zelfs doen zijn.

Bl. 18. reg. 8. v. o.

Het oproer? (Zoo bezwalkt men hier ons pogen *dan!*)

Bl. 20. reg. 8. v. o.

De vrijheid! ach! vergeef; *hier*, *hier toch is 't gewis*,
Dat vrijheid van het volk een gruwbre wanklank *is*.

Bl. 23. reg. 13.

Hij, woest, gevoelloos, wreed, een koele onbuigbre *daders*

Bl. 61. reg. 4.

Wat hooge fierheid moast het edelst zielverbittren!
Hoe zou ze in Neêrlands heer, bij 't heilig kampen, schittren
En blinken, als voor hen, reeds tot 's Lands heil geslagt,
Een plegtige eerdienst wordt in Brussels wal volbragt!

(De meening van den Dichter laat zich hier meer gissen, dan met zekerheid bepalen.)

Bl. 77. reg. 6.

Wat zijn twee jaren leeds bij 't geen zoo men u vond?

Bl. 87. reg. 8.

Het lot van 't Vaderland, zijn nood greep mij aan 't hart,
En 'k heb hier voor zijn heil gewisslijk veel getard.

Wij vinden het onnoodig, van elke dezer plaatsen in het bij-

bijzonder iets te zeggen, en twijfelen niet, of de Heer KLIJN zal onze *kritiek* billijken, die niet uit vitzucht voortgevloeid, maar met de hoogste bewondering voor zijnen arbeid verbonden is.

Het Treurspel van den Heer VAN WALRÉ, tot welks nadere beschouwing wij thans overgaan, behoort tot de vroegere Geschiedenis onzes Vaderlands, en schetst ons den twist en de eindelijke verzoening tusschen Graaf DIEDERIK DEN VII en deszelfs Broeder WILLEM VAN HOLLAND, voorgevallen op het einde van het jaar 1195. De berigten der Historieschrijvers leverden hier eenige meerdere bouwstof aan den Dichter, dan in het eerste geval; en men moet erkennen, dat VAN WALRÉ dezelve, zonder aanmerkelijke verandering, gevoegelijk tot zijn oogmerk heeft weten aan te wenden en uit te breiden. In hoe verre hij de waarheid aan zijn *tragisch* doel ondergeschikt gemaakt hebbe, zal den beminnaren van 's Lands geschiedenis uit de volgende schets van zijn Treurspel genoegzaam blijken.

WILLEM VAN HOLLAND, Zoon van Graaf FLORIS DEN III, van de kruisvaart, op welke hij zijnen Vader, die te *Antiochië* stierf, vergezeld, en grooten roem verworven had, in *Holland* teruggekeerd zijnde, vond zijnen ouderen Broeder DIEDERIJK in het bezit van den Grafelijken zetel. Hij werd door dezen, zoo het scheen, met minzaamheid ontvangen; maar ontdekte weldra, dat ADELHEIDE VAN KLEEF, DIEDERIJK's Gemalin, het op zijne vrijheid gemunt had. Ter naauwernood ontkwam hij nog in tijds de gevangenis, en nam de wijk bij de *Westvriezen*, aan wier hoofd hij spoedig geheel *Kennemerland* afliep en verwoestte. Middelerwijl was DIEDERIJK naar *Zeeland* getrokken, om de *Vlamingen* te bevechten, en had het bewind over een gedeelte zijner krijgsmagt aan ADELHEIDE overgelaten. Deze trok WILLEM te gemoet, en dwong hem, in een beslissend gevecht, tot wijken. Het gevolg was, dat de Gravin naar *Egmond*, in welks Abdij zij zich met haren stoet een' geruimen tijd had opgehouden, in zegepraal terugkeerde; terwijl WILLEM, in kloostergewaad vermomd, zich naar *Haarlem* begaf, om met zijnen Broeder, inmiddels wedergekomen van zijnen Zeeuwschen togt, in afwezigheid van ADELHEIDE, een vergelijk te treffen. Op dit tijdstip neemt het stuk eenen aan-

vang. De Dichter laat STEPPO, Benediktijner Deken van ST. ADELBERT, WILLEM in stilte naar *Haarlem* geleiden, waar BALDEWIJN, Bisschop van *Utrecht*, en Broeder van FLORIS DEN III, hem een voorbereidend onderhoud met den Graaf verschaft. Eene tweede bijeenkomst zou de zaak ten genoegen van WILLEM, die zijn deel van de vaderlijke erfenis vorderde, beslecht hebben, zoo niet ADELHEIDE, door WOLFERT, een' der Edelen, aan haar verknocht, van alles onderrigt zijnde, zich dadelijk naar *Haarlem* begeven had. Hare intrede vernietigt WILLEM's verwachting. Vergeefs tracht ADA, FLORIS' Weduwe, hare beide Zonen te bevredigen. DIEDERIJK, door zijne Gade opgehitst, toont in het volgende gesprek, waar WILLEM zijne eischen openlegt, reeds mindere genegenheid vóór zijnen Broeder. Een loos alarm, door de Edelen op ADELHEIDE's bevel verwekt, wordt door hen aan de oproerige bewegingen van WILLEM en de zijnen toegeschreven, en voert de verbittering van DIEDERIJK ten top. Geheel weggesleept door de valschheid en logentaal van WOLFERT en ADELHEIDE, wil hij geene verontschuldiging, geene verdediging van zijnen beleedigden Broeder meer aannemen; waarop deze hem uitdaagt, om de zaak door een' tweekamp te beslechten. Vrouwe ADA scheidt de twistenden, en WILLEM belooft haar, dat hij zich gewillig en vreedzaam verwijderen zal. In deze stemming der gemoederen komt ADELHEIDE aan DIEDERIJK het berigt brengen, dat het oproer zich op nieuws verheft. De Graaf, geheel van WILLEM's schuld overtuigd, laat aan zijne Gemalin de herstelling der rust over, en gelast WOLFERT, hare bevelen op te volgen. Nu rekenen de onverlaten zich genoegzaam geregtigd en gewaarborgd, om het uiterste tegen WILLEM te wagen. Men komt overeen, dat, wanneer de Ridder tegen middernacht zich gereed maakt om met STEPPO het paleis in stilte te verlaten, eene bende, door ADELHEIDE op het buitenhof geplaatst, hem den aftogt beletten zal; terwijl WOLFERT met eenige zaamgezworene Edelen hem, zoodra hij uit ADA's vertrek treedt, gevankelijk naar het slot van *Altena* vervoeren, of, zoo hij wederstand biedt, afmaken moeten. Alles schijnt naar wensch te gelukken. WOLFERT houdt WILLEM terug; deze verdedigt zich; de Edelen schieten toe; er ontstaat een gevecht: maar STEPPO, het gevaar ontdekkende, waarschuwt Graaf DIEDERIJK, wien BALDEWIJN's vermaningen

gen juist tot betere gevoelens gestemd hadden. Hij verschijnt nog in tijds, om WILLEM te redden, en WOLFERT, tot loon van zijn verraad, te doorstooten. Nu volgt eene hartelijke verzoening tusschen de beide Broeders, waarbij DIEDERIJK aan WILLEM een jaarlijksch inkomen uit de tollen van *Geervliet*, en *Oostvrieslands* (d. i. *Vrieslands*) bewind onder Grafelijken titel toezegt.

Deze schets is misschien reeds uitvoerig genoeg, om bij de oplettendsten onzer Lezeren dezelfde vraag te doen ontstaan, die wij ons, na eene herhaalde lezing des geheels, vergeefs trachtten op te lossen: wie, namelijk, de Held, de hoofdpersoon, van dit Treurspel zijn zal? Is het DIEDERIJK? Maar deze speelt bijna overal eene hoogst ondergeschikte rol. Hij is van het begin tot het einde de lafhartige slaaf zijner Vrouw. Haar plaatst hij overal op den voorgrond, waar hij zelf staan moest. Door haar laat hij zich, keer op keer, op de laagste wijze misleiden. Wat moet men denken van eenen Vorst, die aan zijne Gemalin het dempen van een oproer overlaat, om zelf gerust in zijne schrijfcel te gaan zitten? Men zou eer denken, dat ADELHEIDE de Heldin van het stuk ware. Door haar werkt en handelt alles. Zij geeft ziel en leven aan alle de personen. Maar dit kon nimmer de bedoeling van den Dichter zijn. Het blijkt genoeg uit den aard zoo wel, als uit den naam, van het geheele Treurspel. En welk Dichter, bovendien, zou zich aan hetzelfde verwijt willen blootstellen, dat weleer aan MILTON (hoezeer ten onregte) gedaan is, van den Duivel in persoon tot den Held van zijn stuk gekozen te hebben? Doch, ernstig gesproken, de Heer VAN WALRÉ wilde zeker, dat WILLEM de Held zijn zou; want *om* hem bestaat de geheele handeling. Maar dan behoorde deze ook iets meer te zijn dan een oploopend jongeling, die trotschelijk eischt, wat hij niet kan vorderen, en zich naauwelijks door zijne Moeder laat wederhouden, om zijne Schoonzuster, te midden der Mis, voor het heilig altaar, met eigene hand te slagten. Intusschen is het eene groote verdienste, dat zijn karakter niet alleen, maar dat van alle de handelende personen, zich uitmuntend gelijk blijft. ADA en BALDEWIJN zijn inderdaad modellen van zachtaardige deugd en zich nimmer verloochenende waardigheid, die elken Lezer achting en eerbied inboezemen. — Op den geregelden en waarschijnlijken afloop van het stuk hebben wij weinig aan te merken. Twee plaatsen, echter, die

ons bijzonder ongepast zijn voorgekomen, kunnen wij niet stilzwijgend voorbijgaan. De eerste behelst het gesprek tusschen ADA, BALDEWIJN en WILLEM, in het tweede Tooneel van het eerste Bedrijf, waar de beide eersten den laatsten wegens den dood van Graaf FLORIS en de verovering van *Ptolemaïs* ondervragen, en WILLEM dit zeer omstandig beantwoordt. Deze beide verhalen, anders, *poëtisch* genomen, misschien onder de beste gedeelten van het gansche stuk te rekenen, zijn, zoowel als de vragen, die er aanleiding toe geven, een volstrekt *hors d'oeuvre*. De Heer VAN WALRÉ zelf schijnt, gelijk dit uit de Voorrede blijkt, zulks eenigermate gevoeld te hebben. De zaak was jaren geleden, en WILLEM lang teruggekeerd. Hoe is het dan te denken, dat ADA, hetzij door WILLEM, dien zij reeds eens gezien had, hetzij door iemand zijner togtgenooten, daaromtrent geen vroeger berigt zou bekomen hebben? — Onze tweede aanmerking betreft het slot, waar DIEDERIJK Heer WOLFERT met éénen stoot om het leven brengt. Bij eenige oplettendheid bespeurt men hier al spoedig iets gedwongens, en gevoelt, dat de Dichter dit alleen gedaan heeft om zich uit eene groote verlegenheid te redden, waarin de bekentenis van WOLFERT, dat ADELHEIDE de aanlegster was van WILLEM's moord, hem onvermijdelijk zou gestort hebben. Maar hij heeft, dunkt ons, zijn oogmerk hiermede geenszins bereikt; want DIEDERIJK moest dit reeds van STEPPO vernomen hebben, die bij het gezegde van WOLFERT:

Gij zijt, uit naam der Landgravinne, mijn gevangen,

was tegenwoordig geweest. Ja, al had niemand het hem gezegd, dan moest hij nu ten minste het zwart geheim doorzien hebben. Ook is het onnatuurlijk, dat WILLEM, ADELHEIDE's grootste vijand, het verzwijgt. En, intusschen, het stuk eindigt, zonder dat iemand eenige de minste verwondering, eenig het minste afgrijzen toont over de ontdekking, dat ADELHEIDE een der afschuwelijkste monsters is.

Onder de goede hoedanigheden van dit Treurspel, die het gebrekkige der *dispositie* eenigermate doen vergeten, behoort eene zeer juiste inachtneming der gewoonten, denkwijze en godsdienstige begrippen onzer Voorouderen, gedurende de Middeleeuwen. VAN WALRÉ schijnt met dit alles, als ook met de geschiedenis, de wijze van oorlogen enz. van dien tijd, zeer naauwkeurig bekend te zijn. Het verwondert

doet ons daarom des te meer, dat hij, op enkele plaatsen, op zulk eene zonderlinge wijze, tegen het *kostuum* gezondigd heeft. Zoo noemt hij, b. v., bl. 12, de *Vriesen* „*zwart van hair en baard;*" terwijl ondertusschen die natie, immers het onverbasterde gedeelte derzelve, het blonde haar der *Germanen* nog heden grootendeels heeft behouden; iets, dat vóór ruim zes eeuwen zeker nog veel algemeener onder hen zal geweest zijn. Even ongepast legt de Dichter aan Bisschop BALDEWIJN gezegden in den mond, waaraan een ongeleerd geestelijke der twaalfde eeuw zeker nimmer zou gedacht hebben. Zoo laat hij hem, op bl. 51, dus spreken:

Laat u, in 't eind, nog zaam verzoenen, zoo als zij;
Eer ge, als de zonen van Jokaste, aan Thebe's *boorden*,
Malkaâr, uit bittren wrok, voor 't oog van 't heir, mogt moorden,
En zelfs uw assche elkaâr nog afstiet, na den dood.

Wij voor ons twijfelen zeer, of DIEDERIJK en WILLEM, aan wie deze woorden gerigt zijn, wel iets van de geschiedenis van ŒDIPUS en zijn geslacht geweten hebben, en of deze vergelijking dus wel van zeer veel uitwerking op hen zou geweest zijn. Nog minder voegen de volgende woorden in den mond van den Utrechtschen Kerkvoogd (bl. 68):

De wijze demp' dat vuur, maar roer' het met geen zwaard!

Welk beminnaar der Grieksche Letterkunde herkent niet dadelijk in deze woorden eene der Spreuken van PYTHAGORAS: πῦρ μαχαίρᾳ μὴ σκαλεύειν? De uitdrukking is te geheimzinnig, om ze, in den mond van den spreker, als eene toevalligheid, en niet als eene toespeling op eene algemeen bekende spreuk, te beschouwen: en dit laatste aan te nemen, is intusschen geheel tegen den geest der Eeuw.

Wij zouden nog meer andere plaatsen, die om dergelijke of andere redenen hinderlijk zijn, kunnen aanhalen; maar spoeden ons, kortheidshalve, tot het laatste gedeelte onzer beschouwing, waarin wij nog van de dichterlijke verdiensten van dit Treurspel meer bepaaldelijk moeten spreken. Wij hopen, dat de Heer VAN WALRÉ het ons ten goede zal houden, wanneer wij ons genoodzaakt vinden te verklaren, dat zijn toon en taal en dichterlijk vuur zich maar zelden tot die hoogte verheffen, welke het Treurspel, naar ons inzien, vordert. Wij gevoelen zeer wel, dat niet overal dezelfde

kracht kan heerschen; maar verlangen toch, dat men nergens de deftigheid en waardigheid der uitdrukking verwaarlooze, en daardoor tot een' volstrekt *prozaïschen* toon vervalle, zoo als hier maar al te dikwijls het geval is. Kan men, b. v., het volgende poëzij noemen? (bl. 5.)

Hoe billijk is zijn klagt, dat Holland naauw de maar
Van Floris dood ontving, of 't werd meteen gewaar,
Hoe Diederijk 't bewind van al zijns vaders landen,
Als eenig' wettig' Heer, zichzelven stelde in handen,
Zelfs zonder Willem, wien des Keizers heilge vaan
Nog in het Oosten hield, een aandeel af te staan!

Of is het wel iets meer dan plat *proza*, hetgeen WILLEM op bl. 9 zegt?

Nadat oom Baldewijn, eer hij mij tot hem leidde,
Reeds Hollands Graaf bezocht en gunstig voorbereidde
Op mijne aanstaande komst, begeerde die, dat ik
Terstond hem nadren zou; 'k voldeed op 't oogenblik
Dien uitgedrukten wensch, en, in deze ordekleeding,
(Die slecht den krijgsman voegt,) trad ik, op overreding
Mijns leidsmans, in 't vertrek voor 's Graven ledekant;
Hij sprak mij minzaam toe en reikte mij de hand;

. . . .

'k Zat neder, en de Graaf, *die reeds van oom vernam*,
Met welk een' vromen wensch ik hem bezoeken kwam,
Betuigde mij zijn vreugd en toonde zich genegen,
Mijn doel te hooren en mijn' voorslag te overwegen.

Zulke *passages*, hoe plat ook, noemen wij echter nog *tragisch*, in vergelijking van sommige uitdrukkingen, die de Dichter zich veroorloofd heeft; zoo als, om er slechts ééne te noemen, die op bl. 62, waar hij spreekt van den pijl, *die Derk in Dord deed vallen*. — Over het algemeen, evenwel, heerscht er in het stuk eene zeer gemakkelijke, reine *versificatie*, en het ontbreekt ook niet aan plaatsen, die waarlijk schoon en treffend zijn, vooral de omstandige en uitvoerige beschrijvingen, waarin VAN WALRÉ inzonderheid een meester is. Wij laten hier eene der plaatsen, die ons 't meest gevielen, volgen. Men vindt ze op bl. 94 en volg., waar ADA den tweekamp tusschen de Broeders zoekt te verhinderen.

ADA.

Ontzinden! hoort, gelooft
Den bangen kreet van uw rampzaalge moeder! dooft
Een' twist, reeds lang mijn beul; laat u mijn smart vermanen
Tot vreê! verhardt u niet voor 't bigglen mijner tranen!
Betoomt uw heete drift! Begaat geen gruwzaam feit
Van wreeden moedermoord! Wilt niet, in bitterheid,
Als 't ever, uw gebit op 't blinde wraakzwaard breken! —
Mijn Willem! 'k dorst tot hier nog voor uwe onschuld spreken,
ô! Word niet schuldig door 't versmaden van mijn' raad! —
Graaf Diederijk! beheersch uw hart gelijk uw' Staat!
Vloek uwen broeder niet, maar beef den vloek te wekken
Des Hemels; eer diens magt en tracht zijn' wil te ontdekken
Uit 's Bisschops raad!

WILLEM.

Beklagenswaarde vrouw! rijs op!
Uw diep verneedren brengt mijn wreed gevoel ten top,
Als nieuwe dolksteek! ja, 'k gevoel al uw verschrikking;
Maar uw getuigenis stort olie van verkwikking
In de opgereten wond mijns harte en stilt mijn pijn!
Mijn moeder! gij beveelt; ik zal gehoorzaam zijn
En, voor het minst met u verzoend, dit oord verlaten;
Maar wee, wee over 't huis des dwinglands en zijn Staten!
Vloek op de draakslang, die zijn grafelijke kroon
Vergiftigt en zich kromt en kronkelt om zijn' troon!

Ziet daar, waarde Lezers! onze gedachten over elk dezer beruchte Treurspelen afzonderlijk. Nu verlangt gij ook zeker ons vergelijkend oordeel te weten. Wij kunnen dit in weinig woorden zamenvatten. Had de zaak van onze beslissing afgehangen, wij zouden geen oogenblik in twijfel gestaan, en aan KLIJN dadelijk den eereprijs toegewezen hebben. Zijn stuk draagt het echte kenmerk van *genie*; hoezeer het hier en daar gansch niet van feilen vrij is, en eene strenge herziening zou behoeven. Het is zeker, dat de slechtste regel in KLIJN slechter is dan de slechtste regel in VAN WALRÉ; maar daarentegen ontbreekt het dezen, wij zeggen het onbewimpeld, aan die verhevenheid en kracht, welke den waarlijk *tragischen* Dichter kenmerken.

Twee-

Tweetal Leerredenen, over Joh. V: 35. De eene uitgesproken, den 21 Dec. 1820, ter nagedachtenis van den beroemden Hoogleeraar E. A. BORGER, *op deszelfs geboorteplaats, de Joure, in Vriesland, door* P. KOUMANS BROUWER, *Predikant aldaar. Te Leeuwarden, bij* J. W. Brouwer. 1821. *In gr. 8vo. IV en 75 Bl. f* :- 15 -:

De eerste dezer Leerredenen, acht dagen vroeger uitgesproken, staat met de andere in geene meerdere betrekking, dan dat de tekst, dien zij aan het hoofd heeft, dezelfde is. Zij behelst eene vervolgstof over den persoon, de lotgevallen en onderwijzingen van Joannes den Dooper, en wij mogen ons verblijden, dat KOUMANS BROUWER dezelve ons ter lezing gaf, dewijl ze ons eene zeer juiste beschouwing van Joannes, *als mensch, als leeraar*, en *als voorlooper van den Messias* aanbiedt, en met vele naauwkeurigheid, in schoone taal, alles in het korte voordraagt, wat de Evangeliën van dien merkwaardigen persoon behelzen. Maar, wij bepalen ons voornamelijk tot de tweede Leerrede. Een berigt in de *Boekzaal*, aangaande het lijkfeest ter eere van BORGER op deszelfs geboorteplaats, deed ons naar dezelve zeer verlangend uitzien, en met groote verwachting, door den naam des voorgangers op dat feest opgewekt. Aan die verwachting is, in waarheid, voldaan, en de Heer KOUMANS BROUWER, wiens Redevoering niet gemist mag worden bij alles, wat men van en aangaande BORGER dierbaars heeft, heeft zich de regtmatigste aanspraak verworven op den dank van allen, die des beroemden mans verdiensten zegenen, en zichzelven zoo wel als hem een gedenkteeken opgerigt.

„ Ik hoop, dat het geëerd Publiek mijne zwakheid vergeven zal, en zich verwaardigen, om, al is het dan met een vlugtig oog, dit zeker gebrekkig opstel te doorloopen, gelijk een reiziger, die, na kort te voren eene marmeren eerzuil, door kunst en hoogachting ter nagedachtenis van een groot Man opgerigt, bewonderd te hebben, zich nog wel eens verledigt, bij het doortrekken van de plaats, waar eens deszelfs wieg stond, dien grasheuvel te bezoeken, welke daar liefde en erkentenis, naar gering vermogen, voor hem hebben opgerigt, ten blijke, dat het Joodsche spreekwoord — een Profeet is niet ongeëerd, dan in zijn

„ va-

„ vaderland, en onder zijne magen, en in zijn huis, aange-
„ name uitzonderingen heeft, ook in ons land en eeuw." Dus spreekt BROUWER in het Voorberigt; maar die zijne Leerrede gelezen heeft, zal zeker zeggen: Dank en eere heeft hij er voor, die zóó van BORGER sprak, en dit gedenkteeken behoefde nog de Christelijke kerk.

Gij, die een volledig overzigt omtrent de levensbijzonderheden van onzen BORGER begeert, hier ziet gij hem, van zijnen doop af tot zijnen dood toe, in zijn gansche lot; gij, die de verdiensten, welke hij bezat, verlangt geplaatst te zien in derzelver helder licht, hier leert gij hem kennen als den scherpzinnigen bestrijder van het ongeloof en bijgeloof, den diepdenkenden verdediger van het Christendom, den verstandigen uitlegger der Heilige Schrift, den ernstigen prediker van het Evangelie, en den gezelligen, goedaardigen, nuttigen en nederigen mensch in de zamenleving; en uwe aandoeningen worden door den heiligen geest der verlichte Godsvrucht geleid, die in deze Leerrede heerscht, tot uw wezenlijk voordeel met het groote verlies, dat ge hier op nieuw gevoelt.

Ja, de taak des Predikers, voorganger te zijn op een lijkfeest, aan BORGER gewijd, op BORGER's geboorteplaats, voor een gemengd kerkelijk gehoor, was moeijelijk; maar dezelve is treffelijk volbragt: taal en stijl zijn overeenkomstig het onderwerp der rede; en, gelijk de toon, hier aangeslagen, van des Leeraars eigene aandoeningen getuigt, is dezelve de juist geschikte, om der hoorderen harten met die zelfde aandoeningen te vervullen. Het moet een aandoenlijk lijkfeest zijn geweest, en de Koorgezangen, nevens de andere hier mede gegeven, de plegtigheid niet weinig verhoogd hebben.

De *aanteekeningen*, achteraan geplaatst, voltooijen dit geheele gedenkstuk naar wensch. BORGER's bekend en roerend Gezang *aan den Rijn* is in dezelve ook opgenomen, en door deze mildheid zijn zeker velen aan den Heer BROUWER verpligt. Voor het overige strekken deze aanteekeningen, om des Overledenen schriften, en wat aangaande hem, na zijnen dood, hier en daar in druk verscheen, te doen kennen.

Men verschoone ons van een uittreksel uit deze Leerrede, die in ieders handen kome, en de heiligende en vertroostende kracht van den Godsdienst tot veler harten brenge! Alleen zij hier gezegd, dat het ons een uitstekend genoegen ver-

schaf-

fchaffte, dat de waardige SCHLIKKER, Predikant te *Langweer*, in naam van Vaderland en Christendom, den verdienden dank ontvangt. Die was het, — en ongaarne zien wij dit verbergen of vergeten — die, zoo lezen we bl. 39, met wijze en vaste hand, den nog ruwen diamant van zijnen bolfter ontdeed en fleep, die naderhand zoo fchitterde.

Het lust ons niet, op taalfeilen, zoo als *der vriendfchapspligt* enz., te vitten; maar wij wenfchen, voor eene, fpoedig noodzakelijke, tweede uitgaaf, over dezelve een naauwkeurig oog. Meer heeft ons gehinderd, en wij verwonderen ons, dat een man als BROUWER nog fmaak vindt in hetgene valsch vernuft is, al is het nog zoo vernuftig. De getuigenis van Jezus aangaande Joannes, den *tweeden Elias*, als gepast ter zinfpreuk dezer Gedachtenisrede, aan BORGER toegewijd, aanvoerende, brengt hij daartoe deszelfs *voornaam*, ELIAS ANNES, te binnen. In de aandoenlijke bede voor het weesje van den beroemden man fmeekt hij, dat hetzelve eens, *als een tweede Eliza, het opnemen van dezen Elias* vergoede! — Ernftig waarfchuwen wij tegen de liefhebberij in dat *fpel*, — want *fpelen*, niet leeren, is het — die zoo veel *befpottelijks* heeft te weeg gebragt, opdat wij dit alleen maar zeggen.

Een paar Dichtregelen, op den dood van E. A. BORGER, *na het lezen van deszelfs onvergelijkelijk fraai en roerend Dichtftukje: Aan den Rijn, enz. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1820. *In 8vo.* 8 *Bl. f* :-5-8

Op den dood van E. A. BORGER, *in leven (?) Hoogleeraar te Leyden, enz. Te Heerenveen, bij* F. Hesfel. 1821. *In 8vo.* 15 *Bl. f* :-5-8

No. I is van den Heer LULOFS. Het zal, vertrouwen wij, bekend genoeg zijn. Kennelijk is deze klaagzang uit het diepbewogen harte gevloeid, en kan niet nalaten te verteederen, wie denzelven aanhoort. Wij zijn voor dit *paar*, dat is *zestig*, dichtregelen den Hoogleeraar dankbaar. Ze zijn *bloemen*, bloemen op BORGER's graf. Dat is beter, dan een *distelkransje*, of *fteekpalmloofvlechtje!* Niet uit vrees, maar om des hooggefchatten mans wille, wenscht zijn beoordeelaar, dat hij zijne kostelijke talenten niet weder befteede aan zulk werk,

werk, al leest hij hier, bij opregte dankbetuiging, ook de aanmerking, dat wij het schoone derde couplet ontsierd achten door de wolk, die, bliksemzwanger, den pelgrim *omdondert*, luider steeds en banger.

No. II bevat twee dichtstukjes, het eene van J. T. WIELANDT, het andere van G. W. VAN MOTMAN, JUN. beiden ons onbekend. „ Hoe verheven!" roept mogelijk wel iemand uit, die den zang van WIELANDT leest, en niet bedenkt, dat er tusschen gezwollen en verheven nog verschil is. BORGER is hier eerst eene bloem, in Minerva's tuin te Leyden, zoo als er de Haarlemsche Bloemisten geene hebben, en zoo als die kunstgewrochten, uit welke in den hemel een krans gevlochten wordt; en vervolgens is hij eene zon, die voorbijgaand zweefde. Het vijfde couplet verstaan wij niet.

Daar is 't, dat kennis aanwinst biedt,
 Daar geeft geleerdheid ware schatten,
 Waar helder doorzicht (g) 't schoon kan vatten,
Waar 't oordeel 't waar' en valsch doorziet.
 Daar schonk de wijze nut en stichting
 Daar gaf zijn licht aan d' aard verlichting,
Waar, als hij sprak, een' Englenmond
Een Hemeltaal naar d' aarde zond.

Mr. (want zoo, meenen we, is de titel vóór den naam des Dichters) *Mr. J. T. W.*, mag zich nog wel wat toeleggen op de spelling ezv.

MOTMAN's stukje is korter, en behaagde ons iets beter; het zingt van BORGER's geest, in den hemel juichende, en der Engelen blijdschap opwekkende; maar — dat *klapwiekend* opvaren, die *zilveren* hemelval, waarmede de Engelen zongen, die *staartster*, in welke die klapwiekende geest nu weêr verandert; en dat *baden* in de onsterfelijkheid..... 't is wat te zeggen! o, Dat *simplex sigillum veri!!*

Verhaal van eene Reis door Spanje, in de jaren 1811 *tot* 1814, *door eenen Artillerie-Officier. Uit het Fransch vertaald. Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon. *In gr.* 8*vo.* 92 *Bl. f* :-18-:

Deze Officier moest zich, December 1810, naar het centrum van de armee in *Spanje* begeven, en reist naar *Madrid*.

Van-

Vandaar trekt hij mede tegen Lord WELLINGTON. MARMONT door dezen geslagen zijnde, retireert de armee, en de Schrijver komt met haar weder te *Madrid*. De vijand deze stad naderende, trekt Koning JOSEPH naar het Zuiden van *Spanje* terug. De armee van het centrum moet zich vereenigen met die van het Zuiden; zoo komt onze Reiziger uit *Valencia* weder te *Madrid*. Vandaar trekt hij met het leger naar *Salamanca*, en over *Salvatierra*, aan de grenzen van *Portugal*, weder naar *Madrid*. Order gekregen hebbende, om zich naar het leger van SUCHET te begeven, kan hij dit (de gemeenschap met *Valencia* afgesneden zijnde) niet anders doen dan over *Frankrijk*, waarheen hij dus eerst terug moet. Ten laatste, de zaken achteruit gaande, krijgt hij order, om zich naar *Lyon*, bij de armee van den Maarschalk AUGEREAU, te begeven.

Het verhaal van al dit heen en weder trekken is doorspekt met opmerkingen, beschrijvingen enz. van allerlei aard, zoowel rakende de streken, welke de Schrijver doorreisde, als de lotgevallen des krijgs, en de uitwerkselen van denzelven op het lot der inwoners. Ook vermeldingen van geschiedkundigen aard ontmoeten wij hier, b. v. aangaande den Prins DE LA PAZ, en den loop van BUONAPARTE's handelwijze ter onttrooning van KAREL IV. — Hierdoor ontvangt dit stukje eene blijvende waarde.

Na al het gebeurde in *Spanje* in lateren tijd, moet ons de wensch merkwaardig voorkomen, waarmede de Schrijver dat land verlaat: „Dat Koning FERDINAND DE VII, over „zijne onderdanen als een verlicht vader heerschende, zijne „dankbaarheid aan zijn volk mogt betoonen, wegens de geweldige opofferingen, die zij voor hem gedaan, en de „voorbeeldelooze standvastigheid, waarmede zij zijn' troon „en zijne regten verdedigd hadden! — Mogt de Inquisitie „voor altoos vergeten blijven; — mogt de Geestelijkheid, „getrouw aan het geloof, dat zij beleiden (belijden), van „de dweeperij, de schraapzucht en den naijver afstand „doen; — mogten de Edellieden meer prijs hechten aan den „adeldom der ziel, dan aan ijdele titels en een prachtig ge„slachtregister; — alsdan zal het *Spaansche* volk, wanneer „het bij alle deugden, waarmede het begaafd is, de verlichting, het vernuft en de toelating van andere beschaafde na„tiën van *Europa* voegt, onder dezelve den uitmuntendsten „rang bekleeden!"

Bl. 392, reg. 7 v. o., moet achter het woord *Gallicië* nog gelezen worden: waar de heilige JAKOB vereerd werd.

BOEKBESCHOUWING.

Nieuwe Verhandelingen van het Genootschap tot verdediging van den Christelijken Godsdienst tegen deszelfs hedendaagsche Bestrijders, voor het Jaar 1818. *In 's Gravenhage, bij* de Erve(n) J. Thierry en C. Mensing en Zoon. *In gr. 8vo.* 266 *Bl. f* 2-:-:

Van de onderscheidene Godgeleerde Genootschappen in ons Vaderland is er geen zoo rijk in voorraad van Verhandelingen te leveren als dat *tot verdediging van den Christelijken Godsdienst.* Ongevoelig zijn wij hierdoor ten achtere geraakt met de beoordeeling in ons Maandwerk. Wij hopen, dat onze Lezers niet ten kwade duiden zullen, dat wij ons thans, hoe ongaarne, op de meeste bekorting toeleggen, en ons alzoo verpligt vinden tot een meer oppervlakkig verslag.

Voor den jare 1818 opende de Eerw. TH. HOOG de Vergadering. 's Mans Aanspraak strekte ter aanprijzing, *hoe de Christelijke Godsdienst, bij al de ongunstige beoordeelingen, die dezelve immer ondergaan heeft, niets van zijne innerlijke waarde verliest, en hoe ons dit ten waarborg verstrekt, dat hij eenmaal boven alle verdenking heerlijk zegepralen zal.* Bij uitnemendheid was de Eerw. Grijsaard voor deze zijne taak berekend; dit tuigt de duidelijkheid, kracht en volkomenheid, waarmede dit stuk door hem behandeld is. Wij twijfelen geenszins, of de Vergadering heeft den hooggeachten Spreker met goedkeuring en stichting aangehoord; althans dit was ons geval bij de lezing. Ook zal deze Aanspraak, die wij inzonderheid geschikt achten om aan het bekende *hoofddoel* van het Genootschap bevorderlijk te zijn, niet noodig hebben, dat wij haar bij onze Landgenooten, en met name bij jeugdige Leeraren, met vele woorden aanprijzen.

Minder gelukkig was men geslaagd in Antwoorden te bekomen op de volgende Vrage: *Op welke gronden kan*

men vastftellen, dat de Brieven van Paulus, zoo als die in de Schriften des Nieuwen Verbonds voorhanden zijn, door Hemzelven zijn vervaardigd, en dus niet moeten worden aangemerkt, als alleen hoofdgedachten van Paulus behelzende, welke door anderen, ons onbekenden, zouden uitgebreid of befchreven zijn? Want geene Verhandeling, waardig met Goud bekroond te worden, was ingekomen. Aan die van den Eerw. S. HANEWINCKEL, Predikant te *Raveftein*, wees men den Zilveren Eereprijs toe; immers, naar het oordeel des Genootfchaps trof zij wel doel, doch was dezelve niet genoeg uitgewerkt. Eene andere Verhandeling eens onbekenden Schrijvers (die het bepaalde oogmerk der Vrage niet wel begrepen fcheen te hebben) werd echter niet geheel ter zijde gelegd, maar een toepasfelijk deel derzelve, tot eene *Bijlage*, hier bijgevoegd.

Omtrent het ftuk nu van den Eerw. HANEWINCKEL ftemmen wij in met het Genootfchap. De Schrijver gaat uit van de opgave van een *tiental* regelen, waaruit hij van oordeel is, of een fchrijver brieven gefchreven hebbe, die gaan op deszelfs naam; en past hij deze regels vervolgens toe op des Apostels fchriften, als een eigenhandig werk van dezen; eindigende met bijgevoegde aanmerkingen tot bevestiging van het betoogde. Langs dezen weg, die uit voorafgeftelde beginfelen uitgaat, moest, wel is waar, zijn Eerw. doel treffen, en bewijst hij ook met blijkbare duidelijkheid de echtheid van Paulus Brieven. Dan, zoo, gelijk wij niet vreemd zijn van te gelooven, het algemeen ontwerp van zijnen toets op te breede leest gefchoeid werd, en onder de *regelen* min gewigtige (volgens zijn eigen zeggen) opgenomen werden, moest zulks hem daarna in de bewerking van het ftuk wel eens hinderlijk zijn, en tot wezenlijke, of voor het minst fchijnbare, herhalingen doen vervallen; terwijl het bij dezen betoogtrant moeijelijk viel, naar eisch de tegenbedenkingen van EICHHORN en anderen, tegen de echtheid van deze en gene der Brieven des Apostels geopperd, behoorlijk aan te voeren en te wederleggen;

al-

althans in dezen, vertrouwen wij, voldeed zijn Eerw. geenszins aan het verlangen van een Genootfchap, dat de verdediging van den Christelijken Godsdienst tot hoofdoogmerk heeft en in zijnen titel draagt. Beter ware dus hieraan een geheel derde deel, dan wel de ééne § 19, toegewijd; en mogelijk had eene en andere aanmerking, in dezelve ter ftaving aangevoerd, elders eene plaats kunnen vinden, of, gelijk die *over de ingeving* (§ 16), bij dit gefchil mogen achterblijven.

Eene andere verdeeling vinden wij gevolgd door den Schrijver van het ftuk, door het Genootfchap te regt tot eene Bijlage in dit boekdeel ingelascht. Zijn werk loopt af naar de volgende ftellingen: I. De Brieven dragen blijken, door iemand gefchreven te zijn, die zoo zeer met Paulus overeenkomt in perfoonlijke hoedanigheden, dat wij geleid worden tot de gedachte, dat hij Paulus zelf, en geen ander, geweest is. II. De betrekkingen en omftandigheden van den Schrijver der Brieven komen zoo zeer overeen met die van Paulus, dat wij vastelijk moeten gelooven, dat Paulus die zelf gefchreven heeft. III. Eindelijk, de verklaringen van den Schrijver, en de zaken, welke in de Brieven voorkomen, kunnen onze gedachte op niemand anders dan Paulus doen vallen.

Is nu deze Schrijver minder naauwkeurig, dan zijn Voorganger, in de ontwikkeling van hetgene de oorfpronkelijkheid van Paulus Brieven kenmerkt, aan den anderen kant is zijn ftuk uitvoeriger in het handhaven van derzelver echtheid tegen den aanval van hedendaagfche Geleerden. — Ons beftek gehengt niet, dat wij er meer van zeggen, of tot bijzonderheden ons inlaten. Bijbelvrienden en Godgeleerden zullen ook liever dezen arbeid, aan de waarheid en Schriftuur geheiligd, zelve raadplegen, dan hier een uittrekfel ontmoeten, waarvoor beide deze Verhandelingen weinig gefchikt zijn. Te zamen leveren zij, naar ons gevoelen, een goed en voldoend geheel: en, zoo men iets meer verlangen mogt over dit aangelegen onderwerp, verwijzen wij desbegeerigen naar de *Bijdragen tot de beoefening en gefchiedenis der Godgeleerde*

 We-

Wetenschappen, D. III. St. 4, waar eene Verhandeling voorkomt, door onze beide Schrijvers met lof aangehaald.

Geschiedenis des Christendoms, gedurende het tijdvak van deszelfs eerste invoering in de wereld door Jezus en de Apostelen. Naar het Hoogduitsch van Dr. G. J. PLANCK, *Raad van het Consistorie en Hoogleeraar der Godgeleerdheid, te Göttingen. II Deelen. Te Amsterdam, bij* Beijerinck en Willemsz. 1819. *In gr. 8vo. Te zamen XXXVI, 552 Bl. f 4-16-:*

Recensent had dit werk in het Hoogduitsch gelezen, en, zich, grootstendeels althans, vereenigende met deszelfs beoordeeling in de *Leipz. Lit. Zeit.*, hoopte hij, dat het niet zoude vertaald worden, uit hoofde van verscheidene al te gewaagde vooronderstellingen, die men hier aantreft. Dit werk is echter vertaald, door wien, weten wij niet, maar door eenen, der tale en der zake tevens zeer kundigen man, wiens *voorberigt* en *narede*, maar vooral wiens vele gegronde *aanmerkingen* nu een boek van veel grooter waarde, dan het oorspronkelijke was, ons gegeven hebben. Maar, als wij mogen zeggen zoo als wij meenen, wij hadden veel liever een oorspronkelijk werk des vertalers zelven, dan een zoodanig gelezen. In zoo verre evenwel doet het ons genoegen, dewijl dan toch dit werk des beroemden PLANCK niet onvertaald heeft kunnen gelaten worden, dat het nu zóó voor den dag komt, dat men het zonder nadeel kan lezen, met het oordeel des onderscheids.

Des vertalers narede geeft ons het ware oogpunt aan, uit hetwelk wij dit werk te beschouwen hebben, dat eigenlijk het ware opschrift niet draagt; en, om onzen lezeren de strekking, welke dit boek moet en kan hebben, duidelijk te leeren kennen, schrijven wij het volgende uit die narede liefst af: „De Heer PLANCK wilde de geschiedenis des Christendoms (beter ware gezegd, der Chris-

Christelijke leere) bij deszelfs invoering in de wereld beschrijven, gedurende het eerste tijdvak; en naar dit oogmerk moet ook het besluit van den lezer gewijzigd worden. Het Christendom, en onze heilige boeken, waarin hetzelve bevat is, blijven daarom even goddelijk en waar, al heeft datzelfde Christendom, bij deszelfs invoering, reeds vele verbasteringen ondergaan. Immers hier wordt eigenlijk aangetoond, hoe het onfeilbaar Christendom en zijne goddelijke leeringen, eerst door de leerlingen van Jezus, naderhand door de tijdgenooten der Apostelen, reeds kwalijk verstaan, en door vele ongerijmde bijvoegsels misvormd is; maar dit raakt alleen de lotgevallen van het onfeilbaar Christendom, niet dit onderpand zelf van Gods liefde en wijsheid door zijnen Zoon. Immers dit bleef onbesmet. De Apostelen, geleid door den Heiligen Geest van hunnen Meester, hadden licht en kracht, om zich boven die dwalingen te verheffen; dezelve, van hunne ongenaakbare hoogte, als zoodanige te erkennen; hunne leeringen tegen dezelve in te rigten, en ons dus in hunne schriften onfeilbare waarheid te leveren, gewijzigd naar de toenmalige behoeften. Hoe meer men zich dus in de toenmalige denkbeelden, heerschende gevoelens en wanbegrippen verplaatst, des te duidelijker zal men de geopenbaarde waarheid van de wederlegging der toenmaals in zwang zijnde dwalingen kunnen onderscheiden, en met Godverheerlijkende blijdschap inzien, dat zelfs die misvattingen hebben bijgedragen, om ons nopens vele bijzonderheden voor te lichten, en ook daarin tot de kennis der waarheid te brengen, van welke wij welligt anders onkundig zouden gebleven zijn. Leest men met deze overtuiging, en uitgerust met deze kundigheden, de gewijde schriften des N. T., dan zal het oogmerk van den Heer PLANCK bereikt zijn, en men zal vaster worden in de waarheid, minder blootstaan voor de aanvallen der list" ezv.

Daartoe, ja, kan nu, onder Gods zegen, dit werk wel strekken; en het is wel zeer verre van ons, dat wij dit goede oogmerk des schrijvers zouden willen verdacht

 hou-

houden: evenmin kan ontkend worden, dat het fchrander vernuft en het fcherpzinnig oordeel des geleerden mans allerwegen ook in dit werk doorftraalt, en niet zelden overwinnend de kracht der waarheid doet gelden tegen de fpitsvindigheden der twijfelarij; maar — dat de ongewone weg, door hem gekozen, ook de naaste zijn zoude tot zijn oogmerk, de overtuiging namelijk van den *Rationalist*, dat Jezus een Goddelijk Leeraar moet geweest zijn, dit is ons niet gebleken: en dat er door PLANCK te veel voet gegeven wordt aan hen, tegen wie het moet dienen; dat, juist hierdoor, de aanleg des werks te gedrongen, te gekunfteld zich voordoet, en er niet weinig in voorkomt, hetwelk noch den toets der gezonde uitlegkunde doorftaan, noch den ootmoedigen vereerder der grootheid van Jezus en des Evangelies behagen kan, dit valt elk duidelijk in het oog (*). Veel dank verdient alzoo de vertaler, die, waar het behoeft, waarfchuwt, en niet weinig, dat onbeftemd of gewaagd daar ftaat, verholpen heeft; maar die zelf bekennen moet, dat men niet geheel voldaan dit boek uit de hand zal leggen, en dit zeggen wij hem na, niet alleen omdat het werk van PLANCK zoo onverwacht een einde neemt, maar ook, en vooral, omdat het zich al te zeer door infchikkelijkheid naar het vooroordeel onderfcheidt. Wij laten echter aan de redenen, die de vertaler (zie voorberigt, bl. XX) voor de overbrenging dezes werks in onze taal opgeeft, volkomen regt wedervaren; en, hoewel wij dit boek niet ruimfchoots aan *iedereen* kunnen aanprijzen, zoo neemt dit niet weg, dat het voor *fommigen*, die met onbevangen oordeel, en onpartijdig genoeg om zich te laten te regt leiden, lezen, hoogstbelangrijk wezen kan.

In twee afdeelingen, tot welker eerfte, in het Ifte deel, achttien hoofdftukken behooren, en welker andere, in het IIde deel, zestien hoofdftukken bevat, behandelt de

(*) Neem maar alleen de redenering van PLANCK over de wonderen van Jezus, die ons althans ergerde.

de schrijver zijne taak. De ruimte van dit Tijdschrift laat echter niet toe, dat wij den inhoud dier hoofdstukken opgeven. Des vertalers wensch is de onze: „ dat dit „ geschrift, bij al het gebrekkige, nog iets (het kan wel „ zijn *veel*) bijdrage ter godsdienstige kennis en verlich„ ting, door te bevestigen, dat Jezus zich aan de Apos„ telen onfeilbaar geopenbaard heeft, en wij dit erken„ nen kunnen in hunne berigten, die ons een helder beeld „ verleenen van den Zoon van God, den Zaligmaker der „ wereld, in zuiverheid van willen en van werken!" En hiermede genoeg voor onze lezers van een zoo moeijelijk te beoordeelen boek, waarvan men zeggen moet: „*Mul„ ta bona intermixta malis!*"

Christelijk Handboek, bevattende Gebeden, Beschouwingen en Overdenkingen over de belangrijkste waarheden en leeringen van den Godsdienst, door GEORG GESNER. *Uit het Hoogduitsch. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1820. *In gr. 8vo. VIII en* 312 *Bl. f* 2-16-:

Zie hier, Lezer! wat ge in dit boek kunt vinden. *Vooreerst, Gebeden*, namelijk een morgen- en avondgebed; een op zondag; voor elken anderen dag der week twee; gebeden om vergeving van zonden, geloof voor alle menschen, voor ouderen, kinderen, zondaren, in ziekte, in veelvuldig lijden, in donkere oogenblikken, eener moeder in gezegende omstandigheid, bij den dood eens zeer geliefden; gebed eens armen, bij een onweder; lof van God, en lof van Christus. (Dit is — neen, dit heet Poëzij.) *Ten tweede* vindt men hier *Feestbeschouwingen.* Het verdient vele goedkeuring, dat voor elk derzelve een woord over het te vieren feest gezegd wordt, en dan aangewezen, welke plaatsen der H. S. toepasselijk op hetzelve te lezen zijn. Vooral, omdat dan de Bijbel zelf, die, helaas! wel eens voor het Huisboek plaats

 maakt,

maakt, in gebruik blijven moet, keuren wij deze manier zoo goed, dat wij eene enkele opgave van de Schriftplaatſen, en waarom ook niet van geſchikte Pſalmverzen en Gezangen? voor beter Huisboek zouden houden, dan wij nu aan menig een bezitten. Het verwondert ons, op het Hemelvaartsfeest, als lofzangen op Christus, Pſalm XLVII en LXVIII ter lezing te zien aangewezen. De feestbeſchouwing op Kersmis beſtaat uit een gebed, drie overdenkingen, en een' lofzang; die op de Jaarsverwisſeling, uit eene overdenking bij het einde des jaars, over den naam Jezus, bij het nieuwe jaar, en ter bemoedigende intrede in hetzelve. Dan vindt men beſpiegelingen op de Lijdensweek; zijnde, na een gebed, zeven overdenkingen. Voor het Paaschfeest heeft men, behalve een gebed en lied, twee, voor het Hemelvaartsfeest, na een gebed en lofzang, eene, en voor Pinkſteren, behalve het gebed, twee overdenkingen; ook nog voor een' Bededag een gebed en eene overdenking. *Ten derde* heeft men hier *Overdenkingen over de Inſtellingen van Jezus*, t. w. twee over den Doop, en, nevens een gebed, vier over het Avondmaal. *Eindelijk* zijn er *gemengde Overdenkingen*, onder deze opſchriften: getrouwheid in het beroep; het huwelijksleven; de kindertucht; de Zondag; de openbare Godsdienstoefening; het Koningrijk Gods, en over het lezen der H. Schrift.

Zeker, de onderwerpen zijn alle belangrijk, ſchoon het vreemd is, dat ook niet andere zijn opgenomen; de geest, die in dit boek heerscht, is zeer goed, en onder Gods zegen kan het tot leering en ſtichting ſtrekken; er beſtaat geene reden, om de aandacht der vrienden van den Godsdienst des harten er van af te trekken. Maar, behoefte aan hetzelve was er waarlijk wel niet, en, bij den overvloed van ſtichtelijke, en daaronder ook voortreffelijke huisboeken, onderſcheidt zich dit van GESNER niet zóó, dat het de eere der vertaling — zoo dit, bij zoo veel vertalen, nog eene eere zoude kunnen zijn — verdiende. Waarlijk, ware er gebrek, menig een had in onze taal even goed en misſchien beter zoodanig huisboek kunnen le-

leveren. Langwijligheid en onvolledigheid tevens ontſiert het veelvuldig goede niet weinig, en, wat, bij den bloei der Nederlandſche Dichtkunst, het meeste hinderen moet, de verzen, niet ſpaarzaam medegedeeld, zijn — erbarmelijke rijmen. Het volgende — hier valt het boek ons open — is het ergſte niet:

Leer, ô Heer! mij u gedenken,
  Als *verzoekings-magt* begint!
Gij wilt kracht ter zege ſchenken,
  Gij, die goddlijk trouw mij mint.
Als mijn zonden *mij diep* krenken,
  Mijn ellend geen *troost ſchier* vindt,
Wil 'k geloovig u gedenken,
  Die tot in den dood mij mint.

Den Zegeprael van het Kruys van Jeſus-Christus, gepredikt in de Metropolitaene Kerk van den H. Rumoldus, door den zeer Eerw. Heer F. G. VERHEYLEWEGEN, *Vicaris-Generael van het Aertsbisdom van Mechelen, den IV der Lentemaend M. D. CCC. XXI. (Zijnde den Zondag van Quinquageſima.) Te Mechelen, bij* P. J. Hanicq, *Drukker van Zijne Hoogheyd den Prins-Aertsbisſchop.* 1821. *In gr.* 8vo. 30 *Bl.* 23½ *Cents.*

De ſteller dezer aankondiging heeft zich verblijd, dat hem de *Recenſent ook der Recenſenten* in de beoordeeling van dit ſtukje is vóórgeweest. Niet, omdat hij nu van zijne recenſie geene recenſie zoo zeer heeft af te wachten; hoewel het hem verblijdt, dat de titel van dat Tijdſchrift, voor de helft althans, wel eens meer begint vergeten te worden door deszelfs bearbeiders. Er zijn andere redenen, om welke hij zich verheugt, dat die Recenſent de anderen niet heeft afgewacht. Hij mag nu zijne lezers naar dat Tijdſchrift (XIV. No. 5.) verwijzen, vrij van de toch altijd ondankbare taak, om van

 het

het sermoen van den Vicaris-Generaal een uittreksel te leveren, ten einde hetzelve nader te leeren kennen. Waarom er dan niet geheel van gezwegen, althans zoo er geene vrijheid genomen wordt om van den genoemden beoordeelaar te verschillen? Even daarom, waarom die zich zoo spoedde met de bekendmaking van dit stukje, welk voorbeeld nagevolgd worde! Niet van de Redactie der *Letteroefeningen*, maar van een' Roomschgezinden vriend, kwam deze preek in handen van den berigtgever aangaande dezelve; en tevens vernam hij, dat dit stukje niet alleen vele opspraak en ergernis veroorzaakt had, maar dat men ook, ter liefde voor de onfeilbare Kerk, maatregelen nam, om te beletten, dat het gekocht konde worden. Groot was daarom zijne vreugde, toen hij hetzelve uitvoerig vermeld en aangeprezen zag; en niet wetende, maar wel vermoedende, dat het waar zal zijn, wat hem van die maatregelen verhaald werd; tevens zich bewust, dat elk, dus ook hij, zijnen kring heeft, waarin hij ten beste der goede zaak moet en kan nuttig zijn, maakt hij, zoo veel in hem is, even als zijn voorganger, en, gelijk hij hoopt, zijne navolgers, zoo veel mogelijk de pogingen nutteloos, die dit stukje onttrekken willen aan de aandacht der geloovigen.

Het zij dan zoo, dat de Aartsbisschop van Mechelen den Vicaris-Generaal het preken belet hebbe; de zoogenoemde *Godsdienstvriend* (VI. No. 4, 5) — maar erger vijand van den Godsdienst is de spotter of de kwaadaardigste bestrijder niet, dan die duisterling — moge, zoo veel hem lust, zich te weer stellen tegen de doorbraak van elken lichtstraal in den stikdonkeren nacht van het Papisme; het zal toch niet gelukken, hetgene gepredikt, gehoord en gedrukt is, buiten werking te stellen. Dat geschreven is, dat is toch geschreven, en daarom sta hier het volgende:

Gij moet weten, dat hier gepredikt wordt: „dat God „den mensch, om de erfzonde, niet straffen kan; dat „alle kinderen, stervende vóór het gebruik der rede, „een natuurlijk geluk zullen genieten; dat zij, die tot

„re-

„ redesgebruik zijn gekomen in de onverwinnelijke on-
„ wetendheid van het Evangelie, zonder schuld en zon-
„ der straf zijn, zoo zij de wet der rede onderhouden
„ hebben, en dat Christus zijne uitverkorenen trekt uit
„ alle godsdienstige gemeenten. *Velen*," zegt VERHEYLEWEGEN, „ zullen uit onze dwalende broeders *zalig*
„ *worden*, en behooren, schoon van ons afgesneden,
„ tot de ziel der ware kerk; en velen, die uiterlijk tot
„ haar ligchaam behooren, behooren niet tot hare ziel," ezv.

Gode zij dank voor deze zegepraal der waarheid! Verblijde zich de Godsdienstvriend! Als men dit eens begint te gelooven in de R. K. Kerk, hoe veel zal er dan gewonnen zijn voor het rijk der waarheid en der liefde! Wij kunnen niet anders zien, of de geheele gewaande onfeilbaarheid dier Kerke loopt er eindelijk, en van zelve, mede te niet, zoodra men iets gaat afdingen op de uitspraken, b. v. der Trentsche Kerkvergadering: „ al wie „ dat niet gelooft, die is vervloekt." Hoe het mogelijk zij, dat er nog zoo velen zijn, die den weg niet heen willen, dien VERHEYLEWEGEN wijst, is niet wel te verklaren; maar dat tegen denzelven zoo geijverd wordt, zal eindelijk wel blijken veel slechter gezorgd te zijn voor de eer der Kerke: want het gezond verstand en het gevoel hebben ook derzelver regten, en zullen ze hernemen, naarmate de verlichting door onderwijs en opvoeding toeneemt. De tegenstand zal niet rusten; maar hij zal den ijver opwekken.

In allerslechtst Vlaamsch moge dit sermoen geschreven zijn; in de hand van Hem, wiens Galileërs toch eenmaal de groote werken Gods verkondigden, kan ook dit werkje gezegend worden, tot veler zielen zaligheid. Wien nog het zoogenoemd vooroordeel des gezags het hart sluite voor den indruk der waarheid, die denke aan het woord van Jezus: „ Indien het licht, dat in u is, duis-
„ ter is, hoe groot moet dan de duisternis zijn!" — en hij zal zich door geen gezag laten wederhouden van hen, die de taal van den Vicaris-Generaal niet verdragen kunnen. Hem verheuge de dank van den waren Godsdienstvriend; het

het nut, dat hij stichtte, vergoede hem de schade, die hij van de vijanden des lichts lijden mogt, en hij blijve getrouw!

Dooprede ter aanprijzing eener Christelijk-Godsdienstige Opvoeding der Kinderen; door G. H. HEIN, *Predikant te Meppel. Te Groningen, bij* J. Römelingh. 1821. *In gr. 8vo.* 38 *Bl. f*:-8-:

Dit is het eerste opstel, hetwelk de Heer HEIN het publiek aanbiedt, daartoe aangemoedigd door lieden, welken hij het oordeel over hetzelve veilig toevertrouwde, en — hij heeft hiermede, niet slechts aan zijne gemeente, maar, wenschen wij, aan velen, die buiten dezelve belang stellen in den doop en in de Christelijke opvoeding der kinderen, eenen dienst gedaan. De Leerrede is kort. Van den tekst, *Efez. VI:* 4ᵃ, met een woord, de zin opgegeven zijnde, geeft zulks aanleiding tot eene beknopte uiteenzetting van zaken, in des Apostels les bevat, tot eene schets van het groot belang eener getrouwe betrachting dier les, en tot herinnering der gronden van verpligting tot dezelve; waarna, de doop bediend zijnde, een paar toespraken volgen aan de ouders der doopelingen en aan de gemeente. Inderdaad, door klaarheid, bondigheid en ernst onderscheidt zich deze Dooprede, die in elk Christelijk huisgezin, om het even tot welke gezindte het behoore, veel goeds stichten kan, en uitnemend geschikt is, om, in dat Kerkgenootschap, bij hetwelk de Heer HEIN dient, den zegen des doops, door te velen nog miskend, te bevorderen. De leerrede is opgedragen aan de gemeente van Meppel, en gaat van eenige *aanteekeningen* vergezeld, die van des Predikers goeden smaak, wetenschap van zaken, en liefde voor zijne bediening getuigen. Geene ruimte vergunt dit Tijdschrift tot uittrekfels uit zulke kleine stukjes. Dit zij daarom alleen hier aangeprezen, aan 's mans ambtsbroederen ook, hoezeer de Schrijver volstrekt wil, dat men het niet daarvoor houde, alsof hij anderen heeft willen leeren,

ren, hoe men Doopredenen hebbe in te rigten. Al te lang lag dit stukje ter perse; daarom haasten we ons met deszelfs aankondiging. Wij zijn onderrigt, dat we eerstdaags nog iets van deze zelfde hand ontvangen zullen. Het ontbreke den Schrijver niet aan aanmoediging, en de gemeente, die den arbeid harer beide Leeraren weet te waarderen, oogste van derzelver dienst vele vruchten!

Van het Letterschrift, door Mr. WILLEM BILDERDIJK. *Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1820. *In gr. 8vo. f* 3-:-:

Als diepdenkenden, wijsgeerigen Taalkenner heeft BILDERDIJK zich reeds vroeger, inzonderheid door zijne *Geslachten der Naamwoorden*, doen kennen, waarin zoo vele fijne opmerkingen betrekkelijk de *algemeene taalkennis* (*Grammaire générale*) gevonden worden. Het voor ons liggende boekje bevat zijne denkbeelden over een der moeijelijkste en toch belangrijkste punten in de geschiedenis der menschelijke ontwikkeling en beschaving: den oorsprong van het Letterschrift. De Verhandelingen, waaruit dit boek ontstaan is, werden eerst in het Instituut voorgelezen, en daarna, wat de orde der letters betrof, ook aan hetzelve aangeboden; terwijl, van de vier Verhandelingen over dat onderwerp, de drie eerste, *over den aard en de gedaante der Letters*, door den Schrijver verkort, en in een letterlievend Gezelschap zijn voorgelezen, met weglating van al die diepere geschiedkundige en wijsgeerige onderzoekingen, die alleen voor Geleerden van belang konden worden gerekend; en die wij echter wenschen zouden, dat BILDERDIJK niet onder zijne papieren liet berusten, maar onder een' of anderen vorm aan de geleerde wereld schenken wilde.

Men kent BILDERDIJK's gevoelen nopens den oorsprong der taal uit het diepste wezen van den mensch zelven. Ook die van het schrift is, volgens hem, volstrekt niet willekeurig. Hij zoekt die in *de afbeeldingen der*

der werktuigen, welke den klank voortbrengen; dus de lipletters in afbeeldingen der lippen, de keelletters in die der keel, de tongletters in die der tong. Er is, namelijk, flechts *één Alphabet*, het *Hebreeuwfche*, waarmede aan den eenen kant het *Syrifche* en *Arabifche*, aan den anderen het *Griekfche* (door de *Pheniciërs* gevormd) en *Romeinfche*, met eenige verandering, eenzelvig zijn. De *Chinezen* hebben geen *Alphabet*, maar *fchilderingen* van voorwerpen, of beeldteekens: het *Keilfchrift* van *Perfepolis*, hetwelk zijnen oorfprong in 't *Syrisch* heeft, is eigenlijk geen fchrift, maar eene nabootfing van hetzelve, alleen tot fieraad dienende. (Maar, waar blijft men dan met het aloude *Sanfkrit*, hetwelk zoo vele woorden aan het *Perzisch*, *Grieksch*, *Latijn*, *Slavonisch*, *Hoog-* en *Nederduitsch* heeft afgegeven, gelijk F. SCHLEGEL betoogd heeft? Dit zal men toch bezwaarlijk met het *Hebreeuwfche* Alphabet kunnen overeenbrengen.) Het *Romeinfche* Alphabet is ouder dan het tegenwoordige *Griekfche*, en de bijtrekken, die men in beide aantreft, en die van de eenvoudigheid der *Hebreeuwfche* letters verfchillen, zijn flechts krullen, door de pen of het ftift onder 't fchrijven gemaakt; hierbij komt nog de *horizontale* ftreep, tot gelijkvormigheid onder 't fchrift gefteld, (vooral in de *Oosterfche* talen) en de *ftandaard* of *ftok*, om dezelfde reden, vooral in het *Romeinfche* fchrift, meestal ter zijde geplaatst, en waardoor b. v. de C eene K is geworden. Het weglaten van dezen ftok toont eene treffende gelijkheid aan tusfchen de *Hebreeuwfche* en *Romeinfche* Alphabets.

Na deze voorafgaande aanmerkingen, loopt de Schrijver de letteren, en wel eerst de medeklinkers, door; toont aan, dat de keelletters door eene *holligheid* worden uitgedrukt, de tongletters door een *flingerend ligchaam*, en de lipletters door de *afbeelding der lippen* van voren, gelijk b. v. zeer treffend in de *Griekfche* β blijkt, wanneer men den ftok weglaat; ook in de *m*, doch alsdan met weglating der onderlip, en in de F, als eene uitblazing voorkomende, waarin het bovenftuk den neus, het

be-

benedenſtuk den mond, en de zijſtreep de uitademing voorſtelt. Onder de tongletters vertoont de *l* en de *r*, (mede met weglating van den ſtok) en vooral de *s* in de oorſpronkelijke gedaante duidelijk de afbeelding der gekromde tong; in de T ziet men de tong, die in eene regte lijn tegen de tanden ſtoot; terwijl die zelfde figuur in de D ſlechts aangevuld is. Ook omtrent de andere *Romeinſche*, omtrent de *Hebreeuwſche* en *Griekſche* medeklinkers, wordt de geopperde ſtelling met onbegrijpelijk veel ſcherpzinnigheid en geleerdheid geſtaafd, zoodat men waarlijk niet veel daartegen kan inbrengen. Bij de klinkers is deze oorſprong niet zoo blijkbaar; ten minſte is de vorming der *a*, *van eene ſtreek*, *langs welke de adem uitgaat*, ons door de gronden des Schrijvers niet duidelijk geworden, die zich niet weet te redden, dan door eene beſchuldiging der *Engelſchen* en *Franſchen*, welke de oorſpronkelijk platte A zouden ſpits gemaakt, en daardoor misvormd hebben, waarin zij door onze Natie zouden gevolgd zijn, *om al wat zij wist af te leeren, en de vaderlijke overleveringen voor allerlei waan- en wanbegrippen te verwisſelen.* (Bl. 45.) Hoe is het mogelijk, dat men over het meer of min platte of puntige eener letter zoo boos wordt? Maar er zijn zekere lieden, wier gal over de minſte kleinigheid ontſteekt, en hieromtrent is BILDERDIJK in den ſterkſten zin de Vertegenwoordiger van het

Genus irritabile vatum.

De *e* wordt gemaakt door eene *verplatting van het boven- en onderdeel van den mond* en *opſchorting der tong*, de *i* door eene *vernaauwing der ſpraakbuis*, de *o* door de plaatſing van den mond in eene *bolachtige holte*, een rond, en de *u*, die in de uitſpraak tusſchen de *o* en de *i* ſtaat, heeft ook in het ſchrift iets van beide.

Ten ſlotte gewaagt BILDERDIJK van de dubbele of zamengeſtelde letters, voornamelijk in het *Grieksch*; de θ, de ξ, φ, χ, ψ en ω. Hij houdt dezelve geenszins voor zoo natuurlijk als de andere, en niet voor zamengeſteld uit verſchillende letteren, maar voor verdubbelingen van dezelfde letter, die echter geene verdubbeling,

maar versterking of wijziging der uitspraak voortbragten. Op de ע is dit echter niet toepasselijk, en hiervoor weet de Schrijver zelf geene voldoende oplossing. Hij trekt eindelijk alles te zamen in de volgende zeer belangrijke woorden: „ Die schrijft, wat doet hij? — Hij wil, dat „ men leze, dat is: woorden, klanken, op zekere be- „ paalde wijze gevormd, uitbrenge. Hij wil, dat men „ klanken op zekere wijze vormen zal. Hij zegt derhal- „ ve bij opvolging: *Galm*, en werk op den galm, dien „ gij laat uitgaan, met *dit* spraakdeel dus, met *dat* spraak- „ deel zoo, terwijl hij die spraakdeelen en hunne wer- „ king afteekent. Die leest, volgt de geteekende kaart, „ (dat ik het dus noeme) even gelijk een werkman de „ kaart of teekening van zijn' architect. De zaak is vol- „ maakt dezelfde; daar is geen onderscheid in. De tee- „ kening van de R, om een voorbeeld te noemen, is 't „ bevel, of er stond: doe onder het uitgalmen uwe tong „ *trillen;* die van de S, doe haar tegen de tanden *sis- „ sen;* die van de T, *stoot*, onder het uitgalmen, uwe „ tong tegen de tanden; de teekening van de F zegt: „ *trek*, bij het uitgaan des ademklanks, de onderlip in; „ die van de B, *sluit* uwe lippen, met de onderste „ vooruit, enz. Het is altijd: werk dus of zoo, met „ dit of dat spraakwerktuig, op den adem, dien gij gal- „ mend uitdrijft; terwijl, ten aanzien van dien galmenden „ adem zelven, de stelling van de spraakbuis wordt be- „ volen, waarin de galm zóó of zóó klinkt, als de schrij- „ vende bedoelt, dat verwekt worde."

De Verhandeling over de *orde der Letters* heeft voornamelijk een denkbeeld ten onderwerp, volgens hetwelk BILDERDIJK de letters van het *Hebreeuwsche* Alphabet, door hem (gelijk wij zagen) als den grondslag der andere erkend, in vijf of zes rijen verdeelt, elk uit eene vokaal, lipletter, keelletter en tongletter zamengesteld, (de *vokaal* ontbreekt echter wel eens) en waarvan de eerste de *eenvoudige*, de tweede de *blazende*, de derde de *vloeijende*, de vierde de *fluitende* of *klemmende* werking van stem- en spraakwerktuig; de vijfde de *sterk aange-*

ge-

gezette, en de zesde de *vlootende* letters bevat; bij welke in het *Griekſche* Alphabet nog eene rij dubbele letteren komen. Deze ſtelling is zekerlijk oneindig vindingrijk, en, waar zij te kort ſchiet, weet de Schrijver er zich met gisſingen door te helpen. Zoo moet hij, b. v., om zijne ſtelling vol te houden, de *nun* (*n*) als *keelletter* nemen, ſchoon zij eene letter van het verhemelte is; maar hij zegt, „ dat zij bij de Oosterlingen eene ware „ keelletter kan geweest zijn, als onze geklemde *ng*." Daarom ſtaat hij ook in beraad, om aan de vierde rij den naam van *neusletters* te geven; maar dan moet weder de *ſamech* geene zuivere *s*, maar naar de *Franſche ch* trekkende zijn. In de derde rij ontbreekt eene lipletter, waarvoor de *beth*, als *w* uitgeſproken, in de plaats moet komen. Men ziet dus, dat dit ſtelſel niet geheel vrij is van willekeurigheid. — Zeer geleerde aanteekeningen en bijvoegſelen verſieren het werk, hetwelk een nieuw bewijs van BILDERDIJK's onbegrijpelijk uitgebreide kunde in oudere en nieuwere talen en letterkunde aan den dag legt, en hem zoo veel te meer eere doet, naarmate hij daarin minder met hatelijkheden omtrent anderen pronkt, welker uitbrezeming hij zich toch in andere werken tot eere ſchijnt te rekenen. Een uitval op het Inſtituut in de Voorrede

(Manet altâ mente repostum
Judicium....)

en de reeds boven aangetoonde bui van kwade luim uitgezonderd, moet de Schrijver in eene zeer bedaarde ſtemming geweest zijn.

Het aanhangſel wegens de *ſigna diacritica* op het einde des boeks bevat eenige zeer vernuftige bedenkingen omtrent de punten boven de *i*, de *accenten*, teekens van kort en lang, zinſnijdingen, verdeeling in paragrafen, en *etcetera's*.

Geschiedkundige Aanmerkingen op de Geschiedkundige Gedenkstukken en Aanmerkingen over het Bestuur van Holland, *door* LODEWIJK BONAPARTE, *gewezen Koning van Holland*, *het kerkelijke*, *godsdienstige en zedelijke derzelve*, *in 't bijzonder*, *betreffende. Te Deventer*, *bij* A. J. van den Sigtenhorst. 1820. *In gr. 8vo. XVI en* 312 *Bl. f* 2-8-:

Een kwaadaardig, nameloos schotschrift, niet alleen tegen den goeden, edeldenkenden, doch ongelukkigen LODEWIJK NAPOLEON ingerigt, wien het onbeschaamdelijk *huichelaar* en *verrader* noemt, (ieder ezel meent, den thans magteloozen koning der dieren vrijelijk te mogen trappen!) maar ook tegen onze Roomschgezinde medeburgers, die het als 't ware opzettelijk tegen het hoofd zoekt te stooten, en bij de Regering verdacht te maken, alsof zij de herstelling van het tegenwoordige Koninklijke Huis niet alleen onverschillig, maar zelfs vijandig hadden aangezien, en, benevens de Leden van het Genootschap *Doctrinâ et Amicitiâ*, voor LODEWIJK waren gezind geweest (bl. 18, 26.) De Hervormden, daarentegen, waren bij uitsluiting degenen, die den Prins VAN ORANJE inriepen; en, om zich *daarover* te wreken, heeft LODEWIJK van de Hervormden in *Holland* kwaad gesproken! Over die weinige woorden dan van den gewezen' Koning, betrekkelijk den voorheen min gunstigen toestand der Roomschgezinden in *Nederland*, (welke zekerlijk onnaauwkeurig en oppervlakkig zijn, en welke men in eene korte teregtwijzing had kunnen verbeteren) wordt een boek van 300 bladzijden geschreven, en daarbij LUTHER, CALVIJN en SERVET, de verschillende namen der Protestanten, KAREL V, de opstand tegen *Spanje*, de mishandelingen in *Frankrijk*, de verschillen tusschen Hervormden en Lutherschen, Doopsgezinden en Remonstranten, eene keuken- en kleederlijst van een' Predikant uit de zeventiende Eeuw, ten be-

wijze, dat die met vrouw en kinderen niet van *f* 500 - : - :-, bestaan kan, — en wat niet al! opgehaald. Dit geheele geschrift door heerscht een geest van haat; wrok en bitterheid, welken men door den gelukkigen invloed der verdraagzaamheid reeds verbannen waande, doch die sedert eenige jaren, zoowel in de *Roomsche* als *Protestantsche* kerken, met vernieuwde kracht het hoofd opsteekt. Terwijl de geest van het *Jezuitisme* de profelytenmakerij, en veroordeelingszucht ten top voert, en zelfs de verspreiding van Gods woord onder minkundigen en Heidenen tegenwerkt, ziet men van den kant der Hervormden (dat is te zeggen, van enkele *Zeloten* onder dezelve) de zoo geheel *Anti-Protestantsche* Synode van *Dordrecht* verdedigen, en aan die verdediging in eene nog schandelijker voorrede de kroon opzetten; — men ziet in een onzer letterkundige maandwerken die euveldaad van CALVIJN, de verbranding van SERVET, verdedigen, en in dit voor ons liggend geschrift niet alleen *dezen* gruwel regtvaardigen, maar ook CALVIJN op eene wijze verheffen, alsof hij een der Apostelen, alsof hij een onzondig mensch geweest ware! Maar wanneer de Hervormde Christen *verpligt* is, alles goed te keuren, wat een *Franschman* uit de zestiende, of eene bijeenkomst van Geestelijken in de zeventiende Eeuw gezegd of gedaan hebben, dan is hij wijzer noch beter dan de Pausgezinde, die een' *Italiaanschen* Kerkvoogd, of eene Kerkvergadering uit de zeventiende Eeuw (die van *Trente*), voór onfeilbaar erkent! De Protestant moet zoo min bij *Genève* als bij *Rome* zweren; hij moet overal gebrekkige, feilbare menschen zien, en slechts de wonderen voor onfeilbaar achten van dien *Eenigen*, die brave *Samaritanen* hooger achtte, dan liefdelooze, hoewel hoog regtzinnige en zelfs met het geestelijk gewaad omhangene *Phariseën*, Priesters, *Leviten* en Schriftgeleerden. Of zou JEZUS, de Liefde zelve, die op den Oordeelsdag niet zal vragen, wat men geloofd; maar wat men gedaan heeft, met welgevallen kunnen aanzien, dat een man, die voorgeeft Zijne kerk te willen hervormen, eenen an-

anderen dienaar, die over de onbegrijpelijke natuur des Eeniggeborenen met dien Hervormer in gevoelen verschilt, door zijnen invloed tot de verschrikkelijkste doodstraf doet veroordeelen? Hier gelden geene *sophismen* van Godslastering en hardnekkigheid. De *Roomsche* kan dan even goed zijne onverdraagzaamheid met het voorwendsel dekken, dat de Protestant God lastert, door den gewijden ouwel, waarin de ander Gods Zoon meent te zien, voor — een' ouwel te verklaren, en hardnekkig bij zijn gevoelen blijft. Moet men in de negentiende Eeuw nog zulke gronden aanvoeren, om het kettermoorden, door wien het ook zij, als ongeoorloofd te doen beschouwen?

De onverstandige Godsdienstijver van den Schrijver dezes boeks gaat zoo verre, dat hij den edelen Graaf VAN EGMOND *een' nietswaardigen neersabeler*, *een' tweeden* MURAT *in leven en sterven* noemt, *die den dood meer dan verdiende* (bl. 90.) Zoo iets is, zoo verre wij weten, door Protestanten nog nooit gezegd, en wij konden bij het lezen dezer woorden naauwelijks onze oogen gelooven. En wat was zijne misdaad en die van HOORNE, wien deze prulschrijver almede den dood waardig keurt? Hij zegt het wel niet stellig; maar wij gissen, dat hij het straffen der beeldstormers, dat nietswaardige gespuis, bedoelt, hetwelk juist aan den *Spaanschen* tiran het zoo lang gezochte voorwendsel tot zijne ongehoorde verdrukking gaf, en 't welk, onder den schijn en dekmantel van *Protestantisme*, niets dan een hoop rustverstoorders en plunderaars was. Maar hoe is het mogelijk, van EGMOND en HOORNE te zeggen, (t. a. pl.) *dat men overal bevestigd zal vinden, dat zij het onbepaalde gezag van* FILIPS *in alles hebben zoeken uit te breiden!* Wij herinneren ons niet, immer onbeschaamder onwaarheid te hebben gelezen. EGMOND en HOORNE, benevens ORANJE het edele driemanschap uitmakende, dat pal stond voor vrijheid van geweten en handhaving der voorregten, dat GRANVELLE tegenwerkte en eindelijk verwijderde, EGMOND, die zelf naar *Spanje* ging, om den Koning tot zachtere maatregelen over te halen, —

de-

deze zouden het *onbepaalde gezag*, en wel NB. *in alles*, hebben voorgestaan! Doch het beloont de moeite niet, eenen ongenoemden te weêrleggen, wiens ziel, vol bittere gal en Godsdiensthaat, deze twee edele mannen alleen schijnt te haten, omdat zij *Roomsch* waren en bleven. Zoo hij durfde, zou hij waarschijnlijk, als een andere DATHEEN, (met wien hij veel overeenkomst heeft) ook WILLEM I, wegens deszelfs verdraagzaamheid en bescherming der *Roomschen* te *Gent*, wel gescholden hebben, *dat hij om God noch Godsdienst gaf.* Wat verder dezen Schrijver beweegt, om zich tot bewijzen te zetten, dat de vervolgers ten tijde van ALVA meest *Nederlanders* waren, (hij gaat zelfs zoo ver van te zeggen: *Niemand onder de Nederlanders was er, die zich tegen deze vervolgingen en barbaarschheden aankantte*) begrijpen wij niet, of het moest weder een hatelijke trek zijn, om de tegenwoordige *Roomschgezinde Nederlanders* bij hunne medeburgers in den haat te brengen. — Wanneer LODEWIJK in zijne *Gedenkschriften* zegt: *De Lutherschen zijn in Holland zeer gematigd en vroom*, zoo noemt de Tegenschrijver zulks *leugenachtig* (bl. 168), en voegt er bij: *even alsof beide eigenschappen schaars bij de Hervormden, 't zij hier of elders, te vinden waren!* en wij mogen zeggen: *alsof dit er uit volgde!* Gewis even zoo min, en nog minder, als uit de waarachtige stelling: *De Nederlandsche Hervormde kerk is thans over 't algemeen verdraagzaam, liberaal en verlicht*, volgt, dat er in dit Kerkgenootschap geene dweepers en bekrompene duisterlingen zijn, die slechts een paar Eeuwen te laat zijn gekomen, om voor *Inquisiteurs* of voor Schout BONT te spelen. Het sprekende bewijs ligt voor ons.

Dat de Schrijver de vervolgingen der Protestanten te *Thorn* en in *Frankrijk* (van 1685, 1725 en 1815) ophaalt, en in alle hare kleuren voorstelt, is niet te berispen; maar dan had ook de onpartijdigheid hem dezen regel in de pen moeten laten: (bl. 222.) „ De Hervormden in dit land zijn nooit, *in den eigenlijken zin*, onverdraagzaam geweest." Wij weten niet, of hij, onder

der dien *eigenlijken zin*, *hangen* of *branden* verstaat; maar anders hebben toch UITENBOGAARD, EPISCOPIUS, GEESTERANUS en meer ballingen van 1619 en later nog al ondervonden, wat de onverdraagzaamheid vermogt. Den geest van den Aanmerkingschrijver kan men alleen daaruit opmaken, dat hij de hemeltergende gruwelen van SONOI, in *Noordholland*, die eene zwarte vlek werpen op de eerste dagen onzer Omwenteling, meer of min zoekt te verschoonen. Immers SONOI was — of heette ten minste — Hervormd!

Wil men een staaltje van de orde, die in dit boek heerscht, en welke, zoowel als de inhoud, van een verward hoofd getuigt, zoo zie men op bl. 136, te midden van een vertoog over de welvaart der Doopsgezinden, (dat deze door de Hervormden niet wederregtelijk geplunderd zijn, rekent men dezen laatsten tot eene bijzondere eere!) eene aanhaling uit STIJL over de magt en rijkdom der *Oostindische Compagnie*, welke hier bij geene mogelijkheid kan te pas komen, of de Staat moest een *beeld* der Hervormde Kerk, de O. I. Compagnie van het Kerkgenootschap der Doopsgezinden zijn. Uitmuntend gekozen! — Maar reeds genoeg, en misschien te veel, over een geschrift gezegd, dat eigenlijk geene aandacht zou verdienen, zoo wij niet vreesden, dat het de gevoelens van meer dan éénen uitdrukte, die toch zoo strijdig zijn als immer mogelijk tegen de algemeene liefde en verdraagzaamheid, welke alle menschen, kinderen van éénen hemelschen Vader, verlosten van éénen Heiland, (hetzij ze Hem in dit leven reeds kennen, of niet) en bestemd tot hetzelfde geluk, elkander verschuldigd zijn. Welk eene schande, dat in *Holland*, in het *liberale Holland*, zulk een haat tegen andersdenkenden wordt ingeboezemd; terwijl in *Braband*, dat zoo lang in nacht en schaduw des doods heeft gezeten, thans een *Roomsch* Geestelijke te *Mechelen* zelve de mogelijke zaligheid aller menschen, ook van *Joden*, *Muzelmannen* en *Heidenen*, predikt! Welk eene beschaming!... Doch wij troosten ons met de gedachte, dat onze beoordeeling van dit

geschrift slechts de uitdrukking is der *algemeene* verontwaardiging, zoowel in de Noordelijke als Zuidelijke gewesten van ons Vaderland.

Reis door Engeland, Walles en Schotland, gedaan in het Jaar 1816, *door* S. H. SPIKER, *Koninklijk Pruisfischen Bibliothecaris, enz. Uit het Hoogduitsch. II Deelen. Te Amsterdam, bij* Beijerinck en Willemsz. *In gr. 8vo. Te zamen 620 Bl. f 6-:-:*

De Schrijver van deze twee boekdeelen laat zich, in het voorberigt, op de volgende wijze uit:

„Indien ik mij, bij derzelver uitgave, eenige verdienste durf toekennen, zoo is het, dat ik niets geschreven heb, wat *ik zelf* niet zag, en dat ik bij deszelfs beschrijving slechts *mijn eigen*, onontleend, *gevoelen* geschreven heb.... Mogt men in mijne schetsen te weinig poëzij vinden, zoo moet ik openlijk bekennen, dat ik in vele dergelijke *te veel* vind, en overigens van mijzelven, met MARTIALIS, denk:

Quod sis, esse velis, nihilque malis."

Wat gij zijt, wil dat ook wezen, en verkies niet liever iets anders te zijn (of te schijnen.)

De man heeft gelijk; hij is geheel reisbeschrijver, of nog liever plaatsbeschrijver (*topographist*), en geen romannenmaker. Meer dan een dozijn van *sentimentele* reizigers (mits dat ze geene YORICKS, maar van het gewone slag zijn) kunnen hier de noodige kennis van de opgegevene landen verzamelen, om er elk een paar nog dikkere deelen mede te vullen. Zij zullen dan, met eenige verbeelding en bekwaamheid in het beschrijven van dingen, die nooit gebeurd zijn, inderdaad eene zeer bruikbare lektuur leveren, even als onze wijnkoopers, met een weinig zwaren en heeten drank, geheele ankers van echte Bordeaux op onze tafels. Het zou ons niet verwonderen, indien het Publiek dit tegenwoordige werk ook meer als zulk eene grondstof voor de fabrijken, dan

 wel

wel als iets bruikbaars voor elkeen beſchouwde. Ondertusſchen zouden wij dezulken, wier hoofd op ééns niet al te veel wijsheid bevatten kan, den raad kunnen geven, dat zij in een verloren uur (want dat is toch de regte leestijd voor zulke waar als gewone reisbeſchrijvingen enz.) dit werk ſlechts doorbladerden en hier en daar een brokje lazen, wanneer ze nog van de wezenlijke geſteldheid der zaken meer zouden vernemen dan anders bij eene ſoppige lektuur, en zelfs in gezelſchap eene uitnemende figuur, als bereisd of althans belezen mensch, ja als landfabrijk- bouw- en inzonderheid kunstkenner, zouden kunnen maken.

Ondertusſchen, en om geheel ernſtig te ſpreken, komt ons het werk voor, meer geſchikt te zijn, om aangekocht, in de bibliotheek geplaatst, en van tijd tot tijd eens weer geraadpleegd te worden, dan wel tot eene vlugtige doorlezing. En wie het zich tot dit einde aanſchaft, die zal, voor zoo verre het hem om wetenſchap te doen is, geen berouw van zijne uitgaaf hebben. Althans wij hebben nergens eene uitvoeriger en, voor zoo ver wij mogen oordeelen, naauwkeuriger beſchrijving gevonden van de landſtreken, inzonderheid de ſteden, de openbare gebouwen, de kunstverzamelingen, de fabrijken en publieke inrigtingen van allerlei aard. GOEDE (lees: GEUDE) moge aangenamer zijn, hij is niet zoo rijk, en inzonderheid daarom niet zoo belangrijk, dat hij meer bekende, meest Londenſche, voorwerpen beſchrijft. Hier betreden wij den grond van Schotland en Walles; hier ſtaan wij ſtil bij de menigte van ontzaggelijke fabrijken, met derzelver ſtoom- en andere machines; hier leeren wij den rijkdom van een der merkwaardigſte landen in ſchatten, van oudheid en kunst, zoo wel als menschlievende en nuttige inrigtingen kennen. In één woord, wie reisbeſchrijvingen leest, om zijne kunde te vermeerderen, niet van verafgelegene, onbeduidende landen, om nieuwsgierigheid en praalzucht te voeden, maar van hetgeen ons nabij ligt, hetgeen ons belang moet inboezemen, hetgeen ons tot voorbeeld en opwekking kan dienen, en vooral

den

den toekomenden reiziger in ſtaat ſtellen, om regt wat te zien en te ſchatten, die ga bij SPIKER, boven duizend anderen, ter markt.

Schoon wij reeds hebben te kennen gegeven, dat het den man blijkbaar meer om waarheid en naauwkeurig onderwijs, dan wel om bevalligheid en vermaak bij den lezer te doen is, zoo ontbreekt hem echter de gave niet, om ſchoone voorwerpen, gezigten, meren en bergen, gelijk Schotland die ruim oplevert, fraai en treffend te beſchrijven. De moeijelijkheid zelfs der keuze onder een aantal dezer bevallige ſchilderijen, gelijk nog meer onder de hoogst opmerkelijke beſchrijvingen van anderen aard, bepaalt ons, ter overname, tot het volgende, om andere redenen ligtelijk de aandacht van velen wel waardig.

„Ik maakte gebruik van ons verblijf in *Keswick*, om mij zelven bij den bekenden en met lauweren bekroonden dichter, ROBERT SOUTHY, in te leiden. Zonder, gelijk het in *Engeland* de gewoonte is, van eenen brief van aanbeveling voorzien te zijn, begaf ik mij regelregt naar zijn huis, hetwelk aan het einde der plaats, en digt bij de brug over de *Greta* ligt. Hij ſcheen mij in den aanvang met eenige verlegenheid te ontvangen, die echter, na een geſprek van een kwartier uurs, ſpoedig in eene zeer ongedwongene, het vertrouwen opwekkende vriendelijkheid overging, welke hem tot aan het afſcheid geen oogenblik verliet. Ik werd door hem bij eene *Mistreſſ* BARKER en hare familie, met welke hij op eenen vriendſchappelijken voet ſcheen te leven, en wier huis digt bij het zijne ſtond, ingeleid. (*) Daar bevond zich ook de Heer KOSTER, een jong mensch, in het gezelſchap; hij was van eene Hollandſche familie, in *Lisſabon* geboren, in *Brazilië* opgevoed, en zijn vader ſtaat in *Liverpool* aan het hoofd van een aanzienlijk huis van Koophandel. Hij woont bij den Heer SOUTHY en maakt gebruik van zijnen omgang, tot zijne verdere letterkundige vorming; hij is dezelfde, wiens reis naar *Brazilië* door verſcheidene Duitſche vertalingen is bekend geworden. De Heer SOUTHY, welken ik mijnen wensch te kennen gaf, om zijne, mij als zoo oneindig rijk beſchrevene, bibliotheek te leeren kennen,

(*) Ik bezit van deze geestige vrouw een voortreffelijk gedicht, van rijke verbeeldingskracht, tegen eenen lievelings-dichter der Engelſche natie, op wiens zedelijk karakter vrij wat aan te merken is.

nen, verzuimde niet denzelven te vervullen; en ik moet bekennen, dat ik zelden mijne verwachting zoo zeer heb overtroffen gezien. De verzameling bestaat uit drie tot vier duizend deelen, van de uitgezochtste Spaansche en Portugesche werken, in het vak der Geschiedenis, Staatkunde en Reisbeschrijvingen. De laatste heeft hij, voor een gedeelte, als vruchten eener door hem ondernomene letterkundige reis naar *Spanje* en *Portugal*, terug gebragt; gedeeltelijk heeft hij dezelve te danken aan de verzamelzucht van eenen oom, die hem zijne, als Prediker te *Lissabon* verkregene, boekerij vermaakt heeft. De bibliotheek van den Heer SOUTHY bevat intusschen niet alleen gedrukte boeken, maar ook vele handschriften, zoo wel historische als itinerarische (reisbeschrijvende); waaronder zich vele bevinden, welke hij, bij zijne klassieke werken over de Geschiedenis van *Brazilië*, of gebruikt heeft, of nog gebruiken moet. Aan den aangenamen avond, welken ik met de familie van den Heer SOUTHY sleet, zal ik steeds als aan een der vrolijkste punten mijner reize gedenken, te meer daar mij dezelve zonder eenige aanbeveling, en zonder vroegere bekendschap met den zoo hoog geschatten man, ten deele werd."

Het Geluk, in drie Zangen, door Mevrouw de Wed. VAN STREEK, *geb.* BRINKMAN. *In 's Gravenhage, bij* J. Dumée. 1820. *In gr. 8vo.* 135 *Bl. f* 3-10-:

Zoo iemand zich door deze zangen laat aansporen om zijn heil te zoeken in hetgene hem niet zal teleurstellen, dan zijn ze voor hem onbetaalbaar; maar anders is *dit geluk* te duur gekocht. Een boek, dat noch met uiterlijk voorkomen, noch met andere sieraden, die thans onze Nederlandsche poëzij zoo brilleren doet, prijkt, slechts twee of acht stuivers minder, dan een van gelijke grootte en — !! — *Enfin*, zeggen de Franschen, als ze veel te zeggen hebben, en niet meer zeggen willen. En zoo doen wij ook. Vooral na de lezing der opdragt aan Z. E. den Minister FALCK, aan wien Mevr. VAN STREEK alles verpligt, die haar raadsman, steun en beschermer, en een Mecenas van de kunst is, nemen we alle aanmerkingen, die we anders op deze *zangen*, die waarlijk *alzoo* niet weinig aanbevolen zijn, maken zouden, terug, en wenschen der Dichteresse geluk met den roem, dien

dien zij op zulk een' man mag dragen. Eene te verregaande vrijmoedigheid mogt het nu geacht worden, zoodanig eene *zwakke vrouw* te berispen; en de edele gevoelens, die hare zangen bezielen, de heilzame strekking, die deze zangen hebben kunnen, maken haar der bescheidenste bejegening mede ten volle waardig.

Zonder dan aanmerkingen te maken op de manier, op welke zij de gekozene dichtstoffe behandelt, kunnen we echter de betuiging van onze spijt niet wederhouden, dat zij haar dichtstuk niet eens, vóór de uitgave, der beschaving ezv. door eene siksche en vriendelijke hand heeft toevertrouwd. Dit spijt ons, en om den inhoud dezer zangen en menig' waarlijk schoonen regel in dezelve, en omdat wij haar regt vele lezers gunnen. Taal, stijl en versificatie hadden er dan, met geringe moeite er aan te besteden, beter en bevalliger uitgezien, en onze aanbeveling van dit boek ware de hartelijkste lofspraak geweest. Lof intusschen blijft zij verdienen, die, blijkens het niet weinig dichterlijk goede, de belangrijke uitweidingen, de waardige denkbeelden in, en de somtijds zeer geleerde noten onder deze zangen, niet aan alle vrouwen gewone vermogens en begaafdheden bezit. Wij spraken daar van noten; dezelve zijn alleen bij den tweeden zang, waar zij zingt, wat de oude voorgeslachten omtrent de onsterflijkheid, omtrent de goden dachten, en dan wijst, b. v., naar *Herodotus*, *Plutarchus*, *Cicero*, *Euripides*, *Plato* en meer anderen; b. v.

In Hermes wordt ook nog dees schoone plaats gevonden:

hieronder staat: „ *Hermes Trismegistus*, een Egyptisch wijsgeer, dien men voor den schrijver van vele boeken hield, welke in groote achting waren, en die door *Jamblichus* aangehaald worden, in zijn werk, *de Myster. Egypt.* Edit. Lug. an. 1553."

Wat zeggen de Dames? Maar waar — om ook de religieuze sentimenten van Mevr. VAN STREEK, en hare voordragt van Bijbel- en Christelijke leere, (de *paradijs-geschiedenis*, bl. 80, den *Verlosser*, bl. 89 ezv.) buiten aanmerking te laten — waar vandaan heeft zij toch den naam *God Messias* aan onzen Heiland leeren geven? bl. 89. Men kan Hem *Gods Messias* noemen; doch, daar de Dichteres, op de volgende bladzijde, den Arimatheër Jozef in den dooden Jezus,

wiens

wiens verrijzenis toch hen niet vertroostte, die Hem zoo begroeven, *God* en *Middelaar* beschouwen doet, kunnen we ook hier geene drukfout vermoeden. — Meer dan eenmaal getuigt zij, dat *hare zangen stroomend vloeiden:* dit strekke dan ook ter verschooning, als men in deze Alexandrijnsche verzen op het een en ander stoot, dat ons het gemis der boven aangeduide beschaving doet bejammeren.

Dus eindigt de derde, en bijna zoo ook de eerste zang; en hieruit leere men het doel der Schrijfster kennen!

ô Godsdienst, Vrede en Deugd! Gevoel, Weldadigheid!
Gij zijt het, die 't geluk op 't levenspad verspreidt:
De schoonste bloemen teelt, die altijd welig groeijen,
En jaren na den dood nog op de graven bloeijen.

Laat het ons hierbij mogen laten, uit reverentie voor de Dame en voor de Kunst beide!

JACOB CATS *aan Neêrlands Jufferschap. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. 1820. *In* 12*mo. XXX*, 320 *Bl. f* 3-:-:

Opgedragen aan de Dordsche Jufferschap.. Waarom? Omdat deze Jufferschap dit boekje met groote toejuiching verlangde, zich bijzonder over de werken van Vader CATS verheugt, en onze schoone moedertaal boven het vreemde hoog waardeert. Zoodat wij op den duur uit Dordrecht regt brave meisjes en degelijke vrouwen verwachten. *Absit invidia dicto!* Maar inderdaad, jonge Heeren! zoo gij eene echt-Hollandsche vrijster van den goeden ouden stempel zoekt, doet een reisje naar Dordrecht, en waar gij dit boekje in eere, op het toilet of in de ridicule vindt, zult gij denkelijk niet mistasten. Zegt het voort, Mijne Heeren! en doet uw profijt!

CATS was eens het lievelingsboek, en werd geschat naast den Bijbel; en toen ging het ons vaderland wèl. „De jonge dochters lazen zijne *Maagdepligten* en *Maagdeklagten*.. Geen jong paar trouwde er of het Dichtstuk: *Houwelick*, werd aan de bruid door den bruidegom of door de ouders aan beiden ten geschenke gegeven, en als het nuttigste juweel aangeprezen. Zij die lust hadden aan vernuft, tot leeringe aangewend,

wend, kochten zijnen PROTEUS of de *Zinne- en Minnebeelden.* Elk verstandig vader had den *Spiegel van den ouden en nieuwen tijd* bij de hand, als de beste leerschool voor dagelijksche bruikbare wijsheid. De *Trouwring* met den *Proefsteen* van dezelve was het meest geliefde leesboek tot nut en vermaak voor alle standen, als vervuld met vele zeer belangrijke mingevallen; en de *invallende gedachten op slapelooze nachten*, *het tachtigjarig Leven*, en andere Dichtstukken, waren dierbaar aan den ouderdom." — Het *Spaansch Heidinnetje* verdient ook bijzondere melding; het was ons boven alle andere dierbaar in onze jeugd.

Gouden dagen! die wij hopen, dat de Heer JACOBUS SCHELTEMA, de Uitgever van dit boeksken, terugbrengen zal. Deze proeve is daartoe eene poging. Na de *Aanspraak tot alle belasten met Maagdenzorg*, ontvangt de Jufferschap hier het *Maagdewapen*, — *Liefde's Granaatappel*, — *Maagdepligt*, — *Maagdeklagten*, — *Spreekwoorden*, — *losse Stukjes*, — *Herdersklagt*, — en *Vrijsterwapen*, en zulks in een bevallig gewaad, beknopt formaat en netten druk. Een aardig titelvignet en de nette afbeeldingen van het *Maagden-* en *Vrijsterwapen* van den ouden Dichter versieren deze uitgave, voor welke wij den Heere SCHELTEMA opregt onzen dank betuigen. Wat de spelling betreft, heeft hij (wij willen zijne eigene woorden gebruiken) *het schimmel des tijds met eene zachte hand afgewreven.* Zoodanige pogingen ter bevordering van den smaak voor oude vaderlandsche letterkunde en oude vaderlandsche zeden, en zulk eene betooning van achting voor lieve vaderlandsche, in het bijzonder Dordrechtsche vrouwen en maagden, behoeft geene aanprijzing, maar vordert slechts eene spoedige aanmelding.

C. F. GELLERT's *opgespoorde Familie-brieven, uitgegeven door* A. T. LEUCHTE, *Predikant te Haynichen. Gevolgd door eene Beschouwing van* GELLERT, *als Mensch, Schrijver, Dichter, en lijdend Christen, door den Vertaler. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1820. *In gr.* 8vo. *IV en* 179 *Bl. f* 1-10-:

De Voorrede van den Uitgever, die men (vooral op bl. 5, *Voorzeker zullen ook* ezv. — *herlezen*) wel wat duidelijker wen-

wenfchen mag, geeft ons berigt van de aanleiding tot de uitgaaf dezer Brieven, en de goede gelegenheid, tot dezelve gevonden. De Weduwe LOOSJES verpligt de vrienden van GELLERT — en hij heeft die toch vele, en zal ze, hopen wij, in nog grooter getal hebben en behouden, ook in ons vaderland — door deze *Familiebrieven*, goed vertaald, hun in handen te geven. Achter dezelve vindt men eene Redevoering, door den Doopsgezinden Leeraar te *Hengèlo*, die dit werkje vertaald heeft, B. RUSBURG, te *Almelo* uitgesproken, en die wij met genoegen gelezen hebben. Recensent herinnerde zich aanftonds de voortreffelijke Verhandeling van KIST over GELLERT *en zijne Schriften*, door *Mnemofyne* bewaard (VI), en eene te weinig bekende Redevoering, mede van eenen zeerwaardigen Godsdienstleeraar, H. N. FERF, over *eenen in waarheid grooten man*, geplaatst in het *Nieuwe Maandschrift Tot Nut van 't Algemeen*, door het Departement *Groningen* uitgegeven, (voor 1810, No. III) en verblijdt zich in de hope, dat door zoodanige en dergelijke aanprijzingen, die toch in onderfcheidene kringen werken, GELLERT's fchriften meer en meer bekend en gebruikt zullen worden. Het zegt toch niet weinig, dat een man als KIST, die wel weet, wat goede fmaak is, wenscht, dat de fmaak, die in de eeuw van GELLERT heerschte, nimmer ophoude die van alle beoefenaren der fraaije letteren te zijn! Het zegt niet weinig, dat een ander Christenleeraar, C. W. WESTERBAEN, in zijne *Lofrede op* LUBLINK, wenscht: „*o, Mogt dit boek* (GELLERT's *Zedekundige Lesfen*) *weder ons huisboek worden!*" En mag nu des Recenfents aanprijzing van deze Brievenverzameling de vervulling van zulke wenfchen mede helpen bevorderen, hij zal Gode dankbaar zijn; want — hoe veel nuts kan gesticht worden door GELLERT's fchriften!

Men heeft hier eerst negenenzeventig, meestal niet groote, Familiebrieven, die, dat fpreekt van zelve, alle niet even belangrijk zijn, maar belangrijk genoeg, want ze zijn van GELLERT, en vertoonen ons den man zoo als hij was; vroom, wijs, weldadig, op God vertrouwende, en — in één woord — een voorbeeld. „Brieven," zegt onze OCKERSE, „zijn karakterkundige leerboeken, en zij verdienen „zoo veel te meer aanmerking bij den menfchenkenner, om„dat zij doorgaans in een vertrouwelijker toon gestemd zijn, „dan fchriften, die gepolijst worden, om eene openbare

„rol

„ rol in de wereld te spelen." Stemt dit elk toe, dan schaffe zich elk, die een daalder missen kan, deze Brieven aan, of make er een geschenk aan jeugdige lieden van, die er uit leeren zullen, GELLERT, hunnen vriend, te kennen en lief te hebben, en *dat* te gelijk, wat hem zoo achting- en beminnenswaardig maakte. Bij de genoemde verzameling is gevoegd een *aanhangsel* van nog vier Brieven aan den Secretaris KERSTEN te *Dresden*, gedeeltelijk reeds bekend van elders, en eene zeer treffende Anekdote. Wij willen dezelve echter niet mededeelen, noch iets uit de Brieven; want — men moet zich in dit boek zelve verlustigen, aan hetwelk wij, om zoo vele redenen, het beste vertier toewenschen.

Reize uit het hart in het hart. Uitgegeven door CARL BAUMGARTEN CRUSIUS. *Naar het Hoogduitsch. Te Leeuwarden, bij* Steenbergen van Goor. 1820. *In gr. 8vo.* 348 *Bl. f* 3-8-:

„ De mensch moet de rust in reine deugd en liefde tot God, dus in zijn eigen hart, zoeken; dan, dwaas genoeg, doet hij dit veelal niet, maar zoekt het ware levensgeluk buiten zich, alwaar hij in tallooze moeijelijkheden en gevaarvolle worstelingen gewikkeld wordt." Dit is het thema, waarover het, in brieven medegedeelde, verhaal van deze reis loopt. De reiziger schrijft aan eenen vriend, en deelt aldus de in- en uitwendige lotgevallen zijner reize mede; ook die opmerkingen, uitboezemingen en belijdenissen, welke de bewerking inhouden van het bovengenoemde thema. — Zijnen vader heeft hij nimmer gekend, schoon deze nog leeft; over de scheiding tusschen vader en moeder ligt een sluijer, welke de laatste belooft, dat wel door den tijd zal worden weggenomen. Middelerwijl in verbindtenis geraakt met eenen *Duperron*, die gevaarlijke politieke plannen had, waarin hij ook hem, wien hij door zijne zuster aanlokte en vasthield, zocht te gebruiken, staat hem de eerste, in zijn doel missende, naar het leven, en zou hem hebben laten vermoorden, ware hij niet gered door eenen *Charles Pauw* en de zuster van *Duperron* zelven. — Deze *Pauw* blijkt naderhand de broeder van den reiziger te zijn, door den vader medegenomen naar het Oosten, werwaarts hij, voor rekening van vrien-

vrienden in Engeland, gezonden werd, om geleerde nafporingen te doen. Door een bloedig voorval, tijdens de daden der Franfchen in Egypte, van zijnen vader, die, vlugtende met het kind van zijnen, tot het Christendom bekeerden, maar met zijne echtgenoote vermoorden huiswaard, ook hem in het huis voor dood achterliet, gefcheiden, geraakt hij met eenen Engelfchen officier naar Europa terug, en zoo naderhand, door zedelijke aantrekkingskracht, met onzen reiziger verbonden. Belangrijk is ook de belijdenis, welke de vader aan het eind des werks, door mededeeling zijner gefchiedenis, eer hij nog herkend is en herkend heeft, aflegt. Hij is, namelijk, ten laatfte met het geredde kind in Europa teruggekomen; woont met hetzelve, nu een volwassen meisje, op een eenzaam landverblijf nabij Dresden, in welke ftad de reiziger haar in de fchilderijzaal had leeren kennen, en op haar verliefd was geworden. Ook hij was, door trotschheid, van echtgenoote en kind weg-, en ter wereld in-gedreven; en zijne biecht is inderdaad waarfchuwend tegen hooge aanmatigingen en de zucht naar onafhankelijkheid.

Schoon dit werk zoo welgefchreven en welvertaald zij als *de onzigtbare Kerk* van dezen zelfden Schrijver, en deze betuige, dat het denkbeeld, waarop het genoemde werk gegrond was, in deze brieven nader ontwikkeld en op het wetenfchappelijke leven meer dadelijk toegepast zij — zoo kunnen wij toch niet nalaten te verklaren, dat wij er het thema op den titel minder in wedervonden, dan in dat andere werk. Het is alles waar en fchoon, wat de reiziger fchrijft, belijdt, aanmerkt; het heeft wel betrekking op de inwendige gefteldheid van den mensch, gelijk zij is en gelijk zij behoorde te zijn; evenwel, dit had grootendeels even zoo goed te huis kunnen gefchreven zijn, terwijl toch ook veel beftaat in langgerekte redenen, die eigenlijk met de reis uit het hart in het hart niets te doen hebben. Ten laatfte loopt de zaak toch uit op een huwelijk; en wij weten niet, of wij eenen mensch, eindelijk zijne rust vindende toch ook door middel van gunftige uitwendige omftandigheden, wel zoo geheel in zijn hart teruggereisd mogen noemen, dat zijn vrede nu daarin, onafhankelijk van alles, gevestigd zij. Ons komt ten minfte voor, dat die uitwendige omftandigheden altijd een groot deel aan zoodanige rust kunnen hebben; zoodat men haar gunftig uitwerkfel op de ftemming wel met gene kan verwisfelen. Het is ons bij de lezing voorgekomen,

men, dat de Schrijver een te dik boek geschreven hebbe over eene zaak, die onmogelijk een dik boek vullen kan, en die eigenlijk geheel vervat is in de belijdenis van den vader, die eer hoofdpersoon had behooren te zijn dan de zoon. Ook is er, naar ons gevoel, te weinig handeling in een werk, dat, schoon geen gewone román zullende zijn, echter de verdichting tot voertuig der voor te stellene waarheid bezigt.

Suzette Cesarine d'Arly. Eene zonderlinge en in hare soort eenige Briefwisseling, toevallig ontdekt, en, op vergunning, uitgegeven door E. F. LANTIER. *Uit het Fransch. II Deelen. Te Leeuwarden, bij* Steenbergen van Goor. *In gr. 8vo. Te zamen 691 Bl. f 6-12-:*

In de voorrede, die met eene aanwijzing begint van de twijfelzucht, eigen aan de ellendige wijsgeerte der achttiende eeuw, krijgen wij berigt van het geslacht, waaruit *Suzette* afstamt, van de gelegenheid, bij welke de Schrijver deze brieven in handen, en van de vergunning, die hij kreeg ter uitgave van dezelve, onder voorwaarde nogtans, om den bloedverwant, van wien de Heer *du P****, bezitter, deze briefwisseling ontvangen had, niet te noemen. Die bloedverwant is dan de persoon, die in het werk onder den verdichten naam van *Lisieux* voorkomt. De Schrijver begeert, dat men deze voorrede vooral leze. Wij raden dit ook aan, en verzekeren den eenvoudigen lezer, dat hij, aangaande waarheid of verdichting van deze briefwisseling, niet wijzer heen zal gaan, dan hij gekomen is.

Het zij echter hiermede zoo het wil, deze *Suzette Cesarine* is een alleraardigst, naïf, in het Italiaansch en Latijn bedreven, en in deze talen dichters lezend, maar toch geheel aanspraakeloos meisje, welks karakter wij in deze briefwisseling met vermaak gadeslaan. Deze, namelijk, houdt zij met haren Italiaanschen taalmeester voornamelijk. Afkomstig uit een oud adelijk geslacht, maar hetgeen gedaald is, woont zij met hare moeder op eene kleine landhoeve aan het meer Montmorenci, en schrijft van daar hare brieven, welke nu hier- dan daar-over loopen, veel over zaken, welke verstand en hart raken, maar alles kort, natuurlijk, zonder de minste pe-

pedanterie, en als in het voorbijgaan. — *Suzettes* vertrouweling, de Italiaansche taalmeester, heeft het zwak van ligt wat te veel te eten, en zijne wederhelft om in de loterij te spelen. Beiden schrijven aan *Suzette*, en verzoeken haar, den anderen over de fout, waaraan hij schuldig is, te onderhouden. Zij belooft aan Mevrouw *Tommasini*, haren man duchtig te zullen beknorren, vermaant haar, hem *verder* voor te gaan in huishoudelijkheid, en eindigt met een geval te verhalen van een huisgezin, waarin *de man* het zwak had om te veel in de loterij te wagen, en de vrouw spel en opschik onmatig beminde, waardoor zij dan hunne fortuin verloren. „ De man verweet aan zijne vrouw hare neiging voor het „ spel; deze, wederom, bekeef haren echtgenoot wegens „ zijn verderfelijk zwak voor de loterij: de vrouw, die op „ het laatst wijzer en voorzigtiger werd, verbeterde zich „ het eerst, en de, door haar voorbeeld getroffen, man volg„ de haar loffelijk na." Zoo eindigt het *moreel* gedeelte van dezen epistel, en de geheele, dus wijsselijk ingerigte, vermaning is in eenige regelen begonnen en afgeloopen. Dit is wel eene *episode;* maar wij haalden haar aan, om meteen een staaltje te geven van *Suzettes* geest en toon.

De ridder *Lisieux*, een zeer beschaafd en edel man, ook vriend van den taalmeester *Tommasini*, is, door hare brieven aan dezen, op haar oplettend geworden, en vindt haar belangrijk. Maar *Tommasini* maakt hem wijs, dat zij aan het meer van Geneve woont. Daar wil hij heen; maar nu gaat *Suzette quasi* op reis door Zwitserland, en houdt, als van daar, door *Tommasini*, den ontvanger der wederzijdsche brieven, correspondentie ook met *Lisieux*, verhaalt hem telkens, waar zij is, en geeft beschrijvingen, die zij geven kon, als hebbende met haren vader Zwitserland doorreisd. — Ook de heer *Lisieux* was, door zijne reizen in Zwitserland, zeer berekend, deze vinding goed uit te voeren. — *Lisieux* ziet nu veel jufvrouw *d'Arly*, wier eenheid met *Suzette* hem in het geheel niet in den zin komt; en men kan berekenen, dat deze misleiding het onderhoudende des werks zeer moet bevorderen. — Een heer, *Belfont*, „ een veertigjarig rentenier, „ een man van een zeer braaf, zacht karakter, van een goed „ oordeel, en wiens verdiensten nog daarenboven gepaard „ gaan met een jaarlijksch inkomen van 60,000 livres," heeft zich als vrijer voor Mej. *d'Arly* opgedaan; zij echter heeft geenen zin aan hem. Om dan zijne zinnen te verzetten, gaat

hij

hij naar *Italië*, en krijgt van *Cesarine* verlof, aan haar te mogen schrijven, mits over nieuwe voorwerpen, die hij op reis zou zien. De brieven, dan, van *Belfont* behelzen veel belangrijks over Rome; terwijl alle overvloed hebben aan geschied- en aardrijkskundige en plaatselijke mededeelingen, anekdotes, scherts, nu en dan eene vertaling van een' brok uit dezen of genen dichter, ook wel vermelding van persoonlijke aangelegenheden in de familie. — De ridder wordt ten laatste, na Mej. *d'Arly* al van tijd tot tijd belangrijker te hebben gevonden, de misleiding gewaar, in welke men hem houdt, en dat *Suzette* en *Cesarine* één persoon uitmaken. Tot straf moet *Tommasini* nu ook nog wat zwijgen, en de ridder speelt nu zijne rol wederkeerig bij *Cesarine*, tot dat ten laatste beide een paar worden. — Waar men dit werk ook opensla, men wordt telkens onderhouden; en wij kunnen het dus veilig aanprijzen tot eene vervrolijkende lectuur in oogenblikken, waarin men onderhoud van noode heeft, zonder den geest te kunnen of te willen inspannen tot ernstige oefening. — Het besluit vermeldt het uiteinde van *Lisieux* in het leger van *Condé*, en dat van *Cesarine*, in 1802.

De Karavansera, of Verzameling van Oostersche Verhalen. Naar een Perzisch Handschrift vertolkt, door A. DE SARRAZIN. *Uit het Fransch. Te Groningen*, bij W. Zuidema. 1820. *In gr. 8vo.* 312 *Bl. f* 2-10-:

Voorzeker zijn deze verhalen reeds te bekend, dan dat wij een breed verslag van dezelve zouden noodig oordeelen. Een derzelve herinneren wij ons reeds vóór jaren in een' onzer vaderlandsche almanakken te hebben gevonden. Trouwens; dit erkennen uitgever en vertaler ook; zij zeggen, dat deze en gene onzer inlandsche journalen een en ander verhaal uit deze verzameling in hunne mengelingen hebben opgenomen. Zij meenden dus eerst dezelve weg te laten; maar geven gronden op, waarom zij van dit denkbeeld terugkwamen. — Hoe dit zij: wij kunnen niet wel goedkeuren, dat men het publiek zijn geld late betalen voor zaken, die het reeds heeft. Voorts zijn deze verhalen welgesteld, in goeden stijl overgebragt, en van zedelijken, dus behartigenswaardigen inhoud. — Het eerste schetst de zaligheid van den middelstand, en

en heet: *Abdelazi, of de ontwaakte slaper.* — *Amestan en Melsdin* leert ons, dat de ondervindingen van vroegere jaren onzes levens ons niet wijzer doen handelen; *de tooverbril*, dat de beste bril hem niets dient, die slechts door zijne hartstogten ziet, en dat hij, die de oogen der rede bezigt, geenen bril noodig heeft; *de twee vrienden*, het nadeel van spitsvindigheden in den godsdienst; *Asmolan*, dat het waar geluk met de deugd in den mensch is; *de planeet van den geleerden Zeb*, dat de bewoners der wereld door geene menschelijke wijsheid doeltreffender hadden kunnen ingerigt worden, dan zij zijn. *Amedan en Zeïla* stelt aan de vrouwen het gevaarlijke van het bezit eens schitterenden echtgenoots voor. *De kalif Almanzor* leert, hoe men de menschen moet beoordeelen; *de drie gordels*, de waarde van zedigheid bij een meisje; *de gelaatkundigen*, het ondoelmatige, dat eene te zekere kennis der menschelijke harten zou verzellen. *De belegering van Amazia* schetst eenen strijd, waarin de vijanden elkander door deugd en edelmoedigheid overwinnen; en *het noodzakelijke en het overtollige*, dat de mensch, hoe veel hij bezitte, altijd nog naar „het noodzakelijke" verlangt.

De twee Vrienden. Naar het Hoogduitsch van A. LAFONTAINE. *II Deelen. Te Breda, bij* W. van Bergen en Comp. 1820. *In gr. 8vo. Te zamen* 480 *Bl. f* 4-16-:

De Recensent van dit werk (een *werk* mag het wel heeten) belijdt gaarne geen vriend te zijn der Romanlectuur. Desniettegenstaande heeft hij van LAFONTAINE, in dit vak, het meeste gelezen, en — hij betuigt het op zijne eere — deze twee deelen las en herlas hij met zeer veel vermaak, en zegt er van, dat dit boek *gelezen* moet worden, dit houdende voor de beste lofspraak op hetzelve. In waarheid, niet genoeg zal men, ook na eene hervatte lezing, des Schrijvers vruchtbare genie bewonderen kunnen. De Recensent heeft zich moeite gegeven, om den draad van dit verhaal vast te houden, en deszelfs kunstig zamenweefsel den Lezeren van dit Tijdschrift te doen kennen. Intusschen houdt hij de geheele schets, na rijp beraad, terug, dewijl dezelve te groote plaats zoude innemen, indien zij eenigzins voldoende mogt geacht worden ter beoordeeling van den inhoud. Hij hoopt, met zijne eenvoudige aanprijzing dezes onderhoudenden, dikwijls

zeer treffenden Romans, de nieuwsgierigheid naar denzelven opgewekt te hebben, die zich zeker niemand beklagen zal. Schoon het waar zij, dat men meermalen zal moeten zeggen: „zoo gaat het in de wereld — niet," dit zal LAFONTAINE's Lezeren niet meer hinderen, en volgaarne zal de onpartijdige erkennen, dat op dit toevoegsel aan de menigte van deze soort niet toepasselijk is, hetgene men wel eens te regt gezegd heeft van de Romans: „derzelver grootste verdienste en nuttigheid bestaat daarin, dat ze — vergeten worden."

De overbrenging van dit voortbrengsel van des Duitschers waarlijk rijk vernuft in onze taal zal, vertrouwen wij, den Uitgeveren niet berouwen, die, door onnoodigen opschik, het werk niet kostbaar gemaakt hebben, dat nu in te meer handen komen kan, die naar deze spijssoort gretig tasten, en die zich hier geen ongezond voedsel vinden opgedischt. Men zal zich echter bedriegen, zoo men hier een ligt kostje; eene spoedig genomene versnapering waant te vinden. Neen — voor alle magen is de dikwijls hartige spijs waarlijk niet, die anders ook gaarne bij LAFONTAINE ter maaltijd gaan.

Den Vertaler (zoo Recensent wèl heeft, een man, die zeer goed oorspronkelijk werk kan leveren tot Nut van 't Algemeen) is zijn arbeid welgelukt. Zeer hindert ons, hoezeer het mode wordt, dat gestadig herinneren van iemand aan iets, voor iets aan iemand herinneren. Ergens leest men: „*het gesprek staakte*;" doch — het zijn voorts kleinigheden, die hier en daar ontsieren. Nog eens dan, die lezen kan, en gaarne Romans leest, leze dezen, en hij zal Schrijver en Vertaler danken, zoo als geschiedt bij dezen. Punctum.

Vertellingen en Verdichtselen, uit het gebied van het wonderbaarlijke en bovennatuurlijke. Uit het Hoogduitsch van T. H. FRIEDRICH. *Te Amsterdam, bij* de Wed. G. A. Diederichs en Zoon. *In gr. 8vo.* 151 *Bl. f* 1-10-:

Vier welgemeende, niet onaardige dingjes, in elk van welke eene zedelijke bedoeling doorstraalt. DE PIRAMIDEN VAN MEMFIS, *een Oostersch Verhaal.* — DE STOMME SPANJAARD, OF DE GRUWELEN DER INKWISITIE; *een Tafereel der Godsdienstvervolging in de zeventiende Eeuw.* — HOUD OP, KAMERAAD! *eene Spookgeschiedenis.* — LEANDER'S GEZIGT. — De twee-

de en de laatste zijn voornamelijk tegen geloofsdwang gerigt. In een verlegen uurtje kan men deze stukjes zoo eens gebruiken. Maar de uitgevers hebben er eenen wat te hoogen dunk van; (niet onnatuurlijk: *laudat venales, qui vult conducere merces.*) „Het is te bevreemden, — zeggen zij — dat een man, in eene geheel andere *genre*" (de uitgevers kunnen het met de Hollandsche taal niet doen) „van schrijven beroemd, ook in deze zoo bijzonder uitmunt, en ons, door den bloemrijken en zwellenden stijl, in deze vertellingen heerschende, onwillekeurig aan derzelver lezing geboeid houdt." — Bij ons, die andere stijlen kennen, en ook noodig hebben om geboeid te worden, was dit niet zoo; wij vonden dien, waarin deze vertellingjes gesteld zijn, tamelijk winderig en krachteloos. En tot narigt voor den vertaler (die wel eerst wat beter de taal, uit welke hij overbrengt, mag leeren kennen) diene, dat, in het, uit SCHILLER ontleende, motto, bl. 34, de woorden in het origineel: *der Mensch in seinem Wahn*, niet beteekenen: *een waanzinnig mensch*; maar: *een mensch, door den zwijmelgeest zijns waans, zijner meening, gedreven* — dat nog al eenigzins verschilt. Ook had de heer vertaler kunnen weten, dat er waanzinnigen zijn, die niets minder zijn dan verschrikkelijk, dus allerminst „het verschrikkelijkste van allen." Maar dit laatste geldt wel degelijk van hem, die zijnen waan, zijne (ongegronde) meening, met geweld doorzet en volgt. — Het laatste stukje heeft, ten aanzien der vinding, de meeste waarde.

BRIEF AAN DEN REDACTEUR DER VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN, RAKENDE HET IETS OVER DE LANDHUISHOUDKUNDIGE LESSEN ENZ. VAN DEN HOOGLEERAAR UILKENS, IN DEN RECENSENT, OOK DER RECENSENTEN, NO. V.

Ik heb, mijn Vriend! het *Iets over de Landhuishoudkundige Lessen* enz. van den Hoogleeraar UILKENS gelezen. Gij vraagt, of alles, wat daarin gezegd wordt, maar zoo onbeantwoord moet blijven? Gij bedoelt zeker alles, wat daarin gelezen wordt over de aanmerkingen, die ik gewaagd heb, op het *Landhuishoudkundig Handboek* van gemelden Hoogleeraar te maken. Het overige toch gaat mij niet aan. Grooten lust heb ik er, om

om de waarheid te zeggen, niet in; maar ik gevoel, dat ik het *en* den Schrijver, *en* uw Maandwerk *en* mij-zelven verschuldigd ben, te meer, daar er werkelijk twee leelijke misstellingen zijn ingeslopen, waarvan ik evenwel, mits dezen, de vrijheid neme, er éénе op den hals van uwen Zetter of Corrector te schuiven. Gij hebt, namelijk, bl. 156, reg. 1, laten drukken, *ajuin*; dit moet wezen, *aluin*. Het is mogelijk, dat de schuld bij mij ligt, (*) en ik de bedoelde letter, in plaats van naar boven, naar beneden heb omgehaald. Evenwel, ik heb op zoo veel te antwoorden, dat Gij dit op uwe rekening nemen moest, en zetten het onder de drukfouten, waar elk deskundig lezer het reeds onder gezet zal hebben.

De andere vergissing is maller. Bl. 155, reg. 4 v. o., staat: *de verwantschap tusschen loogzout en* alkali *ontkent*. Ongelukkig staat hiervan geen woord in de aangehaalde § 40; maar wel, loogzout en *wijngeest*. Waarschijnlijk heb ik geschreven (eilieve! zie dat eens na) *al*KOHOL (**); een woord, mij meer eigen, dan wijngeest. Want, schoon ik geen vriend van vreemde woorden ben, verschillen *spiritus vini* (wijngeest) en *alkohol* te veel, om beide denzelfden naam te geven. Deze vergissing, waarvoor ik den lezer, en inzonderheid den Heere UILKENS, verschooning vraag, ware intusschen niet ontstaan, indien hij-zelf zich niet vergist had, zoo als hij, *Rec. ook der Rec.* bl. 198, te kennen geeft, zeggende: „*ook is het beter, in de aanmerking op* § 40, *te lezen, voor loogzout, potasch; omdat bijtend loogzout in wijngeest opgelost wordt.* De eene vergissing, zoude ik zeggen, is de andere waard. Het is evenwel jammer, dat onze Schrijver de zijne zoo ongelukkig hersteld heeft. Wat toch verstaat hij hier door potasch? Ruwe, die gemeenlijk zoo genoemd wordt? Maar die is zelfs in alkohol gedeeltelijk oplosbaar; het zal dan *gezuiverde* moeten wezen. Welk bijtend loogzout meent hij vervolgens? Ammonia vereenigt zich met alkohol niet, dan onder zekere omstandigheden; levende of *bijtende* kalk in 't geheel niet. Eindelijk, welken wijngeest moet men nemen, zal de proef gelukken?

De Schrijver zal dit misschien voor vitlust houden, waaraan hij een groot gedeelte mijner aanmerkingen toeschrijft.

Ik

(*) Zoo is het inderdaad. *Redacteur.*

(**) Hier ligt de schuld bij den Corrector. *Redacteur.*

Ik meen echter altijd gehoord te hebben, dat, als men minkundigen iets door een voorbeeld wil ophelderen, men, bij voorkeur, zoodanig een neemt, hetwelk duidelijk is en geene onzekerheid overlaat. Laat nu iemand eens ruwe potasch en matig sterken wijngeest mengen; zal hij dan geene werking bespeuren? — Ik gevoel het, deze en dergelijke onnaauwkeurigheden zijn onvermijdelijk bij de manier van behandeling, welke in het eerste gedeelte van dit Handboek gevolgd is. Wanneer men menschen, die daar zoo zeer hun werk niet van maken, een algemeen overzigt van deze of gene wetenschap wil geven, vreest men altijd uit de diepte te scheppen, omdat dit doorgaans voor hen niet klaar genoeg is. Ook hierom had ik, onder anderen, de Natuur- en Scheikunde liever achtergelaten gewenscht. Dat de Studenten in de Godgeleerdheid veelal noch Natuur- noch Scheikunde houden, is waar; dat de kennis der Natuur den Godgeleerden allernuttigst is, niet minder. Maar volgt hier nu uit, dat men hun die kennis als in 't voorbijgaan moet bijbrengen, terwijl men bestendig met het eene oog op een bepaald punt staart, waar men heen moet, en dus noodwendig veel voorbijziet? Ik geloof, dat eene Natuur-scheikundige Landhuishoudkunde dienstig kan zijn, om de aanbiddelijke volmaaktheden der Godheid te leeren bewonderen, zoo als UILKENS zegt (*Rec.* bl. 192); maar is zij daartoe maar van verre *noodig?* Heeft men niet leesboeken bij dozijnen, waaruit de Theologant hier putten kan? En moet men, om dergelijke bijoorzaken, de grondigheid van het onderwijs opgeven? Dit ondertusschen is hier het geval, vooral wanneer men, met onzen Schrijver, begrijpt, dat de *algemeene* Scheikunde kwalijk voegen zou tot voorbereiding van eene bepaalde aanverwante wetenschap. De algemeene Scheikunde voegt overal, waar Scheikunde voegt, juist omdat zij *algemeen* is, en de gronden legt, waarop het geheele gebouw rust. Daarop dus, en niet op afzonderlijke brokken van dezelve, rust de Landhuishoudkunde gedeeltelijk. Ik zeg, met opzet, gedeeltelijk: want, daar de Landman ook *huishouder* en *koopman* is, staat hij in velerlei betrekkingen met menschen, is hij een deelgenoot der burgerlijke maatschappij, komt hij in allerlei omstandigheden, waarin al de natuurkundige wetenschappen met elkander hem geen oordje waard zijn, waarin daarentegen menschkundige, of geschiedkundige, of staatkundige, of regtsgeleerde kennis hem voortreffelijk

zou-

zouden te ſtade komen. De Hemel beware ons echter voor eene landbouwkundige menschkunde, geſchiedkunde, regtsgeleerdheid, enz.! HERMBSTÄDT ſchreef *zeven* deelen over *Agricultuurchemie*; STUMPF vult 33 bladzijden met *oeconomiſche* werkjes, *alleen* door Predikanten geſchreven, en tot 1790 uitgekomen. (*Rec.* bl. 193, en 183 n.) Waar wil dat heen? En als men nu eens bedenkt, dat geen beroep, geen ambacht verſchoond wordt; dat bakker en zadelmaker, en welhaast kleer- en ſchoenmaker, lesſen gaan hooren over de wetenſchappelijke gronden van hunne kunst; dat alles, wat men weet, of meent te weten, van de manier, waarop deze wereld gebouwd is, af, tot de kunst, om den neus te ſnuiten, toe, *geleerd*, en vooral *met letters* geleerd, in dikke boeken *gedrukt* moet worden; ik zeg nog eens, waar zal dat heen? De kikvorſchen hebben de Abderiten uit hun land gedrongen; de boeken zullen ons uit de wereld dringen, en, maak er ſtaat op, de Boekverkoopers het eerst.

Ik reken het dus een geluk, dat ons publiek *veel te klein is, om alles te kunnen ſnipperen.* Onze Schrijver zegt, (*Rec.* bl. 193) dat wij daardoor genoodzaakt zijn, alles meer zamen te vatten, en geeft dit mede als eene der redenen op, waarom hij de voorbereidende wetenſchappen in zijn plan begrepen heeft. Ik zou dit laten gelden, indien dit werk tot een leesboek voor den beſchaafden Landman beſtemd ware, en niet, zoo als nu, tot een handboek voor het *Akademisch* onderwijs. Dit moet grondig wezen; en wie kan op 80 bladzijden meer dan eene flaauwe ſchets van Natuur- en Scheikunde geven? Ik kan mij dan ook niet begrijpen, hoe men heeft kunnen vinden, dat de Schrijver hier te uitvoerig geweest is; hetgene hij een weinig lager te kennen geeft. Ook ben ik mij niet bewust, het boek te lang voor een' *curſus* genoemd te hebben. Deze en meer andere aanmerkingen kan ik mij dus niet aantrekken (*).

Mij geldt, wat bl. 195 gezegd wordt ter verdediging van § 11. Het *plaatſelijke* heb ik niet verlangd, maar juist dat

„ *be-*

(*) Als Nederlander trek ik mij echter de gedurige terugwijzing op onze Duitſche naburen aan, als het *non plus ultra* in alles, hier b. v. in het maken van Handboeken van 1080 bladzijden en meer. Wie zal zich laten wijsmaken, dat die zware boekdeelen geſchikt zijn, om den Student een beknopt overzigt der wetenſchap te geven, en den Hoogleeraar tot eenen leiddraad, bij zijne lesſen, te dienen? Naauwelijks zal deze zoo veel tijd hebben, om, met andere woorden, nog eens te zeggen, wat reeds in zijn handboek ſtaat.

„ *beknopt overzigt der Natuurlijke Geschiedenis van ons Vaderland*," hetwelk de Schrijver nu voor zijne lessen gespaard heeft. Dat „ *natuur- en scheikundige waarheden dezelfde zijn in Groenland en in Peru*," de grond daarentegen, de lucht, het water, de planten, de dieren er verschillen, is mij niet onbekend gebleven; maar ik had ook alleen eene beknopte Natuurlijke Historie van ons Vaderland verlangd, en, binnen deszelfs grenzen, zullen koeijen toch wel koeijen wezen, en tarwe veel hebben van tarwe, klaver van klaver, en eene Brabandsche paardenvlieg niet zoo veel verschillen van eene Vriesche. Wat meer is, schoon de natuur- en scheikundige waarheden overal dezelfde mogen wezen, zijn zij echter, uit een landbouwkundig oogpunt beschouwd, onmogelijk overal van dezelfde beteekenis, van hetzelfde belang; en dus zoude men, zich gelijk willende blijven, het bijna in alles bij algemeene aanwijzingen moeten laten berusten.

Ik ga verder. — „ *Waarom*, vraagt de Schrijver, bl. 196, *mag ik de bestanddeelen van het water niet volgens* LAVOISIER *opgeven?*" Omdat het even gemakkelijk was, daarin latere en naauwkeuriger bepalingen te volgen. Maar de Schrijver zal dit van te gering belang gekeurd hebben; daar hij (*Rec.* bl. 197) beweert, dat de behandeling der Natuur- en Scheikunde, toegepast op plantenbouw en veeteelt, zich juist niet door de *naauwkeurigste*, *scherpste* en *nieuwste* bepalingen behoeft aan te bevelen. Ik beken, dat het voor den Landman vrij onverschillig is, of men LAVOISIER, of THENARD en GAY-LUSSAC in de bestanddeelen van het water volgt; of de dampkringslucht bestaat uit 74 of uit 78 honderdste deelen stikstoflucht. Maar voor den aanstaanden Geleerde, en als zoodanig beschouw ik den Student, is zelfs dit niet geheel onverschillig, vooral thans niet, nu men, op het voetspoor van RICHTER, BERZELIUS, DALTON en anderen, zoo veel gewigts hecht aan dergelijke bepalingen, en met reden. Daarenboven, waar leidt dat heen? De scheikunde van den Schrijver leert het ons. Men telt onder de aarden ligchamen, die reeds door BERTHOLLET als alkaliën zijn gekenschetst, en kent daardoor eigenschappen aan dezelven toe, welke zij niet hebben. Men beschouwt dezelven als enkelvoudige ligchamen, dewijl het zoo zeker bewezen is, dat in de meesten metalen zitten (*), als in het wa-

(*) Ja! *zitten*; zeker niet op stoelen of banken, maar zoo als er voedsel in

water ontvlambare lucht. Men geeft het zoutzuur eene onbekende grondlage, schoon alles ons overtuigt, dat die grondlage waterstof is. Men denkt niet aan de waterstofzuren, wier kennis, ook als zuren, in den landbouw van geen gering belang is. Men zegt, dat de *aluinaarde met zwavelzuur aluin* MAAKT, terwijl het eigenaardige van den aluin juist in de alkaliën gelegen is. Het is waar, de Schrijver verdedigt dit laatste gezegde met, *Rec.* bl. 197, te verklaren, dat hij deze verbinding alleen had opgegeven, om te doen weten, waarom de kleiaarde ook aluinaarde genoemd wordt. Doch daartoe ware het voldoende geweest, te zeggen, dat zij een bestanddeel is van den aluin, zoo als er een weinig hooger gezegd was, dat zij, als bestanddeel der klei, ook kleiaarde heet.

Wat nu de ontbinding der kleefstof bij de zoogenaamde broodgisting betreft, welke ik mij vermeten heb te ontkennen, THENARD leert (*El. d. Chim. III.* 340. *ed.* 2.) zeer duidelijk, dat „ bij dezelve, de kleefstof zich als dunne vliesjes uitspant, en dat het rijzen van het meel geene plaats kan hebben zonder kleefstof en derzelver mechanische uitzetting. — Dit vooronderstelt het aanwezen van dezelve, gedurende en na de gisting. Zelfs wanneer deze te ver gaat, zoodat er zich te veel azijnzuur ontwikkelt, en de kleefstof dus opgelost (*) wordt, slaat het deeg neêr, en wordt het brood zwaar. Dat men geene kleefstof uit brood trekt, bewijst hier niets. Ook uit het ongerezen meel, wanneer dit slechts goed gekneed is, laat zij zich moeijelijk, en somtijds zelfs geheel niet, afscheiden. Hoe veel te minder uit het brood, waarin zij zoo fijn verdeeld en in zulk eene geringe hoeveelheid aanwezig is!

Den Schrijver zal dit denkbeeld misschien even *bijster zeldzaam* voorkomen, als dat van het onveranderd opnemen van eiwit en gelei. Hij noemt het, *Rec.* bl. 198, eene *vreemde physiologie*, dat deze stoffen zoo onveranderd in de massa onzer vochten worden opgenomen. Maar het is dan toch wonderlijk, dat de natuur ons zulke dingen tot voedsel geeft, wel-

in het brood, goud in den erts *zit*. Men zegt wel *vlug* loogzout, *milde* kalk; welke laatste uitdrukking althans ruim zoo kwalijk gekozen is, als mijn *zitten*.

(*) Niet *ontbonden*; deze uitdrukking kan, in de Scheikunde, alleen van eene *scheiding in bestanddeelen* gebruikt worden.

welke reeds veel overeenkomst met de ſtof hebben, waaruit ons ligchaam beſtaat. De melk levert vele phosphorzure zouten, die het zuigend dier tot de beenvorming ook zoo zeer behoeft (*Ann. d. Chim.* LXXXIX. 44.); bij bloedverlies is melk, welke zoo veel met onze vochten overeenkomt, een voortreffelijk middel, waardoor het bloed veel ſpoediger, dan door ander voedſel, herſteld wordt. Waartoe ook zoude de natuur het eiwit, hetwelk oplosbaar is in onze vochten, eerst veranderen, om er daarna wederom eiwit van te maken? Ik ontken niet, dat er, bij de voeding, veranderingen, zamenſtellingen en ontbindingen *kunnen* plaats hebben; maar ik ontken, dat zij *altijd* plaats *moeten* hebben. Ik ontken, dat iets, hetwelk reeds *gelijk is* aan ons ligchaam, noodig heeft, daaraan *gelijk gemaakt* te worden. Dit zoude met de eenvoudigheid, welke de Natuur in alles volgt, ſtrijden. — Ook begrijp ik niet, wat de Schrijver met zijn verhaal bedoelt, dat de landlieden, toen zij, na de veeziekte, meer kalveren hielden, dan zij *voeden* konden, dezelve met ijzerwater op de been hielden. Wat zal dit nu? Bewijzen, dat zij tot voedſel iets behoefden, hetwelk meer gelijk aan hunne natuur was? Misſchien heeft mijne *vreemde* phyſiologie mij wat traag van aannemen gemaakt. De Schrijver kan zich daarmede niet vereenigen. Het is mij wel. Ik heb het vragenderwijze en als twijfelend voorgeſteld. Mij dunkt evenwel, dat die vreemde phyſiologie mij niet onbevoegd maakt, om mijne meening te zeggen, ten zij het in het Rijk der Wetenſchappen zwijgen oplegt, wanneer men van dezen en genen verſchilt. Mij dunkt tevens, dat een Schrijver, die *ſervilia ingenua* (*Rec.* bl. 194) ſchrijft; die, eene onnaauwkeurigheid willende herſtellen, in eene andere vervalt (ald. bl. 198); die eiwit en gelei van de lijst der *dierlijke* beſtanddeelen uitſchrapt (ald. bl. 199); die, na alles, wat daarover door de eerſte Scheikundigen, als het reſultaat van de naauwkeurigſte proefnemingen, is voorgedragen, van de aarden en alkaliën zeggen kan: *zij worden voor metaaloxydes* GEHOUDEN, en dat, wanneer hij een ander op de vingers ſlaat, — eerst moest bedenken:

„*Quae culpare ſoles, ea tu ne feceris ipſe:*
Turpe est doctori, cum culpa redarguit ipſum."

Ziedaar, mijn Vriend! wat ik tot mijne verdediging al zoo zou kunnen aanvoeren. Vindt Gij 't noodig, dit ter kennisſe van het publiek te brengen, het is mij wel; zoo niet, des te beter. Ik blijve intusſchen,

Q. N.

Boekbeſch. No VIII. bl. 335. reg. 17. ſtaat *anamnestica*, lees *anamnestica*.
——— ——— bl. 359. reg. 2. ſtaat *welke*, lees *wekke*.
Mengelw. No. VII. bl. 371. reg. 14. moet zijn: De Dochter des beroemden Geſchiedſchrijvers DE THOU, wier Broeder de Kardinaal RICHELIEU liet onthoofden.
——— No. IX. bl. 438. reg. 10. v. o. ſtaat *hetgene*, lees *welken*.

BOEKBESCHOUWING.

Leerredenen van MATTHIJS SIEGENBEEK. *IIde Deel. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1820. *In gr. 8vo. XXII en 304 Bl. f* 3-:-:

Iedere bekwame prediker heeft zijn' eigen trant, zijn' eigen stijl en geest. SIEGENBEEK heeft de zijnen, die welligt, meer dan die van anderen, uit zijnen stand, als eigenlijk aan de letterkunde, aan de Hollandsche welsprekendheid gewijd, uit zijne omstandigheden, als naauw verbonden met en omringd door leden van een ander kerkgenootschap dan het zijne, en uit zijn bedaard en zacht karakter vallen te verklaren. Sommigen hebben wel eens over te weinig verheffing, afwisseling en ongemeenheid in een of ander geklaagd. Doch het algemeen gevoelen, dat aan duidelijkheid, eenvoudigheid en ernst met grond groote waarde hecht, spreekt deze klagers tegen.

De eerste leerrede in dezen bundel, over Ps. CXXII: 9, geeft inzonderheid aanleiding, om over vaderlandsche geschiedenis, in eenen deftigen stijl, breed uit te weiden, en tevens blijken van de liefderijkste verdraagzaamheid te geven. De prediker heeft daarbij echter den bijbel geenszins uit het oog verloren. En, zoo wij op het stuk bedenkingen wilden maken, zouden het deze zijn: Of niet al te veel aan de hervorming wordt toegekend, wanneer b. v. *de erkentenis en handhaving van het onvervreemdbaar regt der menschheid, om God naar de inspraak van zijn geweten te dienen*, als een algemeen beginsel, ja als het eerste hoofdbeginsel van dezelve wordt genoemd. Men bouwde toch, zoo het schijnt, dikwijls meer elk op het begrip, dat hij de waarheid, en dus ook het regt op zijne zijde had, en was veelal niet langer of verder verdraagzaam, dan nood en staatkunde dit eischten, ja schikte zich, inzonderheid ook hier te lande, meer naar de begrippen der politieken, dan naar die der kerke-

lijken, wanneer men vrijheid van godsdienst gaf. — Verder, of de heer SIEGENBEEK niet al te toegevend, of eigenlijk beleeid is, daar hij, de groote hervormers opnoemende, CALVIJN vóór ZWINGLIUS noemt, (ZWINGLIUS, die te gelijk met LUTHER begon, allen misschien in redelijkheid en liefde te boven ging, en de eigenlijke stichter der bijzonder zoogenoemde hervormde kerk, ook der Nederlandsche, was) en daar hij, elders, zoo maar stellig verzekert, dat de godgeleerde twisten, die deze haatste kerk scheurden, *van wederzijden* met meer hevigheid dan christelijke waarheidsliefde werden gevoerd. Het is toch hierbij niet de vraag, wat men natuurlijk verwachten moet, maar, wat de geschiedenis zegt; niet, wat misschien een enkel mensch deed, maar, hoedanig de geest en toon, de houding en het gedrag der partijen was, niet na, maar vóór de beslissing der geschillen. Dit bedenkende, gelooven wij althans, dat men ze niet zoo maar, zonder eenig *welligt* of dergelijke, over één kam behoort te scheren.

De tweede leerrede, over Ps. XXXVII: 3, werd uitgesproken na de terugkomst van BONAPARTE van het eiland *Elba*, en is gewis eene schoone en treffende redevoering, ten betooge, dat vertrouwen op God en het *doen* van het goede noodwendig moeten zamengaan; wordende dit *doen* hier zoo wel in het algemeen, als in het bijzonder van datgene verklaard, wat tot verwerving van eenige gehoopte en afgebedene zaak verstrekt. Niet dan met matigheid en gepastheid is door den redenaar van voorbeelden uit de ongewijde, vaderlandsche geschiedenis gebruik gemaakt. Ja, gaarne hoorden wij *hier* de godvruchtige taal van vader WILLEM.

De derde leerrede, over Spreuk. VIII: 34 en 35, is nog eens eene gelegenheidsrede, maar wil ons, in dezen bundel vooral, niet regt behagen. Zij is te zeer een allerlei, aan de hervatte catechizatiën, aan de invoering der wet op het hooger onderwijs, aan algemeene stichting gewijd, en hier van eene lange aanhaling uit eene andere, meer dichterlijke vertaling van het boek der wijsheid, elders

ders van verschillende namen van groote mannen uit de ongewijde geschiedenis voorzien. De stille en effene gang der leerrede lijdt hierbij. Ook laat zich, zoo maar in denzelfden deftigen stroom voort, wel veel zeggen van wijsheid, die ware verlichting is, en even zoo wel den wil als het verstand betreft; maar helder wordt het daardoor niet, hoe men twee zoo grootelijks verschillende dingen, als weten en doen, voor een en hetzelfde kan doen doorgaan. In één woord, wij zouden den heere SIEGENBEEK nimmer ontraden hebben, deze preek, bij die gelegenheid, te doen, maar wel, om ze hier te plaatsen. Ook zijn werk wordt toch door de jonge lieden ligt als *model* aangemerkt; en waarlijk, daartoe dient dit stuk niet.

De volgende, over Joan. VIII: 34, is eene schoone en stichtelijke leerrede. Trouwens, de slavernij der zonde is een onderwerp, waarover geen man van 's hoogleeraars bekwaamheid anders dan voortreffelijk kan prediken.

De vijfde, over Joan. VIII: 36, is een vervolg op gene. Het uitlegkundige deel valt daardoor kort, en is niet veel meer dan eene omschrijving. Misschien, echter, ware het niet kwaad geweest, den wezenlijken of schijnbaren sprong, in de hier gebezigde gelijkenis voorkomende (van dienstknechten der zonde, namelijk, tot dienstknechten Gods), niet ongemerkt te laten voorbijgaan. Eene onvolledige verklaring, als volledig voorgesteld, wekt ligt bij den toehoorder wantrouwen en ontevredenheid, of wel eene gewoonte, om in het gesprokene maar blindelings te berusten. Voor het overige vinden wij hier een deftig en welgesteld betoog der geschiktheid van Jezus leer, daden en lotgevallen, voorbeeld en beloften, om ons vrij te maken van de slavernij der zonde, met eene juiste bepaling der vrijheid en eene gepaste opgaaf van hare zegeningen.

De onvolkomenheid onzer kennis in zaken van den godsdienst eene wijze en weldadige verordening van God, is de inhoud der volgende, over II Cor. V: 7. Bij ons, echter, kwam de bedenking op, of deze keus wel vol-

komen gelukkig zij. Het woord *geloof*, toch, heeft in het gemeen gebruik tweederlei beteekenis; die van vermoeden op gronden van waarschijnlijkheid bouwen, en die van stellig aannemen op gezag, hetzij van eenigen persoon, hetzij der innige overtuiging van hart en geweten, (of wel beide te zamen.) PAULUS schijnt ons toe, van het laatste te spreken; SIEGENBEEK maakt veelzins melding van eene gebrekkige, gedeeltelijke en stukswijze kennis. Wij ontkennen echter niet, dat de denkbeelden somtijds ineenvloeijen, en er is in deze leerrede veel waars en stichtelijks gezegd, evenzeer sluitende op den tekst, als op dat andere woord van PAULUS: *wij kennen ten deele*, en *wij zien in een' spiegel* enz., hier mede aangevoerd. Er is daarom geen twijfel aan, of zij zal veel genoegen hebben gegeven, al ware het dan ook, dat deze of gene wat scherper onderscheiding en meerdere schifting, met bepaalder rangschikking der denkbeelden, had verlangd.

Luc. XVI: 19—26, *over den rijken man en Lazarus*, is ons zeer eenvoudig, geleidelijk en vol stichting voorgekomen. Zoo wij eenige aanmerking wilden maken, het zou misschien deze zijn, dat de gemoedsgesteldheid van LAZARUS meer voorondersteld dan bewezen wordt, terwijl echter de voordragt het tegendeel doet denken.

De hoogmoed der leerlingen door Jezus bestraft, volgens Matth. XVIII: 1—4, is de achtste in den bundel. De aard en het belang der nederigheid, ter omhelzing en beleving vooral van het christendom, is daarin schoon en gepast ontwikkeld. Slechts op een enkel gedeelte moeten wij aanmerken. Het komt ons, namelijk, niet voor, dat het verschil in denkwijze bij sommigen, ten aanzien der vergiffenis van zonden en der werking des heiligen geests, juist aan hoogmoed kan toegeschreven worden. Althans dit verwijt mag hen niet treffen, die, door verwerping der grove denkbeelden van plaatsbekleedende geregtigheid en onwederstandelijke genade, gelijk de groote hoop die dikwijls tot zijne schade koestert, misschien slechts schijnen, in dit opzigt, te weinig te gelooven.

Het

Het is van belang, elken leeraar te waarschuwen, dat hij, hier, om welke reden dan ook, toch niet zondige tegen de regtvaardigheid en de liefde. —Voor het overige zien wij in eene gewone leerrede, zonder bijzondere aanleiding, niet gaarne ongewijde voorbeelden bijgebragt, al is het ook van eenen DE RUITER.

Bij het lezen der volgende leerrede, over Hebr. XI: 13, op zichzelve een schoon en stichtelijk vertoog, drong zich de aanmerking bijzonder sterk bij ons op, dat stijl en trant van den hoogleeraar iets zoo vloeijends en gelijkmatigs, in meestal lange volzinnen, bezitten, dat het bijna onmogelijk is, dat daaruit niet eene zekere eentoonigheid bij de voordragt ontsta. Elk heeft voorzeker zijne gave; doch het moet den nederigen man niet onaangenaam zijn, op dit gevaar ten minste van een hinderlijk gebrek opmerkzaam gemaakt te worden.

De tiende of laatste leerrede, over Joan. VII: 46, behelzende *de oorzaken der voorbeeldelooze werking van 's Heilands redenen*, is den hoogleeraar in taal en welsprekendheid volkomen waardig. Met uitstekend genoegen althans lazen wij dit, bij al den overvloed der stof, ja om denzelven welligt, gansch niet gemakkelijk te bewerken stuk. Men verwacht toch ligtelijk zoo veel, en kan toch niet anders dan het bekende hooren, zonder dat er haast tijds genoeg voor den redenaar overschiete, om dit bekende door opheldering, van omstandigheden als anderzins, in volle kracht te doen uitkomen. Te meer lof hebbe de man, die in eene geregelde orde, onder eene gepaste verdeeling, de schoonste voorbeelden bijbrengt, en krachtig betoogt, dat *waarheid*, *heiligheid* en *liefde*, als van eenen, in de plaatse van God en met zijne magt bekleed zijnde, die wonderbare kracht en nadruk voortbragten, welke wij *en* uit de geschiedenis kennen *en* nog dankbaar vereeren, ja te onzer zaligheid mogen aanwenden.

Dus hebben wij deze leerredenen, een tweede deel uitmakende en reeds een' geruimen tijd in het licht zijnde geweest, als met de pen in de hand doorloopen. Een algemeen oordeel behoeven wij hierbij niet te voegen. Eer-

voudige klaarheid van denkbeelden, regt stichtelijke aanwending, en waarachtig christelijke, gematigde en eerbiedige gevoelens voor onzen eenigen Heer en Zaligmaker, kenmerken de stukken overal; en, verrijken zij ook de uitlegkunde even zoo min als die der zeden, zij volgen ten minste de beste gebaande sporen; terwijl de stijl, ja, minder levendig, warm en opwekkelijk is dan die van enkele andere meesters, maar in keurigheid, met klaarheid vereenigd, bezwaarlijk aan iemand toegeeft.

Dat zich dan het doopsgezinde genootschap en de Amsterdamsche gemeente, aan welke zich de prediker, *in eene opzettelijke en lange opdragt*, bijzonder verpligt betoont, in deze schoone vruchten harer christelijke zorg en weldadigheid verheugen! Het is zoo, deze opdragt kan eenigermate vreemd en gezocht schijnen; daar menigte van jonge lieden dezelfde voorregten, hetzij dan geheel of ten deele, bij de genoemde gemeente en hare inrigtingen hebben genoten. Doch wie zal SIEGENBEEK betwisten, zijn eigen dankbaar gevoel voor de plaats zijner geboorte, zijns doops, zijner opleiding tot het leeraarsambt, bij genot van velerlei bijzonderen zegen, openlijk aan den dag te leggen? Wij althans niet. En voorzeker ook de Hartenkenner niet, in zoo verre Hij deze bron maar eenigzins zuiver schouwt.

Afscheidsrede, gehouden te Groot-Ammers, den 30 *Julij* 1820, *door* A. T. BEAUSAR, *Predikant te Ritthem. Te Middelburg, bij* S. van Benthem. 1821. *In gr.* 8*vo. IV en* 39 *Bl. f* :-10-:

Gods genade over Nederland gehuldigd, na zijne hoogst gedenkwaardige en verpligtende beveiliging voor dreigenden Watersnood, in de eerste maand van het jaar 1821. *Leerrede, door* H. J. EYKMANS, *Predikant te Alblasserdam. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. *In gr.* 8*vo. VI en* 40 *Bl. f* :-8-:

Leer-

Leerrede ter viering van zijnen vijfentwintigjarigen Evangeliedienst in onderscheidene Gemeenten, gehouden te Rotterdam, den 18 Febr. 1821, *door* J. P. N. COX, *Predikant te Rotterdam. Te Rotterdam, bij* J. van Baalen. 1821. *In gr. 8vo. 50 Bl. f* :-10-:

Wie den Zoon heeft, heeft het leven; wie den Zoon Gods niet heeft, heeft het leven niet. Bevestigingsrede, door J. DECKER ZIMMERMAN, *Lid van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen; Lid (in der tijd) (?) der Synode en Synodale Commissie bij de Evangelisch Lutherschen, en Predikant, bij hetzelfde Kerkgenootschap, te Utrecht. Te Utrecht, bij* P. Quint. 1821. *In gr. 8vo. IV en 39 Bl. f* :-9-:

Zie hier, Lezer! vier Gelegenheidspreken van onderscheidene soort. Over elk derzelven een woordje.

No. I, prijkende met den ijk van het Provinciaal Kerkbestuur van *Zeeland*, ter gerustftelling zeker van allen, die nog niet voldaan mogten zijn met de verzekering der genen, die het in *Zuidholland* gehoord hebben, dat in deze preek niets gevonden wordt, strijdig met de leer der Hervormde kerk, komt wel wat heel laat; maar voor dat wachten kan Do. BEAUSAR reden gehad hebben, welke wij, gelijk meer, niet begrijpen. Het is zijne eerste proef, die hij het publiek aanbiedt, schoon hij elf jaren reeds predikant was, en eene afscheidsrede voor een ongemakkelijk werk houdt; maar de betrekking tusschen hem en de gemeente van *Groot-Ammers*, en het vertrouwen, dat velen daar nog jaren na dezen de preek lezen zullen, deed hem de uitgaaf wagen. Nu, dat is wel! Hoe groot die betrekking geweest zij, om op den duur zoo teeder te blijven, en hoe groot het getal der *lezenden* daar wel zij, weet de steller van dit berigt niet juist; maar, meenende het ten naastenbij te kennen, dacht

 hij,

hij, met blijdschap, op crediet van Do. BEAUSAR: *Tempora mutantur.* Maar, wanneer de prediker van de waarde zijner afscheidspreek tot vermeerdering van Bijbelsmaak en veredeling des harten gewaagt, en desaangaande het oordeel van anderen boven het zijne stelt, doet hij ons wenschen, dat hij daartoe eene andere proeve had gegeven. Wij hebben deze preek *zonderling* gevonden, en meenen, dat Do. BEAUSAR zijnen toeleg, om zekeren voornamen navolger van vader HINLOPEN'S zegtrant na te doen, te zeer openbaart, dan dat deze onze meening hem zoude kunnen mishagen. Reeds de Levitenzang, die de voorzang is, Psalm CXXXIV, vonden wij zoo bijzonder, dat wij dien betuigen nimmer voor een afscheid aan eene Christelijke gemeente geoordeeld hebben te voegen. De tekst is *Joh.* (maar dat moet, zegt BEAUSAR, in *Jo.* worden veranderd) XIV: 18ª. *Ik zal u geene weezen laten*, en de aanhef der leerrede luidt aldus: „ *Ik zal u geen weezen laten.* Alzoo lezen wij in onze gewone overzetting. Daarom dacht ik in mijne jeugd, toen ik den grondtekst nog niet verstond, dat wij moesten lezen: „Ik zal u in geen wezen laten." ... Dit weinige tot een proefje! Naauwkeurig is Do. BEAUSAR; maar, — ach! dat het *al te* de beste zaak zoo vaak bederft! Het spijt ons, dat een zoo weldenkend en kundig man, die althans niet verdient te *Ritthem* te blijven, niettegenstaande zijne aardigheden, zoo stijf, zoo houtig, zoo...., raar is.

No. II. De Heer EYKMANS, nu predikant te *Maasland*, laat zich hier kennen als een' ijverigen en hoogernstigen boetprediker. Uit eigene beweging hield hij, met zijne vorige gemeente, een' dankstond, en geeft, ten bate harer armen, de zeer spoedig gereed gemaakte leerrede uit. Echter niet alleen tot die gemeente, maar tot het vaderland, ja zelfs tot den Hemel strekt zich zijn oogmerk met deze bladen uit, blijkens 's mans wensch in de Voorrede, die tevens eene lofspraak behelst op de edelmoedigheid van den boekhandelaar BLUSSÉ. — Zoo vurig van geest deze leeraar ons toeschijnt, en zoo vlug

in het maken van eene preek, zoo schielijk moet hij ook kunnen uitspreken; want, waarlijk, eene preek van veertig, zoo compres gedrukte, bladzijden is geen bagatel. Zijne keuze bepaalde zich tot hetgene van Elias verhaald wordt, dat hij zijn aangezigt met zijn' mantel bedekte, nadat Jehova zich aan hem in het suizen eener zachte stilte geopenbaard had (I Kon. XIX: 15). De beschouwing van den toestand des Profeets, die het eerste deel der leerrede uitmaakt, en, buiten noodzake, zeer omslagtig is, leidt, om daarin, ten tweede, een gepast voorbeeld zijnen toehoorderen aan te wijzen, die, ten derde, onderrigt worden, hoe zij hetzelve hebben na te volgen. Elias bedekte zijn gelaat met zijn' mantel, uit eerbied, schaamte en verootmoediging voor Hem, wiens aangezigt hij zich onwaardig achtte te aanschouwen, en wien zelfs zijn adem onaangenaam wezen moest. Zoo vat EYKMANS het berigt; en nu behoeven wij het gebruik, dat hij van hetzelve tot zijn doel maken konde, niet aan te wijzen. Dit is hem wèl gelukt. Met mindere uitvoerigheid ware echter deze preek niet minder gewigtig geweest, in welke men belangrijke opmerkingen zal aantreffen; maar nog meer had ons dezelve behaagd, zoo aan de Couranten, of aan een geschiedverhaal, ware overgelaten gebleven, wat nu, voor een groot deel, in het tweede stuk der leerrede, zeggen wij, niet wèl staat. Alles is aangeschreven, wat gelezen, gezongen, gebeden is; voor de leden van het Dijkcollegie, onder anderen, wordt gebeden, dat zij, bij uitvindingen, die hulp schijnen te beloven, vooral ook vroegere ervaring mogen raadplegen! *Zegen* staat onder den *nazang*, en, in plaats van aanmerkingen, sta hier ook als het laatste woord, waar het ons om te doen zijn moet, en als onze wensch, *zegen!*

No. III. Bij deze groote leerrede zijn de gebeden en gezangen niet gevoegd. De laatste althans hadden wij gaarne aangewezen gezien, vooral het doel der uitgave in het oog houdende, hetwelk toch was, de gevierde plegtigheid in gedachtenis te doen blijven. Na eene ge-

paste voorafspraak, vindt men den tekst, Pred. XII: 13, 14, kort en goed verklaard, die den prediker aanleiding geeft tot de behandeling van drie stukken: 1. wat zedelijke verbetering zij; 2. dat deze de hoofdzaak, het laatste doel van den Godsdienst is; 3. hoe veel er aan de overtuiging hiervan gelegen zij. Bondig, regt overtuigend wordt dit alles beredeneerd en betoogd; maar, of de breedvoerigheid, waarmede dit geschiedt, wel noodig ware, en of de hier gevoerde stijl wel de preekstijl mag heeten, daaraan neemt Recensent de vrijheid van wel zeer te twijfelen. Nu echter de preek kan gelezen worden, wenschen wij, dat zeer velen de woorden van waarheid en gezond verstand, hier te vinden, bedaard overwegen en zich ten nutte maken mogen. Deze gelegenheidspreek kan veel goeds stichten, ook bij hen, die anders niet gaarne preken lezen, of zelfs hooren, indien ze maar waarlijk onpartijdig en vrij denken. — Het 4de stuk der leerrede is eene zoogenoemde toepasfing, maar die niet nalaten kan, den indruk van de waarheid, te gelijk met de achting en liefde voor haren vrijmoedigen, verlichten en gemoedelijken verkondiger, te bevorderen. Eenentwintig jaren was deze verdienstelijke man slechts in zoo vele aanmerking, dat hij tot *Schoonhoven* bevorderd werd! Die weet, hoe het met kerkeraadsberoepingen toegaat, verwondert zich niet over zulke achterstelling. Heil zij, met hem, der *Rotterdamsche* Christenschaar, voor welke deze leerrede tot groote eere verstrekt, en die, nog zeer lange, voordeel doe met het voorregt van zulk een' voorganger te bezitten!

No. IV. De Heer ZIMMERMAN verschoone ons zwak, dat zich door de opgave van eeretitels altijd een weinig geërgerd gevoelt! Eilieve! waartoe dient dezelve toch, vooral voor eene enkele *leerrede?* Deze, in zijne betrekking als Consulent (dus staat toch niet alles, wat hij is en *was*, achter zijnen naam gemeld) te *'s Hertogenbosch* gehouden ter bevestiging eens ambtsbroeders, wordt om redenen, van welke hij zich ontslagen acht rekenschap te geven, in het licht gezonden, echter niet

zoo

zoo als hij ze had opgesteld, die meermalen onder het spreken nog vrij wat inschuift, en dit hier ingeschovene, echter zoo veel mogelijk, zoodat hem nog wel iets kunne ontgaan zijn, uit zijn geheugen en verbeelding heeft ingevoegd. Zonder op deze manier van doen, die hij ook niet in bescherming neemt, nu iets aan te merken, noch op kleinigheden te hechten, — b. v. waarom staat de tekst reeds vooraan op het titelblad? waarom het zoogenoemde, niets ongewoons behelzende, *votum* medegedeeld, daar verder niets van gebed of gezang aangegeven staat? is het wel na te volgen, dat de tekst anders afgelezen wordt, dan in de overzetting staat, die de toehoorders gebruiken? — lust het ons, eene schets van deze leerrede, wat de hoofdzaken betreft, mede te deelen. I. Opheldering van den tekst, in zijn verband. 1. Joannes verzamelt hier getuigenissen daarvoor, dat Jezus is de Zoon Gods, in dien zin, in welken Hij zelf zich daarvoor uitgaf. 2. Onder anderen verwijst hij op een zoodanig daarin, dat God ons het eeuwig leven heeft gegeven. 3. Dit bindt hij nader aan in zijne stellig bewijzende kracht. II. Beschouwing van den tekst (I Joan. V: 12), als het groote voorregt van den Christen boven den Onchristen dadelijk vermeldende. 1. Aan wien wordt dit voorregt toegeschreven? 2. Waarin is het eigenlijk gelegen? 3. In hoe verre kan men dit een groot voorregt noemen? 4. Is dat, bij uitsluiting, alleen den Christen eigen? III. Toepassing, 1. tot bevestiging van ons geloof, 2. voeding onzer verdraagzaamheid, 3. aanvuring onzes ijvers, en 4. tot verhooging der blijdschap van de gemeente, welker leeraar bevestigd werd. — Ongemeen genoegen schonk ons de ontwikkeling van het een en ander; en het is niet alleen aan jonge en oudere leeraren, maar ook aan allen, die op het voorregt der Christenen prijs stellen, dat wij ook deze gelegenheidspreek aanbevelen. De Heer ZIMMERMAN heeft *con amore* zijn onderwerp behandeld, en wilt ge, Lezer! den toon eens hooren, op welken hij sprak? zie hier, hoe hij eindigt: „ Eens, eens, gelijk wij, uit onder-

schei-

ſcheidene gezindten zamengevloeid, hier thans voor het aangezigt bijeen zijn van éénen God en éénen Verloſser, voor allen geſtorven, eens ook zullen wij allen alzoo, en even vermengd, ſtaan voor denzelfden regterſtoel.... o! Dat er dan regt talrijke ſcharen ingaan, ook van kanten, van welke men dit het minſte vermoed hadde! — Broeders! Zusters! Gods hemel is zoo ruim! en het zal er ſchooner zijn, naar mate het getal van zaligen er grooter is. Amen!"

Verhandeling over de ware Christelijke Verdraagzaamheid, *door* JAN VAN EYK, *Predikant bij de Hervormde Gemeente te Loosduinen. Te Amſterdam, bij* A. B. Saakes. 1820. *In gr. 8vo. XVI en 160 Bl.* *f* 1-12-:

De Heer VAN EYK verdiende reeds lange hooggeſchat te worden onder de vele voortreffelijke Leeraren, die het Kerkgenootſchap der Hervormden telde, toen — bedriegen wij ons niet — veel minder dan nu in hetzelve te roemen viel op eene menigte anderen; maar nu nog, nu zoo vele voortreffelijke jeugdiger Leeraren hunnen ſtand in de Hervormde Kerk tot zoo veel eer verſtrekken, zal niemand weigeren, den Predikant van Loosduinen een der arbeidzaamſten en nuttigſten van zijne orde te noemen: door gemoedelijkheid en naauwkeurigheid vooral onderſcheidde hij zich in hetgene hij ſchreef; en dat was, ten nutte der gemeente, niet gering.

Den Recenſent ſmaakte deze vrucht van 's mans ouderdom te meer, naar mate hij juist toen zoodanig genot te meer behoefde. Gelijktijdig met dit boekje kwam hem ter handen het geſchrift van, zoo het heette, zekeren VAN OLDENBURG, tot verdediging van Do. SCHOTSMAN. Van hetzelve wordt hier daarom alleen gewag gemaakt, om aan elk regt te laten wedervaren, en den geleerden grijsaard TE WATER en den grooten BILDERDIJK geene eere te laten genieten, die aan den rusten-

den Predikant van Breda, WUISTER, alleen toekomt, wien de, door hem zelven verhaalde, maar ons anders niet bekende, gelijkstelling met beide Geleerden, door hen, die niet weten, wat schande en eere is, zoo het mogelijk is nog onverdragelijker maken moet. Welk een verschil tusschen twee Bedienaren van den Godsdienst! De een wijdt zijnen ouderdom aan nuttige werkzaamheid; de ander, gelukkig Emeritus, maar daarom nog geene ruste hebbende, is bezig, in zijne laatste dagen, hetgene boven geloof en hoop gaat, de Christelijke liefde, te *bevechten.*

Het is bekend, dat de beminnenswaardige, vrome en bekwame VAN EYK niet anders kan dan verdraagzaam te zijn, en men derhalve niet behoeft te vreezen, dat men hier geërgerd zal worden door eene bitterheid, hoedanige wel eens in hen, die dat heilige woord gestadig in den mond hebben, den vriend van den Godsdienst des harten even innig bedroeft, als het gedrag der genen, die dat woord niet eens verdragen kunnen. Daarenboven, deze Verhandeling is ingezonden geweest aan het *Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen*, hetwelk dezelve, zoo zeer als elke andere, daarom alleen onbekroond heeft gelaten, dewijl het bepaalde doel der prijsvraag niet was bereikt. Recensent heeft die prijsvraag nu nog eens opzettelijk nagelezen, en kan niet nalaten te wenschen, dat niet alleen dat, maar ook elk ander geleerd Genootschap wat beter dikwijls zorge voor de duidelijkheid en naauwkeurigheid in de opgaven der prijsstoffen, zoo als doorgaans door Hoofdbestuurderen van de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* geschiedt. Innerlijke waarde ontzeide het *Zeeuwsch Genootschap* niet aan het stuk van den Heer VAN EYK, en — hij heeft wèl gedaan, dat hij hetzelve niet aan het lezend publiek onthouden heeft.

Na eene gepaste *Inleiding*, verdeelt hij hetzelve in *drie Hoofddeelen*, zeer evenredig aan elkander; terwijl hij eenige *Aanteekeningen* en *drie Bijlagen* laat volgen, die, te zamen, bijna de helft des boeks uitmaken. Zeker

ker had VAN EYK in de Verhandeling zelve wat uitvoeriger kunnen, en hier en daar volstrekt moeten zijn: hoe naauwkeurig hij ook gewoon is te schrijven, het kan niet ontkend worden; dat men hier die *lucidus ordo* en die juistheid in de *definitiën* mist, die zoo noodzakelijk waren in de ontwikkeling van een zoo teeder stuk, en het gemak der lezing heel wat zouden bevorderd hebben. Vooral speet het ons, dat het onderscheid tusschen *Indifferentismus* en Onverschilligheid niet genoeg is in het oog gehouden; nog meer, dat de Christelijke verdraagzaamheid der burgeren onderling ten onderwerpe is opgegeven, en de Schrijver, zeker daarom, geen gewag maakt van de verdraagzaamheid omtrent de Onchristenen. Dit is te meer jammer, daar reeds VAN HEMERT, in zijne *Lectuur bij het Ontbijt en de Theetafel*, aan de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* — en hoe veel heeft deze gedaan ter bevordering der verdraagzaamheid! — te laste gelegd heeft onbillijkheid omtrent de Joden, die zij niet tot leden aanneemt, en deze zelfde klagte onlangs weêr, zoo wij meenen, in het *Advertentieblad* zoo velen is voorgezongen. Dit doet ons eindelijk nog betuigen, dat ons in deze Verhandeling dit het voornaamste gebrek voorkomt te zijn, dat er niet genoeg gelet is op *de behoeften van onzen leeftijd.* o! De tijden zijn zoo veranderd, sedert kort zoo veranderd; en de, in de onderscheidene Kerkgenootschappen, heerschende gezindheid en denkwijze van onze dagen, omtrent het onderhavig onderwerp, vorderde meer bijzondere aanwijzingen, dan wij hier vinden.

Deze bedenkingen geeft Recensent het liefst den waardigen Schrijver zelven ter overweging, van wien hij, in meer dan één hier voorgedragen begrip, wel zeer verschillen blijft; doch — waartoe de opgave daarvan? Hij blijft deze Verhandeling, wat dezelve nog te wenschen overlaat, der lezing zeer waardig oordeelen, en wenscht, den Schrijver dankende, dat dezelve medewerken moge tot verheldering veler kennis, en tot bevordering der al-

gemeene gehoorzaamheid aan de les van het Evangelie: „ Betracht de waarheid in liefde!"

Recensent gaf nu nog gaarne den inhoud aan der onderscheidene afdeelingen; maar hem ontbreekt daartoe de ruimte, vooral dewijl hij zich daarbij niet zoude kunnen wederhouden van aanmerkingen te maken op — hoe zal hij het noemen? — de bekrompenheid der inzigten, of de te angstvallige bezorgdheid voor de kerkleer, of de partijdigheid des oordeels, van welke sommigen den Verhandelaar niet overal geheel zullen vrijkennen. Maar Recensent, die met hem in hetzelfde Kerkgenootschap het Evangelie des Vredes dient, wil, door die aanmerkingen niet *openlijk* mede te deelen, liever *te* verdraagzaam omtrent de meeningen, van welke hij verschilt, gehouden worden.

De aanteekeningen, omtrent welke het gezegde niet minder geldt, zijn, grooter of kleiner, 51 in getal. Ware de eerste bijlage, die zeker niet zeer tot eere strekt der vóór vijf jaren nog zoo benaauwde Clasfis van Amsterdam, niet beter weggelaten? De laatste behelst onbevooroordeelde gedachten over verdraagzaamheid, onverdraagzaamheid, onverschilligheid, leerstelsels, en vereeniging in het godsdienstige, en is niet het minst gewigtige van dit boekje.

Wij moeten ook nog verdragen, dat de Heer VAN EYK zich niet naar de meest aangenomene spelling schikt; en hij, dat wij de zijne niet verkiezen te volgen. *Hanc veniam etc.*

Gedenkstukken uit het Leven en de Schriften van den Eerw. Heer CLAUDIUS BUCHANAN, *Theol. Doct. enz., voormalig Predikant te Calcutta, Onderprovoost op het Collegie in het Fort William in Bengalen, en Lid van de Aziatische Maatschappij; bijeengebragt door den Eerw. Heer* HUGO PEARSON, *A. L. M. enz. Volgens de tweede uitgave uit het Engelsch vertaald*

taald en met eene bijlage vermeerderd door J. WERNINCK, *Th. Dr. enz. In III Deelen. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 1091 *Bl. f* 9-12-:

Dit welgeschreven, godvruchtig, en voor de voorstanders van Bijbel- en Zendelinggenootschappen allerbelangrijkst werk had onze vroegere aanmelding verdiend; wij hopen echter, dat deze onze latere nu de herinnering aan hetzelve zal oproepen, en alsnog der lezing voordeelig zijn. De man, wien deze Gedenkstukken gelden, de oorspronkelijke beroemde uitgever, en de geachte vertaler waren, zoodra het in 't licht kwam, voor de waarde van den inhoud evenzeer voldoende waarborgen.

Wij ontvangen hier het hoofdzakelijk berigt van den godvruchtigen levensloop en den onvermoeiden, verstandigen arbeid in het Oosten van eenen waardigen Christenleeraar, die meer dan eenig ander en overvloediger voor het Christendom en deszelfs uitbreiding heeft gearbeid, die dezer goede zaak niet alleen, maar ook der letteren, te vroeg werd ontrukt, en van wiens gezegende en onvermoeide werkzaamheid de Zendeling- en Bijbelgenootschappen nog lang de vruchten zullen oogsten. 's Mans jeugd was niet onberispelijk, maar zijn berouw en verbetering opregt; zijn godsdienstig gevoel werd vooral gewekt en geleid door den Eerw. NEWTON; en hieruit mag men dan vooraf reeds opmaken, dat wij den waardigen man onder de *piëtisten* moeten rangschikken, — onder de verstandigsten echter, en buiten vermoeden van eenige huichelarij; en wij twijfelen geenszins, of dit *Newtoniaansche* in den man stemt reeds een aantal onzer braafste landgenooten tot groote belangstelling in deze Gedenkstukken; want hoe velen vonden, en vinden nu nog, in de *Cardiphonia* en andere schriften van den godvruchtigen NEWTON eene overvloedige en wezenlijke stichting! Met alle de noodige kundigheden en echte godsvrucht toegerust, aanvaardde BUCHANAN het leeraarsambt in de uitgebreide Engelsche bezittingen in de Oost-Indiën.

In

In den aanvang vond hij op een' meer afgelegenen post een' kleinen werkkring, waarin hij echter getrouw en goedsmoeds was; maar grooter werd hem geopend; en bij de oprigting van het Collegie in het Fort William, hetwelk voor de geschikte vorming en het onderrigt van de Ambtenaren der Compagnie dienen moest, maar tevens de uitgestrektste nuttigheid had voor Bijbelvertaling en Bijbelverspreiding, werd hij in staat gesteld, om met alle zijne wezenlijk groote talenten en kundigheden het uitgebreidste nut te doen. — Men zal hier met aandoening zien, met welk eene edelmoedige liefde hij daarvoor de aanzienlijkste sommen opofferde, en tevens opmerken, hoe wèl zoodanige pogingen en opofferingen werden besteed en aangewend, hoe veel hij deed, maar ook hoe veel er ten dezen nog te doen overig is, en welk eene weldaad het voortzetten van 's mans doel en werkzaamheid wezen kan voor millioenen afgodische en ongelukkige menschen. 's Mans onderscheidene en veruitgestrekte reizen zijn uit dit oogpunt belangrijk, en zijn geheel voorbeeldig godvruchtig, werkzaam leven stemt het hart van iederen lezer tot medegevoel en bewondering.

Met zeer onaangenaam gevoel leest men de vele en herhaalde belemmeringen en tegenstand, die de waardige man bij zoo edele en menschlievende bedoelingen ondervond; maar troostrijk is het, te zien, dat hij toch eindelijk, na zijne terugkomst in Engeland, algemeen in zijne waarde werd erkend, het verkeerdelijk afgebrokene werd hersteld, en, in zijnen geest, verder uitgebreid en opgebouwd. Wij mogen in geene bijzonderheden treden; het is ons genoeg, den geest te doen kennen van een werk, dat bij zeer velen eene levendige belangstelling wekken moet, en voor dezen vol van leering is. Ook 's mans bijzondere huisselijke voorvallen wekken belangstelling, en alles ademt zijne nederige en ootmoedige godsvrucht.

Hier en daar zal menig lezer eenige nadere inlichting en meerdere uitvoerigheid verlangen, daar hij naar een of ander vroeger en hem, even als ons, minder bekend werk verwezen wordt; over het geheel echter, en voor-

al als men het werk ten einde toe leest, geeft dit weinig hinder. De bijlagen, zijnde alle echte stukken, geven ten dezen ook eenigermate voldoende vergoeding, en zijn bijzonder lezenswaardig. — Het eerste deel is versierd met de afbeelding van den Eerw. BUCHANAN, het tweede met die van de kerk van *Cannedad*, en het laatste met die van de kerk van *Alangatta*.

Geschiedenis der Scheepvaart in den Atlantischen Oceaan, ten bewijze van de bekendheid van Amerika, en van het Kompas in de oudste tijden; benevens het eigen berigt van CHRISTOFFEL COLUMBUS *over zijne eerste Reize. Door den Heere* DEUBER, *Doctor en Professor te Bamberg. Naar het Hoogduitsch. Te Rotterdam, bij* B. Schuuring. *In gr. 8vo. XXII en 169 Bl. f* 2-:-:

De tamelijk breedvoerige titel drukt den inhoud des werks genoegzaam uit. Hetzelve bevat wezenlijk eene beknopte Geschiedenis der Scheepvaart in den *Atlantischen Oceaan*, in de oudste tijden, en zelfs de *mythische* verhalen wegens het eiland *Atlantis* van PLATO, of liever van de *Egyptische* Priesters, volgens het verhaal van SOLON, de zeetogten der *Egyptenaren*, *Pheniciërs*, *Grieken*, *Karthagers* en *Romeinen* aan gene zijde der *Zuilen van* HERKULES, die der *Noormannen* naar *Groenland* en *Winland* (*Terreneuve*, *Nieuw-Engeland?*), der *Galen* of inwoners van *Wales* naar *Noordamerika*, der *Arabieren* uit *Portugal*, der *Portugezen* onder MARTIN BEHEM en anderen, der *Ooster-Aziaten*, met name der *Chinezen*, naar de Westkust van *Amerika*; ontwikkelt vervolgens de opgegevene daadzaken een weinig nader; tracht de tegenbedenkingen te ontzenuwen, en eindigt met een merkwaardig *officieel* verslag wegens de reis van COLUMBUS. Wij erkennen gaarne in den Heer DEUBER geleerdheid en schranderheid; doch het komt ons voor, dat hij zich niet heeft ter neêrgezet, om te

onderzoeken, of *Amerika* werkelijk reeds vóór COLUMBUS bekend was, maar dat dit zijn lievelingsgevoelen is; hetwelk hij op alle mogelijke wijzen zoekt te verdedigen, en daartoe alles aanneemt en welkom vindt, wat eenigermate tot bevestiging daarvan kan strekken, zonder behoorlijke kritiek van somtijds zeer gewaagde stellingen en min waarschijnlijke verhalen. Wij zouden dit door vele proeven kunnen staven, waarvan wij hier slechts eenige aanvoeren.

Vooreerst heeft het verhaal wegens het eiland *Atlantis* vrij wat blijken van eene wijsgeerige *mythe* te zijn. Immers, behalve de eenvoudige opgave in den *Timéus*, (die echter ook, wegens de veroveringen der *Atlantiden* in *Europa*, en derzelver overwinning door de oude *Atheners*, zeer verdacht, en als een *compliment* aan SOLON's en PLATO's medeburgers voorkomt) vinden wij eene uitvoerige schildering van dit eiland in den *Kritias*, die onmogelijk uit zulk eene grijze oudheid (vóór den vloed van DEUKALION en PYRRHA, ja, volgens den *Kritias*, sedert 9000 jaren) door de *Egyptische* Priesters kan bewaard zijn, en dus als eene verziering des Dichters moet aangemerkt worden, naar ons inzien gelijk staande met verscheidene *mythische* verhalen in zijne Zamenspraken, die even min grond hebben. (Waarom toch zou de levendige verbeelding der *Grieken* niet even zoo wel verzierde landen hebben kunnen scheppen, als b. v. in latere tijden de *Utopia*, het land der *Sevarambes*, e. a. m.?) Het gevoelen van den *Spaanschen* reiziger, die zijnen naam onder dien van ALI-BEY verbergt, en de *Atlantis* voor het Noorderdeel van *Afrika*, tusschen de *Middellandsche*, *Atlantische* Zee en de Woestijn *Zara*, toen nog een water, verklaart, komt met den naam des lands, en de daarvan verhaalde feiten, zeer goed, doch met de beschrijving van PLATO, en deszelfs gezegde, *dat het vergaan is*, zeer slecht overeen. — Dat de *Egyptenaars* een zeevarend Volk waren, kan, na de ontdekking der afbeeldingen van hunne waterstrijden door de *Fransche* Geleerden, niet ontkend worden; doch of juist de *Mid-*

 del-

dellandsche Zee het tooneel hunner zeetogten was, mogen wij in twijfel trekken. De gemelde afbeeldingen behooren alle in *Opper-Egypte* thuis, en wijzen op de *Roode* Zee, langs welke ook de hoogstwaarschijnlijke gemeenschap met *Indië* kon plaats hebben. Was de *Middellandsche* Zee niet de eigendom van *Typhon*, en alle vaart op dezelve onheilig en verboden? Althans men zal, dunkt ons, vóór PSAMAUTICHUS (en dus lang na den onderstelden ondergang der *Atlantis*) vergeefs naar bewijzen van *Egyptische* scheepstogten ten *Noorden* van hun land zoeken. De overkomst van enkele vlugtelingen, zoo als CEKROPS, DANAUS e. a., bewijst hieromtrent niets. — Nog duidelijker, dan de overleveringen of verdichtselen wegens de *Atlantis*, schijnt eene zeer merkwaardige plaats van ÆLIANUS op de *Atlantis* te doelen, die de Heer DEUBER ook bijgebragt heeft. Het is eigenlijk eene aanhaling uit den beroemden (thans verlorenen) Geschiedschrijver THEOPOMPUS, die den Halfgod SILENUS doet verhalen, dat er „ *buiten Europa*, *Azia* en *Afrika* een groot vast land bestaat, „ van eene oneindige (onbepaalbare) grootte, waarin zich „ twee groote staten bevinden; een' vreedzamen en godsdienstigen, waarin men de vruchten zonder ploeg of „ runderen uit den grond haalt; een' zeer strijdbaren, „ die altijd oorlog voert, en die eene menigte Volken „ aan zich onderworpen heeft, en zoo veel goud en zilver bezit, dat het goud bij hen minder geschat wordt, „ dan het ijzer bij ons." Treffend is hier zekerlijk de overeenkomst met de later ontdekte *Peruanen* en *Mexikanen*, met het gebrek aan huisdieren, en den onbeschrijfelijken overvloed van edele metalen in de Nieuwe Wereld ten tijde der ontdekking; doch moeten wij dezelve wel aan het geval toeschrijven, wanneer wij in 't oog houden, 1.) dat de *Mexikanen* en *Peruanen* zeer veel jonger zijn, dan de leeftijd van THEOPOMPUS (300 jaren vóór C. G.) De oudste *Mexikanen*, de *Tulteken*, dagteekenden zich (in zoo verre men op dergelijke overleveringen kan staat maken) eerst 600 jaren vóór C. G.; de la-

latere *Mexikanen*, of *Azteken*, eerst uit de twaalfde of dertiende Eeuw, en de *Peruanen* kunnen, volgens de opgave hunner Koningen bij GARCILASSO, ook niet wel hooger dan tot de twaalfde Eeuw opklimmen, zoodat al het vroeger verhaalde, 't geen op hen schijnt te slaan, niet wel anders, dan als eene vinding kan worden aangemerkt, te meer 2.) daar in dit verhaal zoo vele ongerijmdheden en blijkbare fabelen voorkomen, die alles verdacht maken; b. v. dat de inwoners dier nieuwe wereld bij de dubbele lengte van andere menschen ook een' dubbel zoo langen leeftijd voegen; dat het strijdbare Volk wel door steenen of hout, maar niet door ijzer te wonden is; dat zich aan het einde dier wereld een donkere afgrond bevindt, in welken zich de twee rivieren der vreugde en der droefheid storten: wie van de vrucht eet, aan de boorden des droefheidstrooms groeijende, versmelt gedurende zijn' verderen leeftijd in tranen; wie van den boom der vreugde proeft, vergeet alle vorig verdriet, keert (zoo hij reeds oud is) tot den mannelijken leeftijd, dan tot de jeugd terug, wordt weder kind, en sterft. (Hier zou men ook, des noods, een overblijfsel der Paradijsgeschiedenis kunnen vinden.) ÆLIANUS zelf voegt er ten slotte bij: „ Hij, wien deze Geschiedschrijver geloofwaardig voorkomt, mag het gelooven. Naar mijn inzien is hij geducht vol fabelen, zoo wel hier als elders." — Om de afkomst der *Caraïben* van de *Egyptenaars* te bewijzen, beroept de Heer DEUBER zich op het gezag van P. GUMILLA, in deszelfs *Orinoco illustrado.* En welke gronden geeft die *Jezuit* voor zijn gevoelen? „ De *Indianen* van *Amerika* zijn afstammelingen van CHAM, omdat zij, 1. volgens den vloek tegen hem uitgesproken, (*Gen.* IX: 25) niet alleen geduldige knechten der *Europeanen*, maar zelfs hunner knechten, der *Negers*, zijn; 2. omdat zij gedurig dronken zijn, tot straffe voor de misdaad van hunn' Vader CHAM, die de dronkenschap van zijn' Vader bespot had."(!!!) De goede Pater voegt er bij, dat onder die oude *Egyptenaren*, die naar *Amerika* zijn overgestoken, ook vele

Joden moeten geweest zijn, „omdat de *Caraïben* de besnij„ denis kennen, de veelwijverij onderhouden, en hunne „ vrouwen mogen verstooten, geen zwijnenvleesch eten, „ reukwerk gebruiken, zich menigmalen wasschen, en „ inhalig zijn. (*)" Waarlijk, een Schrijver, die zich van zulk een gezag bedient, telt zijne zegslieden meer, dan hij ze weegt. — Op niet veel beter gezag steunt, naar ons inzien, de afstamming der oude *Guanches* in de *Kanarische* eilanden van de *Egyptenaren*.

Het verhaal van DIODORUS SICULUS (†), wegens de toevallige ontdekking van een afgelegen eiland in de *Atlantische* Zee door *Phenicische* zeevaarders, (hetwelk door de *Karthaagsche* staatkunde onbekend bleef) heeft veel meer waarschijnlijkheid voor zich, is vrij van fabelen, en wordt door andere oude Schrijvers bevestigd. Of echter de *Phenicische* Volkplanting, welke dien ten gevolge in een of ander deel van *Amerika* of *Westindië* aangelegd schijnt, lang of kort geduurd hebbe, is onzeker; althans ten tijde der ontdekking in de vijftiende Eeuw heeft men er geene sporen van wedergevonden. De Heer DEUBER dringt met reden te meer op de waarschijnlijkheid dezer ontdekking aan, omdat het boven alle bedenking zeker is, dat de *Pheniciërs* en met hen in betrekking staande Volken niet ééns, maar meermalen, langs de *Kaap de goede Hoop*, *Afrika* zijn rondgevaren. ROBERTSON loochende dit nog, in zijne *Geschiedenis van Amerika*; maar men heeft Vader HERODOTUS slechts in te zien, om te ontdekken, dat deze Schrijver, die zoo ligtgeloovig niet was, als men voorgeeft, onmogelijk anders dan de waarheid kan gemeld hebben, wanneer hij zegt: „Zij vertelden iets, toen zij terugkwamen, dat „ ik wel niet geloof, maar misschien gelooft het een an„ der;

(*) GUMILLA, *Hist. de l'Orénoque*, T. I. Ch. 6.

(†) Niet in het *zesde Boek*, gelijk in de Noten achter DEUBER staat, maar in het 19de en 20ste Hoofdstuk des *vijfden Boeks*.

„ der: namelijk, dat zij, *Afrika* rondvarende, de zon „ ter regterhand hadden," te weten ten Noorden, doordien zij den Evenaar voorbij, en in het zuidelijke halfrond waren. Dit is een inwendig, onwederlegbaar bewijs. Ook PLINIUS brengt verscheidene voorbeelden dier omzeiling bij, welke slechts onze verwondering opwekken over het geheele verzuim dezer scheepvaart door de *Romeinen*. Doch de *Indiërs*, die door de *Duitschers* aan de *Romeinen* zouden zijn ten geschenke gegeven, waren zekerlijk afgelegene, misschien Noordsche Volken, die men (gelijk thans nog alle afgelegene Natiën) verkeerdelijk *Indianen* noemde. . . . .

De gissing onzes Schrijvers, dat de *Grieken*, ten tijde der *Perzische* oorlogen, en naderhand, tot op den tweeden *Punischen* krijg, door de overmagt der *Karthagers*, van de scheepvaart naar het Westen zouden zijn uitgesloten, die zij naderhand, door het naauwe verbond van *Marseille*, misschien ook van *Rhodus*, met *Rome*, herkregen, is niet onwaarschijnlijk. Omtrent de scheepvaart der *Romeinen*, en derzelver onderstelde kennis aan het vierde Werelddeel, is DEUBER zeer naauwkeurig, en geeft daaromtrent vele belangrijke getuigenissen op, die ook wij moeijelijk anders weten te verklaren, dan van die kennis; hoewel het, aan den anderen kant, dan onbegrijpelijk moet voorkomen, niet *meer*, *duidelijker* en *bepaalder* berigten bij de Ouden te vinden, vooral bij den naauwkeurigen en kundigen STRABO. Maar wanneer nu DEUBER verder gaat, en op het gezag van enkele Geschiedschrijvers, die althans geene hoofdbronnen zijn, beweert, „ dat er in *Chili* eene stad gevonden is, *wier* „ *poorten en huizen met Romeinsche adelaars versierd wa-* „ *ren*, en dat men zelfs *in de goudmijnen eene gouden* „ *munt met den stempel van Keizer* AUGUSTUS zou „ hebben gevonden," zoo komen ons hier zoo vele zwarigheden voor, dat wij aan dit berigt meer dan twijfelen mogen. Immers 1.) hoe werden er van de *Romeinen*, indien zij al *Amerika* kenden, de sporen juist in *Chili*, ten *zuidwesten* van dat Werelddeel, gevonden; (dus op

den verst mogelijken afstand!) en niet in *Brazilië*, het naast bij *Afrika*, of althans in *Peru*? 2.) Indien deze *Keizersstad*, met adelaren versierd, wezenlijk *Romeinsch* was, zoo ware de zaak uit de bouworde der huizen ligt te beslissen geweest. Was *deze* niet *Romeinsch*, zoo is de geheele zaak verdacht, en deze zoogenoemde adelaars kunnen ligt andere dieren of vogels geweest zijn, door de verbeelding der vinders opgeschikt. Was, daarentegen, de bouworde met die der *Romeinen* overeenkomstig, zoo moest zulk eene zeldzaamheid, vooral in de achttiende en negentiende Eeuwen, meer opleттendheid tot zich getrokken hebben. Doch wij hooren er in de beste Reisbeschrijvers geen woord van. 3.) Het is zeer vreemd, van *gouden munten in de goudmijnen* te hooren. Hoe kwamen die dáár? En eene munt van AUGUSTUS? Dit onderstelt, in verband met het vorige, eene volkomene *Romeinsche* Volkplanting in *Chili*, waarvan men zekerlijk meer sporen zou vinden. Door de verkorte aanhaling der bronnen bij onzen Schrijver (*Marin. Sicc. Hist. Hisp.* enz.) zijn wij niet in staat, die bronnen te raadplegen. De munt is, zegt men, naar *Rome* gezonden: zou die daar niet, als eene uitstekende zeldzaamheid, zorgvuldig bewaard gebleven en nog voorhanden zijn?

Omtrent de ontdekkingen in de Nieuwe Wereld in latere tijden kunnen wij korter zijn, daar dezelve minder aan bedenkingen blootstaan. Omtrent de ontdekking van het reeds boven genoemde *Winland* door de *Noormannen* uit *IJsland* en *Groenland* schijnt men geene redelijke twijfelingen te kunnen voeden. Doch, dat onze Schrijver de *Noordamerikanen* dáárom voor stamgenooten der *Noorwegers* houdt, omdat beide vlug op houten schoenen liepen, is een grove misslag: behoefte, en noodzakelijkheid, om in de strenge winters over de sneeuwvlakten te komen, kan het beiden geleerd hebben. De naam der *Noordsche* Godin *Skada* toont, gelijk de zaak zelve, dat dit loopen op houten schoenen met ons *schaatsrijden* van denzelfden aard is, slechts eenigzins anders gewijzigd; en wie zal nu dáárom het schaatsrijden door onderschei-

de-

dene Volken voor een bewijs van dezelfde afkomst verklären? Een even zoo onzeker bewijs van dezelfde afkomst zijn de kegelvormige grafzuilen in *Ierland*, met de omwalling van groote ruimten in *Noordamerika* vergeleken. De Volkplanting der *Galliërs* of *Welchen* in *Amerika* wordt hier met vele geschiedkundige aanhalingen waarschijnlijk gemaakt; en de *Rec.* bekent, dat hij, te voren met dit verhaal niet veel ophebbende, door de vele *autoriteiten*, bij den Heer DEUBER te vinden, bijna tot het geloof aan hetzelve is overgehaald. Nogtans is het vreemd, dat noch LEWIS en CLARKE, noch ZEBULON PIKE, die in verschillende rigtingen geheel *Noordamerika* doorkruist hebben, eenig spoor van de zoogenaamde *Walsche* Volkplanting hebben gevonden. — Doch aan den *Walschen* Bijbel, *zorgvuldig in leder ingewonden*, die een *Amerikaansche* stam nog van den tijd des ontdekkers MADOC zou hebben bezeten, nemen wij de vrijheid zeer sterk te twijfelen; en de zoogenaamde sporen van het Christendom bij de *Amerikaansche* inboorlingen zijn slechts flaauwe en toevallige overeenkomsten. — De togten van MARTIN BEHEM zijn aan geene twijfelingen onderhevig, even min als hetgene omtrent het kompas en de magneetnaald wordt aangevoerd, die men beide, zoo 't ons voorkomt op goede gronden, voor ouder houdt, dan, volgens het algemeene gevoelen, als eene uitvinding der *Italianen* uit de dertiende of veertiende Eeuw.

Ziedaar ons gevoelen wegens deze beknopte, maar zaakrijke behandeling van een punt van gewigt in de Geschiedenis der Menschheid. Over 't algemeen hebben wij het boekje met genoegen gelezen, en durven hetzelve onzen Lezeren als eene aangename en nuttige *lectuur* aanbevelen.

De Vertaler, de Heer R. DE VOGEL, heeft zijne taak, in zoo verre het *Hoogduitsch* betreft, vrij wel verrigt, maar in uitheemsche namen hier en daar groote misslagen begaan, die wij toch niet alle op rekening van den Drukker kunnen zetten, zoo als *J. G. von Herden* voor HERDER, *Mailandsche* voor *Milanesche* Priester, enz.

Reize in noordelijk Duitschland, Zweden, enz. Door J. T. James. *IIde en laatste Deel. Te Haarlem*, bij de Erven F. Bohn. *In gr. 8vo. IV en 312 Bl. f* 3-15-:

Het persoonlijk karakter van den regerenden Keizer van Rusland [met opgaaf waarvan dit deel begint] onderscheidt zich door eene groote gemeenzaamheid en nederigheid, welke onder elken anderen regeringsvorm, buiten dien, die in Rusland plaats heeft, zou onbestaanbaar zijn. Deze regeringsvorm is een volkomen Oostersch despotismus, welk groote moeite heeft om de toenemende begeerte naar de vrijheid van Europa te onderdrukken. De Adel is een moedig ligchaam, waaronder mannen van zeer veel beschaving en smaak; het volk blijft bij voortduring een ras van domme en ongeoefende slaven. De Senaat heeft de Ukases van den Keizer ten uitvoer te brengen. Deze vervult de opengevallene plaatsen in denzelven. De heerschende geest van het publiek is niet op de zijde der Engelsche staatkunde. Dezer stelsel, om onderstand te verleenen, strekt zeer tot verzwaring van deze omstandigheid. [De vertaler mag met reden de redenering van den Engelschman, over den invloed van Frankrijk en van Engeland op Europa, noemen „ een proefje van de buitensporige nationale eigenliefde, waarmede zelfs de kundigen en verstandigen onder dit volk behebt zijn."] Rusland benadeelt [natuurlijk] zichzelve, door den Engelschen geenen volstrekt vrijen invoer te verleenen; ook was het dit voor bewezene diensten wel schuldig. [Dit laatste zegt de schrijver van ter zijde; het eerste tracht hij te bewijzen door beschouwing van de fabrijken in Rusland.] Muntwezen. De handelsbetrekkingen van Rusland zijn uitgestrekt. De onderhoorige landschappen in noordelijk Azië zijn voor Rusland alleen uit hoofde van den handel van waarde. Afkeerigheid van den post van Gouverneur in de provinciën. De landerijen voornamelijk in handen van de kroon. Akademie van wetenschappen te Petersburg, en merkwaardigheden, aldaar bewaard. Mineralogie van het land, sedert het vertrek uit Zweden doorreisd. De kerk der H. Maagd van Kazan, en dienst in dezelve. Vergelijking van den Griekschen met den Roomsch-katholijken eerdienst, ten voordeele van den eersten uitloopende. Doch ook deze, beuzelachtig gelijk hij is,

is, werkt weinig op het zedelijk gedrag, hetgeen mede voortkomt uit den lagen ſtand der priesteren, namelijk der wereldlijke. De hoogere geestelijkheid komt uit de kloosters, en de monniken zijn welopgevoed, en tellen vele mannen van naam en verdienſte. [Dus juist omgekeerd als in de Roomſche kerk.] De wereldlijke priesters, om zedelooze bedrijven voor te komen, mogen niet ſlechts, maar moeten trouwen, zoodra zij het herdersambt aanvaarden, en moeten het nederleggen, zoodra zij weduwenaars worden. Door de gezegelde opvoeding der meisjes, en mindere algemeene verkeering met den dienstbaren ſtand, het ſchenden der huwelijkstrouw belet. Is het karakter der vrouwelijke wereld in een land éêns welgevestigd, zoo mag men [zegt de ſchrijver, en wij met hem] vastſtellen, dat de ongebondenheid een grenspaal ontmoet, die bijna niet te overſchrijden is. — Onder de lieden van opvoeding zelfs is eene zekere mate van bijgeloof te zien. Alle godsdienſtige gezindheden worden door het Gouvernement met onverſchilligheid toegeſtaan. In de zeldzame verſchillen omtrent het leerſtellige in de Griekſche kerk komt ſomwijlen het gezag der kroon onzacht tusſchenbeiden. Zonderlinge ſtraf, Prins GALLITZIN aangedaan, omdat hij tot de Roomsch-katholijke kerk was overgegaan. — Blijdſchap over de uitkomst in Frankrijk. De Keizer beſchouwd, alsof hij, en hij alleen, alles had uitgevoerd. Koude en hare gevolgen. Keizer PAUL verbood zijnen ambtenaren, in het hartje van den winter, het gebruik van eenigerlei pelzen. Maatregelen bij vorst en dooi, om het leven van elken onderdaan te behoeden, omdat het — aan den Keizer toebehoort. Lente en herfst beſtaan in Rusland niet. Ridderorden. Voorwerpen van nieuwsgierigheid te Petersburg menigvuldig. Vertrek van Petersburg naar Moskow en Smolensko. Rijwegen uit boomſtammen. Dierlijke ſtaat der bewoners van deze ſtreken; alles dragen zij met gevoelloze tevredenheid, en zijn zeer verzot op kortswijl. Lijfſtraf aan deze klasſe van menſchen beſtaat in ſlagen met den ſtok of met de roede op de billen; bij grooter misdrijven den knoet. Groot-Novogorod. Merkwaardig ontwerp van PETER I, tot bevordering der gemeenſchap te water, tusſchen het noordelijk en het zuidelijk gedeelte van zijn rijk. Weg der karavanen van China en Siberië. Ruslands handelsbelangen overwogen. Reisinrigtingen. Gebeurtenisſen van Moskow, de onderwerpen van 's reizigers beſpiegeling, naarmate hij deze

ſtad

stad naderde. Verhaal van dezelve. Middelen, door het Gouvernement in het werk gesteld, om het volk en te misleiden aangaande den waren staat van zaken en het vertrouwen in te boezemen. Intogt der Franschen in Moskow, en verder gebeurde. [Het verhaal dezer zaken gaat in bijzonderheden, en is zeer belangrijk.] Beschrijving van Moskow. St. Nikolaas heeft een glas, welk voor zijne afbeelding geplaatst was, op het Kremlin, onbeschadigd bewaard. Bijzonderheden eener Russische krooning. Onthaal des reizigers bij Prins — [geeft een juist denkbeeld van het landleven eens Russischen grooten, en deszelfs onmetelijk vermogen; maar ook tevens van de betrekkingen der standen; immers in menig groot paleis te Moskow zoo wel, als op de landverblijven, worden 5 of 600 slaven gehouden, zoodat in Rusland slechts heeren en slaven zijn.] Handel van Moskow. Devitchi-nonnenklooster, weleer de gevangenis van SOPHIA, zuster van PETER I. Toch eenige menschelijkheid van de Franschen en van BUONAPARTE vermeld. Aftogt der Franschen van Moskow. Teregtwijzende aanmerking omtrent de Kozakken. — De reiziger op weg naar Smolensko. Sporen van verwoesting, en vermelding van het gebeurde op dezen weg. Hij wordt te Viasma, als spion van NAPOLEON, gevangen gezet. Voorbeeld van onzinnige wreedheid eens edelmans, wiens koetsier en voorrijder de reiziger in de gevangenis vond. Dorogobusch. Smolensko, alwaar de inwoners, tijdens NAPOLEON's aantogt, met de vleijendste verzekeringen waren gerust gesteld, enz. — Over de krijgstucht, inzonderheid der Franschen. Moeijelijkheid van het reizen in Rusland. Wederom laagheid van den Adel bij het postwezen. Het bedriegen en overvragen in Rusland zoo gemeen, dat de kinderen, van wie gij aardbeziën koopt, er op uitgeleerd zijn. Mglin. De geringste policiebediende spreekt, in de streken, waar de reiziger zich nu bevindt, bijna nooit eenen boer toe, zonder hem eenen slag te geven. [Men kan dus denken, welk berigt hier van de beschaving zal te vinden zijn.] Algemeenheid der dampbaden, en onaangename werking van dezelve op den reiziger. Karavanen. Tchernigoff. Kiev. Overtogt over de Dnieper. Bezoek der onderaardsche begraafplaatsen. Bedevaartgangers, die gelofte te Kiev voldoen; wat vermag de geestdrift, godsdienstigheid en het bijgeloof van eenen Rus niet! Aanmerkingen des reizigers over de bouworde alhier. — Bij den overtogt over de grenzen van Po-

Polen vindt de reiziger alle huizen in de handen der Joden; schijnbaar de éénige menschen, die in eenen staat van werkzaamheid waren. Kostelijke kleeding, inzonderheid der vrouwen, op den Sabbat. Schoonheid van dezen volksstam alhier. Novogorod. Ostrog eene Joodsche stad. Brody, de eerste stad binnen de grenzen der Oostenrijksche staten. Lemberg, treffend door hare bijzonder romaneske en schoone ligging. Het land overal met bouwerij bedekt; geen overslag van de groote opbrengst mogelijk. Landshut in Gallicië. Paleis van LUBOMIRSKI, (vóór dit deel afgebeeld.) Merkwaardig verhaal van een bezoek bij de Gravin POTOCKI; waarin allezins merkwaardig en karakteristiek is, dat de schoonzoon van de gastvrouw den gast als noodzaakte, zijne pistolen tegen de deur van het vertrek te beproeven, zoodat het eene eind van zijne kamer ras in den toestand van een schild was. Beroemde zoutmijn te Wielicza, eene onderaardsche wereld, bevolkt met over de 2000 zielen. Cracow bevindt zich in eenen zeer verarmden staat. Ook hier, gelijk alom in dit werk, inmenging van geschiedkundige aanmerkingen. Eene ESTHER (Joodsche bijzit van CAZIMIR DEN GROOTEN) voordeelig voor de Joodsche natie in Gallicië, gelijk eene andere het eenmaal in Perzië was. Maar onder het tegenwoordig bestuur zijn zij voordeelige voorwerpen van belasting. De rijkdom des Poolschen Adels is, sedert de vernietiging van hunnen half-republikeinschen regeringsvorm, aanmerkelijk verminderd. Het Pruisisch bestuur zachtaardiger, en beter geslaagd, in het naar den zin van het Poolsche volk te maken, dan het Russische of Oostenrijksche. Dit volk is rijp om te strijden, en ieder Pool heeft aanleg tot den krijg. — In Weenen eindigt deze reisbeschrijving, van welker belangrijkheid wij, door het aanstippen van algemeene punten, slechts een flaauw denkbeeld hebben kunnen geven.

Rome en deszelfs Bewoners, benevens eenige Tafereelen van Italië, door WILHELM MULLER. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1820. *In gr. 8vo.* 302 *Bl. f* 2-16-:

Waarlijk, dit boek is lezenswaardig, en laat zich aangenaam lezen. Op onderhoudenden en vermakelijken trant wordt

wordt in hetzelve veel medegedeeld, en volkomen is beantwoord aan den titel; het zijn *Tafereelen*, die men hier vindt, en dezelve behelzen eene naauwkeurige en levendige schets der Italiaansche levenswijze; terwijl Rome, als het middelpunt van Italië, op den voorgrond staat, en het hoofdpunt is, om hetwelk zich alles beweegt. Verheugen mogen zich vertaler en uitgever, naar hunnen wensch, dat zij, onder de menigte der thans uitkomende geschriften, een allezins belangrijk Duitsch produkt geleverd hebben; want, hoe ons anders ook dat onophoudelijk vertalen uit het Hoogduitsch ergere, voor allezins belangrijk houden wij dit werk. Het ware echter eener betere vertaling waardig geweest, dan het heeft genoten. Hoezeer wij een' afkeer hebben van die *Wetenschap*, *Kunst en Smaak*, welke, soms bij uitsluiting van andere aanmerkingen, de aandacht van het publiek vestigt op de komma's en de punctums, de stippen en de strepen, en met schoolmeesterlijk gezag het spellen leert aan hen, die in lezen en schrijven vaak beter dan hunne berispers toonen gevorderd te zijn; zoo onverdragelijk is het toch ons, en elken vriend onzer tale, te moeten lezen: DEN *aandacht; naastens meer; de kavalier staat achter zijne dame, en wanneer hij naar* DEZE HAREN *smaak is — reikt zij* HAAR *(hem) den waaijer* ezv.; *neem dan met het mengelmoes voor lief*, ezv. ezv. want zoo is het doorgaande. Waarlijk, het is jammer van het boek; en de Heer VAN KESTEREN doe, voor de eer zijner pers, toch voordeel met deze betuiging onzer spijt, en beloone bekwame vertalers, al kennen dezen het Italiaansch zoo goed niet, als de overzetter van dit geschrift van deszelfs lezers schijnt te vooronderstellen, die hun zeker daarom, onder anderen, bl. 80, 81, het *volkslied uit Albano* onvertaald mededeelt.

In *negentien brieven*, sommige hebben eene *bijlage* achteraan, deelt de schrijver ons zijne berigten mede; terwijl nog een *aanhangsel* volgt van *fragmenten uit zijn dagboek*. Om uit eene opgave van den inhoud dit werk nader te leeren kennen, daartoe is het te zeer doormengd met afwisselende, veelsoortige bijzonderheden, die den niet ligtgeloovigen wel eens doen vragen: „zou dat waarlijk zoo wezen?" en den overgeloovigen zeker niet altijd stichten zullen. Wij gunnen intusschen, van heeler harte, dezen Duitschen reiziger den toegang tot die leesgezelschappen, welke zoo vele aanspraak hebben op der boekhandelaren achting.

Een

Een klein staaltje uit het aanhangsel sta hier nog ter proeve: Het heet: *een priester-anekdotetje en dat tevens echt is*, bl. 281. „Eene goede vrouw binnen Rome, welke, als waardin en gastvrouw, vele duitsche en engelsche ketters als brave en deugdzame lieden had leeren kennen, vroeg aan haren biechtvader: of het dan waar was, dat alle deze arme vreemdelingen eens in het eeuwige vuur zouden branden? Dit kon zij naauwelijks begrijpen, en had zich over het zedelijk en christelijk leven der ketters, waaraan menig Romein zich wel eens mogt spiegelen, dikwijls heimelijk verwonderd. De Priester bestrafte haar over deze *eigenwijsheid*, en zeide: „ De ketter is reeds in zijnes moeders ligchaam „ een ongestoord eigendom van den duivel; dit is de oorzaak, waarom hij minder door den vijand bezocht wordt, „ dan wij Christenen, daar onze zielen eerst door misdaden „ en goddeloosheden der hemelsche gelukzaligheid moeten „ verbeuren. Verheug u derhalve over de goede werken en „ zeden der ketters niet; deze zijn juist de zekerste panden „ van hunne onherroepelijke verdoemenis; en erger u ook „ niet aan de uitverkoornen, die dikwijls struikelen en vallen „ in den strijd met den verzoeker. Deze zijn de lievelingen „ Gods, die het sterkst door den Satan vervolgd worden; de „ ketters valt hij hoogstens eenmaal uit moedwil en tijdverdrijf aan, daar hij van hunne zielen genoegzaam verzekerd „ is." — *Proficiat!*

Poëzij van Mr. ISAAC DA COSTA. *Iste Deel. Te Leyden, bij* L. Herdingh en Zoon. 1821. *In gr. 8vo.* 190 *Bl.* *f* 3-12-:

Hoe een BILDERDIJK, en DA COSTA op zijn spoor, ook somtijds tegen onze eeuw en leeftijd uitvaren, zijzelve strekken ons tot nieuwe en bijzondere voorwerpen, om ons in deze eeuw en het geboortelot, dat ons in dezelve plaatste, des te meer te verheugen. De laatste is een *Jood;* en het is bekend genoeg, hoe, in weerwil der natuurlijke schranderheid van deze natie, slechts zeer enkelen onder dezelve de wetenschap en kunst tot het voorwerp eener ijverige bejaging stellen. DA COSTA echter treedt, met dezen dichtbundel, op, als een uitnemend waardig priester van beide, en zulks in den jeugdigen leeftijd van even drieëntwintig jaren.

Nog

Nog meer: men acht het oude *Israël* doorgaans evenzeer gedaald in adel van denkwijze en hemelsgezindheid, als in ware beschaving; en hier treedt een jongeling uit dat geslacht voor ons op, doorgloeid van de verhevenste gevoelens, zijne lier bij uitsluiting aan ernstige, grootsche of zachte gevoelens der menschelijkheid wijdende, zonder bijna te dulden, dat men de behandeling van eene mindere stof poëtisch noeme. Wien zou zulk een verschijnsel niet verrukken? Welk gevoelig beoordeelaar schroomt hier het verwijt, dikwijls weinig te pas herhaald, dat hij, als zoodanig, met den persoon, en zelfs met zijne bijzondere denkwijze, niets te doen heeft? Hoe veel eer beaamt hij de woorden van onzen zanger, in de voorrede, niet? „ Bij de tokkeling der dichterlijke lier „ openbaren zich de diepste verborgenheden van het hart; „ en zoo staan des Dichters persoonlijke gevoelens aan de „ kennis van het Algemeen, aan hetwelk hij de uitvloeisels „ zijner aandoeningen, tot voorwerpen van kunst geworden, „ mededeelt, oneindig meer dan die van eenig ander Schrij„ ver bloot." Er bijvoegende: „ Misschien geldt dit inzon„ derheid van dezen bundel."

Ja, DA COSTA! gij ten minste dicht uit het hart; en dat hart is ons eerbiedwaardig. Uwe godsdienstige gevoelens zelve, op zoo vele plaatsen doorstralende, schijnen ons geenszins ontaard van den zuiveren geest, die uit de oude Profeten spreekt; en, schoon het ons bijna bevreemdt, dat men, zoo denkende en onder Christenen verkeerende, niet reeds een Christen is, met welgevallen echter zien wij die geestdriftige gehechtheid aan uw volk, het oude volk van God, hoezeer dan ook vervallen van de heerlijke beloften en in allen opzigte diep gedaald.

Maar, zoo opregt en hartelijk deze onze betuigingen zijn, zoo weinig willen ons echter andere gedeelten van deze voorrede, en verscheidene dichtregels, daarmede overeenstemmende, regt behagen. Wij bedoelen, namelijk, die herhaalde vermelding van eene andere dan de thans gewone denkwijze, dat uitvaren tegen godsdienst- en maatschappij-verwoestende gevoelens van den dag, welke misschien nergens in ons land, ten minste meer dan op andere tijden, bestaan; waarbij wij, al ware het ook al veel erger met een en ander gesteld, nog altijd aan den Profeet zouden denken, die meende, dat hij alleen zuiver van afgoderij was gebleven, schoon er nog vele duizende waren, die hunne knien voor den *Baäl* niet hadden ge-

gebogen. Dit is de geest der nederigheid en liefde even zoo min als die der waarheid. Ja, het kan bijna niet missen, of, dit verschil willende staven, vervalt men zelve tot uitersten. Is het toch geen uiterste, wanneer DA COSTA zich tegen de verdraagzaamheid, als tegen een wanbegrip en ondeugd, uitlaat; DA COSTA, die, als *Jood*, de onverdraagzaamheid en vervolgzucht natuurlijk diep verfoeijen en verwenschen moest, en daarentegen de zachte en verstandige denkwijze zegenen, welke onze vaderen eenmaal bewoog, om zijne verjaagde stamgenooten gastvrij op te nemen en regtvaardiger dan ergens elders te behandelen? Ja, gewis is dit een uiterste; gelijk het een ander uiterste was, dat men het woord *verdraagzaam* reeds als eene aanmatiging beschouwde, daar niemand, bij gelijk regt van allen op eene vrije godsdienstige denkwijze, iets te dulden of te verdragen, met andere woorden, iets met eens anders denkwijze te stellen had. Integendeel, het valt mij moeijelijk, de dwaling te zien huldigen, het ongeluk in tijd of eeuwigheid door mijne medemenschen te zien tegensnellen; maar de verdraagzaamheid leert mij, hen daarom, bij onschuld van den wil, (dien ik trouwens maar zelden kan beoordeelen en mag ontkennen) noch te verachten noch te vervolgen, maar hun hun menschenregt, met liefde, te laten wedervaren. En deze handelwijze schijnt mij toe op waarheid en deugd te berusten. In zoo verre, echter, eene en andere der genoemde scherpe aanmerkingen DA COSTA's stamgenooten in het bijzonder mogten betreffen, van welke somtijds beweerd wordt, dat velen noch de verwachting des beloofden Verlossers, noch het verbindende en Goddelijke van Mozes bijplegtige wet meer zouden aannemen, willen wij ons gaarne voor onbevoegde regters verklaren.

Dan, genoeg, en misschien reeds meer, van deze algemeene aanmerkingen!

Onmiddellijk op den titel, met een keurig vignet van BILDERDIJK's kunstrijke hand voorzien, volgt eene soort van opdragt: *Aan mijn Vader*, vol van teedere en eerbiedige gevoelens; daarna de prozaïsche *voorrede*, ons reeds bekend; en nu, na eene *voorafspraak* bij de voorlezing, *Des Dichters Lotbestemming*, een zeer fraai stuk, vol geestdrift en hooggestemd gevoel ten aanzien der waarde en bestemming van den dichter. Het draagt die nogtans wat somber voor; en vele vrolijke zangers, als ANACREON, VOLTAIRE, WIELAND,

en onze LOOTS, zouden daarbij welhaast schijnen of geene dichters, of althans uitzonderingen op den regel te moeten heeten.

Het natuurlijk verband van Wijsbegeerte en Dichtkunst is geen minder belangrijk, stout en schoon dichtstuk. Wij vonden hetzelve te gemakkelijker, en waren in staat het in eenen gezonden zin op te vatten en volkomen regt te doen, nadat wij, pas onlangs, BILDERDIJK's verhandeling *over het verschil, zoo wij meenen, tusschen geestdrift en dweeperij* hebben gelezen, waarin *het gevoel* voorkomt, als berustende op een verstandig inzigt, schoon ingewikkeld en als 't ware buiten ons eigen weten. Op deze wijze toch behoeven wij niet te vreezen voor eene *blinde* aandrift; gelijk wij, van den anderen kant, gaarne zullen toegeven, dat eene redenering en bespiegeling, die buiten het hart omgaat en de natuurlijke beseffens tegenspreekt, van weinig waarde, ja gevaarlijk in hare werking is. Genoemde groote man maakt zich regt verdienstelijk door de opheldering van begrippen, die, daar zoo heengeworpen, dikwijls al te zonderling schijnen, maar op deze wijze beproefd en wederlegd, of nuttig aangewend, zoo al niet volkomen omhelsd kunnen worden.

Ines de Castro, bestaande in eene zamenspraak tusschen *Don Pedro en de Rei*, als eene proef van tooneelpoëzij in den smaak der Ouden, geschikt om voorgedragen te worden in het Genootschap voor uiterlijke Welsprekendheid.

Nu volgen, onder den afzonderlijken titel van *Losse Gedichten*, vooreerst:

Aan Bilderdijk; een stuk, zoo vol van vuur en de allerkrachtigste uitdrukking van dankbaarheid, bewondering en verkleefdheid, dat niemand behoeft te vragen, of het welgemeende hartetaal zij, maar elk veeleer onwillekeurig met CICERO zegt; *pectus est quod disertos facit.* Dan, kon het dus ook wel missen, of dat zonderlinge, en in deze zonderlingheid hevige, welk de leer van BILDERDIJK dikwijls onderscheidt, moest hier vooral in bescherming genomen, en, als 't ware, als een moedige kamp van het licht tegen de duisternis dezer eeuw worden voorgesteld? Wij vertrouwen, dat jaren en ondervinding dezen gloed der partijdigheid bij den Heer DA COSTA wel zullen bekoelen, en dat er niet dan goeds van zijns vriends stoute sprongen in het letterperk zal achterblijven.

Alex-

Alexanders Zegefeest, naar het Engelsch van DRYDEN, is uitmuntend geverfifieerd.

Israël.

Ja! duldt, vertrouwt, volhardt in 't hopen!
  Mijn broeders van 't verkoren zaad!
Wiens naam geen eeuwen konden flopen,
  Wiens heil'ge glorie nooit vergaat!
Vernielt der Ongodisten lagen!
  Beschaamt de pogingen der hel!
Verfoeit de koelheid onzer dagen!
  Gij zijt het kroost van Israël!

Gij voert dat heilig bloed in de aderen,
  Met wien de Heer verbonden floot,
En, hoe vervallen van uw Vaderen,
  Nog zijt gij door uw afkomst groot!
U noemde God Zijn Uitverkoren,
  Zijn volk, Zijn deel, Zijn fchat op aard,
Zijn lieveling, Zijn Eerstgeboren.....
  O! worden we eens dien heilnaam waard!

O droef verneêrden, diep verflagen!
  Gij hebt gezondigd — lijdt en boet!
Herwint in zure ballingsdagen
  Het wenig erfdeel van uw bloed!
Gods voorgebaanden weg verliet ge;
  Thands zwerft ge, vreemden, de aarde rond!
Zijn vaderlijke hand verftiet ge;
  Thands zijt gij hulploos telken ftond!

Vervuld is 't wraakwoord der profeten;
  Vertrapt, de kroon van onze kruin;
Onze eer en roem en rang, vergeten;
  Het Godlijk koninkrijk, in puin!
Wij, keurlingen der keurelingen,
  Wij, thands der volken fmaad en fpot!
Bloot voor des minften woestaarts dwingen,
  Wij, onderdanen eens — van God!

Ach! wat kan redden, wat kan troosten,
  Daar God ons uit Zijn erf verbant?
Wat bleef ons van dat heerlijk Oosten,
  Ons waar, ons éénig Vaderland!
Ver van de beenders zijner Vaderen
  Verkwijnt het kroost van Abraham!
Zijn bloed, verbasterd in onze aderen,
  Kruipt door een uitgedorden ſtam!

Verloſſer! Vader! ô! zie neder!
  Ontferm u onzer! ſchenk genâ!
Geef Isrel aan zich zelven weder,
  Of, dat zijn droeve naam verga!
Neen! neen! de wenteling der eeuwen
  Verzwolg niet onze hoop op U!
Wij zijn het vôlk nog der Hebreeuwen,
  Gij, der Hebreeuwen God — ook nu!

Ja! Uw Meſſias gaat verſchijnen,
  En onze boeien zijn geſlaakt!
Uws gramſchaps nevels gaan verdwijnen,
  De dag van onze glorie naakt!
Van achter de aardſche jammerwolken
  Verrijst een Goddelijke gloed!
Juich, Israël! en jubelt, volken!
  Uw' Vorst, uw' Redder te gemoet!

Brul, leeuw van Juda! brul Hem tegen,
  Hem, in wier (wiens) naadring gij herleeft!
En, nageſlacht van Adam! zegen
  Die u der Englen rang hergeeft!
Verkondt hem, donders uit den hoogen!
  Buigt, bergen, buigt de ontſtelde kruin!
En ſtort, verfoeilijk rijk der Logen!
  Op ons bazuingeſchal in puin!

Zie daar der eeuwen heilverwachting!
  Zie daar de hoop van Israël!
De prijs van lijden en verachting!
  De borstweer voor den wrok der hel!
Die hoop te leven, die te ſterven,
  Is pligt, is vreugde, is heilgenot!

Eer

Eer dat die onze ziel zou derven,
  Vernietig' haar de hand van God!

Wat dan, verwaten duisterlingen,
  Op uw rampzaal'ge wijsheid trotsch!
Vermeet gij u hun op te dringen,
  Die uitzien naar den heilbô Gods?
Wat preêkt ge, oproer'gen, over de aarde
  Een nietige verdraagzaamheid?
Zij heeft voor 't Joodsche hart geen waarde,
  Dat op een andre redding beidt!

O! wat uw waan ons durft beloven,
  Ten prijs van 't heiligst zielsgevoel,
(Dat kracht noch list ooit uit zal doven)
  Is ons zoo vloekbaar als uw doel!
De vlam der Inquisitievuren,
  Ja, heel een wereld's bittre hoon,
Is eindloos beter te verduren,
  Dan weldaân, door u aangeboôn!

De tijden naadren van Verlichting,
  De tijden naadren van herstel!
Die van de blijde Godsrijkstichting,
  Die van de nederlaag der hel!
Het vonnis wordt weldra geslagen,
  Wie heerlijk zijn moet, wie veracht:
De philosophen dezer dagen,
  Of Jacobs lijdend nageslacht!

Wij hebben gemeend den lezer geen' grooter' dienst te kunnen doen, dan met de overschrijving van dit geheele, uitmuntende stuk. Het leert ons den man, in ééns, beter kennen, dan tweemaal zoo vele bladzijden beoordeeling. Ondertusschen doelt het woord *verdraagzaamheid* hier, zoo het schijnt, op de poging, om allen onderscheid tusschen *Jood* en niet-*Jood* weg te nemen; en is misschien de Heer DA COSTA even zoo min in zijn' schik met aanbod en genot des vollen burgerregts in onze Christelijke staten, als inzonderheid met dezulken zijner geloofsgenooten, die, om dit overal te verkrijgen, wel gaarne het kenmerkende hunner leer en praktijk zouden opgeven.

Eenzaamheid. Geestdrift. Aan een Dichter in zijne ballingschap. Deze drie stukken zijn uit het Fransch van LAMARTINE vertaald, of liever voortreffelijk, en het schoone oorspronkelijke volkomen waardig, in onze rijkere taal overgebragt. Trouwens, in een *Opschrift* dezer navolgingen, achter dezelve geplaatst, zegt de Dichter zeer nederig aan LAMARTINE:

Aan U, en Hollands taal (niet mij) is 't dan te danken,
  Vindt hier mijn dichtmaat geen rechtschapen boezems koel!
U, die het denkbeeld schiept, zoo treffend, zoo verheven;
  Haar, die den uitdruk leent, dat grootsche denkbeeld waard!
U, die in 't Westersch lied des Oostens ziel doet leven;
  Haar, van haar afkomst uit dat Oosten niet ontaard!

Den Heere Imanuel Capadose, bij het afsterven zijner Echtgenoote. Gevoelig en godvruchtig!

Eurydice.

Herhaal, mijn lier, herhaal den zang,
  Dien eenmaal Orpheus zong,
Den toon, dien 't klemmendst zielverdriet
  Hem uit den boezem wrong! enz.

is zoo rijk en gelukkig in vinding, als treffelijk uitgevoerd.

De Traan. Het Engelsch van *Lord* BYRON van zeer verre gevolgd. Zeer treffende gedachten voorzeker! Doch zou het waar zijn?

Wie door een mond ooit werd bedrogen,
  Die een geveinsden glimlach plooit,
  Een traan! .... een traan misleidde nooit!

Klinkt ook het *vijandlijke lijk* niet een weinig onaangenaam?

De Hollandsche Poëzij.

Bloeit, Hollands taal en poëzij!
  Vlecht Deugd en Godsdienst palmen!
Doet door uw stoute harmonij
  Den toon der Wijsheid galmen!

En

En als, bij 't jammerlijkst verval,
Geen plek' op de aarde wezen zal,
Voor Schoon- of Waarheid veilig;
Dan nog blijv' beider naam en macht
Tot aan het laatste nageslacht
Op Neêrlands Zangberg heilig!

De zesde December. Ter verjaring van Waterloo. Gevoel. Voorafspraak. Het Genie. Deze twee of drie laatste stukken zijn wederom geheel uit 's Dichters ziel geschept, en meesterlijk bewerkt.

In het Album van Mr. J. de Vries. Waarheid, naar het Hoogduitsch van MÜLLNER. *Zucht ten Hemel*, naar het Portugeesch van CAMOËNS. *Grafschrift.* Deze zijn kleine, maar zeer verdienstelijke stukjes.

Het Heldenpleit, naar het Latijn van OVIDIUS, besluit den bundel op gansch geene onwaardige wijze.

Zoo hebben wij dan het boekdeel doorloopen, dat, volgens belofte, al spoedig door nog één zal gevolgd worden. Maar naauwelijks hebben wij iets tot staving van onzen lof der poëzij gezegd, en nog minder berispende aanmerkingen, om dien lof te temperen, op dezelve gemaakt. Wat het eerste betreft, ons gevoel pleegt hier de gewone gids te zijn; en wanneer ons, bij nader inzien, blijkt, dat de denkbeelden geregeld en belangrijk, de woorden en beelden welgekozen, de prozastijl natuurlijk en goed, en het vers daarenboven harmonisch en naar den aard der onderwerpen wel geschikt, ja berekend is het bedoelde krachtig uit te drukken, dan vragen wij naar niets meer, maar zetten ons: *bene! bene!* van ganscher harte op het boek. De Heer DA COSTA, nu, voldoet in eene bijzondere mate aan deze vorderingen. Zelden, hoogstzelden kwam ons iets voor, dat eenigzins gewrongen of zwak mogt heeten. Doch, wat aangaat het opsporen en uitkippen van dit min voldoende, zulks zou spoedig naar vitterije kunnen gelijken. En ook, wie ooit de hand aan de dichterlijke lier geslagen heeft, en oor en ziel voor poëzij bezit, weet niet, dat somtijds iets opgeofferd en over het hoofd gezien moet worden? Ja, al ware het ook, dat wij eene enkele plaats waarlijk hadden verbeterd, welk een schrale roem zou dit zijn! En echter wierp hij welligt, in het oog des onkundigen, eene schaduw op de verdienste van den voortreffelijken, oud-Israël niet onwaardigen zanger, dien

wij in allen opzigte, en bijzonder ook in de liefde, meer heil toebidden, dan hij, naar zijne lotbestemming, welligt durft hopen. Levere ons BILDERDIJK meer zulke kweekelingen!

Griekenlands Herrijzenis. Uit het Hoogduitsch van W. T. KRUG. *'s Gravenhage, bij* de Erve J. Thierry en C. Mensing en Zoon. 1821. *In gr. 8vo. VI en 20 Bl. f* :-6-:

Leven van ALI, *Pacha van Janina, getrokken uit het Fransche Werk van* F. C. H. L. POUQUEVILLE, *voormalig Consul-Generaal van Frankrijk te Janina. Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren, 1821. *In gr. 8vo. 146 Bl. f* 1-10-:

Wij voegen deze twee werkjes bij elkander, uit hoofde van derzelver gelijksoortig onderwerp. Het is toch onmogelijk, de tegenwoordige *Grieken* en den heerschzuchtigen landvoogd, die, sedert ruim 20 jaren onbepaald meester van westelijk *Griekenland* zijnde, thans ook tegen de *Porte* is opgestaan, van elkander te scheiden. Want, hoe waar ook het spreekwoord zij: *Wanneer twee menschen dezelfde daad doen, is zij daarom niet dezelfde*, en wij er vooral in dit geval zeer verre af zijn, van den heiligen opstand eener sedert vier Eeuwen vertrapte, hoogstbelangrijke Natie te verwarren met de pogingen eens dwingelands, om aan de regtmatige straf te ontkomen, — zoo bedient zich toch dikwijls, blijkens de ondervinding, de Voorzienigheid ook van booswichten, om de zaak van waarheid, regt en vrijheid te handhaven; en wie weet, of het leven van den grijzen deugniet ALI niet nog zoo lang gerekt is geworden, om door zijn beleid en zijne schatten de zaak van *Griekenland* tegen deszelfs tirannen, die ook *zijne* vijanden zijn, krachtdadig te ondersteunen?

Doch ter zake. Onder de groote gebeurtenissen, die onze Eeuw heeft opgeleverd en waarvan zij nog zwanger gaat, bekleedt de opstand der *Grieken* geenszins de minste plaats. *Spanje*, *Portugal*, *Napels* hadden alle meer of min regt tot beklag; *Duitschland* en *Nederland* werden door een' uitheemschen overweldiger en deszelfs trawanten onderdrukt: maar de evengenoemde landen stonden toch nog onder hunne eigene Vorsten, van denzelfden landaard, van hetzelfde geloof, wier voorouders Eeuwen lang den schepter hadden gezwaaid. Zelfs de *Fransche* overweldiging was nog die van beschaafde *Euro*pe-

petri, die, zoo zij al de burgerlijke regten dikwijls te kort deden, toch niet onbeschaamdelijk de grenslijn van *overheersching* en *slavernij* tusschen alle de leden van het overwinnend en overwonnen Volk durfden trekken, niet alle regten van eigendom den bodem inslaan; en de *Fransche* Satrapen, (*Amsterdam* en *Rotterdam* leerde ze van nabij kennen!) hoe diep bedorven en onbeschaamd zij ook waren, durfden toch zoo openlijk het Volk niet uitzuigen en mishandelen, als een *Turksche Pacha*, als b. v. een ALI van *Janina*, dagelijks en ongestraft, plagt te doen; en wij gelooven, tot eer der menschheid en eener Christelijke opvoeding, dat zelfs hunne zwarte ziel van een verraad en eene boosheid, zoo als het leven van ALI-*Pacha* die op elke bladzijde biedt, (men zie b. v. bl. 23, 26, 36, 46, 82, 89, 93, 115, 119, 121, enz. enz.) zou terugbeven. Eene aaneenschakeling van gruwelen, moorden, bedriegerijen, plunderingen, en, als het zacht gaat, knevelarijen en onregtvaardigheden vertoont zich hier aan het oog, welke men gaarne voor onwaarheid zou willen verklaren, wanneer dezelve uit eene andere bron kwam. Maar het is de *Fransche* Consul POUQUEVILLE, die sedert 1806 met ALI in *diplomatische* betrekking gestaan, en al dien tijd aan zijn Hof geleefd heeft, die, bij vele van 's mans grootste onmenschelijkheden, gelegenheid had, deszelfs verfoeijelijke *daden* met zijne honigzoete woorden, tot hemzelven gesproken, te vergelijken. En men denke niet, dat ALI *Pacha* alleen zulk een gedrogt, zulk een geesel der onderdanen, zulk een duivel in menschengedaante was. In de *Turksche Anarchie* hebben de *Pacha's* de onbepaaldste volmagt, de onderdanen zoo veel te ontrooven als zij slechts willen, mits zorg dragende, zoo wel den Sultan stiptelijk hunne schatting te betalen, als zich begunstigers aan het Hof, en de *Janitsaren* tot vriend te behouden. Ook klagen alle reizigers door die schoone gewesten als uit éénen mond: „ Ach! werden toch deze „ Paradijzen niet door domme, trage, dweepzieke en schraapzuchtige *Turken* beheerscht!" Alle menschenvrienden hebben reeds sedert lang de herleving van *Griekenland* en *Klein-Azië* onder hunne vurigste wenschen gerekend, en den Man des Gewelds slechts daarin toegejuicht, dat hij de dwingelanden van *Egypte* en *Syrië* verdreef, die nog erger waren dan hij. En nu eindelijk — hetgeen men nimmer had durven hopen — het *Grieksche* Volk zelve, als met de heilige aandrift zijner Vaderen bezield, de handen aan 't werk slaat, om zich van

de dwingelandij te bevrijden, het onvervreemdbare regt op zijn eigen land (sedert vierduizend jaren door hen bewoond, en eerst sedert vierhonderd jaren door de *Tartaren* verdrukt) weder doet gelden, en de drie heiligste belangen der menschen, Godsdienst, Vrijheid en Vaderlandsliefde, aan zijne belangen dienstbaar maakt, — wanneer deszelfs tirannen, in hunne magtelooze woede, zich niet anders weten te wreken, dan door het vermoorden van onschuldigen, ongewapenden, het ophangen van Geestelijken onder hun heilig dienstwerk, en wel (om de maat der beleediging van het Christendom vol te meten) onder het vieren van 's Heilands opstanding, door het schofféren van edele Maagden, die aan de beestachtigheid van het dolle *Turksche* gemeen op de markt worden prijs gegeven, — wat is dan het gevoel van *Europa*? van de geheele Christenheid? en welke zijn de daden, waartoe dat gevoel hen geleidt, en geleiden moet?

Het antwoord is gereed. Alle de Volken, van de *Middellandsche* tot de *IJszee*, van de straat van *Gibraltar* tot den *Kaukásus*, nemen het vurigste deel in den opstand der *Grieken*, en wenschen hun met die stoute, maar edele onderneming geluk. Vrij mogen hunne hoofden, in de onlangs gedrukte oproeping aan de *Europesche* Christenheid, de diensten vermelden, door hunne voorouders weleer aan de beschaving bewezen: elk waarlijk beschaafd *Europeër* gevoelt den prijs daarvan, en wenscht, dat eenmaal weder de standaard van het Kruis, het zinnebeeld van deugd, verlichting en ware Godsdienstkennis, op de tinnen van *St. Sophia* te *Konstantinopel*, gelijk thans op het *Parthenon* te *Athene*, moge prijken. De welmeenende Schrijver van *Griekenlands Herrijzenis* spreekt in dien zelfden geest, en komt vrijmoedig, met strenge berisping der *Ottomannische* dwingelandij, voor zijnen wensch uit, dat de *Grieken* nog eenmaal een vrij Volk mogen worden. Dit is veel, bij de tegenwoordige *Censuur* der drukpers in *Duitschland*; want het verschilt zeer veel, dat de *Kabinetten* in den wensch der Volken zouden deelen. De opstand der *Grieken* schijnt ook *staatkundige vrijheid* ten doel te hebben; zij is (natuurlijk, daar het anders onmogelijk was) bewerkt door een *geheim Genootschap*; en *staatkundige vrijheid* en *geheime Genootschappen* zijn dingen, die de *Duitsche* en sommige andere Ministers de koorts van schrik zouden kunnen aanjagen! Daarmede zien zij reeds dat vreesselijke spook voor zich oprijzen, waarmede al hunne willekeur verdwijnen moet:

in-

invloed des Volks op het Staatsbestuur. Neen! dan liever, veel liever, de *Turksche* Regering en haar *Despotismus* behouden! Deze weet ten minste het gezag van den Grooten Heer te doen gelden; en, als deze grondzuil der Maatschappij slechts bewaard blijft, wat ligt er dan aan gelegen, al rust zij ook op het cement van het edelste Christenbloed, op de schedels van jongelingen, op *Duitschlands* Hoogescholen tot de bloem hunner Natie gevormd, en op de lijken van gemartelde Vrouwen en Maagden? Wat ligt er aan gelegen, al wordt het sombere, wreede *Islamismus* in de schoonste gewesten van *Europa*, in het Vaderland van MILTIADES, LEONIDAS en EPAMINONDAS, onherroepelijk gevestigd op de puinhoopen van het geheel verpletterde Christelijke geloof? Wat zegt dit alles? De *Grieken* zijn immers *Rebellen*; de *Porte* eene *wettige vaderlijke Regering*: (immers ieder *Vorst* is *ipso facto Vader des Volks*, al moordt hij als CALIGULA, NERO, of FILIPS II.) Weg dan met elk, die twijfelen durft aan de *wettigheid* van eenige bestaande Magt! -- ;

Onze Lezers zullen ons hier niet van overdrijving beschuldigen, of ons te gemoet voeren, dat wij den *Turkenvrienden* gevoelens toeschrijven, die zij nimmer gekoesterd hebben. Men behoeft, om zich te overtuigen, slechts het eerste het beste Nommer van den *Oostenrijkschen Opmerker* in te zien, van dat schandlibel, waarvan de prulschrijver zich, voor het oog van geheel *Europa*, dagelijks aan de kaak stelt. Hij trekt niet alleen vuriglijk partij voor de *Turken*, en verheft hunne voortreffelijke krijgstucht en zachtaardigheid, op een oogenblik, dat zij, zonder onderscheid, mannen, vrouwen en kinderen in *Wallachyë* vermoordden, en dat land voor eene halve Eeuw lang verwoesten; hij durft de *Grieken Revolutionnairen* noemen, en hen bedektelijk met de *Fransche Jakobijnen* in ééne klasse plaatsen, even als ware hier eene *Revolutie* geen pligt der menschelijkheid, en als werd de rol der *Fransche Jakobijnen* niet juist door de *Turken* gespeeld! —. Doch wij vertoeven reeds te lang bij dien ellendeling, die zijne achting bij *Europa* voor geld of Vorstengunst wegwerpt. Het is slechts te beklagen, dat het *Oostenrijksche* Kabinet (want van den goedhartigen, door zijne onderdanen beminden Keizer spreken wij niet) zulk eene verkeerde staatkunde omhelst, van de niemand beleedigende *Napolitanen* met geweld in de oude boeijen te klinken (en die boeijen nog te verzwaren); terwijl het de *Turken* op zijne grenzen de hemeltergendste gruwelen laat

ple-

plegen, die ook *Oostenrijk* (in zoo verre het aanspraak maakt op den naam eener *Christen*-Mogendheid) op het grievendst beleedigen, en de schiterendste voldoening en herstelling eischen.

Het aanroeren van dit punt brengt ons op KRUG terug. Deze goede Schrijver verwacht voor de *Grieken* iets goeds van het *Heilig Verbond*..... In de woorden der oorkonde schijnt wel zoo iets te liggen; ten minste maakten goedhartige, welmeenende menschen het daaruit op: maar de menschenkenner heeft reeds sedert jaren lang in staatkundige zaken de letter van den geest leeren onderscheiden. — KRUG durft niet beslissen, of de *Grieken* zullen zegevieren. Wij even min. Vooral is de zaak dàn hagchelijk, wanneer het der verfoeijelijke staatkunde gelukt, om, onder schijn van vredelievendheid, met het te regt vertoornde *Rusland* de zaak te bemiddelen, en door beloften of bedreigingen het wraakzwaard der Geregtigheid in de schede te houden. Dan zullen misschien eenmaal — want de zaak is nu te verre gekomen, om met onderwerping te volstaan — *Europa's* Volken, met diepe deernis, terwijl hunne Regeringen hunne verontwaardiging breidelen, het overschot van het edelste Volk des Aardbodems dezelfde partij zien kiezen, die eenmaal onze groote Vaderen wilden omhelzen: met vrouwen en kinderen scheep gaan, om in een ander, herbergzamer Wereláddeel voor zich eene schuilplaats te zoeken. En dan moge de negentiende Eeuw blozen voor de zestiende, dat in haar geene ELIZABETH, geen HENDRIK DE VIERDE gevonden wordt; — terwijl de *Archipel* alsdan, tot eene geslotene Zee gemaakt, gelijk die van *China* en *Japan*, de baatzuchtige Kabinetten te laat hunne ellendige staatkunde, en het verraden van een bevriend Volk, om met Barbaren te heulen, zal doen berouwen. Wanneer wij de dienstvaardigheid, waarmede de *Engelsche* Regering aan den beul zijner onderdanen, ALI-*Pacha*, *Parga* heeft ingeruimd, waarop hij geen regt had, en waarvan de inboorlingen zoo vurig verlangden, in de graven hunner Vaderen te rusten, (zie No. 2, bl. 140.) — wanneer wij deze handelwijze vergelijken met het onlangs in de nieuwspapieren vermelde verbod, om krijgsbehoeften aan de brave opstandelingen te verkoopen, zoo bloedt ons het hart, en wij zien duidelijk, dat de val des Geweldenaars de wettige Regeringen nog weinig vorderingen in eene rondborstige, onbekrompene, echt zedelijke staatkunde heeft doen maken.

Wat

Wat de twee boekjes elk op zichzelve betreft, No. 1 is wèl, doch oppervlakkig geschreven, en had wel iets uitgebreider kunnen zijn. No. 2. bevat vele daadzaken; de Heer POUQUEVILLE, reeds vroeger als een kundig en niet onbevallig Schrijver bekend (*), is somtijds wel wat heel bloemrijk; en, hoe zwart ook ALI-*Pacha* zij, wij gelooven, dat hij hem nog zwarter heeft zoeken te maken dan hij is; ten minste zijn sommige zijner aanspraken, met het oogmerk om te misleiden gehouden, ons voor eenen ruwen *Despoot* uit *Epirus* wat al te kunstig voorgekomen. Voorts heeft deze Vizier, die nu, door den nood gedrongen, tot de partij der *Grieken* schijnt over te hellen, zelf tegen onschuldige *Grieken* een voorspel vertoond van den Paaschmoord te *Konstantinopel*: ook hij heeft op Paaschdag 1798 te *Lukovo* de Christenen onvoorziens overvallen, en de kerk tot een moordtooneel gemaakt, alleen om zijner toomelooze heerschzucht bot te vieren. Veertien personen werden daarbij (onder anderen) aan eenen boom opgehangen (bl. 46). De *Sulioten*, die met onbezweken' moed voor hunne haardsteê en altaren streden, werden voor die verdediging met de vreesselijkste martelingen ter dood gebragt, zelfs kinderen van tien, elf en veertien jaren (bl. 63). Hij laat menschen in de kooijen van tijgers, in ketels met kokende olie werpen, en voor den mond van 't kanon binden, (indien hier ook geene overdrijving plaats hebbe, bl. 93, *Noot*.) De moord der inwoners van *Kordiki*, die, vele jaren geleden, ALI's moeder en zuster beleedigd hadden, was verschrikkelijk, en getuigt van een duivelsch gemoed, bij de zuster zoo wel als bij den broeder, (bl. 117 en verv.) Doch ALI bezit *staatkunde*, dat is: de kunst van veinzen en liegen; hij heeft veel gelds bijeengeschraapt, door den grondregel van het *Turksche* Staatsregt, dat de Groote Heer, of zijn plaatsbekleeder, erfgenaam van alle hunne onderdanen zijn, letterlijk in uitoefening te brengen. Is het dan te verwonderen, dat hij verdedigers, ja zelfs nog lofredenaars vindt?

Het afbeeldsel van dezen man des bloeds, met eene soort van kaartje van *Epirus* (niet *Epire*, gelijk hier altijd staat) onder hetzelve, vindt men vóór den titel.

(*) Hij gaf in 1805 uit: *Voyage en Morée, à Constantinople, et en Albanie*, Par. 1805, 3 Vol. 8vo. Dezelve is in 1806 ook in 't *Nederduitsch* uitgekomen.

De

De ontdekte en thans zeer nabij zijnde verschijning van den persoonlijken Antichrist, in het gemeen ook van den waren zin en de naderende vervulling van de Openbaring van Johannes, en van de verkondigingen der oude Profeten aangaande den laatsten tijd der wereld. Door A. F. RUHLE VON LILIENSTERN. *Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* de Wed. G. A. Diederichs en Zoon. 1820. *In gr. 8vo.* 30 *Bl. f* :-8-:

Wij verblijden ons, dat, blijkens de onderteekening van de Voorrede, de Heer LILIENSTERN, Justitieraad te *Dillenburg*, *rustend* is, want dit zijn produkt draagt, onzes inziens, volkomen bewijs van gekrenkte hersenen; weshalve wij dan ook den Heer Vertaler van hetzelve hartelijk gaarne zijne *rust* zouden gunnen, waarbij, gelijk wij meenen, ook het ambacht geenen zeer uitmuntenden werkbaas verliezen zou. *Recenseren* noch *refereren* kunnen wij hier. Ziet daar een proefje:

„ Thans bevinden wij ons, (van 1814 tot 1823) in het tijdstip van het stille halfuur in den Hemel, de Christenheid, terwijl, naar het nieuw gebod van CHRISTUS, Joh. XIII. 34, 1 Joh. II: 8—19, Luc. X: 29, 33, het Heilig Verbond de beoefening der Christelijke dulding algemeener maakte, te *Parijs* de openlijke vrede in de Christenheid bij herhaling (1814, 1815) bevestigd werd, en ALEXANDER met paaschen 1817, ten gunst der Israeliten, de merkwaardige afkondiging (ukase) liet geschieden, in welke tijdruimte van 10 jaren ook de Panther, Openb. XIII: 2, in de gevangenis is, Openb. III: 10, tot deze op het einde van dit stille halfuur, hetwelk naar MOZES psalm, XC: 4, en Petr. III: 8, te berekenen is, en *bij* het halfuur bedraagt, Openb. VIII: 1, weder, als een rood dier, uit den afgrond voortkomt, (1823) Openb. XVII: 3. Alle oudere tijdvakken uit de levensgeschiedenis van den tegenchrist, van zijne geboorte tot op zijne eerste politieke optreding, (1796) tot op zijn Konsulschap, zijne keizerlijke waardigheid, zijn Italiaansch koningrijk, zijnen verongelukten togt naar *Rusland* enz., zijn geheel, onloochenbaar, door de zinnebeelden en getallen der Openbaring geteekend."

Het

Het OBIIT van NAPOLEON (de Panter en Tegenchrist, volgens dezen Schriftverklaarder) maakt den rustenden Justitieraad gene streep door de rekening; ten zij misschien zijne Bijbelsche uitlegkunde meer geloofwaardigheid heeft dan alle officiéle berigten, in welk geval eene zekere soort van wilgentakjes zeer in waarde bij de liefhebbers zullen dalen.

De dwaasheid en onredelijkheid van de onderstelling, dat Jezus, na zijne opstanding uit den dooden, nog zevenentwintig jaren ligchamelijk op aarde hebbe geleefd, door een vriend der waarheid in een brief aangetoond. Te Amsterdam, bij L. van Es. 1820. *In gr. 8vo.* 16 *Bl. f* :-5-8

Helaas! dachten wij, bij het ontvangen van dit blaadje, zoo verspilt men dan een ernstig woord over het prulschrift van BRENNECKE, hetwelk tot niets anders dan (met verlof gezegd!) *ad abstergendum fundamentum* dienen moest. Na de lezing, echter, zien wij, dat den prulschrijver regt geschiedt; en, daar het subjectief gevoel van ons niet dat van een' ieder is, zoo heeft het misschien eenig nut, dat de vriend der waarheid een enkel woord in het kapittel sprak. Dit nut zal groot zijn, indien het velen aanzette, om de voortreffelijke schriften, (van VAN HAMELSVELD, VAN HENGEL en eenen ongenoemden in de *Bibl. van Theol. Letterk.*) op welke hier verwezen wordt, met gezetten ernst na te lezen; hetwelk wij hartelijk wenschen.

Serena, of het Meisje bij hare intrede in de wereld. Door Dr. GERH. FRIEDRICH. *Uit het Hoogduitsch. Te Leyden, bij* de Wed. M. Cijfveer, Jz. *In gr. 8vo.* 159 *Bl. f* 1-16-8

Serena zal het meisje zijn, aan hetwelk de Eerw. Schrijver zich voorstelt vooral zijne toespraak te rigten, of wel het meisje, zoo als hij het vormen wil; in haar stelt hij zich het *ideaal* der reinheid voor. Hare geschiedenis wordt intusschen niet gegeven; en wie alzoo een' roman verlangt, zal dit boekje niet van zijne gading vinden. Het Christelijk onderrigt, dat deze waardige Leeraar der beschaafde jeugd geven moet, was hem altijd hoofdwerk, en bijzonder aangenaam;

de

de confirmatie der aankomelingen uit zijn onderwijs was hem altijd een aandoenlijk feest; en ook blijven deze zijne kweekelingen steeds dan nog het voorwerp zijner liefde en zorge. Hij legde zich daarom toe, om zijne Christelijke leerredenen die rigting te geven, dat vooral bij de aangenomene en bevestigde ledematen, hetgeen hij begonnen had bij het onderwijs, werd voortgezet door de voordragt en de ontwikkeling van belangrijke grondstellingen, tot eene waardige vervulling van de bestemming der beide geslachten. Hetgeen hij nu ten druk gaf, zijn niet de leerredenen zelve, maar vertoogen en toespraken, zoo als die voor een leesboek voegen. Hier geldt het voornamelijk of eeniglijk het vrouwelijk geslacht; maar hij belooft eenen tegenhanger, die voor jongelingen zal zijn ingerigt. Alzoo is dit werkje voor jeugdige Christinnen geschreven; het bedoelt de voortgaande zedelijke opvoeding en beschaving van het, in den Godsdienst reeds welonderwezene, meisje tot huisselijk geluk, en komt nergens met eenige kerkelijke leerstelling in eenige botsing, waardoor het algemeen bruikbaar is. De Vertaler heeft het voor ons Holland gewijzigd. Het titelvignet stelt den Zaligmaker voor; terwijl Maria aan zijne voeten ligt, en Hij aan Martha het: „één ding is noodig!" toeroept. De overdenkingen hebben ten onderwerp: 1) De bestemming van het meisje in het algemeen. 2) Het geluk van een rein hart te bezitten en te bewaren. 3) Het lijden van een onrein hart, en middelen om zich voor hetzelve te bewaren. 4 en 5) Godsvrucht de kroon van het meisje. 6 en 7) Het beroep van het meisje, en de uitgebreide kennis tot hetzelve. 8 en 9) Huisselijke zin en huisselijk leven. — De geest van het werkje is deze: „Het meisje „moet eens eene waardige gade, eene edele, verstandige „moeder harer kinderen, en eene bekwame verzorgster van „haar huis en huisgezin worden. Tot deze drievuldige roeping „is zij bestemd: de Godheid verlangt derzelver vervulling, „de Natuur vordert haar, de leer van Jezus Christus eischt „haar." — Ieder welopgevoed, braaf en Christelijk meisje leest gewis dit schoone boekje met groot nut en genoegen. De stijl, zegt de Vertaler met regt, is duidelijk en bevattelijk, niet bloemrijk of verheven, maar daarom des te beter geschikt voor het jeugdig begrip. — Dat dan de waardige FRIEDRICH, ook onder ons, vele vriendinnen aanwinne onder zijne lezeressen, en onder onze Leeraren velen, die hem navolgen!

BOEKBESCHOUWING.

Bijbel. IIIde Stuk. Bevattende de Boeken van Job, de Psalmen, de Spreuken van Salomo, den Prediker, en het Hooglied. Uitgegeven door J. H. VAN DER PALM. *Te Leiden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1820. *In gr. 4to. 257 Bl. f* 6-12-:

De Hoogleeraar VAN DER PALM heeft allen, die naar de voortzetting van dit zijn gewigtig Bijbelwerk verlangden, door den spoed der uitgave van dit derde Stuk van hetzelve, op nieuw verpligt; en zij zullen ongetwijfeld allen, als zij, na voleindigd onderzoek, bevonden zullen hebben, dat de spoed aan de bearbeiding in geen opzigt nadeelig is geweest, zijn Hoogeerw., met Recensent, voor denzelven regt hartelijk dankzeggen. In allen deele toch kan *deze*, na zulk onderzoek, getuigen, dat dit Stuk, in keurige behandeling, aan de vorigen gelijk is. Ja, welligt zullen velen met dit deel van den arbeid nog beter tevreden zijn, dan met het vroegere. Wij bedoelen hier vooral die genen, die, van weinig hulpmiddelen, om den Bijbel te verstaan, gebruik kunnende maken, zich tot hiertoe alleen, of schier alleen, met de gewone vertaling behelpen moesten. Voor zulken toch is die vertaling, in het nu uitgegeven gedeelte des Bijbels, op zeer veel meer plaatsen onverstaanbaar, dan in het vorige; en dus moet hun genoegen, van schier al dit onverstaanbare nu verstaanbaar gemaakt en duidelijk opgehelderd te zien, in evenredigheid grooter zijn. Zij mogten voorheen de gezegde vertaling, ook in de geschiedkundige boeken, hier en daar moeijelijk en duister vinden; *over het geheel* lieten dezen zich toch lezen en verstaan. Maar wat was hun, voor een groot deel, het boek van JOB, in die vertaling, anders, dan een raadselboek? En hoeveel was er, in de SPREUKEN VAN

SALOMO en den PREDIKER, over welks onverstaanbaarheid zij de schouders moesten ophalen! Dat zij thans den Bijbel van den Heer VAN DER PALM in de hand nemen, en zij zullen slechts zeer zelden op iets stooten, waarvan zij den zin, vooral met behulp der Aanteekeningen, niet terstond en gemakkelijk bevatten; terwijl zij tevens het geheele doel en redebeleid der Schrijveren, en den zamenhang hunner schriften, waar die bestaat, duidelijk zullen zien aangewezen. Dat, op sommige, hoewel weinige, plaatsen, vooral in de SPREUKEN en den PREDIKER, nog iets duisters overblijft, is niet den hooggeleerden Overzetter, maar den oorspronkelijken, waarschijnlijk bedorvenen en onverstaanbaren, tekst, die naauwelijks gissingen omtrent den waren zin toelaat, te wijten. Dit is, bij voorbeeld, het geval omtrent SPR. XXVI: 10 en XXVII: 16, over wier onzekere en allermoeijelijkste vertaling zich voorheen de Hoogleeraar MUNTINGHE, met anderen, zoowel als de Heer VAN DER PALM thans, bijzonderlijk hebben uitgelaten. Zoo ook PRED. III: 11, (*Hij heeft ieder ding schoon gemaakt*, enz.) waarvan de Heer VAN DER PALM zegt: „ De ware zin van dit duister vers zal misschien wel onder de onopgeloste vraagstukken blijven." Deze en weinige andere plaatsen dan uitgenomen, is nu schier alles volkomen helder geworden, en kan nu elk, met dubbele vrucht en genoegen, dit gedeelte des Bijbels, nevens de PSALMEN voor hart en verstand het gewigtigste van het gansche O. V., lezen, omdat hij het verstaat. — Een zelfde licht is verspreid over de laatstgemelden, hoewel daarover mindere duisterheid zweefde. En wat het HOOGLIED betreft: indien over de zamenstelling van den bundel der boeken des Ouden Verbonds alsnog te handelen viel, en wij daarover ons gevoelen hadden te zeggen, zouden wij gewis niet raden, om het in denzelven op te nemen; doch wie zich aan dit Lied stoot, leze des Hoogleeraars opgaaf van deszelfs inhoud, en zijne doorloopende aanmerkingen daarover, en hij zal het (daaraan twijfelen wij niet) zich in een

veel

veel gunstiger licht voorgesteld zien, dan hij misschien immer vermoedde, dat het kon worden, en er zich dus mede bevredigen; schoon hij het daarom zijnen aankomenden kinderen nog niet bijzonder ter lezing zal aanbevelen. — Men heeft dus weder allezins reden, om van des Hoogleeraars arbeid voldaan te zijn. — Verlangt men nu ook thans, gelijk in ons verslag van de twee vorige Stukken, vermelding van een en ander bijzonders, waaruit men de verbetering der hier gegevene vertaling, boven de oude, eenigzins kan leeren schatten; wij moeten verklaren, dat wij verlegen zijn, om, uit talloos vele proeven, eenigen uit te kiezen. De volgenden mogen echter dienen. — JOB IV: 18 lezen wij, in de oude vertaling: *hoewel hij in zijne engelen klaarheid gesteld heeft.* Hier heet het: *en in zijne engelen merkt hij feilen.* — Hoofdst. V: 2. wordt: *den dwazen brengt de toornigheid om, en de ijver doodt den slechten*, vervangen door: *een dwaas is het, dien het verdriet verteert, en een onverstandige, dien het ongeduld doodt.* — Het 7de vers zegt: *de mensch wordt tot moeite geboren, gelijk de spranken der vurige kolen zich verheffen tot vliegen.* Hier luidt het: *verhardt de mensch zich zelf in 't kwade, straks vliegen de bliksemstralen hoog boven hem.* — Hoofdst. VI: 13, 14 staat: *Is dan mijne hulpe niet in mij, en is de wijsheid uit mij verdreven? Aan hem, die versmolten is, zoude van zijnen vriend weldadigheid geschieden, ofte hij zoude de vreeze des Almagtigen verlaten.* Hiervoor geeft ons VAN DER PALM: *Moet dan, omdat ik hulpeloos ben, 't gezond verstand mij ook verlaten? Hij, die bezwijkt, zoude bij zijn vriend toch mededoogen vinden, al had hij zelfs de vrees van God verlaten.* — Wilt gij iets volstrekt onverstaanbaars, Lezers! uit de oude vertaling? Slaat, tot voorbeeld, JOB XXXVI: 32, 33 op! Daar leest gij: *Met handen bedekt hij het licht, en doet aan hetzelve verbod, door de gene, die tusschen door komt. Daarvan verkondigt zijn geklater, (ende) het vee; ook van den opgaanden (damp).* Thans luidt dit: *Beide handen*

bekleedt hij met den bliksem, en geeft hem bevel, wien hij treffen moet, en toont hem aan, wie zijn vriend is, wie de booswicht, tegen wien zijn toorn ontbrandt. — In PSALM XL: 8. wordt: *is van mij geschreven*, verwisseld met: *is mijn pligt mij voorgeschreven.* In SPR. XVI: 4. wordt: *de Heer heeft alles gewrocht om zijns zelfs wil*, verbeterd met: *de Heer schiep alles, om aan zijnen aanleg te beantwoorden;* en in Hoofdst. XXVII: 22 wordt: *al stiet gij den dwaas in een mortier met een stamper, in het midden van het gestoote graan*, verstaanbaar gemaakt, door, voor *mortier*, *volkerskom* (wij zouden *waschkuip* zeggen) en, voor *gestoot graan*, *zemelen* (die *zeep* vervangen) te stellen. — PRED. VII: 29. heeft VAN DER PALM, voor: *God heeft den mensch regt gemaakt, maar zij hebben vele vonden gezocht;* — *God handelt regt met de menschen, maar zij zoeken vruchteloos de oplossing van vele dingen.* — Hier en daar vinden wij de nieuwe vertaling, schoon verstaanbaarder dan de oude, toch niet regt duidelijk, zoo als, bij voorbeeld, JOB IV: 21. *wordt hunne zeel niet uit den grond gerukt?* en PSALM LVIII: 10. *eer men die doornen voelt, verschroei hij ze.* Bij de eerste plaats helpt de aanteekening te regt; maar niet bij de laatste. Misschien is hier kwalijk gedrukt. De vertaling van den Heer MUNTINGHE, van SCHROEDER ontleend, is hier duidelijk: *De heete wind verschroei den struik, terwijl hij bloeit, voor dat men kan zijn doornen voelen;* en de korte aanmerking heldert ze fraai op. — De beruchte plaats, JOB XIX: 25—27, (*Ik weet, mijn Verlosser leeft* enz.) luidt bij VAN DER PALM: *Ik weet, mijn Goël leeft. Hij zal ten laatste voor het stof opstaan. En, nadat dees mijn huid geheel vermolmd zal zijn, dan zal ik, van mijn vleesch ontdaan, God aanschouwen. Dien ik aanschouwen zal mij ten goede, en mijne oogen zien zullen, niet meer (van mij) vervreemd. Hoe smacht het verlangen in mijnen boezem!* De Hoogleeraar is van gevoelen, dat deze plaats niet op eene tijdelijke herstelling van JOB tot vorigen welstand en voorspoed kan worden

t' huis

t' huis gebragt; maar verklaart zich niet duidelijk, hoe men ze dan, naar zijn oordeel, hebbe op te vatten. Hij zegt alleen, dat het *kan* uitgelegd worden wegens JOB's uitzigten in de eeuwigheid, mits men hem daaromtrent geene te heldere kennis toeschrijve; of van zijn vertrouwen, dat God zijne onschuld, *al is het na zijnen dood*, in het licht stellen, en zijne lasteraars bestraffen zal. Wij voor ons zouden het liefst verstaan van het vertrouwen, dat God hem, *nog bij zijn leven*, regtvaardigen, en zijne veroordeelaars beschamen zou: want dat JOB, zoo als de Heer VAN DER PALM wil, *in alle zijne redenen*, de hoop op herstel zou hebben opgegeven, en dat, zoo hij die hoop slechts één oogenblik had kunnen koesteren, hij met zijne vrienden niet in twistgeding zou hebben behoeven te treden, — dit moeten wij verklaren niet te kunnen toestemmen. — Allezins belangrijk is de aanmerking van wijlen H. A. SCHULTENS over dezen tekst. Ook gevalt ons diens vertaling beter, en is dezelve minder stroef; schoon wij ze nog wat vloeijender zouden wenschen. Zij verschilt van die van VAN DER PALM, in het wezenlijke, daarin, dat hetgeen deze overzet, *van mijn vleesch ontdaan*, gene vertaald heeft, *met dit mijn ligchaam*, hetwelk juist het tegendeel uitdrukt. Bij deze gelegenheid moeten wij zeggen, dat, ja wel, als van *vertaling* de rede is, wij dezelve, zoo veel met ons taaleigen en met duidelijkheid en vloeibaarheid bestaanbaar is, letterlijk verlangen; maar dat wij het letterlijke zouden opofferen, als de zin daardoor duister en de uitdrukking oneigen wordt. Wij zouden dan eene omschrijving gebruiken, en ons naar den aard der taal, waarin wij overbragten, schikken. Wij zouden dan, bij voorbeeld, in plaats van *voor het stof opstaan*, liever vertalen door *mij in gezondheid herstellen*, — voor, *als mijn huid geheel vermolmd zal zijn*, (hetgeen zeker de eigenaardigste uitdrukking niet is) liever zetten, *als mijne ziekte haar hoogste toppunt bereikt zal hebben*, — voor, *dan zal ik uit mijn vleesch God aanschouwen*, schrijven, *dan zal ik, in mijne herstelling tot gezondheid, Gods liefde mijwaarts*

erkennen, — voor, *mij ten goede*, ſtellen, *als mijn vriend*, en voor, *niet meer van mij vervreemd*, *als op nieuw mijn weldoener*. — Dit (zal men zeggen) is geene vertaling. Wij vragen: wat is dan, PSALM XVII: 3. *mijn heimelijke gangen nagaat*, (zoo als VAN DER PALM vertaalt) voor, *des nachts onderzoek doet*?

Wat nu de *Aanteekeningen* op dit werk betreft: wij moeten daarvan zeggen, dat zij aan die van de vorige Stukken gelijk zijn, en aan het oorſpronkelijk ontwerp van den Heer VAN DER PALM volkomen beantwoorden. De tekst wordt in dezelven doorgaans wederom zoo duidelijk als kort, en fomtijds zeer fraai, uit Oosterſche gewoonten en zeden, toegelicht. — Of hier en daar, vooral in het aangeteekende over het boek van JOB, aan deszelfs Schrijver niet wel eens uitgebreider kundigheden in ſommige vakken (de bergwerk- en ſterrekunde bij voorbeeld) worden toegedacht, dan men, met grond, aan zijnen leeftijd kan toeſchrijven, laten wij in het midden. — De uitdrukking, (in de *aant.* op JOB XXXVIII: 19.) dat *de aarde*, *met eene altijd gelijke helling*, *om*, in plaats van *op*, of *van*, *hare as draait*, zal wel eene ſchrijf- of drukfout zijn. — In de *aant.* op HOOGL. I: 17 ſchuilt onbetwistbaar een misſlag in het zeggen: „ het denkbeeld, dat het landmeisje haar groene zitbank, met loof overſchaduwd, een zoldering van cederen, en tafelwerk van cipresſen zou noemen, is te overdreven ” enz.; want het is niet het landmeisje, maar de minnaar, die in den tekst ſpreekt. — Bij misſlag wordt ook, in de heerlijke beſchrijving van het paard, (JOB XXXIX: 23—28.) aanhoudend *hij*, in plaats van *het*, gebezigd. — Nu en dan, hoewel ſchaars, kwam ons weder een woord voor, dat wij dachten door een beter verwisſeld te kunnen worden, zoo als JOB XI: 2. *woordenkraam*, voor *ſnoeverij* of *gezwets*. Hoofdſt. XXXIX: 6. *ſmarte-kinderen*, enz. Ook ſtieten wij op *exempel*, *rebellie*, *rebelleren*. Zoo ook, bij herhaling, op het verouderde *tien* (in het Latijn *vimen*) voor *teen*. — In de *aant.* op SPR. XXIII: 31. hadden wij de vraag, op wat grond

toch

toch schrijft men thans *fonkelen?* voorzeker niet gewacht. Ook hadden wij, hier en daar, de afkeuring van sommiger uitleggingen, zoo als in de *aant.* op PSALM XXIX: 3. LXXVIII: 9. CLXXVI: 4., wel wat leniger gewenscht.

Wij vertrouwen, dat de Hoogleeraar ons deze aanmerkingen ten goede zal houden. En, oordeelen onze Lezers, naar waarheid, dat zij meestal van klein belang zijn, het overtuige hen van de voortreffelijkheid des werks, hetwelk geene stof tot gewigtiger opleverde, en doe hen tevens zien, dat wij hetzelve wederom niet ter loops, maar geheel, opmerkzaam, en al snuffelend, hebben doorgezien.

Geschiedenis van de opkomst der Kerkhervorming in de Provincie Groningen, tot aan het jaar 1594; *gevolgd door de Geschiedenis van de vestiging der Kerkhervorming in dezelfde Provincie, tot aan de Nationale Synode van Dordrecht in* 1618 *en* 1619; *uit echte stukken zamengesteld door* HEINO HERMANNUS BRUCHERUS, *in leven Predikant bij de Hervormden, en Rector der Latijnsche Scholen te Appingadam. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1821. *In gr.* 8vo. *XXIV*, 502 *en XXXIV Bladz. f* 3-18-:

Het hier aangekondigd werk is, door wijlen deszelfs Schrijver, al vóór dertig jaren, of daaromtrent, vervaardigd, om te worden uitgegeven. Wat hem, sedert, daarvan hebbe teruggehouden, is den tegenwoordigen Uitgever, die, door aankoop, eigenaar van zijn handschrift is geworden, onbekend; doch deze meende, dat deszelfs uitgaaf niet langer aan het algemeen moest worden onthouden, daar het onlangs gevierde Eeuwfeest der Kerkhervorming de zucht ter beoefening der geschiedenis van deze merkwaardige verandering algemeen heeft opgewekt. — Elk heeft zijn oordeel vrij; maar wij zouden gedacht hebben, dat, daar wij nu reeds het derde jaar, na de

plegtige herdenking der Kerkhervorming, achter den rug hebben, en daar, bij die gelegenheid, zoo vele geschriften zijn publiek gemaakt, waarin die geschiedenis, en inzonderheid ook die der hervorming van Groningen, in zoo vele bijzonderheden, vooral in die van den Hoogleeraar IJPEIJ, is toegelicht, het publiek weinig lust zou hebben, om, alleen over de laatste, nog weder een geheel afzonderlijk werk te lezen. En ware dit nu nog beknopt, uitmuntend van stijl en zonderling belangrijk, zoo mogt eene loffelijke vermelding en aanprijzing deszelfs vertier bevorderen. Maar, Lezer! het is, gelijk wij hebben aangewezen, een boek van 560 bladzijden; en wij moeten er van zeggen, dat wij er niets van dat belang en van elders onbekend in hebben aangetroffen, hetwelk ons de vele uren, aan eene gezette lezing besteed, genoegzaam vergoeden kon. Alleen de *Kerkeördeningen*, die achteraan gevoegd zijn, hebben voor den liefhebber hare waarde, en is men daarvoor den Uitgever dank schuldig.

Het Geloof der Christenen, tot nut van waarheidlievende Vrienden van het Christendom duidelijk en vrijmoedig voorgesteld, door J. G. MULLER, *Professor te Schafhauzen. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* J. CORSTIUS, *Predikant te Hoogezand. Iste Deel. Te Groningen, bij* W. Zuidema. *In gr. 8vo. 286 Bl. f* 2 - 8 - :

Het was sinds lang gewoonte, om bijna ieder Hoogduitsch geschrift voor den Nederlander te vertolken; en met regt vindt dit, thans vooral, gedurige afkeuring, vooral wanneer het geschiedt door vaderlandsche geletterden, die men voor eigen belangrijk werk genoegzaam berekend houdt. Onder de zoodanigen tellen wij den Eerw. CORSTIUS, en echter betuigen wij hem voor deze vertaling onzen welgemeenden dank; wij gevoelen het, in meer dan één opzigt, moeijelijke van zijnen arbeid, maar verblijden ons, dat dit moeijelijke hem niet heeft afgeschrikt, en dat hij ons godsdienstig publiek een werk

ten

ter lezing verzorgde, hetwelk van de uitgebreidste nuttigheid wezen kan, vooral bij den beschaafden stand, en misschien meer dan ooit voor de behoefte van onzen tijd berekend is. Alleen dit eerste deel kwam ons nog ter hand, en wij willen niet denken, dat gebrek aan aftrek de verdere vertaling deed achterblijven; ware dit zoo, dan hopen wij, dat onze tegenwoordige aanmelding mede zal werken, dat dezelve met nieuwen ijver kan worden voortgezet.

In 4 boeken is het oorspronkelijk werk afgedeeld; wij hebben alleen het *eerste* voor ons, en niets wordt medegedeeld van het volgend bestek; maar dit begin doet ons van den geleerden, oordeelkundigen en echt-Christelijken schrijver een zeer uitmuntend geheel verwachten. De vertaler verdeelde de bijzondere hoofdstukken in paragraphen, althans hij voegde boven dezelve opschriften, hetgeen de duidelijkheid en het geheugen zeer bevordert; terwijl zijne, niet zeer talrijke, aanteekeningen, aan den voet der bladzijden, voor mingeoefende lezers nuttig zijn.

De schrijver, niet onbekend met de zoogenoemde *Religions-philosophiën* in den smaak onzer eeuw, en bedreven in de nieuwere ophelderingen en uitlegging der H. Schrift, waarvan wij hier telkens bewijs vinden, kiest voor zich, met volle overtuiging, uit het Evangelie zelve te putten, *hoe het geloof der Christenen, naar het Evangelie, behoort te zijn;* houdt de gebeurtenissen van onzen leeftijd bijzonder geschikt, om verstand en hart te openen voor *de goede, heilige, Goddelijke zaak, het Christendom;* en schrijft voor *eene klasse van beschaafde en min of meer geletterde vrienden van den Godsdienst, uit onderscheidene standen, van verschillende jaren en belijdenis.* In dit eerste boek geeft hij ons de geschiedenis van Jezus en den geest zijner leer. Na de inleiding teekent hij de gesteldheid der wereld vóór het Evangelie, den invloed en de heilzame werkingen van het Christendom; waarop een overzigt volgt der eigene geschiedenis van Jezus. Voorts beschouwt hij in het bijzonder de ware menschheid van Jezus; hij vermijdt hier de beide uiter-

 sten,

ſten, bij welke men in Jezus of het menſchelijke, of ook het Goddelijke te zeer uit het oog verliest, in het laatſte geval hetgeen Jezus van zijne betrekking tot God en menſchen, zijne zending enz. leert grootendeels opvattende als toegevende ſchikking naar volksdenkbeelden en verwachting. Onafhankelijk van de godgeleerdheid der ſchole, wordt hier de Evangeliſche geſchiedenis zorgvuldig nagegaan, en geleidt ons de ſchrijver bij de beſchouwing der kindschheid en jongelingsjaren van Jezus, — zijne vorming door het voorvaderlijk geloof, — zijn doop, roeping en inwijding tot zijn ambt. Voorts beſchouwt hij Jezus verzoekingen, en verder geheel deszelfs openbaar leven; terwijl het negende hoofdſtuk 's Heilands karakter opgeeft, en, hoe uitvoerig dan ook, beſcheidenlijk ſlechts *proeve eener ſchets van Jezus karakter* genoemd wordt.

Het tiende hoofddeel behandelt den *geest* of het *eigendommelijk karakter van het Christendom*; bij welk onderzoek zich de ſchrijver hier zeer oordeelkundig verklaart, niet zoo zeer tegen hetgeen men *rationalisme* noemt, maar tegen het *a prioristiſche* zoogenoemd wijsgeerig ſtelſel, hetwelk mode geworden is, en eenen *historiſchen gang van onderzoek* als verſtandig en redelijk aanprijst; en uit het voor ieder verſtaanbaar Evangelie aanwijst, dat Jezus zijn werk wilde beſchouwd hebben als eene onder de menſchen nieuw te ſtichtene gemeente Gods, — eene kweekſchool van geestelijk- en Godebehagelijk-gezinde menſchen voor de toekomende, en een *zout der aarde* voor deze wereld; en verder opſpoort der Apostelen grondleer, en in het bijzonder hetgeen Paulus, Petrus en Joannes zeggen van het Christendom. Hierop volgt het antwoord op de vraag: „hoe de mensch omtrent het Christendom verkeeren moet;" en wordt aangewezen, dat hetzelve alleen onze hoogere behoeften bevredigt, het grootſte geſchenk van God, en het merkwaardigſte verſchijnſel in de wereld is.

De hoofdoorzaken der miskenning van den geest des Christendoms worden eindelijk nadrukkelijk en overtui-

gend

gend aangewezen, en dit eerste deel besloten met een *aanhangsel*, hetwelk nog iets zegt van de vroeger reeds opgegevene onderscheidene voorstellingen van den geest en het doel van het Christendom, en aantoont, dat het Evangelie noch enkel *herstelling van den vroegsten Natuurgodsdienst*, noch enkel *zedelijke wet* is; dat hetzelve almede geen zeer geschikt voorwerp is van *wijsgeerige bespiegeling*, maar ook even weinig alleen geschikt voor *gevoel en bevinding*; en dat *de geschiedenis van Jezus als een wezenlijk noodzakelijk voorwerp van het Christelijk geloof* moet worden beschouwd en behandeld. „ In die „ geschiedenis, en, ten opzigte van ons, nog daarenboven „ in de onpartijdige historische betrachting (beschouwing) „ van de geschiedenis des Christendoms, sedert „ deszelfs invoering, en van deszelfs in de gevolgen heilrijken „ zamenhang met de algemeene geschiedenis, ligt, „ naast hetgeen uit den aard zijner leer volgt, het sterkste „ bewijs, dat CHRISTUS niet, gelijk een *Zoroaster* „ of *Confucius*, een nieuw, door Hemzelven uitgevonden „ Godsdienststelsel heeft willen invoeren, maar dat zijn „ werk een voor de menschheid oneindig weldadig werk „ Gods is."

De beoordeelaar neemt opregt voor zich over de volgende betuiging van den Eerw. vertaler: „ Ik heb voor „ mijzelven, uit het lezen en bestuderen van dit werk, „ veel voor mijn verstand en hart geleerd; menige teregtwijzing, „ opheldering van hetgeen mij niet helder „ was, bevestiging van eigene, algemeen aangenomene „ en bijzondere gevoelens, en nog meer dan dit, heb ik „ aan den achtingwaardigen schrijver te danken; en ik „ twijfel niet, of menig lezer zal, reeds na het lezen van „ dit eerste deel, met mij instemmen en naar het vervolg „ verlangen."

Kort Begrip der Waarheden en Pligten van den Christelijken Godsdienst, door G. VAN KOOTEN, *Predikant te Dordrecht. Te Dordrecht*, bij J. de Vos en Comp. 1820. *In kl.* 8vo. *VIII en 66 Bl. f* :-6-:

De Weleerw. VAN KOOTEN heeft met dit leerboekje een drieledig oogmerk zoeken te bereiken: de kennis aan en belangstelling in den Bijbel bij zijne leerlingen te bevorderen; hun een fonds van de treffendste, leerzaamste en troostrijkste bijbelspreuken, over alle waarheden en pligten, en bruikbaar in alle standen en betrekkingen, door het geheugen in het hart te storten; en hun het echtste Christelijk onderwijs uit de zuivere bron der waarheid mede te deelen. En deze oogmerken heeft de helderdenkende en brave Leeraar volkomen bereikt.

Reeds lang gevoelde ieder verlicht Godsdienstleeraar behoefte aan zulk eene handleiding, om het bijbelsch, historisch, leerstellig en zedekundig onderwijs voor de jeugd bekwamelijk te vereenigen: maar het ontwerp en de uitvoering van dit boekje zijn den echt eenvoudigen en schranderen geest van VAN KOOTEN waardig. Het geheele onderwijs wordt in acht Hoofdstukken medegedeeld, welke handelen, *over den Godsdienst in het algemeen en den Bijbel*, — *God*, — *de Schepping en de Voorzienigheid*, — *de Engelen en de Menschen*, — *de Verlossing van den Mensch*, — *het Geloof aan den Heere Jezus Christus*, — *de bijzondere Pligten van den Christen*, — *den Dood en den toekomenden Staat der Menschen*. In het vierde komt de leer voor, zoo wel van des menschen val en verbastering, als van zijnen hoogen rang en waarde. Het vijfde is in vier Afdeelingen gescheiden, waarin voorkomt: *Hetgeen God gedaan heeft ter verlossing van den mensch vóór de komst van den Heere Jezus Christus*, — *Geschiedenis van den Heere Jezus Christus tot aan zijn laatste lijden*, — *Geschiedenis van Jezus laatste lijden en dood*, — *Geschiedenis van de begrafenis*, *de op-*

opstanding en de verheerlijking van Jezus, en — *Het oogmerk en de gevolgen van Jezus komst op aarde.* Het zevende Hoofdstuk bevat, in vier Afdeelingen, *de Pligten omtrent God*, — *de Pligten jegens onze Medemenschen*, — *de Pligten jegens ons zelve*, en *de Pligten van den openbaren Godsdienst*.

Rec. houdt dit onderwijs voor volledig: het is geschikt voor kinderen en eerstbeginnenden; en tevens is het genoegzaam, om meer gevorderden tot het afleggen der Christelijke geloofsbelijdenis voor te bereiden. Immers, zoo de inhoud van dit boekje wèl verstaan en van harte erkend wordt, kunnen wij niet bevroeden, wat er in eene goede belijdenis meer zou mogen geëischt worden. En, opdat er daartoe niets in ontbreken mogt, heeft de Schrijver gezorgd, dat de Lijst der Bijbelboeken, de twaalf Artikelen des Geloofs, het Gebed des Heeren, de Vragen bij het bevestigen der Ledematen en voor het H. Avondmaal, in de Hervormde Gemeente gebruikelijk, ook hier gevonden worden.

Zoo veel over de stoffe van dit onderwijs: zij is regt bijbelsch, echt Christelijk, en voor klein en groot genoegzaam. Nu nog iets over den vorm.

De ervarene en doorzigtige VAN KOOTEN wist wel, dat de *vragen*, in de gewone leerboekjes voorkomende, zelden van buiten geleerd worden, terwijl de leerlingen zich doorgaans slechts over de *antwoorden* bekommeren; en dat, zoo deze almede, door het veel hooren, in het geheugen worden geprent, zij meestal weinig overdacht, en dus niet wel begrepen worden. En hoe gebrekkelijk moet eene kundigheid zijn, verkregen door een antwoord, waarvan men de vraag niet weet of overdenkt! Wij zwijgen nog van zulke antwoorden, in sommige boekjes voorkomende, die zonder de vraag geen volledigen zin uitmaken. Daarom heeft de Schrijver, in plaats van vragen en antwoorden, zijn onderwijs in *stellingen*, die doorgaans kort en zeer klaar zijn, medegedeeld, en onder dezelve meestal eenen, somwijlen meer teksten uit de H. S. uitgedrukt, en nog eenige daarbij aangeteekend. Deze

vorm

vorm van stellingen verpligt den onderwijzer, om daaruit zelf vragen te vormen, en den leerling, om op deze vragen naauwkeuriger te letten, dan hij op de vragen in gewone vraagboekjes doet; terwijl de onderwijzer, bezwaarlijk zijne vragen over eene stelling altijd met dezelfde woorden kunnende voorstellen, door zijne afwisseling hierin het regt verstand der stelling reeds grootelijks bevordert. Voorts zijn, door het geheele boekje heen, eenige dezer stellingen, en de daarbij behoorende schriftplaatsen, gemerkt, als geschikt voor meer gevorderden, en die dus in een' eersten *cursus* kunnen overgeslagen worden. En de keus der teksten is overal zeer gepast, oordeelkundig, en den geoefenden uitlegger waardig.

Wij zijn breedvoeriger geweest, dan wij in het beoordeelen van leerboekjes, het meerendeel van welke zelfs doorheen onvermeld moet blijven, anders kunnen zijn: maar Rec. achtte zich daartoe verpligt, door de uitstekende waarde van dit boeksken, hetwelk hij niet zoo sterk aanbevelen zou, zoo hij deszelfs ongemeen nuttige bruikbaarheid niet bij eigene ondervinding had leeren kennen; en deze verklaring verstrekke eenigermate ter vergoeding voor het al te lang gerekte uitstel onzer aankondiging.

Dewijl de bescheidene Schrijver verklaart, dat het hem aangenaam zijn zal, aanmerkingen te ontvangen, en zich verbindt om van teregtwijzingen gebruik te maken, vinden wij ons geroepen, om twee of drie kleinigheden (gewigtigere misslagen vonden wij niet) aan te wijzen.

Voorzeker is het tegen des Schrijvers bedoeling, dat dezelfde tekst tweemaal uitgedrukt voorkomt: dat is het geval bij de derde Stelling van Hoofdst. I, en de achtste in de tweede Afdeeling van Hoofdst. V. — In de derde Afdeeling van Hoofdst. V, de vierde Stelling, meent Rec. eenen misslag tegen eene zuivere en juiste schrijfwijze te vinden, en zou, in plaats van: *het berouwde hem terstond*, gaarne lezen: *deze had daar terstond berouw van.* — De derde Stelling in de vijfde Afdeeling *ald.* is, naar Rec. oordeel, te groot, om van buiten geleerd te worden;

den; ook geeft de aanmerking, onder No. 3 bij deze Stelling voorkomende, aan den kundigen lezer wel veel lichts over VAN KOOTEN's heldere en Evangelische denkwijze, maar gaat te diep voor de meeste jonge lieden, althans voor kinderen. — Bij de vierde Stelling derzelfde Afdeeling zou Rec. gaarne Matth. XXVIII: 18, ten minste aangehaald, gevonden hebben.

En hiermede zij onze aanprijzing van dit schatbare boekje besloten, waarvan wij eenen tweeden druk voor ons hebben, maar, ten beste der Kerk, en tot heil van het opkomend geslacht, door reine, Bijbelsche Godsdienstkennis te bevorderen, nog vele, zeer vele uitgaven wenschen te beleven.

De voornaemste Waerheden der Christelijke Religie, getrokken uyt en voorgesteld met de eygen woorden der H. Schriftuere. St. Nicolaes, bij E. Dorey. 1821. *In 12mo. 35 Bl.*

Dit werkje, enkel uit bijbelteksten bestaande, naar aanleiding van 2 *Tim.* III: 15, 16, volgens eene vertaling der Vulgata, te *Antw.* 1599 bij J. MOURENTORFF gedrukt, geeft eerst die bijbelplaatsen op, welke ons de zaligheid leeren door het geloof in Jezus Christus; terwijl in het tweede aangetoond wordt, hoe de H. S. nuttig is om te leeren, te wederleggen, te bestraffen, en te onderwijzen in de regtvaardigheid.

Onder eenige rubrieken wordt aangewezen, wat de H. S. leert van hare waarde en gebruik, de overleveringen, het doel, de vereischten, en over den ongehuwden staat der geestelijken, vagevuur, laatste oliesel, enz. enz. door de bijbelteksten op te geven.

Aan het einde is eene aanteekening geplaatst, reden gevende, waarom sommige teksten slechts zijn opgegeven, en niet afgeschreven; namelijk om het werkje niet te duur te maken, en omdat, de lust bij den katholijken lezer opgewekt zijnde om de H. S. geheel te bezitten en te lezen, die plaat-

plaatsen nagezien kunnen worden. Men verwacht, dat elk regtschapen pastoor of Curé zijn' parochiaan daarin behulpzaam zal zijn, zoo ze, zegt de aanteekenaar, niet gelijk willen zijn aan de Pharizeën, Matth. XXIII. Die aanteekening, vernemen wij, heeft veel ergernis gegeven aan hen, wien geheel de inhoud niet smaken kan, zoo min als het Sermoen van den Vicaris-generaal van *Mechelen*; zelfs zegt men, dat de Gouverneur van de provincie, waar dat stukje gedrukt is, deszelfs schrijver bij den Koning aangeklaagd zou hebben; hetgene wij echter moeijelijk gelooven kunnen, daar waarheid en dwaling in den Godsdienst niet van het gebied der Koningen is, en dit stukje geen woord of letter bevat, dat met de staatkunde in aanraking komt. Zoo wij wèl onderrigt zijn, vreest de auteur ook zoo weinig alles, wat men in het werk gesteld heeft om hem bang te maken en te ontmoedigen, dat het stukje eerlang in het Fransch, en vervolgens ook in het Spaansch, Italiaansch, Engelsch en Hoogduitsch zal uitgegeven worden.

De Venerische Ziekten in hare verschijnselen, uitwerkselen, aard en geneeswijze volledig behandeld, door F. SWEDIAUR, *M. Dr. Uit het Fransch vertaald en met Aanmerkingen vermeerderd door* G. VERRIJN STUART, *M. Dr. II Deelen. Te Amsterdam, bij* C. G. Sulpke. 1820. *In gr. 8vo. I. 546; II. 519 Bl.* *f* 8-8-:

De Venerische Ziekten geven, buiten tegenspraak, een treffend bewijs van de vorderingen der hedendaagsche Geneeskunst. Deze heeft haar inderdaad geheel in bedwang, en de slagtoffers, welke zij velt, zijn zulks alleen door de domheid van sommige onwaardige kunstoefenaren, of door eigene achteloosheid, niet door het onvermogen der kunst. Tot deze verbetering van de kennis en behandeling dier afschuwelijke kwaal heeft het werk, waarvan wij thans eene Nederduitsche vertaling mogen aankondigen, zeer veel

veel bijgedragen. Het is dan ook, in het oorspronkelijke, algemeen bekend; en wij zouden daarom eene meer opzettelijke beschouwing van hetzelve als overtollig aanmerken, indien dit Maandwerk ook niet in handen van zulke Geneeskundigen kwame, welke het voorregt eener wetenschappelijke en geletterde opvoeding hebben moeten missen. Voor dezulken inzonderheid wordt het volgend beknopt verslag geschreven, waarbij wij ons eene enkele aanmerking zullen veroorloven.

Dit werk is in *twee* deelen verdeeld. Het eerste loopt over de ziekten der *genitalia* en andere uitwendige gebreken, welke na of door den bijslaap ontstaan of voortgeplant worden, en welke te voren doorgaans allen als venerisch beschouwd werden. In het tweede spreekt de Schrijver over de eigenlijke venerische ziekte, of *lues syphilitica*, in alle derzelver zoowel in- als uitwendige verschijnselen en wijzigingen. Deze beschouwing is, in beide deelen, vooral praktisch, en met dadelijke aanwijzing, zoowel der teekenen, waaraan de bijzondere venerische kwalen en derzelver loop gekend worden, als der behandeling, welke den Schrijver, die zich in dit vak der Geneeskunst een' grooten roem verworven heeft, het doelmatigst en heilzaamst is voorgekomen. Deze praktische behandeling wordt echter hier en daar door meer wetenschappelijke beschouwingen afgebroken, en, in de twee eerste Hoofdstukken van het eerste deel, vooráfgegaan door een kort geschiedkundig overzigt, zoowel over hetgene de Ouden van de ziekten der *genitalia* meer in 't algemeen, als van hetgene latere Schrijvers over de venerische ziekte in 't bijzonder hebben te boek gesteld. Het blijkt daaruit, dat, bij de Ouden, reeds vele ziekten derzelven bekend waren, ook zulken, die door den bijslaap worden voortgeplant; dat de oorsprong der *syphilis* zeer duister is; dat deze echter niet in verband staat met de ontdekking van *Amerika*, als vindende men, vóór deze, er reeds sporen van in *Europa*, althans geene duidelijke bewijzen, dat dezelve door de vlotelingen van COLUMBUS in *Spanje* gebragt, en vandaar aan het ove-

overige van *Europa* is medegedeeld. Veelmeer schijnt deze kwaal, als de meeste huidziekten, van *Afrikaanschen* oorsprong. Ook komt het ons, met SWEDIAUR, niet onwaarschijnlijk voor, dat zij reeds voorlang, en onder andere gedaanten en naam, in onderscheidene wereldstreken heeft gewoed, en dat de ziekten der *genitalia*, bij de *Grieken* en *Romeinen* bekend, overblijfselen waren van eene kwaadaardiger kwaal, even als onze tegenwoordige venerische ongemakken van de schrikkelijke ziekte, die, onder den naam van *syphilis*, in de vijftiende eeuw *Europa* verwoestte, en die, zoo als uit vele voorbeelden blijkt, niet alleen door den bijslaap en de *genitalia*, maar ook op andere manieren besmette.

Na deze geschiedkundige ophelderingen, volgt er, in het derde tot vijfde Hoofdstuk, eene beschouwing van de ziekten der *genitalia*, door het *syphilitisch* gift veroorzaakt. De Schrijver onderscheidt dezelve, in de eerste plaats, van andere uitvloeijingen uit die deelen, en onderscheidt vervolgens den ontstekingachtigen druiper, welken hij *Blennorrhagie* noemt, van die uit verslapping der deelen ontstaat, waaraan hij den naam van *Blennorrhoe* geeft. De eerste is het gevolg eener niet-zelden zeer oppervlakkige besmetting, en bepaalt zich nu eens tot eene ontsteking van het slijmvlies der pisbuis, verspreidt zich dan eens verder, doet de *genitalia* en nabijgelegene organen aan, en veroorzaakt zelfs, door opstopping, onderscheidene plaatselijke gebreken, zoo als oogontsteking enz., en zelfs somtijds algemeene venusziekte; gaande de Schrijver, met zeer veel reden, het gevaarlijk gevoelen derzulken tegen, die meenen, dat de algemeene *syphilis* nooit zonder voorafgaande verzweringen plaats heeft. De behandeling, welke hij aanprijst, is zeer eenvoudig; dikwijls is er niets anders noodig, dan verzachtende en zuiverende inspuitingen, eene ontstekingwerende behandeling, en alleen dan het gebruik van kwik, wanneer de toevallen hevig of langdurig zijn, of opgevolgd worden door ziekelijke aandoeningen in het geheele gestel. — Hoewel volkomen overtuigd, dat er, ter genezing

zing van elke, zelfs *syphilitische*, *Blennorrhagie* op zichzelve, geen kwik noodig is, gelooven wij echter, dat de voorzigtigheid gebiedt, nooit zoodanig een' lijder zonder het gebruik van kwik voor genezen te houden, althans niet, zoo hij meer dan eens door de kwaal is aangetast geweest, of dezelve in eene *Blennorrhoe* ontaardt; welk laatste de Schrijver mede beweert, en niet genoeg ter harte genomen kan worden. Niet minder overtuigend zijn de waarnemingen en redeneringen, welke SWEDIAUR aanvoert tegen het nadeel van scherpe en zamentrekkende inspuitingen, hoewel anders de inspuitingen meer genegen, dan wij dit, door herhaalde ondervinding, wezen mogen. In de tweede Afd. van dit Hoofdst. spreekt de Schrijver bijzonder over de *Blennorrhagie* bij vrouwen, en merkt daarbij aan, dat dezelve zelden zulke hevige verschijnsels te weeg brengt als bij mans, maar daarentegen, wegens de grootere uitgebreidheid der aangedane oppervlakte, eer aan verzweringen en algemeene venusziekte blootstelt. De verschillende gesteldheid der vrouwelijke deelen vereischt voorts eenige wijziging in de behandeling, welke de Schrijver aanwijst. Het vierde Hoofdst. gaat over de *Blennorrhoe*, of zoogenaamden *nadruiper*, welken de Schrijver mede niet altijd als van venerischen oorsprong beschouwt, en waarbij men inzonderheid op de verzweringen en vernaauwingen in den pisweg moet letten, welke daarmede kunnen gepaard gaan. In dit Hoofdst. deelt SWEDIAUR ook eenig nader onderrigt mede omtrent de inspuitingen, welke zoo nadeelig zijn, wanneer zij niet met genoegzame voorzorgen worden in 't werk gesteld. Tevens leert hij de doelmatigste inwendige behandeling kennen. In het vijfde Hoofdst. wordt inzonderheid over het zwellen der *testiculi*, *funiculus sperm.* en *epididymis* gehandeld. Hetzelve heeft meestal na eenen opgestopten druiper plaats, maar moet echter niet aan eene dadelijke opslorping van het gift worden toegeschreven, veelmeer aan eene zamenstemming tusschen die deelen en de pisbuis. De *testiculi* zijn hier eigenlijk minder aangedaan, dan de *epididymis* en *funiculus*; het gebrek ontstaat meest door hevige prikkeling dier deelen,

 en

en wordt, behalve door weekmakende en verzachtende middelen, vooral door herstelling der uitvloeijing genezen, waartoe het blootstellen der *genitalia* aan den damp van kokend water, met een weinig azijn vermengd, en, dit middel falende, het gebruik van min of meer prikkelende *bougiës* wordt aanbevolen. Bij alle ziekten der *testiculi*, en zelfs bij eenigzins hevige *Blennorrhagiën* en *Blennorrhoën*, dringt de Schrijver zeer op het dragen van een' schortband. Aan het einde van dit Hoofdstuk spreekt SWEDIAUR over de *verharding* der *testiculi*, waarbij hij ook de *epididymis* voornamelijk vond aangedaan. Dezelve heeft zeer dikwijls andere dan venerische oorzaken, b. v. zelfbesmetting. Is de *syphilitische* verharding hardnekkig, zoo raadt hij het verwekken van eene kunstige *Blennorrhagie* aan. Daartoe is het echter niet noodig, den lijder het venussmet in te enten; eene eenvoudige of meer prikkelende *bougie* kan tot het oogmerk volstaan. — Het zesde Hoofdst. bevat eenige waarnemingen en aanmerkingen over de *oogontsteking* en *doofheid*, ten gevolge eener opgestopte venerische *Blennorrhagie*. De Schrijver onderscheidt deze ziekten van dergelijke aandoeningen, welke uit algemeene *syphilis* ontstaan. Hij nam eene hevige *heete* (*acute*) oogontsteking waar, na opstopping van druipers door koude, en, zoo het ons voorkomt, bij te gelijk plaats hebbende grootere inspanning der oogen, b. v. *waken* in eenen kouden nacht. Wanneer men niet de sterkste plaatselijke ontstekingwerende geneeswijze, en eene tegenprikkeling aanwendt in de pisbuis, eindigt dit meest met vernietiging van het orgaan, althans van het gezigt. Eene meer slepende, drooge ontsteking der oogleden wordt insgelijks best door herstelling der uitvloeijing door de pisbuis weggenomen. Bij deze gevallen werd geen kwik aangewend, zonder hetwelk de genezing zeker niet had plaats gehad, indien er waarlijk gift opgenomen en naar het oog verplaatst ware. Hetgene de Schrijver van het zevende tot negende Hoofdst. over de zwelling der knie (*gononcus*), de *phimosis* en *paraphimosis*, en daaruit soms ontstaande ontaardin-

dingen van het *membrum virile*, zegt, komt op het ook van elders bekende neêr. In het tiende Hoofdſt. ſpreekt hij over de moeijelijke waterlozing en geheele pisopſtopping. SWEDIAUR bemoeit zich hier vooral, om het ontſtaan van dat gebrek, als het gevolg van *Blennorrhagiën*, en daaruit ontſtaande verzweringen en vernaauwingen van de pisbuis, aan te toonen, en het nut der *bougies* en der kunstmatig herſtelde uitvloeijing. Hij merkt echter tevens aan, hoe dikwijls dit gebrek uit andere oorzaken ontſtaat, waaromtrent hij het noodige zegt, dringende voorts, in alle gevallen, zeer op eene algemeene behandeling, geſchikt naar het geſtel van den lijder. Ook ſpreekt hij zeer uitvoerig over de kunstbewerkingen, waardoor men, in ſommige gevallen, bij volſlagene pisopſtopping, ontlasting te weeg brengt. — In het elfde Hoofdſt. wordt eene der oorzaken, welke de pisopſtopping veroorzaken, de zwelling, namelijk, en verharding der voorſtanderklier, beſchouwd, waarin SWEDIAUR vooral den beroemden DESAULT volgt, hier en daar evenwel zijne aanmerkingen tusſchen voegende. Wanneer het gebrek ontſtaat na eene veneriſche *Blennorrhagie*, is het aanwenden van *bougies*, benevens inwrijvingen van kwikmiddelen, niet zelden heilzaam. Het twaalfde Hoofdſt., over de *zweren der genitalia*, het dertiende, over de *opzwelling der watervaats-, in 't bijzonder der lies-klieren*, en het veertiende, over de *plaatſelijke uitwasſen en kloven*, zijn in denzelfden geest geſchreven; de Schrijver beſchouwt deze gebreken als plaatſelijke aandoeningen, door de prikkeling van het venusſmet veroorzaakt, of door ſympathetiſche aandoeningen, maar zonder dat de ſmetſtof opgenomen, door het ligchaam voortgeplant, of dit laatſte er in de menging zijner beſtanddeelen door veranderd wordt.

(*Het vervolg en ſlot hierna.*)

Tafereelen uit het noordelijk gedeelte van Duitschland. Door Dr. MEIJER, *Domheer. Naar het Hoogduitsch. Met Platen. Te Dordrecht, bij* Blusfé en van Braam. *In gr. 8vo. 386 Bl. f* 3-12-:

Dit in fchoonen ftijl gefchreven, en ook alzoo vertaald, werk behelst een aangenaam onderhoud. Het begint met eene, uit de ziel opwellende, klagte over *Hamburgs* verwoesting en tegenwoordigen gezonken ftaat. Op deze volgt eene befchrijving van de groote, door DAVOUST over de beide armen der *Elbe*, van de *Hamburger*-poort af tot aan de flotpoort van *Haarburg*, geflagene brug, lang $1\frac{1}{12}$ *Duitfche* mijlen, de *Duitfche* mijl = 2 uren; dus veelligt de grootfte brug in de bewoonde wereld, en door de *Hamburgers* de *brug des Duivels* genaamd; en inderdaad — zegt de fchrijver — is zij ook in vele opzigten een *werk des Duivels* te noemen. Ook in en om *Haarburg* zijn nog de fporen van verwoesting en moedwil; maar de *Franfchen* hebben goede wegen aangelegd. De *Lunenburger*-heide is niet zoo erg als vele reizigers haar maken, en nog al vrij winstgevend, door inzameling van wilde vruchten en bijen- en fchapenteelt. Het gefchetst contrast tusfchen de noord-*Duitfche* heidorpen, door de *Franfchen* zoo veracht, en de dorpen om *Parijs*, geeft van deze laatfte een akelig denkbeeld. Aanvallig en uitnoodigend is de nadering van *Zelle* aan beide zijden. De fchrijver verwijlt bij het monument in het voormalig verblijf (oud Hertoglijk flot) en bij de doodkist der verftootene CAROLINA MATHILDA; doch de gefchiedenis dezer Koningin wordt onduidelijk, in algemeene omtrekken, gegeven. Zoo wel ten aanzien van de omftreken als de inrigting der ftad zelve, den edelen aard der voornaamfte bewoneren, derzelver fmaak, kunstliefde, omgang en *liberale* denkbeelden, verfchijnt *Hanover* in een bekoorlijk licht. Uitweiding over *Göttingen*. Het bekoorlijk dal van *Bruggen* is ditmaal

maal de grens van des reizigers togt naar 't zuiden. Van dit dal, en des reizigers herinneringen uit zijnen akademietijd te *Göttingen*, ontvangen wij eene liefelijke beschrijving. Landgoed van BENNIGSEN, en karakter van dezen verlosser van noord-*Duitschland*. De geneesbronnen van het *Weser*-gebergte uitvoerig beschreven. *Buckeburg* levert herinneringen op aan doorluchtige personen, en de kerk dier stad bevat een kostbaar praalgraf, maar hetwelk aan de verbastering der *Nederlandsche* school in de XVIIde eeuw herinnert, alsmede aan de *Italiaansche* kunst. De *Westfaalsche* poort en de klippen maken den ingang uit tot de klassieke velden, waar HERRMANN de *Romeinsche* legioenen overwon; van welke velden eene bijgevoegde plaat, verkleinde nabootsing van eene grootere, door TISCHBEIN op de plaats zelve ontworpen, een gezigt oplevert. De knorrige en inhalige hospes eener kleine herberg op den *Mons Antonii* — thans *Jakobsberg* — was moeijelijk te bewegen om eenige schoten te doen uit zijne kleine kanonnen, geplaatst ten einde den merkwaardigen weêrklank tegen den berg aan de poort, en tegen het, aan deszelfs voet liggend, stedje *Hansbergen*, te doen hooren. De gezigten op de rotshoogten van het *Weser*-gebergte verklaart de reiziger, door penseel noch pen te kunnen afgebeeld worden. Wat hij echter van deze omstreken zegt, deed ons het onvoldoende, en te vergeefs het verlangen naar eigene aanschouwing prikkelende, van schilderachtige (*pittoreske*) beschrijvingen gevoelen. De velden, rivieren en bosschen dragen hier allen eenen geschiedkundigen naam, aan VARUS nederlaag herinnerende. Geschiedenis en gesteldheid van het gastvrij klooster *Loccum*, en de veelzijdige verdiensten van deszelfs Prior. Het biduur aldaar is zeer stichtelijk, de kloosterkerk eenvoudig, de bibliotheek van het klooster niet onbelangrijk, en het bosch van *Loccum* zeer schoon aangelegd, dragende, volgens oud gebruik, den naam van *het Paradijs*. De „terugblik op schriktooneelen" is merkwaardig door de schets, die daarin gegeven wordt van de lage en angstvallige houding van

DAVOUST bij zijnen terugtogt, en belangrijke ontboezeming en aanmerkingen. — De reiziger is nu in zijne vaderstad *Hamburg* teruggekomen, en heeft den togt, die de eerste helft van dit werk beslaat, geëindigd.

De tweede helft bevat eene reis in *Holstein*, in den zomer van 1815. De intrede in dit land, waarvan de reiziger zich het schoonste denkbeeld had gevormd, beantwoordde aan dit denkbeeld in geenen deele; want tegen de heide, die hij over moest, was de *Lunenburger* een lusthof. Aan gene zijde van *Segeberg* verandert echter het tooneel. Deze landstreek bezit waarschijnlijk eenige volkaansche eigenschappen, en sommige natuuronderzoekers kennen aan den *Ascheberg* eenen zoodanigen oorsprong toe. De oude blinde jager HORN, op het landgoed van *Ascheberg*, eene merkwaardigheid in velerlei opzigt. Uit *Ascheberg* doet de reiziger eenige vermakelijke uitstapjes naar naburige oorden; en met de verzekering, dat zij zuivere, onvervalschte waarheid is, ontvangen wij bij deze gelegenheid een verhaal van eene droomverschijning, welke den *Hamburgschen* bekwamen portretschilder GRÖGER in staat stelde, de overledene echtgenoote van den *Deenschen* Majoor B*****, nooit door hem gezien, welgetroffen te schilderen. De reiziger nadert het ontzaggelijk schouwspel der *Oostzee*; maar het genot wordt verbitterd door de, hier en door bijkans geheel *Holstein*, met losse granietklompen bestrooide wegen. De schilderachtige beschrijvingen der landgoederen aan de *Oostzee*, door den reiziger gegeven, zijn voor geene uittreksels vatbaar; met belangstelling zullen zij gelezen worden. Te *Kiel* werd door de studenten, op eene, hun door een overoud akademisch regt vergunde, wijze, het krooningsfeest des Konings gevierd. Instituut tot onderwijs in de boomkweekerij *Dusternbrook*, waar niet ver af is de inrigting tot onderwijs in de vruchtboomkweekerij. In geheel *Holstein*, maar inzonderheid in deze streken, is het legioen groote raven, die, indien de, tot hare afwering aangestelde, gewapenden slechts eenen enkelen avond hunnen pligt verzuimen, binnen weinige uren alle vruchten ver-

ginden, eene vreesselijke verschijning en eene wezenlijke landplaag. Voor eene bijzondere verzameling van schilderstukken, platen en teekeningen, is die van den Heer SCHMIDT, te *Kiel*, bevattende schilderstukken twaalfhonderd - en - vijftig, teekeningen duizend, en koperen platen niet minder dan tweeëntwintigduizend, al zeer merkwaardig. De Harmonie, een Instituut voor wetenschappen en voor gezelligheid, dient echter meest de laatste. De tolregten in het kanaal van *Kiel* zijn wel aanzienlijk, indien, vóór eenige jaren, een *Oostindisch* schip achtduizend thaler, berekend tegen eenen schelling van den thaler = circa twee gulden *Holl.*, van de waarde der lading moest betalen. Wijders volgen weder beschrijvingen van onderscheidene landgoederen in de omstreken van *Kiel*.

Het eigenlijk tijdstip van de verbetering der landhuishouding in *Holstein* bereikt nog in lang geenen halven menschelijken ouderdom. De afschaffing der lijfeigenschap had er den krachtigsten invloed op; gelijk ook het klasiek werk van den kundigen *agronomist* THAER. Stijgende prijzen en verhoogde opbrengsten van het land dwongen den eigenaar, naar het meeste voordeel uit te zien. Bijzonder nuttig is de bemesting met mergel; doch is een verkeerd of overdreven gebruik van dit middel vergiftig en doodelijk. Na den landbouw is de veeteelt van belang in het *Holsteinsche*; beloopende het getal der melkkoeijen op groote landgoederen vaak van drie- tot vijfhonderd, welke de *Hollanderijen*, of melkhuizen, den geheelen dag in beweging houden. De zuivere jaarlijksche opbrengst van eene goede koe wordt op 24 thaler geschat. Gevaarlijk zijn de stieren voor den wandelaar; veeligt nog gevaarlijker de stootende rammen; voor plagende kinderen ook de getergde mannetjes van de ganzen. Eene soort van oproerigheid, genaamd het *doorbreken*, vindt ook soms onder de kudden plaats. Met schapenfokkerij houdt men zich in *Holstein* weinig op. Kleine boeren en handwerkslieden in de dorpen beoefenen met ijver de bijenteelt. Van merkelijk aanbelang is de vijvervisscherij. Bij het zegenrijk gevolg des landbouws voegde zich een onheil, namelijk de zucht tot het koopen en zwendelen van landgoederen, benevens uitsporige bouwlust. Deze veroorzaakten uitsporige houtvellingen; en, in verband met deze misbruiken, veroorzaakten de uitzuigende *Franschen* het bederf van zeer vele grondeigenaars.

Na deze uitweiding over den *Holsteinschen* landbouw ontvangen wij weder een aantal schilderachtige beschrijvingen van onderscheidene oorden. *Holstein* het vaderland inzonderheid der beuken, maar ook der eiken. De stand der *Holsteinsche* dorppredikanten is, ten aanzien van de inkomsten, wel zeer verschillend, maar toch toereikend om onbezorgd te kunnen leven. De middelplaatsen brengen duizend, de hoogste tot drieduizend thaler op. Ook voor de dorpscholen is gedeeltelijk goed gezorgd. Karakter der *Holsteinsche* boeren, gunstig geschetst; maar hun toestand is in latere tijden bezwaard geworden. Er worden op de dorpen weinig bedelaars gevonden, en ook geenen geduld. *Holstein* onderscheidt zich door zijne volksfeesten, en onderscheidene ligchaamsoefeningen zijn er in gebruik; maar in de laatste jaren zijn, met de opgeruimdheid der landlieden, ook de meeste dezer spelen verdwenen. *Schierensee*, en merkwaardige geschiedenis van deszelfs aanlegger. Oorlogsrampen, door *Holstein* geleden. Alleen *Emkendorf* en deszelfs district hebben de maanden Dec. 1813 en Jan. 1814 meer dan 36,000 thaler gekost. Algemeen heerschende geest van gastvrijheid in *Holstein*. Beschrijving van gedenkteekenen uit de tijden der oude *Germanen*. (Eene plaat vertoont eenige in de *Hunnebedden* gevondene overblijfsels.) De Proostdij van het *Albert-Orlamundsche* klooster wordt uitvoerig beschreven als een merkwaardig plekje gronds, doch waar vreemdelingen schier niet geduld worden, waar eene zotte oude kleederdragt de vrouwen misvormt, overdrevene praalzucht en ligtzinnigheid, benevens speelzucht, heerschen, en de zeden bedorven worden door het zoogenaamde *vensteren*, 's nachts door de vensters naar de dienstmeiden klimmen, der boerenknapen. *Eutin*, een schoon Vorstendom, 9¾ □ mijlen groot, door 19,000 zielen, in zes-en-zeventig dorpen, een vlek en eene stad, bewoond, en bestaande alleen door akkerbouw en veeteelt, maar ook geteisterd door de laatste ongeluksjaren. Goede policie en armenwezen aldaar; dus geene bedelarij. Weduwen- en weezenfonds, kerkelijke inrigtingen en landscholen, enz. — De reiziger keert over *Lubeck* naar *Hamburg* terug; sluitende zijne reisbeschrijving door het *schoon* gedeelte van *Holstein* met de, van tijd tot tijd herhaalde, klagten over de slechte wegen, welke de reis door hetzelve verbitteren.

De reiziger betuigt, bl. 363, zelf wel te gevoelen, dat hij, voor den lezer wat al te menigvuldig, schilderde; dan, hij

hij verontfchuldigt zich daarover; en wij laten die verontfchuldiging te gereeder gelden, daar hij ons *Tafereelen* wilde leveren.

De Harmonie in het Heelal, en andere Gedichten, door H. VAN LOGHEM. *Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1821. *In gr. 8vo.* 141 *Bladz. f* 2 - 8 - :

Wij noemen dit dichtwerk een gefchenk. VAN LOGHEM bewijst, dat hij, hoe groote drom van ware Dichters rondom hem zong, niet alleen, fchoon niet zoo openlijk, zijne zangen uitte, maar, zoo *wij* althans wèl geluisterd hebben en onderfcheiden kunnen, zonder nabootfing, op zijne hem eigene, hem kenmerkende wijze, zingen bleef. Dezen bundel doorlezende, welken van onze thans ons verrukkende Zangers gij tusfchenbeiden ook hooren moogt, zult ge hiervan overtuigd kunnen worden. En dat de wijze, op welke VAN LOGHEM de fchoone kunst behandelt, hem aanfpraak op den naam van *Dichter* geeft, heeft reeds het ons bekende genoegen beflist, hetwelk het grootfte gedeelte van dit boekdeel verfchaft heeft, ook aan hen, die, zoo goed als eenig Recenfent, ooren hebben om te hooren.

Wij bedoelen het uitvoerige dichtftuk, *De Harmonie in het Heelal*, in vijf Zangen bearbeid, en eenige Nos. van ons *Mengelwerk* verfierende; waarom wij ook van dit ftuk geene breede melding zullen maken. In hetzelve leert men den man kennen, die meesterlijk treffend Natuurtooneelen van allerhande foort te fchilderen weet; die zijne wetenfchap van zaken in fchoone, verhevene taal weet mede te deelen, en, het gevoel zijner verrukking uitftortende in bevallig maatgeluid, het hart verteedert en verheft, en tot het zedelijk doel zijner zangen leidt. Bij deze welverdiende lofffpraak maken wij de aanmerking, dat fommige regels, ook herlezen, nog moeijelijk te verftaan zijn, wij denken door de ineengedrongenheid van denkbeelden, ook door opeenftapeling van woorden, en velen vreemde uitdrukkingen, die wel getuigen van des Dichters belezenheid, maar het nut zijner verzen fomwijlen hinderen. Kan de Heer VAN LOGHEM het kwalijk nemen, wanneer hij, fprekende van een' *jongeling, die een' arm van den Pastoor door zijne woning leidt*, bl. 31, of van den *ftarrenhemel*, bl. 6, 7, hoe verheven het zij, minder

der behaagt, omdat men hem niet verstaat? Verre van ons, de taal der Dichtkunst te willen vernederen tot platten vertelseltoon, en van haar eene eenvoudigheid te eischen, die gemeen en laag kan worden; maar, al wat van pralerij met geleerdheid, al wat van zucht tot hoog- en harddraverij in de baan der letteren, al wat van *schijn* van hetgene men *bombast* heet kan verdacht worden (van al hetwelk wij onzen Dichter volkomen vrijkennen) en, hetgene we op *dit* dichtstuk toepassen, zelfs alle *overladenheid* vermijde toch de Dichter, wiens doel zijn moet, zoo algemeen-nuttig te zijn, als mogelijk is. Had de Heer VAN LOOHEM kunnen goedvinden, eene en andere kleine ophelderende aanwijzing achter dit dichtstuk te plaatsen, en vooral, voor elken zang, deszelfs inhoud kortelijk aangewezen, zoo als b. v. A. SIMONS, omtrent zijn dichtstuk, *De waarde van den Mensch*, zeker had zijn werk in waarde nog gewonnen.

Op dit groote stuk volgen nu nog *zeventien*, alle waarlijk lieve, kleinere dichtstukjes, die zich door naïveteit aanbevelen. — 1. *Het Ouderlijk Huis.* Hier was VAN LOGHEM regt t' huis. Aandoenlijk is de indruk, met welken men scheidt, en alweder overgaat tot de beschouwing, van *dat ouderlijk huis.* 2. *Het Moederoog.* Waarom is in het eerste couplet de tweede en vierde regel twee lettergrepen langer, dan in al de overige? Doch deze feil, den Dichter zeker ontsnapt, is ligt te verhelpen. *Sprekend is dat moederoog.* 3. *De Nederlandsche Mannen*, en 4. een pendant er van, *De Nederlandsche Vrouwen.* Echt Nederlandsch! Spiegelt u aan deze beeldtenissen, Vrouwen en Mannen, Jongelingen en Maagden! en, Ouders! dat uwe zonen en dochteren zulke verzen lezen en leeren, tot vorming en bewaring van ons oorspronkelijk volkskarakter zoo uitnemend berekend. Regels als deze, van *den man*, bl. 101, „*als hij rekent, weegt en wikt, nutte koopvaardij zijn leven*," en 102, „*de inbreuk op het regt niet duldt*," zonder dat hier een *voornaamwoord* is, kunnen niet goedgekeurd worden. Men zoude, den Nederlander genoemd vindende een *vriend van kunst en wetenschap, nutte kennis, rijke* BLOEMEN, in verzoeking geraken kunnen, om aan den *tulpenhandel* te denken, of althans onze mannen voor *bloemisten* van professie of liefhebberij te houden; maar uit het volgende blijkt, dat *bloemen* hier het *Epitheton* is van *kunst, wetenschap* en *kennis.* Aan de Nederlandsche vrouwen geeft, in ons oog, de vermenging dooreen

van

van het zelfstandige en bijvoegelijke iets wanstaltigs; b. v. „*Der zwanen wit, der rozen blos, der oogen vuur — eenvoudig*." enz., en, in het geheel, de woordvoeging is te willekeurig afgebroken, want — nu volgt er: „*geen vlekjen op het kleed*" enz., en dan, zonder een den zin sluitend werkwoord, „*een kiesche maagd, een eerbre vrouw, een trouwe moeder, die*" enz. (nog vier coupletten) en eindelijk, „*waar leeft die vrouw*" enz. — Welke? Die, waarvan eene zoo goede getuigenis voorgaat; maar — wat is er van dat *wit der zwanen* enz. gemaakt, waarbij men al vroeg, waar moet hier de zin heen? De Lezer oordeele over deze constructie:

Der zwanen wit, der rozen blos,
Der oogen vuur, maar zacht; *waar leeft die vrouw?*

of:

Geen vlekjen op het nette kleed,
Met niet een bloem te veel; *waar woont die maagd?*

No. 5. heet *Het weldoen*, en deed ons harte wel. 6 en 7. *Eenvoud* en *Vriendschap*, door derzelver natuurlijke aantrekkelijkheid bevallig voor het onverbasterd gevoel; en hier in het welpassend kleed der kunst niet minder behagelijk te voorschijn tredende. 8. *Honig*; aangenaam zoet. 9. *De Tweelingen*. 10. *De roem van den Dichter*, die hier sprekende wordt ingevoerd. Waardig, dat elk Dichter zoo spreke! 11. *Het bloemenplukken*. Uitmuntend gaat dat. Ja, dat zijn bloemen! Wij noodigen elk op derzelver geuren en kleuren, en herhalen het, dat VAN LOGHEM van de schoone Natuur meesterlijk, harer waardig, partij weet te trekken. 12. *Kruidje roer mij niet*. Dat is een zeer klein, in dezen hof het kleinste bloempje, zeer teeder. Voorzigtig, jonge lieden, met dat lieve bloempje! 13. *Het IJs*. Helder, glad, en vol van ernstige waarschuwing, te midden van 't vermaak, dat het ons geeft. 14. 1819. Schoon Recensent dit vers met genoegen las, tot hetwelk de Dichter aanleiding nam uit den heeten zomer, heerschende ziekte en menigvuldige sterfgevallen in dat jaar, speet het hem echter, dat de hem onbekende woonplaats van den Heer VAN LOGHEM niet onder het jaartal stond: want, hoe heet het toen ook ware, dat *de ze-*

nuw-

nuwband ontbonden werd, en het ligchaamsgestel opgewonden tot ijling (?) was, waar Recensent woonde, zoo heel algemeen, en zoo erg niet, dat de zeis des doods oud en jong wegmaaide; minder waarlijk, dan in 1820. 15. *De bloemen in de kamer, gedurende den winter.* Ja wel, weder schoone bloemen; wat verschilt toch de natuur van het *gemaakte;* hoe ver het de kunst brenge, die geuren geeft zij niet! Bij deze bloemen, de koude ontweken, die wij bij de intrede in de kamer nog zoo gevoelden, kan men zich verwarmen, — *leeren*, meenen wij. 16. Heet *De beste Schaduw.* 't Kan aan ons haperen, maar dit stukje behaagde ons minder; zeker, omdat wij hier den Dichter niet wel vatten. Doch de eenigen zijn wij niet. Te gekunsteld is hij hier gewis. Eerst roemt hij de schaduw onder het *looverdak*, als de kreeft zijn' schepter zwaait, en dan verheft hij boven dezelve de schaduw van het *tegeldak*, als nog meer hoedende, bij den gloed der driften, die alles verschroeit, maar op *deze tegels* (welke?) afstuit; *want de moeder zorgt en bidt voor den schat, dien zij bezit; d'aadlaarsblik van 't vaderoog zendt de algoedheid van omhoog.* (Wie zendt? wat? op wat wijze?) *Beider liefde voor hun pand wordt de zoetste tooverband, en geen meisje of jongling breekt* (?) *door den knoop* (?), *die rozen kweekt.* Het laatste stukje heet *De Boert*, maar is even ernstig en rein als de geheele poëzij van VAN LOGHEM, die zich door hare zedelijke strekking bijzonder aanbeveelt.

De Recensent, thans aan eene lieve moeder van tweelingen, die hem hier herkennen moge, denkende, schrijft, haar ten genoegen, en ter zeker aangename proeve voor zijne lezers en lezeressen, opdat zij uitgelokt mogen worden, om deze verzen, alle, te lezen, gaarne af, dat getiteld is

DE TWEELINGEN.

Geluk, o vader! 't is voorbij:
Uw gade heeft den strijd volstreden,
Ontzettend in dien kamp geleden;
Maar dubblen zegen ook schonk zij.
Twee wichtjes traden in het leven,
Ontworsteld aan den engen schoot:
Kniel, vader! God heeft ze u gegeven;
Hij sterkte uw gade in barensnood.

Kus,

Kus, kus den kouden zweetdrop af;
Zink zalig in hare armen neder;
Geef aan die koon een roosje weder,
Daar zij u al haar rozen gaf.
De liefde zal op nieuw haar wekken,
En eerlang vindt gij al haar' gloed,
Van de aangebeden vrouw de trekken
In beiden, uit haar borst gevoed.

Vereend van 't eerste wordingsuur,
Te zamen onder 't hart gedragen,
Is reeds van hunne vroegste dagen
Hetzelfde beeld uw werk, Natuur!
Maar sterker nog verbondt ge beiden:
Gij weefdet, met uw moederhand,
Twee harten, niet vaneen te scheiden,
Een' onverbreekbren liefdeband.

Volzalige moeder! welk genot!
Twee knopjes aan denzelfden stengel,
Voor elke milde borst een engel,
Een kweekling voor den tuin van God!
Twee wichtjes, die in alles deelen,
En één zijn bij de vreugd en smart,
Bij zuur en zoet, bij werk en spelen,
En voelen met hetzelfde hart.

ô! Als zij eens, de onscheidbre twee,
De schoone kindschheid doorgevlogen,
In volle kracht staan voor elks oogen,
En, zeilend op de wereldzee,
Denzelfden koers gestadig kiezen,
Waarheen de stroom, de wind ook voer',
Zich nimmer uit het oog verliezen,
En letten op elkanders roer;

Als eik en klijf, in bangen nood,
Elkanders steun en vast vertrouwen,
Een grondsteun, waarop beiden bouwen,
En die niet wegzinkt bij den dood;

Wie,

Wie, ouders! kan dan 't heil bezingen,
Dat u omlaag te beurte viel:
Die liefde van uw lievelingen;
Met u één hart, met u één ziel?

De Heer VAN LOGHEM heeft ons, door dezen bundel, geroerd, vermaakt en gesticht.

De Henriade van VOLTAIRE, *in tien Zangen, in gelijk getal van Nederduitsche Vaerzen (Verzen) overgebragt; door* A. L. BARBAZ. *Te Amsteldam, bij* J. C. van Kesteren. *In gr. 8vo. XVI en 180 Bl. f* 3-1-:

De Heer BARBAZ, thans (zoo hij zelf berigt) tusschen de 40 en 50 jaren oud, en dus noch te onbedreven in de kunst, na het maken van verscheidene duizende *Fransche* verzen, noch te hoog van jaren tot eene onderneming van belang, besloot de *Henriade* geheel te vertalen, daar hem de berijmde overzetting van FEITAMA noch gespierd, noch getrouw genoeg voorkwam. Reeds in 1806 had hij den negenden Zang in het licht gegeven. Of echter toen die uitgave wel aan het doel heeft beantwoord, is ons twijfelachtig, daar de Drukker dit dunne boekje, de vertaling der geheele *Henriade*, niet dan bij inteekening heeft durven ondernemen.

Wij zullen hier de waarde der *Henriade* niet bepalen; dit is meermalen geschied, hoewel zekerlijk in *Frankrijk* te partijdig, waar men er zoo verguld mede was, een *heldendicht* te bezitten. De Vertaler wil dit gedicht voor eenen *typus* der schoonheid verklaren, zoodat men van iets, dat bijzonder schoon was, zou moeten zeggen: Dat is zoo fraai als de *Henriade!* En waar blijft dan TASSO? en VIRGILIUS? en HOMERUS? die toch elk onpartijdige (mits hij *Italiaansch* en *Latijn* en *Grieksch* kan lezen) voor oneindig in- en uitwendig schooner zal verklaren, dan het gedicht van VOLTAIRE, vol wijsgeerige zedespreuken, en beschrijvingen van gevechten, en vergelijkingen, uit zijne voorgangers bijeengebragt, maar arm aan dat bruisende vuur, aan dat gevoel, aan die verbeeldingskracht, welke den *grooten* Dichter moeten bezielen. (Wij zeggen daarom niet, dat VOLTAIRE geen groot Dichter was; maar hij was het in sommige Treurspe-

ſpelen meer, dan in de *Henriade*.) Omtrent de zoo even genoemde Dichters zal wel geen deskundige twijfelen, dat hij achterſtaat; maar wij houden zooveel van Natuur en oorſpronkelijkheid, dat ons het kunſtelooze, onopgeſmukte Lied der *Niebelungen*, met zijne hartelijkheid en inwendig gevoel, omtrent zoo veel boven de *Henriade* behaagt, als een eenvoudig landmeisje in een luchtig wit gewaad en met zwierende lokken ons meer bevalt, dan eene rijk opgeſchikte Dame uit de achttiende Eeuw, met kapſel, keurslijf en hoepelrok.

Doch dit daargelaten. Gelijk VOSS HOMERUS in hetzelfde getal regels als het oorſpronkelijke heeft overgebragt, dus heeft de Heer BARBAZ dat zelfde kunstſtuk aan de *Henriade* beproefd, en het is hem gelukt. Wij erkennen gaarne, dat zijne vertaling over 't geheel getrouwer en ſomwijlen krachtiger is dan die van den goeden Verzenmaker, maar middelmatigen Dichter FEITAMA, en wij zijn met eerstgenoemden Vertaler eens, dat men de denkbeelden en het kerkgeloof des Dichters, *in eene vertaling*, moet wedergeven. Iets anders is eene dichterlijke omwerking, zoo als die van BILDERDIJK, waarin men van een uitheemsch dichtſtuk niet meer, dan men goedvindt, op den vaderlandſchen grond verplant, en voor de weggelatene ſchoonheden dikwerf andere, en grootere, in de plaats geeft. Het eerſte is de manier der *Duitſchers*, en wordt door hen voor de eenige goede gehouden. Zij geven dus ook zorgvuldig de voetmaat van het oorſpronkelijke weder, vertalen, naar gelang van hetzelve, in *hexameters*, *jamben*, *ottave rime*, enz. maar nooit in *Alexandrijnen*, van welke maat (die bij hen ook zeer eentoonig is) zij thans een' gezworen' afkeer hebben. Bij ons, daarentegen, wordt die maat zoo veel te meer bemind; en daar nu juist der *Franſchen* poëzij dezelve ook voornamelijk erkent, zoo is de overzetting uit de *Franſche* taal in de onze gemakkelijk, en het is geen wonder, dat wij er zoo vele hebben. Doch, wanneer men zich aan zulke banden legt als de Heer BARBAZ, wordt de taak weder moeijelijk, en de *dichterlijke* Vertaler, die deze zwarigheden overwint, maakt zich verdienſtelijk.

Vergelijken wij, om deze vertaling eenigermate te doen kennen, eenige plaatſen uit dezelve met het oorſpronkelijke.

Eerste Zang. *Aanspraak van Hendrik III aan Hendrik IV.*

Vous voyez à quel point le destin m'humilie.
Mon injure est la vôtre, et la ligue ennemie
Levant contre son prince un front séditieux
Nous confond dans sa rage, et nous poursuit tous deux.
Paris nous méconnait; Paris ne veut pour maître
Ni moi qui suis son roi, ni vous qui devez l'être.

Ge aanschouwt *tot in hoe verr'* het lot mij maakt rampspoedig.
Mijn smaad is uwe smaad, en 't Eedverbond, dat moedig
Het muitend hoofd verheft, dreigt, in zijn razernij,
Zijn' Koning niet alleen, maar u zoowel als mij.
Parijs verzaakt ons stout; Parijs begeert *nadezen*
Niet mij, die heerscher ben, noch u, die 't eens moet wezen.

Tot in hoe verr', is plat proza. *Jusqu'à quel point*, is toch nog een weinig beter. De omzetting: *mij maakt rampspoedig*, is in onze poëzij zeer geoorloofd. Maar *nadezen* komt hier niet te pas, en zou alleen op HENDRIK IV kunnen slaan; ook staat het in 't *Fransch* niet. Voor 't overige is hier alles zeer goed en naauwkeurig gevolgd.

Onberispelijk zijn ook de volgende regels:

De ontzaggelijke God, die 't groot heelal behoed(t),
Die op orkanen zweeft en zeeën stuiven doet,
Die God, die, eeuwig wijs in onbeperkt regeren,
Alle aardsche Rijken vormt en weêr in 't stof doet keeren,
Sloeg uit den hemeltroon, omglansd van majesteit,
Op Frankrijks held een oog van goedertierenheid;
Hij-zelf geleidde hem. Zijn stem gebied(t) de winden
Dat zij de ranke kiel een veilig strand doen vinden,
Waar Jersey zijne kruin omhoog beurt uit de zee:
Dáár voert de Hemel hem op een behouden reê.

Er is geen denkbeeld hier, of het staat ook in 't *Fransch*, (behalve de *ranke* kiel, hetwelk echter met het voorafgaande zeer wel strookt) en geen denkbeeld is in 't *Fransch*, hetwelk hier niet is uitgedrukt.

Daarentegen heeft de volgende plaats veel verloren:

En

En voyant l'Angleterre, en secret il admire
Le changement heureux de ce puissant Empire,
Où l'éternel abus de tant de sages lois
Fit longtems le malheur et du peuple et des Rois.
Sur ce sanglant théâtre où cent héros périrent,
Sur ce trône glissant dont cent Rois descendirent
Une femme à ses pieds enchaînant les destins
De l'éclat de son règne étonnait les humains.

Geland op Englands wal, treft zijn verwonderde oogen
Het zegenrijk herstel van 't magtig Rijksvermogen,
Waar eeuwig misbruik heerschte en wijze wetten schond,
Dat vorst zoowel als volk te deerlijk ondervond.
Op dat bebloed tooneel, dat helden om deed komen,
Op dien onvasten troon, die vorsten wierd ontnomen,
Vertoonde een fiere vrouw, die 't lot zelfs onderbragt,
Den glans van haar bestier aan 't menschelijk geslacht.

Hoeveel zwakker is hier alles dan in het *Fransch!* De vierde regel vooral is *prozaïsch*; — de *cent héros*, *cent rois*, *trône glissant* zijn onbepaald door *helden*, *vorsten*, *onvasten troon* (het beeld is een *gladde* troon, waar men afglijdt) uitgedrukt; — *die 't lot zelfs onderbragt*, is vooreerst veel ondichterlijker dan *à ses pieds enchaînant les destins*, maar ook ten tweede dubbelzinnig, daar men niet weet, of zij het lot, dan het lot haar onderbragt. In het volgende wordt *prudence* door *list* vertaald; doch anders volgen hier weder zeer goede regels.

In den tweeden Zang vinden wij het karakter van COLIGNY dus geschetst:

Coligny, de Condé le digne successeur,
De moi, de mon parti, devint le défenseur.
Je lui dois tout, Madame! il faut que je l'avoue,
Et d'un peu de vertu si l'Europe me loue,
Si Rome a souvent même estimé mes exploits,
C'est à vous, ombre illustre, à vous que je le dois.

De brave Coligny, in ziel Condé gelijk,
Gaf van zijn trouwe hulp mij en mijn vrinden blijk.
Hem moet ik, gul erkend, voor alles dankbaar wezen,
En heeft Europ' in mij een weinig deugd geprezen,

Heeft Rome zelfs geroemd hetgeen ik heb verrigt,
Het is die achtbre man wien ik zulks ben verpligt.

De andere regels zijn, in het *Fransch* zoowel als in het *Hollandsch*, proza; alleen de laatste, eene aanroeping der schim van den held, uit een dankbaar gevoel geboren, is in het *Hollandsch* deerlijk verminkt, en zelfs de klemtoon valt er verkeerd:

Het is die achtbre man wien ik zulks ben verpligt.

In een der volgende verzen is de regel:

Malheureux quelquefois, mais toujours *redouté.*

aldus vertaald:

Rampspoedig nu en dan, maar altijd onvervaard.

Redouté is niet *onvervaard*, maar *geducht*, *gevreesd* bij de tegenpartij. Daarentegen is de schildering van COLIGNY's dood, een der beroemdste gedeelten der *Henriade*, bijna woordelijk getrouw, en vloeijend vertaald; ook de uitmuntende beschrijving van *Rome*, in den vierden Zang. Maar in de vermaarde beschrijving des Hemels (in het zevende Boek) zijn verscheidene onnaauwkeurigheden:

Dans le centre éclatant de ces orbes immenses,
Qui n'ont pu nous cacher leur marche et leurs distances.

Vertaling:

In 't schitterend middenpunt dier groote hemelbollen,
Berekend door den mensch langs welke baan zij rollen.

Vooreerst is hier *distances* weggelaten; maar voornamelijk deugt de *constructie* niet: *langs welke baan zij rollen*, moest weggebleven zijn. Daarop volgt de beschrijving der Zon en der Planeten:

Ces astres, asservis à la loi qui les presse,
S'attirent dans leur course, et s'évitent sans cesse,

Et

Et servant l'un à l'autre et de règle et d'appui
Se prêtent des clartés qu'ils reçoivent de lui.

Dees *vaste ſtarren*, die naar Gods alwijs beſtellen
In afgeperkten loop zich nadren en ontſnellen,
Beſchijnen, onderling tot gids en ſteun vereend,
Elkander met het licht dat haar de zon verleent.

De Vertaler heeft zich hier vergist of verſchreven, want planeten zijn toch geene *vaste ſtarren*, en deze vergisſing maakt de geheele plaats onverſtaanbaar, die anders zeer goed vertaald is.

Doch genoeg! Wij willen niet meer plaatſen ter vergelijking aanhalen: de bijgebragte zullen wel doen zien, dat deze vertaling, over 't algemeen, goed en getrouw is. Op de ſpelling merken wij aan, dat *anomaliën*, gelijk *licht* voor *ligt*, aan taalkenners als BILDERDIJK wel worden toegegeven, maar niet zoo ligt aan anderen. Ook de *t* achter de *d*, in den tegenwoordigen tijd der werkwoorden, laat de Heer BARBAZ eigendunkelijk weg. — Met al deze feilen is dit werk nogtans verdienſtelijk, en een der beste, zoo niet de beste dichtvrucht van BARBAZ.

Over het Wezen en den Omvang van de Staats-politie, door Mr. S. NEUMARK, *Advokaat te Groningen. Aldaar, bij* W. van Boekeren. *In gr. 8vo. 94 Bladz. f* 1 - : - :

De Staats-politie was tot hiertoe in Nederland eene weinig beoefende wetenſchap. Het ging met haar, even als met vele kunſten. Men zag in de Nederlandſche Schilderſchool de uitmuntendſte meesterſtukken, eer men deze voortreffelijke kunst onder zekere wijsgeerige regelen gebragt had, die door den beoefenaar behoorden gekend en in acht genomen te worden. Even zoo hadden vele Nederlandſche Steden de beste verordeningen omtrent de algemeene maatſchappelijke zamenwoning reeds gemaakt, eer men nog dacht aan de oprigting van uitgebreidere Staten en derzelver behoorlijke wijzigingen. Naar gelange nu veranderde tijdsomſtandigheden invloed gemaakt hebben op verouderde begrippen, gewoonten en zeden, laat het zich ligtelijk verklaren, dat, met de vorderingen der beſchaving, ook in dit opzigt van tijd tot tijd eene meerdere kunstmatige behandeling is doorgedrongen, welke de meest ge-

gepaste regelen opzocht en daarstelde, om deze wetenschap binnen hare door den aard der zaken zelve bepaalde grenzen terug te brengen. Duitschlands Geleerden vooral hebben hunne aandacht meer bijzonderlijk aan dit onderwerp gewijd, omdat het meer algemeen in zwang zijnde Leenregt van vroegere tijden aldaar velerlei misbruiken had ingevoerd, wier verbetering en afschaffing door de behoeften en ervaringen van den dag meer kennelijk en noodzakelijk geworden was. Uit de vergelijking, intusschen, der verschillende oordeelvellingen wegens dit onderwerp blijkt ten klaarste, dat meermalen eene vermenging met het justitiéle vak heeft plaats gehad; en deze verwarring van begrip heeft dan den Schrijver aanleiding gegeven, om deze ingewikkelde stof met alle naauwkeurigheid te behandelen.

Te dien einde verdeelt hij zijn onderzoek in drie Hoofdstukken, als bevattende 1.) het Overzigt van de geschiedenis en de bepaling van het begrip der Staats-politie, 2.) Overzigt over hetgeen, volgens het gegeven begrip, niet kan tot de Staats-politie behooren, en 3.) Overzigt en vaststelling van alle die voorwerpen, welke tot den werkkring der Staats-politie behooren.

Bij het eerste overzigt bepaalt hij zich bij den Griekschen oorsprong en de beteekenis van het woord πολιτεια voor *Regeringskunde*, waaruit naderhand ontstaan is het woord πολιτικη, *algemeene Staats-huishouding*, hetwelk daarna door de Romeinen onvoldoende geoordeeld zijnde, omdat het alleen de openbare zaken scheen te bevatten, met *Respublica* (*algemeene Stads-regering*) verwisseld is. Nu doorloopt hij de beteekenissen volgens de staatsinrigtingen van Karel den Grooten voor zijn rijk en van Maximiliaan I voor Duitschland, van de Nederlanden, toen ten tijde nog tot het Duitsche rijk behoorende, van enkele Duitsche Staten, van Frankrijk, Engeland, de Nederlanden in latere tijden, en van Rusland. Hij besluit daaruit, dat het begrip zeer oneenparig was, als behelzende de gansche huishouding van staat buiten het burgerlijk en strasfelijk regtsgebied, of zonderende daarvan af het beheer van finantie en oorlog, of sluitende hetzelve binnen veel engere grenzen, of breidende wederom hetzelve uit tot veel uitgestrekter bepalingen; tot welke nasporing hij zich dan bedient van den arbeid der voornaamste Duitsche Schrijvers in de laatste jaren, wier verklaringen hij opgeeft en hier en daar wederlegt.

Om

Om nu tot het zuivere begrip der Staats-politie te komen, volgt hij daarin die leiding, welke door de zoo even genoemde Schrijvers is aangenomen, door namelijk in het tweede Hoofdstuk te onderzoeken, wat moet geoordeeld worden tot de Staats-politie niet te behooren. Volgens hen zoude dezelve moeten verdeeld worden in *twee* onderscheidene deelen, als van Dwang- en van Hulp-politie; de *eerste*, voor zoo verre zij behoort te zorgen voor de zekerheid des regts van zelfbehoudenis, zoo voor den algemeenen Staat, als voor bijzondere Burgers, en voor de verzekering der volmakingsregten, zoo ten opzigte van den Staat zelven, als van deszelfs bijzondere Burgers; en de *tweede*, bij de inrigtingen ter bevordering der volksmenigte, den algemeenen gezondheidstoestand, der algemeene verstandsbeschaving en den uiterlijken algemeenen welstand, en ten aanzien der bijzondere Burgers, bij het behoud hunner natuurlijke en zedelijke krachten en derzelver uiterlijken welstand. Ook bij deze gelegenheid zondert de Schrijver, in zijne beoordeeling der genoemde verschillende opzigten, al datgene af, wat door al te stellige bepaling inderdaad tot een volstrekt despotismus of tot eene volslagene regeringloosheid zoude leiden, of wel onmiddellijk tot het regtswezen, bijzonderlijk tot dat van het strafregt, of ook tot de staatsbeschaving moet geoordeeld worden te behooren.

Zoo doende, komt dan de Schrijver, in het derde Hoofdstuk, tot de vastételling van datgene, wat eigenlijk tot den werkkring der Staats-politie behoort; en hier maakt hij een allezins toepasselijk gebruik van zijne voorgaande onderscheiding omtrent al datgene, waarin de Staats-politie met de Staatsbeschaving, Staats-œconomie en het Burgerlijk- en Straf-regtswezen zamenloopt, waarin hij wel toestemt, dat de Politie somtijds een toeziend oog kan houden, zonder daarom echter te grijpen in die voorname vakken, wier behandeling aan de zorg van geheel onderscheidene personen moet toevertrouwd worden. Volgens hem bestaat de aard der Politie in het verhoeden van alle nadeelen, welke uit het gezellige leven kunnen ontstaan, en in de bevordering van alle voordeelen, welke daaruit kunnen voortkomen, zonder echter in eenig geval de regten van den Staat of die van bijzondere Burgers te mogen schenden.

Alsnu overgaande tot de opgave der zelfstandige Staats-politie, onderscheidt de Schrijver die in *twee* verdeelingen, als voorzien met Dwangregt, of handelende zonder Dwang-

 regt,

regt. In het *eerste* opzigt bepaalt hij dezelve, als verhinderende het kwaad, tot zekerheid en orde, als moetende zorgen, dat aan geenen burger door nalatigheid of onachtzaamheid schade worde toegebragt, zoo als in de gevaren van vuur en water, in het bouwen der huizen, in het omloopen van schadelijke dieren, in het snel rijden met paarden en wagens, in het reinigen der straten, in het gelijk- en vastleggen van bruggen en wegen, in het verlichten der straten bij den nacht, in het bewaren der openbare rust, in het bevorderen der algemeene gezondheid en het verhoeden van besmettelijke ziekten, in het toebereiden en verkoopen der levensmiddelen, tot voorkoming van verderf en vervalsching, in het verleiden en bedriegen der menigte door gewaande gezondheidsmiddelen, waarzeggen enz., in het beletten der hazardspelen, en vooral in het houden der noodige registers van het gedrag en de bekwaamheden der dienstbare klasse, in het waken tegen rondzwervende bedelaars, in de verzorging van armen, die niet meer kunnen arbeiden, en eindelijk, daar men hier niet bepaaldelijk alle gevallen van doelmatige zorg kan opgeven, in het naauwkeurig opzigt op de posterijen, voerlieden, schippers, logementen en vreemdelingen. Bij de handelingen der *tweede* verdeeling zonder Dwangregt, moet de Politie, door vermaning, herinnering en onderrigt, den burgeren alles onder het oog brengen, wat zij meent, dat hun nuttig zal kunnen zijn, zoo als door het aanleggen van openlijke wandelingen, het daarstellen van baden, en het aanbevelen van alles, wat der gezondheid, zedelijkheid en menschelijkheid voordeelig zijn kan, en de ongevoeligheid en wreedheid kan tegengaan.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

De Ontkoming van Hugo de Groot, uit Loevestein, in 1621. *Vaderlandsch Tooneelspel. Door* W. H. WARNSINCK, BSZ. *Te Amsterdam, bij* M. Westerman. 1820. *In kl. 8vo.* 52 *Bl.* *f* 1-9-:

Pieter Dirkszoon Hasselaar, in 1573. *Vaderlandsch Tooneelspel. Door* W. H. WARNSINCK, BZ. *Te Amsterdam, bij* A. Mars. 1821. *In kl. 8vo. VI en 60 Bl.* *f* 1-12-:

Wij voegen deze beide stukken bijeen, als van denzelfden Dich-

Dichter, kort na elkander uitgekomen, beide uit de Vaderlandsche Geschiedenis, en beide de zonderlinge redding van verdienstelijke mannen ten onderwerp hebbende. De Heer WARNSINCK, reeds met lof door andere dichtstukken bekend, koestert, gelijk meer andere onzer hedendaagsche Zangers, eene warme Vaderlandsliefde, die hem vooral met welgevallen bij *onze*, aan groote daden zoo rijke, Geschiedenis doet vertoeven. Het eerstuitgekomene dier beide stukken is het laatste in tijd des onderwerps: wij dienen het echter vooraf te beschouwen.

Algemeen bekend, tot kleine bijzonderheden toe, is de ontkoming van DE GROOT uit *Loevestein*. Dit bevordert de belangstelling, en heeft den Dichter de moeite eener *expositie* des onderwerps bespaard; maar, aan den anderen kant, schijnt het ons toe, dat dit beroemde geval min geschikt is voor een Tooneelspel in den *klassischen* vorm, in den edelen, altijd deftigen, Treurstijl. Immers, het middel ter ontkoming is meer of min *komisch*; de omstandigheden der ontsnapping waren dit ook: daar echter de held des stuks te veel ons belang opwekt, daar de ontwijking zelve ook geene scherts is, kan het stuk onmogelijk een *Blijspel* worden. De Heer WARNSINCK heeft dit zelf gevoeld, en het een *Vaderlandsch Tooneelspel* genoemd. Het komt ons dus voor, dat het niet doorgaans in Alexandrijnen, noch als een statig Treurspel moest behandeld zijn, maar in den *romantischen* vorm van een Historiespel, waar ernst en boert elkander afwisselen, doch waar gene de heerschende toon is. Wij gevoelen zeer wel, dat deze onbewimpelde uitdrukking van ons gevoelen niet weinigen vreemd zal dunken; maar gestrenge handhavers van den *Franschen* vorm dulden toch ook geene *Drama's*, die zij eene *bastaardsoort* noemen; en de Dichter is reeds door zijn onderwerp genoodzaakt geweest, de grenzen van het boertige zeer nabij te komen: II Bedr. VII Toon.

Eerste Soldaat.

Ja, Elsje! 't is alweêr die oude kist met boeken.
Hoe, gaat ge ook meê van daag? ja, 'k heb het wel gevat!
't Is hier op 't slot zoo stil, en kermis in de stad.
De jeugd bemint de vreugd, plagt men, van ouds, te zingen.
Nu, meidlief! veel vermaak; '*k* wou wel eens met u springen.

Tweede Soldaat.

Kom voort; verrigt uw werk; gij zijt een babbelaar!
Vat aan gelijk 't behoort.

Zij

Zij vatten den koffer aan.

Eerste Soldaat.

Wat is die koffer zwaar!

Tweede Soldaat.

Niet zwaarder dan voorheen.

Eerste Soldaat.

Wilt gij dit tegenspreken?
Wie weet het, in die kist kon de Arminiaan wel steken!

REIGERSBERGEN.

't Zijn boeken, als voorheen.

ELSJE.

De schipper roept: aan boord!

Tweede Soldaat.

Staak toch uw zot geklap; kom, sleep den koffer voort.

Dergelijke trekken komen ook in het verhaal van ELSJE voor (III Bedr. IV Toon.); maar zij zijn gering in getal, en breken de heerschende deftigheid te weinig af, om dit Tooneelspel een *romantisch* stuk te kunnen heeten. Het is ons niet onbekend, dat velen deze geheele klasse van poëtische voortbrengselen, als wansmaak, afkeuren. Wij willen zulks eens toegeven, (schoon het ons nog al spijten zou, den *Koopman van Venetië*, den *Storm*, en de Historiespelen van SHAKESPEARE te missen.) Maar, moet dan alles *Treur-* of *Blijspel* zijn, dan moet men ten minste geene gemengde onderwerpen tot een van beide kiezen, (waaraan toch het leven zoo rijk is!) maar altijd of statige, of enkel boertige stoffen. Wij zeggen dit geenszins als berisping van het voor ons liggende stuk, maar slechts als de reden, die ons meest waarschijnlijk is voorgekomen, waarom een zoo vaderlandsch onderwerp, door eenen Dichter als de Heer WARNSINCK behandeld, ons minder getroffen heeft, dan wij vóór de lezing gewacht hadden. Immers, de Lezer *ziet* niets van de gebeurtenis, dan 't geen ons minst *tragisch* voorkomt, en op het tooneel bijna onwillekeurig een lachje moet wekken, hoe DE GROOT zich in de kist nedervlijt. Alles loopt voorts in gesprekken tusschen DE GROOT, zijne Echtgenoote, en het getrouwe ELSJE af (de Kommandant en de Soldaten komen er slechts eene enkele maal in voor); men praat wat veel over de zaak, klaagt over de aanstaande scheiding, enz. DE GROOT komt ons ook, voor zulk een' man, in 't eerst wat te besluiteloos voor. Juist de mindere verheffing van stijl, die het onderwerp medebrengt, heeft, naar ons dunkt, de poëzij van den Heer WARNSINCK beneden hare gewone hoogte gehouden; dezelve rijst zelden boven de deftige taal des omgangs van beschaafde personen; en dit moet toch niet zijn: is het rijm noodzakelijk, dan moet dat rijm tevens echte poëzij wezen. Doch nog eens, dit is de schuld meer van het onderwerp, (een huisselijk stuk, door de gestrenge tooneelwetten binnen de kamer eener gevangenis beperkt, waar de ontkoming zelve slechts *in verhaal* voorkomt) dan van den Dichter, die zelf dit gebrek wel

schijnt

schijnt gevoeld te hebben, en daarom eenige, veel betere, en wezenlijk *lyrische* stukken, als alleenspraken, in het Tooneelspel heeft ingelascht, zoo als het vijfde Tooneel des eersten, het eerste en laatste des derden Bedrijfs. Hier hebben wij den *Dichter* WARNSINCK volkomen herkend. Men hoore b.v. de taal van REIGERSBERGEN in hare eenzaamheid, na DE GROOT's vlugt, doch in de onzekerheid zijner behoudene aankomst:

— Thans is al mijn vreugd verloren.
Mijn boezem beeft en schokt zoo bang.
Ik zie de dagtoorts niet meer gloren.
De tijd spoedt voort in tragen gang.
Zóó eenzaam was 't hier nooit te voren.
Mij dunkt, ik kan het kloppen hooren
Van 't fel bestreden hart; dat zoo onrustig slaat.
Waar ik mijne oogen wend, 'k zie niets dan kerkermuren.
O! hoe ontzettend zijn deze uren
Voor mij, in mijn' bedrukten staat!

In No. 2. is meer handeling. Het onderwerp is de redding van den *Haarlemschen* Vaandrig (ten tijde des belegs) PIETER DZ. HASSELAAR. Doch wij meenen daarin een gebrek gevonden te hebben, 't welk men wel meer in anders goede Tooneelstukken vindt: overdrijving der karakters. De held weigert aan zijne moeder, aan zijn' broeder, aan zijn' vriend, den *Spaanschen* bevelhebber VITELLUS (VITELLI), op hunne dringende aanzoeken, zich met de vlugt te redden, hoewel zijn achterblijven aan de goede zaak niet het minste voordeel kan doen; hij wordt daarop gevat, en ontkomt een' onvermijdelijken dood (dien zelfs VITELLI niet kan afweren) slechts door een *toeval*, buiten de handeling des stuks, namelijk de vervroegde gelijktijdige overwinning op de Zuiderzee, waardoor HASSELAAR benevens anderen tegen BOSSU en de zijnen worden uitgewisseld. Wij voor ons beschouwen dit meer als hardnekkigheid, dan als waarachtige grootheid van ziel; en zoo de *onmogelijkheid* om te ontsnappen den held tot verschooning moet dienen, (die toch zelfs VITELLI niet inziet) zoo verdwijnt het groote zijner daad. Doch één trek daarin is waarlijk heldhaftig, en, tot eer onzer Natie, overeenkomstig met de Geschiedenis: het antwoord van PIETER aan de *Spanjaarden*, die zijn' broeder NICOLAAS bij vergissing gevat hadden;

Zoo gij den Vaandrig zoekt, laat dezen los: ik ben 't.

Maar bij eene poging tot de vlugt met de zijnen kon dit even goed, en zelfs nog beter, geschied zijn. Nu toch ware het tegendeel schandelijk geweest, wanneer de oudere broeder den jongeren *in zijne tegenwoordigheid* had zien ketenen

en

an wegbrengen. Maar zoo hij eens, genoegzaam in veiligheid, vernomen had, dat dit ongeluk zijnen broeder was overgekomen, en *dan* teruggekeerd ware, zou zulks in ons oog de grootheid der daad nog aanmerkelijk verhoogen. De tegenoverstelling tusschen de zachtheid van VITELLI en ROMERO's wreedheid is wel volgehouden; doch gaarne hadden wij gezien, dat de edelmoedige tusschenkomst van den eersten, ten behoeve van HASSELAAR's huis, eene gelukkiger uitwerking had gedaan, en de redding van den Vaandrig (al ware 't door eene dichterlijke vinding) liever daaraan, dan aan een toeval, ware toegeschreven geworden. ALVA's zoon komt hier voor, als meer besluiteloos en zwak, dan slecht; maar de vrees doet hem meer tot ROMERO's strafheid overhellen. In de moeder van den held zien wij, ja wel, het zorgende en liefderijke moederhart, maar geenszins de kloeke Matrone, en schoonzuster van KENAU, die, volgens HOOFT, haren zoon, toen hij de stad nog verdedigde, voedsel en kruid en lood zelve naar den wal bragt. De andere personen zijn van weinig beteekenis.

Wij juichen, ondanks deze aanmerkingen, de bedoeling des Dichters van ganscher harte toe, *om de hoogachting voor onze dierbare en groote Vaderen te wekken en te verlevendigen*, en wij zien met genoegen, dat dit stuk onder anderen op het *Repertorium* van den *Amsterdamschen* Schouwburg geplaatst is. Mogten, zoo doende, even als door VAN MERKEN's *Jacob Simonszoon de Rijk* en de *Maria van Lalain* van NOMSZ, niet alleen de groote trekken, maar ook de kleinere bijzonderheden onzer Geschiedenis, welke onzer Natie tot eer strekken, voor dezelve ten toon gesteld worden, en haar gevoel van eigene volkswaarde, vaderlandsliefde, en zucht voor ware grootheid steeds verlevendigen!

Nog eene kleine vergissing merken wij op, die echter zeer ligt te veranderen is. In het tweede Tooneel des tweeden Bedrijfs zegt HASSELAAR's moeder tot haren jongsten zoon, terwijl zij van haren oudsten spreekt:

Ach! mogt het u gelukken!
Mogt DIRKSZOON, *op uw' raad, zich aan 't gevaar ontrukken!*

NICOLAAS was ook *Dirkszoon*. De regel kan dus luiden:

Ach! mogt het u gelukken,
Uw' broeder, door uw' raad, aan 't wis verderf te ontrukken!

Ook in dit stuk, gelijk in *De Groot*, heeft de Dichter eene enkele *lyrische* alleenspraak ingevlochten, (tiende Tooneel des tweeden Bedrijfs) welker hartstogtelijke uitboezeming de op den duur wel eens eentoonige *Alexandrijnen* afwisselt, gelijk in onze oudere stukken zoo uitmuntend door den *Rei* geschiedde.

BOEKBESCHOUWING.

Dissertatio critico-theologica inauguralis, *de fontibus Actuum Apostolicorum*, quam — publico examini submittit J. C. RIEHM, die 23 Martii 1821. Traj. ad Rhen. ex offic. *J. Altheer*. 8vo. XVI et 200 pagg.

Dissertatio inauguralis, *de Cap. 6. Epistola ad Romanos*, quam — publico examini submittit P. H. HUGENHOLTZ, die 29 Martii 1821. Traj. ad Rhen. ex offic. *O. J. van Paddenburg*. 8vo. XII et 104 pagg.

Disputatio theologica *de Religione Christiana, ad conjunctionis et societatis studia alenda et promovenda, cum aptissima tum efficacissima*, quam — publico examini submittit J. F. VAN OORDT, die 3 Aprilis 1821. Traj. ad Rhen. ex offic. *O. J. van Paddenburg*. 8vo. XII et 174 pagg.

Wij voegen deze drie Akademische Verhandelingen bij elkander, omdat zij alle drie op ééne en dezelfde Akademie zeer kort achtereen verdedigd zijn, ter verkrijging van de Doctorale waardigheid in de Godgeleerdheid. Alle drie getuigen van de vlijt en het gezond oordeel der jeugdige Schrijvers, en doen ons uitnemend veel van hen beloven.

De eerste Verhandeling, van den Heer RIEHM, heeft tot onderwerp de bronnen, waaruit Lukas geput heeft, ter zamenstelling van de Handelingen der Apostelen: een onderwerp van bijzonder belang in onze dagen, in welke men, door de groote vorderingen in de kritiek der Gewijde Schriften, zich zeer bemoeit met de bronnen te onderzoeken en op te sporen der geschiedkundige boeken des Bijbels. Aan zoodanig onderzoek dacht men voorheen

bijna niet, dewijl men geheel berustte in de Goddelijke ingeving dier schriften, waarvan men meestal zich grovere denkbeelden vormde, dan die thans meer en meer aangenomen worden. Althans zulk een onderzoek is, op zich zelf, in geenen deele strijdig met het geloof aan eene Goddelijke ingeving, welke toch de gewijde Geschiedschrijvers niet zal hebben veranderd in blinde werktuigen, maar, wèl begrepen, een gepast en natuurlijk gebruik van de geschiktste hulpmiddelen vooronderstelt; en wanneer dat onderzoek geschiedt met het bepaalde oogmerk, om de geloofwaardigheid der Geschiedschrijvers te handhaven, dan verdient hetzelve allen lof. Met zulk een loffelijk oogmerk is het onderzoek van den Heer RIEHM, betreffende de Handelingen der Apostelen, ondernomen. Wij zouden veel te uitvoerig worden, wilden wij den geheelen leiddraad der Verhandeling opgeven, en den Schrijver op den voet volgen. In 't algemeen hebben wij met genoegen gezien, dat hij zijn onderwerp van alle kanten met oordeel en scherpzinnigheid beschouwd heeft. Tot volkomene zekerheid heeft hij in het opsporen van alle de begeerde bronnen niet kunnen komen: dit is ook, uit den aard der zake, volstrekt onmogelijk. Vele gissingen heeft hij derhalve voorgedragen: een ander moge hier en daar anders gissen; maar ieder, die het stuk leest, zal moeten bekennen, dat RIEHM vernuftig gissen kan, en dat alle zijne gissingen tot oogmerk hebben, om den Geschiedschrijver Lukas als allezins geloofwaardig te doen voorkomen. Bijzonder heeft ons behaagd het door hem opgemerkte en aangedrongene *karakteristieke* in de redevoeringen, door Lukas geboekt, hetwelk, indien dezelve niet inderdaad zóó gehouden zijn, als hij ze beschreven heeft, door hem in geenen deele zoo opmerkelijk zou hebben kunnen zijn in acht genomen.

Het tweede stuk, van den Heer HUGENHOLTZ, zullen wij maar met weinige woorden vermelden. Niet, alsof hetzelve minder waarde in ons oog zou hebben dan het voorgaande; maar omdat het enkel uitlegkundig is, en de meeste lezers ons verslag, indien het eenigzins uitvoe-

rig ware, zouden overslaan. Wij vergenoegen ons, dus, met te zeggen, dat deze Verhandeling, over het gewigtige zesde Hoofddeel van den Brief aan de Romeinen, zeer naauwkeurig en oordeelkundig bewerkt is. Dezelve is tweeledig: het eerste gedeelte bevat de uitlegging van den Griekschen tekst, en het tweede de ontwikkeling der leer, door den Apostel in dit Hoofdstuk voorgedragen. Zij is een schoon blijk van de voortreffelijke wijze, waarop de gewijde uitlegkunde aan onze Hoogescholen wordt behandeld, zoo wel als van de geestvermogens en de kundigheden des Schrijvers.

De derde Verhandeling heeft een onderwerp, hetwelk voor ieder' Christen van het grootste belang moet zijn, dewijl dezelve den Christelijken Godsdienst beschouwt, als zeer geschikt en bekwaam, om de gezindheid tot maatschappelijke vereeniging aan te kweeken en te bevorderen. De wijze van behandeling is niet minder belangrijk, dan het onderwerp zelf. In het eerste gedeelte onderzoekt de geleerde en vernuftige Schrijver den toestand en den voortgang der maatschappelijke vereeniging vóór het Christendom, en beschouwt bijzonder, te dien einde, de Oosterlingen, de Grieken en de Romeinen. Dit gedeelte is uitvoerig, en zóó behandeld, dat het een schoon stuk op zich zelf is, en zeer vele nieuwe oogpunten bevat, die aan ieder' wijsgeerig' liefhebber en beoefenaar der oude geschiedenissen de aangenaamste stof van denken geven. Het tweede hoofddeel beschouwt den Christelijken Godsdienst, als uitmuntend geschikt ter bevordering der maatschappelijke vereeniging onder de menschen, zoo wel door leer en voorschriften, als door eerdienst en plegtigheden: het toont deszelfs voortreffelijkheid, in de strekking, om alle menschen door één' en denzelfden godsdienstigen band te vereenigen: iets, waarvan te voren, in de oudheid, bij niemand het denkbeeld zelfs was opgekomen. Jammer is het, dat het derde stuk, behelzende geschiedkundige bewijzen van den weldadigen invloed des Christendoms op de maatschappelijke vereeniging der menschen, niet ontwikkeld is, maar de hoofddenkbeelden slechts zijn aan-

geſtipt. Dan, wij hopen dat de Schrijver eenmaal dit allergewigtigst ſtuk nader zal behandelen en uitgeven; waartoe hij zich in zijne voorrede niet ongenegen betoont.

Vier Leerredenen over den Krijg. *Door* J. H. B. DRAESEKE, *Leeraar te Bremen. Gehouden in het jaar* 1815. *Te Groningen, bij* W. Wouters. 1820. *In gr.* 8*vo.* 121 *Bl. f* 1-:-:

Onder de gruwelen, die het verblijf op deze aarde rampzalig kunnen maken, bekleedt voorzeker de Krijg den eerſten rang. En, dewijl zijn aanwezen derhalve menige zwarigheid omtrent het geloof aan een goedertieren wereldbeſtuur zou kunnen veroorzaken, is de godsdienſtige beſchouwing van denzelven allezins behoefte. Zoodanige vinden wij in bovengenoemde Leerredenen, waarvan de eerſte handelt *over het wezen van den Krijg*; de tweede, *over den Krijg in deszelfs gruwelen*; de derde, *over de waardigheid des Krijgs*; en de vierde, *over de vernietiging van den Krijg*. Onder deze vier opſchriften ſtelt de Prediker den Krijg in het licht van Christelijke waarheid voor; en dezelve doen ons terſtond gevoelen, dat wij hier vinden zullen, wat, ſchoon het onderwerp, bij den eerſten opſlag, voor den Christelijken leerſtoel vreemd voorkome, (hetgeen de Heer DRAESEKE ook aanmerkt) echter zeer wel op denzelven past. Bij deze gelegenheid kunnen wij ons niet onthouden van eene aanmerking, welke ons reeds lang op het hart gelegen heeft, en die wij telkens op nieuw maakten, wanneer wij hoorden: „ die voordragt was goed als verhandeling, maar niet als preek!" Onze aanmerking is deze: heeft men geen ongelijk, wanneer men ſommige kerkelijke redevoeringen, uit hoofde van haren *inhoud*, voor verhandelingen verklaart, en haar het regt betwist, op den kanſel gehouden te worden? Bepalen zij, die in dezen ſmaak oordeelen, zich alleen bij de wijze van uitvoering; bij den meerderen of minderen zamenhang met Bijbelleer,

en bijzonder met Christendom; eischen zij bij het klaar betoog ook godsdienstige zalving; en wijzen zij de voordragt, die deze vereischten mist, van den kerkelijken leerstoel terug: dan zijn wij het met hen volkomen eens. Maar, of er wel eenig *onderwerp* zij, dat in aanraking staat met menschelijke deugd en met de rust van het menschelijk hart, en hetgeen, dewijl het door het algemeen minder opzettelijk doordacht wordt, dan, wanneer het wordt behandeld, ook wel eene naauwkeuriger uiteenzetting voor het verstand (gelijk in verhandelingen volstrekt vereischte is) vordert, voor den predikstoel min geschikt mag geoordeeld worden — dit is het, wat wij in nadere overweging geven. En toch wordt dit laatstgenoemde oordeel dikwerf geveld. Mist men den *toon*, die door lange gewoonte eenmaal den naam van prediktoon verkregen heeft, en die bij de behandeling van algemeene godsdienstige waarheden of aangenomene leerstellingen van zelf komt, maar bij onderwerpen van meer bijzonderen aard, waar niet zoo dagelijks op wordt doorgedacht, niet vallen kan; dan zegt men weldra: eene goede verhandeling, maar niet goed als preek! — In dezen geest zou men dus ook, ten aanzien der onderhavige Leerredenen, kunnen vragen: „ over den Krijg? — *vier* Leerredenen over den Krijg? — passen die ter heilige stede, en zijn die daar noodig?" — De Eerw. DRAESEKE doet deze vragen zelf, omdat hij ze bij zijne hoorders moest vooronderstellen; maar beantwoordt ze tevens ook voldoende in de Inleiding der eerste Leerrede, belovende meteen, dat zijn woord over den Krijg niet *onverschillig*, niet *partijdig* zijn, en met deze ontkennende eigenschappen de *gemoedelijkheid* zal vereenigen. Deze belofte is ook getrouw volbragt, en wij vinden hier alles bij elkander, wat er over den Krijg degelijks kan gezegd worden.

Bij de eerste Leerrede wordt de tekst, 1 Jo. IV: 16—18, meest gebezigd om eene tegenstelling op te leveren, die ook zeer goed werkt. Uit hetgeen de Krijg is: eene *vechtpartij der volken*, (de Leeraar vraagt verschooning voor dit lage woord, omdat het de zaak goed uitdrukt)

 volgt,

volgt, dat oorlogen bij onbeschaafde volken *natuurlijk*, *onvermijdelijk* en *te huis* zijn; maar even zeker ook, dat de Krijg strijdig is met de Rede en hare bedoelingen, dus ook met den geest en de bedoelingen des Christendoms. Met dat al begeert de Leeraar, dat men onderscheide tusschen het oordeel over *den Krijg in 't algemeen*, en over den Krijg, *als een voorbijgaand verschijnsel in de geschiedenis van een volk.* In deze laatste betrekking wordt hij vaak noodzakelijk, bij gebrek aan redelijker hulpmiddelen ter verdediging. Dus: *kan* het zijn, geen Krijg! Maar, tot dat het zoo ver komt, dat *overal de liefde* heerscht, dure de Krijg voort tegen alles, wat op ons verderf uit is.

Bij de tweede Leerrede is 1 Jo. IV: 20, 21 ten grond gelegd; en in dezelve wordt de Krijg beschouwd, als *door zonde geteeld*, *door schrik voorafgegaan*, *door verwoesting vergezeld*, en *door ellende gevolgd.*

Uit den tekst voor de derde Leerrede, 1 Jo. III: 14, ontleent de Heer DRAESEKE dit denkbeeld: *wie lief heeft, die weet ook voor de broederen te sterven;* namelijk, ook te hunner verdediging, wanneer hunne welvaart bedreigd wordt; en zoo komt hij tot de behandeling van *de waardigheid des Krijgs*, welke berust gedeeltelijk *op de goederen*, *voor welke* — gedeeltelijk *op de gezindheden*, *met welke* — gedeeltelijk *op de omstandigheden*, *onder welke* — de Krijg gevoerd wordt.

De vierde Leerrede, eindelijk, heeft ten tekst Rom. VIII: 19—23. Onder *vernietiging des Krijgs* verstaat DRAESEKE niet het ophouden van den Krijg; maar de volslagene wegruiming van al datgene, waaruit ooit weder Krijg zou kunnen ontstaan, *vrijheid van den dienst des vergankelijken wezens* — en onderzoekt, of *zulk eene* vernietiging van den Krijg mogelijk zij. — *In het geringe*, in de beperktere betrekkingen, zien wij vaak, dat liefde, rede en goede zeden de tweedragt verwijderd houden. Goede wetten in de staten stuitten het vuistregt der enkele burgeren onderling. Waarom zou er niet eenmaal een tijd komen, wanneer in het groote gebeurde, wat

wij

wij in het kleine reeds zien, en de Vorsten aan de Rede de eer gaven, welke haar toekomt? — Hiertoe wordt zoo min eene *onnatuurlijke afzondering der staten*, als eene *onnatuurlijke ineensmelting* van dezelve vereischt, noch zijn deze te duchten. De tijd, *wanneer* een eeuwige Vrede de wereld zal verheugen, is ook niet te bepalen; maar *noodwendig* is de volslagene vernietiging van den Krijg, en *heerlijk* zal zij zijn.

Aan wenken ter regeling van gedrag en denkwijze zijn deze Leerredenen rijk; en, daar de geheele behandeling van bijbelsch-godsdienstigen aard is, zijn zij op den kerkelijken leerstoel zeer wel op hare plaats geweest. Zij zijn daarenboven in eenen zuiveren, vloeijenden, duidelijken, eenvoudigen, deftigen, mannelijken stijl, en vol orde en klaarheid. Het zijn dus *schoone* preken ook, welker lezing en herlezing wij durven aanprijzen. — De Heer DRABSEKE was, tijdens de uitspraak dezer Leerredenen, vervuld van de indrukken, door den pas verkregenen Vrede veroorzaakt.

Verhandeling over MAHOMED, *of Tafereel van den invloed van zijne Godsdienstleer op de Volken der Middeleeuwen. Eene Prijsverhandeling, bekroond door het Instituut van Kunsten en Wetenschappen in Frankrijk, door* K. E. OELSNER. *Vertaald uit de vermeerderde en door den Schrijver verbeterde Hoogduitsche uitgave. Te Franeker, bij* G. IJpma. 1820. *In gr.* 8vo. *VIII en* 358 *Bl.* f 2-16-:

Het is voor een' welgeaard' Recensent, die meer behagen vindt in het prijzen van het goede, dan in het gispen van het gebrekkige in werken, van welke hij verslag moet geven, zeer aangenaam, wanneer hij een werk voor zich heeft, hetwelk zich als van zelve, zoo wel door deszelfs belangrijk onderwerp, als door de behandeling, aanprijst. Zoodanig is het onderhavige werk, hetwelk zich nog bovendien voorshands reeds ten sterkste

schijnt aan te bevelen door de bekrooning van een Genootschap, als dat van het Instituut van Frankrijk, en ook door de vermeerderingen en verbeteringen, welke de Schrijver er in de Hoogduitsche uitgave bijgevoegd heeft. De kundige Vertaler heeft ook hier en daar zeer goede aanmerkingen er bijgevoegd: waardoor de vertaling nog meer waarde heeft dan het oorspronkelijke.

Dat het onderwerp allerbelangrijkst is, behoeft, voorzeker, geen betoog: en wat de behandeling van hetzelve betreft, deze is zoodanig, dat ieder eenigzins bevoegd regter dezelve de behaalde eerkroon volkomen waardig zal keuren.

Na in eene inleiding een kort overzigt over zijne Verhandeling, en over de geschiedenis der Arabieren vóór de komst van Mahomed, gegeven te hebben, begint de Schrijver met den zedelijken toestand der inwoners van Arabië en de aangrenzende landen te beschouwen. Perzië was aan eene volkomene regeringloosheid overgegeven. Het Oostersche of Grieksche rijk was wel rustiger, maar niet gelukkiger. Door de onverdraagzaamheid der geestelijkheid, door de losbandigheid eener op krijgsmagt steunende regering, door de zedeloosheid der burgerlijke overheid, zonken de Grieken meer en meer tot een lager peil. Zoodanig was de toestand der beide magtige rijken, wier grenzen zich tot aan het schiereiland van Arabië uitstrekten, toen dit land de kiem droeg eener gebeurtenis, welker invloed de eeuw, waarin zij voorviel, eene geheel nieuwe gedaante, en in het lot van vele volken eene plotselinge hervorming aanbragt. Arabië had een aantal verschillende stammen tot bewoners, waarvan de meeste een zwervend leven leidden. Oude gebruiken hadden bij hen het gezag van wetten. Zij genoten eenen aartsvaderlijken regeringsvorm, en stelden hunne eer in de beoefening der gastvrijheid, der welsprekendheid en dichtkunst, en vooral in het voeren van het zwaard. Bij sommige Arabieren was de leer der Magiërs, bij anderen het Sabeïsche Veelgodendom in zwang. Ook waren er vele Joden en vele Christenen in Arabië, toen Mahomed te voorschijn trad

als

als profeet, omstreeks het 612de jaar na Christus geboorte. Van dezen zonderlingen man, van de hinderpalen, die hij ontmoette in zijne leer tot stand te brengen, en van zijne leer zelve, wordt voorts zeer onpartijdig gehandeld, en de man, met regt, meer als een *enthusiast*, of dweeper, dan als een bedrieger voorgesteld; terwijl zijne leer van derzelver gunstigen zoo wel als min gunstigen kant wordt voorgedragen. Vervolgens wordt de uitbreiding dier leer geschiedkundig afgemaald, en aangetoond, hoe de geestdriftige en veroveringszuchtige Mahomedanen, na geheel Arabië te hebben ondergebragt, hunne magt uitbreidden over Azië, Afrika en een gedeelte van Europa; zoodat, ruim eene eeuw na de optreding van Mahomed als profeet, Spanje, Portugal, en een gedeelte van het zuidelijk Frankrijk, voor hen hadden moeten zwichten.

Wat nu den invloed betreft van Mahomed's leer op de volken der middeleeuwen: wij kunnen ook hier slechts de voornaamste hoofdpunten dezer rijkgestoffeerde Verhandeling aanstippen. Over het geheel genomen, dan, werd de akkerbouw door de Mahomedanen met vlijt beoefend. Hunne regeringswijze had veel, dat vertrouwen en liefde moest inboezemen. Zij hebben den bloei van kunsten en wetenschappen bevorderd. Offchoon zij in het eerst met verachting op de kundigheden der overwonnen volken nederzagen, werd echter al vroeg de zucht voor de Grieksche letterkunde bij hen aangekweekt. Meer en meer wakkerde de liefde tot de kunsten en wetenschappen bij hen aan, en er ontstonden Vorsten, die in de bevordering derzelve hunnen grootsten roem zochten. Letterkundige inrigtingen van verschillenden aard werden tot stand gebragt, en vooral muntte Spanje in beschaving en geleerdheid uit. In de bouwkunst maakten de Mahomedanen bijzonder ook groote vorderingen, en de dichtkunst werd bij hen steeds op hoogen prijs gesteld. Hunne taal werd zeer beoefend. Hunne welsprekendheid, echter, en wijze van geschiedschrijven zijn zeer middelmatig, en hunne regtsgeleerdheid zeer gebrekkig, zoo wel als hunne wijsbegeerte en godgeleerdheid. In de geneeskunde zijn zij zeer beroemd

geworden. Veel is aan hen de natuurkunde verschuldigd, en in de wiskundige wetenschappen hadden zij groote verdiensten. — De slotsom is dus, in het algemeen, meer ten voordeele, dan ten nadeele van den invloed van de leer der Mahomedanen; offchoon de wetenschappen niet al die aanwinst uit hunne pogingen bekomen hebben, die dezelve zouden kunnen bekomen.

Wij zouden, hier en daar, wel aanmerkingen te maken hebben, zoo wel op de inrigting van eenige deelen der Verhandeling, als op sommige bijzondere denkbeelden en voorstellingen des Schrijvers. Dan, ieder heeft zijne wijze van behandelen en van denken, en, over het geheel, hebben wij in dit stuk zeer veel genoegen genomen, en bevelen deszelfs aandachtige lezing iederen beoefenaar der geschiedkunde met volle ruimte aan.

De Venerische Ziekten in hare verschijnselen, uitwerkselen, aard en geneeswijze volledig behandeld, door F. SWEDIAUR, *M. Dr. II Deelen.*

(Vervolg en slot van bl. 521.)

In het eerste deel heeft de Schrijver over zoodanige ziekten gehandeld, welke uit een' onzuiveren bijslaap ontstaan, de *genitalia*, of, door zamenstemming, andere deelen van ons ligchaam, aandoen, en aanleiding kunnen geven tot het ontstaan der eigenlijke Venusziekte: Het is over deze, over de algemeene *lues syphilitica*, en derzelver uitwerkselen op bijzondere gedeelten van het menschelijk ligchaam, dat hij, in de eerste plaats, in het tweede deel handelt. Hetzelve bevat buitendien nog verhandelingen over eenige verwante onderwerpen, namelijk de *kwikziekte*, eenige ziekten, welke met de *syphilis* overeenkomst hebben, en de kwikmiddelen, in derzelver verschillende bereidingen, gebruik, enz.

In het eerste Hoofdst. spreekt SWEDIAUR over de kenteekenen, de wijze van ontstaan, den aard en de uitwerk-

werkſelen der algemeene Venusziekte. Hij vereenigt zich met de meeste kunstgenooten, in te erkennen, dat de bijzondere kenteekenen zeer duister zijn. Hij vond echter, dat de ziekte zich meest het eerst in de keel openbaart, vooral bij vrouwen. Onder de wijzen, waarop dezelve wordt medegedeeld, telt hij, door vele waarnemingen daartoe gebragt, de overerving, zelfs door verſcheidene geſlachten. Hij ſchijnt het voorts daarvoor te houden, dat er bij deze kwaal eene eigenlijke ontaarding der ſappen plaats heeft, door een eigenaardig gif, of ſmetſtof, te weeg gebragt, en dat dit gif zijne ſchadelijke werking op alle deelen van het geſtel kan uitoefenen, hebbende men zelfs *ſyphilitiſche* longtering waargenomen. Eene nadere bepaling van de eigenlijke zitplaats der ziekte, zoo als die door ſommigen in het watervaatgeſtel, door anderen in dat der ſlijmvliezen wordt aangenomen, vinden wij hier niet. Wij zouden evenwel zeggen, dat het *ſyphilitisch* gif vooral de ſlijmvliezen, en de deelen, daarmede naast in verband ſtaande, (het beengeſtel) aandoet. — Het tweede Hoofdſt. beſchouwt de behandeling der ziekte, en wel bepaaldelijk door het kwik; waarbij SWEDIAUR zich vooral beijvert, om de voorzorgen aan te wijzen, welke men bij eene kwik-cuur te nemen hebbe, en waaronder hij, met reden, telt de bevordering van de werking der huid, en eene zachte vermeerdering van de temperatuur des ligchaams. Hij dringt ook zeer aan, om de nadeelige werkingen van het kwik, bij tijds, tegen te gaan; maar beweert oordeelkundig, dat men het daarom nooit geheel moet laten varen, noch denken, dat de Venusziekte overwonnen is, als zich de teekenen der kwikziekte vertoonen. — Het derde Hoofdſt. ſpreekt over de plaatſelijke behandeling van de uitwendige gevolgen der ziekte. — In het vierde en vijfde Hoofdſt. wordt de wijziging van de kwik-cuur bij zwangeren en kinderen opgegeven. SWEDIAUR is van oordeel, dat die behandeling bij de eerſten, zonder vrees voor miskramen, moet worden voortgezet. Zeer kleine kinderen moet men het kwik door het zog, of door de melk eener geit of ezelin,

wel-

welke kwik gebruikt, bijbrengen. Naderhand kunnen zij zachte kwikmiddelen bijzonder goed verdragen. — Na dus over het gebruik van het kwik gesproken te hebben, levert SWEDIAUR, in het zesde Hoofdst., eene beschouwing van de manier, waarop het kwik op het menschelijk ligchaam werkt. Na onderscheidene gevoelens opgegeven en overwogen te hebben, komt hij tot het besluit, dat de kwikbereidingen eene scheikundige verandering te weeg brengen, en het gif, als 't ware, dooden. De proef van Dr. HARRISON, welke hij aanhaalt, schijnt dit althans te leeren; waarbij wij kunnen voegen, dat menschen, die veel met kwik moeten omgaan, zelden door *syphilitische* ziekte worden aangetast. — Hoofdst. zeven loopt over de verschillende manieren, om het kwik uitwendig in het ligchaam te brengen; hier vinden wij veel voortreffelijks over de kwikinwrijvingen. — In het achtste Hoofdst. spreekt de Schrijver over de *kwijling*, als een uitwerksel van het kwik; hij toont aan, dat dezelve geheel niet noodig is voor de genezing, maar veeleer schadelijk, en de middelen, om dit toeval tegen te gaan, waaronder wij, met verwondering, het *sulfuret. calc.* niet vonden. — Hoofdst. negen en tien handelen over *de gecompliceerde en vermomde syphilitische ziekte.* De vereeniging met de scheurbuik is het moeijelijkst te genezen; die met arthritische en rheumatische ongesteldheid komt, ook volgens onze ervaring, het meest voor. — In het elfde Hoofdst., over *de syphilitische ziekten, welke niet voor het kwik wijken*, schrijft SWEDIAUR dit zeer te regt aan bijkomende omstandigheden toe, inzonderheid aan eene min gelukkige keuze der kwikmiddelen, derzelver onregelmatige aanwending, het gestel van den lijder, en andere bijkomende ziekten. Intusschen geeft hij toch enkele voorbeelden op, dat het kwik niets baatte, zelfs schadelijk was, althans onder eene warmere luchtstreek, zoo als in Mauritanië, Abyssinië. — Als van zelf wordt nu de Schrijver geleid, om, in het twaalfde Hoofdst., de geneesmiddelen tegen onze ziekte te beschouwen, waarin geen kwik is. Hij verdeelt dit in drie

Af-

Afdeelingen. De eerste handelt over de zuurstofhoudende geneesmiddelen, inzonderheid sommige zuren, en bevat eene reeks van waarnemingen, waaruit blijkt, dat die middelen somtijds helpen, meest echter weinig of niets baten. Men is, bij het beproeven van die middelen, van eene verkeerde onderstelling uitgegaan; dat, namelijk, de kwikbereidingen door derzelver zuurstof werken; terwijl vele zeer werkzame bereidingen of geen of weinig zuurstof bevatten. Intusschen blijven die waarnemingen zeer belangrijk, zoowel wegens de uitwerking der zuren op de ziekte, als wegens de verschijnselen, die zij op het geheele gestel der lijders te weeg bragten. In de tweede Afd. spreekt hij over eenige andere middelen, onder welke hij de *salsaparilla* bovenaan stelt, die inderdaad haren roem handhaaft. Van het *opium* heeft hij ook goede diensten gehad, maar nooit zonder kwik, of zonder dat er ten minste te voren kwik gebruikt was. Als het laatste lang vruchteloos gebruikt was, werkte het opium uitmuntend. Ook hier schijnt het ons toe, dat de genezing aan het kwik is toe te schrijven, en dat het opium, welligt door eene te groote prikkelbaarheid te verstompen, de hindernissen wegnam, waardoor het kwik te voren niet kon werken. De derde Afd. loopt over eenige minbekende middelen en *arcana*, vooral over de beroemde *rob antisyphilitique* van LAFFECTEUR, waarvan de Schrijver niet veel goeds zegt, en beweert, dat zij wel degelijk sublimaat bevat. De Vertaler ontkent het laatste, op grond van een onderzoek, door het Genootschap *Arti Salutifera* in 't werk gesteld, en beweert tevens, dat wij in die *rob* een uitmuntend geneesmiddel hebben, evenwel meer, zoo wij de noot op bl. 121 in aanmerking nemen, tegen de *kwikziekte*. Maar dan verdiende zij eer den naam van *rob antimercuriel*, dan dien van *antisyphilitique*. Ook rijmt dit niet zeer met hetgene de Schrijver zegt omtrent de uitwerkselen, welke hij van dat geneesmiddel heeft waargenomen, zwellingen van den mond b. v., kwijling enz., waaruit men toch zoude opmaken, dat er *wel* kwik in was. Wij dienen dus ons oor-

oordeel nog op te fchorten, te meer, daar uit den toon van SWEDIAUR genoegzaam blijkt, dat hij hier niet geheel onpartijdig is. — Over de droppels van BESTWARD, welke in Duitschland veel geruchts gemaakt hebben, zegt SWEDIAUR weinig, en de Vertaler wijst hier, met reden, zijn' lezer naar HUFELAND's *Journal.*

Hiermede ftapt de Schrijver van de befchouwing der *fyphilitifche* ziekte af, en gaat nu over tot die der nadeelige gevolgen van het daar tegen meest gebruikt wordend geneesmiddel. Het dertiende Hoofdft., namelijk, handelt over *de kwikziekten.* De Schrijver maakt hier eene onderfcheiding tusfchen de uitwerkfelen, welke de kwikmiddelen, als zuurftofhoudende middelen, hebben; die, welke een gevolg zijn van eene eigenaardige kwaadfappigheid; en, eindelijk, die door het kwik, als metaal, veroorzaakt worden. Het is buiten twijfel, dat het kwik, op verfchillende wijzen aangewend, verfchillende uitwerkfelen te weeg brengt, en dat b. v. de ziekten, waaraan de vergulders zijn blootgefteld, dikwijls een geheel ander voorkomen hebben, dan die van zulke lijders, welke in- of uitwendig met het kwik behandeld zijn. Doch het is zeer twijfelachtig, of dit daaraan is toe te fchrijven, dat de kwikbereidingen nu eens door hare zuurftof, dan weder door het metaal werken. In een' hevigen graad en langdurig werkende, fchijnt eene kwikvergiftiging altijd het zenuw- en fpiergeftel aan te doen, en dit moest dan vooral bij vergulders plaats hebben, die deszelfs dampen geftadig inademen. Bij het overwegen van de geneeswijze voor deze ziekte heeft de Schrijver niet genoeg gedrongen op het gebruik van de kalkzwavel, en fchijnt zelfs (bl. 338) de werking van dat en dergelijke middelen aan de alkaliën toe te fchrijven, daar de zwavel veeleer het hier werkend beftanddeel is. Opmerkelijk is hetgene hij elders in dit Hoofdft. aantoont; dat, namelijk, de fcherpere kwikbereidingen bijna gelijkfoortige uitwerkfelen te weeg brengen als de fcherpe zuren, en dat fommige dier verfchijnfelen gelijkheid hebben met hetgene bij den *honigpisvloed* wordt waargenomen. De Schrijver prijst hier zelfs, met anderen,

ren, het gebruik der *zwavelwaterstofzure ammonia* aan, in de laatstgemelde ziekte mede van zoo veel vrucht. Het komt ons waarschijnlijk voor, dat de zwavelkalk op dergelijke wijze werkt. Onder de tegengiften tegen het kwik, althans tegen deszelfs gevaarlijkste bereiding, maakt noch Schrijver noch Vertaler (van den laatsten hadden wij dit verwacht) melding van het *eiwit*, hetwelk toch oneindig meer vermogend is dan de kina of dergelijke middelen.

Het veertiende Hoofdst. dient ter bestrijding van eenige vooroordeelen, vooral omtrent de ongeneeslijkheid der *syphilitische* ziekte. — Van het vijftiende tot het achttiende spreekt SWEDIAUR over eenige met de *syphilitische* verwante kwalen, en toont de overeenkomst aan, welke de eerstgemelde, zoo als zij in de 15de eeuw is waargenomen en beschreven, met de van 1770—80 in Kanada ontdekte, met de *Sibbens* in Schotland en de *Yaws* in Afrika heeft, alsmede haren vermoedelijken oorsprong uit de *Elephantiasis*, of knobbelachtige melaatschheid. Van de eerstgemelde dezer ziekten maakt de anders zoo naauwkeurige SPRENGEL, zoo ver wij hebben kunnen nagaan, geene melding.

Van het negentiende Hoofdst. volgt nu eene nadere beschouwing der kwikmiddelen, welke de Schrijver in den loop dezes werks, als de werkzaamste tegen de *syphilis*, heeft doen kennen, en eindelijk, als een aanhangsel, onder den titel van *Pharmacopœa Syphilitica*, eene zeer volledige reeks van voorschriften, in de Latijnsche taal opgesteld. Wij vinden dit voor minkundige en eerstbeginnende Geneeskunstenaren ten uiterste nuttig, mits men er zich niet te slaafs aan binde. Ook de aanmerkingen in het eenëntwintigste Hoofdst., over het gebruik en de keuze der kwikmiddelen, verdienen alle behartiging, inzonderheid wat er gezegd wordt over de voorkeuze, aan de zachtere bereidingen te geven. Ook wij hebben het bijtend sublimaat vooral dienstig gevonden ter spoedige beteugeling van zeer hevige *syphilitische* toevallen, minder om eene duurzame genezing te weeg te brengen. —

De

De scheikundige aanmerkingen, in het twintigste Hoofdst. medegedeeld, zijn ons, over het algemeen, minder bebelangrijk, en vele zelfs zeer verkeerd, voorgekomen. Dit Hoofdstuk ware beter weggelaten, of naar den tegenwoordigen staat der wetenschap en de tegenwoordige behoefte omgewerkt. Wie onderscheidt thans zoo vele kwikoxyden? wie kent er zoutzuur kwiköxydule? vindt in deszelfs bereiding, en die van het bijtend sublimaat, door sublimatie, gevaar? enz.

De Vertaling is, over het geheel genomen, getrouw, duidelijk, vloeijend. Hier en daar stieten wij op misstellingen; b. v. I. 474. *voorloop der rozemarijn*, voor *geest van*; 520. *kali carbonicum* — *potassa fusa*; het eerste is niet gegoten potasch. II. 21. *galachtig gedeelte des bloeds in de beenderen*; wat is dit? 29. In de noot heeft de Vertaler den Schrijver niet begrepen, die niet spreekt over het heerschend *karakter* der ziekte, maar over het heerschend *symptoma*; 35. *knoopen* voor *puisten* (*boutons*); 52. *hommes de l'art* is niet: *menschen der kunst*, maar: *kunstoefenaren*, *geneeskundigen*. 73. *citroenzalf* voor *ung. citrinum*, l. *citroengele zalf*: want het is naar de kleur, dat die zalf dien naam draagt. Ook vonden wij *vele* zinstorende drukfouten.

Verkorte Geschiedenis der Nederlanden, of der XVII Nederlandsche Gewesten, van de vroegste tijden, tot op den Vrede te Parijs in 1815. *Door* N. G. VAN KAMPEN. *Met Platen. IIde en laatste Deel. Van den Munsterschen tot op laatstgemelden Vrede. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1821. *In gr. 8vo.* 545 *Bl. f* 4-18-:

Zoo belangrijk, fiksch en onpartijdig de Heer VAN KAMPEN is begonnen dit korte tafereel van Neêrlands geschiedenis te schetsen, gaat hij ook in dit deel voort, en brengt het ten einde. Of het altijd waarheid behelze, en el-

elke gebeurtenis, iederen persoon in het regte licht plaatse? Zekerlijk neen! want dit gaat het menschelijke te boven. Veel blijft uit den aard der zake, bij een louter overzigt en vlugtigen blik, in het donker; veel is in het wargaren der partijschappen te zeer ingewikkeld, om met juistheid beoordeeld te kunnen worden; veel, eindelijk, is nog te versch, te onrijp, te weinig toegelicht en toebereid door afzonderlijke berigten en opgaven, om door den schrijver van dusdanig werk met volkomene juistheid te kunnen behandeld worden. Geen wonder dus, dat er stof voor aanmerkingen overblijft. Doch *wil* de auteur ten minste tot geene partij behooren, *zoekt* hij den waren middelweg, en *vindt* hij inderdaad aan beide kanten schuld, gebrekkigheid, eenzijdigheid, in één woord, menschelijk zwak; zoo boezemt dit ons althans een goed vertrouwen in, en wij kunnen ons doorgaans met zijne wijze van zien en voorstellen der gebeurde zaken wel vereenigen.

Ziedaar ééne, en wel de eerste deugd van elke geschiedenis! waarheid, onpartijdigheid. Onmiddellijk achter op dezelve volgt die, dat ze gewigt van zaken, eenen belangrijken inhoud, en nutte leering aanbiedt. Dit hangt van de keus des algemeenen onderwerps, maar nog meer van de behandeling af; en dit is inzonderheid ook eene belangrijke vraag bij den verkorter, den blooten schetser van het beloop der dingen. Wat heeft men aan een dor geraamte? wat wordt het, als, zonder keus, overal dezelfde uitvoerigheid of bekrompenheid heerscht? of zoo, daarentegen, enkele geliefkoosde partijen, ten koste van het overige, ja dikwijls van den zamenhang, al de aandacht des schrijvers trekken? Wij kunnen den Heere VAN KAMPEN de getuigenis geven, dat hij de genoemde vereischten wel heeft in acht genomen; dat hij ons alleraangenaamst heeft bezig gehouden; en dat hij wezenlijk een overzigt geeft van het geheel. Zekerlijk is een veel grooter aantal bladzijden gewijd aan de Noordelijke, dan aan de Zuidelijke gewesten. Doch, kon dit anders, bij de werkzame, belangrijke, dikwijls eerste rol, door genen, en de geheel ondergeschikte, door dezen op het tooneel

van Europa gespeeld; bij de ruimte van schrijvers, die zich met de eersten, de weinige, die zich, afzonderlijk, met de laatsten hebben bezig gehouden? Zekerlijk is er ook een groot verschil van gelijken aard, ten aanzien der tijdperken. Het jongste is mede vrij uitvoerig. Doch al was dit ook tot eenige onevenredigheid toe waar, dan zou dit, echter, noch de beoordeelaar strengelijk mogen gispen, noch de lezer zelfs willen misprijzen.

En wat, eindelijk, de inkleeding, den toon en stijl betreft, men kent VAN KAMPEN. Er moge al eenig verschil over den rang bestaan, die hem als schrijver toekomt, al naar ieders verkiezing en smaak, aanleg, vorming of vooroordeel dit beslist; eene groote mate van bekwaamheid, van warmte en stoutheid mag hem niemand ontzeggen. Is het, daarentegen, ook niet zoo afgemeten, zoo juist tusschen een evenredig getal van heele en halve scheidteekenen ingekast, en met de statige deftigheid van eene naar de oudheid riekende saus als overgoten; een man, die slechts om zaken denkt, en naauwelijks den tijd vindt, om den rijkdom van zijn gevoel en gedachten door de engte der penne uit te gieten, kan dit zelden of nooit in acht nemen. Het *non omnia possumus omnes, maar elk slechts het een of ander*, is eene waarheid, die bij de beoordeeling te dikwijls uit het oog wordt verloren, en tot jammerlijke eenzijdigheid, dikwijls gevaarlijke heerschappij eener zekere mode in de letteren vervoert. Men streve allezins naar de volmaaktheid; maar achte die niet het meest te naderen, wanneer men stellige gebreken, zelfs groote, vermijdt, voor welke vaak even zoo vele ontkennende, ja een algemeen gebrek aan wezenlijke, althans groote deugden in de plaats komen! Ondertusschen hebben sommigen den Heer VAN KAMPEN niet geheel vrijgesproken van alle overhaasting, die den stroom wel eens al te zeer aanzet, en gevaar van eene wilde onregelmatigheid doet loopen. Enkele drukfouten schijnen inderdaad van eenige haast te getuigen, zoo als b. v. op bl. 243 de Regenten hield (voor hielden), en op bl. 433 verstaan wij het volgende niet volkomen: „Echter beschreef hij

„(Lo-

„ (LODEWIJK NAPOLEON) een' grooten Raad van „ Ministers, om de vraag te behandelen, enz. Het Le- „ ger was voor het eerste: de Grootofficieren en Maar- „ schalken wilden nogmaals bukken." Bestonden dan de de Ministers uit Leger en Maarschalken?

Als een algemeen staal uit dit belangrijk en veelomvattend werk geven wij: „ Digt bij het einde der zeventiende Eeuw genaderd, wordt het tijd op de vorderingen of verachteringen der Maatschappij en beschaving in de laatste helft dier Eeuw in *Nederland* een' enkelen blik te werpen. Wij zagen de vrijheid en onafhankelijkheid in het midden dier Eeuwe in 't Noorden van *Nederland* gevestigd, doch te midden der stormen; in het Zuiden moesten rust en stille onderwerping de plaats vervangen dier onschatbare goederen. Wij merkten op, dat de groote geest van DE WITT de Zeemagt van den Staat ten hoogsten top verhief en met ijver zijn' handel beschermde, doch de landmagt, en zelfs het welzijn des Staats gedeeltelijk aan de belangen eener Familieregering liet opofferen; — dat WILLEM III. het Gemeenebest, door hem van den rand des afgronds verlost, als landmagt weder deed eerbiedigen, maar daarentegen door de groote kosten, die deze vereischte, de Zeemagt allengs liet vervallen. Geen onheil, als te *Bévésier*, zou den Staat, met *Engeland* verbonden, onder eenen DE WITT getroffen hebben! Ook de handel moest, door strenge verbodswetten, zich naar de belangen en begrippen van *Engeland* plooijen (*). Schonk DE WITT onbepaalde Godsdienstvrijheid, mogt BRANDT onder hem zijne *Historie der Reformatie* schrijven, — een Gedenkstuk voor taal en Kerkgeschiedenis — mogt zelfs (een geheel ander man!) SPINOZA in zijne dorre bespiegelingen de persoonlijkheid der Godheid te na treden, werd de gematigde COCCEJUS tegen den ijveraar VOETIUS in bescherming genomen: onder WILLEM III, die in *het*

(*) LUZAC (*Hollands Rijkdom*; IV D. bl. 157.) wil, dat het Stadhouderlooze tijdperk aan benadeeling des handels schuldig was. Wij twijfelen.

het wezen der zake weinig minder magt bezat dan thans de koninklijke is, herleefde de invloed der Predikanten. Met opene armen ontving men de Hervormde broeders, door LODEWIJK XIV vervolgd; de Fabriekſteden wonnen een nieuw leven, door de inwoning dier eerlijke en vlijtige menſchen, welke te *Leyden* eenen nooit gekenden bloei veroorzaakten, te *Haarlem* eene nieuwe (thans bijna afgebrokene!) ſtad ten Noorden der oude ſtichtten, en hunnen arm met vermaak ter verdediging des nieuwen Vaderlands, tot afbreuk aan den dwingeland leenden. Deze aanwas der fabrieken was eene vergoeding voor 't verlies, dat *Frankrijk* — even als *Engeland* en meer *Europeſche* Staten — ons berokkende: door het *mercantile* ſtelſel, hetwelk, door *Hollands* onmetelijken voorſpoed tot jaloerschheid gewekt, overal dien zelfden rijkdom trachtte voort te brengen, het geld in 't land te houden en te vermeerderen, en eigene fabrieken en koophandel, meest door *verbodswetten* te ſtijven, hetzij die een *onbepaald* verbod, of hooge belastingen voortbragten. LODEWIJK XIV was eerst tien jaren oud, toen men — in het eigen jaar van den *Munſterſchen* Vrede — alle *Hollandſche* zijden en wollen fabriekgoederen in *Frankrijk* verbood; in dien zelfden tijd leed *Neêrlands* handel te midden des Vredes, een verlies van *achtehalf Millioen* door *Franſche* kaperijen. CROMWELL's *Acte van Zeevaart* leide, drie jaren later, den grond tot *Engelands* alleenhandel. Daarom was, bij alle verdragen en verbonden van den Staat met buitenlandſche Mogendheden, de koophandel altijd het eerſte en gewigtigſte punt; daarom ontzag men zich niet, ten behoeve des handels (gelijk als met *Zweden*) oorlog te voeren, en ſlechts eenzijdige beſchouwing van grootere Staten, die meest van den landbouw beſtaan, kan *Nederland* zulks tot misdaad aanrekenen (*). Door zulk een' onvermoeiden ijver bleef de koophandel nog tamelijk op dezelfde hoogte, maar aan verdere uitbreiding was niet meer te denken."

(*) *Hollands Rijkdom*, IV D. bl. 137 *en verv.* HEEREN, *Handb. der Geſch. des Europ. Staatenſyſtems*, S. 203. 208.

Gedenkschriften van BENJAMIN FRANKLIN, *bestaande in uitgelezene Brieven. Naar het Engelsch. Te Haarlem*, *bij* A. Loosjes, Pz. *In gr.* 8*vo.* *VIII en* 338 *Bl.* *f* 2-8-:

Reeds voorlang moesten wij van dit voortreffelijk boek verslag gedaan hebben; het is slechts door een toeval blijven liggen. Deze brieven van den als Mensch, Staatsman en Natuurkenner even verdienstelijken FRANKLIN hebben zoo veel goeds, nieuws en schoons, dat wij dezelve gerustelijk aan onze lezers kunnen aanbevelen, als een aangenaam Mengelwerk over allerlei onderwerpen uit de Zedekunde, Staatkunde, het Gemeene Leven, en hier en daar ook over den Godsdienst. Men herkent daarin den *Amerikaanschen* OLDENBARNEVELDT, den Stichter der onafhankelijkheid van zijn Vaderland door onderhandelingen en beleid, terwijl anderen het met het zwaard dienden. Deze briefwisseling, loopende van 1753 tot 1790, wordt nog belangrijker, wanneer wij de lijst der personen inzien, aan welke zij gerigt waren, onder anderen aan WHITEFIELD, met WESLEY den Stichter van de thans zoo talrijke Sekte der *Methodisten*; BECCARIA, den Hervormer van het Strafregt; den als Natuurkundige en Godgeleerde bekenden PRIESTLEY; den Generaal WASHINGTON; Dr. PRICE; COURT DE GÉBÉLIN, Schrijver van de *Monde primitif*; den beroemden *Engelschen* Redenaar EDMUND BURKE; Dr. INGENHOUSZ, te *Breda*, beroemd Scheikundige; den grooten Sir JOSEPH BANKS; den *Amerikaanschen* Staatsman HENRY LAURENS; den Marquis DE CHASTELLUX; LA FAYETTE; den geleerden Abt MORELLET; den Graaf DE BUFFON, en andere kundige Mannen en beschaafde Vrouwen. De dagteekening is gedeeltelijk uit *Amerika*, gedeeltelijk (tusschen 1777 en 1785) uit *Frankrijk*, en wel meest uit *Passy*, waar FRANKLIN zich ophield om zaken, het nieuwe Ge-

 mee-

meenebest betreffende, aan hetwelk hij door de hulp van *Frankrijk* zulk een' krachtigen, misschien onmisbaren steun bijzette.

De onderwerpen dezer brieven zijn zoo menigvuldig, dat wij niet weten, wat daaruit best mede te deelen, om den stijl van FRANKLIN te doen kennen. Kiezen wij de volgende gelijkenis, die FRANKLIN's afkeer van den Oorlog in het helderste licht stelt. „Een jonge voor-„ name Engel voor het eerst naar beneden gezonden „ zijnde, gaf men hem eenen ouden Beschermengel tot gids „ mede. Zij kwamen over de zee van *Martinique* aan-„ zweven, juist op den dag, toen er een hardnekkige „ slag tusschen de vloten van RODNEY en GRASSE „ geleverd werd, terwijl hij, midden door de wolken „ van rook, het kanonvuur zag, benevens de verdekken „ opgevuld met verminkte leden, met doode of stervende „ ligchamen, de schepen te gronde gaan, elkander in den „ brand steken of in de lucht springen, en, in het mid-„ den van dit tooneel van ellende en verwarring, de sche-„ pelingen elkander met woede ombrengen. Zinnelooze! „ zeide hij in toorn tot zijnen leidsman, gij weet niet, „ wat gij doet. Gij neemt op u, mij naar de Aarde te „ brengen, en gij leidt mij naar de Hel! — Neen! her-„ nam de gids, ik heb mij zelven niet bedrogen; wij zijn „ wezenlijk op aarde, en het zijn menschen, die gij „ ziet! — De Duivels behandelen elkander zoo barbaarsch „ niet; zij hebben meer oordeel en meer menschelijkheid, „ die de menschen slechts bij name kennen." In den volgenden brief gaat hij zelfs zoo ver van te zeggen, dat men nooit eenen *goeden Oorlog* of eenen *slechten Vrede* heeft gehad en hebben zal. Met den Adel had FRANKLIN ook niet veel op. Hij verzet zich tegen de begeerte der *Amerikaansche* Officieren, die na den Vrede van 1783, ter herinnering aan hunne wapenfeiten, eene *erfelijke Orde*, onder den naam van *Orde van Cincinnatus*, wilden instellen, die echter van zelve is te niet gegaan. Aardig is FRANKLIN's denkbeeld, om, gelijk de *Chinezen*, den Adel niet in eene *afdalende*, maar *opklimmende* linie

voort

voort te planten, zoodat iemand, welke denzelven tot onderscheiding ontvangt, die eer ook aan zijne *Ouders* zou mededeelen, als welke gerekend worden hem eene goede opvoeding te hebben gegeven. Ook maakt FRANKLIN aanmerkingen op den Arend, als zinnebeeld eener Mogendheid, (voorheen van *Rome* en NAPOLEON, thans van *Oostenrijk*, *Rusland* en *Pruissen.*) „ Dit is een niet zeer „ achtingwaardige vogel, die zich zijn bestaan op eene zedelooze wijze verschaft. Hij zet zich, namelijk, op eenen „ dooden boom neder, en dáár, te lui om zelf te visschen, past hij op den valk, terwijl die vischt; en, „ wanneer deze ijverige vogel eindelijk geslaagd is in het „ vangen van eenen visch, dien hij naar zijn nest brengt „ tot het voedsel voor zijne gezellin en jongen, schiet de „ arend op hem neêr, en ontneemt hem denzelven. Zijne onregtvaardigheden, echter, maken hem niet gelukkiger, en, gelijk aan die menschen, welke slechts van „ roof en dieffstal leven, is hij gewoonlijk arm, ja dikwijls zelfs met luizen bedekt." Elders beveelt hij aan zijnen Vriend VAUGHAN den jongen (naderhand zoo bekenden) MIRABEAU aan, als Schrijver van een werk tegen den erfelijken Adel (in 1784.) In een' anderen brief spreekt FRANKLIN over het gemoedsbezwaar van zekere leden der *Anglicaansche* Kerk, die de Aartsbisschop van *Canterbury* niet wilde ordenen, ten zij dezelve den eed van getrouwheid (aan den Koning van *Engeland*, als hoofd der *Engelsche* Kerk) afleiden. Hierop waren zij op het zonderlinge denkbeeld gekomen, om zich door den Aartsbisschop van *Parijs*, of den Pauselijken *Nuntius*, de priesterwijding te doen geven, zonder echter *Roomsch* te worden. Dit ging echter niet; en daarop vraagt FRANKLIN, of zij dan, wanneer de *Britsche* Eilanden door den Oceaan verzwolgen werden, nog geen' Bisschop uit hun eigen midden zouden durven verkiezen? Omtrent Staatshuishoudkunde komen hier en daar ook gewigtige wenken voor. Een staatkundig berekenaar (bl. 155) heeft uitgerekend, dat, „ indien elk man en elke vrouw *slechts* „ *vier uren op éénen dag* aan nuttige zaken arbeidden,

 „ de

„ de opbrengst van dit werk genoegzaam zou zijn, om
„ in alle behoeften, ja in alle geneugten des levens te
„ voorzien; terwijl de nood en ellende alsdan van de
„ Aarde zouden verbannen worden, en het overige der 24
„ uren aan de rust en het vermaak kon toegewijd worden."
Schoon deze opgave wat vergroot schijnt, ontneemt dit niets aan de waarheid van het beginsel, dat arbeid, niet baar geld, de bron van de welvaart der Staten is; een beginsel, waarop ook de *Colonisatie* van *Frederiksoord* rust.

Eindelijk moeten wij nog een woord van FRANKLIN's geloofsbelijdenis in de twee laatste brieven zeggen. Wij vreezen, of liever hopen, dat de Vertaler (die anders zijne taak zeer wel heeft volbragt) daarin een' zeer wezenlijken misslag begaan heeft, mét het woord *Divinity*, (dit toch meenen wij, dat er moet gestaan hebben) ten opzigte van onzen Zaligmaker, door *Goddelijkheid* te vertalen, terwijl het blijkbaar *Godheid* moet zijn. Dit maakt hier een zeer groot verschil; en de laatste beteekenis komt ons voor, de éénige juiste te zijn, wanneer wij lezen: „ Ik ben
„ overtuigd, dat het zedelijke en godsdienstige stelsel,
„ dat Hij ons nagelaten heeft, het beste is, wat de we-
„ reld ooit gezien heeft of zien kan. Maar ik vrees,
„ dat dit stelsel, door de veranderingen, die het onder-
„ gaan heeft, verbasterd is geworden: en ik koester, *met*
„ *het grootste gedeelte onzer tegenwoordige Dissenters in*
„ *Engeland*, eenigen twijfel aan de *Goddelijkheid* van
„ deszelfs Stichter." Nu zal niemand beweren, dat in 1790 *de meeste Dissenters in Engeland Deïsten waren*, of aan de Goddelijke zending (Goddelijkheid) des Zaligmakers twijfelden; maar wel *Unitarissen*, die niet aan de Drieëenheid en stellige Godheid van CHRISTUS geloofden. Van de vertaling van één woord dus hangt het af, of FRANKLIN al of niet een Christen was; en wij voor ons zijn voor de gunstigste uitlegging, wanneer het eenen man geldt, die zoo stellig aan de bijzondere Voorzienigheid gelooft, als ons de laatste brief doet zien, en iemand, die iets tegen den Godsdienst geschreven had, aanraadt, hetzelve te verbranden.

Papier en druk van dit boek zijn zeer goed.

Over het Wezen en den Omvang van de Staats-politie, door Mr. S. NEUMARK, *Advokaat te Groningen.*

(Vervolg en slot van bl. 540.)

Uit de voorgaande korte opgave kunnen onze Lezers ligtelijk opmaken, met welk eene naauwkeurigheid het onderwerp der Staats-politie door den kundigen Schrijver behandeld wordt. Hij onderscheidt zeer zorgvuldig al wat tot het begrip van eigendom moet gebragt worden van dat der Politie, en wel daarom, omdat het eerste onmiddellijk tot het Regtswezen behoort, als hetwelk voor deszelfs bewaring zorgen moet. Even zoo brengt hij al, wat tegen onzedelijkheid, ongodsdienstigheid, bijgeloof, aanranding van verschillende erkende eerdiensten enz. waken moet, tot het begrip der Staatsbeschaving, als welke het hoofddoel is der maatschappelijke vereeniging, gelijk hij dan ook alle zijne bepalingen uit dit grondbegrip der Regeringskunst of Staatshuishoudkunde afleidt, als zijnde de wetenschap of aantooning van den weg, om de burgerlijke maatschappij tot het bereiken van haar doel te leiden. Voortreffelijk zijn de wenken, welke hier en daar door hem gegeven worden, om de moeijelijkste onderwerpen gepastelijk te wijzigen. Dus, bij voorbeeld, erkent hij, dat de mededeeling van gedachten door middel der drukpers een even onvervreemdbaar regt is als het denken zelf; hij wil, dat de schennis der regten van den Staat of van bijzondere Burgers, door de drukpers veroorzaakt, dadelijk in regten vervolgd en gestraft worde, en alzoo niet valle onder eenigen term van Politie; hij wil dus, dat aan het gebruik der drukpers geene andere bepalingen of grenzen gegeven worden, dan die aan de overige daden der menschen bij de strafwetten gezet zijn. Vandaar dus vervalt het gewaande regt der Politie, om eenig gedrukt werk op te halen, of schrijver, die bekend is, en drukker en uitgever in hechtenis te nemen en eenigen tijd vast te zetten, tot dat men goedvindt om daarvan regterlijke kennis te nemen, vermits dit eene onmiddellijke aanranding is van persoonlijken eigendom, en de wetenschappen benadeelt. Met dat alles kunnen wij geenszins instemmen met zijn begrip, om alle gedrukte werken „niet aan eenen eenhoofdigen Censor (die menigmaal in Criticus verandert) over te laten, maar aan bijzondere daar- „toe

„ toe aangestelde regters en regtbanken, die een werk naar
„ deszelfs schadelijkheid beoordeelden, en hetzelve en den
„ omloop daarvan in de maatschappij verboden, wanneer blij-
„ ken mogt, dat de lezing van hetzelve schadelijk zoude zijn
„ voor het doel van den Staat, het zij regtstreeks, het zij
„ meer van ter zijde of indirekt." Naar onze wijze van zien, is dit begrip inderdaad overdreven. Immers, hoezeer wij het met hem eens zijn, dat het toezigt op het gansche gebruik der drukpers niet aan de Politie, maar aan het Regtswezen toebehoort, en hoe voorzigtig dan ook zijn eisch zij, om, tot verhoeding van willekeur, een hooger beroep in te stellen, is echter zulk een ligchaam van regters, bepaaldelijk tot het toezigt over de drukpers bestemd, in tegenoverstelling van het onvervreemdbaar regt van schrijven en drukken, zoo zeer gewaagd, dat men met de nadrukkelijkste bepalingen, zoo lang nog de Platonische Republiek niet meer dan ideaal blijft, gevaar loopt, door eenzijdige, welligt door gewoonte aangenomene, voorstellingen, zoo wel de regten van den Staat in het handhaven der algemeene rust en het bevorderen der verlichting en beschaving, als die van afzonderlijke Burgers te schenden; terwijl er toch, blijkens de ondervinding, duizenderlei vraagstukken zijn, waarover *in unam et alteram partem* kan gedacht en getwist worden, zonder dat de hoogste menschelijke schranderheid en doorzigt in staat zijn dezelve te beslissen, en de invoering eener regterlijke uitspraak over waarheid of onwaarheid, schadelijkheid of onschadelijkheid enz. in vele gevallen een uiterste zoude zijn, dat, uit hoofde der heiligheid van het grondbeginsel, zorgvuldig dient vermeden te worden.

Met de gestrenge nasporingen des Schrijvers vervallen dan ook van zelve alle die onderscheidene soorten en benamingen van Lands-, Stads-, Dorp- of Polder-, burgerlijke, regterlijke of beschavings-, geneeskundige of Strafregts-Politiën, welke de verschillende kring der menschelijke betrekkingen en werkzaamheden heeft uitgevonden; en kan en moet iedere derzelve, met afscheiding van alles, wat het grondbegrip der bedoelingen van de menschelijke maatschappij noodwendig voor beschaving, regt en veiligheid vordert, teruggebragt worden tot die eenige en voorname zorg, om den burgeren de meeste voordeelen der zamenleving en het verhoeden der meeste nadeelen te verzekeren.

De kundige Schrijver van dit werkje, zijne onverdeelde aandacht

dacht aan dit bijzonder en belangrijk onderwerp wijdende, heeft zich de aanspraak op eene algemeene goedkeuring verworven. Wij mogen hetzelve allerwegen, als zeer doelmatig geschreven, met den meesten nadruk aanprijzen, en durven den Lezer verzekeren, dat hij daarin, bijkans op elke bladzijde, oneindig meer gewigtige voorstellingen en aanmerkingen vinden zal, dan wij, met de zeer verkorte opgave van den inhoud, in staat geweest zijn alhier met een enkel woord aan te roeren.

Twee Verhandelingen. De eene over de ontginning der onbebouwde Gronden in de Noordelijke Nederlandsche Provinciën, door Kolonisatie der Behoeftigen, die zonder werk zich bevinden. En de andere over het staatkundig Stelsel der Phoeniciërs, Grieken en Romeinen, in het uitzenden van Volkplantingen — en hoeverre men nog hedendaags van die voorbeelden gebruik zou kunnen maken? Beide naar aanleiding van twee Vragen, door de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem in 1818 *en* 1819 *opgegeven. Door* JACOB VAN MANEN, ADZ. *Te Utrecht, bij* J. Altheer. 1820. *In gr. 8vo.* 130 *Bl. f* 1-4-:

Wij ontvangen hier twee *mislukte* Prijsverhandelingen, gelijk reeds uit den titel blijkt, waarvan echter de uitgave, en opdragt aan zijne Majesteit den Koning, grootelijks lof verdient, bijaldien maar het door den Schrijver uitgedachte in werking komt, en beantwoordt aan 's mans verwachting. Hij kan alsdan de kroon der *Hollandsche Maatschappij* gemakkelijk ontberen; want de Natie zal hem dan gewis een standbeeld stichten. Hetgeen de Maatschappij van Weldadigheid uitrigt, is, bij hetgene hij aan de hand geeft, waarlijk eene beuzeling. En „ *welligt, zoo er thans geen gebruik gemaakt* „ *wordt* " van 's mans weldoordacht plan, „ *dat de gelegen-* „ *heid voor altijd voorbijga* "!! FRONTE CAPILLATA POST EST OCCASIO CALVA.

Men moet het plan van den Heer VAN MANEN maar hooren, om het toe te juichen: „ Twaalf millioenen, die „ wij anders naar buitenslands hebben moeten verzenden, „ om onze tekortkomende granen in te koopen, kunnen wij „ niet alleen in kas houden, maar ook jaarlijks daarbij nog

„ an-

„ andere twaalf millioenen, tot stijving van 's Rijks kas, „ overhouden, nadat wij eene hypotheek van zeventig mil- „ lioenen hebben daargesteld, om tweemaal honderdduizend „ menschen, die tot last der overige bevolking waren, hun „ eigen brood te doen eten." En dit alles komt in zeer weinige jaren, misschien wel in één enkel jaar, tot stand; en er wordt niets meer toe vereischt, dan eene negotiatie van twintig millioenen guldens, tegen de gewone intrest, en gevestigd op 's Rijks domeinen, of anderzins; maar allerbest, dunkt ons, op de door den Schrijver aangewezene hypotheek van zeventig millioenen guldens!

De Heer VAN MANEN neemt „ ruim tweemaal honderd- „ duizend morgens woest land, (alle onze heigronden, im- „ mers verre de meeste, betoogt hij *geschikt te zijn*) en „ verdeelt dezelve in tachtig koloniën, ieder van omtrent „ 2500 morgens voor bouwland, gedeeld ieder in honderd „ plantagiën, elk van omtrent vijfentwintig morgens, behalve „ de grond, die er bij behoort voor wegen, alleën, en noo- „ dige houtdammen en bosschen, naar de gelegenheid der „ plaatsen." In iedere kolonie plaatst hij driehonderd huisgezinnen, elk van zes of meer of minder zielen, dus omtrent achttienhonderd kolonisten voor iedere kolonie, of 144,000 voor alle koloniën te zamen. Nu schieten er van de 200,000, die niet in staat zijn om met hunne handen den kost te winnen, ruim 50,000 over tot andere werkzaamheden ten dienste der volkplanting, b. v. vervoering van mest, en vooral van de straatvuilnis uit alle onze steden, enz. enz.

Hoe het er in die koloniën moet uitzien (dit zal alleraardigst zijn); hoe de huizen moeten zijn ingerigt, waar smid, bakker, winkelier, enz. enz. wonen moeten — van alles geeft de Verhandeling volkomen bescheid, en als door een' tooverstaf heeft de Verhandelaar in den kortsten tijd alles gereed, gemakkelijker dan wij in onze kindschheid onze steden en legers van kaarteblad gereed hadden. De tachtig koloniën worden tachtig heerlijkheden, ieder voor 10,000 als zoodanig aan den man geholpenen, waarvoor de kooper dan ook zes morgens onbebouwden grond heeft, waarop hij zijn kasteel kan zetten; zoodat wij niet twijfelen, of elk, die eenen heerlijken titel verlangt, zal nu met beide handen toetasten en zijn profijt doen. Men leze vooral het boekje; en men zal den Schrijver het regt doen, dat hij aan alles heeft gedacht, wat de kolonie versieren en verfraaijen kan; een schoolhuis, —

eene

eene herberg, — een voorraadsmagazijn, en — eene schoutswoning; ook midden in het centrum een hoogopschietende lindeboom, of wilde kastanje, met een bankje er rondom, om in de schaduw te kunnen rusten. Eene kerk komt er met den tijd. — Wij kunnen alle de bijzonderheden niet opgeven; maar, in één woord, er is voor alles gezorgd; en eeniglijk schijnt ons een koren- of WIND-molen vergeten, dien wij voorstellen te vereenigen met het luchtkasteel van den Heer van iedere heerlijkheid, waar hij tevens voor een' toren dienen kan, en welke plaats wij, in de eerste en voornaamste dezer koloniën, tevens als de geschiktste voor het standbeeld van den Heer JACOB VAN MANEN, den uitvinder van alle deze heerlijke koloniën, zouden aanwijzen.

Wanneer nu op deze wijze en door dit heerlijk middel ons oud Vaderland nog niet van den last der *overbevolking* mogt ontheven zijn, dan wijst de geleerde Verhandelaar (ter beantwoording der tweede Prijsvraag) nog een even uitvoerlijk middel aan: Java en de Molukſche Eilanden geven genoeg gelegenheid tot het plaatsen van landbouwende koloniën; maar vooral prijst de Schrijver daartoe aan de *Kust van Guinea* en *del Mina*. De kosten daartoe vindt hij uit onze Armenkassen, voor zoo ver zij hierdoor van de alimentatie der behoeftigen ontheven worden; voorts uit de begrooting voor het Departement van Oorlog, hetwelk de binnenlandsche troepen verminderen kan, naar gelange van zoo vele koloniale vrijwilligers; en uit de begrooting voor het Departement der Marine, en die voor het Ministerie der Koloniën. Zoodat onze Schrijver ook dit plan, even zeer als het vorige, doordacht heeft.

Wij lazen in lang geen boek, dat ons zoo veel vermaaks gaf.

Lotgevallen van een Zwitsersch Landverhuizer, op zijne Reize naar Noord-Amerika en de West-Indiën, en vandaar terug, in 1816, 1817 *en* 1818. *Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. *In gr. 8vo.* 221 *Bl. f* 2-8-:

Niet allen, die zulk eene reis met 7 Louis d'or ondernemen, hebben hetzelfde geluk, van wel niet rijk en gezond, echter behouden te huis te komen; en dit werkje mag een' ieder, die

die het motto: *Oost, West, t'huis best*, betwijfelt, ter waarschuwing en ter leering worden aanbevolen, waartoe hij dan ook besluite. *Ik heb den lezer niets medegedeeld, dan 't geen ik zelf gezien, gehoord en ondervonden heb. Ik heb er niets af-, niets bijgedaan*, zegt de schrijver, die zich JOH. ULRICH BUECHLER teekent. Als onderhoudend, welgeschreven leesboek, dat in deze dagen van landverhuizing allezins aandacht trekt, en waarbij vrij wat op te merken, na te denken en te leeren valt, durven wij dit werkje onzen Leesgezelschappen veilig aanbevelen.

Elize, voor Meisjes. *Door* N. SWART. *Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1821. *In gr. 8vo.* 228 *Bl.* *f* 2-10-:

Wij haasten ons, dezen vaderlandschen kost vooral dezulken aan te prijzen, die, gewoon te snuffelen in uitheemsche gaarkeuken, meermalen ontevreden vandaar terugkeeren, omdat wel een zwierige en vergezochte titel den honger opwekt, maar schraalheid van bereiding geene ledige maag bevredigen kan. Hier, daarentegen, heeft het eenvoudige opschrift: „*Elize, voor Meisjes, door* N. SWART," niets winderigs, belooft daarenboven de welberoemde naam van den Remonstrantschen Leeraar in deze Stad zeer veel, en verzadigt de oplettende Lezer zich wel het meest aan dit geregt, zoo hij smaak vindt in kieschen, beschaafden stijl, en keur van lessen te waarderen weet, die geschikt zijn, om, bij verstandige toepassing en opregte Godsdienstigheid, eene Christenvrouw te vormen tot een sieraad harer sekse; gelijk het beminnelijk beeld van onschuld en verhevene deugd hier, in *Elize*, voor ons geteekend staat in meer dan éénen voortreffelijken stand.

Het kan zijn, dat het meesterstuk van LOSSIUS, diens *Gumal en Lina*, den Eerw. Schrijver de gedachte, om in dit werk *Geschiedenis* en *Leerredenen* tot een nuttig oogmerk dienstbaar te maken, ingeboezemd hebbe; wij zelve vermogten, onder het lezen niet, dit vermoeden geheel van ons af te weren: maar, schoon het alzoo ware, blijven wij echter voor onzen Landgenoot den lof van oorspronkelijkheid volhouden, als die een onderwerp, zeer veel van dat des vermaarden LOSSIUS verschillende, op eigene leest geschoeid en naar zijnen eisch bearbeid heeft.

Gaar-

Gaarne deelden wij onzen Lezeren den korten inhoud mede van het werk, dat voor ons ligt: maar deze is gewis bij velen reeds bekend geworden; en bij anderen, wier nieuwsgierigheid nog onvoldaan bleef, willen wij dien prikkel tot eigen onderzoek niet geheel wegnemen of doen verstompen. Door geheel het boek straalt de vroomheid, de hartelijke, en helaas! te zeldzame, Godsvrucht van den opregten *Guldemond*, Vader van *Elize*, met zachten luister uit. Zijn ijver ten goede blijft onvermoeid en verwarmend, wanneer hij met Gade en kroost, in de dagen des kommers, der onderdrukking, en des vervals in Godsdienst en zedelijkheid, het zwaargeteisterd Vaderland verlaat, om zich aan het werk van Zendeling in Nieuw-Zeeland toe te heiligen; of wel, wanneer hij, na den jongsten ommekeer en het herstel van orde teruggekomen, en als Leeraar gevestigd, behalve het zorgvuldigst toezigt op zijne Dochter, tevens in zijnen nieuwen stand voor anderen nuttig wordt. Om haar, om de jeugd zijner Gemeente voor Deugd en Godsvrucht te vormen, verzuimt *Guldemond* geene gelegenheid, die zich aanbiedt. Hij is de eerwaardige Man en Vader, die, grijs geworden onder menige wederwaardigheid, ten laatste den zegen van zijn vijfentwintigjarig huwelijk, opgeruimd, en dankbaar jegens den Algoeden, op eene Hem vereerende wijze viert. Maar verzuimen wij niet te gewagen van *Elize*, voornamelijk, zoo niet geheel, opgevoed van zoo waardige Ouders, als *Guldemond* en zijne Gade. In hare kindschheid zien wij in haar eene beminnelijke onschuld, geschikt om zich te ontwikkelen, en te verheffen tot eene ongekunstelde vroomheid; bij hare intrede in de wereld onder het toeziend oog des Vaders. Onwankelbaar gehecht aan Rede en Deugd, zegt zij, uit welberadene oudermin, eenen geliefden en braven jongeling vaarwel; zichzelve dus verloochenende, opdat zij niet hare Moeder in het harte grieven zoude, wier teederheid buiten staat was om voor altoos zich te scheiden van het geliefde kind, anders gereed den minnaar te volgen in een afgelegen werelddeel. Evenzeer is zij later het beeld van vrouwelijke waarde, in de getrouwe zorge, welke zij betoont aan het beangstigend ziekbed van haren Echtgenoot. Ook onderscheidt zij zich, op het einde, als eene achtbare en beminnelijke Weduwe, daar zij, teruggekomen in het ouderlijk gezin, de moederliefde voor de kleene *Emilia*, het huwelijkspand, haar overgebleven, met zusterlijke zorg voor jongere

Broe-

Broeders, en alle teederheid jegens bejaarde Ouders, op eene treffende wijze vereenigt, en elk dezer pligten betracht in deszelfs geheelen omvang.

Gaarne deelden wij hier een der tafereelen mede, zoo meesterlijk door onzen Landgenoot geschetst; en hadden wij daartoe bijkans bestemd het mondgesprek, waarin kinderlijke liefde, in den tweestrijd met die voor den beminden jongeling, bij de Dochter zegepraalt; maar ons bestek verbiedt, deze aangelegene plaats in haar geheel over te nemen, en haar verminken willen wij niet: daarom, gelijk het weluitgevoerd Titelvignet derwaarts wijst, zullen wij ons ook hiermede vergenoegen.

Maar, vermits Kerkelijke Redevoeringen in de beschaafde wereld van onzen tijd schaars Lezers aantreffen, zal het misschien in den eersten opslag hier en ginds bevreemding baren, dat de Heer SWART, die op den titel niet als Geestelijke optreedt, maar zich veeleer ontmantelt, nogtans in dit Leesboek voor Meisjes het geschiedverhaal meer dan eens heeft afgebroken door korte en deftige Redevoeringen, die wel alleen tot de bevallige Sekse gerigt zijn, maar toch eenen Bijbelsmaak aan het hoofd hebben en geheel in ernstigen toon geschreven zijn. Wij beklagen de slavin der mode en ijdelheid, welke, doortrokken van eenen Franschen smaak en ongeloof, zich vaderlandsche Godsvrucht schaamt, en den neus meesmuilend opschort, als zij slechts iets verneemt van Kerk of Bijbel; wij billijken ten volle in den Eerw. SWART, dat hij, blijkens het Voorberigt, waar hij zulks voegzaam keurde, zich van den vorm van Leerredenen en het gezag der H. S. bediend heeft, opdat hij te beter lessen inscherpen mogt, die, langs eenen anderen weg of meer regtstreeks voorgedragen, onbeleefd schijnen konden, althans dien indruk missen zouden, welken zij nu van de Openbaring ontleenen; en wij bevroeden en billijken tevens de reden, waarom de menschkundige Schrijver deze Leerredenen, hoezeer zij, schoon kort, den draad der Geschiedenis afbreken, in het verhaal zelf ingelascht, en niet, gelijk sommigen wenschten, achteraan geplaatst hebbe. Trouwens, het viertal onderwerpen, waarover de bekwame Prediker den Eerw. *Guldemond* doet spreken, alle betrekkelijk tot de vrouwelijke bestemming, hooge waarde en pligten, verdiende met den meesten ernst behandeld te worden voor Vrouwen, zijne hoorderessen. De teksten, Exod. II: 1—9, Luk. X: 38—42. Matth.

XXVII: 29 en Luk. XI: 27, zijn welgekozen, en ontvangen zelfs, door de wijze, waarop zij hier beschouwd worden, geene geringe toelichting. Alleen de derde, die Pilatus Huisvrouwe, in het waarschuwen van haren Man, om zich aan den onschuldigen Jezus niet te vergrijpen, ten voorbeelde aanprijst, behaagde ons daarom minder, dewijl, naar ons oordeel, de Echtgenoote van den Landvoogd niet zoo zeer uit een edelaardig beginsel, als wel uit bijgeloovige vreeze, haar door den droom ingeboezemd, hem vermaande, en wij omtrent hare deugd te weinig narigt hebben; en dunkt het ons eenigzins vreemd, dat Do. *Guldemond* op den trouwdag van zijne Dochter eene Leerrede uitsprak voor haar en hare speelgenooten, bij welke de Bruidegom en zijne gezellen niet tegenwoordig waren. De Schrijver houde ons deze aanmerking ten goede, welke wij gaarne toestaan, dat de waarde van zijnen leerzamen arbeid niet het minste vermindert. Trouwens, wij herinneren ons in den Bijbel ook geenen meer geschikten tekst, dan dien de Heer SWART voor deze, op zichzelve zoo belangrijke, Rede geplaatst heeft, en gevoelen ten volle, hoezeer dit stuk, betrekkelijk tot de Vrouw in den *gehuwden* staat, vereischt werd om het *geheel* te bewaren in dit werk; terwijl de overige Redevoeringen, welke wij naast die van den beroemden FORDYCE rangschikken, bij uitstek welgepast, en zonder eenigen dwang in het verhaal zijn ingevlochten.

Besluiten wij ons verslag, met, ter aanmoediging om dit stichtend en voor *Meisjes* bijzonder nuttig deel der *Elize* vooral niet ongelezen te laten, een staal haar te toonen van het bevallige, dat ook hier in ruime mate voorkomt. Wij ontleenen hetzelve uit de eerste Leerrede, alwaar wij het voorbeeldig geduld van Mirjam, Mozes zuster, door de menschkundige pen des Schrijvers aldus geschetst vinden: „ Het is „ waar, wij kunnen niet bepalen, hoe lang het goede meisje „ op de wacht stond, en het kistje of schuitje, waarin haar „ broeder dreef tusschen het oevergras, al gestadig in het „ oog hield. Maar het spreekt toch wel van zelve, dat de „ kostbare vracht reeds zoo vroeg op den dag daarheen was „ gevoerd, dat er geen gevaar van bespieding kon plaats heb- „ ben: en het duurde daarna gewisselijk nog al een' geruimen tijd, eer de Koningsdochter zich begaf om in de ri- „ vier te baden. Ondertusschen dwaalde het meisje, zeker- „ lijk, even zoo lang in de nabijheid rond; en hoe lang valt

 „ zelf

„ zelfs het minste tijdsverloop den wachtenden altijd, vooral „ den angstig wachtenden! dengenen, die vreezen moet, dat „ nog eenige oogenblikken het uitzigt hopeloos zullen ma- „ ken! Niet waar, mijne besten! gij kunt u den toestand „ van Mirjam verbeelden? Indien zij geen geduld bezit, dan „ slijt zij hier verschrikkelijke uren. Maar gewis, zij was „ geduldig: want anders had haar gedrag reeds menigmaal „ verraden, dat zij hier met een bijzonder oogmerk tegen- „ woordig was; dan had zij, onwillig, reeds den schat aan „ dezulken aangewezen, die daarvan, tot aller verderf, ligte- „ lijk misbruik hadden gemaakt; dan was zij althans niet in „ staat geweest, toen eindelijk het gewenschte oogenblik aan- „ wezig was, met zoo vele ongezochte en natuurlijke be- „ valligheid te vragen: „ Wilt gij, dat ik u iemand der He- „ „ breïnnen roepe, die u dit kindje zoge?"

Noode wederhouden wij ons van meerdere proeven aan te voeren, met name uit de tweede Leerrede, waar de Schrijver de bezigheid van Martha, Lazarus zuster, wij zeggen niet verdedigd, dan toch tegen hare te scherpe beschuldigers treffend en treffelijk bepleit heeft. Dan, waartoe zou dit dienen, terwijl alreeds dit Huisboek, niet alleen bij Meisjes, maar ook bij Mannen van geleerdheid en smaak, goedkeuring gevonden heeft, en de *Elize* van SWART met toejuiching ontvangen is in menig vaderlandsch gezin? Wij nemen dus van hem afscheid, in hope, dat hij ons spoedig het beloofde werk voor *Jongelingen* schenken moge, waarnaar wij met verlangen uitzien.

Brieven aan Jongelingen, geschreven door J. C. LAVATER. *Uit het Hoogduitsch. Tweede verbeterde Uitgave. Door* J. HERINGA, ELIZA'S ZOON. *Te Amsterdam, bij* J. Aarinksen. 1820. *In gr. 8vo.* 144 *Bl. f* 1-5-:

Het ging Recensent bij het ontvangen van dit boekje, als bij het onverwacht ontmoeten van eenen ouden, waardigen vriend; hij had volle vreugde, en moest regt genieten. Indien er eenig geschrift zij uit zijnen vroegeren leeftijd, waarvan hij de lezing telkens herhaalde, en waarvan hij de lessen zich diep heeft ingeprent, is het dit; het was in zijne studiejaren juist voor hem berekend; het sloeg hem vonken uit de

de ziel, gaf de treffendste wenken, en drong diep in het hart. Vele der spreuken en lessen — gouden appelen in zilveren schalen — kent hij nog van buiten, en vallen hem gedurig in, bij het schrijven of spreken tot het godsdienstig publiek. Hoe, weet hij niet; maar hij miste het boekje sinds lang in zijne verzameling, en zocht het lang te vergeefs terug. Hij bedankt den Hoogeerw. Uitgever voor het groote genoegen, dat hij hem nu heeft verzorgd; bijna aan iedere bladzijde zijn voor hem dierbare herinneringen aangeknoopt, en hij herkende den ouden vriend volkomen en in ieder opzigt, al is hij dan nu, wat taal, stijl en spelling betreft, in een meer modern gewaad.

Het boekje bevat brieven van godsdienstigen inhoud, en wel grootendeels oorspronkelijke brieven, in den LAVATER eigenen toon, vol van den Christelijken geest, en vol lessen van levenswijsheid. Dikwijls zijn het nagenoeg *spreuken*, die zich daarom juist te vaster inwortelen; geheel het werkje is kern, meer zaken dan woorden. De bijlagen bestaan in twee Gebeden en twee Bedezangen.

Voor een uittreksel zijn deze hartelijke woorden niet geschikt; aan eene bloemlezing dachten wij, maar alles was en is voor ons verkwikkende en heerlijk versterkende bloem. Prof. HERINGA liet alleen uit een' der brieven weg, hetgeen wenk was tot physiognomische waarnemingen en oordeelvellingen. (LAVATER's stokpaardje misschien.) Wij hadden dit eigendommelijke van onzen ouden vriend ook nog wel gaarne terug gehad; maar moeten echter laten gelden, dat zoo iets *ten algemeenen gebruike* misschien minder geschikt, en voor dezen of genen welligt gevaarlijk kon zijn. Daarentegen heeft hij de bijlagen vermeerderd met GELLERT's lied tegen den wellust, van hetwelk hem geene goede Nederduitsche vertaling bekend was; Mr. J. JUNIUS VAN HEMERT heeft hem deze vervaardigd. Het kan zijn, dat deze van de uitgegevene de beste is; wij herinnerden ons een en ander couplet uit eene andere, die ons misschien alleen in geschrift ter hand kwam, en die wij meenen, dat krachtiger nog het oorspronkelijke uitdrukte. Dan, dit zij zoo! wij betuigen niets dan dank.

In de aanteekening bij bl. 5 moest, meenen wij, ten aanzien der *beproevingsvragen*, op het *Naschrift* gewezen zijn, als zijnde kennelijk aldaar door LAVATER bedoeld.

CORNELII NEPOTIS Vitæ Excell. Imperat. ad optimas Edit. collatæ. Gron. 1821. *f* :-10-:

PHÆDRI Fabulæ Æsopiæ. Gron. 1821. *f* :-8-:

GERARDI VOSSII Rhetorica contracta. Gron. 1821. *f*:-12-:

Wij prijzen het plan van den Groningschen boekhandelaar J. RÖMELINGH, om van tijd tot tijd eenige *Auctores Classici* uit te geven, welke op de Latijnsche scholen in gebruik zijn. Onze jonge lieden kunnen dan in hun eigen vaderland bekomen, hetgeen ze nu uit Duitschland of Frankrijk moeten ontvangen. Het geld, hoe veel of weinig dan ook, blijft in het land, en eigene industrie wordt aangemoedigd. De meest aanbevelende eigenschappen van dergelijke boeken zijn, een zuivere tekst, goede druk, en dat ze niet veel gelds kosten. En die eigenschappen bezitten de aangekondigde boekjes in ruime mate. De herdruk van de *Rhetorica Vossii* was ons alleraangenaamst, daar wij hooren, dat er een volslagen gebrek aan was. De Heer SCHIPPERS, Litt. Doctor en Rector der Lat. Scholen te Bolsward, heeft de drie uitgaven bezorgd, en met voorredenen voorzien. Die voor *Phædrus* en *Vossius* zijn zeer kort; die voor *Nepos* eenigzins langer. De voorredenaar klaagt daar, op een' jammerlijken toon, over het diep verval van den roem der oude letterkunde in ons vaderland; dat hij alleen niet in staat is, het zinkende gebouw met zijne schouders te onderschragen; en roept de vereenigde krachten van onze geleerden in, om dien slag voor te komen. Wij zijn het met den Heer SCHIPPERS in dit geval niet eens; maar gelooven, dat de staat der oude letterkunde in ons vaderland, zoo niet beter dan, ten minste gelijk is aan die in eenig land van Europa. Het is gevaarlijk, om van levende voorbeelden te spreken; maar de Rector denke eens aan dezelve, en aan zoo vele uitmuntende Akademische verhandelingen, welke van tijd tot tijd in het licht komen. Neen! daar is vooreerst nog geen gevaar, *ne gloria in præceps ruat*. Wij moeten nog iets zeggen ter geruststelling van sommige zwakke zielen, welke de volgende zinsnede niet konden verduwen: *At, quam imbecilles adhuc dum meæ vires sunt, sentio; tempus, occasionem deesse video; me deniquè unum, quantumvis ea mihi omnia adessent, senescenti* in

in his literis patriæ laudi fulciendo parem non esse intelligo. Zij betoogden met een' vloed van woorden en met groote drift, dat er staan moest *sint* en *fulciendæ.* Wij gelooven dit ook; maar tevens, dat het drukfouten zijn. Want het kan er niet door, zoo iets op rekening van den schrijver te zetten, even min als *quoad cultum* en *mei interest*, voor *quodad* en *mea*, welke dan ook de drukfouten zijn zullen in de voorrede van P. BOSSCHA voor de gedichten zijns vaders.

Pasquin, Landheer van Villa-rosa, Blijspel, door A. L. BARBAZ. *Te Amsteldam, bij* A. Mars. 1821. *In kl.* 8*vo.* 149 *Bl. f* :-12-:

Wij zullen den Inhoud van dit Blijspel niet mededeelen: de vinding is onbeduidend; en wij twijfelen, of de maker zelfs *deze* niet ontleende van het Fransche prulletje: *Le nouveau Seigneur du Village.* Eten en drinken (ware het niet te plomp, wij zouden zeggen: *vreten en zuipen*) en stokslagen — ziedaar voorts de schering en inslag van dit gansche stuk! En wie nu behagen schept in een stuk van vijf Bedrijven en van nagenoeg anderhalf honderd bladzijden te lezen, of, misschien, gedurende drie volle uren, onophoudelijk te hooren babbelen, over deze verhevene en aangelegene onderwerpen, die kan zich hier volop verzadigen!

„Wat is," vraagt de Heer BARBAZ zelf, „de geestigste „boerterij, die ons verstand zonder eenig nadenken laat?" [Even of eenige boerterij, zonder zulks, ooit *geestig* zijn kon.] „Zij is gelijk aan een schitterend vuurwerk, dat één „oogenblik het gezigt bekoort, en voorts in de lucht ver„vliegt." Deze woorden zouden welligt de beste Recensie zijn; maar, helaas! dan nog zouden wij het woord *geestig* moeten doorhalen, en het *schitterend vuurwerk* in een bestendig geknap van voetzoekers en klappertjes veranderen, waarbij eene enkele maal zich een aardig vuurpijltje eenigzins hooger verheft.

„Na, in mijne vorige drie groote karakterblijspellen," zoo getuigt de Autheur van zichzelven, „eene wandeling door „Frankrijk, Holland en Duitschland te hebben gedaan, (!) „heb ik thans ook een uitstapje naar de schoone streken van „Italië willen maken; of, met andere woorden gezegd, na,

„ in DE LICHTZINNIGE, DEN VLEIJER, en DEN LOGENAAR, de „ Fransche, Hollandsche en Hoogduitsche zeden te hebben „ voorgesteld, heb ik, in dezen PASQUIN, ook eens be„ proefd het karakter en de zeden der Italianen te schilderen „ en ten tooneele te voeren, en tevens mijnen stijl een weinig „ door dat *puntig vernuft*, dat hun eigen is, te vervrolijken „ en op te scherpen." — Het *puntig vernuft*, hier voorkomende, is dus zuiver *Italiaansch*, Lezer! En het is misschien alleen aan onze *Nederlandsche stompheid* te wijten, dat wij in de edele bezigheid van lekker eten en drinken en afrossen, of in het gesnap van een paar manzieke meisjes, geene voldoening voor ons *verstand* kunnen vinden, en in één' *Krispijn Filozoof* oneindig meer behagen scheppen, dan in tien zulke *Pasquins*.

De Heer BARBAZ heeft dit geestig Blijspel opzettelijk vervaardigd voor den Acteur ROMBACH, „ ten einde diens „ schitterende talenten in derzelver *volle licht* te doen uitko„ men, en hem gelegenheid te geven, door een oorspronke„ lijk Nederduitsch voortbrengsel, ziehzelven *eene loopbaan* „ *te kiezen*, waarin hij, door waarlijk origineel spel, *de* „ *schepper zijner rol* dient te zijn." Poeha! dat klinkt! De Heer ROMBACH make den Heere BARBAZ eene diepe reverentie!

Hij berigt ons verder, (en het is waarlijk goed, dat hij dit zegt) dat hij met deze ellendige rijmelarij (want, inderdaad, meer is het niet) „ eene hoogere bedoeling" dan enkel te schertsen heeft gehad, en tevens „ eene *wijsgeerige* „ *gevolgtrekking*, die vervat is in de vier slotvaerzen van het „ stuk," er uit wilde doen opmaken; en, na een' zet op MOLIERE, besluit hij zijn Voorberigt met „ den hartlijken „ wensch, dat begaafder dichters, door dit stuk, ter bewerking van *het hooge karakterblijspel*, in vaerzen, zullen „ worden aangespoord!" En welke is nu de *wijsgeerige gevolgtrekking*, die in dit hooge *Karakterblijspel*, door middel van stokslagen, telkens wordt geleerd; zoodat zelfs een vader zijne éénige dochter daarmede, op deze zeer welleven de manier, bedreigt:

Grimaldi.

Zeg, Florentina! ziet gij wel deez' fraaijen stok?
Beschouw hem maar ter deeg.

Flo-

Florentina.

Wat wilt gij hiermeê zeggen?

Grimaldo.

Dat ik hem over dwars zal op je' ribben leggen.

Ziedaar het karakter van eenen *Grimaldo!* Even zoo kenmerkt zich al aanstonds schier elk der overige doorluchtige personaadjen. En hieruit proeft men den Meester. *Ex ungue leonem!* Een enkele tegel slechts, en men weet reeds, wien en wat men voorheeft. B. v.

Florentina.

„ Ziet gij, dat
„ Ik billijk aanspraak heb om reeds te mogen paren?"

Bonaventura.

„ Zeg, graafje! lust gij graag een goed stuk kalfsgebraad,
„ Wél sappig, vet en *bruin?*...
„ Gevalt u Kaapsche, Rhijnsche, of wel Bordeausche wijn?"

Mevr. Bonaventura.

„ Zeg me eens: kan Dant*o*, of wel Tasso, u behagen?"

Lauretta.

[„ Waart gij niet graag getrouwd?"]
„ Gij vraagt dit, en ik ben reeds agttien jaren oud!"

De Heer BARBAZ is zulk een liefhebber van *Italiaansche* rotting-olie, dat hij, bl. 133, *knuppelslagen* op *ontslagen* rijmen laat, en zoo zeer doordrongen van de vereischten van het hooge Blijspel, dat hij het verheven woord: *verdoemd!* en andere soortgelijke stopwoordekens daarmede geenszins onbestaanbaar vindt.

Maar nu de moraal?

„ Hoe kluchtig draait fortuin de menschen door elkander!
„ Van daag is de één omhoog, en morgen rijst weêr de ander;
„ Doch 's waerelds speeltooneel, (dit zag men aan Pasquin;)
„ Vertoont veel' groote liên, die 't inderdaad niet zijn."

Nu,

Nu, dat is wel! De Heer BARBAZ verstaat de kunst, om *wijsgeerige gevolgtrekkingen*, op eene zeer wijsgeerige manier, in te prenten: den rijken lekkerbek, namelijk, al smullende; den armen drommel, door stokslagen. Lang leve BARBAZ en het hooge Karakterblijspel!

De Geschiedenis van Samuël, een Leesboek voor Kinderen, door J. A. OOSTKAMP. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. *In kl. 8vo. 94 Bl. f* :-5-:

Geheel in denzelfden trant als de Geschiedenis van *Noäch* en *Simson*, door denzelfden Schrijver, is deze zijne Geschiedenis van *Samuël* ingerigt; en wij twijfelen geenszins, of voor kinderen, wien die vroegere boekjes welkom en leerzaam waren, is ook dit leesboek een aangenaam onderhoud, en zal zich deze Kindervriend aangemoedigd vinden, door een genoegzaam gebruik van zijne geschriftjes, om ook op dezelfde wijze nog andere gedeelten der Bijbelsche Geschiedenis voor de jeugd te bewerken, waartoe hij dan, gelijk bij deze, gepast gebruik zal maken van de beste hulpmiddelen, in onze taal voorhanden; gelijk hij aan het slot ook niet onduidelijk te kennen geeft, dat het leveren van nog meer soortgelijke stukjes zijn voornemen is.

Het Onze Vader, of het Gebed des Heeren, in vier Zamenspraken voor Kinderen. Vrij gevolgd naar het Hoogduitsch, door J. A. OOSTKAMP. *Te Zwolle, bij* J. L. Zeehuizen. *In kl. 8vo.* 22 *Bl. f* :-2-:

Een werkje van SEILER, te *Erlangen*, ligt hier ten grondslag, waarvan wij de *afwijkingen*, *uitbreiding* en *bekorting* niet kunnen nagaan; maar wij gelooven, dat het den onderwijzer in den Godsdienst niet dan aangenaam zal zijn, bijaldien de leerlingen al vroeg van dit boekje gebruik maken, en alzoo gewoon zijn, minder gedachteloos het *Onze Vader* te bidden, wanneer zij, mede tot verder begrip van dit zoo algemeen in gebruik zijnde gebedsvoorschrift, bij hem komen om onderwijs.

BOEKBESCHOUWING.

Nieuwe Verhandelingen van het Genootschap tot verdediging van den Christelijken Godsdienst tegen deszelfs hedendaagsche Bestrijders, voor het Jaar 1819. *In 's Gravenhage*, *bij* de Erve(n) J. Thierry en C. Mensing en Zoon. 1820. *In gr. 8vo. Te zamen* 300 *Bl. f* 2-8-:

Met groot genoegen kondigen wij dit Deel van het Haagsche Genootschap aan, ongetwijfeld het meest van allen in ons Vaderland werkzaam tot opbouw van Godsdienstkennis en Christendom. Want beide, de *Aanspraak*, en een tweetal *Verhandelingen* over verschillende Vragen, hebben, naar ons gevoelen, zeer hooge waarde. De Vergadering werd geopend door den Leidschen Hoogleeraar J. VAN VOORST; en ademt zijne taal, van het begin tot het einde, dien echten Christelijken geest, welke wij wenschen, dat, door dienst van zulke Voorgangers, zich meer en meer vestigen en uitbreiden moge in Jezus Kerk. *De steeds voortdurende behoefte van regte Bijbelkunde*, is het onderwerp van 's Mans rede, die toch de aanprijzing van Bijbellezing en Bijbeloefening noodig keurt *bij alle andere, in dezen tijd voor het Christendom gunstig geoordeelde, verschijnselen.* Men kent deze verschijnselen, en zal nogtans den Hoogleeraar, die daarover uitvoerig, met warmte en juistheid spreekt, ook min bekende proeven aanvoert (*), met volle goedkeuring

(*) Daartoe brengen wij vooral het aangehaalde schrijven van den Kardinaal en Staatsminister aan het Roomsche Hof, GONSALVI: „De eeuw is veranderd, en het zou gevaarlijk „zijn, wanneer men niet met dezelve tevens veranderde. „Het schip van den H. Petrus kan niet te midden der klip„pen van de goddeloosheid varen, dan met behulp van de „ver-

ring hooren; vooral echter verdient hij aandacht, als hij ter staving van zijne stelling toetreedt. Wat goeds er toch zij daargesteld, nog is het Christendom en de Bijbel onbekend bij ver het grootste deel der Aardbewoners. Niet minder wederspreken onder de *Christenen*, bij al den schijnbaren ijver voor Bijbel, Kerk en Eerdienst, hunne zeden het Geloof, dat men voorwendt, doch hetgene inderdaad zeer wankel zijn moet en los onder vele belijders van Jezus naam, geen' afstand doende van ongeregtigheid. *Zendelingen* ontbreekt het ook maar al te veel aan regte Bijbelkennis, en de vereischte bekwaamheid voor hunne hoogst aangelegene taak; weshalve de Hoogleeraar nuttig keurt, dat *Scholen* te hunner vorming gesticht worden (*). *Bijbelverspreiding*, zal dezelve nuttig zijn onder weinig beschaafde Volken, vereischt mede en onderwijs en verklaring der Schrift. De arbeid alzoo van Bijbelgenootschappen en Zendelinggenootschappen dient wel vereenigd te zijn, of hand aan hand te gaan. Ook het *Heilige Verbond* tusschen de Vorsten van Europa, waaromtrent VAN VOORST bij zijne gunstige hope en gevoelens blijft, vordert, om waarlijk heilzaam te worden, dat aan de Hoven regte Bijbelkunde meer bevorderd en behartigd worde. Ja, schoon de *vereeniging* van het verdeelde Christendom een streelend denkbeeld zij, onverschilligheid over Godsdienstige waarheid kan wel de menigte doen zamensmelten; echter behoort die vereeniging

de

„ verdraagzaamheid en liefdadigheid." — O! zeggen wij, had men *deze* deugden nooit van boord gezonden bij Roomsch en Onroomsch!

(*) Behalve andere *scholen voor zendelingen*, elders, zoo wij meenen, reeds opgerigt, verdient, onzes inziens, aandacht en aanprijzing, die door de *Baptists* te *Serampore*, in *Bengalen*, gesticht is, de vorming van zendelingen uit de inboorlingen in de *Indiën* vooral ten doel heeft, maar ook voor allen openstaat, die uit Europa zich derwaarts begeven mogen, tot verdere opleiding in onmisbare kennis van Oostersche taal en zeden.

de vrucht te zijn van Christelijke beginselen, en van dien waren geest, tot één Geloof en ééne Hope teruggekeerd (*). Eindelijk, het voortdurend bestaan van het Genootschap tot verdediging van den Christelijken Godsdienst, vooral tegen *Neologen*, is een doorslaand bewijs, dat er behoefte is aan regte Bijbelkunde, opdat de Waarheid, in weerwil der pogingen van hare vijanden beide en van Mystieken, duidelijker, algemeener ingezien en gehandhaafd worde, of in den boezem van 's Heeren Gemeente, en bij hare Leeraren, geene wijsgeerige dwaalbegrippen of gevoelens wortelen mogen, die, volgens gezonde uitlegkunde en rede, strijden met de leer der Heilige Schrift, of het Christelijk Geloof, dat *hare* welgetoetste uitspraken vereert. — In zulk eenen geest van verdraagzaamheid omtrent de verschillende Kerkgevoelens, en met zulk een' bescheiden ijver voor de Waarheid, die naar de Godzaligheid is, voerde deze grijze en hooggeschatte vaderlandsche Hoogleeraar het woord, en stichtte hij ongetwijfeld de Vergadering van het Genootschap, door hem geopend, bij welke (blijkens het *Programma*) op ~~Vrage II een antwoord met zilver~~, en op Vrage III de Verhandeling van den Eerw. STEPHANUS MUNTENDAM, Predikant te *Enkhuizen*, met goud bekroond werd. Beide deze stukken vinden wij in dit Deel, waarover wij nu ons bescheiden gevoelen zullen opgeven, beginnende met laatstgedachte. Dezelve heeft „de vergelijking" ten onderwerp „der Wonderwerken van „ELIAS en ELIZA met die, welke de Heer JEZUS „verrigt heeft; ter bevestiging van de waarheid der eer„ste, en der meerdere voortreffelijkheid van de laatste."

Eigenaardig, en zeer geleidelijk naar den inhoud des voorstels, splitste de Eerw. MUNTENDAM zijnen welbewerkten arbeid. I. Hij begint met een *Overzigt* te geven

(*) Wij hadden hier bijkans de woorden *tot éénen Doop* bijgevoegd; althans de plaats van Paulus, Efes. IV: 5, herinnerde ons daaraan.

ven *van de Geschiedenis der beide bedoelde Godsgezanten*; gelijk *over die van den Heere Jezus*. Dit leidt hem, II, tot de *Vergelijking van hunne Wonderwerken met die van den Zaligmaker*. In het IIIde deel wijst hij voorts aan, hoe *deze* ter bevestiging dienen van de opgeteekende daden der eerstgenoemde Profeten. Eindelijk poogt de Schrijver, IV, *de meerdere voortreffelijkheid* in het licht te stellen *van des Heilands wonderdaden*.

I. Bij het kort maar bondig doorloopen van de Gewijde Geschiedenis, welker herinnering, het is zeker, noodig was tot 's mans doel, achten wij ons niet verpligt den Christen-Bijbelvriend te doen vertoeven.

II. Van meerdere aangelegenheid is het voor ons, iets te zeggen van des Schrijvers *vergelijking* der wonderwerken, door elk der Profeten; en in lateren tijd door Christus, aan *anderen* verrigt; want op de zoodanige vermeent de Eerw. MUNTENDAM, dat meer gedoeld wordt in de Vrage des Genootschaps, dan wel op die vereerende en onmiddellijke tusschenkomst der Voorzienigheid Gods, waarvan ook herhaalde melding is in de Schriftuur. Onder gezegde wonderen, nu, waren blijkbaar eenige *gelijksoortig*, als het spijzigen van velen met geringen voorraad, de genezing van melaatschen, en het opwekken van dooden; andere doen zich *verschillende* voor, doch waarin eenigermate *overeenkomst* valt, op te merken, en zijn van dezen aard het vermenigvuldigen van het meel en olie der weduwe te Sarphat, de vermeerdering van de olie in de kruik der arme weduwe van eenen leerling uit de school van Eliza, en het doen boven komen van het ijzer der in het water gezonkene bijl van eenen boomhouwer, waarmede des Heeren wonder te Cana, en deszelfs beschikking van een stuk gelds in den mond van eenen visch, dien Petrus vangen zoude, zekere overeenkomst draagt; andere, wederom, door de Profeten gewrocht, *staan geheel op zich zelve*, zoodat daarbij geen punt van vergelijking zich aanbiede met de velerlei teekenen van Christus, tot een verschillend doel door Hem gedaan. Nog vindt onze Schrijver te regt

over-

overeenkomst daarin, dat, zoo de Profeten, gelijk de Heiland, wel eens van *uitwendige middelen*, dan toch van de zoodanige zich bediend hebben, die blijkbaar, zonder hoogere magt, *ongeschikt* waren, om het bedoelde wonder daar te stellen; als ook, dat in hun *afwezen*, maar volgens hun woord, teekenen, met name *genezingen*, geschied zijn. Verder blijkt *op eenerlei wijze* de *waarheid* en *Goddelijkheid* van het wonderdadige, door de oude Godsgezanten en Jezus, bij herhaling en in het openbaar, verrigt aan menschen, wier genezing door geenerlei bedrog valt op te lossen. Ook had dit hun werk kennelijk *hetzelfde doel*, de staving van hunne hooge zending, en bevordering of herstel van waren Godsdienst. Eindelijk, Elias voer ten Hemel; ook Eliza's beenderen, van eenen doode aangeraakt, deden hem van uit des Profeten graf verrijzen; en bovenal werd het uiteinde van Christus vergezeld door bovengemeene verschijnselen.

III. Uit deze wenken laat zich opmaken, dat de Eerw. MUNTENDAM eenen goeden grond gelegd had tot zijn verder betoog, waarin hij een en ander van het reeds gezegde nader ontwikkelt, en aandringt, dat de wonderen van Christus tot *bevestiging* dienen van die der beide Profeten. Deze hunne daden toch dragen bewijs van *dezelfde* buitengemeene en ook Goddelijke kracht; want, zonder de werkelijke tusschenkomst der Voorzienigheid in te roepen, laat zich, wat ook het Ongeloof daartegen aanvoere, geen *wonder* door ons verklaren; ja, zoo ook *goede* Geesten, of Engelen, (als 1 Kon. XIX) daartoe medewerkten; het *doel* wederspreekt te eenemaal het vermoeden, dat zulks door *booze* Geesten verrigt werd. (Matt. XII: 26.) Waren verder eenige wonderen van Elias en Eliza *gelijksoortig* met die des Heeren, of hadden zij daarmede meer of min *overeenkomst*, zoo bevestigden deze van den Zaligmaker duidelijk, wat eeuwen te voren door hen gedaan werd. Voorts werd het gezag der aloude Godsgezanten een- en andermaal gehandhaafd door straffen, waarmede hunne beleediging van den Almagtigen gewroken is; en verschilde Jezus hierin van dezen, dat

zijne zachtmoedigheid Hem verbood, „vuur van den He-
„mel af te bidden." Dit uitblijven van het Regterlijk
oordeel Gods over des Heeren landgenooten tot aan Jeru-
zalems verwoesting belet nogtans geenszins, uit de aan-
gewezene *gelijksoortigheid* der teekenen gedachte besluit te
halen. Vooral dient niet voorbijgezien, dat Elias en
Eliza, gelijk Jezus daarna, tot hetzelfde *doelwit* en *be-*
doelingen de wonderen werkten, geenszins hunne eigene
eer of *voordeel* daarmede zochten, maar integendeel het
staven van hunne *leer* en *zending*. Want wederom het
diep verval van den Godsdienst in elk dezer tijdvakken,
waarin de Profeten en de Christus leefden, vorderde
evenzeer eene tusschenkomst der Almagt. Eindelijk, de
grootheid der teekenen wekte in beiderlei geval *verbazing*
bij de getuigen, en of *geloof* bij onzijdigen, of *verhar-*
ding en verstoktheid bij hunne wederstrevers en bevoor-
oordeelde medemenschen. Moeijelijk, ja onmogelijk zou
het dus vallen, de wonderen van den Heiland te erken-
nen, maar die der Profeten te verwerpen; althans deze
worden aannemelijker, of wel bekrachtigd, door de eerste,
om al de aangevoerde overeenkomst en redenen.

IV. Intusschen met volle duidelijkheid komt almede het
voortreffelijke der teekenen, door den Messias verrigt,
boven die der andere Godsgezanten, Elias en Eliza, uit.
De Christus, immers, trad op als de Zoon van God,
„die *één* was met den Vader," en „magt heeft om de
„zonden op aarde te vergeven;" die alzoo, „een Profeet,
„of Wetgever, gelijk Mozes," uitnemend te achten
was boven de andere Godsgezanten; ja die vorderen mogt,
als de langbeloofde Heilvorst en Middelaar, vereerd te
worden. — Dit, en wat in dezen zin meer gezegd kan
worden, ook door den Schrijver gezegd is, stemmen wij vol-
mondig toe: dan, of de Eerw. MUNTENDAM daarom
te regt den Heiland „den *waarachtigen God*, of *waar-*
„*achtig God*, die *eenswezens* was met den Vader, —
„der Goddelijke Nature deelachtig," noemen mogt, „die
„*magt* had om over het gansch *heelal* te kunnen *gebie-*
„*den*; die op de stem *zijner* Almagt den jongeling te
„Naïn

„ Naïn opwekte;" hiervan, en van dusdanige uitdrukkingen als ons meer zijn voorgekomen, zouden wij twijfelen, of dezelve niet beter vermijd waren in een stuk, tot *verdediging* van den Christelijken Godsdienst in *onze* dagen bestemd. Want, 1°. *schriftuurlijk* is deze taal niet; en, 2°. zien wij niet door, hoe dezelve te rijmen is met de erkende waarheid van *Jezus Verhooging*, die *na* zijne Opstanding zelf gezegd heeft: „ Mij is *gegeven* „ alle magt in Hemel en op aarde;" ja mogen wij, 3°. vragen: als Christus *waarachtig God* was, *in het vleesch geopenbaard* (*), waartoe diende dan bij zijnen Doop de *mededeeling* van den H. Geest? en welk eenen zin heeft het, dat Hebr. II: 3, 4 in éénen adem *God* gezegd wordt, „ met den HEERE en die Hem gehoord hadden, „ te hebben *medegetuigd?"* — Maar keeren wij terug van onzen uitstap tot andere bewijzen, waaruit de voortreffelijkheid van Christus, volgens MUNTENDAM, is op te maken.

De gelijksoortige wonderen van Jezus waren alle grooter, heerlijker: van den Heere lezen wij ook geene, die, als sommige van Elias en Eliza, aan anderen *nadeelig* en *verderfelijk* geweest zijn: want *de vervloeking van den vijgeboom*, of *het doen overgaan der bezetenheid in eene kudde zwijnen*, verdienen weinig dien naam, ja kunnen, wèl opgevat zijnde, niet verhinderen, dat men de teekenen, door Christus verrigt, alle *weldadig* noeme. Daarenboven Hij alleen, geenszins de aloude Profeten, vermogt de kracht, om wonderen te doen, aan anderen mede te deelen: terwijl, eindelijk, het doel en de verhevener zending van Christus vorderde, dat Hij, boven de Profeten van ouds, krachtig bewezen werd de langbeloofde Messias te zijn; waardoor dan ook de teekenen, door

(*) Men gevoelt ligt, dat hier aan de plaats van Paulus, 1 Tim. III: 16, door ons gedacht is, welke niemand echter ons voorwerpe, nadat aldaar WETSTEIN en GRIESBACH (deze zelfs in den tekst) voor Θς (of *God*) ὃς (*die*) op goed gezag verbeterd en hersteld hebben.

door den Heer, en tot dat einde door God aan Hem gewrocht, met name deszelfs zegepraal over den dood, al het voorgaande overtroffen en verduisterden.

Zeer onvolledig, dit erkennen wij gaarne, is ons verslag aangaande dezen uitnemenden en met volle regt bekroonden arbeid van den Eerw. MUNTENDAM, die, hij moge ons weinig *nieuws* mededeelen, als doorgaans instemmende met de algemeen aangenomene gevoelens en verklaringen over deze en gene wonderen, (zoo als omtrent het spijzigen van Elias door *raven*, deszelfs *Hemelvaart*, enz.) zijne zaak nogtans met ernst, kracht en klaarheid, over 't geheel, zeker ook volledig, bepleit heeft. Met één woord, onder de Verdedigers van den Godsdienst kennen wij gaarne den Schrijver de eervolle plaats toe, waarop hem het Genootschap gesteld heeft; en met dezen welverdienden lof nemen wij afscheid van den geachten Leeraar, om over het vervolg van dit boekdeel, van geheel verschillenden inhoud, weldra ons gevoelen den Lezeren mede te deelen.

Proeve eener Verklaring van den Algemeenen Zendbrief van Jacobus, door G. VAN KOOTEN, *Predikant te Dordrecht. Te Amsterdam, bij* W. Brave. 1821. *In gr. 8vo. VIII en 314 Bl. f 2-6-:*

De waardige VAN KOOTEN, sedert bijna zeven jaren zoo verzwakt van gezigt, dat hem het lezen onmogelijk is, en, hoeveel ook, echter niet alles, voor zijnen werkzamen geest, hebbende aan de voorlezing, waartoe hem, op gezette tijden, huisgenooten, ambtsbroeders en vrienden ten dienste waren, verkoos daarom steeds eenig bepaald onderwerp, waarmede hij op den duur konde werkzaam zijn, en behandelde voor zijne gemeente vervolgstoffen. *Ik laat mij*, zegt de hoogachtingwaardige man, *eerst het geheel herhaalde malen voorlezen; prent mij dan den tekst in het geheugen; maak mij bekend met den grondtekst; spreek daarover met mijne vrienden;*

den; laat nu en dan eenen der voornaamste uitleggers opslaan; verplaats mij, zoo veel mogelijk, in de omstandigheden van tijden en personen, en denk dan aanhoudend over mijn onderwerp, zoo lang (tot dat) het mij gelukt, naar mijn beste weten, den waren zin te verstaan. Zoo ontstonden meer dan veertig leerredenen over den brief van Jacobus, hier tot een geheel verarbeid.

Bij wien, die dit leest, wordt nu het medelijden met 's mans lot niet geheel overgewogen door hooge achting voor het voorbeeld van werkzaamheid en getrouwheid, dat hij, helaas! ook ter beschaming, geeft, vooral aan zijne medebroederen in de heilige bediening, en van die echte wijsheid, die, met de ramp voordeel doende, de goedheid Gods, ook in de bezoeking, ootmoedig vereeren kan?

Van eenen man, die, door zijne nutte arbeidzaamheid, gemoedelijke getrouwheid, heldere denkwijze, nederige vrijmoedigheid, en hartelijke ingenomenheid met de waarheid, die naar de godzaligheid is; maar ook door zijne geoefende zinnen in het woord der waarheid, in de achting deelt van allen, die hem kennen; wiens verdiensten 's mans ambtgenooten, in dezelfde gemeente, ook toen die het voorregt, haar in dezen leeraar geschonken, niet kende, gaarne zullen roemen, en die — dat veel beteekent — de bijzondere achting en vriendschap genoot van den zoo grooten BOSVELD: van zulk een' man, over zulk een onderwerp, te ontvangen, wat hij, altijd zijnen eigen' weg gaande, en nu niet zoo kunnende zien door den bril van anderen, overdacht en geschreven heeft, kan niet anders dan de vrienden des Bijbels en des zuiveren Godsdienstes zeer verblijden. De steller dezer beoordeeling is, althans Gode dankbaar voor dit nuttig werk, en meer dan des schrijvers nederig oordeel prijze zijne lofspraak hetzelve den Christenen, tot welk kerkgenootschap zij behooren, ten gebruike aan. Van het *Huisboek*, dat ons CLARISSE, en van de *Leerredenen*, die ons STUART over dezen brief gaf, onderscheidt het zich te zeer, door *oorspronkelijkheid*, om het zelfs eenigzins

overtollig te achten; en, hoewel van alle praal van geleerdheid uiterlijk ontbloot, den Godsdienstleeraar, die over den brief van Jacobus gelukkig prediken, en den huisvader, die kennis en stichting aan zijn huisgezin mededeelen wil, kan het even dienstig zijn.

Vooraf gaat eene inleiding, bl. 1—30, over Jacobus, en den toestand der gemeenten in zijnen tijd. Hier moge het ons spijten, dat de schrijver, uit hoofde van zijn gezigt, niet heeft kunnen beproeven, in hoe verre zoude kunnen voldaan worden aan het (*onvoldaan blijvend?*) verlangen dier bijbelvrienden, die eene prijsvraag, ter verdediging van het kanoniek gezag dezes briefs, hebben uitgeschreven. Wij verschillen van VAN KOOTEN nog omtrent den persoon van Jacobus, dien hij niet voor den zoon van Alpheus, een' Apostel, maar voor den oudsten halven broeder van Jezus houdt, denzelfden, van wien Gal. II: 9, Handel. XII: 17, XV: 13—21, XXI: 17, 18 de rede is, en hechten voor ons nog zeer veel gewigts aan het beredeneerde door GREVE, in deszelfs *Onderzoek*, bl. 63—72; een werk, dat, hoe vol van, in ons oog, paradoxe stellingen, daarom toch niet achter de bank moet geworpen worden. Van meer belang is de hier medegedeelde kennis van den toestand der gemeenten, aan welke deze brief gerigt is, dien VAN KOOTEN in het jaar 62 stelt. Na met een woord van den invloed der leere aangaande de Christelijke vrijheid, en der Oostersche wijsbegeerte, gewaagd te hebben, wordt men uit de Apostolische schriften, hier naar derzelver tijdsorde opgegeven, tot een overzigt over de zedelijke gesteldheid der eerste Christelijke gemeenten geheel in staat gesteld, hetwelk niet weinig belangrijk is, ter bepaling van den tijd, wanneer, en de personen, aan welke Jacobus geschreven heeft.

Hierop volgt de verklaring des briefs zelven; kort, bondig, eenvoudig, en allerwegen den schranderen, liberalen en getrouwen Schriftgeleerde kenmerkende: hier en daar verrast ons een nieuw licht, dat over de zaken verspreid wordt, en ons den zelfdenkenden man doet

zien.

gien. Wil men eene proeve? Zie hier, wat hij geeft over H. I: 6. „ Jacobus zal hier geleerd hebben, dat men, wijsheid begeerende, om in de verzoekingen en beproevingen des geloofs zich betamelijk te gedragen, niet mogt twijfelen, of tusschen beide staan, of men bij het geloof zoude blijven, dan of men — het Christendom zoude verzaken. — Zoodanige opvatting voegt, dunkt mij, juist in het verband, in hetwelk gesproken wordt van het gedrag der Christenen onder de beproeving van hun geloof. En de noodzakelijkheid van zulk een besluit, om bij het geloof te blijven, valt nu ook duidelijk in het oog, bij het lezen der reden — *want die twijfelt, is eene bare der zee gelijk, die van den wind gedreven en op en neder geworpen wordt.*" Aangetoond hebbende, dat dit niet toepasselijk, althans te sterk toegepast is op het niet regt kinderlijk bidden met vertrouwen, wordt het volgende in dezen zin verklaard, (het ingevoegde woordje *is*, achterblijvende;) maar die mensch, zulk een dubbelhartig man, ongestadig in alles, wat hij verrigt, meene niet, dat hij iets van den Heer ontvangen zal.

Achter de verklaring vindt men eene omschrijvende of aanvullende verklaring van den geheelen brief, in welke de verdeeling van hoofdstukken en verzen aangeteekend is; bl. 289—314. Dezelve is zeer waardig nevens die achter de Leerredenen van STUART gelezen te worden. Men zal dan zien, dat VAN KOOTEN ook eenen samenhang in dezen brief op het spoor gekomen is, zonder dien opzettelijk te zoeken, en zonder STUART daarom te gebruiken. Zie hier een ander staaltje; opzettelijk nemen wij weder H. I: 6 enz., dus omschreven: „ Maar dat men dezelve (wijsheid in de beproeving) begeere, niet wankelende in zijn geloof; — want die in hetzelve wankelt, is gelijk aan eene bare der zee," enz. Gaarne haalden wij nog aan des schrijvers verklaring van het IIde hoofdstuk, bij welke men zich zeker zal moeten verwonderen, hoe een schijnbaar verschil tus-

schen

ſchen Jacobus en Paulus zoo veel heeft kunnen wegen; maar — het zij genoeg!

De waardige leeraar vinde in de vele vruchten van zijnen arbeid voor waarheid en godzaligheid de aangenaamſte vertroostingen, die hem de moeiten dezes levens verligten!

Christelijke Droefheid en Troost. Herinneringen bij den dood van geliefde Panden. Door BERNARDUS VERWEY, *Predikant in 's Gravenhage. Te Amſterdam, bij* G. Portielje. 1821. *In gr. 8vo. VIII, 248 Bl. f* 2-8-:

Recenſent is voor zich geen vriend van deze ſoort van lectuur, welligt omdat zij, zoo als de ſchrijver bekent, niets nieuws levert. Het is waar, in leerredenen en meer andere voor het volk geſchrevene boeken vindt men veelal ook geene nieuwe zaken; maar de wijze, waarop zij daar ontwikkeld of, integendeel, ingewikkeld worden, is toch dikwijls onderhoudende en treffende. Doch men verſta ons niet verkeerd; het is ſlechts van eigen ſmaak en gevoel, dat wij hier ſpreken; — de meerderheid van het publiek denkt daarover dikwijls geheel anders. En wij gunnen haar gaarne de vervulling harer behoefte; het is ons zelfs aangenaam, dat men gaarne ſtichtelijke, zelfs wat ſombere boeken leest; Salomo's woord vindt ook hier ligt eenige toepasſing: *het is beter te gaan in het klaaghuis, dan in het huis der maaltijden.* Hetgeen de Heer VERWEY hier levert, moge dan ook zijne veelvuldige lezers en vrienden vinden, die het als een huisboek bewaren, en bij gelegenheid het artikel opzoeken, dat hun in bepaalde, droevige omſtandigheden juist voegt. Het is ons te aangenamer, omdat het uit 's mans eigen hoofd en hart gevloeid is, en niet, bij overſtorting, aangebragt uit de ziel van een' of anderen Duitſcher. Die vreemde waar toch is maar zelden beter, meestal ſlechter, oppervlakkiger en onbepaalder, dan wij ze zelve ligt kunnen geven; en zij is daarenboven . . . ,

vreemd,

vreemd, voor onze omstandigheden dikwijls ongeschikt, ja laf en onnatuurlijk, omdat de beste geuren door de vertaling nog verloren gingen. VERWEY schrijft geen onaangenamen stijl, voor dit *genre*; hij is een verstandig en gevoelig man, en heeft zelf veel droefheids door allerlei verlies ondergaan. Hij heeft, bovendien, natuurlijk gebruik gemaakt van het veelvuldige goede, dat onze eigene letterkunde, in leerredenen, zelfs verzen en zoo al meer, sedert kort heeft opgeleverd. Men zou misschien kunnen aanmerken, dat alles een weinig bloemzoet is voorgesteld; dat er bijna niet dan van regt Christelijke afgestorvenen gesproken wordt. Doch dit hangt van verkiezing en stemming af; en men loopt dan alvast geen gevaar, door eene verkeerde behandeling van het tegengestelde, wonden te openen en te doen bloeden, in plaats van ze te doen heelen. De schrijver verzuimt daarom toch ook niet, nu en dan ten minste mede een stichtelijk en waarschuwend woord te spreken. En na nu nog aangemerkt te hebben, dat ons hier en daar een Hoogduitsch woord of spreekwijze hinderde, zoo als *aanstrengen* en *zich aangrijpen*, besluiten wij met de opgave des inhouds en een klein staaltje. — *Onbestendigheid. Droefheid. Troost. Christelijk gevoel. Jezus de beste trooster. Teedere betrekkingen. Gelukkige vereeniging. De scheiding. Het raadsel voor de eeuwigheid. Onverwachte dood. Het sterven in den Heer. De dood des zuigelings. De veelbelovende. De dood van een' éénigen zoon. De dood van een bevallig meisje. De bedroefde echtgenoot. De weduw. Ouderlooze kinderen. Treurende vrienden. Het rouwbeklag. De begrafenis. Het kerkhof. De dood onder verzachtende beelden. Het vertroostend geloof. Slaap, tijd en hoop. Het denken aan afgestorvenen. Opstandingsmorgen. Wederzien in de eeuwigheid. Hereeniging in de eeuwigheid. De onsterfelijkheid.*

„Helaas! eene *pligtpleging*, en niets meer, is veelal het rouwbeklag van de meesten. Hoe hindert het den Christelijken menschenvriend, wanneer hij, in het huis van rouw, de koude mondbetuiging aan diepbedroefde echt-

echtgenooten, kinders, weduwen, weezen opmerkt! Men haast zich, om zijn *compliment* af te leggen, dat naar mate de rouwbeklager woordenrijk is, ook des te langdradiger en hierdoor walgelijker wordt. Het is dikwerf een raadsel, of men den treurigen meer over zijn verlies, dan over de koude woorden van vele bezoekers, beklagen moet. Niet ongelijk zijn dezulken aan de gehuurde huilsters en rouwzangers, tegen welke JEZUS, in het huis van JAÏRUS, zeide: *wat maakt gij misbaar?* terwijl Hij dien vervelenden stoet uitdreef, het daarvoor houdende, dat men den waren rouw niet in bezoldigd misbaar of werktuigelijk beklag vinden moet. Zou HIJ, nog op aarde zijnde, ook niet, in onze klaaghuizen, tot vele rouwbeklagers zeggen: *wat maakt gij misbaar?* en hen daarop van de diep bedroefde, hartelijk weenende vrienden der overledenen verwijderen? — Zoet is de *deelneming* der echte Christelijke vriendschap; zalig voor het hart is de opmerking van een opregt woord der liefde en vertroosting. Het is eene behoefte voor lijdenden, het gemoed te kunnen ontlasten, en onbedwongen te mogen spreken over een geleden verlies. Gevaarlijk zelfs wordt het voor de wreed gewonde ziel, om alleen te zijn in de eerste oogenblikken, wanneer zij in zich zelve verzonken ligt, tot vertwijfeling helt en de treurigheid overdrijft. In die oogenblikken het wezen te ontmoeten, dat ons verstaat, de zwaarte van ons verlies geheel gevoelt, met ons lijdt en weent, o! dit is balsem in de wonde: zulk een is een engel Gods!"

A. RICHERAND'S *nieuwe Grondbeginselen der Natuurkunde van den Mensch, naar de achtste uitgave uit het Fransch vertaald door* A. VAN ERPECUM, *Heelmeester te Amsterdam. IIde Deel. Te Amsterdam, bij* C. G. Sulpke. 1821. *In gr. 8vo.* 625 *en IX Bl.* *f* 4-10-:

Op het punt de lezers der *Letteroefeningen* verslag te ge-

geven van het tweede deel der *nieuwe Grondbeginselen der Natuurkunde*, door den verdienstelijken RICHERAND, krijgen wij den *Recensent ook der Recensenten*, deel XIV, No. 6, in handen, waar wij onze gemaakte onderscheiding tusschen Leer- en Leesboek als spitsvindig en belagchelijk vinden opgeteekend. Op die onderscheiding ondertusschen is ons oordeel grootendeels gegrond, en daaruit zijn de meeste onzer aanmerkingen gevloeid. Wij achten het daarom noodig te herinneren, dat wij, met elk, die Neêrduitsch verstaat, *leerboek* noemen een werk, dat geschikt is, om onkundigen, of althans minkundigen, de gronden eener wetenschap of kunst te leeren; terwijl een *leesboek* alleen geschikt is, om door meergevorderden, of deskundigen, tot hunne verdere oefening, of zelfs alleenlijk tot een nuttig tijdverdrijf, (om b. v. stof tot nadenken en verder onderzoek te leveren) ter hand genomen te worden. Het eerste vooronderstelt in den lezer niets dan opmerkzaamheid, en de noodige vatbaarheid, om, hetgene hij daar leest, of liever leert, behoorlijk te verstaan en zich eigen te maken; het laatste vordert een' lezer, in staat, om het voorgedragene te kunnen beoordeelen. Tot het eerste oogmerk vinden wij deze *nieuwe Grondbeginselen* ongeschikt, en zulks te meer, dewijl de levendige en schoone stijl den jongen lezer wegsleept. Wij gevoelen echter, dat wij, in onze beschouwing van het eerste deel, dit niet duidelijk genoeg aan den dag hebben gelegd, en zullen daarom de volgende bladzijden gebruiken, om, in eene korte opgave van den inhoud dezes deels, ons oordeel nader te staven.

Dit deel dan handelt, in de eerste plaats, over de tweede orde der eerste klasse van de ligchaamsverrigtingen; dezulke, welke tot instandhouding van het *individu* strekken, door deszelfs betrekkingen met de omringende voorwerpen te onderhouden. Hier wordt eerst over de *gewaarwordingen* (*sensations*) gesproken, en wel over de zintuigen, beginnende van het gezigt en eindigende met het gevoel; daarna over de zenuwen, derzelver zamenstel en werking, en eindelijk over de hersenen, hetwelk dan

dan aanleiding geeft tot eene meer opzettelijke beschouwing der geestvermogens. Na de gewaarwordingen spreekt RICHERAND over de *bewegingen*, de willekeurige namelijk, welker organen, beenderen en spieren afzonderlijk onderzocht, en vervolgens de voornaamste werkingen, welke zij verrigten, uit werktuigkundige grondbeginselen verklaard worden. Hierop volgt, zeer oordeelkundig, de beschouwing van stem en spraak, welke, als 't ware, den overgang maken tot de *tweede* klasse van ligchaamsverrigtingen, waartoe man en vrouw elkander behoeven, en waar insgelijks eerst de werktuigen beschreven, vervolgens derzelver verrigtingen worden overwogen. Het gansche werk wordt met eene soort van aanhangsel besloten, bevattende de beschrijving van de verschillende tijdperken des levens, die der Temperamenten, en de verscheidenheden der menschensoort, des doods en der verrotting.

Ziet daar den korten inhoud van dit deel. Wij laten 't den *Recensent ook der Recensenten* bevolen, de voortreffelijke manier, waarop dit alles ontvouwd wordt, meer in bijzonderheden aan te toonen. Wij vonden, ook in dit deel, 1. *gebrek aan orde*, 2. *oneindige uitweidingen*, 3. *eenzijdigheid*, 4. *vele onnaauwkeurigheden*, 5. *gewaagde vooronderstellingen*, en zelfs, 6. *gevaarlijke dwalingen*.

1. In het 7de hoofdstuk, het 1ste van dit deel, over de gewaarwordingen, volgt RICHERAND deze orde, dat hij, na een enkel woord tot inleiding, eerst de zintuigen, vervolgens de zenuwen, als geleiders van den indruk, dien de zintuigen ontvangen, en eindelijk de hersenen, als het middelpunt, waarheen dezelve door die geleiders gebragt worden, beschouwt. Bij de beschouwing der zintuigen spreekt hij eerst over de ligchamen, welke wij er door kennen, vervolgens over het werktuig zelf, en over deszelfs werking. Eindelijk, hij begint de verhandeling over de zintuigen met het gezigt. Voor een' leerling is deze orde zeer ongeschikt. De zintuigen zijn slechts een deel van het zenuwgestel; zij hebben, in hunne werking, vele dingen gemeen. Men dient dus te we-

weten, wat zenuwen, wat zintuigen zijn, hoe zij in 't algemeen werken, voordat men over het gezigt gaat spreken. En dan te beginnen met het meest zamengestelde en moeijelijkste zintuig! en elk onderzoek aan te vangen met de beschouwing der ligchamen, welke wij door de zintuigen leeren kennen, daar wij er niets van weten, dan door onze zintuigen, en eerst door de kennis van het zamenstel en de werking dier zintuigen juist kunnen oordeelen over de eigenschappen van het licht, het geluid enz.! Geen blinde kan zich een denkbeeld van licht, geen doove van geluid vormen. Men dient het werktuig te kennen, alvorens men het fabrikaat onderzoeke. Het licht, hetwelk wij zien, is een voortbrengsel van ons oog; de eigenschappen van dat licht, de wetten van deszelfs beweging enz. moeten uit het zamenstel en de wijze van werking van ons oog voortvloeijen.

Zoo verraadt het ook gebrek aan orde, wanneer, bij de algemeene beschouwing van het beengestel, wel over de beenversterving, maar niet over de beenvorming gesproken wordt; wanneer, bij de voortteling, de maandstonden worden voorbijgezien, en, terwijl men derzelver invloed bij die werking erkent, men ze alleen als het kenmerk van zekeren leeftijd aanmerkt; wanneer men over leeftijd, temperament, verscheidenheid van het menschelijk geslacht enz. handelt als een toegift, terwijl de behandeling van die stukken tot onderscheidene hoofdstukken van dit werk behoort, de geschiedenis der leeftijden b. v. grootendeels tot dat over de voeding en ook tot dat over de gewaarwordingen, die der temperamenten tot de *prolegomenes*, dewijl toch dáár over de gewoonten gesproken wordt.

2. Het gebrek aan orde wordt nog duidelijker en hinderlijker door de gedurige *afdwalingen en uitweidingen*, waarvan eene enkele op zichzelve zeer lezenswaardig is, maar bij welke alle men toch moet zeggen: *nunc non erat his locus*. Waartoe, b. v., bl. 73, bij de behandeling van het zintuig des gevoels, te spreken over goede en slechte geleiders der warmte? waartoe, bij de beschrij-

ving van het bekkeneel, als de beenige kas der herſenen, de, verſcheidene bladzijden lange, verhandeling over eene bijzondere eigenſchap en betrekking van het wiggebeen? wat doet, bl. 144, de *leer der bezwijming*; bl. 181, die van het *onderſcheid tusſchen verſtand en inſtinct*, zoo vol onzin; bl. 201—217, die van de *veranderingen en afwijkingen van het denkvermogen*, in een phyſiologisch leerboek? Het is waar, de gezonde ſtaat wordt dikwijls uit dien van ziekte opgehelderd. Doch dit is hier het geval niet; veeleer tracht RICHERAND uit zijne phyſiologiſche ſtellingen dit pathologisch leerſtuk op te helderen. En dan, bl. 266, dat breede tusſchenſtuk over het *Galvanismus*, zoo fraai beſloten met eenige ledige volzinnen over de *anima mundi* en de ongenoegzaamheid der wiskunde! Dit alles moge in een phyſiologisch *Discours* pasſen, het past niet in een leerboek, waar men meer voet bij ſtuk moet zetten.

3. Een grooter gebrek nog, en voor den leerling van nadeeliger gevolgen, is de *eenzijdigheid*, waarmede RICHERAND het dierlijk ligchaam, en de verſchijnſelen, welke het oplevert, beſchouwt. Overal ziet hij leven en levenskracht, en weert hij, met zekeren wrevel, het licht af, hetwelk natuur- en ſcheikunde over de verſchijnſelen der bewerktuigde ligchamen verſpreiden. Waartoe toch, b. v., bl. 16, te ontkennen, dat de fijnheid der traanbuisjes iets tot derzelver werking afdoet? Zouden dan de haarbuisjes in het levend ligchaam ophouden haarbuisjes te zijn? En wat beteekent die *bijzondere levenswerking*, waarmede zij begaafd zullen zijn, bl. 17? Het ſtaat RICHERAND althans zeer kwalijk, wanneer hij, vooral, na eene menigte onzin over de galvaniſche werking der ſpieren, en na PYTHAGORAS, de *Stoïcijnen*, PLATO en de *Natuurfilozofen* van onzen tijd op eene wonderlijke wijze bij elkander gebragt te hebben, bl. 287, den beroemden LAPLACE van ter zijde aanvalt, omdat deze het herleiden der natuurverſchijnſelen tot eenige weinige wetten, op wiskundige gronden, heeft aangeprezen. Wat heeft men er mede gezegd, wanneer men verklaart, dat

dat een of ander verschijnsel een gevolg is van de levenskracht? Men moest, zoo als BERTHOLLET zulks ten aanzien van de scheikundige werking en de verwantschap gedaan heeft, zoo ook de levenswerking nader ontleden, naauwkeurig trachten te bepalen, in hoeverre men hare verschijnselen uit de gewone Natuurkrachten verklaren kan, en dan eerst zien, wat er overblijft, tot welks verklaring men eene bijzondere kracht behoeft aan te nemen. Het is waar, als men maar geene steviger gronden omziet, dan waarop RICHERAND, bl. 245, de leer van de zamentrekking der spieren bouwt, en uit de sterke ontwikkeling der ademhalingswerktuigen, met GIRTANNER, de zuurstof als het hierbij werkend beginsel beschouwt, zal men den strengen natuuronderzoeker niet voldoen. Doch men moet bij onzen Schrijver die bondigheid niet verwachten; daar hij het, bl. 363, aannemelijk voorstelt, dat de kinderen beter het hoofd naar beneden kunnen houden, omdat bij hen de levenskracht meer vermogend is, zich tegen de natuurkundige krachten en de zwaarte te verzetten; daar hij, bl. 620, beweert, dat *alle* geneesmiddelen op de levenskracht werken, (dus ook de *magnesia*, wanneer zij het zuur tempert?) en een weinig te voren, bl. 616, 617, de natuur- en scheikundige krachten als in strijd voorstelt met de levenskracht, en, bl. 287, *de stof, met* altijd *werkende krachten begaafd, de genoegzame reden* zegt te bevatten van hare verschijnselen. Zoodat wij de *traagheid* (*inertia*) voortaan mogen uitschrappen, en stof en geest voor dingen van eenerlei aard houden. Op deze en dergelijke wijze redenerende, komt men zeker beter uit met eenige schoone perioden over levenskracht enz., dan voet bij stuk zettende, als MAGENDIE.

4. Men moet zich dan ook niet verwonderen, dat RICHERAND meermalen zeer *onnaauwkeurig* is. Zijne eenzijdigheid doet hem alles, wat niet onmiddellijk met leven en levenskracht in verband staat, slechts met een half oog onderzoeken. Zie hier eenige voorbeelden. De overkruising der gezigtzenuwen wordt, bl. 25, als *zeker*

 ge-

gesteld; scheelzien, bl. 33, niet onderscheiden van dubbelzien; bl. 37 wordt van de bijzondere ontwikkeling der oogen in de kinderen ook deze reden gegeven, dat de veranderingen, welke de oogen de lichtstralen doen ondergaan, van eene zuiver physische noodzakelijkheid afhangen. Wat verstaat RICHERAND hier door *physische noodzakelijkheid?* Is dan de werking der overige zintuigen toevallig? of hangt zij van *morele* wetten af? Verder. Door gemis van oefening ontstaat, volgens BROWN, eene *directe* zwakheid, en niet eene *indirecte*, zoo als bl. 38 geleerd wordt. Ook kan men niet, met grond, zeggen, dat het volstrekt noodzakelijke deel van het gehoor datgene is, hetwelk bij alle dieren, die hooren, gevonden wordt. Eigenlijk is deze noodzakelijkheid nooit volstrekt, maar altijd betrekkelijk; wat bij het eene dier zeer noodzakelijk is, is zulks bij een ander minder. En wat zullen wij zeggen, wanneer RICHERAND, bl. 98, eene bijzondere juistheid aan het gevoel toekent, en beweert, dat men, door dit zintuig alleen, hoogere begrippen zoude kunnen verkrijgen. Hoogere begrippen zijn onmogelijk zonder taal, door zigtbare of hoorbare teekenen; onmogelijk dus, waar gezigt beide en gehoor ontbreken. Het is, verder, eene zeer ongepaste vergelijking, bl. 177, tusschen de hersenen en de maag. Zelf heeft de Schrijver gezegd, dat eigenlijk de hersenen zien, hooren, enz. Zij kunnen dus niet gezegd worden op indrukken te *werken*, en dezelve te *veranderen*, welke zij zelve eerst te wege brengen. Die indrukken blijven daarenboven; de spijzen, daarentegen, veranderen; — die indrukken blijven bestaan, afgescheiden van ons zelven; de spijzen gaan ten minste gedeeltelijk in onze zelfstandigheid over. Erger is het nog, wanneer, bl. 179, het verstand als een *voortbrengsel der uiterlijke gewaarwordingen* wordt voorgesteld, en, bl. 180, *rede* en *instinct* als twee *deelen* van het verstand (*entendement*). Zoo iets is meer dan onnaauwkeurig; het is ongerijmd. Is het ook juist, te zeggen, dat het *instinct* van den Wilde volkomener is, en deszelfs betrekkelijke volmaaktheid

hem

hem de voordeelen vergoedt, welke eene hoogere rede den beschaafden mensch geeft? bl. 181. Het *instinct* komt, bl. 180, voort uit inwendige indrukken; hoe kunnen nu deze bij den Wilde zoo sterk zijn, daar juist de uitwendige zinnen zoo zeer bij hem uitmunten, en dus noodzakelijk de inwendige verdooven? Een van beiden moet dus vervallen. Bl. 194 spreekt de Schrijver van *met een juist oordeel geboren te worden*; is dat juist? Is het juist, te stellen, bl. 218, dat in *alle* heete ziekten de verheffing des avonds komt? of, bl. 242, dat de spieren *gespannen en gezwollen blijven* al den tijd, *welken de invloed der hersenen of de werking van den wil blijft aanhouden?* Eindelijk toch verslapt de spier, en weigert haren dienst, hoezeer de wil wordt ingespannen.

Doch wij zouden, dus voortgaande, geen einde vinden, en zeggen derhalve, ten aanzien van de onnaauwkeurigheden: *ex ungue leonem.*

(*Het vervolg hierna.*)

Magazijn voor de nieuwste ontdekkingen uit de Voorwereld, een onbepaald Tijdschrift, in gezelschap van onderscheidene Geleerden uitgegeven door J. G. J. BALLENSTEDT. *Iste Stuk. Met eene Afbeelding van den Mammut. Vrij vertaald en vermeerderd door Dr.* A. MOLL.

Magazijn der Voorwereld, of Tijdschrift voor de nieuwste voorvallen met betrekking tot de Geogenie en Geologie, voor allerhande Lezers, stukswijze uitkomende; naar de uitgezochtste stukken uit BALLENSTEDT'S Archiv der Urwelt *en andere nieuwe uit- of inlandsche schriften en bijdragen vertaald, verzameld en vermeerderd, door Dr.* A. MOLL. *IIde Stuk. Met eene Afbeelding van het Megatherium. Te Amsterdam, bij de*

Wed. G. A. Diederichs en Zoon. 1820, 1821. *In gr. 8vo. De beide Stukken f* 4 - 8 - ;

Wij hebben dezen langen titel (hoewel vrij wat bekort) afgeschreven, om te doen zien, wat men al in het *eerste*, en wat in het *tweede* Deel te wachten hebbe. Het eerste toch is meer het werk van BALLENSTEDT; het tweede is althans zijne rangschikking aan Dr. MOLL verschuldigd. Voor 't overige strookt de geest, ten minste in het eerste Deel, volkomen met de, vroeger door ons beoordeelde, zoogenoemde *Voorwereld* (vroegere wereld). Niet alleen de Aarde is veel ouder, dan men weleer doorgaans stelde, en heeft eene menigte omwentelingen en *catastrophen* van allerlei aard ondervonden; maar ook de *mensch* is reeds een schepsel dier vroegere wereld, vóór de laatste groote omkeering: hij is niet *ééne* soort (*species*), maar bestaat uit verscheidene soorten of rassen, gelijk de honden en apen, (Iste D. bl. 188, reg. 16) die op verschillende tijden, althans in onderscheidene landen, door de Natuurkracht zijn te voorschijn gebragt. De *Neger*, de *Mongool*, de *Laplander*, de *Amerikaan* en *Maleijer* zijn dus met de *Europeërs* niet uit éénen bloede geschapen. (Trouwens, men moest dat woord *scheppen*, als *onwijsgeerig*, maar uit de taal verbannen; alles toch komt voort uit onveranderlijke, stoffelijke Natuurwetten!) Wie kan denken, dat de menschen zulk eenen ontzettenden weg, als van *Indië* b. v. naar *Lapland*, zouden hebben afgelegd? Het is immers veel natuurlijker, te gelooven, dat in iedere landstreek eene bijzondere soort van menschen, even als bijzondere soorten van vruchten, zijn voortgekomen? Zijn toch niet de menschen, zoo wel als de planten, kinderen der *Natuur*? (d. i. wèl te verstaan, van de blinde stof.) En daarop wordt dan alles te huis gebragt, en alle mogelijke gronden, van versteende menschenbeenderen, reusachtige menschenhoofden, en wat dies meer zij, te berde gebragt, om dat gevoelen van de oudheid des menschelijken geslachts, zelfs in weerwil van eenen CUVIER en BLU-

MEN-

MENBACH, ingang te doen verkrijgen. Nogtans zijn wij der waarheid de getuigenis verschuldigd, dat in beide Deelen van dit Tijdschrift, maar vooral in het tweede, veel minder de meesterachtige, beslissende toon tegen de Openbaring en den Bijbel heerscht, dan in de zoogenoemde *Voorwereld*; dat men in eerstgemelde werk meer het doel van dergelijke verzamelingen, namelijk het bijeenbrengen van onbetwistbare verschijnselen, en het onderzoek van de nog betwiste en de daarop gebouwde stelsels, heeft in het oog gehouden, dan in het vroegere. Zelfs heeft Dr. MOLL eene vrij scherpe *satire* geplaatst tegen de aardscheppers, of aardkneders, of aardbakkers (*Geoplasten*) dezer dagen, (die allen zeer goed eene Wereld weten voort te brengen, zonder eenen Schepper noodig te hebben) en tegen de voorstanders van menschen uit de Voorwereld uit haat tegen de Openbaring. Met deze beide stukken, met het laatste vooral, heeft hij onze Recensie der *Voorwereld* volmaakt geregtvaardigd; en wij zouden het Publiek bijkans geluk wenschen van voortaan betere stukken van dien kant te ontvangen, zoo niet de aankondiging en gedeeltelijke verschijning van een geheel aantal onbekookte en tegen elkander strijdige geschriften van BALLENSTEDT, LINK, GELPKE en WERNER (waarvan vooral het laatste der Openbaringe stellig den oorlog aankondigt) ons noodzaakte, veel minder gunstige gedachten van zijne bedoelingen en werkzaamheden op te vatten.

Wij zullen kortelijk den inhoud van dit *Magazijn* doorloopen, en daarbij enkele aanmerkingen voegen.

No. 1 in het eerste Deel bevat een' *togt naar de Gipsgroeven te Thiede bij Wolfenbuttel*, waar zich, als 't ware, een geheele heuvel met beenderen van *Mammuts* en andere bewoners der ondergegane wereld opdoet. In een aanhangsel (No. 2.) wordt de overstrooming, die deze landen bedekte, op 20,000 jaren, en de oorsprong der *granietbergen* op 20 milliocnen jaren vóór onzen tijd gerekend. Men kan echter die tusschenvakken niet naar onzen, *op kleine tijdperken aangelegden*, *maatstaf* bereke-

nen. No. 3. *Ontdekkingen der overblijffelen bij Cannftadt.* Zeer merkwaardig, en doorgaans flechts waarneming, geene herfenfchimmige *theoriën*. 4. *Bewijs voor het beftaan van Reuzen in de Voorwereld*. 5. *Nabetrachting*. Uit een reusachtig menfchenhoofd ftelt Dr. BALLENSTEDT, die omtrent zulke foort van dingen een zeer fterk en levendig geloof heeft, het beftaan zijner *voorwereldlijke reuzen* (om een barbaatsch woord te gebruiken) als ontwijfelbaar vast. De Vertaler gaat hieromtrent met meer omzigtigheids te werk, onderzoekt den fchedel in gefchil, en durft het beftaan van menfchen, en wel reuzen, in die Voorwereld zoo gaaf niet aannemen, hoewel hij toch menfchen van 8 en meer voeten in vroegere tijden ftelt. (Wij moeten echter aanmerken, dat de *Patagoniërs*, waarop hij zich beroept, volgens de jongfte waarnemingen, geene 7 of 8, maar 5 voet 10 duim lang zijn, naar de metingen van BOUGAINVILLE en WALLIS. Zie ZIMMERMANN, *de Aarde*, VIIde D. bl. 159.) No. 6 is een kort opftel *over de jongfte ontdekkingen uit de Voorwereld in Opperfakfen*, enz. (*Forst- en Wildmeester*, op bl. 77, heet in 't *Hollandsch houtvester*.) No. 7, *over de betrekking van den Aardbol tot het Heelal, almede over de voornaamfte veranderingen van de oppervlakte der Aarde*, door KRÜGER. Hier vernemen wij wonderlijke, nooit gehoorde dingen: over *het leven der planeten, of der groote wereldligchamen*, waarvan wij echter weinig *kennen* (dat 's te begrijpen!); dat alle Zonnen en Planeten met elkander het hoofddoel der groote fchepping *niet* zijn kunnen, maar wel het groote *wereldruim*, omdat deszelfs *ligchamelijke inhoud* grooter is, waarin misfchien de fijnfte krachten werkzaam zijn, en waarin zich de ware bron bevindt van alle leven, de grondoorzaak van alle veranderingen. (In die zelfde ruimte ftelde ook MILTON zijn — *Paradijs der Dwazen*.) Nu ontvangen wij weder eene nieuwe Theorie der aardvorming, waarin het in den beginne *kwarz*, *glimmer* en *veldfpath* regende!! Hier en elders is het ftuitend, uitdrukkingen uit den Bijbel of andere boeken, welke eene

gees-

geestige, meer dan stoffelijke Natuur onderstellen, toegepast te zien op het *grove Materialismus* des Schrijvers, zoo als bl. 110: *In den strijd der duisternis* (*aarde*) *met het licht* (*krachten van het wereldruim*), *zegepraalt het licht*. Bl. 14. *Ook ons staat eenen nieuwen hemel* (*sic!*) *en eene nieuwe aarde te wachten*. Bl. 155. *Alsdan verschijnen de nieuwe hemel en de nieuwe aarde, waarop Geregtigheid wonen zal*; d. i. er zal wel weder eens eene overstrooming of uitbarsting komen, die ons geslacht doet vergaan, op welks puin dan nieuwe schepselen door de Natuurkrachten uitgebroeid worden. Omtrent de hoofdtijdperken is het anders KRÜGER met WERNER eens, en neemt er vier aan, vóor de *oorspronkelijke gebergten*, de *overgangsbergen*, de *vloedbergen*, (in drie tijdvakken, twee van woeling en een van rust) en de *aanspoelingen*, waarin hij het tijdvak der *Voorwereld*, der *watervloeden*, en de *tegenwoordige oppervlakte der Aarde* onderscheidt. Dit laatste gedeelte des opstels is belangrijk. Maar die vroegere luchtkasteelen benemen aan het gebouw allen vasten grond. 8. *Is de Mammut nog tegenwoordig levend voorhanden?* met eenige andere vragen nopens dit dier. De eerste wordt althans niet ontkennend beantwoord. Wij twijfelen, na de vele Reizen in *Noordamerika* in bijkans alle rigtingen, zeer aan het tegenwoordig bestaan van dit dier. 9. *Beantwoording van tegenwerpingen*, vooral tegen de schepping der menschen uit éénen bloede, die voor *eene volstrekt onmogelijke zaak* verklaard wordt, *zoo als men gemakkelijk bevroeden kan, wanneer men maar niet van vooroordeelen zwanger gaat*(!) 10. *Over menschelijke versteeningen*, tegen LUDWIG, en ter staving van die versteeningen. 11. *Overblijfsels van steden en gedenkstukken uit den voortijd*. (De *voortijd* is de lente: dus uit *oude dagen*.) De Schrijver, die misschien meer van de Geschiedenis der *menschen uit de Voorwereld*, dan van die des tegenwoordigen tijdperks weet, rangschikt *Palmyra* onder de aloude steden gelijk *Babylon*, *Persepolis* en *Thebe*, terwijl elk ander weet, dat deszelfs bouwvallen uit den *Romeinschen* tijd zijn; hij houdt zelfs de houten brug in *Drenthe*, die, volgens het Rapport van het *Instituut*, een weg is, door onze boeren gelegd, voor een overblijfsel zijner *Voorwereld*.

In het tweede Deel heeft de Heer MOLL zich minder aan BALLENSTEDT gebonden, maar zelf stukken, tot het vroegere tijdperk der Aarde betrekkelijk, bijeengezameld,

Met genoegen hebben wij reeds boven den daarin heerschenden, meer bedaarden, onderzoeklievenden en minder verwaanden, toon opgemerkt. De onderwerpen zijn; 1. De *Megalonix* van JEFFERSON, of het *Megatherium* van CUVIER. (Uit *Paraguay*.) 2. en 3. De *Speloukheer*. Meestal te midden van *Duitschland* en in *Polen* op de *Hongaarsche* grenzen in holen gevonden. Een weinig uitvoerig, doch belangrijk. 4. *Regelen, bij de opsporing van bewerktuigde schepselen uit de Voorwereld in acht te nemen.* 5. *Opgave der tot dusverre bekend gewordene voorwereldlijke dieren* (dieren uit eene vroegere Aarde), volgens VON WILDUNGEN. Op bl. 77 wordt met de stichtelijke *Theleologie* der pas ontdekte *Eskimaux* den draak gestoken, die de geheele Aarde voor onbewoonbaar, en hun bevrozen hoekje gronds voor het eenige bewoonde plekje houden. Wanneer men met eene zaak spot, dient men die toch wel te kunnen *spellen*; maar de Schrijver heeft bij dit woord (*Teleologie*), d. i. aanwijzing van verstandige doeleinden in het geschapene, slechts aan de gehate *Theologie* gedacht. Voor 't overige zien wij hier in een kort bestek de vele buitensporige, lijnregt tegen elkander strijdende, stellingen onzer aardkneders (*Geoplasten*) zeer goed ten toon gesteld. (bl. 73—75, 79—80.) De steller van dit stukje, die zich *een Dilettant in de Voorwereldkunde* noemt en SNTR. teekent, toont zoo veel gezond verstand en luim, dat hij verdiende, geheel uit de wolkenbaan der *Geoplasten*, wier dwaasheden hij zeer goed begint in te zien, te regt gebragt te worden, en zijnen voet weder op den hechten bodem der proefondervindelijke Natuurkunde te zetten. Hij merkt zeer goed aan, dat de menschen zich in hunne droomen de Aarde formeeren, naar hetgeen hun meest in de zinnen valt; vuur, of water, of bergen. Daarop volgt een meer opzettelijk, maar 't algemeen zeer wel bewerkt, overzigt van de stelsels der *Geologen* sedert DESCARTES, van wien hier echter met onbeschrijfelijk veel onkunde gezegd wordt, dat hij zich *zekeren roem* verworven heeft. Die dwergen, op de schouderen van een' groot man geklommen! Weten zij niet, dat zij zonder DESCARTES nog aan de droomen van ARISTOTELES en de *Scholastisken* zouden gelooven, die misschien even dwaas, doch minder gevaarlijk waren, dan de hunne? De bekende *draaikringen* (*tourbillons*) van DESCARTES worden hier *dwaalstroomen* (*Wirbel*) genaamd. Iemand, die eenzijdig *Duitsch* gevormd is, kan hier alleen het *Hoogduitsche* woord, in

in plaats van het algemeen bekende *Fransche*, mededeelen. No. 6 en 7 bevatten twee tegen elkander strijdige beschouwingen van het *Plantenrijk der Voorwereld*; de eerste dier Schrijvers wil de steenkolen niet uit het planteenrijk afleiden, de tweede wel. 8. *Was ook de mensch een schepsel der Voorwereld?*
„ Of onder de ontbondene bewerktuigde schepselen der aanvoorgaande aarde ook *menschen* waren? is eene vraag, welke natuurlijkerwijze, zelfs over het algemeen voor een ieder, die tot dit raadselachtige geslacht behoort, steeds eene der belangrijkste blijft, en die daarenboven voor denkende en onderzoeklievende mannen zoo wel, als voor eene zekere soort van met pen en tong krijtende schreeuwers, van tiendubbel gewigt moet zijn. Vandaar dan ook, dat zij van den beginne af aan onophoudelijk door geleerden en halfgeleerden, wijzen en vernuftkramers, met derzelver vóór en tegen, steeds op nieuw onderzocht en bepraat werd. Onder deze halfgeleerden, schoonsprekers en vernuftkramers nu wordt eene sekte gevonden, welke het daarbij veel meer om zekere, haar bijzonder eigene, oogmerken, dan wel om de lieve broeders der *Voorwereld* zelve te doen is. Zoo trachten zij b. v. daaruit een onoverwinnelijk heer te formeren, ten einde daarmede tegen het heilige grondgebied van den ouden eerwaardigen MOZES op te rukken, hetzelve te verwoesten, en vervolgens van uit dit standpunt het daarmede verbondene aangrenzende Rijk van CHRISTUS zelve aan te vallen, dit het onderste boven te keeren, en in Regeringloosheid ten gronde te doen gaan." Dit opstel is van den boven reeds met lof vermelden *Dilettant* SNTR, die ons daarbij het gewigtig berigt mededeelt, dat de Heer BALLENSTEDT zelf door het vertoog van Dr. MOLL *tegen* het reuzenhoofd (Iste Stuk van dit *Magazijn*, bl. 56—72) van zijn gevoelen nopens den *mensch* der Voorwereld is afgebragt. Hierop volgen nog uittreksels uit SCHLOTHEIM, die meent, versteende menschenbeenderen gevonden te hebben; uit LINK, die het bestaan van zoodanige versteeningen ontkent, althans in zoo verre zij tot bewijzen voor de inwoning in eene vergane wereld zouden moeten dienen; en uit GELPKE, die het bestaan van menschen in die wereld gelooft, en wel bepaaldelijk aan een oorspronkelijk Volk in *Tibet* denkt. Beide laatsten zullen eerlang ook in onze taal het licht zien, en alsdan zal de gansch niet aangename taak op ons liggen, die Romans, waarvan het voorloo-

pig verslag ons reeds tegenzin heeft ingeboezemd, door te worstelen, en onzen Lezeren daarvan verslag te geven.

Wij wenschen van harte, dat de Heer MOLL, indien hij in deze loopbaan wil voortgaan, toch ook altijd de andere partij hoore, gelijk hij hier nu en dan gedaan heeft. Hij vermijde voorts in zijne vertaling *Germanismen*, als *Bergmannsche* uitdrukking, bl. 18, waardoor men al ligt op het denkbeeld zou komen, dat zekere Geleerde, BERGMANN geheeten, zoo iets gezegd had, terwijl het niets anders is, dan: *spreekwijs van mijnwerkers*; de woorden *gelagerd*, en wat dies meer zij.

Handleiding tot den Nederlandschen Stijl, of volledige aanwijzing ter vervaardiging van schriftelijke opstellen voor Nederlanders, zoo in het algemeen, als in beroepsbetrekkingen, en gegrond op de redeneerkunde; door J. C. BEIJER, *Onderwijzer aan de Artillerie- en Genieschool te Delft. Te Rotterdam*, bij Mensing en van Westreenen. 1820. *In gr. 8vo. XX en 560 Bl. f* 4 - 10 - :

Een handboek, tot het aanleeren van eenen goeden stijl, bij onderscheidene opstellen, in onze taal, was tot hiertoe eene behoefte. In dezelve voorziet de Heer BEIJER zeer mild en zeer goed. Van de volledigheid dezes werks overtuigt men zich gemakkelijk, door het nazien van den voorafgeplaatsten *inhoud*, wanneer men tevens zal ontdekken, met welke *beknoptheid* alles moet behandeld zijn. En dat die beknoptheid, der duidelijkheid niet schadelijk, de aanspraak, die deze *Handleiding* op volledigheid heeft, niet aan haar ontzeggen kan, is ons, bij onpartijdig onderzoek der voorgedragene zaken, gebleken. Gaarne gaven wij dien inhoud op, ten einde onzen lezeren te doen zien, wat ze al in dit boek vinden kunnen; maar het is ons niet te vergen, veertien bladzijden af te schrijven. Wij zijn echter verpligt, op dit werk opmerkzaam te maken, en willen dus van deszelfs aanleg en hoofdzakelijken inhoud eenig nader verslag geven, en, daar we althans geene belangrijke aanmerkingen op hetzelve hebben, met een paar proeven uit hetzelve onze aanprijzing besluiten.

De Heer BEIJER vervaardigde dit handboek ten leiddraad bij

bij de voorlezingen, die hij hield voor de Kadetten in de Delftsche school, te hunner oefening in het vervaardigen van schriftelijke Nederlandsche opstellen. Naderhand kreeg dit zijn werk, door in hetzelve den beroepsstijl op te nemen, eene meer algemeen nuttige strekking, dan voor bijzonder schoolgebruik. De regels voor taal en stijl zijn door eene *korte redeneerkunde* voorafgegaan, die het eerste der vier hoofddeelen, welke dit boek bevat, na eene gepaste *inleiding*, uitmaakt. Dit hoofddeel bestaat uit vijf afdeelingen, waarvan sommige zich nog in hoofdstukken splitsen; en men zal zeker niet kunnen nalaten te erkennen, dat de schrijver op naauwkeurigheid en orde zich meesterlijk verstaat. De eerste afdeeling handelt over *de denkbeelden*, bl. 8—13; de tweede, in twee hoofdstukken, over derzelver *verbinding*, door oordeel en sluitrede, bl. 14—29; de derde, over *de middelen ter opheldering en uitbreiding onzer kennis*, in vier hoofdstukken, behandelende het verklaren en verdeelen, het bewijzen, het wederleggen en overtuigen, en de drogredenen, bl. 29—63. In de vierde afdeeling wordt, in twee hoofdstukken, over *de vereischten en hulpmiddelen tot denken, en behoedmiddelen tegen dwaling*, gehandeld, bl. 64—74, en, in de vijfde, over *de kunst van uitleggen*, bl. 74—76. — In het tweede hoofddeel worden *de vereischten van den stijl*, nadat kortelijk en zeer juist het verband tusschen redeneerkunde en taal is opgegeven, overwogen. Dit hoofddeel bestaat uit vier afdeelingen. Van de eerste is het onderwerp *grondige taalkennis*, bl. 79—299. Men heeft hier drie hoofdstukken: het eene behelst onderrigt aangaande *de woordgronding*, het andere aangaande *de woordvoeging*, het derde aangaande *de spelling*. Wat daartoe behoort, zal men alles op zijne plaats hier vinden. Van de tweede afdeeling, bl. 299—315, in drie hoofdstukken, is het onderwerp *de duidelijkheid*. De derde behandelt *de sterkte of nadruk van den stijl*, mede in drie hoofdstukken, bl. 315—329. De vierde afdeeling, insgelijks drie hoofdstukken behelzende, handelt over *de sierlijkheid van den stijl*, tot bl. 363. — Het derde hoofddeel van dit werk onderwijst over *de hulpmiddelen tot eenen goeden stijl*. In eene eerste afdeeling, bl. 364—372, handelt BEIJER over *het lezen*; dan, bl. 373, 374, over *de navolging*; uitvoeriger, bl. 375—414, over *de eigene oefening*. Hiertoe besteedt hij drie hoofdstukken, een over *de kunst van uitvinden*, het tweede over *de kunst van schikking en verdeeling der ge-*

vondene bouwstoffen, het derde over *de orde*, *of schikking der voordragt in het algemeen.* — Het vierde hoofddeel, over *de karakters van den stijl en soorten van ongebonden opstel*, bestaat uit twee afdeelingen; de eerste bl. 415—422, de andere tot het einde. In deze worden de soorten van ongebonden opstel; *bijzonder met betrekking tot den beroepsstijl*, behandeld, zoo *openbaren* als *bijzonderen*, bij welken laatsten *de briefstijl* en *onderhandsche acten* in aanmerking genomen worden.

De waarde van dit werk wordt door de welgekozene voorbeelden, die ter opheldering zijn bijgebragt, niet weinig vermeerderd; en, schoon er hier en daar nog iets moge gemist worden, dat men gemeend had te mogen wenschen, b. v. een woord over *het lezen van dichters*, over *adversariën*, over *kanselstijl* ezv., mag men van dit boek getuigen, dat het een genoegzaam onderrigt bevat, over den stijl, voor een beschaafd man, maar die geen onderwijs aan eenige hoogeschool genoten heeft. Wij prijzen het daarom met ruimte aan alle onderwijzers en aan alle jonge lieden aan, die waarlijk fatsoenlijk voor den dag willen komen, en echte beschaving op prijs stellen. De *Redekunst* van LULOFS, hoezeer van dit werk in bedoeling genoeg onderscheiden, zal echter door hen, die zich van dit werk bedienen, niet zonder vrucht bij hetzelve gebruikt worden.

Om den lezer eene proeve te geven, schrijven wij hem af § 760—762, waar ons het boek openvalt, en twijfelen niet, of dezelve zal hem naar het werk zelve begeerig maken:

„ Bij het *onderzoek eener waarheid* moet men hetzelfde in acht nemen, als bij het ontwikkelen, bewijzen en wederleggen van een begrip.

Ware b. v. het onderwerp van ons onderzoek de *liefdeloosheid*, zoo zouden de enkele denkbeelden deze of dergelijke zijn:

1. De mensch heeft eene natuurlijke neiging, om zich als het middelpunt van alle bemoeijingen aan te zien.

2. Liefdeloosheid maakt gevoelloos ten opzigte van vreemd lijden en vreugde.

3. Liefdeloosheid verwijdert de harten der menschen van ons.

4. Niet hij is liefdeloos, die aan lediggang en dronkenschap ondersteuning weigert.

5. Men vindt in zijn eigen lijden zoo zelden deelneming bij anderen.

6.

6. Liefdeloosheid ontaardt gemakkelijk in hardheid en wreedheid.

7. De liefdelooze oordeelt ligtelijk slecht over zijne medemenschen.

8. Hij ziet er niet naar, of zijn oordeel anderen ook schaden kan.

9. Liefdeloosheid ontaardt ligt in wangunst.

10. De bron van liefdeloosheid is ook gebrek aan welwillendheid.

11. De liefdelooze oordeelt dikwijls naar blooten schijn.

12. Wie zijnen naasten niet bemint, mist de meeste menschelijke genoegens.

13. De liefdelooze is voor geene ware deugd vatbaar.

14. Men kan alle menschen niet helpen.

15. Liefdeloosheid ontstaat uit eigenliefde.

16. Men moet zijn hart steeds voor het gevoel openhouden.

17. Wie anderen tracht goed te doen, vat ook genegenheid voor hen op.

18. Niets smart zoo zeer, dan (als) zich liefdeloos beoordeeld te zien.

19. Schoon men niet allen kan helpen, kan men hun toch deelneming betoonen.

20. Wie zijnen naasten bemint, vindt dikwijls hulpmiddelen, waar hij die zelf niet vermoedde.

21. De liefdelooze weigert zijne hulp ook daar, waar zij goed aangewend en bewezen kan worden.

22. Liefdeloosheid ontstaat dikwijls uit traagheid.

23. Zonder wederkeerige liefde en toegevendheid kan de wereld niet bestaan.

24. Men is dikwijls liefdeloos uit ligtzinnigheid.

25. Ons gevoel wordt in de wereld al te dikwijls bedrogen.

26. Liefdeloosheid is ongevoeligheid omtrent het lijden en de vreugde zijns naasten.

27. Diegene is niet liefdeloos, welke misdaden aan den dag brengt.

28. Liefdeloos is hij, die onschadelijke zwakheden en gebreken zijns naasten voor oogen stelt.

Vergelijkt men nu deze 28 gedachten, zoo bevindt men, dat de volgende te zamen behooren, en onder één gezigtpunt kunnen gebragt worden:

1. Bronnen der liefdeloosheid. 1, 10, 15, 22, 24.
2. Bewijs. 2, 7, 8, 11, 21, 28.
3. Gevolgen en andere gebreken. 3, 6, 9, 13.
4. Aard. 4, 26, 27.

5.

5. Uitvlugten, verontschuldigingen, en wederlegging derzelve. 5, 14, 19, 20, 25.

6. Middelen en beweegredenen ter vermijding. 12, 16, 17, 18, 23.

Worden deze 6 geslachtsdenkbeelden met elkander vergeleken, zoo zal men bevinden, dat te zamen behooren 1, 3, 4, en wederom 5 en 6.

De stelling zoude dus zijn:

Onderrigt omtrent de liefdeloosheid.

1. Wat is liefdeloosheid?
   a. Wat zij niet is. 4, 27.
   b. Aanwijzing. 2, 7, 8, 11, 21, 28.
   c. Bronnen. 1, 10, 15, 22, 24.
2. Hoe kan men zich voor liefdeloosheid hoeden?
   a. Uitvlugten en verontschuldigingen zijn ongegrond. 5, 14, 19, 20, 25.
   b. Middelen en beweegredenen. 12, 16, 17, 18, 23.
   c. Bijzondere regelen, uit het voorgaande afgeleid."

Gedichten van A. C. W. STARING. *II Stukken. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1820. *In gr. 8vo. Te zamen* 356, *Voorwerk* 28 *Bl. f* 7-4-:

Wij hebben dezen bundel tweemaal gelezen, (of het moest met uitzondering van een enkel stuk zijn, dat slechts ééne beurt heeft gehad) de eerste maal zonder eenig oogmerk van beoordeeling, en de laatste met zulk een opzet. Dit is, gelooven wij, niet ongunstig voor de zaak der waarheid, en vooral voor die van het beoordeelde. Men is dan toch — zoo als de Duitschers zeggen — geheel onbevangen, slechts gestemd om zich te vermaken, om het gevoel te laten werken, en meer op de rozen, dan op de doornen te letten, die misschien wel onafscheidelijk van dezelve zijn. Wij moeten daarenboven belijden, dat de Dichter ons te eenemaal onbekend was; (wie kan trouwens dit geestig volk thans tellen, of elk bij zijnen name noemen? dezelve is immers *legio!*) doch niet zijn werk: want wij ontmoetten, onder anderen, een klein *fluipertje*, dat, voorheen in zeker werk van eenen beroemden Bard en kunstkenner, niet geslopen, maar openlijk, als een gekozen staal van zekere dichtwijze, voorgetreden,

den, ons al vóór twintig jaren zeer behaagde. Zoodat ik maar zeggen wil..... dat wij deze gedichten met groot genoegen hebben gelezen — genoegen echter van onderscheiden aard, als nu eens meer aan bewondering of verwondering grenzende, dan weêr zuiver en eenvoudig, soms ook flaauwer, en door eene zachte beweging met het hoofd, nu eens herwaarts en dan eens gindswaarts, onwillekeurig vergezeld.

Dit, en welligt nog iets meer, was het gevolg onzer eerste lecture. Maar nu moesten wij de stukken weêr onder handen nemen, op alles letten, bij ieder woord ter verklaring of verantwoording stilstaan, ten einde deze verzen van den Heer STARING, of wel den man zelven, in ons levend *Pan Poëticum*, zijne plaats, ten opzigte van soort en rang..... of laat het liever zijn soort *of* rang, aan te wijzen. Is het er een uit de school van BILDERDIJK? neen! — van TOLLENS? neen! — van HELMERS? ook al niet! — van FEITH eindelijk? want meer weten wij er niet: de wildzang van LOOTS laat zich zoo niet navolgen; en dat wij den grijzen Zanger aan den *IJsfel* laatst noemden, is, omdat dit er wel het naaste nog mag bijkomen. Doch STARING is STARING — een kunstenaar in de poëzij — een geheel ander man dan onze meeste aangeblazenen van den tegenwoordigen tijd, die met eenen ernst en eene deftigheid van de poëzij spreken en dezelve behandelen, alsof ze van onze Duitsche naburen gehoord hadden, dat Poëzij en Filozofie en Religie eigenlijk maar één ding, en dus in het oog des Hollanders al een zeer ernstig en zwaarwigtig ding was. Bij hem is de dichtkunst meer spel, spel met vormen, schoone, wonderlijke, naïve vormen, in welke hij echter niet verzuimt belangrijke gedachten te steken, en die hij met veel, zeer veel gevoel weet te behandelen, schoon hij dit volkomen meester blijft en nooit in het wilde laat bruisen.

Misschien zou men ons beter verstaan, zoo wij enkel de inhoudstafel opgaven; doch, deze wat uitvoerig zijnde, zullen wij maar zeggen, dat Romances en oude Verhalen, een paar Cantates en geestelijke Feestzangen, Gelegenheidsversjes voor vaderland, familie of vriendschap, losse Schetsen en dergelijke de voorname rubrieken zijn, zonder dat wij eene enkele dichterlijke verhandeling of leerdicht in twee, drie zangen hebben aangetroffen. Dikwijls zien wij hem boerten, en inzonderheid in het provinciaal *patois* van zijne woonstede, met groote bekwaamheid, een of ander behandelen, of la-

laten behandelen; gelijk de geest dezes mans, over het geheel, meer uitsluitend provinciaal (*Geldersch*) is, dan wij ons dit van eenen onzer tegenwoordige Dichters van naam kunnen herinneren. Of komt zulks misschien daarvan, dat de meesten *Hollanders* zijn, en SPANDAW, als *Groninger*, den echten *Vrieschen* nationaaltrots niet zoo levendig zelfs, als deze *Gelderschman* den zijnen, gevoelt?

Doch laten wij toch een weinig meer in bijzonderheden gaan: ten aanzien van het eerste deel vooral, waarin weinige zeer kleine stukjes gevonden worden, is dit niet ondoenlijk. Vooreerst dan: Verhalen.

Wichard van Pont: in twee zangen, zeer wel bewerkt.

De Vorstin in het Dorp: van elders bekend; meest zamenspraak tusschen een' boer en zijne vrouw, in ons oog een meesterstukje, vol natuur en gevoel.

Lenora, en: *De zwarte Vrouw*: bij elkander behoorende, en uit den ouden tijd.

De Verjaardag. *Sermoni propiora* staat er boven, en inderdaad is de stijl zeer gemeenzaam; doch daarom had dezelve, dunkt ons, het rijm noodig gehad. Menig lezer zal het nu aan de gelijkmatigheid der regels moeten zien, dat hij een vers leest. Doch over het rijmelooze straks nader.

Adolf en Emma, en: *Folpert van Arkel*: weer uit vroeger eeuw, doch nu eens in Holland te huis behoorende. De Duivel, schoon juist niet genoemd, (men meent trouwens, dat hij veel van het *incognito* houdt) komt in het laatste voor; waarover de Dichter ergens een woord spreekt. Wij, voor ons, zien hem (met kleuren) wel zoo lief in eene romance als in eene preek. Vóór ettelijke jaren, onder anderen bij gelegenheid van Leydens ramp, begon men veel te praten van een' Geest des Kwaads, en wij hebben ons toen daartegen uitgelaten, aan den ouden kwaden Geest, boven dit nieuwe aftreksel (*abstractum*), dat zoo veel van een' *spiritus* uit de Apotheek heeft, verre de voorkeur gevende. Doch over een *costuum*, voor den tegenwoordigen smaak een weinig passende, mag men misschien nog wel eens denken; en kunnen wij niet zeggen, dat die ketting, even als van *St. Niklaas*, ons, onder meer, bijzonder behaagde.

De hoofdige Boer: eene Zutfensche vertelling; regt aardig.

Het Verschijnsel: fraai gedacht, en niet min fraai uitgevoerd. *En ziet, het was een droom!*

Ada en Rijmond: een der kinderen van GOLDSMITH's *Edwin and Angelina.*

Hoop verloren; Trouw bewaard: CATS nagevolgd. Dit verstaat onze Dichter inderdaad voortreffelijk. Het is waarlijk, of gij den Ouden van *Zorgvliet* zelven hoort; en wij hooren hem nog zoo gaarne eens. De aanhef zou tevens voor een puntdicht kunnen doorgaan. Luistert!

Daar rijst, uit Veluws zand, omtrent de Zuiderbaren,
Een stad, vol rappe maats, die 't zilte diep bevaren;
All' Peters Gildebroêrs, de schrik van 't stom gediert',
Dat, sinds den vijfden dag, in 't ruim der golven tiert.
Hier was nog 't vensterglas, ook zonder luiken, veilig;
De huishaan, op zijn rek, voor linksche grijpers heilig;
Geen ander nachtrumoer dan 't buldren van Eool',
En waarom meer gezeid? hier was geen Hooge School.

Doch wanneer de volgende regel nu heeft: *En nogtans evenwel....* kunnen wij zulk een overnemen van eigenlijke fouten geenszins goedkeuren.

Het Vogelschieten: lief, schoon treurig.

De Schat: luimig; in zeer vrije versmaat. Ziet hier een staaltje!

Verheven boven mindre stervelingen —
Vijf trappen hoog — hield eens de Bankroetier,
Met onvoldane rekeningen,
Het vuur te gang, waarvoor een sprot, drie, vier,
Gespit aan zijn rapier,
Te braden hingen.

Vulcanus Wraak: de bekende historie met het ijzeren net; zeer aardig bewerkt.

De Tuchtiging der Algerijnen, in Boeren-Zutfensch, is, naar ons oordeel, een waar kunststuk, schoon menige lezer er veel moeite mede zal hebben.

Zangstukken. — Ariadne. Voor een Natuurkundig Gezelschap. De Zee. Alle Cantates, van welke ons de eerste niet het minst behaagd heeft. De ruimte, trouwens, verbiedt ons breed te zijn, en gebrek aan genoegzame kennis der muzijk houdt ons hiervan tevens terug.

Het tweede deel vervolgt met *Kerkgezangen*, doelmatig en schoon. Daarna met *Mengeldicht;* waarvan wij geheel willen afschrijven: *De Joodsche Looverhut.*

Wie smadend tot uw Hutje kwam —
Niet ik, gij Kind van Abraham!
Ik schenk, uit een opregt gemoed,
Den drempel mijnen vredegroet!

Gij viert uw Feest, en zit getroost,
Te midden van uw talrijk kroost,
In schaduw van uw loovertent,
Als Mozes u heeft ingeprent.
Judea's wijnstok groent hier niet;
Olijf, noch vijg teelt ons gebied;
Gij gaardet hier, in raauwer lucht,
Min weeldrig blad, min zoete vrucht;
En toch, gij zit, uw lot getroost,
Te midden van uw talrijk kroost;
Uw Feesthut staat bij ons geplant,
Als eens in 't Palestijnsche Land.

Drieduizend malen kwam de zon
Terug, waar zij uw jaar begon,
En nog bouwt gij uw loovertent,
Als Mozes u heeft ingeprent.

Jeruzalem ligt diep verneêrd;
Des Tempels grondslag omgekeerd;
Verduisterd blijft die gloriedag,
Toen Isreël beider grootheid zag;
Maar eeuwig jong herrijst uw *Tent*,
Bij aller volken tal gekend;
Zoo vaak de schaal, aan 's hemels boog,
Der dagen maat weêr effen woog.

Wij — tasten rond, in 't ongewiss';
Op *onze* wieg ligt duisternis;
De stond, dat ons Gods wil hier bragt,
Bleef ongevierd; werd niet gedacht!

Maar *u* heugt, dertig eeuwen door,
Dat u Jehova uitverkoor;
Dat, als 't geweld u vlugten deed,
Een reddend spoor het diep doorsneed;
Dat, zonder huisdak, levenslang,

Uw

Uw schaar zwierf, op haar kronkelgang;
Waar Vuur- en Rook-zuil voor haar toog,
En 't Man haar spijsde van omhoog.
Gij viert het, tot op dezen tijd,
Dat zoo Gods arm u heeft bevrijd.

Dies breng ik, met opregt gemoed,
Uw Hutje mijnen vredegroet.
Wie smadend tot den drempel kwam;
Niet ik, gij Kind van Abraham!

Voor het overige is dit Mengeldicht een waar *mengelmoes*; *sit venia verbo!* dat veel, zeer veel schoons van verschillenden stempel, vooral luimigs en gevoeligs, bevat, bij geene mogelijkheid alles te noemen. De *Catsianen* doen weêr mede; en behaagden ons, zoo als het gansche stuk, ook inzonderheid het slot van *De Ooijevaars*, die — moet de lezer weten — ter hulpe ingeroepen of uitgelokt zijnde, eerst wel de mollen en toen de kikvorschen ophapten, maar vervolgens ook aan de bijen en de kuikens gingen.

„ Gaat, Fielten!" riep ik, gansch verstoord;
En joeg de maagre schrokkers voort.
„ Gaat, Fielten! Doet, *in Afrika*,
De Fransche Staatshervormers na!"

Doch, zou het niet verstaanbaarder zijn, zoo de twee laatste comma's weggelaten waren? „ Niet hier, maar in Afrika, zoo gij het dan ergens moet doen."

Jamben. Dit is de naam van eene afdeeling, van een enkel stuk, en, zoo als men weet, van zekere rijmelooze versmaat, die hier gebezigd wordt. Het stuk is stichtelijk en fraai. De deftige gang, die in hetzelve heerscht, doet het vers ook meer opmerken. Doch, hoe komt het, dat onze landaard vooral zoo zeer op het rijmen gesteld is? Van de gewoonte (eigenlijk ongewoonte aan het tegendeel) schijnt STARING te meenen. Maar, zoo men somtijds aan het goede wennen *moet*, men *kan* ook aan het kwade wennen. Wij, voor ons, willen de rijmelooze — jamben, hexameters, of hoe ze heeten mogen, wel niet verbannen, maar toch gaarne spaarzaam aangewend hebben. Wij herinneren ons uit vroeger' tijd, dat SCHILLER ons

 bij-

bijzonder trof, wanneer hij, in zijne *Maria Stuart*, daar, waar de geestdrift hoog klom, het rijmelooze door het berijmde liet vervangen. Pleit dit nu voor het onrijm, vooral in dramatische stukken, ter afwisseling enz., of voor het rijm, als het meeste effect doende? Wij beslissen niet, maar zouden toch altijd liever eenig rijm, al is het dan ook maar om den derden regel, in het Hollandsch gebruikt zien, zoo als wij meenen hier een klein stukje gevonden te hebben.

Puntdichten. Waaronder sommige zeer aardig; b. v.

Woordspel.

Flip heeft er, voor grof geld, den regter *Vleugel* staan;
Nu moet er links een *dito* aan:
Thans *Vleugels* aan zijn Huis — laatst *Vleugels* aan zijn Stal!
Hoe schoon dat alles *vliegen* zal.

Homerische Vermaning.
(*Ilias*; Zang I; vers 197.)

Dwaalt MIJNS GELIJK, ik zie 't lankmoedig aan:
Geene oogen, die op *ons*, als op een voorbeeld, staren!
Maar zwiert *een kloek Vernuft* moedwillig van de baan,
En lokt zijn Volgers uit, om blindlings meê te gaan,
Ik trok het graag terug — al was 't ook bij de haren!

Brieven. Dit is proza, met dichtwerk aardig doorvlochten, zeer los gesteld, en voor welks mededeeling de Schrijver onzen dank verdient.

Ten slotte: STARING is een man, in vele talen en zaken bedreven; een onafhankelijke en vrije landbewoner, zoo het schijnt; een Schrijver van den besten, ouden trant, die zijne afzondering door edele studiën verfraait, en om geen roem of voordeel, maar uit zekere, niet min edele, behoefte zingt. Wij vleijen ons, hem nu genoegzaam te hebben doen kennen. Zijn vuur slaat zelden in ligterlaaije vlamme ten dake uit, maar speelt veeleer, op de meest afwisselende wijze, als door spleten en glazen, met allerlei schakeersel van kleuren. En, zoo als het met alle kunst gaat, zij is eene enkele keer wel wat gewrongen; gelijk wij den veelwetenden en diepdenkenden man ook wel eens wat duister vonden. „Waar?" zal zijn Ed. misschien, vooral ten opzigte van het laatste, zeggen. Maar wij zwijgen dit liefst. Het zal toch zeker dom van ons zijn, misschien veel te dom

voor een' Recensent! Alle lezers zijn intusschen geene Recensenten, en er zijn er vast nog dommer dan wij. De Heer STARING breeuwe het dus, bij gelegenheid, nog maar eens na!ten, komt het bij eene tweede uitgaaf, of anders bij volgend werk, te pas, dat wij hartelijk wenschen, dan doe hij zijn voordeel! Wij scheiden er hier uit, om welhaast aan drie, vier andere bundels te gaan, die al weêr verschenen zijn.

Ten vaarwel aan den lezer schenken wij hem nog *den Winter*, dien wij toch naderen:

De Winter heeft, hoe grijs van kin,
    Een kleur als melk en bloed!
Hij tafelt lang; schenkt naarstig in;
    En 't maal bekomt hem goed.
Hij plant, hij delft, hij ploegt bij daag,
Vermand door sneeuw noch buldervlaag;
En trekt wel eens, in jagersdragt,
Naar 't glinstrend bosch, ter avendwacht.

Als 't ijs den radden vloed houdt staan,
    Voelt *hij* zijn kracht gesterkt:
Zijn schaatsen gonzen langs de baan,
    Zijn hielen zijn gevlerkt!
Bevracht een aardig kind zijn sleê,
Hij zwaait er als een veder meê,
En 't meisje tart, tot sneller vaart,
Haar speelnoot achter 't rinklend paard.

Zijn haardsteê lokt de jeugd bijeen;
    Zij wemelt om zijn stoel.
Hij pleegt terwijl zijne oude leên,
    En schatert in 't gejoel.
Een sprong in 't ronde mag hij wel,
Doch voegt zich liefst bij zang en spel;
Of kort den nacht met gul gejok,
En heeft geene ooren voor de klok.

Omsingle 't West, met slibbe en plas,
    Zijne ongenaakbre stulp,
De Tijd gaat met geen trager pas;
    Dank zij der Muzen hulp!

Gemis wordt in genot verkeerd,
Als 't Oosten op zijn beurt regeert;
De vorst het grondloos pad beſtraat,
En vriendſchap weêr uit buren gaat.

Wie dan den Winter lastren meugt,
Kraait *gij* ons, na en voor,
Van Lenteblijheid, Zomervreugd,
En Herfstvermaak aan 't oor?
Den Grijsaard zij, als eerbetoon,
Een krans van palm bij *ons* geboôn;
En klank van gouden ſnaren zweev'
Door 't feestgeroep: „De Winter leev'!"

Anastaſia, of Griekenland in den ſtaat van ſlavernij onder de Osmanen, ſedert den veldſlag bij Kosſowa, 1389, *en in den ſtrijd voor deszelfs onafhankelijkheid, ſedert* 1821. *Een Tijdſchrift. Naar het Hoogduitsch van Dr.* F. K. L. SICKLER. *Iſte Stukje. Te Amſterdam, bij* D. Visſer. 1821. *In gr. 8vo. f* :-16-:

Het tegenwoordig oogenblik, waarin geheel Europa zijne blikken op het ongelukkig Griekenland gevestigd houdt, en met angſtige belangſtelling den uitſlag der worſteling tusſchen dwingelandij en vrijheidsliefde te gemoet ziet, gaf natuurlijke aanleiding tot — en is eene genoegzame aanbeveling van — het geſchrift, dat wij hier aankondigen. Sedert dat het Grieksch Keizerrijk deszelfs ſtaatkundig beſtaan, en de Turken hunne veroveringszucht en veerkracht verloren hadden, dacht het gros der beſchaafde wereld weinig aan een van beide, en hunne geſchiedenis, taal, zeden en letterkunde waren en bleven alleen belangrijk voor hem, wien beroep of neiging tot het onderzoek en de beſchouwing dier voorwerpen aanſpoorde. Maar nu, eerst vóór weinige maanden, is alles veranderd. De opſtand der Grieken heeft aan beide de natiën een nieuw en onverwacht gewigt bijgezet, en aan geheel Europa een' elektrieken ſchok medegedeeld. De gemoederen zijn in gisting. Ieder, ook hij, die voorheen den naam der Grieken en Turken naauwelijks kende, verlangt er iets van te weten, en den tegenwoordigen en vroegeren toeſtand dier natiën

tiën en derzelver wederzijdsche betrekkingen te leeren kennen. Een geschrift, dat de nieuwsgierigheid des publieks te dezen opzigte te gemoet komt en bevredigt, kan niet anders dan welkom wezen, vooral wanneer, gelijk hier, bij Schrijver of Vertaler, het menschlievend oogmerk doorstraalt, om de zaak der onderdrukte en verguisde Grieken te verdedigen, de dwingelandij der Turken in het regte daglicht te plaatsen en met voorbeelden te staven, en elk, die niet geheel en al door eene verkeerde staatkunde misleid is, te doen zien, dat het langer verblijf der Turken in Europa geen zegen voor dat werelddeel en deszelfs koophandel en welvaart, maar veeleer een vloek mag gerekend worden. Wenschelijk zou het zijn, dat de opstand der Grieken niet zoo vroeg ware uitgebroken, en dat de beschaving, die sedert eenige jaren zulke snelle vorderingen onder hen gemaakt heeft, zich nog verder had kunnen uitbreiden en nog meer bevestigen, voordat men aan de herstelling der Grieksche natie gedacht had. Maar, nu het er eens toe ligt, is het, onzes inziens, geen tijd van twijfelen meer. De zaak is onherstelbaar. Men moet hen óf aan de slavernij ontrukken, of eene gelegenheid laten voorbijgaan, die misschien nooit terugkeert. Want het is natuurlijk te verwachten, dat de Turken, zoo zij ooit weder meesters werden, de mogelijkheid van eenen tweeden opstand, door de bij hen gebruikelijke middelen, wel zullen uit den weg ruimen! — Maar wij zouden, door onzen ijver voor de goede zaak, de recensie zelve wel bijna geheel uit het oog verliezen. Wij wilden dus zeggen, dat Schrijver en Vertaler wèl gedaan hebben, om de zaak uit dit oogpunt te beschouwen, en dat zij, door de verspreiding van zulke denkbeelden, op de dankbaarheid van elken waren menschenvriend kunnen rekenen. De eerste proeve, welke ons hier wordt geleverd, behelst: 1°. *Een Voorberigt* des Vertalers. 2°. *Een woord tot Inleiding* van den Heer SICKLER. 3°. *Overzigt van de vroegere Geschiedenis der Osmanen of Turken.* 4°. *Algemeene Karaktertrekken van de Grieken, onze tijdgenooten.* 5°. *Mengelingen.* 6°. *Kronijk der Gebeurtenissen in Griekenland, Staatschriften enz.* Over het algemeen zijn de zaken zoowel, als de voordragt, belangrijk, onderhoudend en aangenaam. Wij hadden echter gaarne gezien, dat de Heer SICKLER een weinig naauwkeuriger geweest ware. Wij bedoelen hier minder de geringere misslagen, hem als in het voorbijgaan ontvallen; zoo als, b. v., dat hij, op

bl. 9, de Grieken bij den inval van Xerxes hunne vrouwen en kinderen *op de Iönische eilanden* in veiligheid laat brengen; of dat hij, bl. 28, Nicea's verovering in 1330, en die van Gallipoli in 1335 plaatst; terwijl de eerste in 1332, en de laatste in 1359 is voorgevallen. Van meer belang is het, dat de Schrijver hier en daar de Turken *al te* zwart afschildert, waardoor ligtelijk wantrouwen op zijne onpartijdigheid geboren, en de goede zaak zou kunnen benadeeld worden. Wij zullen onze beoordeeling en aanbeveling met een voorbeeld tot staving van dit gezegde besluiten. Men leest op bl. 71 en volgg., dat de Turksche Divan, in den Russischen oorlog van 1769 en 1770, de mogelijkheid niet wilde aannemen, dat de vijandelijke vloot, in de Oostzee uitgerust, door de straat van Gibraltar in de Middellandsche zee en zoo in den Archipel komen konde. Maar wie zal dit niet voor een bloot verzinsel, een *conte fait à plaisir* houden, die weet, dat de Turksche kapers van Algiers en Tunis dikwijls in den Atlantischen Oceaan kruisen, en die zich herinnert, dat, onder zoo vele goede Oostersche geschriften over de Aardrijkskunde, *juist de Turksche* van HADJI KHALFA, *Djihan Numa* getiteld, verreweg de beste is?

WILLEM TELL, *Tooneelspel in vijf Bedrijven, uit het Hoogduitsch van* F. VAN SCHILLER, *in de voetmaat van het oorspronkelijke overgebragt door* A. DOUJER, T. Z. *Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1821. *In gr. 8vo. XII en* 170 *Bl.* f 2-18-:

Het verheugt ons niet weinig, hier van eene bekwame hand de vertaling te ontvangen van een der meesterstukken des grooten Dichters, waarop zich *Duitschland* beroemt, terwijl in ons Vaderland het vooroordeel en de bedilzucht hem menigmaal smaden. Van de twee overige meesterstukken zijner rijpere jaren, *de Maagd van Orleans* en *de Maria Stuart*, hadden wij door KLINKER, reeds in 1808, dichterlijke overzettingen in de voetmaat van het oorspronkelijke ontvangen; met den *Willem Tell* is het klaverblad dier stukken, welke in dezen vorm voor ons ter overbrenging geschikt zijn, voleindigd: want de *trilogie* van *Wallenstein* heeft eenige partijen, die onzen smaak misschien minder vleijen, (vooral in

Wal-

Wallenstein's Lager; waarom ook de Heer BENJAMIN CONSTANT dezelve in één *Fransch* Treurspel heeft versmolten;) en *de Bruid van Messina* is minder om den inhoud en de bewerking, dan om de heerlijke *versificatie* belangrijk, waarvan natuurlijk in eene vertaling te veel moet verloren gaan. Van al die stukken betwisten *Maria Stuart* en *Willem Tell* elkander, onzes inziens, den prijs der hoogste voortreffelijkheid; de eerste door nadering tot *klassieke* eenheid, en door de heerlijke karakterschildering; de tweede door treffende waarheid der voorstelling, overeenstemming met de volkszeden van dien tijd, en schildering van edele gevoelens en hartstogten, in tegenoverstelling met de lage bedoelingen en ontwerpen der dwingelandij. Doch elk, die dit stuk in 't oorspronkelijke leest, zal de moeijelijkheid der vertaling erkennen, welke door een aantal *Helvetismen*, of *Zwitsersche* volksuitdrukkingen, niet weinig vermeerderd wordt. Daarbij had de Vertaler te worstelen met het vooroordeel onzer Natie tegen de onberijmde *jambische* verzen, de voetmaat der *Grieken*, *Latijnen*, en der oude *Engelsche* Dichters; daar men nu eenmaal op louter gezag heeft aangenomen, dat het berijmde *Alexandrijnsche* vers het éénige is, waarin men Treurspelen mag schrijven. Nogtans leert de aard der zake, dat men in deze altijd deftige voetmaat de zachtere, *naïve* trekken, die in het huisselijke leven voorkomen, veel minder gelukkig kan schetsen, dan in den *jambus*, die meer overeenkomst heeft met de taal des gewonen omgangs, terwijl hij zich nogtans ook tot de grootste dichterlijke hoogte kan verheffen, waarvan SHAKESPEARE en SCHILLER getuigen mogen. Dit voordeel — buigzaamheid naar den aard des onderwerps, — geldt vooral in een zoogenaamd *romantisch* of historiestuk, waarin men zich niet zoo stipt aan de regelen van ARISTOTELES bindt, en meer voor het oog ten toon stelt, dan in de *Fransche* stukken, waar de gewigtigste gebeurtenissen in verhalen worden medegedeeld, en die dus ruim zoo geschikt zijn om gelezen, dan om vertoond te worden. Echter bemint men hier te lande, althans voor de vertooning, die stukken bij voorkeur in het deftige Treurspel. De Heer DOIJER heeft zich door al deze bedenkingen niet laten weêrhouden, ons eene getrouwe overzetting van den *Willem Tell* mede te deelen. Deze getrouwheid is niet alleen *betrekkelijk*, in vergelijking met die beshoeide en geknotte navolgingen van SHAKESPEARE en SCHILLER, zoo als DUCIS en LE-

BRUN

BRUN die voor het *Fransche* Publiek hebben geleverd, en die dan ook getrouwelijk bij ons vertaald, en terstond zonder bedenking met toejuiching gespeeld worden, (alsof wij alles liefst uit de *tweede hand* ontvingen!) Neen! zij heeft plaats *in den volsten zin*; want wij hebben deze vertaling op meer dan ééne plaats met het oorspronkelijke vergeleken, en veelal treffend juist gevonden; juister, dan (zoo 't ons toeschijnt) eene berijmde vertaling had kunnen doen. Een bewijs te meer voor de nuttigheid, om elken Dichter *zijne* maat en toon te laten behouden, en hem niet, gelijk op het bed van PROKRUSTES, in *Alexandrijnen* uit te rekken of te knotten. Bij de lezing gevoelden wij ons beurtelings aan het *Waldstädter* meer, op het plein van *Altorf*, op den hoogen *Rutli*, of op den hollen weg van *Küsznacht* verplaatst; wij blaken van de heiligste aandoeningen, bij den eed der vrije *Zwitsers*, om het Vaderland te redden, en sidderen met TELL, wanneer de grimmige Landvoogd hem op het hoofd zijns lieven kinds doet mikken; kortom, wij bewonderen misschien minder, al lezende, het fraaije *Dichtstuk*, en de schoone wendingen des Dichters; maar wij lijden, en treuren, en juichen met de *personen*, welke die Dichter ons voorstelt. En deze werking is, dunkt ons, de ware, die het *Tooneelspel*, als zoodanig, bedoelt. Het schijnt wel, alsof zich in *Tell* het stuk met al te eenvoudige bijzonderheden opende; gesprekken van herders over hun vee schijnen met den deftigen gang van MELPOMENÉ al te weinig te stroken; doch men bedenke, eensdeels, dat stukken van dezen aard ook eigenlijk geene aanspraak maken op gewrochten der *Grieksche Muze*, op den naam van *Treurspelen* in den engeren zin des woords, maar zich met dien van *Tooneelspelen*, voorstellingen van het *menschelijk leven*, (meestal in deszelfs hoogere oogenblikken, maar toch van het leven) tevreden houden; ten andere, dat juist deze herdertooneelen de verschijning van den held in deszelfs volle grootheid voorbereiden, als onbaatzuchtig redder van het leven eens ongelukkigen, dien niemand anders wil redden.

Aan den door SCHILLER gekozen' vorm hebben wij nu ook te danken, dat het heerlijke tooneel van den appel ons wordt *voor oogen gesteld*: hetzelve zou meer dan de helft zijner waarde verloren hebben, wanneer het ons in eene bodesrol verhaald ware, zelfs met de verzen van eenen RACINE. Over 't algemeen zou het belagchelijk geweest zijn, in een

een ſtuk als dit, waar de vrije, rondzwervende herders van *Zwitſerland* naar de Natuur worden afgebeeld, te verlangen, dat alles b. v. in de kamer van den Landvoogd, of op een plein voor het huis van TELL, kortom op ééne bepaalde plaats, afſpeelde. Zulk een ſtuk zou een monſter van onnatuurlijke regelmatigheid zijn.

Doch genoeg van het Tooneelſtuk zelf. Zeggen wij nog iets van de vertaling. Wij kiezen, ter vergelijking, het derde Tooneel des derden Bedrijfs, waar twee bezoldigden van den Landvoogd den ſtaak met den hoed bewaren. De ongedwongene taal dezer beide wachten, ſtraks die van TELL met zijn' zoon, is juist door de *naïve* trekken, daarin vervat, niet de gemakkelijkſte ter overbrenging. En toch is elke regel getrouw en zoo veel mogelijk letterlijk vertaald; echter niet zóó letterlijk, gelijk het thans vele *Duitſchers* verlangen, die altijd regel op regel vertalen, en daarmede wel eens hunne eigene taal geweld aandoen. De Heer DOIJER ſchroomt niet, waar het pas geeft, twee regels ineen te ſmelten; b. v.

Höre, Geſell! es fängt mir an zu däuchten,
Wir ſtehen hier am Pranger vor dem Hut.

Hoor, kameraad! wij ſtaan hier aan de kaak.

Iedereen zal erkennen, dat deze ééne regel volkomen den zin der beide oorſpronkelijke uitdrukt. Daarentegen is het half kluchtige:

Die Reverenz zu machen einem Hut!
Es ist doch, traun! ein närriſcher Befehl.

al te deftig vertaald door:

Eerbiedig voor een' hoed zich neêr te buigen,
Dat is toch inderdaad beſpottelijk!

Misſchien zou het beter, althans getrouwer zijn:

Een compliment te maken voor een' hoed!
Dat is waarachtig toch een dwaas bevel.

Im-

Immers, men moet in elke vertaling ook vooral op den afwisselenden *toon* van het vertaalde letten. Ook zou deze half boertige toon beter op de volgende zeer goed vertaalde woorden van FRIESSHART (de andere schildwacht) slaan:

Waarom niet voor een' leêgen hollen hoed?
Men buigt zich immers wel voor leêge hoofden.

Nog zouden wij, in de anders uitmuntend overgebragte zamenspraak tusschen TELL en zijn zoontje, de vraag:

Giebt's Länder, Vater, wo nicht Berge sind?

liever niet vertalen:

Kent gij ook landen, waar geen bergen zijn?

Want dit: *kent gij*, neemt veel van de *naïveteit* der vrage weg:

Vindt m' ook wel landen, Vader, zonder bergen?

Voor 't overige hebben wij in dit geheele levendige Tooneel geen' regel gevonden, die ons hard of stroef voorkwam. Nog slechts eene enkele aanmerking vergunne ons de geachte Vertaler: zij is, waar TELL, geheel in ontroering over het bevel van GESSLER, in het oorspronkelijke dat vreesselijke gebod niet eens noemen durft, en geheel in gebrokene volzinnen spreekt:

Herr — Welches Ungeheure sinnet Ihr
Mir an? — Ich soll vom Haupte meines Kindes —
Nein, nein doch, lieber Herr, das kommt Euch nicht
Zu Sinn. — Verhüt's der gnäd'ge Gott — das könnt Ihr
In Ernst von einem Vater nicht begehren!

De vertaling is meer aaneengeschakeld, doch heeft daardoor ook misschien minder blijken der verwarring, waarin de geheel onverwachte last des Landvoogds TELL dompelt:

Heer — wat verschrikkelijk werk beveelt gij mij —
Ik zou van 't hoofd mijns kinds *een' appel schieten* —
Neen, neen, Mijnheer! dat kan uw wil niet zijn —

De

De goede God verhoede, dat ge een' Vader
Op zulk een proef in ernst zoudt willen ftellen!

Doch genoeg, en misfchien reeds te veel. De geringe vlekjes worden door grootere fchoonheden ver overfchenen. Eene der eerfte plaatfen, waar wij de vertaling met het oorfpronkelijke vergeleken, was de beroemde alleenfpraak van TELL, vóór zijn fchot op GESSLER; een ftuk, zoo vol gevoel en poëzij, maar waarvan enkele beelden ons althans voor eene vertaling minder gefchikt voorkwamen; vooral kort na den aanhef:

Ich lebte ftill und harmlos. — Das Gefchofs
War auf des Waldes Thiere nur gerichtet,
Meine Gedanken waren rein von Mord —
Du hast aus meinem Frieden mich heraus
Gefchreckt; in gährend Drachengift hast du
Die Milch der frommen Denkart mir verwandelt;
Zum Ungeheuren hast du mich gewöhnt —
Wer fich des Kindes Haupt zum Ziele fetzte,
Der kann auch treffen in das Herz des Feinds.

Ik leefde ftil en vreedzaam — mijne pijlen
Had flechts 't gedierť van 't woeste woud te duchten,
Mijn ziel was rein en zuiver fteeds van moord —
Gij tergdet mij; gij hebt mij opgejaagd
Van uit mijn fchuilplaats, en mijn vroom gemoed
Met vreeslijk gistend flangengif vervuld:
Gij hebt mij fmaak voor wreedheid ingeboezemd —
En hij, die mikken kon op 't hoofd zijns kinds,
Kan ook het hart van zijnen vijand treffen.

Men ziet, bij eenige kennis der beide talen, hoe meesterlijk deze vertaling is. Zeer oordeelkundig heeft de Overzetter de Transfubftantiatie der *melk* in *gif* weggelaten, en daarvoor gezet: *mijn gemoed met gif vervuld*, en het onbepaalde denkbeeld van *das Ungeheure* veranderd in het meer ftellige: *fmaak voor wreedheid.*

Wij kunnen dus niet anders, dan deze vertaling aan onze Landgenooten, die der *Hoogduitfche* tale of geheel niet, of niet genoegzaam kundig zijn, om eenen SCHILLER te lezen, ten fterkfte aanbevelen.

An-

Antigone, *Treurspel*, *door Mr.* A. VAN HALMAEL, JR. *Te Leeuwarden*, *bij* J. W. Brouwer. 1820. *In gr. 8vo. IV en 80 Bl. f 1 - 8 - :*

Mr. VAN HALMAEL beveelt zijn werk aan de bescherming van hen aan, die het met de kunst wèl meenen, en die van geene maandelijksche gispingen van al wat zij in ons land voortbrengt, het werk hunner uitverkorenen uitgezonderd, behoeven te eten, en veeleer letterhatenden dan letterlievenden behoorden genoemd te worden.

Het spreekt van zelve, dat een man, die zóó zich aanbeveelt, niet tot onze uitverkorenen behoort. Daartoe zorgt hij te weinig voor de eer van zijn verstand en hart. Want, wat moet men denken van iemand, die, buiten ons bekende aanleiding, zulke uitvallen doet? Dat hij bang is, antwoordt men ligtelijk, dat zijn werk gegispt zal worden; of dat de *Meester* zeer afgerigt is op magtspreuken en scheldwoorden, waarin elk fatsoenlijk man hem gaarne het meesterschap laat en hem het laatste woord gunt, hetwelk de groote hoop van *gelijk hebben* verstaat; of dat hij, anderen veroordeelende om hetgene, waaraan zij niet denken, zichzelven beschuldigt en van ergere feilen verdacht maakt.

Onder uw welnemen, Heer en Meester! de Redacteur geeft aan den steller dezer *aanspraak* geen' penning voor dezelve, niet omdat hij de verzochte *beoordeeling* niet ontvangen zal, maar opdat gij u — zoo mogelijk — schamen zoudt. Ook heeft de man, die uw werk verzocht is te beoordeelen, nimmer nog van eenigen arbeid aan eenig Maandschrift, en alzoo ook niet van onbillijke gispingen, eenig voordeel getrokken, en hij vordert, zoo goed als gij, aanspraak te mogen maken op liefde tot de letteren, in welker gebied hij eene taal, als de uwe, daarom strengelijk gispt, als meer dan haat tegen de vrije beoefening der wetenschap verradende: het brood, dat hij intusschen eet, is tot niemands nadeel gewonnen; en hiermede blijke u, dat ge zulke *præmissen* voor uw Treurspel wel hadt mogen achterlaten.

Hoe wèl het nu door hem, die u zoo verkiest te beantwoorden, met de kunst gemeend zij, kan hij uw werk niet in bescherming nemen, waartoe gij het aan zoodanigen aanbeveelt; het hem gezondene exemplaar zal hij beveiligen, en

en heeft het daarom eene plaats naast anderen aangewezen, die niet ligt weder in handen genomen worden.

Wie weet, hoe boos ge nu wordt! Nu — hoor eens bedaard! Wij prijzen het zeer, dat ge, anders zoo ootmoedig van uzelven zeker als liefderijk van anderen denkende, naar den prijs gedongen hebt, die, in 1816, de tweede klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut van Wetenschappen uitloofde voor het best oorspronkelijk Nederduitsch Treurspel; en nog meer, dat er, onder de op nieuws ingezondene stukken, geen van u zich bevindt, dewijl anders die klasse van, immers, *letterlievenden, die het met de kunst wèl meenen*, alweder uwe taal en versificatie berispende, gevaar had kunnen loopen van in uwe ongenade te vervallen, en dan hadt ge u toch bezondigd.

Laat u de vereerende melding, die er van uw Treurspel door genoemde klasse gemaakt, en ons zeer wel bekend is, genoeg en tot aanmoediging zijn. Er wordt hier op dezelve niets afgedongen. En begrijpt ge nu niet, hoe echter uw zoo vereerd werk tot onbruik wordt verboordeeld? Zacht! elk heeft zijn' smaak. Recensent, de hooge waarde van het Treurspel, vooral van de zijde der zedelijke strekking, meenende te beseffen, vindt en zoodanig onderwerp, en zoodanige uitvoering voor zich ontoereikend, om die waarde te handhaven en dat doel te bereiken, en verlangt andere stoffe, van belangrijker inhoud, en tot bevordering van edeler gemoedsaandoening karakterkundiger uitgevoerd, zal hem een stuk, als *oorspronkelijk Nederduitsch Treurspel*, behagen. Hiermede ontzegt hij aan uw werk deszelfs verdienste niet, en gij moogt hem goeden smaak ontzeggen. Hieraan moet gij dan ook toeschrijven, dat hem die Rei van Priesters zoo erg verveeld heeft, met derzelver langwijlig gezang; niet alleen die langwerpige eerste regel: *Vader der menschen en Goon, sterke ons uw invloed deez' dag!* — want daar bleef het toen ook bij; maar die redeneertrant bl. 7, 8, en elke zang aan het einde der vier bedrijven. De redenen van dit mishagen kunt gij vinden in de *Lessen* van BLAIR, III, vooral bl. 278—280, en de *Taal- en Dichtkundige Verscheidenheden* van BILDERDIJK, I, bl. 165, zonder dat gij den invloed van hun oordeel uw gevoel zoo *behoeft* te laten stemmen als deze aanwijzing bedoelt, want — er is altijd, zegt men, *Meester* boven *Meester*.

De feilen, in taal en versificatie begaan, en daarom be-

rispt, hebt gij zorgvuldig verbeterd? Gij kondet die niet helpen; ze waren gedeeltelijk aan, *van u onafhankelijke, omstandigheden* te wijten. Dat gelooven wij op uw woord, zonder dat uwe vrienden als getuigen voor u behoeven op te treden. En daarom hing het zeker ook niet van u af, dat wij reeds op bl. 1 stuiten moesten op den regel, *maar een inwendige angst: maar één? benaauwt(d)*; bl. 7. *elk zenuw trillen, Vorst! woest rollen 't heldenoog*; bl. 9. *zweert en hoort*, voor *zweer* en *hoer*; dezelfde fout, bl. 10; op bl. 14. *hen* voor *hun*. Wat zegt daar: *eed'le schaamte treft het hart aarzlend op hun spoor te streven?* ezv. ezv. Dan, zulke feilen zijn niet aan den Dichter te wijten; maar, bl. 4, *hem wederhoudt een iets, dat ik u niet beschrijf*, van derzelver verhelping. *Prosit!*

Kleinigheden in de gezellige Verkeering. Naar het Hoogduitsch van C. F. POCKELS. *Te Leeuwarden, bij* Steenbergen van Goor. 1820. *In gr. 8vo.* 187 *Bl. f* 2-:-:

Het is waar, dat de onachtzaamheid omtrent hetgene tot de uiterlijke wellevendheid behoort, vanwaar ook oorspronkelijk en door wien ook betoond, zoo wel te veroordeelen is, als hetgene men eene stijve huichelarij van alle eigenbelang verzakende beleefdheid in de zamenleving zoude kunnen noemen, (voor *complimenten* heeft de taal van den Nederlander, natuurlijk, geen woord). Het is ook waar, dat de welvoegelijkheid, hoe zeer verschillend gewijzigd door tijdelijke en plaatselijke omstandigheden en gewoonten, van velerhande kleinigheden afhankelijk is, die als zoovele *wetten* kunnen aangemerkt worden, aan welke men heeft te gehoorzamen, zal men, in de gezellige verkeering, genot hebben en geven. Die gehoorzaamheid, echter, moet met een' vrijen geest betoond worden, indien men geen beuzelaar of gemaakte zonderlinge wil schijnen.

Aangenaam en welkom was daarom den Recensent het geschrift over het bovengenoemde onderwerp van den menschkundigen Schrijver der *Karakterschets van de Mannen*, vóór 16, en *van de Vrouwen*, reeds vóór 20 jaren uitgegeven. Aan beide werken gedachtig, vreesden wij echter voor te groote uitvoerigheid, welke misschien eene oorzaak mag geacht worden van derzelver minder nuttig gebruik: deze vrees

ech-

echter is, gelukkig, te voorbarig geweest, gelijk de lezer zal merken uit de opgave der artikelen, die hier in nog geene 200 bladzijden behandeld worden. Doch wij zien in het *Voorberigt van den Nederduitschen Uitgever*, dat wij dit geschrift hebben te beschouwen als een aanhangsel van grooter werk over *Gezelschap*, *Gezelligheid en Omgang*, waarvan ons eene vertaling beloofd wordt, onder voorwaarde, dat deze *Kleinigheden* een goed onthaal genieten. Dit hopen wij, die verlangen naar de lezing van des Schrijvers werkje over de *Verkeering met Kinderen*; en, kan onze aanbeveling eenig meerder vertier aan deze *Kleinigheden* geven, gaarne betuigen wij dan hier onzen wensch, dat men dezelve niet gering achte, en verzekeren wij den lezer een aangenaam en nuttig onderhoud van dit boek.

Zie hier, wat, na eene korte inleiding, in hetzelve voorkomt. Het spreken en zwijgen; fluisteren; luidruchtig spreken; schaterend lagchen; het zoogenoemd brijen; lispen; eentoonig spreken; nabootsen eener gebrekkige uitspraak; te haastig spreken en antwoorden; wanvoegelijke uitroepingen en overdrevene uitdrukkingen; te dikwerf herhaalde uitdrukkingen. Dit alles over het *spreken en zwijgen* in de gezellige verkeering: maar voorts welvoegelijkheid in de houding; al te groote levendigheid; stijfheid; *complimenten*; het groeten; de handkus en handdruk; het aanspreken; hoe vaart ge? het is mooi of slecht weêr, ezv.; het afnemen van den hoed. Verder over het gedrag in gezelschappen; gedienstigheid, zucht om te believen; inschikkelijkheid omtrent liefhebberijen, meeningen, ligchaamsgestel, ongelukken en gemoedsbestaan van anderen; verdraagzaamheid jegens den geest der tijden en de heerschende meeningen; te groote gemeenzaamheid jegens anderen; slordigheid in de kleeding; wanvoegelijke gedragingen bij het spel; spotzucht en kwaadsprekendheid.

Wij kunnen niet anders, dan over de wijze, op welke POCKELS over deze onderwerpen schrijft, onze geheele voldaanheid te betuigen. Veel wetenswaardigs en belangrijks zal men hier lezen, in een' den leeslust gaande houdenden stijl; doormengd is het onderrigt des Schrijvers met karakterkundige opmerkingen, die door dusgenoemde *anecdoten* veelal zeer gepast afgewisseld en opgehelderd worden; en, waarlijk, het is *zeer veel*, dat men hier bijeen vindt, en dat *zeer vele* is *goed*, op zijne plaats, gesteld. Men leert, terwijl men zich vermaakt, en het hart, door menschenkennis, en alzoo

door

door zelfkennis, verrijkt, onthaalt zich op verscheidene nuttige zedelijke besturingen. Den Vertaler, die ook zijn werk goed gedaan heeft, danken wij derhalve; en te hartelijker, naar mate onze spijt, onlangs nog opgewekt door de overbrenging van *nietigheden* omtrent dergelijk onderwerp, door deze *kleinigheden* zoo geheel is vergoed. Wij hadden wel gewenscht, over het een en ander, dat wij te vergeefs zochten, nog iets aangemerkt te zien, b. v. over *godsdienstige gesprekken*, over het *vloeken*, als onwellevend en zot, bij hetgene we over de *stopwoorden* bl. 33 vinden, over het *afscheidnemen*, bij hetgene over het *groeten* gezegd wordt bl. 61. In sommige kringen is het *mode*, *ton* geworden, zonder waarschuwing heen te gaan uit een gezelschap. o! Die invloed der Mode op het denkbeeld van —— *lompheid!* Wanneer het werk over *Gezelschap ezv.*, hetgene wij hopen, zal worden uitgegeven, ontmoeten wij misschien, wat wij hier wenschen; en zoo niet, dat kleine gebrek kan de Vertaler dan wel aanvullen. Recensent schrijft, ter aanprijzing, niets over, vooreerst omdat hij niet veel van dat uittrekselgeven houdt vóor zijn eigen gemak, ten andere omdat hij van den lezer der *Letteroefeningen* — men vergeve hem zijne eigenliefde! — zoo veel *krediet* voor zijne aanbeveling verwacht, dat die, in het werk zelve, zich zal schadeloos stellen, en, vooral, omdat hij zijne keuze tusschen zoo veel lezenswaardigs niet gemakkelijk kan bepalen. Het titelvignet is fraai, ook omdat het *waar* en *gepast* is.

NABERIGT.

In mijn uitstapje naar *Frederiksoord* (zie *Meng.* No. XI.) maakte ik gewag van twee *Amsterdamsche* heeren, daar aangetroffen. Naderhand ben ik onderrigt, dat zij niet van daar, maar uit *Zaltbommel* waren; en ik wil dit (ook volgens verzoek) te minder verzwijgen, omdat het de gemaakte aanmerking versterkt, en, als 't ware, de beschaming dier stedelingen, door deze bewoners uit een afgelegen landstadje, daarbij voegt.

N. S.

In het *Meng.* van *dit* No., bl. *667*, reg. 20, staat: *zien wij het eiland in; eenigzins regts, de* enz. Lees: *zien wij het eiland, en eenigzins regts de* enz.

BOEKBESCHOUWING.

Annales Academiæ Groninganæ CIↃIↃCCCXVIII–CIↃIↃCCCXIX. JACOBO BAART DE LA FAILLE Rectore Magnifico, JOANNE RUDOLPHO VAN EERDEN Actuario. Groningæ, apud *J. Oomkens*. 1820. In 4to. f. maj. XX et 212 pag. *f* 4-:-:

Het allereerst in dezen bundel (na de *Series lectionum* en het overige gewone voorwerk) ontvangen wij de Redevoering van Prof. B. DE LA FAILLE, ter gelegenheid dat hij in 1819 als Rector Magnificus aftrad, ten onderwerp hebbende *het nut, 't welk de mededeeling van kunsten en wetenschappen der jeugd aanbrengt, tot bevordering van het algemeene welzijn.* Een onderwerp, geenszins ongepast, over hetwelk echter wel niets nieuws, noch ook in zulk een kort bestek veel bijzonders gezegd worden kon, of ook gezegd is. Ten aanzien van welsprekendheid en sieraden der taal had zich de Hoogleeraar al aanstonds in dezer voege verontschuldigd: *Non exspectetis velim, A. A.! me in hanc cathedram altera vice evectum, aliquid dicturum esse, quod verborum lenociniis, Latinæque linguæ suada sit imbutum: hoc enim magis ad Oratorem, quam Mathematicum Physicumque pertinet; verba enim latina civitate donata eloqui, nec mei, neque aliorum, qui easdem disciplinas tractant, est muneris.* Na de korte Redevoering volgt het gewoon verhaal der Akademische lotgevallen, de uitdeeling der eerepnijzen, en de overdragt van het Rectoraat.

Eene tweede Redevoering is die van Prof. P. HENDRIKZ, met welke hij het Hoogleeraarsambt in de Heelkunde op den 13 Oct. 1819 aanvaardde. Zij handelt: *De Chirurgicorum nostratium laudibus, optimis excolendæ artis Chirurgicæ incitamentis.* Een aantal aanteekeningen zijn bij de Redevoering gevoegd; dezelve zijn deels ontleend uit HALLER, PORTAL en anderen. Wij be-

betuigen ons opregt aan den Hoogleeraar verpligt, en lazen zijne Redevoering met wezenlijk genoegen. Hij houde ons echter ten goede, dat wij met leedwezen, zoo wel in de aanteekeningen als in de Redevoering, onder de te regt met lof in het vak genoemde mannen, onder anderen, een paar namen gemist hebben: 1) VOLKERT KOYTER, een Ontleed- en Heelkundige der 16de eeuw, in 1534, NB. te *Groningen*, geboren, en een der eersten, zoo al niet de eerste, onder de Noord-Nederlanders, die de Ontleedkunde op de Heelkunde toepaste. Hij heeft zich door zijne schriften roem en toejuiching in Europa verworven. 2) Na wijlen de Heer BRICH, Directeur van het Militaire Hospitaal te Leiden, wiens verdiensten, die hij zich door zijn bekroond prijsschrift, *over de afzetting der ledematen*, heeft verworven, (zonder van andere te gewagen) hem allezins regt geven op eene dankbare hulde aan zijne asch. — Daar voor het overige ieder naar zijn gevoelen en individuële begrippen kiest, merken wij niets aan op de keuze der Ontleed- en Heelkundigen, waarvan de Redenaar in zijne Redevoering spreekt, of die slechts in de aanteekeningen genoemd worden.

Het bekroonde prijsschrift van den Heer W. VAN SWINDEREN, op de vraag: *Quaenam fuit Senatus Areopagitici auctoritas variis Reipublicae Atticae temporibus?* geeft overvloedig bewijs van welbesteden tijd en vlijt door dezen Heer Candidaat in de Letteren. Het beschouwt het gezag van dien beroemden Senaat, eerst vóór SOLON'S tijd; dan van dien tijd tot PERICLES, (waarbij dan ook aangewezen wordt, wat door SOLON den *Areopagus* was aanbevolen, maar door PERICLES denzelven weder ontnomen werd;) ten derde, eindelijk, in de tijden van PERICLES, tot dat dit gezag geheel en al verviel, met aanwijzing der regten, die deze Senaat onder de Romeinen nog uitoefende. *Hic Senatus*, zoo sluit de Verhandeling, *fere cum Atheniensium Republica institutus, non nisi cum eadem, sub primis Imperatoribus Orientis Christianis, periisse videtur*. Aanwij-

wijzing der bronnen, waaruit geput is, duidelijkheid, beknoptheid en volledigheid geven groote waarde aan dit prijsschrift, en doen ons van den jeugdigen Schrijver in het vervolg veel voor de wetenschappen hopen.

De vraag, door den Heer Med. Cand. J. L. C. SCHROEDER VAN DER KOLK beantwoord, (welk antwoord te regt bekroond werd) moeten wij, om het belangrijke te doen gevoelen, geheel afschrijven. De opgave was: *De Sanguinis vase effluentis coagulatione quaestio, cui ut satisfaciat respondens, I. Ipsum phaenomenon succincte describet, statumque atmosphaerae ei necessarium aut faventem. II. Exponet conditiones internas, quibus in coalescendo sanguinem a sanguine admodum differre constat. III. Dubia solvere tentabit, atque contraria, quae* HEWSONI, HEYI, *ac* DAVYI *experimenta adhucdum premunt. IV. Denique ex hisce omnibus explicabit coaguli causam viresque, quae, quo minus in ipsis vasis constipetur sanguis, impediunt.* Het antwoord geeft eene naauwkeurige zamentelling van de onderscheidene ontdekkingen, waarnemingen en theoretische stellingen, welke betrekkelijk het behandeld wordende onderwerp, van HEWSON af tot op onzen tijd toe, gedaan en in het licht gegeven zijn. De bekwame Schrijver heeft twijfelachtige stellingen door eigene proeven nagespoord, en, met meer of minder gevolg, tot hare ophelderingen en verklaringen bijgedragen. Deze Verhandeling is dus niet alleen eene goede *compilatie*, maar vereert ook, als een oorspronkelijk werk, haren Opsteller. De bescheidene wijze, op welke hier de stellingen van andere Geleerden worden aangehaald, en beoordeeld, wanneer dezelve met de proeven en waarnemingen van den Schrijver niet overeenstemmen, verdient aan alle jeugdige Schrijvers ter navolging te worden aangeprezen. Bij eenige stellingen en gevolgtrekkingen, uit het verhandelde afgeleid, en achter ieder hoofdstuk geplaatst, vereenigen wij ons liefst met des Schrijvers onderschrift van deze Verhandeling: MULTA LATENT.

De Redevoeringen van de Hoogleeraren S. ENS en

J. VERBURG, bij het nederleggen van hun Rectoraat aan de *Athenea*, de eerste te *Franeker*, de laatste te *Deventer*, sluiten dezen jaargang. Het *tres medici duo athei* wordt door de eerste op nieuws en overtuigend gelogenstraft, daar dezelve ons *de weldadige en verwonderenswaardige wijsheid van den Schepper, in de instandhouding van het menschelijk ligchaam zigtbaar*, overtuigend voorstelt en als met de handen tasten doet. De Redevoering is in eene zuivere, voor elk verstaanbare, taal gesteld, en maakt eenen treffenden indruk. Die van den Hoogleeraar VERBURG: *De fructibus, quos huc usque protulit literarum Orientalium cultura*, heeft dit bijzondere, dat zij veel uitvoeriger is dan zij uitgesproken werd. Daar anders na drie jaren de Rector Magnificus telkens afgaat, moest deze Hoogleeraar, door de tijdsomstandigheden, dien *last*-, alhoewel ook *eer*-post, negen jaren aaneen bekleeden. Maar, daar nu van *negen* meer dan van *drie* jaren te verhalen valt, moest hij zijne vroeger gestelde belangrijke Redevoering aanmerkelijk inkorten. Hier echter vinden wij het opstel geheel, en nog eenige aanteekeningen daarbij gevoegd. Deze uitvoerigheid zal echter geenen lezer hinderen, en over de waarde dezer Redevoering is voorzeker maar ééne stem: dezelve is voortreffelijk, en voor het letterlievend geleerd publiek in het algemeen evenzeer, als voor den Godgeleerde bijzonder belangrijk. Bij de vermelding der lotgevallen van het Deventersche Athenæum begint de Redenaar, niet zonder in het oog loopende gewigtige redenen, ditmaal reeds van den vroegsten tijd; met zekeren angst leest men dan ook, hoe veeg de toestand der Deventersche Doorluchtige School was ten tijde van de allesverwoestende Fransche overheersching, — en de lezer wordt van zelve opgevoerd, om den juichtoon, waarmede de Redenaar dit verhaal begon, met geheel zijn hart te herhalen: *Io triumphe!* —*vigent adhuc Musæ Daventrienses tantopere nuper afflictæ ac fere prostratæ.* — *Vigeant, dici!* voegen wij er gaarne bij. *Faxit hoc omnium bonorum Auctor Supremus!* Deze Redevoering draagt mede het hare bij, om ons dit hartelijk te doen wenschen.

Christus alles en in allen, het middelpunt van vereeniging voor alle welgezinde Christenen: voorgesteld in eene daartoe geschikte Verhandeling, door J. J. LE ROY, *Predikant te Oude Tonge. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. 1820. *In gr. 8vo. XVI en* 136 *Bl. f* 1-10-:

Zou men het niet altijd eenigzins gevaarlijk kunnen heeten, bij het menigvuldig, en wezenlijk in vele gevallen niet uit een kwaad hart voortkomend, verschil over geloofswaarheden, zekere punten te willen vaststellen en opgeven als zoodanige, waaromtrent nu ieder, zal hij den naam van *welgezind* Christen verdienen, *onze* manier van zien behoort te hebben? Doet men het echter, dan behoort men toe te zien, dat deze punten zoo volstrekt algemeen zijn, dat elk redelijk verschil niet anders kan, dan in dezelve zamenloopen. Aan dezen eisch vinden wij voldaan in het eerste deel dezer Verhandelinge, waarin wordt aangewezen, dat de persoon van Christus den geloovigen *alles* moet zijn; maar minder in het tweede, hetgeen bijzondere hoofdleeringen aanwijst, omtrent welke geen verschil behoort te zijn onder Christenen; terwijl 't ons toch voorkomt, dat er wel degelijk altijd eenig verschil in bijzondere opvattingen blijven zal.

Deze Verhandeling beschouwd in zamenhang met de twee, waarvan wij verslag vinden in No. IX van de *Letteroeff.* van 1820, komt des Schrijvers stelling hierop neêr: De openbaring des Bijbels is vervat in zoodanige voorstellingen, als voor onzen bekrompen' staat passen; maar wij zijn verpligt, het kleed, waarin ons de waarheid wordt voorgesteld, mede aan te nemen; dus dit is *voor ons* mede waarheid. En op dezen grondslag nu voortbouwende, geeft de Schrijver ons in het tweede deel der onderhavige Verhandeling drie voorname hoofdwaarheden op, die met de verpligting, Christus persoon ons alles te laten zijn, naar zijn oordeel, zoo naauw zamenhan-

 gen,

gen, dat zij, zoo als ze in den Bijbel letterlijk staan, moeten worden aangenomen, zonder dat die wijziging kunne worden toegestaan, welke ten aanzien van meer onverschillige punten ruimte vinden kan. En deze drie voorname hoofdwaarheden zijn: *Vooreerst*, de leer der eeuwige en waarachtige Godheid des Verlossers. *Ten tweede*, dat Hij door gehoorzaamheid en lijden de volmaakt verdienende oorzaak is van onze zaligheid. *Ten derde*, dat Hij ook nu nog, door zijnen wezenlijken invloed, en de dagelijksche en onmiddellijke uitoefening van zijn persoonlijk vermogen, bijzonder door de werking van zijnen geest, de uitwerkende oorzaak is van al ons heil.

Des Schrijvers twee aangehaalde Verhandelingen hebben wij, *dit* verslag zullende geven, oplettend nagelezen, om zijn standpunt te verkrijgen. En verbeeldden wij ons die te lezen vóór deze maitste, dan moesten wij er ons bij verbeelden, dat wij reeds van voren vrees zouden gevoeld hebben voor botsing, indien het eens aan een toepassen gaan mogt van zijne stellingen, in gene geest, op bijzondere waarheden. En dit is ons dan ook niet in de hand gevallen.

De Schrijver stemt toe, (*Twee Verh.* bl. 53.) dat de waarheid, in onzen tegenwoordigen toestand reeds, ons in hare oorspronkelijke zuiverheid, van bekleedselen ontdaan, meer of min kan kenbaar worden. Maar, indien nu deze stelling doorgaat, hoe kan de Schrijver dan eene grens aanwijzen, welke niet mag overschreden worden? hoe *zijn* standpunt opgeven voor het uiterste, waartoe men komen mag? Immers zelfs aan de Apostelen kent hij (t. a. p. bl. 80) onderlinge verscheidenheid van inzigten toe, en zegt, (bl. 81) dat het volmaakte inzigt in de waarheid ook aan hen nog niet was vergund geworden. „Ja, maar in de hoofdzaak waren zij eenstemmig!" Kostelijk! maar waar begint nu deze hoofdzaak, en waar houdt zij op? — Het moet in den verderen loop van ons verslag blijken, dat de Schrijver, wiens verstand en hart wij uit volle overtuiging (voor zoo verre wij bei-

den

den uit zijne schriften leeren kennen) eerwaardig noemen, toch bij de opgaaf daarvan niet van alle menschelijkheid geheel is vrij gebleven. Al aanstonds in de onderhavige Verhandeling, bl. 2, haalt de Schrijver aan, wat hij in zijne allereerste, (*Twee Verhh.* bl. 75—77), aangaande het zuiveren des Bijbels van zoogenoemde Joodsche denkbeelden, heeft gezegd. En dit nu nagelezen, vonden wij aldaar de uitspraak, dat de Joodsche denkwijze in de zinnelijke natuur van den mensch gegrond is, en dus nagenoeg dezelfde bij allen, die door Goddelijk licht, door alle trappen van het Bijbelonderwijs nog niet verder zijn voortgeleid. Dit zij zoo! maar is het nu niet toch wat te sterk, om b. v. de offerideën in het N. V. voor allen, schoon sommigen het bijbelsch onderwijs lang gekend en waarheidlievend doordacht mogten hebben, noodzakelijk te keuren, en zijdelings dus te berispen hen, die met een groot (reeds overleden) Leeraar der Hervormde Kerk van oordeel zijn, dat de Apostelen, indien zij *nu* geschreven hadden, anders zouden geschreven hebben? Steller van dit verslag durft ten minste vrij bekennen, dat, hoezeer hij alle kracht, waardigheid en zaligheid, ootmoedig alléén aan Jezus leven, lijden en sterven wil te danken hebben, (dus in ééne zaak, die waarlijk wel hoofdzaak is, met de onmiskenbare meening des Bijbels en van al wat Christen heet overeenstemt) ook van harte gelooft, dat Jezus een, ons met God verzoenend, offer voor onze zonden is geworden, hij echter het denkbeeld eens offers *in Joodschen zin*, in welken toch niet geloochend kan worden dat de Apostelen nog schreven, voor zijne rust geenszins van noode heeft.

Wat nu aangaat de algemeene hoofdwaarheid, dat *de persoon* van Christus ons alles moet zijn (welke in het eerste deel dezer Verhandelinge wordt uiteengezet); dat zijne verheerlijking het groote oogmerk van God is geweest — wij stemmen dezelve volkomen toe, want zij staat in den Bijbel zoo geheel onafhankelijk van Joodsche of eenige tijdelijke en plaatselijke begrippen als ooit iets

ſtaan kan. Maar waartoe nu het betoog; dat *niet* de zedelijke verbetering van den mensch, maar de verheerlijking van Christus alléén Gods doel geweest zij? te meer, daar naderhand, de zin van het woord: zedelijke verbetering verklaard zijnde door: *inwendige verbetering des harten*, toegegeven moet worden, dat *deze* wèl Gods oogmerk was, en de verheerlijking van Jezus dáárom op den voorgrond ſtaat, omdat door deze alléén die inwendige verbetering kan verkregen worden. Dat in het burgerlijke veel deugd *ſchijnen* kan, en het uitwendige alleen de deugd niet uitmaakt, dus deze veeltijds ſlechts ſchijnbare deugd het *hoofd*-doel van het Evangelie niet zijn kon; is dan in allen gevalle eene zaak, te zeer van zelve ſprekende, dan dat er tot haar betoog zoo veel omhaals noodig ware, alsof met de ſtelling: „ zedelijke verbetering is het hoofddoel des Christendoms," de eer dezer heilrijke inrigting wierde aangetast. En indien, gelijk het bl. 60 heet, wanneer onze zedelijke volmaking lang zal voltooid zijn in een toekomend leven, het nog in eeuwigheid onze hoofdbezigheid zal uitmaken, den perſoon van Jezus Christus en den Vader in Hem te verheerlijken, hoe moeten wij dan 1 Cor. XV: 24 verſtaan, alwaar gezegd wordt, dat *de Zoon het Koningrijk God en den Vader zal overgeven*, en vs. 28, waar het heet, dat *ook de Zoon zelf zal onderworpen worden dien, die hem alle dingen onderworpen heeft; opdat* GOD *zij alles in allen?*

Overgaande tot de beſchouwing van het tweede deel dezer Verhandelinge, waarvan de inhoud boven is opgegeven, moeten wij al aanſtonds, ten aanzien der eerſte, door den Schrijver als zoodanig voorgeſtelde, hoofdwaarheid, van hem verſchillen. Waarom, vragen wij, zou Christus ons niet alles in allen kunnen zijn, indien wij Hem voor den Zoon Gods houden, alleen in zoo verre als Hij het van zichzelven verklaart, en zijne Apostelen, in *ondubbelzinnige* of *onbeſtredene* uitſpraken, dit van Hem doen? — Welaan! wij willen niet eens met den Schrijver in geſchil treden over de onmogelijkheid eener

volstrekte overeenstemming in eene zaak, zoo ver boven onzen gezigteinder gelegen; maar juist omdat dit het geval is, willen wij ons aan het eenvoudig bijbelsch onderwijs houden; en hieronder versta ik nu dat onderwijs, wat geene uitlegging van noode heeft, om ook door den eenvoudigsten waarheidzoeker begrepen te worden. Schriftuurplaatsen, door onderscheidene bijbelsch regtzinnige Uitleggers onderscheiden opgevat, of ten aanzien van woordplaatsing verschillend genomen, kunnen van regtswege niet in aanmerking komen; en daarom gaan, met des Eerw. Schrijvers welnemen, Rom. IX: 5. en 1 Jo. V: 20 aan eene zijde. En wat den uitroep van Thomas, Jo. XX: 28, aangaat, volgt daaruit nog niet meer, dan dat deze Apostel Jezus zijnen God hebbe genoemd in dien zin, waarin deze naam in het O. V. aan den Messias werd toegekend, en in welken Jezus, Jo. X: 35, 36, zich den naam van „ Gods Zoon" toeëigent. En hiermede hebben dan nu ook de uitspraken, in welke Jezus regtstreeks „God" zoude genoemd worden, een einde. — De eer der aanbidding aan Jezus toegekend zijnde, namelijk *zoo als dezelve aan God geschiedt*, ja, dit zou ons Jezus voor het Opperwezen zelf doen erkennen. Maar *deze* hebben wij in den Bijbel nog niet voorgeschreven of uitgeoefend gevonden, en vonden daaromtrent bij ware Bijbelvrienden te veel verschil, en te veel overhelling tot eene *huldiging* van Jezus, tot eene aanroeping van Hem alleen in *geestelijke* aangelegenheden, tot eene aanbidding van *God* in Hem, dan dat wij gelooven konden, dat de eisch *dier* aanbidding, welke alleen aan het Opperwezen toekomt, ten aanzien van Jezus wezenlijk in den Bijbel gedaan wierde. — In 't algemeen merken wij bij deze gelegenheid aan, dat de Eerw. Schrijver de Schriftuurplaatsen wel nederzet, maar zich met derzelver uitlegging niet bemoeit; hetgene toch in geval van onderscheidene opvatting wel degelijk pligt was. En niettegenstaande de Schrijver buiten bereik der beschuldiging meent te zijn, van iets uit een, te voren gemaakt, leerstelsel in den Bijbel te brengen, (bl. 77.) doet hij dit, naar *onze* wijze

van zien, evenwel. Want behalve dat de plaatsen alleen door den klank der woorden moeten bewijzen, zoo is het ons in het oog geloopen, dat sommige, maar die des Schrijvers stelling minder dienen zouden, niet zijn aangehaald: b. v. 1. Cor. XV: 24, boven vermeld. Merkwaardig is het, dat Jezus, juist bij gelegenheid, dat de Joden Hem beschuldigen, dat Hij zichzelven Gode gelijk maakt, (Jo. V: 18) antwoordt: „de *Zoon kan niets van zichzelven* doen," en H. X: 34, 35 alleen zich God noemt, *in zoo verre Hem de Vader geheiligd en in de wereld gezonden had*, enz. Met deze antwoorden laat zich de Schrijver zich niet in, zoo min als wij melding vinden van eenige dier vele uitspraken, waardoor Jezus zich volstrekt in de onderdanige en afhankelijke betrekking van Zoon jegens God plaatst, en welke zaamgenomen ons onderwijzen, dat Jezus zijn geheele *zijn*, met al deszelfs heerlijkheid, *van den Vader ontvangen* heeft, welken Hij uitdrukkelijk zegt te zijn meerder dan Hij zelf, (Jo. XIV: 28.) en niets buiten Hem te kunnen doen. Waar zou ons verslag eindigen, indien wij alle soortgelijke plaatsen wilden aanhalen? Maar bl. 89 wordt de Eerw. Schrijver zelfs eenigzins warm; dan, zonder dat die welgemeende ijver ons van ons stuk mag brengen, merken wij aan, dat des Schrijvers leer dan toch zoo eenvoudig en ongezocht niet uit de H. S. kan worden afgeleid, als maar deszelfs meening, „om het ten zachtste uit te drukken, *schijnt te kunnen* geschieden." Dit moest de Schrijver niet gezegd hebben; want eene hoofdwaarheid moet niet *schijnen te kunnen* worden afgeleid uit den Bijbel, maar moet, verheven boven allen twist en onafhankelijk van eenigerlei uitlegging, voor den eenvoudigsten bij de eerste lezing kennelijk daarstaan. Maar nu durven wij aan elken onvooringenomenen in bedenking geven, of niet de leer der ondergeschiktheid van Jezus aan den Vader veel kennelijker in den Bijbel staat dan die, welke de Schrijver handhaaft, en welke tegen de eerste altijd moet verdedigd worden door uitvlugten, genomen uit de schoolsche voorstelling van twee naturen

in

in Jezus, waar de Bijbel niets van weet. Dat derhalve „het zwijgen het eerst aan den beſtrijder zou betamen," dit zij den Schrijver „zoo klaar, dat hij er zich niet verder over behoeve uit te laten;" maar het is ons, en wij denken velen met ons, nog tamelijk duister, die Jezus naar den Bijbel meenen te eeren, wanneer wij Hem, daarlatende, wat voor onze bevatting niet is, maar Hem geene volkomenheid, die de Bijbel Hem toekent, ontzeggende, beſchouwen in den afhankelijken ſtaat van eenen Zoon jegens God als zijnen Vader, wien Hij op aarde zigtbaar moest vertegenwoordigen.

Veel, wat wij aangaande des Schrijvers wijze van voorſtellen tot dus verre aanmerkten, geldt ook van zijne voordragt der tweede hoofdwaarheid, tegen welke wij echter minder bedenking hebben. Boven hebben wij reeds iets aangemerkt over het te ſterk drukken van Jezus dood als offer *in den Joodſchen zin*. Naar ons gevoel, behoort zijn dood *in verband met zijn leven en zijne verheerlijking* te worden beſchouwd; en dan is dezelve waarlijk, redelijkerwijze, het middel om *ons* te verzoenen *met God* = ons weder tot God te doen naderen. Men moest nooit vergeten, dat de Bijbel overal zegt, dat de menſchen met God zijn verzoend, maar niet omgekeerd. — Wijders is het ons wederom minder duidelijk dan den Schrijver, hoe de hoogſte vereering van Jezus perſoon juist dáárin zou liggen, dat men zijnen dood voor een offer in den Joodſchen zin houde, en bij eene minder ſtellige voorſtelling zou lijden.

Ons verſlag moetende eindigen, merken wij aan, dat wij ten aanzien der derde hoofdwaarheid den Schrijver al wederom meer kunnen toegeven; toch wenſchten wij alleen, dat hij minder met woorden trachtte te bepalen eene wijze *hoe*, waaromtrent een-ieder toch altijd zal gelooven wat hij *kan*, maar niet volgens voorſchrift van menſchen. Het ſchijnt bij den Schrijver zoo gelegen te zijn dat hij vrijheid geeft tot op eene zekere hoogte door hemzelven beklommen, maar van die hoogte moet men zien gelijk hij; en had hij zich ook nog met andere waarhe-

heden ingelaten, gelijk hij zegt dat hij had kunnen doen, wij zouden dan een volledig kerkelijk stelsel ontvangen hebben.

Ten slotte berigt ons de Eerw. Schrijver, dat zijne voorstelling die aller Protestanten te allen tijde is geweest. Indien dit zoo ware, wat zou het bewijzen? Maar de geschiedenis van de Schriftuitlegging en Dogmatiek sedert de Hervorming leert ons genoeg onderscheid en verandering van inzigten kennen. En op de geloofsbelijdenis van EPISCOPIUS beroept de Schrijver zich geheel ten onregte; want deze bewijst niets, dan dat die Geleerde voor zich zoo dacht als hij in die belijdenis schreef; terwijl hij *in deze zelve*, zich tegen het bindend gezag van geloofsbelijdenissen verklarende, integendeel, gelijk de Remonstranten te allen tijde deden, (behoudens verwerping van het praktikaal schadelijke) eenen iegelijk vrijheid toekent, te gelooven naar zijn geweten.

De Ouderdom. Eene Leerrede, door J. SCHARP, *Ridder, Lid van het Koninklijk Instituut van Wetenschappen, Doctor der Godgeleerdheid, en Predikant te Rotterdam. Tweede Druk. Te Rotterdam, bij* J. van Baalen. 1821. *In gr. 8vo. Behalve het voorwerk, 67 bl. f* 1-12-:

„Welk eene preek! zeven-en-zestig bladzijden groot! Rekent men nu nog den tijd, met het gezang en gebed verloopen, hoe lang moet dan de Godsdienstoefening wel geduurd hebben?" Zacht, lezers! ge ontvangt hier — niet alles, wat Do. SCHARP heeft uitgesproken; hij betuigt, dat hij zeer veel heeft moeten achterlaten, vooral in het eerste gedeelte; maar — alles, wat hij, NB. *tegen zijne gewoonte*, had geschreven, zonder deze afwijking aan iets anders dan aan eene luim, misschien veroorzaakt door het hem ongewone, om, voor een gedeelte, te willen spreken in een' betoogtrant uit menschkundige waarnemingen van het dagelijksche leven, te kunnen toeschrijven,

ven, vooral niet aan het oogmerk om deze preek te doen drukken. o Neen! alleen omdat zoo velen hem verzochten, dat hij zijn geschrift hun leenen wilde, geeft hij, de gevolgen van dat uitleenen willende voorkomen en allen op eenmaal voldoen, deze leerrede uit, alleen voor zijne gemeente; en daar nu dezelve in meerder handen, dan in die dezelve afschrijven wilden, komen zal, verzoekt hij, dat men deze betuiging wel in het oog houde. Dat begrijpen nu alle voorproevers van het publiek, zoó als de Ridder de Recensenten, op het voorbeeld van Mr. WEILAND, noemt, wier *kritiek* hij schijnt te willen ontgaan; maar — wat er nu verder volgt, dat er aan dit opstel niet meer tijd, dan om eene gewone leerrede (van 67 bladz. ?) te schrijven, heeft kunnen besteed worden, en dat iemand, die hoe langer hoe meer tot *door-denken* en *ernst* gestemd wordt, niet iets bevalligs zoude kunnen schrijven, dat begrijpt althans de steller dezer beoordeeling niet, die evenwel veel minder bevalligs dan deze leerrede gelezen heeft, dat de vrucht van *minder doordenken en ernst* was. Hij is blijde over de *luim* des nu zoo ernstigen mans, bij wien (maar *dit* zijn de woorden van Do. SCHARP) het vlugge en puntige zoo afslijt, en is hem dankbaar voor zijne voldoening aan het verzoek zijner hoorders.

Zonder nu juist deze leerrede *als zoodanig* te willen beoordeelen, of aanmerkingen te maken op de uitvoerigheid derzelve, welke wij van SCHARP wel gewoon zijn, betuigen we onzen wensch, dat dit stukje velen ouden en jongeren van jaren bekend worde en ten zegen verstrekke! Waarlijk, men zal er veel uit leeren, zeer veel zich herinneren, en het hart heilzaam bewogen gevoelen door gewaarwordingen, die niet kunnen nalaten dat heil te doen beijveren, dat zich, in verschillende jaren en standen des levens, aan eene verlichte godsvrucht aansluit, en bij den grafkuil nog doet juichen.

Onze lezers mogen *eenigermate* hier eene schets vinden van SCHARP's leerrede, opdat die hen uitlokke, om zich dezelve aan te schaffen.

Na

Na eene *voorrede* of *voorafspraak*, die, onder twee voorwaarden, toestemmend de vraag beantwoord, of een leeraar doelmatig handelt, wanneer hij over de *bijzondere levensstanden* opzettelijk en uitvoerig tot zijne gemeente spreekt, en dit op de verschillende *jaren des levens* te hebben toegepast, (staat hier, bl. 3, niet *standen* te veel bij?) geeft hij zijn onderwerp op, voor welks behandeling hem tot tekst dient, *Prediker* XII: 1[b]. Men vindt echter veel meer, dan eene behandeling van die woorden alleen. Eene zoogenoemde *inleiding* is eene uitweiding over Salomo's lofspraak op den ouderdom, *Spreuken* XVI: 31, in welke ons echter het vernuft, dat den moedwil zijn' rietstok geeft, om op de dorenkroon te slaan, niet bevallen wilde. Hierop wordt, I. het verband der woorden bezien, en de trekken der schilderij opgemerkt, met welke Salomo zijne uitspraak versterkt. De uitvoerigheid hier zij nu op den predikstoel te onpas geweest, en daarom denkelijk vermeden, met genoegen zal men toch *lezen*, hoe SCHARP redent over hetgene men heeft Pred. XI: 7 (waar H. XII had moeten aanvangen) tot H. XII: 8. Het verwonderde ons, dat de oude overzetting, die, vs. 5, vrij eenparig, voor *lust*, den Oosterschen heester, *Capparis*, *den Kapper* heeft, over welken men onder anderen SHAW's *Reizen door Barbarijen* ezv. II. 77 in de *uittrekfels* en *bijlagen* kan naslaan, door SCHARP niet is overgenomen. In het tweede stuk wordt *eerst*, *uit gronden van menschkunde en ondervinding*, de uitspraak over den ouderdom, als kwade dagen, en jaren, in welke men geen' lust heeft, gestaafd. Vijf zoodanige gronden worden hier aangevoerd; regt menschkundig: laat ons niet te uitvoerig worden, en derzelver vermelding vermijden, bij welke het te moeijelijk zijn zoude; stalen van SCHARP's kunde en vernuft aan onze lezers te onthouden; met die kunde en dat vernuft bepaalt hij ook, *ten tweede*, de genoemde uitspraak, in *vier* bijzonderheden voldingende, dat dezelve den ouderdom niet vernedert tot een' vloek. Het derde stuk moet aanwijzen het nut van Salomo's teekening voor alle le-

levensstanden en jaren, zelfs voor de vrolijke jeugd, waartoe strekt de ontwikkeling der volgende stellingen: 1°. Godsdienst en deugd is eene zaak van heldere kennis en gezet onderzoek, 2°. van het levendigste gevoel, 3°. van aanhoudenden en manmoedigen strijd en altijd moeijelijke overwinning. Zoo overtuigend dit gansche stuk is, zoo hartelijk zijn, in het vierde stuk, de lessen, met welke deze leerrede wordt besloten. Ze zijn de volgende: 1°. Een verstandig mensch zal niet altijd driftig naar een hoogen ouderdom verlangen, 2°. Noch onmatig naar den dood, noch den ouderdom vreesachtig tegenbeven, bij het naderen der kwade dagen; 3°. de derde les betreft den ouderdom zelven, en 4°., de laatste, de jeugd.

Niemand zal de schijning van SCHARP's vermogens hier bemerken. Hij heeft eere van zijne luim. Het *uitlegkundige werk*, waarvan hij in de voorrede spreekt, ondernomen op verzoek der Rotterdamsche gemeente, volbrenge hij gelukkiglijk! Wie is niet nieuwsgierig naar hetzelve? Ons is van ergens verzekerd, dat, indien een uitvoerig werk van den Doctor eens het licht zien zal, men mogelijk ook anders over het *Hooge Lied van Salomo* denken zal. Wordt dit bedoeld? Hoe het zij, God spare den man, ten nutte der Christelijke kerk, nog lange, en zijn ouderdom drage versche en groene vruchten, velen tot verkwikking, voeding, sterking, vreugde! Deze leerrede wenschen wij schier nog meer in handen onzer jonge lieden dan der grijzen, en dat zij dan zoo veel voordeel met dezelve doen, dat ze eenmaal, oud geworden, mogen betuigen, zoo als het in VAN ALPHEN's Lied van een Grijsaard luidt:

> Ik zong, als jongling, God is goed!
> Als man herhaalde ik Hem danken;
> Maar, nu mijn waggelende voet
> De laatste treden grafwaarts doet,
> Verdubbel ik die klanken.

A. RICHERAND's *nieuwe Grondbeginselen der Natuurkunde van den Mensch. IIde Deel.*

(*Vervolg en slot van bl.* 605.)

§. 6. Indien men in een leerboek eene groote juistheid en naauwkeurigheid vordert, niet minder is het noodig, dat het, zoo veel mogelijk, eenvoudige en welbewezene waarheid behelze, en dat de Schrijver zich van alle *gewaagde onderstellingen* en *onbewezene magtspreuken* onthoude. Tot beiden is de jeugd uit haren aard zeer geneigd; beiden is even nadeelig voor grondige wetenschap. Doch RICHERAND schijnt dit anders te begrijpen. Bl. 11 wil hij, dat men de zieken, die aan slapeloosheid lijden, in eene dikke duisternis zal leggen. Dikwijls bevordert de duisternis de slapeloosheid, wanneer inwendige prikkels de zintuigen aandoen, en deze aandoeningen allerlei benaauwende en schrikbarende voorstellingen veroorzaken. Zoo is het ook eene gewaagde en zelfs ongerijmde stelling, bl. 42, dat de verwarring der lichtstralen, op het zoogenaamd *tapijtvlak* teruggekaatst, den dieren valsche en overdrevene denkbeelden omtrent de kracht des menschen moet geven. Want, vooreerst: hoe is het mogelijk, dat eene verwarring der voorwerpen *overdrevene* voorstellingen vormt? en, ten tweede, zien de dieren *alle* voorwerpen, en zelfs hun eigen ligchaam, met *dezelfde* oogen; en waarom zouden *wij* hun dan juist zoo vervaarlijk voorkomen? — Dat de kleine afstand, welke den oorsprong der reukzenuwen in de hersenen van hare uiteinden afscheidt, de overbrenging van den indruk sneller maakt, bl. 64, is mogelijk; maar dat dit van eenig aanbelang zoude zijn bij het aanwenden van prikkels, kan men zich, bij de onbegrijpelijke snelheid van *alle* zenuwwerking, naauwelijks voorstellen. Nog moeijelijker vatten wij, hoe de smaak van de zamenstelling en den bijzonderen aard der ligchamen, en echter niet van de gedaante hunner kleinste deeltjes, zal afhangen. Het spreekt

spreekt toch van zelf, dat die ligchamen, bij hunne zamenstelling, en wel elk naar zijnen bijzonderen aard, eene bepaalde gedaante moeten aannemen, en dat die gedaante anders moet zijn, als de zamenstelling en de aard van het ligchaam anders is. Dat zouten van gelijken kristalvorm een' verschillenden smaak kunnen hebben, doet hier weinig ter zaak. Immers op den smaak kunnen alleen de fijnste stofdeeltjes, de *molécules intégrantes*, werken. Dat de grazende dieren de vergiftige van andere kruiden door den smaak kennen, bl. 69, komt ons meer dan onwaarschijnlijk voor. Zij zouden dezelve dan moeten kaauwen, en dat doen zij toch niet. Ons is het voorgekomen, dat zij, in die gevallen, hunnen reuk gebruiken. — Bij de beschouwing van het gevoel (*tactus*) onderscheidt de Schrijver dit bijzonder zintuig niet genoeg van het algemeen gevoel. De *tastzin*, waarvan niet de algemeene bekleedselen, maar onze hand en onze lippen het oorspronkelijk zintuig zijn, en waartoe wij andere ligchaamsdeelen slechts door *reflexie* aanwenden, leert ons de vastheid, gedaante en afstand der voorwerpen kennen, waartoe een zintuig noodig is, hetwelk dezelve tusschen twee of meer punten bevatten kan. De warmte werkt op ons algemeen gevoel, even als de pijn, enz. Wat dus de Schrijver over de bedriegelijkheid des gevoels ten aanzien van de warmte zegt, komt hier niet te pas. Nog minder doet tegen de naauwkeurigheid van dit zintuig de bekende proef af, wanneer men twee vingeren van dezelfde hand kruisselings over een balletje legt. Dat er dan twee balletjes, op het gevoel, schijnen te zijn, is alleen toe te schrijven aan de ongelijke rigting der zenuwen, iets dergelijks als bij het dubbelzien plaats heeft. — Dat de Poolsche Vlecht slechts eene verwarring der hairen zoude zijn, bl. 89, is lang niet beweezen. De Fransche Heelkundigen, en daaronder de beroemde LARREY, hebben dezelve slechts zeer ter loops waargenomen, en naar die vlugtige beschouwing geoordeeld. De Duitsche en Poolsche Geneesheeren denken er geheel anders over. De zuren hebben voorts op de hairen *niet* dezelfde werking als de alkaliën,

zoo als RICHERAND, bl. 92, zegt; ook dienen de haren niet tot ontlasting van den phosphorzuren kalk, waarvan zij naauwelijks iets bevatten. Doch ten aanzien van de Scheikunde moet men het met hem zoo naauw niet nemen. Evenmin ten aanzien van de Zielkunde, in welker gebied hij echter met een zeker zelfbehagen schijnt te verwijlen; met hoeveel vruchts, moge uit de volgende staaltjes blijken: *Onze gewaarwordingen zijn alleen wijzigingen van ons bestaan; wij passen de denkbeelden, die in ons ontstaan, op de uitwendige voorwerpen toe*, en evenwel *wij ontvangen alleen door de zinnen onze denkbeelden* (bl. 178.) Hoe rijmt dit? *Het verstand is het voortbrengsel der uiterlijke gewaarwordingen* (bl. 179.)! *De verschijnselen des verstands hangen van de ligchamelijke gevoeligheid af* (bl. 181.)! *Door de oefening der zinnen wordt de rede versterkt* (bl. 185.) *Een schepsel met slechts één zin zou nog geen verstand hebben, omdat de indrukken, op dien éénen zin verwekt, niet zouden kunnen vergeleken worden* (bl. 188.) *De aandoening wordt gewaarwording, wanneer zij door de hersenen gevoeld wordt* (bl. 189.) *Redeneren is slechts eene herhaling van de daad van het oordeel* (bl. 200.) Ja, wat meer is, *denken is niets anders dan gevoelen*, waarop eigenlijk alle geestvermogens bij RICHERAND neêrkomen, die, zoo doende, ongemerkt de ziel van de bank schuift, en ons met het ligchaam laat zitten. Bij de beschouwing der bijzonderheden van den slaap zegt hij, bl. 219, dat de uitwasseming trager is; ik weet niet waarom? Bij kinderen namen wij meermalen eene sterke werking der huid waar; in sommige ziekten is deze werking gedurende den slaap oogenschijnlijk vermeerderd. Ook levert het nachtverblijf in de Pontijnsche moerassen een zwak bewijs voor de *sterkere* opslorping in den slaap. Dat dit zoo schadelijk is, moet meer daaraan worden toegeschreven, dat hij, die daar blijft, zich meer aan die nadeelige dampen blootstelt, dan de reiziger, die er alleen doortrekt; waarbij nog komt, dat, in den slaap, de reactie minder en het ligchaam meer lijdelijk is. Het zij ons voorts vergund te twij-

twijfelen, of bij het droomen de uitwendige zintuigen geheel werkeloos zijn, en alle bewegingen alleen geschieden door vroegere indrukken. Het voorbeeld der hardop droomenden, waarmede men geheele zamenspraken kan houden, toont bepaald het tegendeel. Deze toch *hooren*. Kunnen nu de zintuigen, in den slaap, door uitwendige voorwerpen worden aangedaan, hoeveel meer door inwendige indrukken, welke, door de zamenstemming der zenuwen en zoo naauwe vereeniging van dezelven, bij den mensch, in een middelpunt, toch ook de zintuigen, als deelen van het zenuwgestel, moeten aandoen. Zoo zal dan ook, door eene verhoogde en ziekelijke werking van dit verwonderlijk weefsel, de aandoening op een bepaald punt, door de hersenen, op een ander punt worden overgebragt; en even zoo goed, als men misselijk kan worden door prikkeling der nieren, zal men kunnen zien, of hooren, door eene aandoening van de zenuwen der maag, of der zonnevlecht. RICHERAND spotte vrij met de waarneming van PETETIN, en noeme dergelijke verschijnselen *wonderen*. Een domme bovenlander (de boeren beginnen bij ons geleerd te worden) noemt de verschijnselen der Electriciteit ook wonderen, en *lacht*, als men zegt, dat de schipper op het kompas den weg vindt. Waarom niet liever, door grondige tegenwerpingen, die er zoo vele zijn, eene leer aangetast, waarvan men, in onzen tijd, naauwelijks meer zwijgen kan? Dit had althans wel gevoegd aan iemand, die zelf niet vrij is van zeer paradoxe stellingen voor te dragen, zoo als onder anderen bl. 278, waar hij de bewerktuigde wezens als een zamenstel van electrieke toestellen beschouwt; en dit, omdat sommige visschen (bij welke dit vermogen in *bijzondere* werktuigen zit) electriek zijn! Het is waar, in 't vervolg, bl. 284, stelt hij dit weêr als twijfelachtig, of althans slechts mogelijk, voor; en verwijt hij de Duitsche Geneesheeren, dat zij de [illegible] van het Galvanismus en levensbeginsel meer dan als eene gissing voorstellen. Wonderlijk haspelt hij daar ter plaatse allerlei gevoelsaandoeningen, en doet het voorkomen, alsof

 zij,

zij, die het levensbeginsel met het Galvanismus gelijkstellen, die het van vorm en menging der stof, of van de twee grondkrachten van KANT afleiden, allen ééne lijn trekken. Maar dit moet niet verwonderen bij een' Schrijver, die, om de overeenkomst tusschen de magnetische, electrische, galvanische verschijnselen en het leven aan te toonen, zich dus uitlaat: *De gedachte*, dat treffelijk gevolg der bewerktuiging, *bezit niets*, *dat sneller*, *niets*, *dat zamengestelder*, *niets*, *dat onbegrijpelijker in de verschijnselen is*, *dan de verwonderlijke werkingen van het magnetismus*, *van de electriciteit en van het galvanismus*. Heeft men ooit grover *materialisme* gepredikt? Trouwens, wat te voren over de geestvermogens gezegd is, gaat mede dien weg. En de Vertaler helpt hem hierin getrouw, daar hij, bl. 623, *metempsycose* STOF*verswisseling* vertaalt.

Maar, om tot meer gewone verschijnselen terug te komen; het is wat veel, het slapen van sommige menschen op de linkerzijde aan *misvorming* toe te schrijven, bl. 358; de stand van het bed, met betrekking tot het licht, kan daar reeds veel toe doen. De meerdere geschiktheid der vrouwen, om bevrucht te worden, kort na de stonden, hangt voorzeker niet meest of alleen af van de opening der baarmoeder, maar van het meerdere leven dier deelen: want die zelfde geschiktheid bestaat ook kort *vóór* de stonden. De verklaring der gelijkenis tusschen vader en zoon, bl. 461 gegeven, is mede zeer onvoldoende. De vader zet zijn doordringend cachet op de kiem. Goed; maar dan moest elk kind naar den vader gelijken; en hoe komt het dan, dat uit een huwelijk van een' grijsaard met eene jonge vrouw doorgaans jongens voortkomen (bl. 468)? Hoe rijmt voorts het plantbestaan der vrucht, bl. 492, met het *gevoel*, als oorzaak van hare bewegingen, bl. 494? Hoe: *de oppervlakte des ligchaams* (van de vrucht) *is zeer geschikt tot de opslorping*, bl. 497, met: *de opslorping is zeer gering bij de vrucht?* Moeten dergelijke tegenstrijdigheden den onkundigen leerling niet verwarren? En welk denkbeeld zal hij

zich

zich maken van het aandeel, hetwelk de watervaten bij de afscheiding der melk hebben, nadat hij RICHERAND, bl. 531, 534, volkomen op twee beenen ziet hinken?

Wij zouden nu nog kunnen aamerken, dat de scheikundige beschouwing van de melk zeer gebrekkig is; dat tijd en wijze van de ontwikkeling der tanden allezins onnaauwkeurig wordt opgegeven; de beenderen bloot als lijdelijke organen aangemerkt, enz. enz. Doch wij meenen genoeg gezegd te hebben, om onze stelling te bewijzen, dat wij, met eenig regt, dit werk als eene slechte handleiding voor onkundigen hebben getracht te doen kennen. Dit neemt niet weg, dat het veel voortreffelijks bevat; in dit deel, onder anderen, de beschouwing van het spiergestel, van de verschillende ligchaamsbewegingen, van de spraak, van de leeftijden, van de temperamenten; hoewel hier op de keuze van de voorbeelden vrij wat zoude zijn aan te merken. Wie toch zal ATTICUS en MONTAIGNE, wie vooral VOLTAIRE en FREDERIK DEN GROOTEN naast elkander plaatsen? en de laatsten als voorbeelden van het *zenuwachtig* temperament? Wij laten het, zoo als gezegd is, den *Recensent*, ook der *Recensenten*, over, de schoone zijde van dit werk te doen uitkomen.

De vertaling is, over het geheel genomen, vrij wel geslaagd; en wij twijfelen niet, of, bij eene nadere herziening, zal de Vertaler de ontsnapte feilen zelf wel opmerken.

Beknopte Geschiedenis der Letteren en Wetenschappen in de Nederlanden, van de vroegste tijden af, tot op het begin der XIXde Eeuw, In twee Deelen. Door N. G. VAN KAMPEN. *Iste Deel, In 's Gravenhage, bij* de Wed. J. Allart en Comp. 1821. *In gr. 8vo. XII, 434 Bl. f* 3-18-:

De werkzame en smaakvolle VAN KAMPEN heeft zijne verdienste bij ons publiek, door de aanvankelijke uitga-

gave dezer Geschiedenis, wederom vermeerderd. Wij bekennen het, in den eersten opslag bevreemdde ons deze onderneming eenigermate. Het kwam ons voor, dat de man al te veel op zijne horens nam, en dat hij met name ook tot deze taak min geregtigd was, dan verscheidene onzer landgenooten. Doch, nadat wij 's mans voorrede en vervolgens het boekdeel zelve gelezen hebben, zijn wij van deze vooringenomenheid geheel teruggekomen. In de eerste toch legt hij de aanleiding tot deze zaak met zoo vele bescheidenheid bloot, en in het laatste bespeuren wij met zoo veel genoegen het naauw verband der staatkundige en algeheele geschiedenis van het vaderland (door VAN KAMPEN steeds en nog onlangs met opzet vlijtig beoefend) met deze der wetenschappen en letteren, dat wij niet anders dan dankbaar voor het geleverde mogen zijn. Mogelijk verwacht, mogelijk vordert men zelfs van ons, dat wij echter de gebreken, verkeerde stellingen of onevenredigheden zullen opzoeken en aanwijzen, die er, en omdat het menschenwerk is, en omdat het grootendeels eene eerste poging is, en...., omdat het boek maar twee deelen zal beslaan, natuurlijk in gevonden worden. En wij moeten bekennen, dat de opzettelijke beoordeeling eens deskundigen dikwijls zeer nuttig zijn kan en geweest is, om zoo wel den lezer voor dwaling te behoeden, als inzonderheid den schrijver beter te onderrigten, en, in het algemeen, de wetenschap uit te breiden en te verhelderen. Het komt ons echter voor, dat dit ruim zoo goed afzonderlijk geschiedt, door zoodanige liefhebbers of gelukkige beoefenaars dezes vaks der geschiedkunde, welken het aan geen tijd of alles behoudend geheugen ontbreekt, om zich eens tot zulk eene nalezing en monstering van het werk, in alle zijne deelen, neêr te zetten. De Heer VAN KAMPEN zegt te regt, dat zijne taak vrij wat gemakkelijker was ten aanzien der letterkunde, in welke hem een SCHELTEMA, een DE VRIES, een WILLEMS en anderen uitmuntend hadden voorgearbeid; gelijk dit nog gedurig plaats heeft en zal plaats hebben in voorlezingen als anderzins, die daarna worden uit-

uitgegeven, omdat menigeen nog al lust vindt, om een beroemd dichter of zelfs redenaar van vroeger eeuw uit het meer of min dikke stof der vergetelheid weêr voor den dag te halen, en eenen aandachtigen kring, zoo dan niet op zijn eigen voortbrengsel, althans op de *lumina* te onthalen, uit den geprezen schat ligtelijk te ontleenen. Doch met de wetenschappen is het anders gelegen. Iets algemeens bezitten wij daarover geheel niet, en ook afzonderlijke stukken, van eenige bekendheid, gewis in veel mindere mate. Doch, zoo wij niet dwalen, dan komt het hier ook meer op den algemeenen gang, en dus op hoofdpunten en hoofdpersonen aan, dan wel bij de Poëten. En geschiedt ook niet iederen uitvinder en verbeteraar regt, de lezer verliest daar minder bij. Wijders moge het hier ook al meer aan een' algemeenen maatstaf ontbreken, dan in stukken van smaak, en moge zelfs de geleerdste man, bij vele vakken, genoodzaakt zijn op het oordeel van anderen af te gaan, — het klimmen en dalen, het ophelderen en verdonkeren des algemeenen lichts, met name in het vaderland en door vaderlandsche geleerden, valt echter ligtelijk op te merken.

Wat in dezen dan te doen zij, dat heeft VAN KAMPEN, naar ons oordeel, zeer wèl gedaan. Er heerscht orde, er heerscht klaarheid en rijkdom van gedachten in zijn verslag. Bij het belangrijke is hij doorgaans uitvoeriger, bij het min gewigtige meer beknopt; hetgeen het gansche boek met groot genoegen doet lezen. En hiertoe helpt mede niet weinig de naauwe aansluiting dezes verslags aan de openbare gebeurtenissen en lotgevallen, die de schrijver tusschenbeiden, met al de warmte, hem eigen, en al zijne kennis van deze zaken, daartusschen vlecht. Regt gaarne hoorden wij den ronden Hollander van tijd tot tijd zijne onbekrompene en edelmoedige gevoelens lucht geven, wanneer het de zaak der vrijheid en verlichting of den roem onzer groote mannen gold, welke men toch in onze dagen even zoo min zal verdonkeren en doen miskennen, als men slagen zou om eenen domper op de heldere middagzon te zetten.

Het beloop des ganschen werks geeft de schrijver zelf, in de voorrede, aldus op. Eerste tijdperk, van MAERLANT (vóór 1300) tot de uitvinding der boekdrukkunst, (en in de inleiding kortelijk van de allervroegste tijden.) Tweede tijdperk, tot de stichting der Leydsche hoogeschool, in den Spaanschen oorlog. Derde, tot den Munsterschen vrede, den jeugdigen bloei onzer republiek en glansrijke letterkunde bevattende. Vierde, tot de vreedzame tijden na 1713, wanneer de eigene letterkunde verflaauwt, en de wetenschappen daarentegen, benevens Oostersche en Grieksche taalkennis, in luister stijgen. Eindelijk, vijfde, van 1780—1820, de herrijzenis van poëzij en welsprekendheid. Twee dezer tijdvakken worden geheel en één ten deele in het tegenwoordige boek afgehandeld.

De kenner zal de gepastheid dezer verdeeling gewis toestemmen. De tijdperken onderscheiden zich, over het geheel, inderdaad elk door een eigenaardig karakter. De minkundige, daarentegen, zal althans ligtelijk inzien, hoe belangrijk zulk eene geschiedenis van 's menschen geest in ons land en in eenen tijdkring zij, die denzelven waarlijk alle de trappen der beschaving, bijna van de vroegste woestheid af, doet doorloopen. Ja, hij zal er veel, oneindig veel vinden, dat zijne weetgierigheid bevredigt, zijne inzigten uitbreidt, zijne verwondering gaande maakt, zijnen smaak streelt, en, bij andere loffelijke gevoelens, vooral ook zijne vaderlandsliefde rijkelijk voedt.

Inderdaad, wij wenschen, dat het boek in veler handen kome, en hebben ons opzettelijk over verscheidene zaken uitgelaten, die door deskundigen zouden kunnen geacht worden van zelve te spreken, of althans eer vereischten dan bijzondere deugden van dit boek te zijn, omdat iedereen toch zoo niet regt weet, wat eene letterkundige geschiedenis zij. Doch welaan, lezers, die men thans in alle standen zoo overvloedig vindt, leert hier inzonderheid ook de Dichters onzer vorige gouden eeuw, HOOFT, VONDEL, CATS en zoo vele anderen, kennen, om, van de eene zijde, niet meer met minachting op het oude neder te zien, en, van de andere, niet

niet bedwelmd te worden door den uitbundigen lof, somtijds aan dezelven, ten koste van onze tegenwoordige gouden eeuw, toegezwaaid. De schrijver staat vooral bij deze groote lieden lang stil, geeft er somtijds vrij uitvoerige stalen van, en zal vervolgens in de gelegenheid, ja in de noodzakelijkheid komen, om zelfs nog levende zangers, in alle bescheidenheid, te monsteren.

Één verzoek slechts! leert uit dit boek geen naklappen, geen pronken met andermans veren, alsof gij zelve al die oudjes gelezen, en hunne eigene en betrekkelijke waarde op uw duimpje hadt. Men leze voor zichzelv', en niet voor anderen! Waarlijk, dan is zulk een werk een uitmuntend middel, om smaak en oordeel, verlichting en beschaving aan te kweeken. Het is, wat althans de *belles lettres* aangaat, eene soort van verhandeling met proeven, waarbij men (een verstandig, kundig man) *hooren* en (het verhandelde onderwerp zelve) *zien* kan; waarbij eigene vergelijking, even als op eene kunstbeschouwing, en gepaste aanwijzing en onderrigting te zamen gaan.

Verheugen wij ons dan in deze beknopte Geschiedenis, die met den tijd meer uitgebreid en volmaakt worde, door teregtwijzingen en nieuwe bijdragen onzer werkzame geleerden; zoo als, trouwens, PEERLKAMP, VAN CAPPELLE, en SCHELTEMA op nieuw (*), reeds hebben gedaan. Wij scheiden er af met de volgende proef:

„JOANNES ANTONIDES VAN DER GOES werd te *Goes*, ten jare 1647, geboren, en heette eigenlijk JAN ANTONISZ. Vier jaren na zijne geboorte vestigden zijne ouders zich te *Amsterdam*, en hij ontving er eene opvoeding, die boven den stand zijner ouderen scheen. Reeds vroeg gevoelde hij zucht voor de Dichtkunst, doch wilde eerst de *Latijnsche* Poëzij beoefenen, tot VONDEL's roem hem tot de

(*) Belangrijk is gewis de lof, door een' man als VAN KAMPEN aan SCHELTEMA gegeven. Doch, zoo men in aanmerking neemt, wat deze in weinige jaren, zoo voor de geschiedenis onzer letterkunde, als voor die van [illegible] invloed, in het algemeen, op de bevordering en uitbreiding van beschaafdheid en zeden, en dus voor den schoonsten roem des vaderlands, vooral in zijn klassiek werk over *Rusland en de Nederlanden*, (waarin de stelling: *Holland* de wieg der grootheid van PETER en *Rusland*, waarlijk voldongen is) al heeft gedaan, dan kan men niet nalaten vurig te wenschen, dat de man toch steeds in die betrekking mogt zijn, en alzoo ondersteund en bemoedigd worden, dat men nog veel dergelijks van hem kon hopen. --- De toevallige vertraging der recensie van het genoemde werk noopt ons, als bij voorraad, tot deze uitboezeming.

de *Nederduitsche* dreef. De groote min moedigde den jongeling op alle wijze aan, ontleende eenige regels uit deszelfs eerste voortbrengsel van belang, het Treurspel *Trazil*, of *Overrompeld Sina*; een voortbrengsel van vernuft, maar van een wild en ongeregeld vernuft, waarin, onder anderen, een *Aartspriester der Sinezen* voorkomt, die den Keizer tegen twee Christenen waarschuwt, door het voorbeeld van MONTEZUMA, ATABALIBA, en de geheele Geschiedenis van *Mexico* en *Peru*, die hij den Keizer verhaalt. — Door een en ander aangemoedigd, gaf ANTONIDES, twintig jaren oud, zijne *Bellona aen Bant*, een Gedicht op den Vrede van *Breda* in 1667, in het licht. Dit Gedicht munt, vooral door eene schitterende verbeeldingskracht, en bij uitstek vloeijende versmaat, uit; doch het vernuft des Schrijvers is nog te welig, en hij maakt vooral een bovenmatig gebruik van de oude Fabelkunde, in een onderwerp, hetwelk dezelve niet anders, dan op zijn hoogst in vergelijkingen, dulden kan. Met dat alles betuigde VONDEL er zijnen naam wel onder te willen zetten. ANTONIDES, door de algemeene goedkeuring aangemoedigd, besloot nogmaals de hand te slaan aan een Vaderlandsch onderwerp, en koos daartoe den *IJstroom*, die toenmaals aan *Amsterdam* de schatten van alle Werelddeelen aanbragt. Inderdaad is dit Gedicht een der beste, die wij in den *beschrijvenden* trant bezitten, en eene parel aan de eerkroon, door onderscheidene Dichters aan het Vaderland geofferd. [Hier volgen, bij wijze van noot, eenige proeven uit hetzelve.] Hoe levendig zijn in het eerste Boek de beschrijvingen der gebouwen langs het *IJ*! Hoe veelsoortig, nieuw en krachtig zijn de beelden! hoe bezielt de Dichter alles, wat hij aanraakt! hoe geeft alles hem stof tot verheerlijking des Vaderlands! hoe betreurt hij (bij 't zien van het *Westindische* huis) het verlies van *Braziliën*, en wordt naauwelijks door veroveringen in 't Oosten weder opgebeurd! hoe verheerlijkt hij (in het tweede Boek) de *Nederlandsche* Scheepvaart! Dáár zien wij den geest van ATABALIBA (den laatsten regerenden Zoon der Zonne, door *Spanje's* beulen vermoord) op het strand van *Peru* rinkinken en spoken! *Nederlandsche* Schippers zien hem met eene bebloede toorts rondwaren! hij verhaalt hun zijn noodlot, de dolle goudzucht der *Spanjaarden*, in Verzen den grootsten Dichter waardig. Elders bezoeken wij de rijke Oosterlanden, zoo welig door de Zon met al de schatten van het planten-

genrijk begiftigd, en zien die schatten, met al den gloed der Poëzij gekleurd, ons voor oogen gesteld. Dáár doorwaden wij met den Dichter de Zandzee; de vloed, door den wind opgezet, overstelpt de kemels, en wij verheugen ons met onzen leidsman, na dezen avontuurlijken togt, over de terugkomst in 't Vaderland; doch hij toont ons nog de schatting, waarmede *Europa's* gewesten den Vaderlandschen stroom verrijken, en troont ons met zich naar het uiterste Noorden. Bij zoo vele voortreffelijkheden is de *IJstroom* echter niet vrij van groote gebreken, doch gebreken, die van weligen overvloed, niet van armoede of zwakheid getuigen. De beelden van ANTONIDES zijn wel eens wat ver gezocht, niet altijd juist; zijn stijl is somtijds gezwollen, in plaats van verheven; het misbruik der oude fabelleer is hier nog merkbaarder dan in de *Bellona:* zelfs is de geheele derde Zang een volstrekt noodeloos, en met het overige kwalijk zamenhangend bijvoegsel; de gulden bruiloft van THETIS en PELEUS, waarop onder andere stroomen ook het *IJ* verschijnt, en zijne meerderheid boven de anderen tegen de *Seine* ook op dien grond staande houdt, dat PYTHAGORAS groote verborgenheden in zijnen naam (de letter Y) had weten te vinden! — kon de Dichter, na zoo hoog gerezen te zijn, zóó diep vallen! Doch in het vierde Boek verheft hij zich weder, beschouwt de *Waterlandsche* dorpen (wij zien die onder 't lezen), beschrijft met al de geestdrift der Vaderlandsliefde de groote daden der *Amsterdammers*, doch legt dezelve ongelukkig — eener voorspellende Meermin in den mond, die „ een kostelijk karkant om den hals heeft, *met* „ *witte parelen van schelvisoogen, net en geestig geschakeerd!*" — Kleine, bevallige schilderingen, als: eene vrijaadje, het wintervermaak op den *IJstroom*, enz. besluiten dit werk, dat met al zijne feilen zal blijven bestaan, zoolang men *Nederlandsch* spreekt, en de *Amstelstad* door het *IJ* wordt bespoeld.

„ Behalve deze drie groote werken heeft ANTONIDES nog verscheidene kleinere Gedichten geschreven, waarvan velen, onder anderen de aankomst van DE RUITER'S *lijk in 't Vaderland*, den stempel des echten Dichters dragen. Wij zullen alleen van dien heerlijken dichterlijken brief aan OUDAAN gewagen: *Oorsprong van 's Lands ongevallen* getiteld. De Dichter, in verontwaardiging ontvlamd over de gepleegde gruwelen der slaven van LODEWIJK XIV., klimt op tot de oorzaak, die

Hol-

Holland en de vrijheid zoo diep onder dien drom van lijfeigenen heeft vernederd. Het is onze gewillige slavernij onder *Fransche* zeden en taal en manieren. De groote Dichter, die hiertegen zoo ernstig waarschuwde, dacht niet, dat deze heillooze navolging kort na dien tijd eerst regt zou beginnen.

„De roem, door den *IJstroom* behaald, verhief ANTONIDES uit den stand van Apotheker, waartoe hij door zijn' Vader bestemd was, tot dien van Geneesheer, waartoe hij zich te *Utrecht* bekwaam maakte: zijn Vriend en begunstiger BUYSERO verschafte hem daartoe de noodige ondersteuning, en zorgde verder voor zijn geluk; hij verschafte hem eenen post bij de Secretarij der Admiraliteit te *Rotterdam*. ANTONIDES, nu van allen kommer voor zijn bestaan ontheven, trad in het huwelijk in 1678, doch overleed in 1684, eerst zeven-en-dertig jaren oud. Hij had eens het oogmerk, den Apostel PAULUS tot het onderwerp van een Heldendicht te maken, doch gaf dit naderhand op. Sommigen hebben ANTONIDES bij STATIUS, VONDEL bij VIRGILIUS vergeleken, doch deze evenredigheid komt ons niet juist voor. Wanneer de *Zeeuwsche* Dichter slechts met den Schrijver der *Thebais* gelijk staat, zoo evenaart VONDEL VIRGILIUS niet: doch wanneer de *Hollandsche* Zanger MARO bereikt, zoo staat zekerlijk zijn gelukkige, verhevene kweekeling (die hem bij een langer leven bereikt zou hebben) op een' minderen afstand van de volmaaktheid, dan STATIUS."

In een bijvoegsel verantwoordt zich VAN KAMPEN, waarom hij van den Vrieschen Dichter GIJSBERT JAPIKS niet heeft gesproken, en beweert, bij die gelegenheid, dat deze door zijne eigene landgenooten niet meer verstaan wordt, omdat het tegenwoordige Boerenvriesch al meer en meer naar het Hollandsch gebogen is, enz. Dit is gewis te veel beweerd. Recensent heeft gelegenheid gehad om te ondervinden, dat, integendeel, het Landvriesch nog onverstaanbaar is voor iemand uit de andere gewesten, en dat de bedoelde gedichten, die waarlijk zelfs geen BILDERDIJK behoeven, om de bewondering van elken kenner weg te dragen, goed voorgelezen zijnde, *doorgaans* door elken Vrieschen landman worden verstaan. De moeijelijkheid van het lezen alleen, als zijnde de taal sedert eeuwen bijna niet geschreven, en de willekeurigheid en ongewoonheid der spelling, het gevolg hiervan, veroorzaken, nevens enkele verouderde woorden, de bewuste moeijelijkheid van het verstaan. Ook heeft nog

on-

onlangs een zeer geleerd man, bij gelegenheid van een ander boeksken in dezen ouden, hoogstmerkwaardigen en voor onze taalkunde ligt te weinig beoefenden tongval, doen zien, hoe weinig hij sedert eene eeuw of twee veranderd is.

De Aarde en hare Bewoners, volgens de nieuwste Ontdekkingen; uit het Hoogduitsch van E. A. W. VON ZIMMERMANN. *Met Platen. VIIde Deel. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. *In gr. 8vo. Brazilië,* VIII *en* 162; *Chili en Patagonië,* 180 *Bladz. f* 3-12-:

Dit nuttig en belangrijk werk houdt zich op den duur staande, en de vermeerderde spoed, waarmede het uitkomt, schijnt van belangstelling des Publieks en een goed vertier te getuigen. Dit deel stelt ons *Brazilië* en *Chili* voor. (Wij zouden in het vorige deel liever *Peru* en *Chili*, of de Westkust, en in dit *Brazilië* met *Paraguay* en *Patagonië*, of de Oostkust, hebben bijeengevoegd.) Men ziet uit het getal der bladzijden, dat het kleinste gedeelte van dit boek aan *Brazilië*, het grootste aan *Chili* en den Zuidoosthoek is toegewijd; hoewel *Brazilië* tegenwoordig veel meer belang wekt, en de bronnen tot kennis van hetzelve thans ook menigvuldiger zijn. Het is ons moeijelijk, reden van deze onevenredigheid te geven.

De beschrijving van *Brazilië*, hoewel minder volledig dan men misschien zou hebben kunnen wenschen, bevat nogtans het meeste wetenswaardige betrekkelijk dat land, en is door den kundigen Vertaler met eenige aanteekeningen op de pas uitgekomene Reis van den Prins van *Neuwied* (die ZIMMERMANN niet kon kennen) verrijkt. Voorts zijn, naar het algemeene plan des werks, de oude zoo wel als de nieuwe Reizen in *Brazilië* daarin opgenomen; vooral vinden wij vele wetenswaardige bijzonderheden van den *Franschman* LERY, en daaronder zeer goede berigten wegens het menscheneten, waaromtrent de *Braziliaansche* stammen berucht zijn. Enkele misslagen stippen wij hier aan. De 80 *Duitsche* mijlen, welke zich *Brazilië* langs de zee uitbreidt, zullen wel 800 moeten zijn (bl. 10), en de bevolking van *Rio de Janeiro* was niet in 1717, maar in 1817, 100,000 inwoners, (bl. 42.) Ook moet men de *Rio St. Francisco*, die op bl. 14 voorkomt, wel

wel onderscheiden van de meer zuidelijke rivier van dien naam in het Gouvernement *St. Catharina*, (bl. 44.) *Para* ligt (bl. 17) 3 uren en 24 minuten westelijker dan *Parijs*, dat is meer dan 50 *graden*, daar de Zon elke 15 graden verder een uur later in de middaglijn komt: de uitdrukking in den tekst is dus niet volkomen juist. Op bl. 19 moet *Maragnan* in *Maranhao*, en op bl. 33 *Pomeranzen* in *oranjeappelen* veranderd worden. Omtrent de stad *St. Paul* (bl. 45) raadplege men de Reizen van MAWE, die aan deze stad een veel edeler oorsprong toekent, dan hier volgens de oude en zekerlijk vrij algemeene volksverhalen geschiedt. De *ingênios* op bl. 50 moeten in *engenhos*, en de *pistazien* (bl. 52) in *pistaches* veranderd worden. Het *cacettéren* op bl. 61 zal wel *facettéren* moeten zijn. Onder de groote rivieren is de *Rio Doce* vergeten, bij haren uitloop, volgens den Prins van *Neuwied*, tweemaal zoo breed als de *Rijn*.

De berigten wegens *Chili* zijn zeer uitvoerig en belangrijk, te meer daar men over 't algemeen zoo weinig van dit land weet, hetwelk zich thans onder den Generaal ST. MARTIN tot eenen vrijen Staat heeft gevormd, en de *Spanjaarden* in *Peru* hevig bestookt. Onder de vele merkwaardigheden van dit land noemen wij op: de paarden met horens, en eene andere soort met gespletene hoeven, (bl. 39, 40;) de *Chilische* zwaan, van boven zwart, van onderen wit, (bl. 42;) den zeepboom, die eene goede en schuimende zeep geeft, (bl. 28;) het merkwaardige Volk der *Araucanas*, of *Araukers*, een oorlog met hetwelk tot een beroemd *Spaansch* heldendicht stoffe heeft opgeleverd, wier erfelijke Koningen en verkiesbare Veldheeren, gelijk bij de oude *Duitschers*, nimmer in één' persoon vereenigd zijn, (bl. 86;) den dood van den Gouverneur VALDIVIA, wien men, even als CYRUS, gesmolten goud in den hals goot, doch *levend*. (Deze gebeurtenis zou in 1599 voorgevallen, en de stad *Valdivia* door hem reeds in 1551 gebouwd zijn. Zou dan deze bevelhebber hier 48 jaren achter elkander het bewind gevoerd hebben? Zie bl. 103, 104.) Bij gelegenheid der eilanden van *Chili* (*Juan Fernandez*, *Masa Fuera*, en den *Archipel* van *Chiloë*) wordt de geschiedenis van ALEXANDER SELKIRK verhaald, naar welken ROBINSON CRUSOË verdicht is. Hoe vruchtbaar ook *Chili* zij, de bevolking en bebouwing moet, volgens VANCOVER, ten minste in de omstreken der hoofdstad, gering en armoedig zijn. Wij mogen hopen, dat de her-

herstelde onafhankelijkheid dit alles meer omhoog zal helpen. Ten minste in *Cujo*, of *Oostelijk Chili*, aan den voet der *Andes* gelegen, kan men reeds aanmerkelijke verbetering zien. Volgens den *Amerikaanschen* Afgevaardigde BREVOST, die hier in 1807 was, bezit de hoofdstad *Mendoça*, 300 uren van *Buenos-Ayres* gelegen, en met 20,000 inwoners bevolkt, sedert de Omwenteling van 1810, de gemakken zoo wel als de aangenaamheden des levens: onder den *Spaanschen* alleenhandel bezat men er naauwelijks de eerste behoeften. De huizen, door twee *Italiaansche* bouwmeesters gesticht, vooral de kerken, zijn zuiverder van smaak, dan elders in *Amerika*. De Generaal ST. MARTIN heeft er eene wandeling met *Italiaansche* populieren doen aanleggen. De handel tusschen *Chili* en *Buenos-Ayres*, waarvan de stapel te *Mendoça* is, moet van veel belang zijn, als men bedenkt, dat de reeds genoemde Reiziger, bij zijnen overtogt over de *Andes*, 27 karavanen met muilezels zag, waarvan de minste 15 en de sterkste 55, dezer dieren bevatte. Het land rondom *Mendoça* is als een tuin aangebouwd; de wijngaarden zijn zeer voordeelig, en geven wijn, brandewijn en razijnen voor *Buenos-Ayres*. Men kweekt tarwe, heeft weilanden, en alle *Europesche* vruchten. Deze latere berigten kon ZIMMERMANN nog niet hebben. Zij toonen echter, met zijne korte beschrijving van *Mendoça* (bl. 121) vergeleken, hoezeer die streken moeten vooruitgegaan zijn.

Bij *Patagonië* worden ook de *Malouines* of *Falklands*-eilanden, en het armzalig *Vuurland*, uit de beste bronnen beschreven, en daarmede *Amerika* geëindigd. Over 't geheel levert dit deel weder eene zoo aangename en onderhoudende als nuttige *lectuur* op.

M. VALERIUS MESSALA CORVINUS, *geschetst in eenige Tafereelen uit de Romeinsche Geschiedenis, gedurende zijn leven. Door Mr.* M. C. VAN HALL, *Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, en Lid van het Koninklijk Instituut. IIde Deel. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1820. *In gr. 8vo. XII en 227 Bl. f* 4 - 18 - :

Zoo is dan het verlangen naar het tweede deel dezes uitnemenden werks spoedig bevredigd. Wij wenschen VAN HALL ge-

geluk met de eere, die hij zich door dit blijvend gedenkstuk van zijne voortreffelijke talenten verworven heeft, en vertrouwen, dat onze landgenooten dit oorspronkelijk werk van kunst en smaak, nevens den *Plinius* van denzelfden verdienstelijken Nederlander, erkentelijk zullen weten te waarderen boven zoo veel in- en uitlandsch, dat hun, der geleerdheid en ware wetenschap ten nadeele, van de menigte der drukpersen toestroomt. De uiterlijke dos, in welken dit kunstwerk te voorschijn komt, past aan deszelfs innerlijke waarde, en de lieve vignetten, in den antieken smaak, zijn hier weder, als in het voorgaande deel, ware sieraden.

Het deed ons regt goed, in de voorrede te lezen, dat VAN HALL's arbeid ter bevordering van den bloei der Nederlandsche letterkunde, in verband met die der ouden, onzen Koning zoo *welgevallig is gebleken te zijn*, dat deze daarvan den schrijver de vereerendste verzekering heeft doen toekomen: „een bewijs," zegt VAN HALL te regt, „hoe, onder een gematigd en verlicht rijksbewind, het wettig oppergezag, met de vrijheid vereenigd, geene schriften ducht, waarin, bij eene opregte en warme zucht naar rust, orde en al wat goed en schoon is, afkeer van slavernij en liefde tot ware vrijheid tevens doorstralen." Deze voorrede bevat, voor het overige, een zeer bescheiden woord, waartoe de beoordeeling dezes werks door den *Recensent ook der Recensenten* aanleiding gaf, over het oogpunt, waaruit dit werk te beschouwen is, en alzoo ter verdediging van den gekozen titel.

Wij achten het onnoodig, de beminnaren onzer letterkunde met hetgene zij in dit tweede deel vinden kunnen nader bekend te maken. Genoeg zij het, te zeggen, waarvan zich ieder overtuigen kan, dat de begaafde en welsprekende VAN HALL zijne taak meesterlijk voltooid heeft, en niets, blijkens het achteraan geplaatste verbeterblad, heeft nagelaten, wat tot volmaking zijns arbeids strekken konde; zoodat zij, wier getal wij wenschen dat niet gering zal wezen, die in de Romeinsche geschiedenis en in de Nederlandsche letterkunde behagen vinden, meer dan voldaan zijn zullen bij de lezing dezes, hen geheel in de eeuw van AUGUSTUS terugvoerenden, werks; terwijl de aanteekeningen, die van 's mans geleerdheid en belezenheid getuigen, niet dan welkom zijn kunnen aan hen, die de bronnen en de gronden van hetgene zij lazen kennen willen en gebruiken kunnen.

Zie

Zie hier eene proeve, uit bl. 142, 143 niet uitgekozen, maar, zoo als het boek openviel, ons geschikt genoeg tot versiering onzes Tijdschrifts en wettiging onzer lofspraak voorgekomen:

„ De schrik des doods, (zeide *Proculejus*) overmeesterde *Mæcenas* nogtans niet zoodanig, dat hij zijnen voortreffelijken weldoener en zijnen *Horatius* zou hebben kunnen vergeten; voordat hij den laatsten adem uitblies, heeft hij *Augustus* tot zijnen erfgenaam benoemd, en aan dezen *Horatius* met de hartelijke woorden aanbevolen: *Wees aan mijnen Horatius, als aan mijzelven, indachtig!* (*)

„ Van deze aanbeveling (hernam *Messala*) heeft het dezen dichter niet mogen gebeuren eenig genot te hebben; zijn bijna gelijktijdige dood doet ons een dubbel verlies betreuren, en heeft den dichterlijken wensch van *Horatius* zelven bijna vervuld, daar hij zijnen *Mæcenas* in vroegere dagen toezong:

„ O Gij, die mij de helft van heel mijn leven waart!
Zoo een te vroege dood mij wegrukt van deze aard',
Zou ik in 't stof dan toeven?
Nooit scheurt het lot u van mij af.
Mijn dood zal u, mij de uwe niet bedroeven:
Eens storten wij te zaam in 't graf.
Zie daar mijn eed: 'k zal dien niet breken,
Maar volgen waar uw schreden staan,
Bereid met u de sombre streken
Des doods, kloekmoedig, in te gaan! (†)"

„ (*) *Suetonius in vita Horatii.* Over het karakter en de zeden van *Mæcenas* kan men nazien *Stuart*, D. XXI, bl. 271 en volg. *Crevier*, Tom. I, pag. 171 et suiv. en vooral *Wieland*, *Horazens Briefe*, Th. I, S. 1 en volg. en S. 146 en volg. Conf. *Seneca*, *Epist. ad Lucillum*, Epist. 101.

„ (†) *Horatius*, Lib. II, Od. 17, vs. 5 et seqq."

Wij behoeven niet te zeggen, dat VAN HALL hoogstgelukkig de Latijnsche poëzij ons in onze taal wedergeeft, en — het zij men zijne taal leest, het zij hij MESSALA's tijdgenooten spreken doet — door geene verscheidenheid verliest, in belangrijkheid en bevalligheid van voordragt, dit werk, uit hetwelk, ook wat de geschiedenis betreft, niet weinig te leeren valt.

Nieuwe Dichtschakeering, door Mr. W. BILDERDIJK en Vrouwe K. W. BILDERDIJK. *II Deelen. Te Rotterdam*, bij J. Immerzeel, Jun. *In gr. 8vo. Behalve Voorberigt en Inhoud, elk Deel* 206 *Bl. f* 6-:-:

Wie leest de reden, om welke BILDERDIJK niet eenige nadere inlichting omtrent sommige dichtstukken gaf, zonder ontroerd medelijden, in het voorberigt? Hem ontbrak er de lust toe; want, toen deze deelen reeds bijna waren afgedrukt, betreurde hij den dood zijns Zoons. De regelen, die hem, bij de vermelding hiervan, uit het hart vloeiden, doen den lezer weenen met den weenenden. *Hier eerbiedigen wij zijn geklag.* o! Hoe waar is het, dat men anderen beweegt, zonder moeite, is men zelf bewogen! Zoo ver reikt de kunst niet.

Elk deel wordt geopend met twee uitvoerige dichtstukken, van welke wij er drie aan Vrouwe BILDERDIJK hebben te danken; namelijk, *Moederpligten*, aan *Alwine*, en — die reeds door *Mnémosyne* opgenomen zijn — *De Hoop*, en *Celeste*. Het eerste uitvoerige dichtstuk is van BILDERDIJK; *Naroem* is de titel. Hetzelve behelst deze onwaarheid: „*Mijn zangen zinken meê in 't graf!*" Vooreerst althans heeft dit nog geen nood. Het gedicht aan *Alwine* is zeer uitvoerig, maar niets te wijdloopig, en digt zamen hangen de gedeelten van hetzelve. Voor een uittreksel is het onvatbaar; maar leest het geheel, echtgenooten en vaders! geeft het aan de moeders uwer kinderen en aan uwe dochters in handen, opdat zij al de waarheid en al de waarde gevoelen van de weinige regelen des Dichters, die hier zoo gepast volgen op het gedicht zijner Gade:

Edel is uw naam, ô moeders; ja, de grootste naam op aard:
Bij dien naam zwijmt alle luister waar zich 't menschdom blind op staart.
Alle heil der nageslachten, Godsdienst, Menschheid, Vaderland,
Rust op u-alleen, ô moeders, ligt besloten in uw hand.
Zijt, ô zijt die roeping waardig, en onscheidbaar van uw plicht!
Niets kan u zijn zoet vergoeden, niets de moeder aan het wicht.

Hierop volgen *Verscheiden Gedichten*; als, van BILDERDIJK: *Schoonheid*; *Aan de Geschiedenis*. BILDERDIJK klaagt,

klaagt, dat de vrijheid den laatsten snik hijgt (in 1818), en dat de geschiedenis zwijgt; doch — roept hij uit:

....roem' men gruwbre Margareten,
  Jacobaäs, de onder van haar bloed!
Zij de oude HOEK weêr uitgesmeten,
  Ten smaad van Willems Vorstenhoed!
Wij gaan verachtbren Brederoden,
  Wij, vrouwenvleiers zonder eer,
Wij, d' uit de Hel gevloekten snooden,
  Ook nog, voor 't wettig recht, te keer,
En sterven (moet het) duizend dooden,
  Aan God getrouw en Hollands Heer.

Op die wijze is men het van BILDERDIJK gewoon, en daarom — geene aanmerkingen. Ook de punctuatie, zelfs in reg. 6, laten we zoo als het is. De *Middernachtszang* (uit het oud Duitsch) van vóór of omtrent de Xde eeuw; de *Morgenzang* van de IXde eeuw, en *De Dag van Wraak* (het kerkgezang *Dies Irae*) geven wij gaarne voor iets van de eeuw van BILDERDIJK. Zijne navolging van *Stabat mater* is mede reeds door *Mnemosyne* bekend gemaakt, die tevens ons de navolging door VAN BRAAM mededeelt. Beider vergelijking strekt, onzes inziens, tot groote eere van den beroemden Dordrechtenaar.

Treffend is de *Herinnering bij het Graf van mijne Adelheide*. Hier schreit de moeder; maar wat vader wordt door zulke toonen niet geroerd; gelijk door den *Moederzucht*, die den laatsten groet aan den Zoon vergezelt? Beiden van Vrouwe BILDERDIJK, waardig des kunstkenners lof, en zoo natuurlijk als eenvoudig uit het hart geslaakt. Hooger, stouter, zeker niet voor alle lezers zoo verstaanbaar, is de hierop volgende mannelijke taal, die slechts *Vaderlijke Zucht* heet. *Mathilde* is eene Romance van Vrouwe BILDERDIJK. Wij kunnen het niet helpen, al hapert het aan ons, dat wij veel liever, dan zulke akelige moordtooneelen, hoe meesterlijk ook geschilderd, van de hand der Vrouwe, haars Mans nu volgende herinneringen *aan mijne Kinderen* ontvangen; hij bepaalt hen bij de hen vergezellende Engelenwacht, en hierop is zijne teedere opwekking gegrond:

Die uw ouders nooit bedroefdet, nooit verwektet tot verwijt,
Zoudt gij die bedroeven kunnen, dien gij even dierbaar zijt?

— Waar vaderoogen slapen, buiten 't moederlijk gezicht,
Zijn zij aan uw zij' aanwezig, 't oog tot in uw hart gericht.

— Waar duizend oogen staren op gedachten en gedrag,
Zou zich daar uw hart niet schamen dat het heel een hemel zag?

Hoe onmiskenbaar schoon de *Willem Tell* ook zij, parenthesen, als deze, verlammen den nadruk niet weinig:

Geef slechts uitstel voor één dag,
('k Mocht mijn kind ten beul verstrekken)
Dat mijn bloed bedaren mag.

Maar vooral deze:

God is met hem. — Onbeschadigd
Valt daar de appel van het hoofd,
(De Almacht heeft het kind verdadigd)
De appel, door den pijl gekloofd.

Er is wel voor afwisseling gezorgd in deze schakering. Het kleine stukje van BILDERDIJK *op eene naamlooze Graftombe* gaat voor de *Wanhoop*, door zijne Gade bezongen, en wordt gevolgd van des Dichters *Verjaarzang* aan haar bij zijne opkomst uit eene ziekte, en deze hartelijke, huisselijke, godsdienstige toonen door het prachtig en krachtig feestgezang *ter intrede van den Prins en de Prinses van Oranje*, door de verrukte en verrukkende Dichteres aangeheven. *De Rozen* en *De Zangsters* van BILDERDIJK zijn naar AUSONIUS en THEOCRITUS. *De waanzinnige Bruid*, naar het Engelsch, en de *Afgoderij*, een godsdienstig gezang, in hetwelk sommigen misschien vragen zullen, wat er gemeend wordt met den Christen, „ die God in 't zoenbad werd gewijd, en wien Jezus opnam in zijne armen toen hij Gods kind werd," zijn beiden van Vrouwe BILDERDIJK. Hierop vindt men van hem (naar het Italiaansch — anders is het bij hem *na*) *Gaspara Stampa aan Collaltino. Aan Elize* is een troostzang aan eene moeder over haar kind. Dit is aan de Dichteres toevertrouwd, die dus besluit:

Ik zag de toorts der Hoop in de Eeuwigheid ontsteken,
En bad Gods wijsheid aan bij 't sterfbed van mijn kroost.
Elize! ô zoek dat heil, dat u geene aard kan geven:
De kalmte van een ziel van Gods genâ bewust,
Die bij het dreigend leed zich Englen om ziet zweven,
En, wat haar wedervaar', in 's Hemels zorg berust!

Het *Andwoord aan mijne Egade, op een Dichtstukjen van haar*, doet ons naar dat dichtstukje wenschen. Wie zoude in den *Bruilofts Slotzang, na vele andere*, den ouden man kennen, wien *de schouders krommen, bij het knikken van zijn kniën, en wiens oogen, uitgeglommen, 't licht hun laatste hulde biën*; die, *leven mol en leed, van geen zielsgenoegen weet; druilöor Noäch*, of *d' ouden suffer, die slechts omziet naar de dagen, toen men lust noch vreugde smaakte, dan met God in hart en mond?* Zoo spreekt BILDERDIJK van zichzelven, in het laatste stukje van het eerste deel, *Aan wien het aangaat*, dat nog door twee anderen, een van hem, *De Volksstem*, en een van zijne Vrouw, *Veroordeeling*, wordt voorgegaan; wie zoude — vragen wij — dien ouderwetschen paai herkennen in genoemden bruiloftszang, in welken hij de twee gelieven dus „*goeden nacht*" wenscht:

Gaat, treedt op 't wolkig dons den huwlijkshemel in;
Versmelt van weelde en lust in 't worstlen van de min;
Geen strandschelp kleef zoo vast als 't schroeven van uw lippen....
Geen veil omkuistre en klemm' als uw gestrengelde armen,
Die bij de ontvloten ziel de omvangen borst verwarmen,
In 't machtloos zwoegen en vermenglen van u-zelf.
Gaat, vreest de nachtlamp niet.....

Nu, nu, papa... Van de verzen, als zoodanig, spreken wij niet; maar, zweeft dat niet tot op het zelfkantje der betamelijkheid? Dit vragen wij u, niet als *Dichter*, maar als ouderwetschen, strengen *Moralist*, die toch voorzeker den een' niet van den ander' wilt gescheiden hebben? o, Hadde, van *dien* kant beschouwd, uwe *Odilde* nooit het licht gezien! De giftige plant, immers, is te gevaarlijker, naar gelange haar bladerdos, der argelooze jeugd vooral, meer bekoort. — Hoe wij de zegenspraak over de aanstaande huwelijksspruit, zoo wij *en* niet in *noch* en *of* veranderen mogen, moeten opvatten, zouden wij elken anderen Dichter vragen, in de hoop, dat hij ons zoude gelijk geven:

De vloek verzell' hem niet bij 't uur van zijn geboort',
In 't kermend mondtjen van de onnoozelheid gesmoord,
En hale uw eersteling, bij laaggeneigde tochten,
De hemelwraak op 't hoofd, en de oneer in de vochten!

In het tweede deel moet men *Darius aan Alexander* lezen, waarbij het waarlijk jammer is voor sommigen van BILDERDIJK's vrienden, dat geene aanteekening, hier en daar, gevoegd heeft kunnen worden — immers, dat *alle* zijne lezers, en dus *geletterden* in zoo verre, zijne geleerdheid zoo bij de hand hebben als hij, zullen ze, met ons, wel willen ontkennen; of men leze SPENCER's *Epithalamion*, zoo als Recensent toevallig onlangs deed, en dan hier *den Bruilofts-dag*, en men bewondere den man, dien wij niet genoeg bewonderen kunnen. Of dit echter het geval zijn zal met de meeste lezers van het stukje: *De Dichter aan zijne Bruid*, mede naar SPENCER, daaraan durven wij twijfelen. Van BILDERDIJK hebben wij nog in dezen bundel (behalve het eerste en zesde hekeldicht van PERSIUS, dat hu, sedert zoo korten tijd, *driemalen* reeds — waarom toch? — den druk onderging) *Niobe*; *Admetus bij Euripides*; *Thomas Morus* (vóór 25 jaren te Londen aan een' kunstschilder — of die het verstaan heeft? — toegezongen); *Bij zijn verjaren* (1818); *Op het Albumblaadtjen van een Geleerde*; *Het Letterschrift*; *Tyrtëus aan de Spartanen*, waarmede men verzocht wordt te vergelijken WASSENBERGH's Dissertatie voor het IIde Deel der *Selecta e Scholis* L. C. VALCKENARII; *Godinnen*; *Op Myrons koperen Koe* (4 stukjes); *Geval en Verstand*; *Waarheid*; *Aan de lettervlijtige Jongelingschap*; *Op een Knepel in de Zanderij van den Heere* VALCKENAER; *Natuur en Leer*; *Eens Konings Klacht*; *Grafschrift op* LE FRANCQ VAN BERKHEY; een *Verjaargroet aan Mr.* M. TYDEMAN; *Heraklict en Demokriet*; *Simsons Leeuw*, en *Dichterroem*.

De vermelding van dat alles was den Recensent niet lastig, dewijl hij zich bewust is, dat de bloote aanwijzing van den inhoud den lezer een dienst gedaan is, die aan de enkele herinnering „*zoo veel van* BILDERDIJK" genoeg heeft, om uitgelokt te worden zich te vergasten aan den hem aangeboden voorraad. Inderdaad, dat zal men, en, zonder verzadiging, telkens met nieuwe graagte smaken, wat opgedischt staat. Niet alles is voor allen, dat bekennen wij; maar die, bij zoo vele verscheidenheid, niets naar zijnen

smaak

smaak vindt, die — wel nu, hij behelpe zich, naar zijnen smaak, wien hem geen mensch zal benijden. Ziehier intusschen een proefje, voor wien het lust. *In den Vriendenrol van* TOLLENS staat van BILDERDIJK:

De wakkre Tollens, wien, van Hollandsch bloed doorvloten,
Het Vaderland, de Liefde, en heilige Echt lauwriert;
Wiens borst oprechte deugd en Godsdienst houdt besloten,
En 't Vorstlijk ridderlint, door eigen waarde, siert;
Wiens kunst mijn hart waardeert, wiens hart het mijne huldigt,
Zing' nijd, en onverstand, en valschen waanleer stom,
En wachte aan Vondels zij', bij de eerplaats hem verschuldigd,
De nooit verwelkbre kroon in Febus heiligdom!

Aan den Lezer zij het overgelaten, te oordeelen, wien, BILDERDIJK of TOLLENS, dit meest vereere. Wij zouden, voor ons, *den nijd* hier maar willen verzwegen hebben, en houden het Epitheton *valschen* bij *waanleer*, voor het minst, voor overtollig, doch willen hierop niet vitten. Wij verzwegen nog een stukje; hier sta het, ter proeve van hetgene BILDERDIJK al kan. *Eierkoken?* Verwondert ge u, lezer, over dit opschrift? Verwonder u nog meer, zoo ge hier van een gewoon keuken-voortbrengsel de lucht hadt gekregen:

De luchtstroom ruisch' door 't vier, dat uit zijne asch geschoten,
In vlammen om zich grijp' en Meroos God doorgloei';
Zijn hitte dring' door 't vocht, in 't hol metaal besloten,
En bruische in golven op met bonzend stormgeloei.
Daar wiegele in den plasch het scheppings-al van 't kuiken,
Dat in zijn zilvren lucht een gouden aardbol sluit,
En 't beuk' de krijtaardschors dier breekbre wareldkruiken,
En dove 's levens aâm in 't bobblend windvlies uit.
Zoo word' de ommuurde zee ten bergklomp door 't verschroeien,
Waar 't half gesmolten goed verbalsemd door blijft vloeien!

Dat heet *Eierkoken!* Zoo kan het wel elke kok niet! Zoude men, hetgene PLINIUS van de Natuur zegt, niet op den Dichtgeest van BILDERDIJK wagen toe te passen? *Nunquam magis quam in minimis tota est Natura.* „Men herinnere zich aan (dat *aan*, hoe algemeen ook, zoude Recensent in ieder ander gispen; maar op BILDERDIJK's spelling ezv. maakt hij geene aanmerking) den berg *Mero* in 't oude Noorden, waar de God *Koper* in huist." Deze noot heldert dit kunststukje op.

 Be-

Behalve al het genoemde, heeft men hier nog van de *Dichteres* twaalf grootere of kleinere stukken; als: *Verschijning*, t. w. van het Engelenbeeld harer *Adelheide*. Een *Kinderenzang voor de Armschoolen*; regt zangerig! *Bij mijns Egaas Verjaring*. *Minona*, en *Razernij*; beiden, hoe ontzaggelijk schoon, bevallen, terstond daarop gelezen, minder aan zulken, die door dat echt moederlijke en vrouwelijke gestreeld en gevoerd zijn, *Andwoord aan Themire*; waardig door elk hart gehoord en bewaard te worden, dat *gelukkig zijn*, en niet slechts *heeten* wil. *Het Slagveld van Waterloo*. *Jezus aan het kruis*. *Het Gebed van Simeon*. *Beleefdheid*; en: *Ridder Harold*. Het kleinste van allen is een *Parelsnoer*. Het bekore onze Lezers, en, hopen we, Lezeressen, door deszelfs wezenlijke waarde; en men houde zich tevreden, dat wij, voor ditmaal, op geene andere sieraden, in deze schakering door Mevrouw BILDERDIJK gehecht, de aandacht bepalen.

Breekt een der schakels af van 't kostbaar halssieraad,
Licht gaat het gantsche snoer, en eer gij 't weet, verloren.
Zoo waagt hij die slechts eens een enklen plicht versmaadt,
Al ander plichtbesef in 't roekloos hart te smooren.

Verhandeling over de Weelde bij de Inwoneren der Vereenigde Nederlanden, en derzelver voortgang en invloed op den Burgerstaat. Ter beantwoording eener Prijsvrage, voorgesteld door het Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Door J. VAN MANEN ADR. Z., *Hoofdschout der Stad en Jurisdictie van Rhenen. Aan wien, in het jaar* 1810, *de dubbele Gouden Eereprijs is toegewezen. Te Utrecht, bij* J. Altheer. 1820. *In gr. 8vo.* 108 *Bl.* *f* 1-:-2.

„*Beter laat dan nooit!*" zeiden wij, ziende dat deze Verhandeling eerst *tien jaren*(!) na derzelver bekrooning in het licht kwam; en na de lezing herhalen wij dit van goeder harte. De vraag bepaalde de door het Genootschap bedoelde *weelde*, als zijnde „*eene besteding van zijne rijkdommen alleen tot* „*genoegen, en dat boven hetgene tot eigene behoeften, en* „*die van anderen, in den ruimsten zin van noode is,*" en verlangde berigt van derzelver hoedanigheid, bij de oprigting van het Gemeenebest, en bij haren voortgang tot

op

op dezen tijd; en daarbij eene aanwijzing, waarin haar invloed *voor-* en waarin dezelve *nadeelig* was. Natuurlijk moest het antwoord dan ook drieledig zijn. Het eerste stuk is het uitvoerigst. Na oordeelkundig het bedoelde tijdperk, (hier de oprigting van het Gemeenebest genoemd) bepaald te hebben tot omstreeks het midden der zestiende eeuw, begint de Schrijver van daar het onderzoek, hetwelk onderhoudend en leerzaam is, en uit echte bronnen geput, die hier en daar aangewezen zijn; welke aanwijzing deze en gene lezer misschien echter bij sommige bijzonderheden een weinig vollediger zou wenschen. Het tweede stuk is, hoewel dan korter, niet minder doelmatig en overtuigend, en bevat, zoowel als het derde, 't welk het allerkortste is, zeer nuttige aanmerkingen en wenken. En geheel de strekking dezes vertoogs blijkt, ten besluite, te zijn: der natie afkeerigheid in te boezemen van die weelde, die uit werkeloosheid voortvloeit, en die niet anders dan onheilen in alle staten aanbrengt, en het ligchaam verwoest; en derzelve hare weelde en roem te doen stellen in eendragtigen ijver, om, door meerdere kennis en wetenschap, en door onvermoeide werkzaamheid in de vakken van bestaan, die nog binnen haar bereik zijn, de verzijgde bronnen van welvaart te vervangen, en te trachten daarin, gelijk voorheen, boven naburige volken uit te munten. Welmeenend stemmen wij alzoo met het Utrechtsch Genootschap in, dat deze Verhandeling der bekrooninge waardig was.

Met dezelfde onpartijdige vrijmoedigheid, als wij dit *hier* nederschreven, beoordeelden wij ook onlangs (*Letteroef.* No. XIII. bl. 571 en volgg.) de twee, bij de Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem, mislukte Prijsverhandelingen van denzelfden Schrijver. De man was, en is nog, in persoon ons onbekend: dat hij in 1810 Hoofdschout der Stad en Jurisdictie van *Rhenen* was, zien wij nu eerst uit het hier boven opgegeven titelberigt; en dat hij thans Vrederegter van het Kanton van dat zelfde *Rhenen* is, vernamen wij, waarlijk het allereerst, uit zijnen Brief van 12 October laatstl. aan de Drukkers en Uitgevers van dit Maandschrift. Het doet ons leed, in denzelven te zien, dat hij onze *Letteroefeningen* voor een schandelijk smaad- en lasterschrift houdt; zoodat dezelve nu wel, dien ten gevolge, in zijne tachtig geprojecteerde Koloniën zullen gecontraban-

 deerd

deeld worden! De Uitgevers moeten zich dit getroosten. Hoe het intusschen den man in het hoofd kome, dat de Minister van de Koloniën, en zijne Majesteit, onze geëerbiedigde Koning, door onze recensie van zijn geschrijf, zouden gecompromitteerd zijn, verklaren wij niet te bevatten. Het mag waar zijn, dat de Heer Vrederegter des Kantons van *Rhenen* zijn handschrift aan gezegden Minister ter lecture en beoordeeling heeft gezonden, en dat zijne Majesteit de *uitgave* heeft goedgekeurd en de opdragt met welgevallen aanvaard (gelijk hij zegt); en al ware het ook, (hetgeen hij echter niet zegt) dat de Minister het handschrift gelezen en overwogen had, en de Koning het plan van den Schrijver verklaard had voor goed en uitvoerlijk te houden, zoo zou dit ons nog geenszins behoeven terug te houden van nogmaals ter neder te schrijven, dat wij tot nog toe den Heer VAN MANEN houden voor een' projectmaker, en zijne tachtig Koloniën voor een project, en wel voor een *onuitvoerlijk* project; en dat wij verreweg de voorkeur geven aan den, wel meer langzamen, maar ook meer zekeren, gang der Maatschappij van Weldadigheid. Wij zouden dan, zeggen wij, de vrijheid nemen, van zijne Majesteit en deszelfs Minister in gevoelen te verschillen, en ons te voegen bij het oordeel van de Haarlemsche Maatschappij, welke aan de eerste dier twee Verhandelingen den prijs immers onthield, van wege in dezelve voorkomende *gewaagde*, *ongegronde stellingen* en *grove misrekeningen*, en de tweede, die te laat inkwam, *onbeoordeeld* liet. Maar vooral begrijpen wij niet, hoe de man zich verbeelden kon, dat de Uitgevers der *Letteroefeningen* hem, op zijne aanschrijving, bij zoodanig eene Missive, den Schrijver of inzender van de recensie zouden noemen. Een Heer Vrederegter behoorde te weten, dat, bij gepaste vragen, een goed woord nog wel eens eene goede plaats vindt; maar als men op zulk een' toon, als hij, met eene aanvrage begint, dat men dan onmogelijk iets verkrijgen kan, waartoe men niet geregtigd is. Wij zien in waarheid ook niet, waarin de man zich door ons beleedigd kan rekenen: het spijt ons wel, dat hij zoo toornig werd; maar ons gevoelen hebben wij vrij, en wij konden, al wat wij uit zijne redevoeringen opgaven, met regel en bladzijde aanwijzen. Doch het zij hem geschonken! Een driftig woord nemen wij zoo hoog niet. Is het intusschen dáárom, dat wij hem *eerst dan* een standbeeld wilden oprigten, wanneer zijne Koloniën zullen *vol-*

rood zijn? Wel nu, wij nemen dit in zoo verre terug, dat wij al dadelijk, en alzoo op de nog dorre heide, dit standbeeld wenschen geplaatst te zien; want, daarin heeft de man *dan* volkomen gelijk: UT DESUNT VIRES TAMEN EST LAUDANDA VOLUNTAS.

Opuscula Academica. *Akademische kleine Geschriften, uitgegeven door* S. GRATAMA, *Hoogleeraar te Groningen, en Lid van het Koninklijk Nederlandsch Instituut. Te Groningen, bij* W. van Boekeren, 1821. *In gr. 8vo. VIII, 425 Bl. f* 4-:-:

De Hoogleeraar GRATAMA, met roem bekend als een verlicht wijsgeerig Regtsgeleerde, heeft het voornemen opgevat, om zijne Akademische geschriften, en die zijner Leerlingen, welke daar niets tegen mogten hebben, uit te geven. Dit eerste deel zal, zoo het koopers vindt, door nog drie of wel vier deelen gevolgd worden. Wij hopen en verwachten zelfs, dat des Hoogleeraars plan niet zal mislukken. Daarvoor staat ons 's mans naam, en het belang, altijd door onze Landgenooten in zulke geschriften gesteld, ten volle borg. Over de geschriften van den Prof. zelven behoeven wij niets te zeggen. Die in dezen bundel voorkomen, zijn de volgende: *Redevoering over de late beschaving der Romeinen, zigtbaar zoo wel in andere zaken, als voornamelijk in de wetten, met eene toegifte over de Menschenöffers bij de Romeinen. Redevoering ten betooge, dat niet slechts de menschen, maar ook de natiën tot regtvaardigheid geboren zijn*, uitgesproken in den jare 1801, bij het aanvaarden van het Hoogleeraarsambt in die stad. — De Verhandelingen van des Professors Leerlingen zijn die van de Heeren H. A. TOEWATER, *over de Echtscheiding van Carvilius*; van N. E. VAN MEURS, *over het Dobbelspel*; van J. WALRAVEN, *over den oorsprong en het regt van Begrafenis, en wat door de actio funeraria bij de Romeinen te verstaan zij*; van M. VAN DER TUUK, *over het regt van Eigendom*; van H. H. BRONGERS, *over het Huwelijk*; van P. DE KOK, *over de Bigamie, en de straf daartegen volgens het Burgerlijk en Vriesch Regt*; eindelijk van S. S. F. WIJMA, *over de Echtscheiding, en scheiding van bed en tafel, voornamelijk bij de Vriezen.* — Het is een loffelijk plan, om eigene kleine geschriften en die van

van knappe Leerlingen te verzamelen, en ze zoo te bewaren, niet voor eene volslagene vergetelheid, want de liefhebber der kunst verzamelt de beste stukken bij elkander en weet ze naar waarde te schatten, maar toch voor het noodlot, om algemeen minder bekend te zijn, dan ze verdienen. Wij herinneren ons, dat er in ons eigen Land, in Duitschland en elders, dergelijke *Opuscula Academica* zijn uitgegeven, en hopen, om het belang der wetenschappen, dat onze Hoogleeraren die voorbeelden meer en meer in alle vakken van geleerdheid zullen volgen.

De jonge Loys, Vorst der Franken, of de Rampen eener doorluchtige Familie. *Door Mevrouw* AUGUSTINE GOTTIS. *II Deelen. Te Leyden, bij* J. J. Thijssens en Zoon. 1820. *In gr. 8vo. Te zamen 676 Bl. f* 6-:-:

In onze verwachting, dat wij hier een romantisch verhaal zouden vinden van den moord aan *Frankrijks* laatsten Koning en diens ongelukkige aanhoorigen, vonden wij ons niet te leur gesteld; maar wij kunnen niet zeggen, dat deze inkleeding ons bijzonder behaagt, en wij vinden voor dezelve ook geene voldoende redenen. *Pictoribus atque poëtis, cet.*, dit is waar, laten wij gelden, en keuren ook deze geschiedenis zeer geschikt ter bearbeiding voor het Tooneel en tot een Treurspel. Maar zoo, bij wijze van verhaal en tot eenen Roman gewijzigd, spant de bekende geschiedenis de aandacht te weinig, en dezelve ligt inderdaad ook te versch in het geheugen, dan dat de afwijking van de geschiedkundige waarheid den lezer niet zou hinderen. Waartoe behoeft hier ook die inkleeding en omslag? De ware en geheel echte geschiedenis is aandoenlijk genoeg; en waarom zouden de snoode bewerkers der ongehoorde gruwelen niet met hunne eigene namen en bij iedere gelegenheid genoemd worden? Het „*de mortuis nil nisi bene*" moet, onzes inziens, hier niet gelden. Zoodanige moordenaars verdienen steeds *genoemd* te worden met verachting en afschuw; en wij weten niet, wat hiervan thans terughouden kan. Maar vooral ook, het tegenwoordig geslacht deed reeds lang den jongen LODEWIJK, en zijne vermoorde Ouders en Bloedverwanten, genoegzaam regt, en houdt hunne nagedachtenis in eere; daartoe is nu de echte geschiedenis

vol-

volkomen voldoende, en wij behoeven te dezen geene verzierfelen en geene overdrijving. Men behoeft alzoo de deugden der ongelukkige flagtoffers niet hooger op te vijzelen, dan de daadzaken bevestigen. Waarlijk ongelukkige en onschuldig gehate en veroordeelde menschen behoeven, om op ons gevoel te werken, in een romantisch verhaal, dat geheel de houding heeft van geschiedenis, geenszins in zulk een' zuiveren, schitterenden glans te worden voorgesteld, als waren zij engelen. Daarenboven, dit verhaal mengt het ware en onware onder een, zoodat wij dikwijls niet weten, wat daadzaak en wat verziering is. Wij twijfelen ook, of niet, bij het lezen van dit romantisch tafereel, evenzeer als, ja welligt nog meer dan bij het lezen der echte geschiedenis, het medelijden met den ongelukkigen zeer zal worden getemperd door de voorstelling zijner zwakheid en overdrevene vrees voor bloedstorting. Hoe veel *onschuldig* bloed ware *niet* vergoten geworden, en voor hoe veel leeds ware *Europa* bewaard, had LODEWIJK doorgetast, en zich weten te doen gelden!! — Maar genoeg; dit gelde de geschiedenis, maar even sterk, zoo niet sterker, geldt het dit verhaal.

Hoezeer wij dan aan de bekwaamheid en schrijftrant van Mevrouw GOTTIS gaarne regt doen, zoo meenen wij, dat het werk geene *Nederduitsche* vertaling behoefde, en dat men, bij ons voor het minst, van de verfoeijelijke *Fransche* gruwelen sprekende, en die terug willende roepen voor onze verbeelding, ook vooral dezelve moet oproepen voor het geheugen, en dus *een schip een schip en eene schuit eene schuit moet noemen.*

Het geschrift schijnt inderdaad ingerigt om de *Fransche* Natie op te winden tot het oude hooggaande gevoel van eerbied en liefde voor hare Koningen en het thans wederom regerend Huis, en die Natie tijdens de Revolutie tevens te doen voorkomen als het ongelukkig flagtoffer van misleiding. Wij stellen ons geen partij, en wenschen, dat de treurige ondervinding wijsheid zal geleerd hebben aan die Natie, en ook aan haren Gebieder. Omtrent den ongelukkigen LODEWIJK zegt het boek: *Hij vleide zich in het bezit te zijn van de liefde zijner onderdanen; maar kon hij zich verlaten op de ligtzinnigheid van der* Franken *inborst?* De tegenwoordige Koning zag bij BUONAPARTE's terugkomst van *Elba* eene duidelijke proef, in hoeverre de Natie zich toen reeds van die ligtzinnigheid gebeterd had en vertrouwen verdiende!!

Ons

Ons kinderden, gelijk in menig ander *Fransch* geschrift, ook hier de overmoed en laatdunkende trots bij een volk, dat aan *Europa* zoo veel te vergoeden heeft, en nog wel eene eeuw zich schamen moet, opdat men eindelijk zijne schande vergete. Zie hier een bewijs, dat ons ergert: „ De *Anglo-Sakfen!* „ een hoovaardig volk, en de eeuwige vijanden der *Franken* — „ een volk, dat ten allen tijde dien door den Hemel begun- „ stigden bodem met een wangunstig oog beschouwde — een „ volk, eindelijk, dat, naijverig op deszelfs nijverheid, kun- „ sten en talentrijke mannen, volgaarne en den ouden stam „ zijner Koningen en dien zijner onderdanen in het niet wil- „ de doen verzinken. O hoogmoedig eiland!" (Hier viel ons het *quis tulerit Gracchos*, cet. in.) „ wanneer zal de tijd daar „ zijn, dat de *Franken* zich over uw verderf zullen kunnen „ verheugen? Hij zal zinken... deze verschrikkelijke *Colos-* „ *sus*, welke het geheelal wenschte te beheerschen. (Ei, ei! En wat wenschten die zelfde *Franschjes* onder NAPOLEON?) „ Reeds beginnen zijne grondslagen te verzakken; vruchteloos „ wendt hij de sterkste pogingen aan, om zijn evenwigt in „ stand te houden; hij zal vallen... Verheug u, *Lutetia*! gij „ prachtvolle stad, waarin kunsten en wetenschappen haren „ zetel gevestigd hebben! Die vreemdelingen, welke uwen „ ondergang ten doel hadden, hebben uwe gebruiken, uwe „ zeden aangenomen;" (God verhoede, dat dit waar moge zijn!) „ met verwerping zelfs van hunne eigene moedertaal, „ hebben zij de uwe aangenomen." (Helaas!) „ Verheug u! „ uw volk zal steeds het eerste zijn van alle de volken dezes „ uitgestrekten heelals. Het is wakker, beminnelijk, en goed; „ en wie zoude de vrouwen en dochters uwer *Franken* den „ prijs durven betwisten van bevalligheid en schoonheid? „ waar kan men meerder verstand en geestigheid vinden? „ Nogtans weten zij de zucht om te behagen met duizend „ treffelijke hoedanigheden te paren. Verheug u! uwe vrou- „ wen spannen de kroon boven alle andere vrouwen!" — Wij hooren, wie het zegt, *Nederlandsche* Lezeresfen! *Difficile est satiram non scribere*; maar — de vogel is het schot niet waard.

Kens

Keus en Leiding, of Godsdienst en Dweepzucht. Naar het Hoogduitsch. In II Deelen. Te Leeuwarden, bij Steenbergen van Goor. 1820. *In gr. 8vo. 739 Bl. f* 7-4-:

De gewone Romanlezer late zich door den titel niet misleiden; hij vindt hier wel degelijk een onderhoudend, en ook als Roman niet onbevallig verhaal, waarin menige hartstogt, zoo als dit in een' Roman verwacht wordt, goed en aandoenlijk is geteekend. Dit, echter, is van dit werk de geringste waarde. Die zich in zijn zedelijk, Bijbelsch, Protestantsch geloof bevestigen en stichten wil, *leest* zeker dit boek met bijzonder genoegen. Menschkundig en eigenaardig zien wij hier, wat zinnelijke pracht en praal eeniglijk werken kan ten aanzien van het Godsdienstige, en hoe min wezenlijk, ja ook gevaarlijk en hoogstnadeelig deze werking is. Zuivere, innerlijke, regt Christelijke Godsdienst des harte prijst zich en door redenering en door de uitmuntendste voorbeelden hier aan. Terwijl almede de heilige en reine verdraagzaamheid, die dezelve natuurlijk met zich brengt, uitnemend uitsteekt bij de hatelijke, goddelooze en onverdraagzame bemoeijingen van sluwe monniken, waarvan de treurige gevolgen den afschuw van den Protestant tegen het dom en heerschzuchtig bijgeloof op het krachtigst moeten bevestigen en billijken. Wij houden dan dit werk voor een woord, juist op zijn' tijd wederom gesproken, en verblijden ons over deszelfs bevallig gewaad, hetwelk het zeker den toegang bezorgt tot vele gezinnen, en wij hopen het vindt ook den toegang tot vele harten, die hetzelve in een ander kleed welligt over het hoofd zouden zien. Buiten dit, strooit het menige goede zaadkorrel, die, door den zegen van God, rijk kan worden in heilzame vruchten.

Drie vrienden sluiten het verbond hunner vriendschap voor de eeuwigheid op eene reize, in het gezigt van *Rome*; zij geraken daarna uiteen, en hunne lotgevallen zijn bijzonder en dikwijls verschrikkelijk; ten slotte staan zij even zoo wederom te zamen, allen gezuiverd en gelouterd, maar met hetzelfde gevoel, op het graf van eenen zaligen en wezenlijk heiligen man. Het spreekt van zelve, een lief meisje behoort mede in het verhaal.

Meer zeggen wij niet van dit kostelijk boek, hetwelk wij met geheel ons hart aanprijzen.

Pau-

Paulus en Virginia. Naar het Fransch van J. B. H. DE SAINT-PIERRE. *Nieuwe Uitgave. Met Platen. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. *In gr. 8vo.* 158 *Bl.* *f* 1-16-:

Wie kent de *Paul et Virginie* van den vermaarden ST. PIERRE niet? Aandoenlijker en wegsleepender geschiedenis, in bevalliger gewaad gedost, vindt men onder de nieuwere schaars. Wij verblijdden ons dus over deze nieuwe zindelijke uitgave, met drie platen, die derzelve inderdaad tot sieraad strekken. Mogt dit werkje, hoe treurig ook de afloop zij, boven de duizend en één vertaalde Romannetjes, uit het *Hoogduitsch* vooral, gezocht en gelezen worden!

Proeve van een Ironiesch Comiesch Woordenboek, van verouderde, vernieuwde en nieuw uitgevondene Woorden en Spreekwijzen, in de Nederduitsche Taal. Door A. FOKKE, SIMONSZ. *Derde Druk. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1801. *In gr. 8vo.* 349 *Bl.* *f* 3-:-:

Een der geestigste stukken van den geestigen FOKKE is voorzeker dit *Ironisch-komisch Woordenboek*; en wij kunnen de nagedachtenis van onzen even kundigen als vernuftigen Landgenoot niet beter vereeren, dan door hem te lezen, en, hem lezende, ons de zorg van het hart te laten schertsen. Dit toch was het doel van den goeden man, die, te midden van zijne dartelendste luim, altijd leerzaam, altijd ingetogen bleef; welk laatste vooral, bij de speling van een rijk vernuft, niet min zeldzaam dan verdienstelijk is. Ongemeen verheugt ons de nieuwe herdruk van deze zijne geestige pennevrucht; waarbij wij alleen bejammeren, dat de spelling niet veranderd en, mogen wij zeggen, verbeterd is. Mogt de vlijtige lezing, bij onmisbare vervrolijking, tevens het vernuft opwekken en scherpen, en wij alzoo nog eenmaal een' tweeden FOKKE zien verrijzen, dien onze Letterkunde, sedert 's mans verscheiden, mist en behoeft!

BOEKBESCHOUWING.

Over het Bestuur der Voorzienigheid, zigtbaar in de bevordering van de verbreiding van den Bijbel in onze dagen; door J. J. HESS, *Antistes van de Kerk te Zurich. Uit het Hoogduitsch. Te Groningen, bij* M. J. van Bolhuis. *In gr. 8vo. XVI, 146 Bl. f* 1-5-:

Terstond na den titel van dit, te lang reeds onvermeld gebleven werkje, vonden wij ons verrast door eenige dichtregelen, waarmede onze onsterfelijke DE GROOT zijn wijdvermaard opstel, *over de Waarheid van den Christelijken Godsdienst*, aan de Vaderlandsche Zeelieden heeft toegeëigend. Geene Voorrede van den Vertaler zou ons zoo zeer voldaan hebben, als deze wèl bijgebragte herinnering uit dat onschatbaar boeksken, overgebragt in onderscheidene talen van *Europa*, en echter in zijne *oorspronkelijke* uitgave even schaars, als weinig bekend bij den *Nederlandschen* Lezer. Men ziet toch daaruit, dat, DE GROOT, boven alle voordeel, welk de *Nederlandsche* Zeevaardij zou mogen oogsten, dit inzonderheid den Volke, als haar Goddelijk doel, aanprijst:

„ Opdat gij brengen zoudt diep in 't verzengde land
„ Een aangenamer vuur van Goddelijken brand;
„ Opdat, alwaar men ziet des Hemels twalif lichten,
„ Gij 't licht, door twalif boôn ontsteken, zoudt gaan stichten;
„ Opdat gij voeren zoudt tot aan het winterhuis
„ En aan de zuider as 't Jeruzalemsche kruis."

Voorzeker, hadde de Gevangene op *Loevestein*, wanneer hij dit schreef, in onze betere tijden van Christelijken Kerkvrede mogen leven, en getnige zijn van die *verspreiding des Bijbels* aan alle wereldöorden, waarop het voor ons liggend geschrift doelt, met welk eenen rijkdom en kracht van tale zoude hij niet daarin die Goddelijke Voorzienig-

heid erkend hebben, welke ons thans de achtingwaardige en onder nuttigen arbeid aan de H. Schrift en hare Geschiedenis grijs geworden HESS leert waarnemen en eerbiedigen! Meer behoeft niet gezegd te worden, om den Vertaler onzen dank te betuigen voor de uitgave van dit werkje; en, na het gezegde, na het beroep tevens op den grooten HUGO, is de naam alleen van HESS, zoo wij vertrouwen, eene volledige aanprijzing van hetzelve bij elk onzer Landgenooten, die in den Bijbel, als *Volks-* en *Huisboek*, en in deszelfs verbreiding, een vroom belang stelt. Het achtbaar betoog des hoogbejaarden mans, dat de H. S. alle aanspraak heeft op dien titel, is, naar ons inzien, met groot regt ingevlochten in dit zijn opstel, en stopt den mond aan het ligtvaardig oordeel van andersdenkenden; gelijk het hun wederspreekt, die van elders licht ontleenen willen, dan uit deze ware bron des lichts, of die vermeenen zouden, dat onze Goddelijke oorkonden niet in haar *geheel* behooren verspreid te worden onder Heidenen, of menschen, daarmede onbekend. De zaak der Bijbelgenootschappen wordt dus door den Schrijver op dien vasten grond gehandhaafd. Zij vinden tevens in hem eenen sterken en kundigen verdediger, die met kracht van bewijzen aantoont, hoe geschikt deze Stichtingen zijn, om eene vermetele Wijsgeerte, die in *Europa* tot Ongeloof henenvoert, te onder te brengen; om de aloude achting voor den Bijbel te herstellen, waar zij nog kwijnt; om den Christelijken vrede bij de verdeelde Kerkgezindten te begunstigen, door haar terug te voeren tot dien algemeen geheiligden standaard des geloofs; en om de Heidenen uit hunne duisternis allengs over te brengen tot de betere kennis van licht en waarheid. Bij het ontwikkelen en aandringen van dit nut, treffen wij steeds in HESS den Menschenvriend, den hartelijken Christen aan, afkeerig van dweeperije, sektengeest en verkeerden ijver. Wel eens bespeurden wij in zijne voordragt de breedsprakigheid van den ouden dag; de aangelegenheid der behandelde stoffe, echter, doet den Lezer haar te eerder voorbijzien, en behaagt

daar-

daarentegen het stukje door verscheidenheid van welaangelegd bijwerk. Heeft dit intusschen eenig nadeel, dat min aandachtigen afgeleid worden van den titel en het voorname doel, alles nogtans is ingerigt, om het Bestuur der Voorzienigheid in de zaak der Bijbelverbreiding, als harer begunstiginge waardig, te doen uitkomen. Toevallig immers was de eerste aanleiding tot het Bijbelgenootschap te Londen; geene staatkunde, geene handelbedoeling had op hetzelve eenigen invloed; aanvankelijk had de stichting zelfs met menige zwarigheid te worstelen. Andere soortgelijke, echter min weldadige, min veruitziende Inrigtingen; de tijden zelve, waarin het Ongeloof stouter dan ooit het hoofd opstak, en de Oorlog (in 1804 env.), stonden in den weg, en sneden buitenlandsche deelneming af. Men overwon nogtans, met bedaard en voorzigtig beleid, deze hindernissen. Het uitgebreider doel stemt broederlijk in met kleinere, voormaals geopende werkkringen. Van alle kanten stroomen in *Grootbrittanje* schatten zamen tot het weldadig einde, en deszelfs Handel baant het Genootschap den weg, om zijne Bijbelvertalingen in afgelegene werelddeelen, door dienst van Zendelingen, te verspreiden. Eenmaal op goeden grond gevestigd, gaven, zoo van vermogenden als geringen, ontvangende, en gaven uitdeelende, waar menschlievendheid zulks gebieden mogt, breidde zich deze heilzame Stichting inzonderheid uit met en na den gesloten Vrede. *Europa*, dat zoo veel kracht en rijkdom besteed had aan den Krijg en om het Geweld te onder te brengen, offert nogtans op nieuws, en spant boven hope zijn vermogen in, om met en door den Bijbel het menschdom te helpen zegenen. De Grieksche en Latijnsche Kerk, eigene behoefte aan het lezen en de kennis der Schrift gevoelende, neemt deel in een Genootschap van Protestantschen oorsprong. *Ruslands* verstandige Keizer bevordert met name de Bijbelverspreiding in deszelfs uitgebreide Staten. Het *Heilige Verbond* ademt gelijken geest van Christelijke vereeniging, ondanks het Kerkverschil, als reeds zich vertoonde in het *Britsche* Bijbelgenoot-

 schap,

schap, en dit ontving van daar aanzienlijken steun en sterken opgang. Veel goeds, het is uitgemaakt, heeft reeds dit werk van menschen onder Gods zegen bevorderd; eindeloos meer schijnt men daarvan zich te mogen beloven in de toekomst: langs soortgelijke wegen toch, door bevordering of opwekking van het verslaauwend beoefenen der H. Boeken, zoo bij de Joden, als in de Christelijke Kerk, heeft de Voorzienigheid (getuige zij de geschiedenis van den Bijbel en die der Hervorming) groote dingen *voorbereid*. Men miskenne dus, besluit HESS, in dezen Gods vinger niet, of schorte ten minste zijn oordeel op, naar den wijzen raad van GAMALIEL (*Hand. V*).

Met deze losse schets van den belangrijken inhoud van dit niet uitgebreide geschrift van HESS nemen wij van hem, niet zonder ernstige aanbeveling nogmaals der groote zaak, waarover hij ons onderhield, „het lezen en „helpen lezen des Bijbels," een minzaam afscheid. Daartoe wenschen wij dit werkje in vele handen: en wordt, gelijk wij hopen, welhra een tweede druk vereischt, dan raden wij den Vertaler, zich op goed *Hollandsch* meer te bevlijtigen, en door een aantal *Hoogduitsche zegswijzen* (of *Germanismen*) het geoefend oor niet te kwetsen (*).

(*) Ziehier eenige staaltjes. — Bl. VII, *overbragt*, voor *overgebragt*. Bl. 2, en meermalen elders, komt het woord *geestig* in den zin van *geestelijk* voor, en geeft dit wel eens aanleiding tot aanstootelijk misverstand; zoo lezen wij onder anderen, bl. 102, *geestige Godsvereering*, en bl. 104, *geestige invloed*. Bl. 18, *tegenwigt houdt aan*, voor *tot een tegenwigt dient van*. Bl. 26, *hoofdaanstalten*, voor *hoofdbedoelingen*. Bl. 27, *het boek tot den druk bevorderen*, voor *den druk van het boek bevorderen*. Bl. 57, *hierover wegzien*, voor *dit voorbij kunnen* of *mogen zien*. Bl. 62, *Berrhoa*, voor *Beraa*, of *Berea*. Bl. 72, *aansluiten*, voor *met iets verbinden*, en elders. Bl. 74, *handbiedingen*, voor *hulpbetooningen*. Bl. 84, *onlouter*, voor *onzuiver*. Bl. 89, *speelruimte vinden*, voor *ruim spel vinden*. Bl. 114, „Dit zou„de — de enkele bekendmaking van het middel reeds aan te „zien als de bereiking van het middel — verdienen genoemd

„te

De Bijbel en het Menschelijk Leven, elkander ophelderende Openbaringen Gods. Door J. C. A. SANDER, *Christenleeraar bij de Evangelisch-Luterschen te Zaandam, (thans te Haarlem!)* Te *Amsterdam*, bij G. J. A. Beijerinck, 1821. *In gr. 8vo.* 394 *Bl. f* 3-12-:

Onze beoordeeling van dit werk moet kort zijn. Zij *moet* dit zijn, niet alleen van wege de ontzettende menigte werken en werkjes, die op aanmelding wachten, en zich nog iederen dag vermenigvuldigen, maar ook van wege den spoed, dien wij verpligt zijn te maken, om een zoo voortreffelijk boek dadelijk, zoo veel wij kunnen, aan te prijzen, en te gelijk van wege den inhoud, die geene andere dan korte en kernachtige mededeeling veroorlooft, zal men den goeden wijn niet benadeelen in de juiste schatting; hij moet hier geproefd worden, en laat zich volstrekt niet beschrijven. Gaven wij slechts de opschriften der onderscheidene hier voorkomende stukjes, beschouwingen, of overdenkingen, — hoe moeten wij dezelve noemen? — wij zouden meer dan ééne bladzijde gevuld hebben, en dit voor den Lezer zonder eenig nut. *De Bijbel een Goddelijk Onderwijsboek*, is de titel van het eerste korte vertoog, hetwelk, onzes inziens, overtuigend tot verstand en hart spreekt, en vooral daarom al aanstonds indruk maken moet, omdat het gerigt is aan hen, die *ter goeder trouwe* den Bijbel minachten, waarvan de mogelijkheid niet slechts vooronderfteld, maar als eene daadzaak erkend wordt. Geheel dit vertoog is dus geschreven zonder eenigen schijn van verbittering of minachting. „Al „heb ik," zoo eindigt hier de waardige Schrijver, „nu „niet meer gegeven dan eenige wenken ter beschouwing „van

„te worden." Welk een harde volzin! hoe moeijelijk om te verstaan, althans bij eene eerste lezing! Bl. 121, *wijze zin*, lees *zijn eenvoudig, doch verstandig oordeel over.* Bl. 133, *ergwanen*, voor *argwaan opvatten.*

„ van den Bijbel uit het regte oogpunt, en dus tot ont-
„ zenuwing van zwarigheden, tegen hem ter goeder trouwe
„ gekoesterd, zoo hoop en vertrouw ik toch genoeg ge-
„ daan te hebben, om hen, wien het om waarheid te
„ doen is, op den weg te helpen, en achterdocht in te
„ boezemen tegen alle, uit de hoogte gesprokene, be-
„ denkingen te zijnen nadeele." — Een aantal opstellen van meer- of mindere uitgebreidheid volgen, hebben eene treffende Bijbelsche uitspraak of geschiedenis ten grondslag, en alle het doel en de strekking, om den Lezer te doen voelen: „ Juist zoo als het hier geschre-
„ ven staat, vindt gij het in uw' eigen' geest, in uw
„ eigen leven, in uw eigen hart." Het is den Schrijver niet te doen om het bevestigen van leerstellingen, ook niet om zedeleer zonder dezelve, maar om, ten aanzien van beide, zuivere Bijbelwijsheid, als in den mensch en zijn leven voorhanden, te doen opmerken. Het spreekt van zelve, dat daardoor bij ieder vertoog het heilige boek hoog in onze schatting rijzen moet.

Hij, wien het enkel om moraal, of om ouder- of nieuwerwetsche dogmatiek te doen is, mag het boek ter zijde leggen; hij zou zich bij de lezing bedrogen zien, zoo ook hij, die hier eigenlijk gezegde uitlegkunde verwacht. Maar, wien het om overtuiging en warmte bij het lezen van den Bijbel te doen is, en gaarne, hoe meer hij veredeld en gezuiverd wordt door den Bijbel, dien Bijbel des te vlijtiger gebruiken en des te hooger waarderen wil, die leze dit boek, waarvan hij de lezing zekerlijk meermalen herhalen zal, en met ons de voortzetting, op welke hoop gegeven wordt, wenschen.

Het zal den Lezer intusschen gaan zoo als ons: bij de hooge waardering van het verstand, den smaak en het gevoel van den Schrijver, zal hem het eene stukje wel eens meer dan het andere behagen; maar hij zal tevens inzien, dat, den Schrijver zijn inzigt en gevoel te willen betwisten, vitterij en eene groote mate van onverdraagzaamheid zou kenmerken.

Het boek is voor den beschaafden stand gesteld. Wat stijl, toon en wijze van behandeling betreft, deze zijn hoog-

hoog-ernstig; en mogen wij hetzelve, in dit opzigt, met de beste geschriften van den *Duitschen* EWALD en den *Joannes de Dooper* van KROM vergelijken. Wij gelooven, dat het de Lezers, die in gezegde Schrijvers behagen vinden, grootelijks zal voldoen, en tot wezenlijk nut en stichting zijn.

Specimen Literarium, &c. d. i. *Letterkundige Proeve over het gevoelen van* SOCRATES *aangaande de Godheid, en wat hij door de Deugd verstaan heeft, enz. verdedigd, ter bekoming van het Doctoraat in de Letteren, door* C. J. BRAND, *Kapenaar*. Lugd. 1820. 8vo. pag. 36.

Een Recensent, ten minste die van dit werkje, leest altijd eerst de voorrede van een boek, waarover hij zijn oordeel gaat zeggen, omdat de Schrijver in de voorrede meestal eenige bijzonderheden opgeeft, welke den Recensent in zijn oordeel te stade komen. Zoo had de Heer BRAND het voornemen gehad, om eene Verhandeling te schrijven over de Wijsgeerte van Socrates, uit de *Gedenkwaardigheden van Xenophon* opgemaakt. Daarbij moesten aanmerkingen komen, in welke BRAND onder anderen onderzoeken zoude, in hoe verre de Leer van Socrates in de Treurspelen van Euripides zigtbaar is. Eindelijk wilde hij bij iedere stelling van Socrates die plaatsen van Diogenes Laërtius voegen, ter staving van het gevoelen van CASAUBONUS, dat Diogenes veel uit Xenophon heeft overgenomen. Maar dit plan is door een schielijk opkomend vertrek naar de Kaap de Goede Hoop geheel verijdeld, zoodat de Heer BRAND met alle haast dit kleine werkje heeft moeten opstellen, als hebbende daartoe niet meer tijds gehad dan eene week. Wij hebben het met de noodige aandacht gelezen, en gelooven den Schrijver gaarne op zijn woord. Wij hopen intusschen, dat hij, behouden in het andere wereld-

deel aangeland, lust en tijd moge vinden, om het bovengemelde plan, op eene wijze, zijnen aanleg en Leermeesters waardig, ten uitvoer te brengen.

Verhandeling over de Necrosis, gevolgd van eenige Waarnemingen, door F. J. TER BORGH, *Stads Heel- en Vroedmeester te Groningen. Met vier Platen. Te Groningen en te Amsterdam, bij* W. Wouters *en* L. van Es. 1821. *In gr. 8vo.* 186 *Bl. f* 2-12-:

Het voornaam oogmerk van den bekwamen Schrijver dezer Verhandeling is, het versterf der beenderen naauwkeuriger van andere, daarmede wel eens verwarde, beenziekten, inzonderheid van de afschilfering en het beenbederf, te leeren onderscheiden. Hij doet dit, zoo ons oordeel hier gelden mag, op eene voortreffelijke wijze; daar hij zich niet vergenoegt, de kenteekenen, welke hier ter onderscheiding dienen, op te geven, maar, door eene wetenschappelijke ontwikkeling van het ontstaan en den aard der kwaal uit ontleedkundige en physiologische beginselen, en door een aantal afdoende waarnemingen, zoowel van hemzelven, als van anderen, de juistheid en het gewigt dier onderscheiding aantoont. Hij legt hierbij, zonder ijdelen pronk met geleerdheid, eene groote belezenheid aan den dag, en niet minder een helder oordeel, vaardig in het ware van het schijnbaar ware te schiften. Het ware of *haastig beenversterf* (*necrosis vera, s. acuta*), door LOUIS het eerst voldoende onderscheiden, is, bij hem, in den oorsprong eene ontstekingsziekte van het inwendig beenvlies, altijd aan het gewricht aanvang nemende, en vervolgens zich snel langs de geheele lengte van het been verspreidende; deze ontsteking in verettering overgaande, wordt het been weggevreten, of sterft, door de vernieling van de tot hetzelve behoorende organen, af, terwijl het uitwendig beenvlies, betrekkelijk gezond gebleven, om het afgestorvene eene nieuwe beenachtige korst vormt. Bij de afschilfering is daarentegen het uitwen-

wendig beenvlies aangedaan, en bij het beenbederf de zelfstandigheid van het been zelf. Deze twee laatste ziekten ontstaan door allerlei oorzaken op allerlei leeftijden, terwijl de ware *necrosis* aan dien leeftijd eigen is, wanneer de beenderen hunne vastheid reeds hebben, maar evenwel nog zeer voorzien zijn van vaten, en inzonderheid het vlies, hetwelk de hoofden aan het middelstuk vereenigt, nog eene groote levenswerkzaamheid bezit. Deze ziekte wordt dan ook zelden boven het 20ste jaar waargenomen. — Met HORN neemt onze Schrijver voorts nog een *slepend* of *verborgen* beenversterf aan, hetwelk meer overeenkomst met *caries* heeft, en zich tot de sponsachtige hoofden der beenderen bepaalt. Deze heeft bij oudere lieden plaats, of ontstaat, wanneer de ontsteking minder hevig is, en zich niet over de lengte van het been verspreidt. Dan ontstaat er eene beenige korst om het aangedane deel, en daar binnen woelt het bederf dikwijls jaren lang, tot eindelijk de scherpe stof de beenkorst doorbreekt, en het been zelf en de vaste deelen aandoet. — De Waarnemingen, aan het eind der Verhandeling geplaatst, en door eenige afbeeldingen opgehelderd, dienen tot staving van het voorgedragene, waarvan wij slechts eene flaauwe schets konden geven.

Ook de heelkundige behandeling dezer kwaal vinden wij hier doelmatig. Dezelve is, bij den eersten aanvang, als nog de pijn in de gewrichten woedt, zeer sterk ontstekingwerend. De Schrijver zag een goed gevolg van insnijdingen, op de pijnlijke plaats gedaan, waarbij dan de bloeding sterk onderhouden wordt.

De late doodelijkheid der Hoofdwonden komt den Schrijver voor, een' dergelijken grond te kunnen hebben als de *necrosis*, daar de ontsteking van het been, naderhand tot veretteriug overgaande, eene invreting van het harde herfenvlies en aandoening der hersenen zelve kan veroorzaken. De naauwkeurige kennis van den leeftijd, waarin deze gevallen meest plaats hebben, zoude, zoo als de Schrijver zelf zegt, hier veel ter beantwoording van dit vraagstuk afdoen.

Wij wenfchen en vertrouwen, dat dit werkje den bijval vinde, dien het verdient, en de waardige Schrijver daardoor aangemoedigd worde, ons meermalen met zulke leerzame bijdragen te befchenken.

Buffoni et Daubentoni figurarum avium coloratarum nomina fystematica collegit H. KUHL, *Math. Mag. Phil. Nat. Doctor*, edidit præfatione et indicibus auxit T. VAN SWINDEREN, *in Academia Groningana Profesfor ordinarius*. Groningæ apud *J. Oomkens*. 1820. 4to. pp. 26.

Het is den beoefenaren der Natuurlijke Historie bekend, dat de beroemde BUFFON zich, bij zijne befchrijvingen, van geene rangfchikking of fystematifche namen bediend heeft. Dit maakt het gebruik van zijn werk dikwijls moeijelijk voor dezulken, die hetzelve, en inzonderheid de afbeeldingen, vergelijken willen met die van anderen, of met de voorwerpen zelve, in de verzamelingen voorhanden, en fystematisch gerangfchikt. In deze behoefte is door den ijver van den Heere KUHL (thans op eene wetenfchappelijke reis naar *Indië*), ten opzigte van de Vogelen, voorzien; terwijl de beroemde Groningfche Hoogleeraar VAN SWINDEREN deze naamlijst nog veel bruikbaarder en algemeen nuttiger gemaakt heeft, door de bijvoeging van een register van de namen der vogelen, zoo als dezelve in de rangfchikking van ILLIGER voorkomen, met overwijzing op de platen van BUFFON. Aan de naauwkeurigheid van dezen arbeid, waarin deszelfs grootfte verdienfte beftaat, valt, na hetgene door genoemden Hoogleeraar in zijne voorrede berigt is, niet te twijfelen.

Reis naar Perzië met het Russisch-Keizerlijk Gezantschap, in den jare 1817, *door* MORITZ (MAURITS) VAN KOTZEBUE, *Russisch-Keizerlijk Kapitein, enz. Uit het Hoogduitsch vertaald. Met Platen. In 's Gravenhage, bij* de Wed. J. Allart en Comp. *In gr.* 8vo. *XVI en* 264 *Bl. f* 3-12-:

Deze Reis van den jongen KOTZEBUE (denzelfden, die met KRUSENSTERN de Wereld is rondgereisd) is belangrijk wegens de ronde en ongekunstelde voordragt eens krijgsmans, waarmede zij verhaald wordt; doch oudheid- en geschiedkundige ophelderingen wegens *Perzië* moet men daarin weinig verwachten. De tegenwoordige zeden, levenswijze en het karakter der *Perzianen*, alsmede de gesteldheid van *Perzië*, in zoo verre de Schrijver gelegenheid had dit alles waar te nemen, zijn aangenaam, en, zooverre wij volgens de getuigenis van andere hedendaagsche Schrijvers hebben kunnen nagaan, over 't algemeen naar waarheid voorgesteld. De Schrijver werd, als bestemd tot medelid van het groote *Russische* Gezantschap, hetwelk onder den Generaal YERMOLOFF naar *Perzië* werd afgevaardigd, om den pas geslotenˀ Vrede door eenige minnelijke schikkingen te bekrachtigen, in 1816 naar *Petersburg* ontboden, en moest toen den Gezant, die vooruitreisde, naar *Tiflis*, in *Georgië*, volgen. (Wij keuren het af, dat Schrijver en Vertaler gedurig het *Russische* woord *Grusiën*, in plaats van het algemeen bekende *Georgië*, bezigen. Het zou immers bespottelijk zijn, indien wij, in plaats van *Nova-Zembla*, *Nowaja-Semlaja* zeiden. En dit heet toch ook een *Russisch* land.) *Moskow* vond onze Reiziger toen reeds (in den zomer van 1816) weder geheel vernieuwd, en men zag nog slechts *hier en daar* sporen van paleizen, die merkteekenen van den brand droegen. (Dit is toch wat sterk! Volgens gelijktijdige Reizigers, zijn juist de paleizen des Adels het langst in puin gebleven.) De *Gerkasi-*

sische volkjes, door welke heen men naar den *Kaukasus* moet, schildert de Schrijver als zeer hatelijke en afschuwelijke menschen; doch het bewijs, 't geen hij daarvoor bijbrengt, is de bloedwraak, die immers bij de meeste *West-Aziatische* volken in zwang is. (Op bl. 14 staat, dat de *Mahomedaansche Regering* hun verbiedt, maatregelen tegen de pest te nemen. Daar deze volkjes onder den *Russischen* schepter staan, zal dit wel eene drukfout en *Godsdienst* moeten zijn.) Akelig is de beschrijving der pest, die zich ook ten Noorden van den *Kaukasus* uitbreidt. De beschrijving der reis over dit gebergte is duizelingwekkend, echter niet zoo vreesselijk als die in de belangrijke brieven van Mevrouw FREYGANG. Zeer verschillend was ook beider toestand te *Kobi*, waar zij acht dagen lang ellende moest lijden, en KOTZEBUE met de zijnen liedjes maakte, zong en smulde. Maar — het saisoen was toen beter, en het Gezantschap bestond uit mannen, en grootendeels uit krijgslieden. Zeer verschillend moest dus de indruk zijn op hen en op eene fijngevoelige, teedere vrouw. Op bl. 27 moet weder eene drukfout plaats hebben; althans wij begrijpen niet, hoe een berg in den *Kaukasus*, en een *Russisch* Generaal, aldaar wonende, beide *Casbek* kunnen heeten. — Merkwaardig is de beschrijving van *Tiflis*, en van de vechtpartijen aldaar (bl. 42). Deze stad en het geheele land moeten onder de *Russische* heerschappij merkelijk gewonnen hebben. Hoezeer wij den Heere VAN KOTZEBUE gaarne een' enkelen misslag tegen de Geschied- en Aardrijkskunde vergeven willen, daar hij geen eigenlijk Geleerde is, kan het er toch in een' man, die de wereld heeft rondgereisd en *Perzië* bezocht, niet door, dat hij spreekt van eene Natie, „uit wier midden jaarlijks een vijftig-„tal het besluit nemen, om eene reis naar het *graf* van „MAHOMED *te Mekka in de woestijnen van Afrika* „*te doen*" ! ! ! (bl. 51.) Van zoo iemand kunnen wij geene diep indringende berigten nopens de *Perzianen* verwachten. Maar wij vernemen daden van de *Russen*, in hunne Oorlogen met *Perzië*, welke inderdaad onze

hoog-

hoogste bewondering wekken, en wel toonen, hoeveel *Europesche* beschaving en krijgstucht bij goeden wil tegen alle de onstuimige dapperheid en overmagt van *Aziatische Barbaren* vermag. Tweehonderd granadiers met één stuk geschut slaan zich door *vele duizend Perzianen* heen; 200 man houden zich een' geheelen dag staande tegen 10,000 *Perzen*, en 600 tegen 30,000 man dier zelfde Natie drie dagen lang. (De driedubbele vermeerdering met drie is hier echter op zijn minst wel zonderling.) De aanmerking van den Gezant, bij het overklimmen der tweede bergreeks van den *Kaukasus* achter *Tiflis*: *wij zien veel, en toch is het niets, in evenredigheid van het geheel, dat door éénen mensch bestuurd wordt*, is waarlijk verheven, en geeft veel stof tot denken. Gelukkig, zoo die één een ALEXANDER is! — *Erivan* is de eerste *Perzische* plaats van belang, die de reizigers zien, en wordt onderhoudend beschreven. Maar reeds hier wordt de verwachting, althans van den jongen Schrijver, die vrij hoog gespannen was, door de wezenlijkheid alleronaangenaamst te leur gesteld. Hij meende, op goed geloof der oudere Reizigers af, een land te vinden, waar de nachtegalen onophoudelijk bruiloft met de roos vierden, (naar de uitdrukking der *Perzische* Dichters) en vond bijkans geene nachtegalen of rozen, noch zelfs lommer en groente: naakte, kale bergen, zoo ver het gezigt reikte, ondragelijke hitte, morsigheid, puinhoopen, en, in plaats der gedroomde heerlijke zuidelijke vruchten, niets dan onrijp ooft! — De hebzucht en knevelarij van den *Sardar* of Stadhouder van *Erivan*, vooral omtrent de arme *Armeniërs*, worden volkomen bevestigd door de getuigenis van den *Engelschman* MORIER (in zijne tweede Reis), die kort vóór het *Russische* Gezantschap te *Erivan* was. Het gezigt op den *Ararat*, een der hoogste bergen der Aarde, moet treffend schoon zijn, en verhevene gedachten wekken: de aanmerkingen van KOTZEBUE, die de geschiedenis van NOACH als minnesprookjes afscheept, zijn den Zoon van den Schrijver der *Reis naar Italië* waardig, waarin deze ook zijn

on-

ongeloof uitstalt. — De beschrijving van eenen *Perzischen* maaltijd bij den *Sardar*, waarbij een pannekoek voor servet en tafelbord dient, is regt grappig en onderhoudend. Maar de Schrijver vergist zich (bl. 119), wanneer hij de *cochenille* en *kermes* voor dezelfde verfstoffen houdt. Men weet, dat de eerste aanmerkelijk van de laatste verschilt, en een voortbrengsel der nieuwe, gelijk de *kermes* der oude wereld is, en de laatste verdrongen heeft. — Wat is ook *Scandinavisch Azië*? (bl. 137.) Het is jammer, dat zulke blijken van onkunde of vergissing de anders aangenaam lezende reis telkens afbreken. Ook over *Persepolis* (hetwelk hij trouwens niet gezien heeft) is de Schrijver dood oppervlakkig, en spreekt er van, als van eene weinig beduidende zaak, daar deze allerbelangrijkste puinhoopen met geheel oorspronkelijke en alleen staande beelden en opschriften toch de aandacht van eenen CHARDIN, DE BRUIN, NIEBUHR, MALCOLM, MORIER, HEEREN, GROTEFEND, en zoo vele andere Reizigers en Geleerden, geboeid hebben. Te *Tauris* aangekomen, prijst hij zeer den tot troonserfgenaam bestemden ABAS-MIRZA, wien ook MORIER en andere *Engelsche* Reizigers den grootsten lof toezwaaijen. Ons komt hij minder groot voor, omdat hij de *Europesche* krijgskunst in zijne Staten heeft ingevoerd, (waaromtrent men onuitputtelijk is in zijnen lof) dan omdat hij het stuk lands van een' ouden boer eerbiedigde, hetwelk de behoorlijke ronding van zijnen tuin belette, en 't welk de boer niet verkoopen wilde. Mogten zulke trekken van *Europesche* beschaving in den nacht van het *Mahomedanismus* doordringen! Het meer of minder geregeld exerceren is van weinig nut voor het volk. — Na eenig verblijf aan het hof van *Tauris*, ging het Gezantschap verder, doch niet naar *Teheran*, maar, na eenig verblijf op het lustslot van den Kroonprins, *Udgani*, over *Sangan*, waar zij den broeder van ABAS, AWDULA-MIRZA, ontmoetten, en naar *Sultanieh*. Dit Keizerlijk lustslot vonden zij in eene even zoo treurige en kale landstreek gelegen als *Udgani*;

hier

hier verwachtten zij den grooten *Schach*, of Keizer van *Perzië*. Zeer gunstig is KOTZEBUE'S beschrijving van dezen Vorst, die, naar zijne berigten, niet alleen in geheel *Perzië* de waardigste man tot de Regering is, maar ook een van de *drie groote* mannen, welke *Perzië* heeft opgeleverd, NADIR-SCHACH, ABAS de Groote, en de tegenwoordige Koning FETH-ALI-CHAN. Welk eene rangschikking! De eerste leefde vóór 100, de tweede vóór 200 jaren, de derde thans. En was NADIR een *groot* man? Waarschijnlijk dacht KOTZEBUE aan de oude Koningen, eenen CYRUS, NUSHIRVAN enz. niet. Volgens de *Engelsche* berigten, moet deze groote man alles behalve een *zacht* man zijn. Hij is misschien *groot*, in den zin, zoo als de *Turksche* Regering thans vaderlijk mag genoemd worden, gelijk *lucus à non lucendo*. Voor het overige moet die Vorst een Heilige zijn, bij zijnen Oom, den woesten Gesnedene, AGA-MEHEMMET-CHAN, vergeleken, die er vermaak in schepte, zijne eerste Ministers niet alleen zonder reden te slaan en te smijten, maar zelfs op hen te schieten (bl. 209). Voorts liep, wat de belangen des Gezantschaps betrof, alles in de beste orde af; de prachtige *Russische* geschenken werden door den *Schach* met bewondering beschouwd en aangenomen, doch — zeer armhartig beantwoord (hoewel de Schrijver zulks doet voorkomen, als buiten schuld van den *Schach* geschied), en de onderhandeling van den Generaal VERMOLOFF tot een gelukkig einde gebragt (bl. 246). Hierop hadden de afscheidsgehooren plaats, en het Gezantschap vertrok langs den zelfden weg als het gekomen was. Onze Schrijver heeft dus slechts een klein, en wel het noordwestelijke gedeelte van *Perzië* gezien, (*Armenië* en een gedeelte van *Medië*.) De schoone, maar brandend heete kust der *Kaspische* Zee, de hoofdsteden *Teheran* en *Ispahan*, *Hamadan* en *Schiras*, benevens *Persépolis* (of het eigenlijke *Perzië*) en het vruchtbare *Korasan*, heeft KOTZEBUE niet kunnen beschrijven. Maar uit de nieuwere *Engelsche* Reizigers wordt deze gaping aangevuld, en wij zien daaruit,

dat

dat *Perzië*, sedert eene Eeuw van het in vergelijking weldadige bestuur zijner *Sophi's* beroofd, na 50 jaren burgeröorlogen, voor twee derden zijne steden en dorpen in asch en puin ziet veranderd, en zich heeft moeten buigen onder een uitheemsch *Turkomansch* geslacht, hetwelk de rampzalige overblijfselen der oude *Perzische* welvaart thans regelmatig uitplundert, en door zijne knevelarijen de arme inwoners zóó tot wanhoop drijft, dat zij naar de heerschappij der *Russen* verlangen. Hoe snel de steden vervallen, blijkt uit het volgende voorbeeld. MORIER, die van 1810 tot 1816 zijne tweede Reis deed, spreekt nog van eene *stad Sultanieh*; ten tijde van KOTZEBUE, die in 1816 en 1817 reisde, bestond er niet meer van dan een *puinhoop*. De schatten der Koningen van *Perzië* zijn onmetelijk (in juweelen en andere kostbare gesteenten), maar een dood kapitaal; eenige voornamen zijn nog rijk, maar alle overigen doodärm. Men zet er, namelijk, geen geld om, noch geeft op rente, maar eet het kapitaal op, en leeft er van, zoo ver het strekken mag (bl. 231, 232). Waarschijnlijk is dit de vrucht der burgeröorlogen en der tirannije, die volstrekt alle vertrouwen en zekerheid van eigendom wegneemt: want vroeger was er toch wel omloop van geld. De beroemde *Aziatische* pracht, waarvan CHARDIN, TAVERNIER en THEVENOT gewagen, (en waarschijnlijk met grond) is ook geheel verdwenen. Kortom, het tegenwoordige *Perzië* staat tot het *Perzië* der zeventiende Eeuw, gelijk *Rome* onder den Paus tot *Rome* onder de ANTONIJNEN.

De vertaling dezer Reis is vloeijend; het werk is versierd met eenige goede platen *in mezzo tinto*, *Perzische* gezigten verbeeldende.

Nieuwe Gedichten van CORNELIS LOOTS, *Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, en Lid van het Koninklijk Instituut. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1821. *In gr. 8vo. VIII, 152 Bl. f* 3-12-:

Ziedaar, Sire, nog eenige dropjes van den uitgeperften citroen! Deze woorden van een groot Staatsman tegen den ondankbaren Despoot, dien hij diende, en die hem, met verachting, dus genoemd had; het was bij gelegenheid, dat hij hem eene allervoortreffelijkst gestelde Memorie overreikte, — deze woorden kwamen ons voor den geest, toen wij met het berigt van den Heer LOOTS, dat hij de lier ging aan de wilgen hangen, tevens den heerlijken eersten zang op den *Rijn* lazen, en dansten ons niet minder voor de oogen, bij de keur van dichterlijke schoonheden, welke ons in dezen bundel worden aangeboden.

Wat is dat? vroeg inderdaad elkeen vol verbaasdheid, toen hij die..... *hijdige* tijding vernam. Hoe toch zal men haar anders noemen, daar zij ons nog even doet proeven, wat de rijke gunsteling des alkoesterenden Zonnegods in zijne voorraadkameren bezit, om terstond te zeggen: gij krijgt er niets meer van; iederen liefhebber der schoone poëzij, als 't ware, tot de straf van Tantalus veroordeelende? Sommigen meenden zelfs, (Apol, vergeef het hun! en, kan het zijn, schep uit deze duisternis licht, door den man zoo boos te maken, dat hij hen welhaast met daden weêrlegt!) dat de Dichter geene kans zag, om de opgevatte taak, der Rijnvaart, met eere af te werken. Doch anderen zeggen, — ja, wat zeggen ze ook? — de Heer LOOTS zou miskend, verwaarloosd, mishandeld zijn..... door lieden, die één voor één misschien zoo veel niet gelden, maar tot zeker aantal vereenigd, en met een prachtig schild gedekt, der halve wereld schrik aanjagen. Is het zoo, dan levert het eene nieuwe bijdrage tot de belangrijke verhandeling, of Letterkundige Genootschappen, van de Retorijkers af, tot op de Likkersvoemen, en voorts aan onzen tijd, meer goed of kwaad gedaan hebben, in opzigt zoo wel der schaving van de voortbrengsels, als der ingestelde ridderordes, die den een' een kruis op, en den ander', te gelijk, een in de borst planten, dezen bemoedigen, dien ter neêr drukken. Zeker heeft een man als LOOTS,

die onzen zangberg reeds het vierde van eene eeuw verheerlijkt; die, toen BILDERDIJK uitlandig was en FEITH stilzweeg, de pas begonnene wedergeboorte onzer schoonste dichteeuw met alle kracht bevorderde, en HELMERS en TOLLENS voorging met een' vuurgloed, die enkel uit eigene aandrift vloot; die sedert niet ophield, de bewondering van elken bevoegden regter te zijn, en nu nog — bijna zouden wij zeggen, hooger en zuiverder galmen dan ooit te voren slaakt, — zulk een man heeft aanspraak op alle de lauweren, die in den Hollandschen tuin of elders, ter eere van Neêrlands letterhelden, groeijen. Doch

Geen Zanger stoor' zich aan Fortuin,
Of hare troetelkindren;
Zij moet, *zoo min ze één' Dichter schept*,
Eén' in zijn vlugt verhindren.

Wat ons betreft, wij hebben bij herhaalde gelegenheden de hooge verdienste van dezen Dichter, en tevens een en ander aangewezen, waarin hij, naar ons oordeel, of minder was geslaagd, of, in het algemeen, minder sterk scheen te zijn. Ten opzigte van het laatste spraken wij van zekere hardheid of ruwheid en verwaarloozing in sommige zijner Alexandrijnen, die daarentegen toch ook de verdienste hebben, van noch tot het eentoonige Catsianismus, noch tot het ander uiterste van verlies aller harmonie over te slaan (of over te springen). Het zou inderdaad niet vreemd zijn, en het behoorde niemand eenigzins minder gunstig van den man te doen denken, al werd deze aanmerking op nieuws door ons bevestigd; zoodat hij, die, in het begin onzer vernieuwde jeugd, door eigene kracht verrees, om voorwerpen van den dag te bezingen, door stoutheid meer dan door zachtheid gekenmerkt, in zijnen meest gewonen toon, naar ons gevoel, niet zoo liefelijk kweelde als dezulken, die bij meerdere vordering, als van het slizoen, geholpen daarenboven door eene zorgvuldige kweeking der grootste meesters, en in vreedzamer tijden, eerst ontloken. Is Virgilius grooter dan Homerus, omdat hij beschaafder is? Heeft Michaël Angelo, heeft Albert Durer (om nu eens bij de vreemden te blijven) te minder waarde, omdat deze het karakter hunner eeuw dragen?

Onze taal bezit de eigenschap, dat vele woorden willens

kru-

keurig met eene zachte *e* eindigen, of die weglaten en op eene vokaal sluiten. De Dichters althans hebben vrijheid, om, zoo in dit opzigt, als in andere, met zekere willekeur te werk te gaan, naardat het, ja, de maat, en somtijds het onderwerp, maar ook de bijzondere trant vordert. En van deze gewoonte — die voor het overige in het gehoor, in den geest, in de bijzondere vorming vooral van den voorganger moet worden gezocht — hangt het gewis veelal af, dat hier meer kracht misschien, maar elders meer zachtheid, meer smelting wordt aangetroffen. Zouden sommige Amsterdamsche Dichters hierdoor zelfs niet karakteristiek verschillen van vele Rotterdamsche? Het is althans LOOTS niet alleen, die deze gedachte bij ons heeft opgewekt. Ook is het er verre van daan, dat hij de liefelijkste en zangerigste poëzij geen meester zou zijn, wanneer hij zulks wil. Verscheidene zijner lierzangen zijn veeleer meesterstukken in dit opzigt, schilderende voor het gehoor, als voor de verbeelding, met klanken, als met kleuren.

De voornaamste stukken, in dezen bundel voorkomende, zijn: *Lofzang op Frederik Hendrik*, *Hagar in de Woestijn*, en *Europa bij den ochtendstond der negentiende Eeuw*; het laatste in lyrische maat. Deze gedichten bevatten alle een aantal schoonheden van den eersten rang. In het eerste is slechts eene enkele plaats, die op ons gevoel min aangenaam werkte. Het is daar, waar hij onder anderen zegt:

Ja, tegen al den trots, die opborlt in de ziel
Van hen, op wie de breuk der goudwolk nederviel,
Ja, tegen al hunn' waan, dat armer stervelingen
Gewis uit lager' stam dan zij 't bestaan ontvingen,
Is 't nut, dat soms een Vorst opdage in majesteit,
En d'adeldom des gouds wegschuive in donkerheid.

Immers de poëtische aandrift wordt hier zoo ligt genomen voor, en inderdaad bezoedeld met kleinere, persoonlijke aandoeningen. Althans, wij laten het gaarne aan onzen Dichter, om het zich ter eere of tot schande te rekenen; maar wij hooren anderen liever vloeken, schelden en tieren: hem voegen lof en liefde best. Daarentegen weten wij waarlijk niet, wat we kiezen zullen, waar beginnen, waar eindigen, om stalen van voortreffelijkheid uit dit stuk te nemen. De vergelijking van Maurits en Frederik bij Romulus en Numa, in

 het

het begin? 's Lands toestand, na des eersten dood? (bl. 14.) Den droom van Frederik Hendrik? (bl. 20.) Den vrede en luister van het vaderland daarna? (bl. 26.) Of, eindelijk, den bevalligen slot- en zegezang? De keuze is moeijelijk en de plaats weinig. Slechts dit uit den droom of de geschiedenis der vroegere, nog Spaansche tijden:

Hij zag Toledo's vuist nog de ijzeren moordbijl zwaaijen,
En hoofden van den hals, als graan van stoppels, maaijen;
Het strafschavot gereed, de houtmijt in den gloed,
Het land alom doorweekt van tranen en van bloed;
De kerkers volgepropt, en leêg de tempelzalen;
De priesters in de weelde, en heel de kudde aan 't dwalen;
't Geweld ten zetel, en het oproer overal;
Geen' vader voor het *volk*, *maar beulen zonder tal*;
Verwezen deugd in 't kleed van duivelen gestoken,
En duivels in de kap van monniken gedoken.

Het tweede stuk is, overeenkomstig het onderwerp, op zachteren toon gestemd. Wij voor ons zouden verkiezen iets nader bij het Bijbelsche verhaal te blijven, vooral ten aanzien der onmiddellijke aanleiding tot het banvonnis over moeder en kind. Intusschen moeten wij verklaren, dat de vinding van den Dichter hier zeer vernuftig is, en dat hij ook met uitstekend beleid al de hardheden tegen Abraham aan de bedroefde moeder heeft in den mond gelegd. Omtrent de aanwijzing van de bron door een' wezenlijken of ingebeelden Engel verbeelden wij ons eenige weifeling te bespeuren, die den *Dichter* niet gunstig is. Voor het overige oordeele men van trant en verdienste naar deze waarlijk schilderende beschrijving:

Het aardrijk was elk vrij, geen grond nog afgewogen,
Zoo duur, alsof hij waar van aadren gouds doortogen:
Het schaap zworf henen, waar de malsche klaver riep,
Of waar 't, bij Mamrés eik, of elders veiligst sliep;
Of zocht de wellen op, door 's herders spa gegraven,
Of 't beekje, dat het lokte, om milder zich te laven,
En sprengde al spelend daar zijn hagelwitte vacht,
Nog door geen schaar gedund, en als het dons zoo zacht.
Dan huppelde de kudde, en schoor der kruiden knoppen,
En ringswijs blonk zijn wit om donkre heuveltoppen.
De hooge kemel ging, in 't lage der vallei,
Bij 't vreedzaam runderyee, ter rustplaats en ter wei;

Of

Of sliep in schaauw des palms, en liet zich vrolijk wakken,
Om, met de draagbre stad beladen, heên te trekken:
Want muur noch poort was toen bevestigd in cement.
Het huis van knecht en heer was de uitgespannen tent,
Die met geen dompig dak, noch digtgesloten deuren,
De wasems buiten hield van zoo veel balsemgeuren,
Die, uit het amberbosch gewaaid van alle zij,
De lucht doorzweefden in een wolk van artsenij.
Dan werd, zoodra de grond zijn schatting had gegeven,
En rusttijd noodig had, de kudde heêngedreven,
Een andre wei gezocht; al 't volk kwam op de been:
Hier dreef een herdrenstroom de schapendrift bijeen,
Verspreid en hier en ginds, op heuvlen en in dalen;
De schoot der herderin droeg 't lam, geraakt aan 't dwalen.
Een forscher stem dreef rund en stuggen ezel voort,
En bragt den wilden hals in dwang van zeel en koord.
De maagden repten zich, en pakten zaam en bonden
Bijeen, wat voor den togt het noodigst werd bevonden.
Straks viel de gansche stad en al de huizenbouw
In een; de wand verkeert in plooi en kreuk en vouw;
En om den stijl gerold, wordt huis en huissieraden,
Op 't dier, dat reeds gedwee zijn kniën boog, geladen:
Zoo wandelt heel de stad, die fluks nog vast bestond,
Op 's kemels rug gepakt, het slingrend bergpad rond.
Verkleend, verdund voor 't oog, de togt in steiler sporen,
Gaat ze eindelijk geheel in 't wolkgewest verloren,
En doet aan de andre zij, als luchtgespook, zich op,
En daalt ontzaglijk van den hoogbeklommen top.

Het derde stuk verstomt alle berisping, maar maakt ook de keuze van een staal bijna onmogelijk. In het Koninklijk Instituut gelezen, mag het te regt koninklijk heeten! Dan, geheel zamenhangend, één adem, en niet regt te verstaan, althans te waarderen, wanneer het eene deel van het andere gescheiden wordt, zouden velen bovendien, bij de gewone stemming der menschelijke gemoederen, zoodra de eerste geestdrift over herwonnen zegen is vervlogen, vergetende dat het een dichtstuk is, met prozaïsche klagten of schimplachjes daartegen te velde trekken, en..... wij verachten zulk een strijd.

De rest bestaat uit kleinere, meestal reeds bekende stukjes. Diegene, welke nog niet in druk zijn uitgegaan: een Lier-

 zang,

zang, benevens Hagar bij eene prijsuitdeeling aan Schilders gebezigd; Nieuwjaarszangen en Nieuwjaarswensch door de kinderen van het Aalmoezeniers-weeshuis; nog een gelegenheidsvers, en eene soort van puntdicht, verdienen allezins in dezen bundel geplaatst te wezen.

Wat de *Opdragt aan*....., het laatste stuk van allen, betreft, er is veel geest in dezelve. Doch, of dergelijke spelingen van een levendig vernuft den Dichter vele vrienden zullen bezorgen, willen wij liefst niet beslissen. Men plagt hier en daar wel de klokken te luiden, om het onweêr te verjagen; maar de natuurkundigen zeggen, dat men het er mede lokt: misschien ging het den Heer LOOTS ook zoo, ten aanzien van de bui, die zijne snaren (volgens boven genoemde gissingen) zou doorweekt en bedorven hebben.

Eindelijk vinden wij hier en daar ook proza; en deze bewijst wel aan de eene zijde, dat de Schrijver niet zeer gewoon is, dezen eenvoudigen mantel, als van zelve, in fraaije en natuurlijke plooijen te doen vallen; doch tevens, dat hij een zeer goed en levendig begrip heeft van de schoonheden, voor welke ook deze dragt vatbaar is; hetgeen men zeker van elkeen niet kan zeggen.

Dat, in allen gevalle, ons afscheid slechts een tot wederziens zij, mag wel een algemeene wensch heeten. Ja, kon de Heer VAN DER HEY haast besluiten, om ons ook alle werken van LOOTS in een klein, goedkoop formaat te bezorgen, hoe veel meer zou nog 's Dichters heerlijk kunstvermogen worden genoten en geprezen!

Verhandeling over het Nationaal Nederlandsch Gezang. In twee Voorlezingen, gedaan in de Rotterdamsche letterkundige Maatschappij: Verscheidenheid en Overeenstemming, door J. ROBBERS, *Organist en Klokkenist te Rotterdam. Te Rotterdam*, *bij* N. Cornel, 1820. *In gr. 8vo.* 99 *Bl. f* 1 - 1 - 1

Een belangrijk onderwerp wordt hier, eenvoudig, maar met zaakkennis, door eene zeer bevoegde hand behandeld; zoodat wij hartelijk wenschen, dat deze Verhandeling de opmerkzaamheid trekken zal van het Nederlandsch, en vooral ook van het Hervormd godsdienstig Publiek, en dat de Heer Janssen, Directeur-generaal van den Hervormden en andere

Eer-

Eerdiensten enz., aan wien dezelve wordt opgedragen, en wiens goede stemming voor alles, wat den Godsdienst bevorderen kan, hier den welverdienden lof ontvangt, weldra in de gelegenheid zijn zal, om zijne veelvermogende hand te leenen ter daarstelling eener algemeene en zoo gewenschte verbetering bij het Kerkgezang, een zoo belangrijk deel van den Eerdienst.

De verdienstelijke Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* heeft, vóór eenigen tijd, met eeregoud bekroond eene beantwoording van hare prijsvraag ter verbetering van het Nationaal Nederlandsch Gezang door het Schoolönderrigt; onder de mededingers behoorde de Heer ROBBERS niet, en hij wil ook geenszins deze zijne Voorlezingen beschouwd hebben als tegen de bekroonde Verhandeling van den Heer D. VAN DER REIDEN ingerigt, even weinig als hij op dezelve eene lofrede maken wil. Hij verschilt in meer dan één opzigt van dien Schrijver, maar gaat zijnen eigenen gang bij den arbeid, tot welken hij zich bij *Verscheidenheid en Overeenstemming* vond opgewekt, en tot de uitgave van welken hij eerst nu besloot, daar de Synode der Hervormden, door derzelver aanschrijving van 11 Julij 1817, in de verbetering van de openbare hulde aan het Opperwezen door Zang- en Toonkunst groot belang toonde te stellen. De Voorrede is, zoo ten aanzien der verlangde beurtzangen, als der redenen van het nog maar geringe der medewerking tot dit verlangen, lezenswaardig. Het onderwerp der beide Voorlezingen is; *de Zangkunst in het algemeen, en ons Nationaal Nederlandsch Gezang in het bijzonder*; en wordt in dezelve gehandeld, 1.) over den zang in het algemeen, de afkomst en oorsprong van het woord; den zang van andere volken, en het gebruik, dat er door alle tijden, en bij alle volken, van den zang gemaakt is; 2.) meer bepaald voorts en opzettelijk over ons Nationaal Nederlandsch Gezang, vergeleken met dat van andere natiën, en aanwijzing der middelen ter verbetering; 3.) eindelijk (en hieraan is geheel de tweede Voorlezing toegewijd) over het Godsdienstig Gezang; hier wordt ons Nederlandsch godsdienstig zingen beschouwd, met dat van andere volken, en bijzonder met het godsdienstig gezang van onze Roomsch-katholijke Medechristenen, vergeleken, en ter verbetering van het godsdienstig gezang der Protestanten, bijzonder dat der Gereformeerden, worden belangrijke wenken gegeven.

Wij wenschen deze voor elk verstaanbare en belangrijke

herinneringen, aanwijzingen en opwekkingen in vele handen, bevelen dezelve vooral ook iederen Organist aan, die de zingende Gemeente door het orgelspel leiden moet, en twijfelen geenszins, of menig Leeraar, voorganger en leek vindt zich door de lezing opgewekt, om handen aan het werk te slaan, en te doen in zijnen kring, wat hij kan. Het boekje geeft bij de lezing vermaak, en men zal er veel in aantreffen, algemeen minder bekend of vergeten, hetwelk echter verdient, dat men het kenne of herinnere. Veel konden wij er van aanstippen, maar verwijzen liever naar het werkje zelve, dat zeer lezenswaardig is. Het volgende, niet geheel, maar toch bij menigeen' onbekend, zij ter kleine proeve:

„ In het jaar 1024 vond zekere Monnik, GUIDO ARETINUS, het *vijfstrepig* notenstelsel, in plaats van de *zeven* „ punten, welke *tot dien tijd* toe *in gebruik* waren; zijnde „ de *noten*, niet vóór den jare 1338, door eenen JEAN DE „ MURIS, *Doctor der Sorbonne te Parijs*, uitgevonden. „ Hierbij voegde de genoemde ARETIN de benamingen van „ UT, RE, MI, FA, SOL, LA, ontleend uit de voorste lettergrepen van den bekenden Latijnschen Lofzang ter eere van „ den heiligen JOANNES:

„ UT *queant laxis*
„ RE*sonare fibris*,
„ MI*ra gestorum*
„ FA*muli tuorum*
„ SOL*ve polluti*
„ LA*bii reatum*,
„ *Sancte* JOANNES!

„ De zevende letter SI heeft hij er bijgevoegd, naardien „ dezelve in den genoemden Lofzang niet begrepen was. — „ Deze uitvinding is, bijzonder voor de *Zangmuzijk*, van „ de grootste nuttigheid geweest."

Tafereelen uit het wezenlijke Leven. Naar het Engelsch van Mistress OPIE. *In II Deelen. Met Platen. Te Amsterdam*, *bij* C. L. Schleijer. *In gr. 8vo. Te zamen 525 Bl.* *f* 5 - 16 - :

„ Voor hen, die het avontuurlijke, overdrevene en onwaar- „ schijn-

„ schijnlijke in romans beminnen, zijn deze onopgesmukte, „ geleidelijk geschrevene verhalen zeker geen smakelijk ge- „ regt," zegt het voorberigt; en deze lofrede mogen wij grootendeels toestemmen, alhoewel *alles* hier juist niet door den hoogsten trap van waarschijnlijkheid gekenmerkt wordt. Maar de schrijfstrant is bevallig en fraai, en eene goede zedelijke en het menschengeluk inderdaad bevorderende strekking geeft aan deze opstellen eene groote waarde.

Ella Mordaunt, of de schijn is tegen haar, is het opschrift van het eerste verhaal, en Ella had inderdaad den schijn eener *coquette*; dan, de minnaar van hare keuze, hoezeer eerst door dien schijn afgeschrikt, leerde haar kennen in hare innerlijke waarde. Een verborgen vijand blies hem echter, door naamlooze brieven, achterdocht in; en, hoezeer de wel jaloersche, maar edelmoedige man den laaggeestigen achterklap diep verachtte, was echter ook nu de schijn zoo geheel tegen Ella, dat hij zich wel te haren aanzien bedriegen moest, te meer, toen een zijner brieven vermist werd, en daardoor de met regt gevorderde opheldering achterbleef. Dien ten gevolge kostte eene gevaarvolle zending bij de krijgsmagt in de Indiën, dien hij ten gevalle van eenen vriend op zich nam, den wanhopenden minnaar weinige opoffering. Bij zijne terugkomst, na vele gevaren en wonden en gevangenis, vindt hij zijne nu arme minnares, als de verzorgster zijner almede verarmde moeder, hem volkomen waardig en trouw; terwijl nu de opheldering mede niet achterblijft. Dit verhaal, hetwelk zich tegen den schijn wachten doet, is onderhoudend, maar toch avontuurlijk genoeg; en het rijk en arm en wederom rijk worden van verscheidene der handelende personen, zoo als dat hier voorkomt, houden wij niet voor het minst onwaarschijnlijke.

Het tweede: *De geheimvolle Onbekende*, heet *eene ware geschiedenis*, en heeft geene inwendige blijken, welke ons nopen zouden, dit te betwijfelen. Het schoone verhaal waarschuwt krachtig tegen de ijverzucht, en de onberadene stappen, waartoe deze leidt. Het is waar, de ijverzuchtige jonge vrouw kon niet gissen, dat zij, op welke hare verdenking viel, de zuster was van haren echtgenoot. Zij verliet hem; en, hoewel haar geweten haar beangstigde, — en dit was de grond en oplossing van het raadselachtige in haar karakter, — wreekt zij zich, door zich dood te houden, en gaf aan eenen anderen man hare hand. Eindelijk loste zich al het

geheimzinnige op; maar het moeijelijke tusschen de beide mannen verviel, daar de afgemartelde vrouw die opheldering slechts weinige uren overleefde. De les ook, dat echtgenooten voor elkander eigenlijk niets moesten geheim houden, valt hier tevens duidelijk in het oog.

Lady Anna en Lady Johanna is een nog leerzamer verhaal. Grooter zedelijke kracht en innerlijke waarde had de eerste, meerdere innemende bevalligheid de andere dezer schoonen; de Heer Percy leerde te laat de eerste van deze zijne nichten boven de laatste kiezen, met welke zijn huwelijk diep ongelukkig zou geweest zijn, hadde niet Lady Anna, die allengskens ook hetgeen haar minder behagen deed uit beginsel had afgelegd, de dwaasheden der goedhartige, maar ligtzinnige en onbegrijpelijk spilzieke en verspillende echtgenoote, met groote, edelmoedige opofferingen vergoed. Lady Johanna vond den dood door de hand eener wanhopende vrouw, welker man, in wanhoop, dat de rijke, spilzieke Lady hem zijn welverdiend loon onthield, zichzelven had omgebragt. Onwettig, maar welverdiend, vindt ieder lezer deze wraak. Men leze en behartige dit treffend en door eene meesterlijke pen keurig uitgewerkt verhaal!

Treurig is de laatste geschiedenis: *Austin en zijne Vrouw*, te toegevende ouders; den braven, goedhartigen man treft echter deze beschuldiging minder, daar zijne vrouw de eerste bewijzen van logen en diefstal van het ongelukkig kind, dat eindelijk, een roover geworden, onwetend zijne eigene moeder vermoordde, voor hem verborgen hield. Minder, echter, was deze zoon nog verachtelijk en innerlijk slecht geworden, dan die van eenen huisvriend, wiens juist tegenovergestelde, al te harde opvoeding al het gevoel van liefde voor den vader in de kiem verstikt had, en die zonder berouw en den vader vloekende stierf. Dit geheele verhaal, dat voor uitersten bij de opvoeding moet doen wachten, zij een baken in zee! Het is zeer menschkundig en leerzaam, maar akelig; gelijk de gevolgen eener verkeerde opvoeding, zoo niet eene hooge verborgene hand de menschelijke zwakheid en dwaasheid verschoonend en genadig te gemoet komt, altijd akelig zijn.

Ver-

Vertellingen en Tafereelen uit het Huisselijke Leven, voor de beschaafde Jeugd; door Dr. C. W. SPIEKER. *Naar het Hoogduitsch. Met gekleurde Platen. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1820. *In kl. 8vo.* 164 *Bl. f* 1-5-:

Verhalen uit de Geschiedenis, voor de beschaafde Jeugd; door Dr. C. W. SPIEKER, *Naar het Hoogduitsch. Met Platen. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1820. *In kl. 8vo.* 196 *Bl. f* 1-10-:

Beide deze boekjes maakten één geheel uit in het oorspronkelijke; de splitsing deed echter geen nadeel, daar reeds de titel aanwijst, dat zij van elkander, wat den inhoud betreft, onafhankelijk zijn; en op deze wijze maakt men dan zijnen kinderen tweemaal een aangenaam en nuttig geschenkje.

No. 1. heeft negen verhalen van onderscheidene waarde en bewerking; het eene is vertelling, het andere brief, een ander wederom gesprek, en alle zijn onderhoudend en leerzaam; iedere les kunnen wij onderschrijven, behalve de volgende, bl. 121: „ Ontmoet gij op uwe reize eenen ver„ smachten, breng hem eenen dronk verkoelend water, en „ *laat hem in de wildernis alleen*, opdat hij geene prooi der „ wilde dieren worde," waar wij echter duidelijk eene drukfout zien, die wij eeniglijk opmerken, om te toonen, dat wij het boekje, van hetwelk wij gunstige melding doen, geheel doorlezen hebben, alhoewel wij geene ruimte hebben om uit te weiden of bijzonderheden aan te stippen. Hetgeen ons vooral ook bevalt, is de herinnering hier en daar aan den gruwel van den Franschen tijd, en aan den eindelijk heiligen strijd, waaraan wij zoo gaarne, en om zeer goede redenen, de jeugd herinnerd zien; en welke herinnering wij vreezen, dat welligt te spoedig vergeten wordt. De woelzieke Franschjes toch, met hunne gladde tong, en wier spraak tot eene *beschaafde* opvoeding onontbeerlijk wordt geacht, mogen wij, voor het volgende geslacht vooral, wel wat merkbijten! — De prijs van het boekje doet reeds van zelve vermoeden, dat de plaatjes juist niet zeer kostbaar noch uitnemend zijn. Die in

No. 2. zijn ongekleurd, en voldoen ons beter; de verhalen

len zijn uit de geschiedenis ontleend, behelzen alzoo waarheid, en mogen tot het onderzoek der geschiedenis uitlokken. Zij zijn welgekozen, en er is gezorgd voor afwisseling en verscheidenheid. Bij de verplanting van dit werkje op onzen vaderlandschen grond had nog wel de inlassching van een en ander uit onze rijke vaderlandsche geschiedenis gevoegd. Over 't geheel geven wij aan dit boekje denzelfden lof als aan het eerstgenoemde, en meenen, dat de Schrijver, reeds door vroegere boekjes voor de jeugd ook bij ons bekend, zijne achting bij onze aankomende kinderen op nieuws heeft bevestigd.

Gezellige Avonden in de Pastorij te Meinau, door F. JACOBS, *Professor te Gotha. Uit het Hoogduitsch. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1820. *In kl.* 8*vo*. 198 *Bl.* *f* 1-16-:

De druk is bijzonder zindelijk, en de plaat tegen over den titel bevalt. Een onderwijzend en onderhoudend gesprek van vader, moeder, grootvader en eenige kinderen, is geene nieuwe vinding. Hier en daar is wel wat onwaarschijnlijks. Over 't geheel, echter, zijn de gesprekken onderhoudend en goed, en zullen de kinderen ten goede vormen, leeren, en vermaken. Het komt ons echter voor, dat men geen *Professor te Gotha* behoeft te zijn, om zulk een boekje te kunnen schrijven, en dat meer dan één Professor aan *onze* Hoogescholen, of ook iemand van minder geleerdheid en rang, zoodanige *gezellige Avonden* wel, onder een kopje thee en een pijpje, vervaardigen kon.

Bl. 669. reg. 19. staat *mij*, lees *u*. Bl. 675. reg. 31. staat *goed*, lees *goud*. Beide echter, zoo wij wèl zien, drukfouten in het oorspronkelijke.

R E-

REGISTER

VAN DE

BOEKBESCHOUWING.

A.

Bil-

C.

D.

E.

F.

Glatz,

Mul-

Rei-

T.

U.

U.

V.

W.